

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

I

1854

—

1870

Erik Nørr

Kapellanen og

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909

professorspiren

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie
Odense Universitetsforlag

Kapellanen og professorspiren

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Bd. I-IV

© 1999 Forfatteren og Odense Universitetsforlag

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

Papir: 120 g Book design smooth

Omslag: DesignCo

ISBN 87-7838-431-1 (samlet)

87-7838-433-8 (bd. I)

Trykt med støtte af:

Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond

Carlsbergfondet

Chr. P. Hansens og hustrus fond for almengørende formål

G.E.C. Gads Fond

Landsdommer V. Gieses Legat

Goods Fond

J. Oskar Andersens Legat til Fremme af Kirkehistorisk Studium

J.S. Deichmann Branths Fond

Kirkeligt Samfund

Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M

Tlf. 66 15 79 99 Fax 66 15 81 26

E-mail: press@forlag.ou.dk www-location: <http://www.ou.dk/press>

Billederne på bind og forsatter:

Forsiden: Otto Møller i 1860'erne (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

Bagsiden og forsatter: Gylling Præstegård 1859. Set fra dagligstuen over mod konfirmandstuen. Tegnet af Otto Møller (Mindestuen for Otto Møller i Gylling Præstegård).

FORORD

Jeg har siden 1982 arbejdet med Otto Møllers breve. I forbindelse med udgivelsen af Otto Møllers brevveksling med teologen og botanikeren Jakob Severin Deichmann Branth (udgivet 1986) blev jeg klar over, hvor problematisk brevene mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam var udgivet i 1915-16, og at det var en påkrævet kirkehistorisk opgave at få brevene udgivet i en videnskabelig udgave. Jeg begyndte derfor at afskrive de mange breve, hvilket for en stor del foregik under mine daglige togture fra Viby Sjælland til København. Opgaven med udgivelsen var imidlertid stor, når den skulle foregå samtidig med andre forskningsopgaver, og jeg er derfor en række kirkehistorikere taknemlig, fordi de opfordrede mig til at fortsætte arbejdet. En ekstra spore til at få udgaven afsluttet har det været, at Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ville stå som udgiver af udgaven og benytte den som en markering af Selskabets 150 års jubilæum i februar 1999.

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909, der i alt omfatter fire store bind, har kunnet udgives takket være store bidrag fra en række fonde. Satsen af brevstoffet, som er fremstillet undervejs, og som har været udgangspunkt for arbejdet med noterne, er blevet betalt af en storsindet støtte fra først og fremmest Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond, men også af større bidrag fra G.E.C. Gads Fond, Goods Fond og J. Oskar Andersens Legat til Fremme af Kirkehistorisk Studium. Trykningen er finansieret af store bidrag fra Carlsbergfondet, Chr. P. Hansens og hustrus fond for almengørende formål, Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond, G.E.C. Gads Fond, J.S. Deichmann Branth's Fond og Kirkeligt Samfund. Jeg er dem alle en varm tak skyldig.

Jeg vil også gerne takke professor dr.theol. Benedikt Otzen og lektor dr.theol. Knud Jeppesen for hjælp med de hebraiske citater i breve og noter. Gylling Lokalhistoriske arkiv, Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv, sognepræst i Rønnebæk, Christine Svendsen, professor Benedikt Otzen, Københavns bispeembede og Det kgl. Biblioteks billedsamling takkes for udlån af illustrationer. Endelig og ikke mindst takker jeg Irene Nørr for mangeårig hjælp ved transskription og korrektur.

Viby Sjælland, december 1998

Erik Nørr

Forord

Brevvekslingen mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam er en af de vigtigste kirkehistoriske brevsamlinger, som er bevaret fra nyere tid. *Selskabet for Danmarks Kirkehistorie*, som for nogle år siden udgav Otto Møllers brevveksling med Jakob Severin Deichmann Branth ved arkivar, dr.phil. Erik Nørr, glæder sig over, at Erik Nørr også har påtaget sig det store arbejde at udgive denne store brevveksling. Erik Nørr har gennem sine afhandlinger og udgivelser markeret sig som en af periodens fineste kendere, og hans fuldstændige udgivelse, forsynet med talrige oplysende noter, vil muliggøre en fornyet udforskning af og fordybelse i denne vigtige periode i landets kirkehistorie.

København, januar 1999

Martin Schwarz Lausten
Professor, dr.theol.
Formand for Selskabet for
Danmarks Kirkehistorie

INDHOLD

Bd. I

Forord	5*
Indhold	7*
Indledning	9*-48*
1. Hvorfor en ny udgave?	9*
2. De to brevskrivere og deres karriere	15*
3. Hvad holder brevvexlingen i gang	29*
4. Udgivertekniske bemærkninger	44*
Noter til indledningen	46*
Brevvexlingen 1854-1870 – Brevene 1-87	1-292
Forkortelser	295
Noter	299

Bibliografi, slægtsoversigter og personregister findes bagi bind IV

INDLEDNING

1. Hvorfor en ny udgave?

Klassiske brevsamlinger, hvor to personer står i brevveksling med hinanden over længere tid, findes der temmelig mange af i brevskrivningens storhedsperiode fra udbredelsen af skrivekyndigheden, og indtil jernbaner, biler og fly gav folk bedre muligheder for at besøge hinanden i stedet for at skrive lange breve, og telefonen og senest internettet erstattede den systematiske brevskrivning med telefonsamtaler og smånotitser i form af e-mails.

Den mest benyttede kirkehistoriske brevsamling efter 1850 er så udpræget de to teologer Otto Møller [OM] og Thomas Skat Rørdams [TSR] brevveksling, som omfatter det lange spænd af år fra 1854 til 1909. Den benyttes i snart sagt enhver afhandling, der behandler teologi og kirkehistorie i de nævnte 55 år, fordi brevene er meget indholdsmættede og åbenhjertige. Begge brevskriveres breve er opbevaret i Rigsarkivet, hvortil de blev afleveret samlet af Skat Rørdams familie, fordi Otto Møller efter Thomas Skat Rørdams død i 1909 havde overladt dennes breve til Skat Rørdams søn, Hemming Skat Rørdam. Otto Møller kunne ikke holde ud at læse i brevene, efter at venen var død.

Hemming Skat Rørdam, der var seminarieførstander i Jelling og senere i Haderslev, og som kendte Otto Møller fra flere besøg i Gylling præstegård,¹ udgav i 1915-16 kort tid efter Otto Møllers død brevene i en stærkt beskåret udgave i 2 bind. Han skriver selv i de to forord lidt om de kriterier, der er benyttet ved beskæringen. Helt udeladt er to grupper af breve: 40 breve i slutningen af 1880'erne, der især handler om TSR's oversættelse af Det nye Testamente, og meddelelser af absolut privat karakter. Udgiveren gør desuden opmærksom på, at teologiske diskussioner af "abstrakt, videnskabelig Natur" og, især i den nyeste del af brevene, "adskillige abenhjertelige Udtalelser om nulevende eller nylig afdøde Personer" ikke er medtaget. Enkelte steder har udgiveren markeret overspringelser i teksten, men hovedreglen er, at man ikke kan se, hvor udeladelserne findes.

Det er ikke overraskende, at Hemming Skat Rørdam har skåret i teksten. Det var ikke uproblematisk at udgive brevene umiddelbart efter brevskriverens død, og man kan ikke bebrejde udgiveren, at han udelod en del stof om navngivne personer, der endnu var levende. Tværtimod kan man sige, at der var meget i den trykte udgave, som må have virket sårende i samtiden.

Indledning

Hemming Skat Rørdam var også bevidst om problemet, men han mente, at det opvejedes af den betydning, udgivelsen ville få: at være et "Vidnesbyrd om de to sjældent helstøbte Personligheders Paavirkning af hinanden og aandelige Samliv ned til vore Dage". Og denne værdi ville være større, når den udkom, medens brevskrivernes samtidige endnu levede. Interessen for at få brevene udgivet var desuden stor, også andre udgivere stod klar.² Offentliggørelsen af brevene vakte naturligvis kritik, hvilket førte til, at Rørdams familie endnu i 1950'erne var tilbageholdende med at give tilladelse til at benytte de originale breve, der i 1952 blev afleveret til Rigsarkivet.

Man kan fastslå, at Hemming Skat Rørdams ønske med udgivelsen at give de to venner en plads i kirkehistorien, er lykkedes. For selv om Skat Rørdam takket være sin kirkelige karriere og Otto Møller for sit omfattende teologiske forfatterskab ville blive nævnt i de kirkehistoriske fremstillinger, så skyldes det udgivelsen af brevsamlingen, at deres meninger og holdninger citeres vidt og bredt i litteraturen.

Derimod er der et stort problem ved, at en brevsamling udgives på et tidligt tidspunkt i en beskåret udgave. På samme måde, som det var tilfældet med udgivelsen af H.C. Andersens breve kort efter hans død i en redigeret udgave,³ så er en sådan udgivelse i længere tid fremover en hindring for en udgivelse af brevene i en videnskabelig udgave. Også på det teologiske område kan der nævnes eksempler på, at familie eller gode venner har udgivet mindeudgaver, der indeholder redigerede brevudgivelser; her skal blot anføres et par eksempler, som Otto Møller og Skat Rørdam selv diskuterer i brevene: F.L. Mynsters "Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve" i tre bind fra 1885-87. Her er TSR især betaget af biskoppens brevveksling med husmand Kristen Sørensen Daugaard. Derimod fandt både TSR og OM det meget mindre tiltrækkende, hvad biskop Mynsters familie fandt på at drage frem til hans "Ihukommelse", da udgivelserne snarere tjente til hans forringelse.⁴

Det mest problematiske er, når sådanne "for tidlige" brevsamlinger og erindringsudgivelser ikke kan kontrolleres med originalen, fordi denne ikke længere findes, eller måske ikke er tilgængelig. Dette er som nævnt ikke tilfældet med brevene mellem Otto Møller og Skat Rørdam. Teologerne har i årevis været klar over manglerne ved udgaven fra 1915-16, og flere har som P.G. Lindhardt gjort opmærksom herpå,⁵ men alligevel har de fleste i en snæver vending benyttet den trykte udgave. Dette er sket, dels fordi den gamle udgave med sine i alt 783 tekstsider vitterlig indeholder mange oplysninger, dels fordi det er noget af et sisyfosarbejde systematisk at gennemse de utrykte breve både på grund af omfanget, og fordi brevene i visse perioder er svære at læse.

Indledning

TSR's søn Hemming Skat Rørdam (1872-1925), som udgav faderens breve, ses på billedet foran til venstre. Han blev seminarieforstander i Jelling 1903-20 og i Haderslev 1920-25. De tre øvrige på billedet er sønner af Holmens provst G.S.F. Schepelern, som TSR havde et opgør med kort efter, at han var blevet biskop (Det kgl. biblioteks billedsamling).

Indledning

Et nærmere studium af originalbreve og den gamle udgave afslører, at der er skåret i brevene i endnu højere grad, end forordene antyder. 200 breve er helt udeladt, og det drejer sig ikke kun om sidste halvdel af 1880'erne. For årene 1865-1909 er der udeladt et eller flere breve for 33 af årene, og kun for 11 af årene er alle breve medtaget. Hertil kommer, at der i samtlige andre breve er sket større eller mindre beskæringer, således at halve breve, større og mindre afsnit, sætninger og ord er strøget. I en del tilfælde har udgiveren rettet i brevene for at skjule udeladelserne og skabe naturlige overgange, så teksten kom til at hænge sammen. Samlet fylder den nye udgave med sine 1300 sider og en tredjedel mere tekst på siderne 2,2 gange så meget som den gamle udgave.

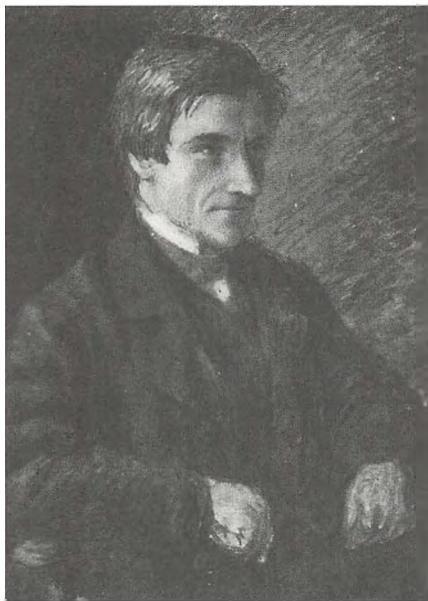
Nogle eksempler kan antyde, at der i en række tilfælde ligger en tendens i det, der ikke er taget med. Således er omtalen af en række forhold, hvor Skat Rørdam ikke havde succes, kraftigt beskåret. F.eks. hans fratræden i tidetide som forstander for Missionsskolen i 1863⁶ og hans overvejelse om at søge stillingen som forstander ved seminariet i Ranum og senere præsteembedet i Herlufsholm. Nogle stærkt kritiske udtalelser af TSR om lærere uddannet ved Gedved Seminarium er blevet udeladt (bd. IV side 47 og 73), ikke af hensyn til faderens eftermæle, men derimod, fordi udgiveren selv havde været lærer ved seminariet. Der findes også eksempler på, at bestemte personer er udeladt. Dette gælder således præsten og botanikeren Jakob Severin Deichmann Branth, som var studiekammerat med både OM og TSR, og som stod i en livslang brevveksling med Otto Møller. Branth nævnes en række gange i brevene især i forbindelse med besøg i Gylling hos Otto Møller. Disse passager er systematisk strøget, og Deichmann Branth optræder overhovedet ikke i den gamle udgave, hvilket utvivlsomt har bidraget til, at teologerne slet ikke har beskæftiget sig med ham, før hans brevveksling med Otto Møller blev trykt. Årsagen til bortcensureringen er muligvis, at Skat Rørdam og Deichmann Branth ikke stod på så god fod med hinanden. Endnu i 1866 lånte Skat Rørdam en bog af ham i forbindelse med konkurrencen om etikstillingen ved Universitetet,⁷ men i 1880'erne optrådte de som modstandere i søndagssagen.⁸

Til slut nogle eksempler, der viser, at udgaven bliver fattigere, når personoplysninger enten udelades helt eller beskæres kraftigt.

Først to eksempler fra 1864:

Det er rent fortvivlet, som det tegner til at skulle blive; jeg havde ikke drømt om, at der var en saadan Raadenhed i Folket, som der nu viser sig at være; i den sidste halv snes Aar [*under vor dansksindede Konge*⁹] var det

Indledning

De to brevskrivere som yngre. Til venstre TSR gengivet efter en skitsetegning af Ley. Til højre OM fotograferet i 1863. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

krøben i Skjul eller hyklede, men nu da Naadens Sol skinner til det, nu kommer det atter for en Dag; *[Jaa hvem Gud vil revse, dem sender han en Glückburger¹⁰ til Konge, thi der er dog nok Ingen, der var mere tjenlig til at kue det Sunde og fremlokke det Usunde]* (brev nr. 32 OM til TSR 3/11-1864)

Og TSR sekunderede:

...Haabet om Personalunionen; man har sagt, at Bismarck har stillet denne i Udsigt paa det Vilkaar, at Kongen opslog sin Residens i Kiel. (Det maa dog bemærkes, at adskilligt tyder hen paa at Kongen, *[som jo er meget enfoldig.]* uidentvilt staar udenfor disse Rænker ... (brev nr. 33 TSR til OM 9/11-1864)

Her er udeladt den ikke ukarakteristiske stemning i førende danske kredse imod den nye konge under krigen i 1864. Synspunkterne, der her er anført med kursiv, svarer næsten til dem, som præsten i Ryslinge, Vilhelm Birke-dal, kom alvorligt i fedtefadet for at have udtrykt på prædikestolen. 50 år senere var det ikke opportunt for sønnen af biskoppen og den kgl. konfes-

Indledning

sionarius at offentliggøre noget sådant. Den sidstnævnte udeladelse har Hemming Skat R. endog sat så kraftige blyantstreg over, at det var nødvendigt at bruge viskelæder for at se, hvad faderen egentlig havde skrevet.

Udeladelse af enkelte ord kan helt forandre meningen fra noget stærkt kritisk til noget, der er mere konstaterende:

Ministerens¹¹ anden [*naragtige*] Bestemmelse om, at enhver Ansøgning om Forflyttelse skal ledsages af en Attest fra Provstesynet ... (brev nr. 449 OM til TSR 9/7-1903).

I nogle tilfælde har udgiveren omskrevet prædikater til noget mere afdæmpet:

At Brücker er [*en Flab*], kan jeg godt være enig med Dig i ... (brev nr. 298 OM til TSR 19/2-1889) er i den gamle udgave ændret til: At Brücker er [*slem*], kan jeg ... Det er ganske forståeligt, at man i 1916 ikke offentligt kunne karakterisere den endnu levende V. Brücker som en flab, eller som han omtales et andet sted, "en umanerlig selvklog og selvglad Person".

Endelig skal som et sidste eksempel nævnes forhandlingerne i det kirkelige udvalg, hvor flere udstregninger gør TSR's brev ganske tamt, medens det i virkeligheden fortæller en del om biskoppens syn på udvalgets medlemmer:

Der var dem, som gjorde Indtryk af i væsentlig Grad at tale "for Publikum" ..., mindre af Hensyn til Sagen selv. [*Blandt dem var især en Vendelbo ved Navn Bøgeskov, som skal være en aandelig Matador deropppe Nord for Lov og Ret, en tidligere Tilhænger af Henriksen; han har et mægtigt Snakketøj og er meget indbildsk eller forføngelig, – eller snarest begge Dele i Forening. Saa er der ogsaa Laursen i Vejstrup, ganske vel begavet og i sig selv vist et brøvt Mske, men han har ubetinget taget Skade af at blive "kongevalgt"*]. Saadanne Folk skal med mange Ord give deres Besyv med om alt muligt, enten de forstaa sig derpaa eller ej. –

Saa er der dem, som engang har været skikkelige og frisindede, i Stand til at forstaa andre, men siden er blevne saa konservative eller stædige, at man næsten ikke kan ærgre sig, men kun falde i Forundring derover. [*Saadan er det med min Kollega i Aalborg;*¹² *tilmed er han saa ilter og pirrelig, at han som oftest skader den Sag, han tager til Orde om.*] Endelig er der nogle Vildbasser, som synes at se Idealet, eller Lægedommen mod alle kirkelige Brøst i en Tilstand som i Dommernes Dage, hvor hver Mand kunde gøre,

Indledning

som han lystede. [*Dertil hører den personlig brave Morten Larsen og – mærkeligt nok – Herredsfoged Rosenørn, som har været mig til stor Overraskelse, da jeg har kendt ham i mange Aar og altid anset ham for en sindig og forstandig Mand; men nu synes hans Ideal at være Anker Møllers Frime-nighed, efter hvis Forbillede helst hele Folkekirken skulde laves om*]. Og saa de rigtig stædige 3dje Retningsfolk, som der intet er at stille op med (brev nr. 459 TSR til OM 14/12-1904).

Konklusionen på ovenstående er, at der er ganske gode grunde til en fuld-stændigere udgivelse af Otto Møllers og Thomas Skat Rørdams breve.

2. De to brevskrivere og deres karriere

Otto Møllers og Thomas Skat Rørdams baggrund og studium svarede til hinanden, men deres efterfølgende karriere blev vidt forskellig. Der skal her bringes nogle hovedtræk af deres liv og karriere, som baggrund for læsningen af brevene. Begge brevskrivere er i forvejen behandlet indgående i en række værker, som ganske kort skal nævnes. Om Otto Møller findes en temmelig omfattende litteratur. En oversigt over denne findes i Jørgen I. Jensen og Christian de Fine Lichts udgave af Otto Møllers erindringsværk “Slægt og oplevelser” fra 1983. Heri findes der også en oversigt over alt, hvad Otto Møller selv har skrevet af bøger og tidsskriftsartikler samt en oversigt over hans omfattende privatarkiv i Det kgl. Bibliotek. Desuden har den førstnævnte udgiver skrevet om Otto Møllers erindringer og teologi. Lektor Jørgen I. Jensen har også andetsteds både i Dansk Biografisk Leksikon og i flere tidsskriftsartikler skrevet kyndigt om Otto Møller og hans teologi.¹³ Af ældre fremstillinger kan nævnes præsten Ole Jensens “Om Gylling-Præsten Otto Møllers Liv og Grundtanker” fra 1916 og professor og grundtvigianer J.P. Bangs bog “Gyllingpræsten Otto Møller. Liv og Forfatterskab”, som udkom i anledning af OM’s 100 års dag i 1931, og som i høj grad byggede på Otto Møllers erindringer.

Otto Møller brugte en stor del af sit liv til at skrive breve. Et vidnesbyrd herom er de 32 kapsler på Det kgl. Bibliotek med breve fra et meget stort antal personer. Vi må gå ud fra, at Otto Møller selv har skrevet mindst lige så mange svarbreve, men disse er i langt færre tilfælde bevaret.¹⁴ Blandt de udgivne breve er de mest omfattende brevvexlingen med Jakob Severin Deichmann Branth, nemlig i alt 242 breve, der dækker en endnu større tidsperiode end brevene til Rørdam, nemlig 1853-1914.¹⁵ Også Otto Møllers breve til og fra Holger F. Rørdam (TSR’s bror), Niels Lindberg (kun brevene 1859-62) og Valdemar Ammundsen er udgivet.¹⁶

Indledning

Den væsentligste bog om Skat Rørdam er skrevet af professor P.G. Lindhardt, men da "Holmens provst Thomas Skat Rørdam" er skrevet som et jubilæumsskrift i anledning af Holmens Kirkes 350 års dag i 1969, koncentrerer bogen sig naturligt mest om den periode, hvor Rørdam var provst, nemlig 1886-95. Men halvdelen af bogen handler dog om TSR's liv og virke frem til 1886, hvorimod hans periode som biskop fra 1895-1909 er yderst kortfattet behandlet. Et samlet billede af Skat Rørdam har P.G. Lindhardt givet i biografien i Dansk Biografisk Leksikon.¹⁷ Skat Rørdam har ikke selv haft tid til at skrive sine erindringer,¹⁸ men efter hans død viste hans kone Marie Rørdam, en datter af digteren Carsten Hauch, nye talenter ved i løbet af forholdsvis kort tid¹⁹ at nedskrive og udgive et 400 sider langt "Tilbageblik paa et langt Liv". Bogen, som især handlede om hendes kendte ægteemand, byggede bl.a. på en del brevstof, som ikke længere er bevaret. Datteren Herdis Clausen har desuden i værket "Minder fra gamle grundtvigske Hjem" skrevet om TSR og hans kone.²⁰

De to venner var begge født i en præstegård. Otto Møller var født i 1831 i Dalsgård præstegård i Tårup sogn i Viborg amt, hvor faderen, Hans Larsen Møller (1797-1870), var sognepræst fra 1827, indtil han i 1841 blev forflyttet til Gylling i Hads herred, Århus stift. Moderen Sidse Marie Lang (1808-77) fødte i alt 13 børn, hvoraf 11 blev voksne. Ud over den ældste søn, Lars Otto, som Otto Møllers fulde navn var, var der 3 sønner og 7 døtre, alle 7 døtre forblev ugifte. Thomas Skat Rørdam blev født i 1832 i Låstrup præstegård kun få km fra, hvor Otto Møller blev født. Medens Otto Møllers far kom fra bondeslægt, tilhørte Skat Rørdams forældre (specielt faderen) slægter, der i generationer havde talt betydelige præster.²¹ Faderen, dr. theol. H.C. Rørdam (1803-69), var sognepræst i Låstrup-Skals ved Viborg 1829-40, derefter ved Michaelis kirke i Fredericia, og fra 1850-69 i Hammer-Lundby syd for Næstved. Moderen, Conradine Rørdam (1807-85), var datter af den navnkundige jubellærer og provst W.F. Engelbreth, Lyderslev. TSR var næstældst af en børneflokk på 7.²² Den ældste søn, Holger, som er omtalt en række gange i brevene, blev en kendt teolog og kirkehistoriker. Blandt de kendte teologer i familien i øvrigt var TSR's farbror Peter Rørdam (1806-83), senest sognepræst i Lyngby.²³

De to fædre, H.C. Rørdam og Hans Larsen Møller, var bekendte allerede, før de blev nabopræster. I 1830'erne besøgte familierne hinanden gentagne gange, hvilket betød, at Otto og Thomas kendte hinanden, allerede før de i begyndelsen af 1850'erne kom til København for at læse teologi. Fædrene var begge præget af Grundtvigs tanker, og de var begge stuelærde personer, der gerne diskuterede teologiske spørgsmål med hinanden og se-

N. F. S. Grundtvig

Begge brevskrivere var hele deres liv optaget af Grundtvigs liv og tanker, selv om de ikke altid slugte råt, hvad den "gamle" - endsige de følgende to generationer af grundtvigianere - havde sagt og skrevet. Otto Møller, der var en habil tegner, tegnede flere gange sit forbillede (NKS 4435, 4° Otto Møllers tegninger).

nerede også med de opvoksede sønner. Mange gange i brevene fremhæver OM og TSR betydningen af fædrenes indflydelse og af, at de to venner har kendt hinanden fra barndommen af. Det havde sin store betydning, at de var hinandens ældste venner, og de mærkede gentagne gange, når der var brug for det, at "gammel Ven og gammel Vej de svigter ikke".

I studietiden i København, TSR blev cand.teol. 1855, OM 1858, havde de begge kontakt med det grundtvigske miljø omkring Vartov, hvilket kom til at præge dem for livet, selv om man ikke kan sige, at de vedblev med at være rettroende grundtvigianere, der antog alt, hvad den store mester havde sagt eller skrevet. Endnu i 1860'erne var de dog fuldblods grundtvigianere. Skat Rørdam var optaget af og forkæmper for grundtvigianernes ønske om

Indledning

at erstatte de teologiske professorers eksamination med en eksamenskommission, og han støttede endvidere ønsket om at afskaffe præsteeden. Da Otto Møller var i København i 1865 fulgtes de ad for at besøge Grundtvig, og Otto Møller opfordrede flere gange TSR til oftere at besøge kapaciteten på Gamle Kongevej. Rørdam gør det også, men vil ikke gøre det for tit, da det var med til at hindre ham i udviklingen af egne standpunkter.

Efter skandalen med Grundtvigs optræden i Vartov kirke i Påsken 1867, som Rørdam overværede i første parket, blev han mere forbeholden over for Grundtvigs vennekreds. Grundtvigianerne kunne nok tale store ord om hjertelighed og menighedsliv og ånd og ånder, men der savnedes meget med hensyn til deres syndsbevidshed og deres tro på syndsforladelse. Mange år senere i 1890 fandt Rørdam den samme grundskade hos nygrundtvigianerne, nemlig mangel på "alvorlig og samvittighedsfuld Syndserkendelse". Endnu i 1860'erne praktiserede Otto Møller den folkelige grundtvigianisme ved som kapellan at holde en række folkelige foredrag i den danske forening i Gylling, som tiltrak folk fra en meget stor omkreds, og han støttede P. Bojsen i Gedved i hans tanker om skolevæsenet, som delvis byggede på friskoletankerne. I 1870'erne, hvor venstrepolitikken delte grundtvigianerne, valgte begge brevskrivere side til fordel for Højre. Otto Møller var med til at markere bruddet mellem tidligere venner med sin bog "Politik og Christendom" (1873), der ligefrem førte til en adressekamp i pressen for og imod Otto Møller. Personligt gik der skår i Otto Møllers mangeårige venskab med Niels Lindberg, da denne fuldt og helt støttede Det forenede Venstre. I første halvdel af 1880'erne er et af de vigtigste emner i brevene en diskussion af de Askovske frihedsrettigheder. I det hele taget var Grundtvigs tanker og forvaltningen af disse blandt de følgende to generationers grundtvigianere et af hovedemnerne i brevene. Grundtvig er langt den hyppigst omtalte person i hele brevsamlingen. Hans navn optræder på hele 291 af brevsiderne og hertil skal lægges et betragteligt antal sider, hvor grundtvigianerne omtales.

Trods de to venners fælles baggrund var deres karrieremæssige forhåbninger efter teologisk embedseksamen forskellig. Medens Otto Møller forlader København og tager hjem til Gylling præstegård, hvor han fortsætter sine studier under faderens auspicer, får Skat Rørdam en stipendieplads på Borchs kollegium og tager i 1857 på studierejse til England. Han bliver i 1859 dr.phil. med en afhandling på grundlag af studierne i British Museum af nogle nyfundne syriske håndskrifter. Imidlertid fik han allerede samme år det første bevis på, at en grundtvigianers vej til Det teologiske Fakultet var fyldt med genvordigheder. Det teologiske Fakultet nægtede ham jus doctendi (en doktors ret til at holde forelæsninger) under henvisning til, at

Indledning

hans disputats var filosofisk, ikke teologisk. Hvad gør en fremadstræbende mand så? Han skriver en disputats mere. I 6 særdeles lange breve diskuterer han det planlagte disputatsemne (Gudsbilledet) med Otto Møller, men planen bliver aldrig gennemført. Sikkert fordi TSR bliver udpeget til forstander for Missionsskolen, hvilket hverv dog sluttede brat i 1863 på grund af uenighed med missionsselskabets bestyrelse om undervisningen af missionseleverne.

TSR's karriere ved Universitetet indskrænkede sig til frie forelæsninger ved Det filosofiske Fakultet og manuduktørvirksomhed for teologiske studenter, for da der i 1866 skabtes mulighed for en docentplads i etik, tabte han i konkurrencen om stillingen til Henrik Scharling. Det er altid vanske-

I 1862, da TSR blev forstander for Missionsskolen, flyttede han til Fasangården i Frederiksberg Have, som tidligere havde været Oehlenschlägers sommerbolig. Her blev familien boende, indtil TSR blev udnævnt til præst i Sønderup-Nordrup (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

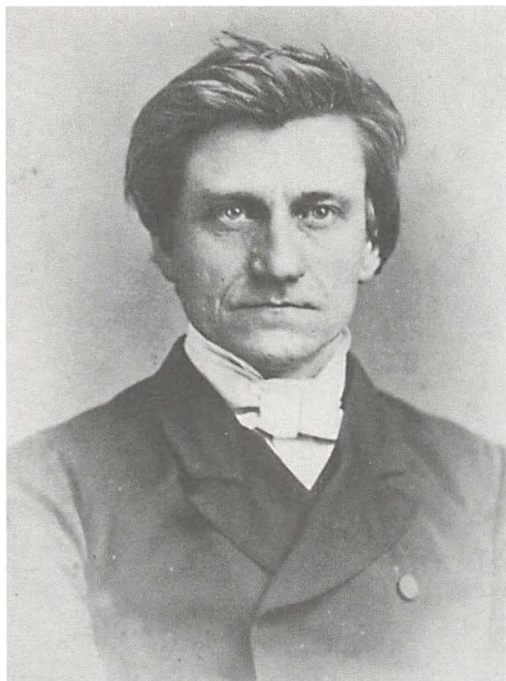
Indledning

ligt bagefter at vurdere, om en sådan afgørelse var retfærdig. Etik var ikke Rørdams hovedfag – det var det filologi – men oddsene var imod ham, fordi fakultetet næppe var ham positivt stemt efter hans anslag mod professorernes eksamensret, og da Scharlings far, professor i Ny Testamente C.E. Scharling, i forvejen var ansat ved fakultetet. Men familien Rørdam var ikke særlig heldig med stillingsbesættelser i disse år. Faderen, H.C. Rørdam, var i 1863 indstillet af kultusminister D.G. Monrad til præsteembedet i Frederiksberg-Hvidovre, men Kongen tog i stedet en bror til konsejlspræsident Hall.²⁴ Broderen H.F. Rørdam måtte i 1864 over hals og hoved forlade præsteembedet i Satrup i Slesvig, og TSR blev hverken docent ved Universitetet eller seminarieforstander i Jonstrup. Det sidste forhindrede biskop Martensen under henvisning til, at TSR i sin “Den kristelige Lære, fremstillet i Sammenhæng” (1868), som var beregnet for undervisningen på seminarierne, havde fremsat “dogma falsa et fanatica”. Da Rørdam under samtalen med biskoppen gik denne nærmere på klingen for at få uddybet, hvad det var, han havde skrevet, som var så slemt, afslørede Martensen, at det var det særlige grundtvigske synspunkt, at trosbekendelsen hørte med til dåben efter Herrens indstiftelse (bd. I s. 228f.).

Rørdam måtte efter nederlaget på Universitetet tænke over Otto Møllers ønske for sin bedste ven, at denne vil beslutte sig til at blive præst og helst præst på landet. OM havde ikke meget til overs for den videnskab, der blev drevet på Det teologiske Fakultet. Rørdam ville i præsteembedet finde den glædeligste af alle gerninger: “at vidne om Guds Naade”, og han kunne i en præstegård finde et “frugtbringende Studerekammer” og her få lejlighed til at skrive “nyttige bøger” i stedet for “lærde bøger” (bd. I s. 139ff.). Selv om Rørdam ikke var enig med sin ven, da han mente, det var vigtigt, at lærerne for de vordende præster var kristne og ikke hedninger, og da han nødig ville undvære de studerende og undervisningen, så begyndte han alligevel i marts 1867 at søge præsteembeder på landet – flest på Sjælland, men også i et par tilfælde på Fyn.²⁵ Da biskop Martensen og Fakultetet øjensynlig gerne så TSR placeret i et præsteembede borte fra byen, fik han hele bedømmelseskomiteen fra docentstillingen i etik til at støtte hans ansøgning om gejstlig befordring, selv om selve udtalelsen “at der saavel ved de skriftlige Arbejder som ved de mundtlige Foredrag forelaa umiskjendeligt Bevis for fortsat alvorligt og grundigt Studium, aandelig Modenhed og Gave til klar Behandling af videnskabelige Æmner” stadig pegede mest på ansættelse i en universitetsstilling.²⁶ Efter at have forsøgt sig i to år blev Rørdam i april 1869 indstillet til præsteembedet i Sønderup-Nordrup i Slagelse herred.

Rørdam fik lidt af et kulturchok, da han efter 19 år forlod Hovedstaden

Indledning

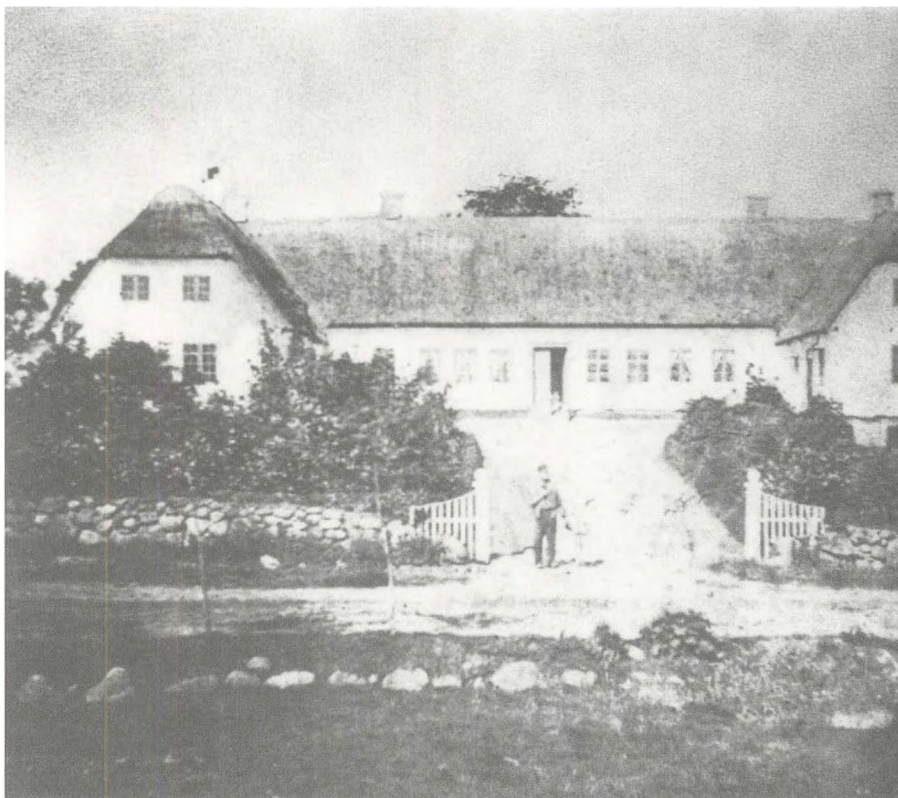

Landsbypræsten TSR fotograferet i Slagelse, medens han var præst i Sønderup i perioden 1869-73 (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

til fordel for en faldefærdig præstegård, som han måtte sætte i stand med store omkostninger til følge, og et ringe aflagt embede, når man tager pensionsforpligtelserne over for forgængeren i betragtning. Hertil kom omstillingsproblemerne i nådsensåret, hvor den stadig voksende familie måtte bo fjernt fra hjemmet, og hvor han som bybo pludselig skulle til at have forstand på landbrug. Men han fandt sig alligevel godt til rette med befolkningen, kunne lide at prædike og fik stor tilslutning til kirkegang og altertjeneste.

På den måde fik TSR i 1870'erne samme placering som vennen Otto Møller, nemlig som sognepræst i et landsogn. OM var blevet faderens kappellan allerede i 1860, fordi faderen var svagelig og efterhånden ikke selv kunne passe embedet, men måtte overlade alt til sønnen. Han vandt sig en position viden om som en fremragende prædikant og vækkelsespræst, og han havde proselytter langt ud over sognegrænserne. Der opstod da et stort problem, da faderen H.L. Møller døde i oktober 1870, både for Otto Møller og for de kirkelige myndigheder. OM stod med en større forsørgerbyrde, han var blevet gift i 1868 med Johanne Holm, datter af sognepræst C. Holm, og han skulle også sørge for moderen og flere ugifte søstre, som boede i præstegården. Efter normale omstændigheder kunne han ikke forvente at blive faderens efterfølger, dertil var embedet i Gylling, der kun

Indledning

Gylling præstegård, hvor OM boede i det meste af sit liv (Gylling lokalhistoriske Arkiv).

omfattede et sogn, alt for godt aflagt. Imidlertid havde den unge kapellan et godt kort på hånden, og det var den reelle trussel om oprettelsen af en valgmenighed med ham som præst. Denne frygt blev næret af, at ministeriet modtog to adresser om at få Otto Møller som sognepræst, den ene underskrevet af i alt 192 af de 220 af sognets husstande, og den anden af en lang række udensogns boende. Og både biskoppen og ministeriet kendte kapellanens position i lokalsamfundet.

I ansættelsessagen ser man det besynderlige, at Århus stifts mangeårige biskop, G.P. Brammer, som ellers ikke var kendt for at gå ind for grundtvigianere, anbefalede ministeriet, hvis anciennitetsbestemmelserne ikke var en forhindring, at ansætte Otto Møller. Biskoppen fremhævede hans "ualmindelige Prædikegaver, som han anvender med Nidkjærhed til Opbyggelse for Mange". Brammers indstilling skete på trods af, at "den saakaldte kirkelige eller grundtvigianske Retning er ... bleven udbredt hos Adskillige i Pa-

Indledning

Niels Lindberg (1829-86) og Anton Kirkeby (1834-83) var blandt de teologer, som begge brevskrivere havde forbindelse med allerede i studietiden. Lindberg er omtalt mange gange i brevene, ofte under navnet "Magisteren". Anton Kirkeby havde gået i Horsens lærde Skole sammen med Otto Møller, og i 1860'erne, hvor han var kapellan på samme egn som Otto Møller, var han sammen med denne med til at skabe en grundtvigsk vækkelsesbevægelse i Hads herred. Medens Otto Møller bevarede det fortrolige forhold til Kirkeby indtil dennes tidlige død i 1883, kønedes forholdet til Lindberg alvorligt på grund af Lindbergs støtte til den politiske venstrebevægelse i 1870'erne. (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

storatet saavelsom hos andre Menighedsmedlemmer, der slutte sig til denne unge, begavede, nidkjære og folkelige Mand". Men ikke kun biskoppen var villig til at se bort fra gældende kutymeregler i ansættelsessager. Kultusminister C. C. Hall skrev i sin indstilling til Kongen, at ministeriet i dette specielle tilfælde ville se bort fra den manglende anciennitet i forhold til andre ansøgere, da "Møllers Fjernelse fra hans nuværende Virksomhed" både ville "volde stor Bedrøvelse og Utilfredshed hos de Mange, som have sluttet sig om ham og hans Forkyndelse", og – hvad der var nok så afgørende – "efter al Rimelighed foranledige Bestræbelser for at danne en Valgmenighed, hvilke, skjøndt de ikke ere i Strid med Folkekirkens nuværende Organisation, dog høre til de Ting, som Regjeringen bør bestræbe sig for at forebygge".²⁷ På den måde kunne Otto Møller, der var præst i Gylling i 55 år,

Indledning

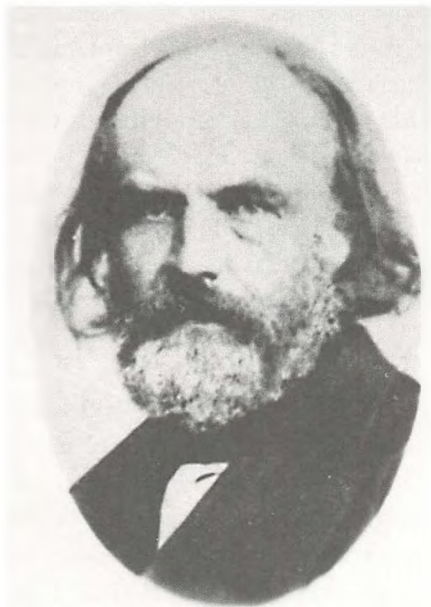
deraf de 44 som sognepræst, gennem et langt liv nøjes med at søge stilling én eneste gang, hvilket på den tid må betegnes som Danmarksrekord.²⁸

Rørdam derimod var ikke færdig med at ændre karriereforløb. Han søgte i begyndelsen af 1870 om professorstillingen i etik og religionsfilosofi, da Scharlings midlertidige docentur udløb, men han var nærmest glad, da Scharling blev indstillet, fordi fagene ikke passede ham særlig godt, og da han var ved at finde sig til rette på landet. Dog savnede han undervisningen, og han følte sig flere gange fristet til at søge en stilling som seminarieforstander, som i forrige århundrede bortset fra Jonstrup var et kombinationsembede mellem seminarium og sognepræst for det sogn, hvor seminariet lå. Efter seriøst at have overvejet det, undlod han dog at søge forstanderposten for seminariet i Lyngby på Djursland (bd. I s. 280f), hvilket var heldigt nok, da seminariet fire år senere blev nedlagt.

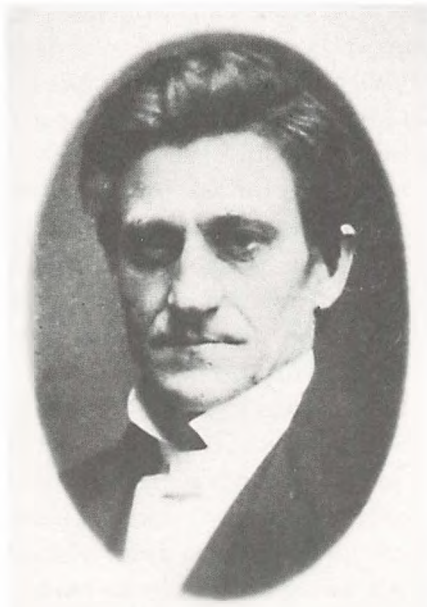
Derimod var han i syv sind med hensyn til opfordringen til at søge seminarieforstanderposten i Jelling efter grundtvigianeren H.J.M. Svendsen i 1872/73. Overvejelserne gik både på, om det ikke snarere var seminarielærer, som han i en periode i 1860'erne havde været ved Blaagaards Seminarium,²⁹ end forstander, han egnede sig til, og om stillingen økonomisk kunne forsørge hans store familie. Stedets provst J. Vahl gik ind for Rørdam som den, der videnskabeligt var bedst kvalificeret og som moderat grundtvigianer bedst kunne fortsætte traditionen fra Svendsens tid. Biskop C.F. Balslev ønskede absolut ikke en forstander, der ville lede seminariet i "Grundtvigiansk Aand", og som ville skabe lærerkandidater "med vilde praktiske Ideer ikke alene angaaende Skolevæsenet men ogsaa angaaende kirkelige og statslige Forhold". Han foretrak derfor sin egen svigersøn, sognepræst C.F. Koch i Vildbjerg. Selv om det endte med, at Rørdam kunne være blevet indstillet til posten, da Koch trak sig på grund af truslen om en valgmenighed, og det økonomiske spørgsmål også lod sig ordne, blev han alligevel ikke forstander. Han trak sin ansøgning tilbage, da hans kone nødig ville til Jylland, men måske også fordi han selv ikke var helt sikker på, at det var det, han ville.³⁰

Endnu havde han ikke helt opgivet Universitetet. I 1871 blev han af kulturminister Hall udnævnt til censor ved Det teologiske Fakultet. Ministeriet håbede ved at indføre faste censorer at undgå at gennemføre kravet om eksamenskommissioner.³¹ TSR kom herved til i en længere periode (han trak sig i 1887, året efter, at han var blevet udnævnt til provst) at bedømme eksaminer på det fakultet, der effektivt havde holdt ham ude fra ansættelse. Dette blev også resultatet i 1870'erne, selv om Fr. Hammerich førte visse forhandlinger med TSR om at overtage professoratet i GT efter Hermansen. TSR krævede et større tillæg til professorlønnen, før han fandt stillin-

Indledning

Pastor Brandt

Pastor Rørdam

Rønnebæk-Olstrup pastorat var et af de steder, hvor grundtvigianer afløste grundtvigianer. TSR blev i 1873 sognepræst her, da forgængeren, den markante grundtvigianer C.J. Brandt, arvede Vartov efter Grundtvigs død i september 1872 (billederne af Brandt og Rørdam stammer fra Trøst-Hansens sognekort. Næstved-egnens Lokalhistoriske Arkiv).

gen attraktiv. Det hele løb ud i sandet, dels fordi Hermansen blev siddende i stillingen ud over al rimelighed, og dels fordi der stadig var stærke kræfter, der ikke ønskede ham ansat. Så selv om det blev ved med at rumle i TSR's bevidsthed,³² at det ville være opfyldelsen af en ungdoms drøm at blive ansat ved Universitetet, måtte han nøjes med sammen med Otto Møller udefra at undre sig over fakultetets opførsel i en række sager. Og senere gjorde han ikke anstalter for at komme ind i fakultetet, da han erklærede sig enig med Otto Møller i, at når man nærmede sig 50 år, så var det for sent at skifte hest. Men der er ingen tvivl om, at TSR i 1891 følte det som en sejr, at han blev indsat i den komité, der skulle bedømme konkurrencen om professoratet i Gamle Testamente. Han kunne uvilkårligt ikke undgå at tænke på tidligere ydmygelser.

Det blev derfor en kirkelig karriere, der ventede Rørdam, men han havde, så længe biskop Martensen levede, en magtfuld modstander. Biskoppens

Indledning

holdning var tydeligt kommet frem i 1869, hvor han som kommentar til udnævnelsen af TSR til præst i Sønderup skrev: "Nu have vi 7 Rørdammer i Sjællands Stift. Det bliver næsten uanstændigt og vidner om Nepotisme fra Ministerens Side".³³ Biskoppen hindrede Rørdam i at blive forflyttet fra Sønderup, indtil Hall skaffede ham embedet i Rønnebæk-Olstrup,³⁴ som var attraktivt for Rørdam, både fordi der var skabt et grundtvigiansk miljø omkring forgængeren C.J. Brandt, og fordi det lå tæt på Hammer-Lundby, hvor faderen havde været en årrække, og hvor TSR havde en del bekendte. Martensen hindrede også, at Rørdam fik det attraktive præsteembede i Herlufsholm, og senere gjorde han, hvad han kunne, for at hindre ham i at blive ansat i København.

I sine ansøgninger om Trinitatis kirke i 1878 og om Helligåndskirken i 1880 motiverede TSR skiftet til Hovedstaden med et "i længere Tid næret Ønske om at komme ind i en mere betydningsfuld Virksomhed". Det var ønsket om at gøre en kirkelig indsats i København, hvor kirken var ved at miste fodfæste i den befolkningsmæssigt ekspanderende by, og samtidig havde han også et skjult håb om at få mere tid til sit videnskabelige arbejde. Han havde nemlig fundet ud af, at han på landet aldrig havde tid til sig selv: "100 Ting at se efter og tage vare, Rejser, saa her, saa derhen; saa skal man se til den ene, saa kommer den anden og vil tale med en; og saaledes løber Tiden hastig hen og bliver evig borte" (bd. II s. 41). Hertil kom, at han i Rønnebæk var blevet træt af denne "Bondemistænksomhed og svedne Mistro, som stadig for mig har lagt en Hemsko paa min Virksomhed" (bd. II s. 294f.), som utvivlsomt havde med den politiske holdning at gøre. Selv om Martensen foretrak den residerende kapellan L.H. Schmidt – af Rørdam omtalt som "vist en sær Skrue, Pebersvend, 60 Aar gl., Kierkegaardianer og derhos ivrig Frimurer, og forøvrigt paa sin Vis begavet" – så lykkedes det Rørdam at få stillingen ved Helligåndskirken i 1880.

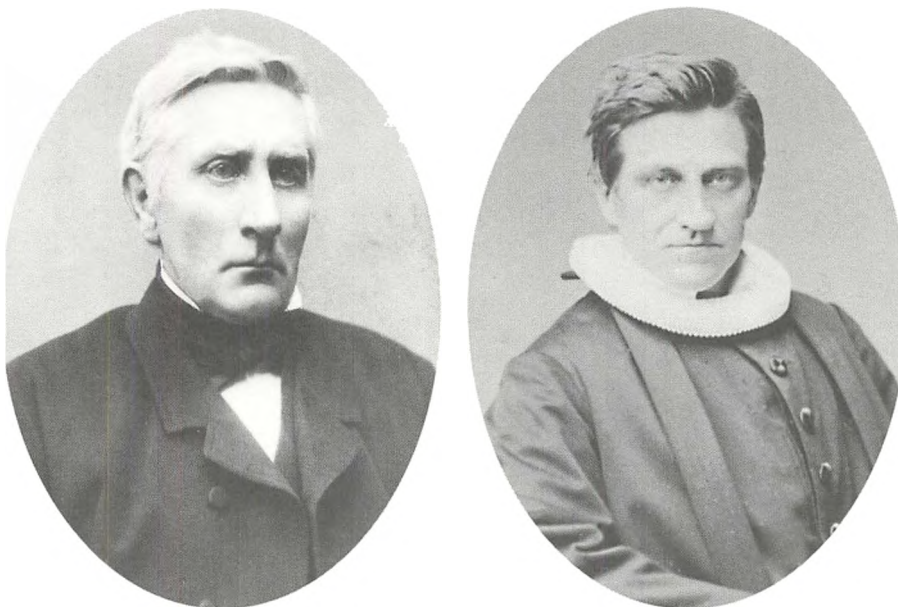
Efter Martensens død i 1884 kan man ikke længere påstå, at Rørdam blev tilsidesat på grund af sine grundtvigianske synspunkter. Det lykkedes ham uden selv at gøre noget særligt for det at blive udnævnt til Holmens provst i 1886. Dog måtte han lide den tort, at biskop Fog foretrak Jakob Paulli som nyt medlem af Pastorseminariet fremfor TSR på trods af, at Holmens provst traditionelt havde plads i Pastorseminariet. Rørdam skaffede sig efterhånden almindelig anerkendelse i stadig breddere kirkelige kredse. Hertil bidrog, at han med sin bog "De kirkelige Frihedskrav. Til Overvejelse for danske Kristne" (1881) afviste store dele af Askovadressernes frihedskrav, og at han efterhånden fik et godt forhold til de mere missionsprægede kredse, bl.a som medarrangør af Bethesdamøderne. Til positionen hører også, at han var i stand til at tiltrække et stort antal tilhørere til sine prædi-

Indledning

Biskop H.L. Martensen (1808-84) var i flere tilfælde en bremseklods for, at grundtvigianeren TSR kunne få stillinger i hans stift. Biskoppen formåede dog ikke at hindre, at Rørdam 11 år efter Martensens afgang overtog embedet som Sjællands biskop. Martensen er den person næst efter Grundtvig, der er omtalt flest gange i brevene. (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

Indledning

OM og TSR fotograferet i 1880'erne (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

kener. Han formåede at fylde de store københavnske kirker – f.eks. havde han 3000 eller flere tilhørere i Holmens kirke – hvilket kræver en del.

I 1884 fik han to gange af kultusminister Jakob Scavenius tilbud om at blive biskop, først i Århus og dernæst i Odense (det sidste fordi man troede, at Engelstoft ville gå af), men Rørdam endte begge gange med at sige nej. Dels fordi familien igen helst ikke ville til provinsen, og dels fordi han mente, at han havde flere muligheder for at gøre gavn som præst i København. Otto Møller støttede ham i afgørelsen, da han mente, at han skulle være Fogs efterfølger som Sjællands biskop. Det sidste blev også tilfældet, men han måtte vente i 11 år. Ved Fogs afgang faldt brikkerne eller, som man måske snarere bør betegne det, intrigerne ud, så Rørdam blev landets første grundtvigianske biskop.³⁵ Men han var blevet 63 år og var ikke længere så grundtvigiansk, at det gjorde noget. Bl.a. ærgrede Otto Møller og en række grundtvigianere sig over, at Rørdam ved indsættelseshøjtideligheden undlod at nævne Grundtvigs navn (bd. IV s. 13). Otto Møller havde ikke meget tiltro til, at Rørdam som biskop i det hele taget kunne udvirke noget særligt, men han glædede sig dog over, at den Mynster-Martensenske periode i den danske kirke definitivt var forbi, efter at denne høj Kirkelige gruppe havde haft fem bisper på rad. Otto Møller håbede, at Rørdam ville fortsætte den gerning, biskop Balle havde begyndt.

3. Hvad holder brevvekslingen i gang

492 breve er ganske meget for to personer, der ikke er i familie med hinanden. Det er derfor et rimeligt spørgsmål at stille sig, hvad det var, som holdt brevvekslingen i gang i al den tid. Det højeste mellemrum er 7 måneder (i 1894). Først og fremmest er de begge indstillet på, at forbindelsen skal fortsætte, og når det kniber for Rørdam at få tid til at skrive, så gør Otto Møller en ekstra indsats, for at brevvekslingen ikke skal gå ud. Han kan da godt sende 3 breve i træk, indtil Rørdam bliver flov ("du er retfærdigere end jeg") og skynder sig at svare. OM er i brevvekslingen repræsenteret med 28 breve flere end TSR.

Et andet ydre forhold, der befordrede brevskrivningen, var, at de to venner boede så langt fra hinanden, at hyppige besøg ikke var mulige. Ellers ville meget af brevenes indhold i stedet være blevet drøftet mundtligt. Ophold i brevskrivningen fra 1855 til 1859 skyldtes netop, at de begge opholdt sig i København. OM forsøger flere gange at få TSR til at søge nærmere til

Jens Nørregaard (1838-1913) oprettede i 1866 Testrup højskole syd for Århus og gjorde den til en af de mest kendte højskoler i landet. Han bevarede i alle årene en nær forbindelse til Otto Møller, og da han i 1880'erne ikke længere kunne formå OM til at komme til Testrup og holde foredrag, kom han i stedet ofte til Gylling. På billedet, der stammer fra et af disse besøg, ses OM (med den karakteristiske pibe) og Nørregaard siddende ved bordet. Damen i baggrunden er OM's kone, Johanne. (Gylling lokalhistoriske Arkiv).

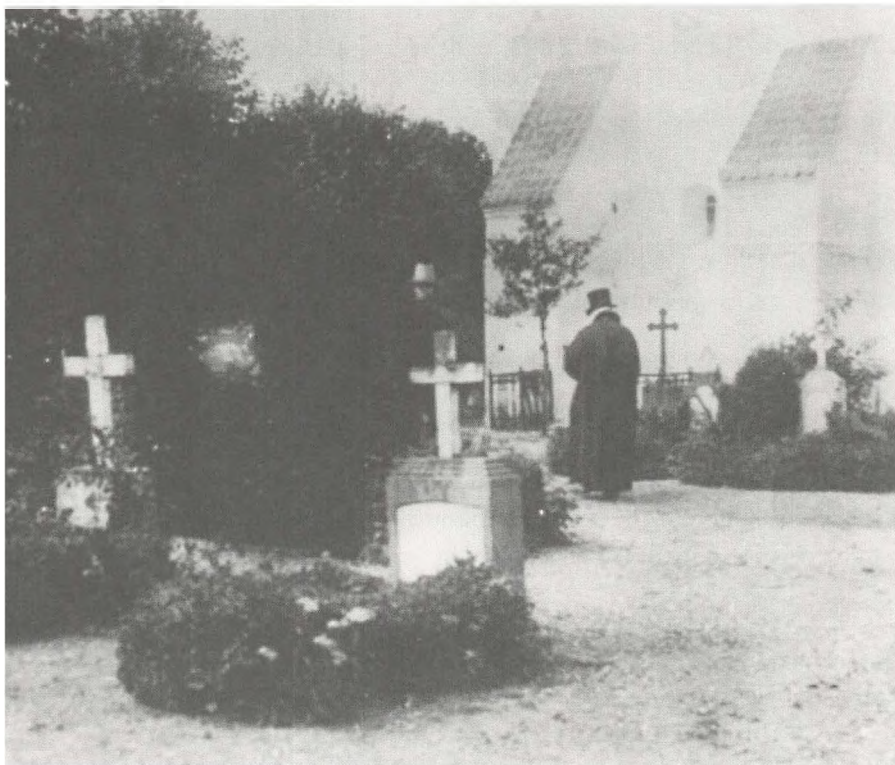
Indledning

Gylling: “Gid vi kunde blive Naboer, thi der er noget Nabovenligt imellem os, vi boe ikke langt fra hinanden i vor Tankegang” (bd. I s. 205). Men det var afgørende for brevskrivningens spændstighed, at de to fik lejlighed til med mellemrum at træffes. For ved “Aar efter Aar kun at mærke til hinanden gennem Breve kommer der noget skjævt frem; thi man forholder sig jo egentlig til et Menneske, som var for længe siden” (bd. II s. 190). Og her var TSR “retfærdigere” end OM. For medens OM kun besøgte TSR to gange, i 1863 og 1865 i København, så besøgte TSR Gylling præstegård i alt 12 gange (1855, 1862, 1865, 1869, 1882, 1883, 1889, 1892, 1895, 1899, 1901 og 1903). Hertil kom, at OM og TSR i 1871 mødtes i Vejle, hvor TSR deltog i Missionsselskabets møde. Enkelte gange var TSR’s kone og 1-2 børn med. Skat Rørdams mange besøg skyldtes, at han i flere tilfælde som bestyrelsesmedlem deltog i Det danske Missionsselskabs møder i jyske provinsbyer, og senere, at han havde en søn i Gedved (Hemming) og i en periode en datter og svigersøn i Vejlbj ved Århus. Da de offentlige transportmidler blev betragteligt forbedret, diligenserne blev afløst af jernbaner (banen mellem Fredericia og Århus 1868 og Århus-Odder banen 1884) blev det muligt for TSR at tage en afstikker til Gylling.

J.C.V. Terkildsen (1876-1943), kapellan i Gylling 1901-08. Fra 1901 var OM helt afhængig af medhjælp for at kunne klare præsteembedets udadvendte del. Prædike kunne han fortsat til glæde for mange (billedet af kapellanen findes i Gylling lokalhistoriske Arkiv).

Indledning

Otto Møller på vej fra præstegården over kirkegården for at holde gudstjeneste i Gylling kirke (Gylling lokalhistoriske Arkiv).

Derimod gengældte OM trods gentagne opfordringer aldrig efter 1865 med besøg på Sjælland. Otto Møller indrømmede i 1874, at han var indrettet til at være hjemme og tage mod "enkelte søgende Sjæle, som af og til søge bort fra Verden". Endnu i 1870'erne tog Otto Møller rundt og holdt foredrag, men det skete kun efter stærkt pres (f.eks. lærermøderne i Testrup 1874, 1876 og 1879). Enkelte udflugter som f.eks. en tur til barnsdomsegnene omkring Viborg og en tur til Vesterhavet blev det dog til, men snart holdt han sig helt hjemme i sognet. I starten var det vel hans "Drengenaturens Undselighed" (bd. II s. 118), men efterhånden blev han ligesom faderen så fysisk svækket, at hans manglende mobilitet var grundet heri. Fra oktober 1900, og indtil han døde i embedet i januar 1915, måtte han have skiftende kapellaner og medhjælpere til at udføre større dele af præsteembedets forpligtelser. En nærmere undersøgelse af fordelingen af antallet af vielser og begravelser viser, hvor meget hjælp Otto Møller faktisk fik: i perioden 1901-14 klarede OM i alt 10 vielser selv, medens kapellaner, medhjælpere

Indledning

og nabopræster viede i alt 152 par, og i den samme periode forestod OM i alt 14 begravelser, medens hans kapellaner og hjælpepræster samt kolleger i omegnen forestod i alt 282.³⁶ Men dette forhindrede ikke, at Otto Møller blev i præsteembedet og fortsatte med at prædike næsten hver søndag, og han fortsatte med at modtage besøg af TSR og en lang række andre præster og kulturpersonligheder – bare de kom enkeltvis og ikke blev for længe. Disse samtaler om teologi og samfund havde meget stor betydning for mange, hvis man ellers skal tro de mange udsagn i senere erindringer. Det indelukkede liv gav Otto Møller tid til at skrive de mange breve og til at blande sig i den offentlige kirkelige debat. I alt 33 bøger blev det til. Og de fleste af dem blev vidt udbredt.³⁷

Skat Rørdam var langt mere mobil. Han deltog i mange indenlandske møder, og han var heller ikke bleg for at tage udenlands. I visse perioder var TSR overanstrengt især i de år, hvor han arbejdede med oversættelsen af Det ny Testamente, eller han eller konen døjede med forskellige småskavanker. Han tog da flere gange på kurrejser til Italien, Schweiz og Tyskland sammen med sin kone. I Schweiz fik han ovenikøbet brug for den latin, han senest havde opdyrket, da han skulle forsvare sin disputats på latin. Han mødte nemlig en italiensk professor og kunne med ham kommunikere på det gamle verdenssprog latin (bd. II s. 282). OM læste brevene fra udlandet med glæde, for selv om han fulgte reglen fra Grundtvig om at “blive paa Sletten og rose Bjerget”, så ville han dog gerne høre folk tale om deres rejser.

De to venner deltog også i hinandens glæder og sorger. Der er altid breve med lykønskninger til markante begivenheder som udnævnelser, runde fødselsdage, ridderkors m.v., hvor man benyttede lejligheden til at fastslå betydningen af deres mangeårige fortrolige forhold. Det halvfamilære forhold cementeres også af, at man har kontakt med hinandens familie. Både OM's søster, Marie, sønnen Erik og brorsønnen Hans L. Møller (senere forstander for de Brockske handelsskoler og politiker) har kontakt med TSR under deres ophold i København. Dette havde både betydning som kommunikationskanal, og for de to sidstes vedkommende var det også en betryggelse for OM at vide, at sønnen og brorsønnen ikke var helt fortabt i den store by. OM havde bl.a. sine bekymringer med hensyn til brorsønnen, da han mente, at denne tog skade af den kristendomsfjendske filosofiundervisning.

Vennen stod også klar med et trøstens ord, når modparten havde problemer, som da TSR i 1886 var sammenbrudt nær på grund af arbejdspress (bd. III s. 134) og specielt i de sørgelige situationer, hvor de ramtes af dødsfald blandt børnene. I 1872 døde TSR's datter Ragnhild 6 år gammel, og i

Indledning

Otto Møller havde jævnlig kontakt med en række af omegnens præster. På billedet ses OM (bagest t.v.) og kone (forrest i midten) sammen med præstefamilien fra Alrø. Billedet stammer formentlig fra pastor O.N. Møllers tid 1892-1904. Af OM's breve fremgår det, at Alrøpræsten bl.a. besøgte OM i 1896 og 1901 (Gylling lokalhistoriske Arkiv).

1871 og 1882 døde 4 af OM's i alt 5 børn. Det var et udslag af den høje børnedødelighed i forrige århundrede. Et andet eksempel herpå, der omtales i brevene, er Niels Lindbergs to sønner. I sådanne situationer kommer deres tro dem til undsætning. Som Otto Møller skriver til Rørdam i anledning af datterens død: "Vorherre maa ved saadan Lejlighed som altid handle, som det er til hans egen Ære og til den enkelte Sjæls Frelse, og derfor maa det være det, der først og sidst betænkes af os, at det Barn, der flyttes herfra, det er for sit Vedkommende bedst tjent dermed. Og tilvisse er det et stort Gode, et Gode, jeg lærer Aar for Aar at skatte fuldere, dette at have Døden bag sig paa en god Maade". Det er denne tro, at "hidtil har Herren hjulpen os", de levede deres liv på. Otto Møller havde ligefrem dette valgsprog fra Samuel 7,1 hængende på hebraisk over sit skrivebord (se

I forrige århundrede måtte mange præster sørge for en større præstefamilies udkomme. Otto Møllers forsørgerforpligtelser lå langt over gennemsnittet. Han måtte påtage sig at hjælpe broderen Theodors familie, efter at broderen ikke længere kunne klare at være præstegårdsforpagter i Gylling, og også en anden broder måtte han låne penge. Hertil kom, at OM havde syv ugifte søstre, hvoraf nogle boede i præstegården i en årrække. To af søstrene havde oprettet en privatskole her. På billedet, der stammer fra tiden før Otto Møllers mors død i 1877, ses foran fra venstre søsteren Nikoline, OM's mor, broderen Theodors to børn Jakob og Hans samt søstrene Thea og Caroline, bageste række fra venstre broderen Frederik og yderligere tre søstre Grethe, Marie og Anna. (Gylling lokalhistoriske Arkiv).

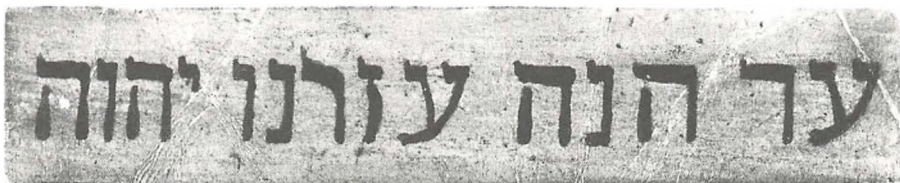
illustration). Men i sådanne svære situationer, som da børnene døde, er tanken nær, at Gud har villet straffe dem eller prøve dem. Noget lignende gjaldt under krigen 1864 og i forbindelse med Christiansborg Slots brand i 1884, hvor den tanke ligger brevskriverne snublende nær, at Gud ville straffe folket på grund af dets skavanker, i 1864 dets tyskvenlighed og i 1884 dets fritænkeriske og venstrepolitiske holdninger.

En stor del af brevene indeholder en kritisk gennemgang af de nyeste bøger og artikler, som de har læst, og som den offentlige debat er optaget af. De

Indledning

er vældig godt orienteret i både den teologiske, kirkelige, historiske og samfundsmæssige litteratur, og de diskuterer holdninger og synspunkter med hinanden. Dette stof er en guldgrube til belysning af mere end 50 års debat. Indtil 1864 havde Otto Møller en aftale med en tysk antikvarbøgerhandler om levering af bøger, men derefter købte han stort set ingen tysk bog (bd. III s. 198). Men han fulgte dog med, når bøgerne udkom på dansk. Begge holdt de en lang række af de vigtigste danske og norske tidsskrifter og blade, hvilket både fremgår af brevene og af auktionskatalogerne over bøgerne efter deres død.³⁸ Heraf fremgår også, at de har arvet en omfattende samling teologisk litteratur fra deres fædre. I sidste halvdel af det 19. århundrede var den kirkelige debat i Danmark og Norge nært sammenknyttet bl.a. gennem det fælles dansk-norske tidsskrift “Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning” (1871-80), og ved, at nordmænd skrev i danske tidsskrifter som Højskolebladet og Dansk Kirketidende m.fl.. Tidsskrifterne havde også rubrikker om forholdene i Norge. Det var nu ikke alt, hvad der kom fra Norge, som de to brevskrivere syntes om. Bjørnstjernes Bjørnsons fremtræden f.eks. i forbindelse med Signalfejden ved vennemødet efter Grundtvigs begravelse var ikke deres kop te. Efter et besøg af den norske missionær L.O. Skrefsrud konstaterede Otto Møller, at han er “Nordmand og som saadan gjerne vil tale store Ord om sig selv; men det har han jo tilfælles med alle Nordmænd, som jeg har kjendt” (bd. II s. 346).

Også avisdebatten fulgte de med i, men deres avishold ændrede sig flere gange. I 1864 udskiftede Otto Møller “den væmmelige Berlinger” på grund af dens skildringer af krigen. I slutningen af 1883 opsagde Otto Møller abonnementet på Dagbladet, da det var blevet for “fløset”. Det var den “spyttslikkende” holdning til biskop Martensens erindringer, der fik bægeret til at flyde over. Skat Rørdam fulgte efter i januar 1884, men årsagen var en artikel, som Dagbladet havde skrevet om onklen Peter Rørdam. Begge

Otto Møller havde denne hebraiske indskrift fra 1. Samuel 7,12 hængende over sit skrivebord. I transskription lyder den: ‘ad hennah ‘azaranu ‘adonai og i oversættelse: “Hidtil har Herren hjulpet os”. Det var et skriftsted, Otto Møller holdt sig for øje under alle livets tilskikkelser (jfr. bd. I side 219 og 239). Indskriften, som findes på et lille papstrykke, er bevaret i privateje.

Indledning

holdt sig fortsat til højrebladene. Otto Møller abonnerede igen på Berlingske Tidende, Skat Rørdam mente derimod denne var for kedelig, og valgte Nationaltidende.

Brevene er også fyldt med kommentarer til den politiske udvikling, og uden at komme ind på enkeltheder kan man fastslå, at de to højregrundtvigianere ikke var særligt tilfreds med udviklingen. Efter at Rørdam var blevet biskop blev han dog mere indstillet på at tage udviklingen til efterretning. Som biskop var han nødt til at samarbejde med de nye venstre regeringer. Et brev til professor Peder Madsen fra 1898 viser, at han så den nye politiske situation i øjnene: "Man bliver sikkerlig nødt til at gøre sig fortrolig med den Tanke, at et Parti, der har en saa absolut Majoritet i Folketinget, har ialfald et moralsk Krav paa at komme til Styret, eller maaske rettere, at et Parti som gaar saa stadig tilbage som Højre, ikke har Eneret hertil".³⁹ Otto Møller kunne bedre undgå at få noget med det nye styre at gøre. F.eks. ville han ikke kompromittere sig ved skrive til J.C. Christensen for at få fremskyndet ansættelsen af en kapellan, selv om han i allerhøjeste grad havde brug for det (bd. IV s. 231).

Noget, der i høj grad fremmede brevskrivningen, var, at de to venner over hele perioden benyttede hinanden som sparringspartnere med hensyn til næsten alt, hvad de udgav af bøger og større afhandlinger. Som regel sendte de manuskriptet eller dele af det, ofte i korrektur – bogforlæggere tog dengang åbenbart ikke ændringer i korrekturen så alvorligt – til modparten til gennemlæsning og kommentering. Og det var ikke nogen gensidig "roseforretning". Tværtimod blev der givet rå for usødet. Begge forfattere skrev virkelig, hvad de mente, og i flere tilfælde var der ikke sten på sten tilbage. Nogle eksempler.

Skat Rørdams første bog, den syriske disputats,⁴⁰ havde Otto Møller ingen kommentarer til, fordi han ikke kunne læse den. Det havde han derimod til de to bøger, som TSR udarbejdede til brug for undervisningen på seminarierne, og som senere udkom i en række oplag. Mest tilfreds var Otto Møller med "Historisk Oplysning om Den hellige Skrift" (1866), som han til Rørdams kun delvise tilfredshed anmeldte i Dansk Kirketidende. OM fik "Den kristelige Lære, fremstillet i Sammenhæng" (1. udg. 1868, 7. udg. 1902) til kritisk gennemgang, før bogen blev trykt, og han fandt det dybt betænkeligt, at bogen skulle benyttes af skolelærere, og han ønskede ligefrem, at den ikke skulle vinde indpas på seminarierne. Han fandt bogen alt for præget af gammelluthersk ortodoksi. Den var for tør og for kirkelig. Kritikken bed imidlertid ikke rigtigt på TSR, der ganske vist tog nogle af OM's smårettelser til sig, men ellers udgav bogen i en række udgaver, som den var skrevet.

Indledning

TSR gjorde gengæld med kritik, da han i 1870'erne fik OM's manuskript til "Den evangeliske Historie" til kommentering. Bogen var en skildring af "Herrens Liv paa Jorden" på grundlag af en kronologisering af oplysningerne i de fire evangelier. Bogen havde været længe undervejs, da en del af forarbejdet var foretaget af faderen H.L. Møller i stadig diskussion med sønnen, men TSR's meget stærke kritik forsinkede yderligere bogen, så den først udkom i 1879. TSR beskyldte OM for at have et "uudslukkeligt Had" til Lukas, der betød, at han fremhævede Matthæus og Johannes frem for Lukas og Markus. Han erklærede sig også uenig i OM's forståelse af den apostolske inspiration. Desuden var OM alt for skarp imod folk, der havde en anden mening. De blev betegnet som komplette idioter eller snedige forførelere. TSR's konklusion var ikke til at tage fejl af. "Du maa ikke udgive denne Bog, det vilde være en Forsyndelse mod Sandheden, mod Menigheden og mod dit eget gode Navn" (II s. 161). Hvad Otto Møller heller ikke kunne lide at høre var, at det havde været TSR et pinligt arbejde at læse bogen. OM blev dog ikke rigtigt fornærmet og takkede for de alt for mange gode råd, "der dog alle smage af en god Ven, om de endog tidt smage af en enevældig Manudukteur".

Heller ikke OM's hovedværk om forsoningen, "Gjenløsningen eller Jesu Christi Liv, Død og Opstandelse til Verdens Frelse" (1884), som er blevet betegnet som periodens væsentligste teologiske værk,⁴¹ fandt helt nåde for vennens pen. Otto Møller gjorde her og i et par senere forsvarsskrifter imod sine kritikere op med den traditionelle forsoningslære, som gik tilbage til Anselm af Canterbury. Hovedtanken i den gængse opfattelse var, at Jesus ved sin død havde forsonet Gud, men tanken om, at Kristus døde i stedet for os, stred imod OM's personlige erfaring. Han havde oplevet så mange dødsfald i sin nærmeste familie, især tabet af fire små børn, at han ikke mente, at angsten og lidelsen ved døden kunne være overvundet med Jesu død. Det, Kristus har gjort for os, er, at han er gået i spidsen for alle de troende "midt igennem Dødens mørke Tunnel ind i Livets Land". Kristus er ikke død i stedet for os, men fører os uskadede igennem døden.⁴²

TSR var helt uenig i, at der ikke blev ydet Gud noget ved Kristi død. Gud fik herved løsepenge for os, og Kristi lidelse og død skete virkelig for vore synders skyld alene. Rørdam fandt atter, at Otto Møller var alt for hård imod sine forgængere, der havde en anden mening end han selv. Diskussionen om forsoningslæren fortsatte i brevene senere, da TSR fik OM's nye bog: "Om vor Frelse fra det Onde" (1888) tilsendt. Her fik TSR ganske vist ikke mulighed for at se manuskriptet, men han udtrykte alligevel sine ærgrelser over de uklare begreber i bogen. Set fra OM's side nåede vennens kritik topmålet, da denne hævdede, at OM ved ikke at ville vide af

Gjenløsningen

eller

Jesu Christi Liv, Død og Opstandelse

til Verdens Frelse,

forsøgt fremstillet i Sammenhæng

af

Otto Møller.

Kjøbenhavn.

Karl Schönbergs Forlag.

1884.

Titelblade for to af brevskrivernes værker, som diskuteres mest i brevene. Otto Møllers teologiske hovedværk: Gjenløsningen og Skat Rørdams første udgave af oversættelsen af Ny Testamente.

DET NY TESTAMENT

OVERSAT,

MED ANMÆRKNINGER TIL OPLYSNING FOR KRISTNE LÆGFOLK

AF

DR. T. SKAT RØRDAM.

FØRSTE BIND.

De fire Evangelier og Apostlernes Gjerninger.

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1887.

Indledning

Guds vrede over synden før dommedag kun tillagde Kristi gerning en subjektiv betydning for mennesket (bd. III s. 325). OM beklagede da også et andet sted, at han aldrig kunne skrive noget, der kunne gøre hans ældste ven tilfreds.

Dette var nu ikke helt rigtigt, for de to venner var på bølgelinie med hensyn til forholdet til politik og til de nye strømninger i samfundet, både når det drejede sig om fritænkeriske bevægelser og senere om bibelkritikken. TSR var således generelt positivt indstillet over for OM's bøger "Politik og Christendom" (1873), "Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri" (1881), og "Nogle Støttestruer under Bedømmelsen af det gamle Testamente" (1893). Trods den til tider hårde debat mellem de to, formåede de at bevare venskabet, og gentagne gange slog de fast, at de stadig var enige i det grundvæsentlige i trosforholdet, og at det var bedre, de drøftede uenighederne privat frem for i en offentlig polemik.

Det lykkedes dem også at bevare venskabet intakt igennem de mange diskussioner over mange år om Det ny Testamente. TSR arbejdede gennem det meste af 1880'erne⁴³ og langt ind i halvfemserne med at nyoversætte NT, og han forsynede teksten med længere anmærkninger. Han sendte, efterhånden som arkene blev færdig, en korrrektur til OM, og bad denne om at komme med sine kommentarer og anmærkninger, hvilket i høj grad skete. Dette betød, at brevvekslingen blev hyppigere (46 breve alene i 1886, 20 i 1887, 21 i 1890 og 23 i 1892). OM's bemærkninger, som især var fyldige til evangelierne og til Johannes Åbenbaring, som Otto Møller selv havde udgivet en kommentar til,⁴⁴ gav anledning til mange drøftelser af oversættelsesproblemer og teologiske spørgsmål.

Arbejdet med Det ny Testamente var en stor succes for TSR, selv om det kostede ham både blod, sved og tårer at blive færdig med det store projekt. Til tider var han på sammenbruddets rand, da han blev presset fra forlæggerens og læsernes side for at gøre oversættelsen færdig, samtidig med at han som provst var stærkt optaget af den store sag om oprettelsen af et stort antal nye kirker i København. OM opmuntrede ham, det bedste han kunne, og tilbød, at han kunne gøre arbejdet færdigt i de fredelige omgivelser i Gylling, hvilket TSR dog ikke tog imod. Rørdams oversættelse måtte genoptrykkes flere gange, selv om den kom i store oplag (2. udgave f.eks. i 10.000 eksemplarer) og udkom både på almindeligt og tykt papir, i en billedudgave og i en folkeudgave uden anmærkninger.⁴⁵ Der lå et ekstra pres på Rørdam i oversættelsessagen, da der samtidig var nedsat en kommission til revision af den autoriserede oversættelse. Han var ganske vist blevet spurgt, om han ville indtræde i kommissionen, men havde afvist det, da han ønskede en helt ny oversættelse, ikke kun en revision. Desuden havde de

Indledning

TSR og Marie Rørdam i haven. Billedet er formentlig optaget i parrets sommerhus (El Recreo) i Ordrup, hvortil biskoppen fortrak, når han skulle have en kort tids hvile fra den stressende hverdag i København (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

Indledning

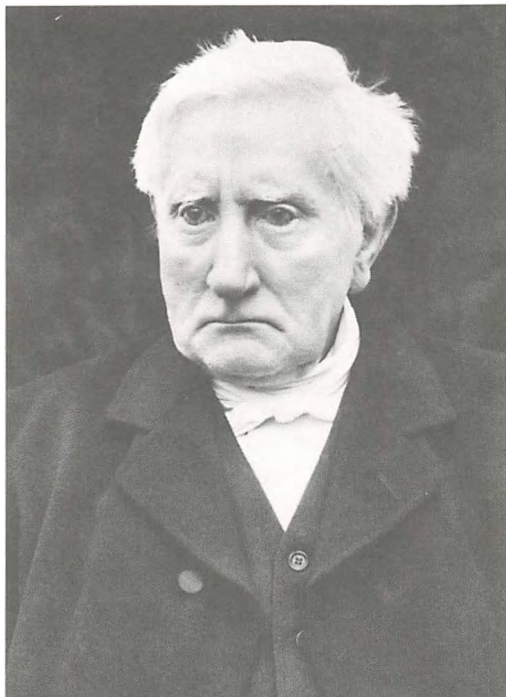
højkirkelige en større indflydelse i kommissionen, end han ønskede. Først i 1907 blev Ny Testamente autoriseret i en ny udgave, og det blev ikke TSR's oversættelse, som derved på længere sigt tabte terræn.

Udnævnelsen af Rørdam til biskop i 1895 betød ikke, at brevvekslingen gik i stå, men brevene blev kortere, og Otto Møller måtte i perioder væbne sig med tålmodighed, før han fik svar. Rørdam blev i sin bispetid optaget af flere store opgaver. Først kæmpede han som formand for Kirkefondet for at få oprettet så mange nye kirker i København som muligt og få skaffet gode præster til de nye sogne. Efter Systemskiftet i 1901 fik Rørdam fuldt op at gøre med at tage stilling til alle de nye kirkelige lovslag, som venstre-regeringen og specielt kultusminister J.C. Christensen fremkom med. Fra 1903 til 1907 var Rørdam formand for det kirkelige udvalg og dermed

Få dage efter, at TSR var tiltrådt som biskop drog han på sin første visitatsrejse til det store stifts mange præstegårde og skolebygninger, og han fortsatte som en ivrig visitator helt indtil kort tid, før han døde. Desværre er hans visitatsdagbog ikke bevaret, og da han heller ikke sørgede for at indberette visitatserne til ministeriet, er den eneste kilde til disse visitatser de påtegninger, han gjorde i embedsbøgerne, hvor han kom frem. Billedet af TSR på visitats er gengivet fra Marie Rørdam: Tilbageblik paa et langt Liv (1911) s. 341.

Indledning

Trods sine mange skrøbeligheder fortsatte OM i præsteembedet, helt indtil han døde i 1915 næsten 84 år gammel. I dag ville Otto Møller sikkert være blevet førtidspensioneret som 60 årig. Foto 1910. Det kgl. Biblioteks billedsamling).

stærkt optaget af arbejdet med en eventuel kirkeforfatning. I hele bispeperioden var Rørdam en flittig visitator. Han var bl.a to gange på Bornholm.

Til Deichmann Branth skrev Otto Møller i 1899, at det, siden Rørdam var kommen i sin høje stilling, var taget af med deres brevveksling, dels fordi Rørdam var så stærkt optaget, da han var langsom til sit arbejde (!), og dels fordi han i sine breve blev mere forbeholden, da han vist betragtede sine sager som "Statshemmeligheder".⁴⁶ Det er rigtigt, at deres breve blev kortere, men ikke indholdsløse. Skat Rørdam benyttede i en række tilfælde Otto Møller som en person, han netop kunne drøfte interne sager med, da denne både kunne holde tand for tunge, og fordi han ikke på nogen måde var part i de sager, som Rørdam tumlede med – bl.a. spørgsmålet om at skaffe gode præster til København, om grundtvigske frimenighedspræster burde have fuld folkekirkelig anerkendelse, og om der burde oprettes yderligere et professorat ved Det teologiske Fakultet. Også om de mange kirkelige lovforslag ville biskoppen gerne tale med venen i Gylling, men det skulle foregå mundtligt, da det var alt for indviklet til at drøfte i breve. En sådan diskussion om den kirkelige lovgivning har TSR givet ført ved sit sidste besøg i Gylling i 1903. Helt enig var de to ikke i forfatningsspørgsmålet. TSR ville gerne have en kirkelig forfatning som bolværk imod kirke-

Indledning

fjendske politikere,⁴⁷ medens OM var mest tilbøjelig til at holde på de eksisterende ordninger, men hvis der skulle indføres menighedsråd, så skulle de også have indflydelse på præstevalget.

Selv om OM i årevis havde været skrøbelig, medens TSR havde fartet land og rige rundt i sin biskoppelige aktivitet, så var det til OM's store overraskelse ham, der levede længst. TSR døde den 25/9-1909 efter kun en uges sygdom. Otto Møller levede endnu godt 5 år i præsteembedet i Gylling, hvor han i 1910 kunne fejre sit 50 års jubilæum i samme embede. Han døde den 13/1-1915.⁴⁸

4. Udgivertekniske bemærkninger

Brevsamlingen omfatter alle bevarede breve mellem OM og TSR, også mindre breve, der f.eks. annoncerer besøg, følgeskrivelser til manuskripter til gennemlæsning m.v. Sådanne breve indeholder også oplysninger, og det er ikke tilrådeligt at foretage beskæringer som i den gamle udgave. Eneste undtagelse er de seks meget lange breve fra 1860, som næsten udelukkende indeholder en teologisk diskussion af TSR's planlagte, men aldrig færdigskrevne disputatsafhandling om "Gudsbilledet". Disse breve, som bl.a. indeholder meget lange citater på græsk, kan kun forventes at have interesse for få læsere, og disse henvises derfor til originalbrevene i Rigsarkivet. Brevene indgår i brevrækken med numrene 11-16.

Et brev, som er medtaget i den gamle udgave, findes ikke bevaret i Rigsarkivet og må formodes at være gået tabt siden 1916. Dette brev (nr. 115) er optrykt efter den gamle udgave.⁴⁹ To af OM's breve fra efteråret 1872 og foråret 1873 er angiveligt blevet borte for TSR i flytterodet i nådensåret,⁵⁰ og også et par andre steder fremgår det indirekte af sammenhængen, at der må mangle et brev.⁵¹ Et enkelt brev er kun bevaret i en torso. Det drejer sig om brev nr. 351, som må stamme fra omkring 25/6-1892. Denne brevstump er i den gamle udgave blevet komponeret sammen med dele af brev nr. 353 til et helt nyt brev! Endelig kan det ikke udelukkes, at der er forsvundet nogle smålapper med hilsener m.v., som er fulgt med fremsendte bøger og manuskripter. Men med disse få undtagelser er brevrækken intakt. I et par tilfælde har en nærmere undersøgelse af brevenes indhold afsløret fejldatering ved registreringen, som vist er foretaget af overarkivar Bjørn Kornrup. Som afrunding af udgaven er medtaget fire breve udvekslet mellem Otto Møller og Marie Rørdam efter TSR's død den 25/9-1909 (breve nr. 493-96).

Brevene er gengivet bogstavret. I ganske enkelte tilfælde har det været nødvendigt at indsætte et enkelt ord i skarp parentes for at få teksten til at

Indledning

hænge sammen. Det er fantastisk, så færdigkomponerede brevene er, skønt de ikke er skrevet med udgivelse for øje. Selv om man må formode, at brevskriverne har læst brevene igennem før afsendelse, så er der kun i få tilfælde foretaget rettelser. Man forstod i gamle dage at skrive formfuldendte breve.

Noter:

Noterne, som findes bag i hvert bind, henviser til marginlinietal på tekstsiderne. Der er foretaget et stort identifikationsarbejde for at finde bibliografiske data for de mange bøger, tidsskriftsartikler og dagbladsartikler, som omtales i brevene. Af hensyn til ikke-græsk kyndige læsere er der i noterne givet en oversættelse af de græske citater eller givet henvisninger til relevante skriftsteder. Det samme er tilfældet med de få citater på hebraisk.

Register:

Register over alle personer, der er omtalt i brevene, findes samlet bag i bind IV. Ud over sidehenvisninger er der så vidt muligt anført de vigtigste biografiske data. For præster, der skifter stilling en række gange, er anført de embeder, de pågældende havde på de(t) tidspunkt(er), hvor de omtales i brevene, og deres slutstilling. I nogle enkelte tilfælde har det ikke været muligt med fuldstændig sikkerhed at afgøre ud fra teksten, hvilken af to eller flere personer med samme efternavn, der omtales. F.eks. om Bojsen = P. Bojsen i Gedved, faderen F.E. Boisen i Stege eller broderen politikeren F. Bojsen, eller hvilken af OM's mange søstre, der er omtalt. I disse tilfælde er navnet i registret blevet placering under den mest sandsynlige mulighed, og henvisningstallet forsynet med et spørgsmålstegn. Men i langt de fleste tilfælde er det lykkedes at identificere personerne med sikkerhed.

Slægtsoversigter, bibliografi

Bag i i bind IV findes der slægtstavler over familierne Møller og Rørdam samt oversigter over de to brevskriveres søskende og børn. Desuden er der udarbejdet en bibliografi over TSR's produktion, herunder oversigt over arkene i hans forskellige udgaver af Ny Testamente, som udkom i hæfter over en længere årrække, og som omtales i brevene efterhånden, som de blev trykt. Endelig bringes der en fortegnelse over Otto Møllers bøger (for hans øvrige produktion, se fortegnelsen i Slægt og oplevelser s. 250ff.).

Forkortelsesliste:

Findes bag i hvert bind lige foran noterne.

Indledning

Værkets inddeling:

Bind I (1854-1870): Kapellanen og professorspiren (breve nr. 1-87) + indledning

Bind II (1871-1883): Den jyske og den sjællandske sognepræst (breve nr. 88-204)

Bind III (1884-1894): Genløsningsteologen og bibeloversætteren (breve nr. 205-375)

Bind IV (1895-1909): Kulturpersonligheden og biskoppen (breve nr. 376-496) + slægtsoversigter, bibliografi og personregister

Noter til indledningen

- 1 Ni breve fra Hemming Skat R. til OM, som findes på Det kgl. Bibliotek. NKS 4435,4° handler for de flestes vedkommende om besøg i Gylling.
- 2 Se brev fra Holger Begtrup til Johanne Møller 8/6-1915 (NKS 4435).
- 3 C.St. A. Bille og Nicolaj Bøgh (udg.): Breve til H.C. Andersen. Kbh. 1877 og Breve fra H.C. Andersen. I-II. Kbh. 1878.
- 4 C.L.N. Mynster (udg.): Breve til og fra Mynster. Kbh. 1860-62; Nogle Blade af J.P. Mynster's Liv og Tid. Kbh. 1875; Nogle Erindringer og Bemærkninger om J.P. Mynster. Kbh. 1877. Herom se bd. II s. 58, 175 og 215.
- 5 P.G. Lindhardt: Holmens Provst Thomas Skat Rørdam. Kbh. 1969 s. 193.
- 6 Herom jfr. Steffen Kjeldgaard-Petersen: Et skoleeksempel (Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane. Århus 1988 s. 261-77).
- 7 TSR til J.S. Deichmann Branth 5/10-1866 (brev i privateje).
- 8 Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob. Bd. I s. 37*.
- 9 Frederik VII.
- 10 Christian IX.
- 11 Kultusminister J.C. Christensen.
- 12 Biskop Fredrik Nielsen.
- 13 DBL 3. udg. bd. 10 (1982) s. 257-59; Jørgen I. Jensen i KHSaml. 1970 s. 53-84; Føenix 1978 s. 143-76 og i Vartovbogen 1978 s. 32-56.
- 14 Både på Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet findes breve fra Otto Møller til en række brevskrivere.
- 15 Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob. 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth. I-II. Kbh. 1986 (med længere indledning i bd. I).
- 16 Bjørn Kornerup: Brevveksling mellem Otto Møller og H.F. Rørdam (KHSaml. 6.

Indledning

- Rk. IV, 1942-44, s. 228-69); Johs. Vinther: Udtog af en Brevveksling mellem Otto Møller og Niels Lindberg (Julebogen udg. af Kirkeligt Samfund af 1898, 15. årg. 1935 s. 98-115); P.G. Lindhardt: Brevveksling Otto Møller - Valdemar Ammundsen (Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane. Århus 1988 s. 278-87).
- 17 DBL 3. udg. bd. 12 (1982) s. 542-44.
 - 18 Heller ikke til Ordenskapitlet indleverede TSR nogen levnedberetning.
 - 19 Jfr. herom Hemming Skat Rørdam til Otto Møller 17/11-1910 og 19/2-1911 (NKS 4435).
 - 20 Herdis Clausen: Minder fra Skat og Marie Rørdams Hjem (H.P.B. Barfod: Minder fra gamle grundtvigske Hjem III. 1923, s. 114-45).
 - 21 Paul Nedergaard: 100 danske præsteslægter. K. 1954 s. 73-74; Holger F. Rørdam: En gammel Præsteslægts Historie. I-II. K. 1877-78.
 - 22 Jfr. slægtsoversigten bagi bind IV.
 - 23 Herom se H.F. Rørdam: Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevveksling. I-III. K. 1891-95.
 - 24 1. Kt. Forestillinger 1863 Nr. 10 (H.C. Rørdam indstilles), kgl. resol. 20/1-1863 (P.E. Hall ansættes).
 - 25 TSR's ansøgninger findes alle i KUM 1. Kt. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915.
 - 26 Bedømmelseskomiteens udtalelse 10/9-1867 underskrevet af H.N. Clausen, H. Martensen, C. Hermansen, Fr. Hammerich, B.J. Fog og N.G. Blædel findes bilagt de fleste af TSR's ansøgninger.
 - 27 KUM 1. Kt. Forestillinger 1870 Nr. 128, kgl. resol. 20/12-1870. Journalsag X 1087/1870. Jfr. Bjørn Kornerup i KHSaml. 6. Rk. IV, 1942-44, s. 264-69.
 - 28 Det var ellers normalt, at præster med mellemrum indsendte en række ansøgninger for at opnå forflyttelse til bedre aflønnede embeder, da der var utrolig stor forskel på de enkelte embeders indtægter. Antallet af ansøgninger til gejstlige embeder, der ikke gav ansættelse, fylder for perioden 1853-1915 i alt 305 pakker eller 30 hyldemeter.
 - 29 Endnu i 1894, da seminarieforstander Tang søgte om statsanerkendelse af Blaa-gaards Seminarium, fremhævede han TSR som en af de betydelige lærere, der havde undervist ved seminariet (KUM 2. Kt. Journalsag VV 864/1894).
 - 30 Ansættelsessagen i Jelling findes i KUM 1. Kt. Journalsag Z 1147/1872.
 - 31 Jfr. Bek. 25/4-1871; Rørdams udnævnelse til censor skete ved KUM skr. 18/4-1871 (Aarvog for Kjøbenhavns Universitet 1864-71 II s. 93).
 - 32 Se TSR til Frederik Barfod 27/2-1879 (NKS 4652, 4°).
 - 33 Martensen til Gude 28/4-1868 (Biskop H. Martensens Breve. Udg. Bjørn Kornerup. III, 1958, s. 37-38).
 - 34 Se Martensens påskrift 15/4-1872 på TSR's ansøgning om Dalby-Tureby (Ansøg-

Indledning

- ninger om gejstlige embeder); 1. Kt. Forestilling 1873 Nr. 38, kgl. resol. 11/3-1873 (TSR ansættes i Rønnebæk-Olstrup).
- 35 Ansættelsessagen og den forudgående strid om tildeling af æresdoktorgraden til Rørdam er behandlet af P.G. Lindhardt i *Holmens Provst Skat Rørdam* (1969) s. 155-74.
- 36 Opgjort på grundlag af kirkebøgerne for Gylling sogn (LAV).
- 37 Salgssuccessen fremgår af OM' salgsindtægter betalt af forlæggerne (er opgjort i et særligt hæfte, som findes i NKS 1986 Fol.).
- 38 Fortegnelse over afd. Museums-Inspektør Just Thiele's og afd. Sognepræst Otto Møller's efterladte Bogsamlinger. K. 1915; Fortegnelse over den af afd. Biskop T. Skat Rørdam efterladte Bogsamling. K. 1910.
- 39 TSR til P. Madsen 25/4-1898 (KB. Add. 1165, 4°).
- 40 TSR: *Libri Judicium et Ruth secundum versionem Syriaco-Hexaplaem*. K. 1859.
- 41 Se således P.G. Lindhardt: *Otto Møller - en jysk humanist (Humanister i Jylland, 1959, s. 209)*.
- 42 Jfr. Jørgen I. Jensen i *Slægt og oplevelser* s. 231ff.
- 43 Allerede i Kirkeåret. *En Aargang Prædikener* (1881) havde TSR nyoversat søndagsevangelierne (evangelieteksterne til gudstjenesterne i et helt år).
- 44 OM: *Forsøg til en kort Forklaring over St. Johannes Aabenbaring*. Kbh 1889 [348 sider]
- 45 En oversigt over de forskellige udgaver findes bagi bind IV.
- 46 OM til Deichmann Branth 5/1-1899 (Mellem Otto og Jakob. Bd. II s. 312-14).
- 47 Jfr. TSR: *Den danske Folkekirke og dens Forfatning. Et Indlæg i Forhandlingen om det forelagte Lovforslag om Menighedsraad*. K. 1901.
- 48 Otto Møllers sidste år belyses af brevvekslingen med Deichmann Branth, som fortsatte helt indtil en måned, før OM døde.
- 49 Gl. udgave bd. I s. 227-32.
- 50 Jfr. Bd. II s. 71.7, 72.7 og 75.19.
- 51 Se således bd. I s. 48.5; II 91.14 og 275.6; III 183.26.

Brevveksling 1854 - 1870

1. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Kbhvn. d 30 Apr 54.

Gode Ven. –

5 Efterat jeg nu siden Juli 1853 har ventet paa, at Du skulde meddele mig Underretning om Din Bortfart fra Byen, og har ventet forgjæves, ja endog er kommen til det Resultat, at det ikke var sandsynligt, at denne min Venten skulde føre til Noget, har jeg besluttet at betragte mig som havende Kundskab om Din Afrejse. – Og da jeg nu netop paa denne sidste Søndag i
 10 April er i Besiddelse af en ledig Stund – netop den Tid, da Du, havende i Kompani med mig nydt Din Kaffe paa Helvede, plejede at forfriske Dig paa min ringe Knejspe ved den Urt Nicotiana – : saa besluttede jeg at opfriske Mindet ved at skrive Dig til. – Dette være sagt som Indledning – Indledningsvidenskaben er forøvrigt en Vidskb, som en værende og vor-
 15 dende Theolog ikke noksom kan sætte Pris paa. – jfr. Scharling. –

Jeg vil da haabe, at Du derovre i Din Udørk, paa det ensomme Forbjærg, hvor Du har opslaaet Din Bopæl, ikke har lagt det arabiske Sprogs Studium paa Hylden, men at Du gjør god Fremgang deri – ikke at tale om Syriskten. – Hvad synes Du saaledes om Mehrns Skrift "Die Rhetorik der Araber"?
 20 Du har da haft Tid til grundig at gennemstudere det? (!). – Jeg driver for Tiden de Dele mindre ivrigt, da man jo skulde have denne Eksamen, og derfor maa klemme paa Theologien det Bedste jeg formaar. – Men desværre klemmer den mig langt mere, end jeg formaar at klemme paa den; men jeg haaber dog, at det vil give sig i Enden, som han sagde Rebslageren. – Ikke
 25 heller forsømmer Du vel at være om Dig som en Ravn efter gamle danske Bøger; ti Du vød, at det er kostelige Sager. – Om Du gjør nogen god Fangst, saa kan vi maaske "amplegere" en liden Handel om dem, naar Du kommer til Staden. – Men tillige maa Du se at erhverve saa meget som muligt af gamle Ammestuehistorier, Røverhistorier, Spøgelsedito, og Alt af
 30 den Art, som skulde falde paa Din Vej, helst om Du kunde antegne dem paa Jydsk. Du vil derved kunne erhverve Dig et Navn i Literaturen, naar de samme Historier blive anbragte paa rette Sted. –

Nu da Martensen er bleven Bisp, virke vi for at faa Dr. Kierkegaard efter ham. Vi have forenet os fem, og have indbudt til et Møde, for at indgive en
 35 Adresse til ham om at søge denne Post, og tillige for at indgive et Andragende til det theologiske Fakultet, om at opfordre ham til at søge det. – Jeg har det bedste Haab om, at vi skal faa mange Underskrifter, uagtet der siges at være stiftet en "evangelisk Alliance" med det Evangeliske Ugeskrift og Hjort i Spidsen, der aldeles vil rungenere os. – Men vi ere idetmindste ligesaa stærke, som de, skjønt de jo have den Fordel at være de Angribende.

Jeg haaber, at dette Andragende til det theol. Fakultet skal være dem en behagelig εὐωδία – eller paa Dansk, Brand i Næsen; men de skal have det, til Tak for sidst, da de ikke vilde have ham. – Og kommer der et behørigt Antal Underskrifter – vi regne paa 150-200 –, saa kan de dog ikke godt
 5 Andet end tage Notits deraf. – Den værste Anstødssten for Kierkegaard er forresten ikke Fakultetet; men det er Hs. Exc. Premierminister Ørsted, der naturligvis støttes paa det kraftigste af Bisp Martensen, der gaar Morgenture med ham paa Volden; ti Kierk. er for Martensen som en spids Kjole paa en kold Dag; men vi haabe i al Stilhed paa, at Ørsted en skjønne Dag skulde
 10 lægge sig til at krepere af Glæde over det meget Held, han har haft med sig paa den sidste Tid. –

Man siger, at Kolthoff skal være Bisp paa Lolland; det er ikke saa urimeligt; ti Kolthoff er en sindig Mand d.v.s. saa doven, at han istf. at præke hver anden Søndag kun præker hver 6te eller 8de; de andre Dage faar
 15 han Kandidater ell Studenter dertil; og hvis de ikke kan faa Tid til at lave en Præken, saa leverer han dem en gammel af sine, at de kunne læse den op. – Saaledes fortæller man; jeg ved naturligvis ikke, om det er sandt. –
 Jeg er flyttet til Studiestræde 54.1. – Valeas.

Skat Rørdam

20

2. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

25

Aarhus d. 23 Jul. 1855.

Kjære Ven.

Jeg er nu kommen til Aarhus efter mange Fata; som kun ved usædvanligt Mandsmod og megen Dygtighed heldigt ere overstandne. Herfra agter jeg at besøge Dig, om Du ellers er istand til at modtage mig med samt min
 30 Svoger. – Paa Lørdag agte vi at tage herfra direkte til Gylling, derfra skulde vi saa paa Tirsdag gjennem Bjerge Herred over Rosenvold til Frederits. –

Skulde Du nu paa Lørdag Eftermiddag kunne finde ud ad Vejen til Odder Kro, helst paa en med en Hest eller to forspændt Vogn, saa vilde det være os
 35 Odder Kro. – Kan Du ikke komme ud ad Vejen, saa komme vi alligevel, hvis der ikke kommer Afbud fra Dig hertil. –

Paa Grund af andre Skrivelser, som jeg har at udfærdige bliver denne Epistel ikke længere.

Levvel

Din
 Skat R.

3. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling Præstegaard. d. 15 Jan 1859.

5 En Tidlang har jeg gaaet som i Beraad med mig selv, om det ikke kunne ansès for passende, at jeg sendte Dig (i Ihukommelse af din velvillige Assistance forrige Aar ved denne Tid) en Ny-Aars Gratulation. En Tidlang har jeg ogsaa overtalt mig selv til at troe, at Du sagtens boede saalangt mod Syd i Libanons Egne, og frydede dit Øre ved den evindelige Susen af
 10 Cedrene dersteds, saa et Nyaarsønske fra en saa usyrisk Egn som vor, kun vilde forulejlige Dig og bringe Dig ud af din østerlandske Tankegang. Ikke mindre beroliget følte jeg mig ved Tanken om, at Du rimeligen af Kjærlighed til Disputatser og sammes Frugter følte Dig tilstrækkelig opbygget, værende Dig selv Nok og ikke trængende til Andres Ihukommelse. Imidlertid, den behageligste Tid jeg nyder i Døgnet 24 Timer, den nemlig, naar jeg om Aftenen er stegen i Seng og venter paa Søvnens Komme, – denne Tid blev mig ideligen forstyrret ved Tanken om, at det dog maaske var passende at sende Dig mérbemeldte Hilsen i det nye Aar. Dette tjener til at angive Dig, fra hvilket Synspunkt denne (jeg tænker temmelig kortfattet vordende)
 15 Skrivelse maa ansès og vurderes.

At ønske Dig meget Arbejde og Slid i dette Aar, kan være tvetydigt, men det maa forstaas som mange Manuducender og megen Omgang med Lærdom. At ønske, at Clausen maatte dø af sit apopl. Anfald, kunde være end mere tvetydigt, og opgives desaaarsag, skøndt det rimeligen vilde
 25 bedrøve Dig mindre end mange Andre, da jo, som man siger, Ens Død er den Andens Brød, eller osv. Du forstaar vel Meningen. Imidlertid Facultetet er fortiden magert, og for at sige Dig en Behagelighed, vil jeg tilføje: det trænger netop til en Mand, som Du er, Du er netop Manden, som kunde agere de 7 fede Kør overfor de magre. (Undskyld, thi jeg tror at mine Ord
 30 nærmere besète blive til en Grovhed, men den er vel mèn).

For nogle Dage siden har jeg bunden an med Casparis "Historiske Studier over Daabssymbolet". Jeg veed igrunden aldrig at have læst saa *slet skreven* en Bog før, naar maaske undtages visse af Kammerherre Lüttichau i Aarene 1790-1800 udgivne Bøger; han maatte dog langt hellere skrive paa
 35 Tydsk end paa et saa elendigt Forsøg i Dansk. Vrøvl er der nu først og sidst, Gjentagelser af Et og det Samme, Sluddren Side op og Side ned over de allerubetydeligste Ting af Verden, og lange Demonstrationer for at bevise Ting, som vist Ingen paa hele Jordkloden vil gjøre ham stridige. Det er en forunderlig Maade at vise Lærdom og Skarpsindighed paa, at gjøre sig den utroligste Ulejlighed for med Citater i hundredvis at bevise Ting, som Ingen

vil benegte; men derimod med Uldhoser at sjokke henover og paastaae frisk væk paa sin Tydsk uden Bevis, hvad der er tvivlsomt og kun Casparis eget Opspind. Han bruger den almene Trafik: *først* fremføres en Ting som *rimelig*, men Muligheden af det Modsatte indrømmes (Tingen viser selvfølgelig Intet); *senere* er samme Sag næsten utvivlsom og kan godt bygges paa; og *endelig* betragtes den som en Kjendsgerning, det er Dumhed at negte.

Jeg har kun endnu læst første Stykke om Constitut. apostl., thi Meget af den Art kan ikke læses paa en Gang; det vilde være det Samme som i et Væk at spise Kaal eller Ærter; man faar deraf kun en daarlig Mave og intet Kjød paa Kroppen. Men det kan jeg da indse, at viser de følgende Oplysninger Intet andet end dette, saa er det Intet fra ham at frygte mod den kirkelige Betragtning; Jeg har vel hørt Enkelte ryste paa Hovedet over de Oplysninger, Caspari meddeler, men rimeligvis have de aldrig læst, hvad det er han skriver. Naar man efter at have læst ham kortelig uddrager, hvad det er, han har bevist, saa er det kun hvad Alle ved og Ingen vil negte, og hvad Nyt, han har bragt for en Dag er aldeles ligegyldige Ting, som Ingen kan ængstes ved. Han gjør i sit Forord Undskyldning for, at han vistnok ofte vil komme til "at forfølge mere lærde Formaal, der ligge den praktiske Interesse fjærner", men han beder, at man velvilligt vil tilgive ham dette; thi han "har ved Siden af den praktiske ogsaa en *lærd* Interesse". Disse hans Forord ere ikke uden god Grund.

Saavidt vides, gaar det jo nu ganske vel med Bornemann; ja man kan vænne sig til Alt – Ordsproget undtager kun: Prygl; men Bornemanns Virksomhed og Indvirkning paa Studiosi's Skæbne synes at ligge hint Begreb temmelig nær. Nu skal jo vel Waage til at prøve sig, om han kan drive det højere end vos; her i Jylland høres Rygter om, at han og Scharling ere Aspiranter til Egreg. Dog det skal Bornemann jo ogsaa være en Fjende af, som i sin Tid Hagen, ja Du er jo selv Exemplet derpaa. –

Efter en Spaadom fra England, der vil mene at vi *idag* skal begynde at have en stræng Vinter, sidder jeg og venter med megen Forknythed paa dens Komme; thi saadan rigtig haard Vinter er ikke efter mit Hoved, da derved mit Velvære bringes end mere ind paa det Uvisse. Naar det nemlig er godt Vejr, kan jeg imellem komme ud i den frie Luft, og hvis dette ikke kan skè, saa begynder der strags at røre sig "Luus i Maven", som Jyden saa smukt siger.

Din Broder og Heiberg samt andre gode Venner vil Du sagtens ved Lejlighed hilse; men som Du vel kan tænke, det haster ikke. Scharling til Jacob savner jeg imellem, men gider ikke hente den. Ofte kunde jeg jo have godt af at høre din grundlærde Mening om adskillige Tanker, der falde mig

ind, men da Du bor saa langvejs herfra, saa faar Du være i Fred. Naa! gid dette Aar maa være et godt Aar fra vor Herre ogsaa for Dig og Dine!

Din Ven
Otto Møller

5

4. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

10

Kbh. d 10. Febr. 59.

Kjære Ven.

For Din venlige Skrivelse af xte f. M. takkes Du, hvilken Tak jeg mener, at jeg med fuldkommen Sindsro kan yde, saasom de Forsøg, Du paa bemeldte Sted synes at have gjort i Retning af Skosegivning, maa betragtes som totalt mislykkede, såat den Part af Dit Brev, som befattede sig dermed, for en højere Betragtning nødvendigvis maa stille sig som et μη ὄν.

Der var en hel Del Dele, som jeg nok kunde ønske at diskutere lidt nærmere med Dig om, naar jeg nu bare maa kunne komme paa dem; men det er ikke altid saa lige en Sag, naar man ikke har særdeles god Tid til at skrive, og den Artikel (jeg mener den særdeles gode Tid) har i længere Tid været ukjendt i mit Hus. – Jeg har nu begyndt at manuducere i Dogmatik. I lang Tid har jeg ikke villet, d.v.s. jeg har naturligvis ikke haft noget imod Sagen selv, men jeg har ment at jeg ikke vilde kunne overkomme det, da det naturligvis vil koste mig ikke ubetydeligt Arbejde at sætte mig saaledes ind i det Fag, at jeg kan bestride det nogenledes ordentligt, og det er jo meget mageligere for sin egen private Fornøjelse at læse lidt Dogmatik i Ny og Næ, end at lære sin Dogm. ordentlig til Manucenters Fornøjelse. Nu er der imidlertid et Parti, som ikke har ladet mig slippe, og jeg har da maattet læse Dogm. med dem. Dog har jeg kun villet modtage dette ene Parti i dette Halvaar, for at jeg kan prøve hvorledes det vil gaa; gaar det ikke, saa vil jeg ikke blive ved dermed, da jeg har fuldt op i Exegese. –

Men har Du nu en eller anden god Dessen mHt *frugtbar* Manuduktion i det Fag, saa vil Du gjøre mig en ikke lille Tjeneste ved at meddele mig den. Jeg kan meget godt trænge til gode Dessenere, saameget mere, som jeg selv egentlig aldrig har haft Manud. i de systematiske Fag; jeg har vel engang i en meget tidlig Periode læst Dogm. med Gjerløff, men Virkningerne deraf ere spørløst forsvundne. Jeg lader mine Folk læse Martensen og Hutterus. Førend jeg begyndte at læse Dogm. drog jeg sletikke i Tvivl, at Marts. maatte i høj Grad foretrækkes for Clausens, da en langt mere kristelig Aand gaar igjennem den. Men det er rigtignok blevet mig klart ved at lade den

være Grundlag, at der er overmaade megen løs Snak i den, som meget let kan føre Folk bort fra Fasthed i Tankegangen, såat jeg er bleven temmelig tvivlraadig, om jeg ikke hellere burde have lagt Clausen til Grund; – men her staar hans bekjendte: ”her er Sporet anvist, Tankestreg” afskrækkende
5 for mig. Quid jam tibi videtur? – Skidt begge Dele?

Fr. Hammerich er nu begyndt at holde Forelæsninger over Kirkehist. Han har et meget stort Auditorium; saagodtsom alle Bænke i det theol. Auditorium ere fuldt besatte, og Folk ere i Almh. meget begejstrede over ham. Jeg hørte ham forleden Dag, der var ikke noget Overordentligt eller
10 Nyt i Indholdet (men man sagde mig rigtignok ogsaa, at det var den mindst gode Forelæsning han havde holdt hidtil); hvad der derimod var meget tiltalende, var den Hjærtelighed eller rettere Kristelighed, som gik igjennem det, og det er jo absolut noget ganske Nyt at mærke Noget, der ligner *levende* Kristendom paa det theol. Katheder. Saavidt jeg af denne ene Gang
15 kunde fælde nogen Døm, saa synes hans Forelæsninger egentlig ikke at ville blive saameget grundige, men hvis de kan tjene til at vække Folk, saa maa det rigtignok betragtes som en meget stor Vinding; ti grundige Forelæsninger (hvis overhovedet saadanne kunne tænkes) har vistnok aldrig gjort Folk til levende Præster. – Forresten vil han give Kirkeh. betydelig kortere end
20 tidligere (Paverækker, gnostiske Systemer o. m. bortkastes), men saa tillige behandle enkelte Afsnit vidtløftigere (paa samme Maade som det i sin Tid blev foreslaaet af Holger i Nordisk Univ.-Tidskr.).

Min Disputats har jeg da allerede før Jul indleveret til det filosofiske Fakultet; men det synes at være temmelig tvivlsomt, om den vil blive
25 antaget. – Mehren, det Vrøvl, paastaar nemlig, at det deri behandlede Thema er uden videnskabelig Interesse, ialtfald er den uden Interesse for det filos. Fakultet, og paa Grund heraf mener han at den ikke bør antages, Hermansen derimod, den anden beskikkede Censor, stemmer for Antagelsen. Da de to Censorer vare uenige, blev der tilkaldt to til, Madvig og
30 Westergaard, og Resultatet blev her det Samme, idet Madvig og H. holdt paa den, Westergd og Mehren var imod den. Nu skal Sagen afgjøres i et Plenarmøde af Fakultetet, som sandsynlig vil blive holdt i Løbet af en 8 Dage. En Ting fornøjer mig, det er at Hermansen er fuldkommen paa det Rene med, hvad jeg strags tænkte, da jeg hørte at Mehren vilde gjøre Vrøvl,
35 at Grunden hertil er M's. fuldkomne Uvidenhed i Syrisk; naar jeg blot kunde faa ham til at udtale dette offentlig, ligesaavelsom for mig; men det vilde jo omtrent være, at forlange, at han skulde gaa aldeles ud af sin Natur. Jeg har naturligvis ærgret mig endel over denne Sag; men da jeg er mig bevidst at have gjort mig min bedste Flid med mit Arbejde, og da jeg ogsaa er overbevist om, at det er idetmindste ligesaa godt som noget Arbejde der i

den sidste Tid er blevet antaget, saa er jeg nu fuldkommen rolig derved, og skal ogsaa være det fremdeles, hvorledes det end gaar. Det var ikke Attraa eller Doktortitelen, som bragte mig til at indlevere den Afhdl, det var Ønsket om at jeg derved kunde faa Ret til at holde Forelæsninger, og hvis
 5 Gud ikke vil bruge mig dertil, saa har han sagtens sin gode Hensigt dermed. Forøvrigt skal Du ikke tale videre om den Sag for det Første.

Nu lider Papiret mod Enden, og da jeg neppe denne gang vil faa Tid til at male et nyt Halvark fuldt, saa vil jeg stoppe. Det var mig en Vederkvælgelse at lære Resultatet af Dine studia Caspariana at kjende. – Lad mig snart høre
 10 fra Dig; naar Du kun ikke vil forlange, at jeg skal svare samme Dag, som jeg faar Brev fra Dig, men efter min Lejlighed, saa kan Du være sikker nok paa Svar. – Lev vel, og Gud være med Dig.

Din
 Skat Rørdam

15

5. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling Præstegaard. d. 2 Juli 59.

20

Det kan jo vel neppe fejle, at Du i disse Dage faar fuldt op af Lykønskninger, saa min i Grunden er overflødig; men en Fordæl har den da fremfor mange Andre, at den ingen Ting fortærer og er desuagtet lige velmënt; jeg antager nemlig, at Gratulanter staae Dig i en vis Pris, eftersom de fortære
 25 faa eller mange Glas Vin, og i den Henséende er min let at tilfredsstille; men naar jeg siger, at den er velmënt, da mener jeg, at jeg af ganske Hjærte misunder Dig din Tittel. Skjøndt jeg nemlig ikke saalige kan klare mig, hvad virkelig Nytte en saadan kan være til, saa har jeg det dog paa Fornemmel- sen, at den har sit Værd. Der findes jo dem, der lade haant om saadan
 30 menneskelig Ære, og gider slet ikke eftertrægte den; men jeg har ingen ret Tro til dem, de er ganske vist til Mode som Ræven under Rønnebærtræet, om de saa endog i Virkelighed har samme Ret, som Ræven havde, nemlig at Bærrene er sure. Jeg vèd imidlertid, at jeg nok vilde være i dit Sted, og deri finder jeg et godt Motiv til Lykønskning og et Bevis for sammes Velmënt-
 35 hed.

Din Hensigt hermed er jo nærmest den at komme til at holde Forelæsninger, og jeg tænker mig da, at sammes Gjenstand vel vil blive Exegesen. Efter min Forstand synes jeg nu just ikke, at det er det Heldigste; men det kommer vel igrunnen ikke stort an paa, hvad der læses over, men hvordan der derover læses. Hvad jeg nu mener, det kommer an paa, og som Du jo

sagtens ogsaa selv har betænkt, – er, at saadanne Forelæsninger kunde først og fremmest blive vækkende; Lærdom er der jo nok af ved Universitetet eller da paa Universitetets Bibliotek, og der er neppe Nogen, der med Alvor søger den i et Avditorium; men hvad de Studerende trænge til og hvad de i 5 Virkeligheden ogsaa længes efter, det er Vækkelse. Dertil kan nu vel exegetiske Forelæsninger (jeg gaar stedste ud fra, at det er dem, Du vil holde) saagodt som nogen anden give Lejlighed, og det er mit Ønske, at Du i saa Henseende maa blive et Redskab i Guds Haand, – som jo baade Du og jeg nok tror, at det er ham selv, der fører Dig og sætter Dig netop til denne 10 Gjerning. Glem saa nu aldrig Clausens Fortolkning, som det nærmeste, frodige Ukrud; det vil tillige have den gode Virkning at samle Tilhørere, thi al Polemik trækker. Ja, Du skulde egentlig læse over de 3 synoptiske Evang., hvis Du da kan magte dem, thi jeg, som dog kun kan dømme ganske stykkevis der, kan se, hvor udmærket Anledning der var til at gaae 15 Clausen paa Livet, – vække altsaa Røre og dermed, som nødvendig Følge, Liv.

Ja gamle R. Du har jo maaské allerede taget dine Bestemmelser, og vel overvejet dem, saa Du behøver ingen Raad; men Du véd jo da nok, at jeg mener Dig det godt. Hvad jeg nu vil anføre, kan Du jo nok tænke, er ikke af 20 gammel Klogskab, men som et godt Venneraad. Det er jo vel sagtens vor Herres Hensigt, at din Gjerning for hans Rige skal være paa Universitetet; men begynd saa ogsaa enhver Gjerning der i hans Navn; jeg kan nemlig umuligt troe, at Bornemann, Scharling o. A. kunde gjøre det saa daarligt, saa ufrugtbart og dødbringende, naar de virkelig søgte inderligt Guds 25 Hjælp dertil; thi vor Herre vilde dog aldrig lade en af sine Tjenere saaledes til Skamme netop for de Troende. Ja hvad skulde der igrunnen være til Hinder for, at begynde enhver Forelæsning med Bøn, lydelig Bøn for de Tilstedeværende; jeg véd ikke det Mindste, der kristeligt kunde indvendes derimod, – thi at det ikke er Skik, er jo en Aarsag end mere dertil, hvis det 30 er godt; og, at det vilde vække sær Opsigt, skader aldrig, i det Mindste ikke Guds Riges Sag. Jeg véd da, at det vilde have glædet mig i høj Grad, naar det forhen var Tilfældet, og ogsaa det vil være en Vej til at vinde Hjærter, da netop vor Tid higer efter Vækkelse. – Tag det vel i Overvejelse, min gamle Ven, erindrende: ”at i Jesu Navn skal al vor Gjerning skè” – og hvad skulde 35 Du tage Dig for, som Du ikke kunde bede om hans Velsignelse til. Jeg tror nu, at saadan en lille Ting skal have sin store Velsignelse, og vil man vinde de Studerende, saa er det for nærværende Tid fra Hjærtets Side; hvorfor er Hermansen nemlig mæst afholdt? visselig ikke for hans Lærdom, thi den véd Folk godt, ikke er hentet saa langvejs fra endda. –

Se det var nu temmelig langt, vi der kom bort fra Lykønskningen, og om

der end kunde være adskillige andre Ting saadan at bemærke, saa vil jeg dog forbigaae dem, mest af Sømmeligheds Hensyn, at det ikke skal se ud, som om en Landsbysinke vil lære en lærd Dr.

– Men skulde Du engang faae Tid og Lejlighed til at skrive herover, saa kunde Du tjene mig med i Korthed at sige mig din Mening om, i hvad Forhold ”Syndsforladelse” i Daaben, i Bønnen, i Absolutionen og i Nadveren staae til hinanden. Det har sin Vanskelighed for mig at forstaae dette, eller rettere: jeg har selv min Mening derom, men den vil ikke ganske stemme med, hvad andre fornuftige Mennesker, jeg lejlighedsvis kommer til at tale sammen med derom, formene at være Ortodoxi. Har Du ingen klar Mening derom eller god Tid til at udtale den, saa er det heller ingen Capitalsag.

Jeg kjøber af og til en Bog hos en tydsk Antiquar, thi noget skal man dog have at leve af. Forleden var jeg nede i Jelling og havde en Døl Fornøjelse af at tale med Forstanderen, Svendsen og Capellanen, Matzen, begge fornøjelige Mænd. Var ligesaa ude hos Brammer, betræffende Demisprædiken osv., men han er ikke saa omgængeligt, som ønskeligt var; jeg tænker at blive ordineret saadan hen i August eller September, hvis Alt ellers gaar efter Ønske. Her i Præstegaarden er Intet ved det Gamle, thi hele Gaarden er under Ombygning; af og til har vi nogen Sygdom at drages med; Sophie Guldencrone er her i Sommer, men hendes Tilstand er meget slet, og hun har knap Kræfter til at gaae. Jeg tvivler om, at hun lever Aaret tilende, dog det staaer jo i vor Herres Haand; det er ikke saa godt at finde sig i, Rørdam, men vor Herre hjælper vel. Lev vel og Gud være hos Dig i alle Ting.

25

Otto Møller

Clausens ”Kirkeliv” er noget mager, og det er, forekommer det mig, forbavsende, i hvilken Grad han øver sig i den ædle Konst *σχινομαχία*, thi de Fjender, han angriber, kan vist Ingen vente noget Nederlag af i vore Dage; disse gamle Bekjendtere: Atheismus, Pantheismus, Deismus osv. maae altid holde for, men det er saamænd ikke dem, der er Skyld i den jammerlige Tilstand udenom os og indeni os. Kirketidenden har da ogsaa ladet sig sætte Blaar i Øjnene, naar den roser Bogen og tror, at nu er den urene Aand dreven ud.

35

6. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Hammer d. 14. Jul. 59.

5 Tak skal Du have for Dit venlige Brev, min gode gamle Ven, og for Din
Lykønskning ogsaa, skjønt det er egentlig ikke noget stort at lykønske til,
uden forsaauidt det Slid, jeg har haft med først at skrive min Disputats,
dernæst at lade den trykke, nu er tilende. Hermed er ikke sagt, at der ikke
10 at bringe en fra Hjærtet kommende Taksigelse for Lykønskninger til
Doktornavnet, det kan jeg ikke. Derimod skal Du have Tak for Dine vel
mente og gode Raad med Hs til fremtidige Forelæsninger. Jeg kan desværre
ikke dette Semester komme til at holde theologiske Forelæsninger, da jeg
ikke har Ret dertil som Dr.philos., og derfor først maa ansøge derom, og
15 Forelæsnings-Fortegnelsen kom eller kommer ud midt i denne Maaned, saa
der var ikke Tid til Ansøgnings Bevilligelse o.dl. inden Trykningen; men
det er min Agt naar jeg kommer til Byen at indgive Ansøgning derom.
Themaet for mine Forelæsninger haaber jeg, hvis de ellers nogensinde
komme istand, skal ikke være udelukkende exegetisk; jeg har faaet ikke saa
20 lidt Mod paa Dogmatiken og muligvis, hvis Gud giver mig Kræfter dertil,
jeg vil begynde med at læse over ”udvalgte Stykker” af Dogm. –

Men et Punkt er jeg paa det senere kommen til at være aldeles uenig med
Dig i; det er med Polemiken. Kan end en Forelæsning, hvori der er stærke
polemiske Elementer, drage mange Tilhørere til sig, hvilket jeg teml.
25 sikkert tror, at den vil gjøre, saa er jeg paa den anden Side overbevist om, at
den skræmmer Mange bort, som ellers vilde komme, og som netop skal
vindes ved en jævn kristelig Tale. Hermed er det ikke min Mening, at man
skal lade, somom vrang ukristelig Tale og Lære ikke var til, nej for det
Første skal man vise Tilhørerne dens Uoverensstemmelse med sand Kri-
30 stendom, og for det Andet skal vi af den selv lære at vare os for de vrang
Veje, som de Andre have gaaet. Men al egentlig saa kaldet Polemik og
fremfor Alt al personlig Polemik skal være borte, om ellers Ens Ord skal
være til sand kristelig Opbyggelse. Et polemisk Foredrag kan i det allerbed-
ste, men vistnok allersjældneste Tilfælde, fordi det naturlig bliver varmt,
35 bestyrke den som allerede er paa en god Vej; men da den Varme, som
opheder et polem. Foredrag, vist saare sjælden er af den Helligaand, men
fra vort eget Kjød, i intellektuel Forstand, begribeligvis – saa vil den hos de
Fleste frembringe en selvtilfreds og hovmodig Pukken paa Rigtigheden af
netop den Form af Kristendom, som de nu have, og en ikke mindre
hovmodig Fordømmen af alt Andet. Er Folk vante til med nogen Lethed at

føre Polemikens Vaaben, og Intet er vistnok lettere, især for Folk der have en nogenledes god kristelig Børneoplærthed, saa tro de strags, at de ere fuldkommen gode Kristne, og jo raskere de kan forkjættre Alt, desbedre Kristne. Men det er dog et Ord, som skal staa fast, at hverken det at sige
 5 Herre, Herre, eller at profetere i Kristi Navn, eller at uddrive (Kjætter-) Djævl, om det saa var i 100 vis, er nok til at give En Arv i Guds og Kristi Rige, og derfor lad os aldrig anwise Nogen en saadan Vej. Derimod gjælder det at lære Folk at haandtere *Fredens* Evangeliums Vaaben: 1) Jesum, 2) Kristum, og 3) ham korsfæstet. Lad dem prøve at haandtere det, saa
 10 skal de snart føle, at her slaar ikke deres egne Kræfter til, men de maa have en Kraft et andet Steds fra, som er stærkere end Mennesker, og de skal ogsaa snart lære, at det gamle Mske, der saa ypperligt kan forliges med Polemik, med Strid og Slagsmaal af hvilkensomhelst Art, aldeles ikke kan finde sig vel, hvor det Vaaben er i Hus.

15 Det er min Mening, hvilken jeg trøster mig til at forsvare; jeg vilde blot ønske, og jeg haaber til Gud, det maa ske, at jeg ligesaa godt maa holde den i Praxis, som jeg har den inde i Theorien. Det er min Mening, at skal man virke i Kristendommens Tjeneste, saa skal man vidne saaledes om Sandheden, at Vidnesbyrdet kommer fra Hjærtet, saa skal det nok gaa til Hjærte,
 20 hos dem der har Hjærte; Polemik kommer derimod gjerne, næsten altid, fra Hovedet, og ”til Hjærte ej gaar hvad fra Hjærte ej kom.” – Hvad kan det hjælpe at vi fylde Folks Hoveder med alskens snidelig udtænkte Fraser at knuse alverdens Kjættre med, naar deres Hjærte bliver øde og dødt? Hvorfor tror Du vel, at saamange brave og *rettroende* lutherske Præster i
 25 fordums Dage Intet udrettede; mon ikke fordi deres Prædiken var stadig Polemik, dels mod alleslags udenlandske Kjættre, dels mod deres Menighed der sov i Kirken? Nej, aflæg et levende hjærteligt Vidnesbyrd om Guds Naade i Kristo; det er det Eneste der kan gjøre Folk til levende og hjærtelige Kristne. –

30 Derimod er det et andet Punkt hvori jeg stemmer fuldkommen med Dig, det er med Hs. til at begynde enhver Forelæsning med Bøn. Det er noget, som jeg selv har tænkt en hel Del paa, og som jeg, vil Gud, ogsaa agter at gjøre, hvis jeg blot kan, d.v.s. hvis jeg maa faa Evne dertil, ialfald til at begynde og slutte enhver Forelæsn. med Bøn (første og sidste Time), skjønt
 35 naar jeg tænker paa at udføre det, saa synes jeg, at jeg mangler Mod til at gjøre noget Saadant abnormt. Men jeg tænker vel, det giver sig, naar Tiden kommer.

Angaaende Absolutionen ved Nadveren, saa har ogsaa jeg paa den senere Tid faaet en Mening; det er mageløst hvad det hjælper i mange Punkter at manducere i Dogmatik, eller rettere at studere Dogm. Men jeg er ikke

videre tilfreds med den. Ikke fordi jeg jo finder, at der er Mening nok i den, men netop fordi der synes mig at være saa god Mening i den, at den nødvendigvis maa funditus evertere den Mening om Absol. som har været anset for god siden Luthers Dage, og jeg har en vis Rædsel for at afvige

5 betydeligt fra den Mand, hvad jeg ellers ikke tror, at vi saakaldte Grundtvigianere gjør, idetmindste ikke de skikkelige iblandt os. Jeg har derfor ikke hidtil fremsat den Mening for Nogen, fordi jeg har ment, at den klarede sig bedst ved en stille Behandling for det Første. Nu kan Du imidlertid høre

10 den, og saa bagefter 1) lade mig vide Din Mening, som Du selv har lavet, og 2) Din Mening om min do. Men det første Punkt maa Du ikke glemme. –

Altsaa: i Daaben meddeles os den Absolution, som er aldeles nødvendig, for at vi skulle komme i Samfund med den hellige Fader som hans Børn. Denne er, eller skulde være nok for ethvert kristent Mske, da han derved er

15 bleven gjort virkelig delagtig i Kristi Blods Fortjeneste, og den har han stadig i al aandelig Nød at ty hen til, og jeg antager det for rimeligt, at Forf. af vor skjønne Fastebøn har tænkt derpaa, naar han beder, at ”vi daglig ved Kristi Blods Kraft maa afstaa fra nogen Synd”; idetmindste tror jeg at vi bør tænke derpaa; ti det er ret egentlig gennem Daabens Vand, at Kristi Blods

20 Kraft tilstrømmer os. – Men, vi er ikke blot kristne Msker, vi er ogsaa alle Mennesker, og derfor vilde Troen og Tilliden let glippe, hvis vi kun havde den engang for alle fuldbyrdede Daab at fortrøste os til. Derfor har vor Herre sørget end mere for os ved at give os sin hell. Nadvere, hvori vi atter og atter forsikres om, at alle vore Synder ere aftvættede i Kristi Blod, d.v.s.

25 ikke blot forsikres, ti Sikkerheden havde vi allerede før i vor Daab, men den levende *objektive* Delagtiggjørelse deri, hvoraf ogsaa den subjektive Fortrøstning fremgaar med en absolut Nødvendighed, saafremt vi da ellers tro, at Nadveren er et sandt Guds Naademiddel, et Sakrament. –

Men hvad skal saa Absol. før Nadveren til? Jeg mener, at det vilde jeg

30 have sagt mundtlig, skriftlig siger jeg blot: jeg kan ikke finde nogen Plads for den. Naar det nu er vitterligt, at den først i 13de Aarh. alts. i Kirkens mørkeste Periode omtrent, har faaet sin nuværende Plads, og det er dog uden al Tvivl aldeles urigtigt at finde den Slags Absolution omtalt Matth. 16 og 18. Joh. 20 (naturligvis er det om Forladelse og Forholdelse af deres

35 Synder, som staa *udenfor* Kirken, enten det saa er Døbte eller Udøbte), hvad kirkelig eller, om nogen hellere vil, historisk Berettigelse har man saa til en saadan Handling, som sagtens aldrig Nogen uden Papister har brugt særskilt; ti kunde det endda bevises at have været *Kirke*-Skik, saa skulde jeg aldrig sige saa stort imod den Plads den indtager, ialtfald kun af udvortes Grunde, som at den nu hos os misbruges, hvilke i og for sig kunne være

vægtige nok; men har den aldrig været Kirkeskik, hvorfor saa beholde den? Kan noget Lignende opvises i de 3 første Aarhundreder? jeg har aldrig læst noget Sted, der kunde vidne derom. – Spørg Din Fader derom. –

Her har Du nu i al Korthed min Mening om Absolutionen; det vil nu
5 være mig meget kjært snart at faa Din at vide; jeg er som jeg før sagde sletikke saa forelsket i min, at jeg jo gjerne skulde opgive den, hvis Nogen kan undervise mig om en bedre Mening.

Det gjør mig meget ondt, hvad Du skriver min gamle Ven, at Din
10 Forlovede er saa daarlig. Jeg havde hørt, at hun var rejst over til Gylling, og at hun ikke var rask, men jeg troede dog ikke, at hun var saa farlig syg. Det er en tung Sorg saaledes daglig at se den svinde hen, som man havde tænkt skulde vandre Livets Vej sammen med En. Men den Trøst kjender og har Du da ogsaa, at en saadan Sorg kommer ikke fra nogen anden end vor Fader, men dermed ved Du ogsaa, at han ikke mener hverken Dig eller
15 nogen Anden noget Ondt med den Sorg han sender dem, og det er en stor Trøst at have den Bevidsthed; det gjælder kun ret at tilegne sig den som sin Ejendom, d.v.s. at *tro*; og det ved jeg godt, ikke er saa let en Sag, hverken naar man er bedrøvet eller glad, men saa kender Du ogsaa ham, som vil og kan hjælpe vor Vantro, naar vi blot slippe og bortkaste vor egen Kraft, men
20 kaste al vor Sorg paa Ham. Han er stærk, og jo svagere vi føle os selv, desto stærkere kan hans Kraft være i os. –

En Ting er der endnu som jeg vilde sige Dig nu, da jeg ikke mindes, at vi nogensinde har talt derom, skjönt jeg egentlig sletikke tvivler om, at det er noget som Du baade har tænkt paa og udført førend jeg skriver det. Begaa
25 ikke den Daarlighed, for ikke at sige Synd, mod Din Forlovede, at lade hende i Uvidenhed om hendes Tilstand, hvis Du virkelig tror, at hun ikke kan leve. Lad Læger, der blot bryde sig om at holde det jordiske Liv vedblive, prate vidt og bredt om, at man bør tie med noget Saadant (mon en saadan Forsigtighed har holdt et eneste Menneske ilive?), men for kristne
30 Msker, som ved hvad dette Liv er i Sammenligning med det tilkommende, vilde en saadan Opførsel kun daarligt passe sig. – Imidlertid, min gamle Ven, dette siger jeg ikke til Belærelse for Dig, men fordi jeg ved, at Sorgen kan sløve Ens Hjærte, og derfor skriver jeg Dig det til som et godt ment Venneraad og -Formaning om ikke at unnlade Noget som efter min Mening
35 paa ingen Maade bør unnlades. –

Lev nu vel for denne Gang. Jeg haaber Du erkjender, baade at dette er et langt Brev og at jeg ikke har tøvet længe med Besvarelsen af Dit Brev. Det skulde endda være sket før, hvis jeg ikke efter min Ankomst til Hammer havde ligget i nogen Tid af Koldfeber, en Sygdom, der har plaget mig meget dette Foraar, siden Pintse, saa jeg næsten havde frygtet for, at jeg ikke

skulde komme til at disputere for den. Imidlertid lykkedes det dog, Gud ske Lov. Jeg skulde have sendt Dig et Expl. af min Disp., skjønt jeg egentlig ikke tænker at Du vil læse meget af den, men alle de indbundne Expl. jeg havde faaet, maatte jeg forære bort til Honoratiores, inden jeg saa mig for, og saa blev det for sildigt at besørge et indbundet inden min Bortrejse fra Byen. Naar jeg kommer tilbage skal Du faa et. –

Gud styrke Dig og være med Dig i alle Ting.

Din
Skat Rørdam

10 Jeg bliver som sædvanligt i Hammer til d. 23 Avgust, saa Breve adresseres hertil indtil den Tid. Jeg venter sikkert at høre fra Dig inden jeg rejser herfra.

Jeg formoder, at det er til Kapellan hos Din Fader Du skal ordineres; jeg har ikke vidst, at der var noget bestemt derom. Holger har nu søgt et Kald nede i Slesvig (blandet Sprog) som han haaber at faa.

7. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

20

Gylling Præstegaard. d. 12. Aug. 1859.

Du skal have Tak for dit Brev sidstleden, virkelig Tak, thi det er altid godt, naar man lever i nogen Sorg og Bedrøvelse, da at høre et kjærligt Ord fra en god og kristelig Ven, det er, som Ordsproget siger, ligesom ”koldt Vand paa en hød Dag”. Naar Du mente, at jeg skulde svare inden Feriens Ende, saa forsøger jeg nu derpaa, men har heller ikke før kunnet komme ret afsted dermed, thi igaar var jeg ude at prædike for Dimis hos Biskop Brammer, og den Sag har i den senere Tid taget min Opmærksomhed fat. Hvordan disse Prøver løb af, kan vel interessere lidt, men paa en Maade kunde det have været bedre for Katechet. fik jeg ”vix laud” og for Homilet. ”admodum laud.” (Joh. 10, 1-5), og havde jeg end hellere været fri for dette vix. saa dog helst fordølt paa denne Maade, da dog Prædiken er det Vigtigste; i Realiteten har jo forresten hverken den ene eller den anden Karakter Noget at sige.

35 Du vilde maaskè rette paa dette vix ved at forsøge endnu en Gang, ikke saa hos os. Havende nu imidlertid denne Sag fra Haanden, ja jeg kan gerne sige, dette Gøgl, – saa kan jeg jo endnu maaskè faae Svaret oversendt, før Du drager hjem til din Svedekasse.

Først er der nu den Sag om Polemik, og jeg tror Dig nu slet ikke saadan paa dit Ord, hvad din fredelige Tale angaar; thi det er ikke din *Natur*, og

”naturam furca etc.”. Det er altsaa ved en Reflection, Du er kommen til den Formening, at Polemik er uværdig og forkastelig, i det Højeste kun at ansæ for en aandelig Klopfægtning, der kan more og gjøre Effect, men er som en Bjælde. – Jeg vèd jo vel, at det er godt at have gode Naboer; og at man efter
 5 Ordsproget kan have Fred, saalænge Ens Naboer vil; men jeg tror ikke det er godt, denne Fred, denne Fred er raadden; ”holder Fred etc – ”saavidt det *staar til Eder*” – ikke: saavidt Eders Modstandere vil, thi saa kan man have Fred alletider, – da den, der slaar igen, først begynder Striden. Kun saavidt
 10 det staar til os, kan vi holde Fred; ja, saalænge det er os selv vore Naboer (professores ere dine Naboer og ville vel komme endnu nærmere) angribe og stikle paa, saa kan og skal vi holde Fred, – men heller ikke èn Minut længere; er det vor Herres Sag, der skèr Uret, saa ingen Fred men frejdig Strid. (Tænk paa ærværdige Hermansen, der aldrig gjør saa). Det er jo sandt nok, at hverken det ”at profetere eller uddrive Djævlø osv” kan som Du
 15 siger give Arv i Guds Rige, – men hvad kan det? mon ”det, at lære Folk at haandtere Fredens Evangelium, Jesum Chr. og ham korsfæstet”? Nej ikke engang det at tale med en Engels Tungemaal, eller give sig hen at brændes, – det er vi jo Alle enige om, at Arv i Guds Rige, det giver kun vor Herres Jesu Kjærlighed og slet ingen Ting af hvad vi kan tale eller gjøre; Gud trøste
 20 ellers de Smaa og Enfoldige.

Men forat begynde forfra: Mon ikke Moses var en stor Polemiker? han har visselig ikke skaanet Pharao; og alle Profeterne, store Polemikere tilhobe. Mon vor Herre skaanede Farisæerne (ja der er jo Mange, der slet ikke kan lide disse haarde Taler) – og mon Paulus nogensinde var bleven
 25 den store Apostel, naar han ikke havde været Polemiker. Hvad skal vi sige om Irenæus, Tertullian, Augustin, bleve de ikke Alle store og bevarede i Kirkens Ihukommelse ved deres Polemik. Og Morten Luther? holdt han Fred, nej aldrig, hvor han saa, at der var Anledning til en ærlig Strid, – og saa gjorde heller aldrig enten Grundtvig eller Lindberg, end ikke din Ven
 30 Brochmand, eller Nogen, der har fortjent et godt Navn i Kirken; men Mange har skæmmet deres Eftermæle ved at tie, – tænk på Erasmus. – Jeg vèd nu heller ikke, hvorfor Du er Polem. saa gram, thi sagtens er det jo da ikke for det gode Naboskabs Skyld og endnu mindre for at skaane din brede Ryg, men sagtens maa vel Sommervarmen, og Hammer med de sagterin-
 35 dende Bække og yndige Skader have sat dig i en mèt end almindelig irenisk Stemning, der vel taber sig, naar vi faar Omslag i Vejret, hvor ved jeg ogsaa tænker paa den Slags Omslag, der skèr i den kristelige Verden; thi ”Evangeliskheden” vil nok ved Lejlighed kaste Maske og Talemaader fra sig og tale med en fremmed Røst.

Derfor forstaar jeg Dig heller ikke; thi Du er jo villig nok til at

indrømme, at der er nok, til enhver Tid nok at stride mod, navnlig da Død og Ligegyldighed, Løgn og Hjernesvind, Alt i store Masser, og saa skal sandelig ogsaa de, der føle Kald dertil, de, der sættes dertil, de skal ikke krybe under Bordet, men vende Viden til hvor Lejlighed gives. Luther
 5 glædede sig jo altid ved sit Dr.Diplom, fordi det *bød* ham at gaae i Strid ved given Lejlighed. Derfor leve Strid, hvor den er *ærlig* – og gid der ingen Fred kommer, før den kan være *sand*. Naa, den Sag kan jo nu staae ved sit Værd, thi ligesaa villig som jeg er til at indrømme, at al Kiv og Strid der føres kun for Strids Skyld, er Slagsmaal og Intet andet, desaaarsag baade at undgaae og
 10 at fordømme, saa villig tænker jeg Du indrømmer, at naar Guds Rige tages med Vold, saa skal der kæmpes troligt derfor, og hverken Fader eller Moder, endmindre da gode Naboer, skal elskes mere end det. Eftersom Du altsaa vil være mere eller mindre polemisk i dine Forelæsninger, vil Du ansè Tiden og dens Gjerninger, dens Idrætter og Tale for mere eller mindre
 15 antichristelig, og her kan man jo vel nok sige, at enhver Tid og enhver Person kan sès i forskjelligt Lys, men det forekommer kun mig, at de kan neppe sès for nøje i Sømmene. Og dermed nok herom.

Betræffende Absolutionen før Nadveren, da tør jeg paastaae, at den er ikke blot usømmelig men ligefrem ukristelig. Bibelsk betragtet indsèr jeg
 20 ikke, at den har nogen Hjemmel, thi ingenlunde Alt, hvad Herren har lovet Apostlerne og givet dem Magt til, har han ogsaa lovet os. Det er Noget, jeg vil have lagt Vægt paa, at det er kun Apostlerne, Herren har given Nøglemagten, kun dem og Ingen Anden; thi tænk om den fulgte med Læreembedet; hvilken Forvirring dog i Himlen! Hvilken lukken ind der, og
 25 det alt i Kraft af jammerlige Syndere ofte rene Skurke. Skal denne Herrens Forjættelse til Apostlerne gjælde alle Ordets Tjenere, hvorfor da ikke meget mere den, om at træde paa Slinger, helbrede Syge osv. Men er det ikke jammerligt og lumskt tillige at tilegne sig den Gave, som netop Ingen kan kontrollere eller undersøge, om man er i Besiddelse af uden Gud; Bryste sig
 30 af Nøgleembedet, som netop Herren og ingen Anden kan sige Virkningen af. Tillige, med Magten til at *løse*, hænger jo nødvendigt Magten til at *binde* sammen, det kan jo da i Forjættelsen ikke adskilles; men hvo tør dog fordriste sig til at binde? mens Alle tør glat være løse? Hvem tør overgive til Satan, saa det gjælder i Himlen, mens Enhver, Skurk og Stymper kan lukke
 35 ind i Himlen? Er Excommunicationen falden bort, saa maa ogsaa Absolutionen falde, thi de hænge sammen som ja og nej. Og hvad Ret har igrunnen enkelt Mand til nogen af Delene?

Min Fader siger, at han aldrig har truffen paa nogen Absolveren i den ældste Kirke før langt hen i Middelalderen, i det 13 Aarh. Før den Tid, var altid Afløsning kun et Ønske om, at Gud vilde forlade osv. Det samme sèr

jeg er Tilfældet i Gregors Messebog, som Kragballe leverer i Kirkl. Saml. – jfr. sidste Hefter. Altsaa paa Gregors Tid har da kun en ønskende Formel været brugt, og først ved Innocens III Tid er hele Nøglemagten fra Kirken lagt i den Enkeltes Haand, af hvilken Uskik vi alle har beholdt den ene Side, 5 Absolutionen, der staar ret som et afskyeligt Vrængebillede af *papistisk* (som Balle siger) Lære om Menneske Midlere; saa hellere have Peder og Paven til Dørvogtere end enhver ordineret Person. Luther lagde Magten i hele Kirken, thi han siger, at *enhver Kristen* kan absolvere i Kraft af Evangeliet, men det vil jo sige betinget, eller maa igrunnen altid udtales 10 ønskende som en Guds Gave og Velsignelse. Derfor mener jeg, at Absol. maa og bør aldeles falde bort, og kun anvendes ved Anfægtede og Bekymrede, hvor den foruden sin psykologiske Betydning, der vel forresten ikke tilkommer stort kristeligt Værd, har den, som enhver Forbøn har, enhver kristelig Bøn har for en Syg. jfr. her Jac. 5, 14. 15, der er ganske træffende. 15 Men den halstarrige Fasthængen derved nu, er efter min Formening enten hierarkisk Hovmod eller blind Overtro.

Se det var nu det, men et helt andet Spørgsmaal er det jo, hvordan man skal tænke sig Forholdet mellem Syndsforladelsen i Daaben og i Nadveren. Naar man nemlig holder fast ved, at i Daaben er alle Synder forladte, som 20 det jo lyder i Ritualet, og som Skriften kalder Daaben en ”D. til Syndernes Forladelse”, naar man holder fast herved, saa forekommer der mig at være en Vanskelighed ved at den ogsaa gives i Nadveren. De strænge Grundtvigianere tror jeg ere tilbøjlige til at nægte, at der i Nadveren er nogen Syndernes Forladelse, men paastaae, at Alt den betræffende er saa at sige 25 afgjort i Daaben; men afsæt fra Ordene ”givet og udgydt for Eder til S. F”, som jo dog ligefrem maa have denne Betydning at her *modtages* Synd. Forlad., selv afsæt derfra, saa staar jo dog Herrens Bøn (forlad os vor Skyld osv) i Vejen for den Mening, at Daaben er den eneste Syndsforladelse. Spørgsmaalet bliver altsaa gives Synd. Forl. i Daaben eller i Nadv. eller i 30 Bønnen, eller gives den maaskè alle Steder, og da paa hvilken Maade. Saa vidt jeg forstaar din Mening, saa meddeles *virkelige* Syndsforl. i Daaben, men ”den objektive, virkelige Dølgagtiggj.” deri skèr ved Nadveren; sè, jeg forstaar det ikke ganske, eller ogsaa er vi to enige i Hovedsagen; thi ”objectivt, virkelig kan man dog ikke dølgagtiggjøres det, man alt virkeligen 35 har, vel? dit er som modsigende, og paa den anden Side vil Du holde paa begge Sacramenters virkelige Karakter som Naademidler. (Der synes tillige at være noget i dine Udtryk, der tyde hen paa, at Du tænker Dig den *absolut* nødvend. Syndsforlad. given i Daaben, – men da vi alle ere Mennesker, trænge vi til mere og det faae vi saa efterhaanden; kan dog ikke gaae ind paa den Tanke, som om Gud ikke kunde tilstrækkelig beregne det

ved Daaben; det Hele er maaskè en mindre heldig Udtryksmaade, men til Sagen igjen).

At der under vort kristl. Liv gives os Syndsforlad. er saa afgjort en Ting, som noget, thi ellers er Bønnen usand og meningsløs; derfor kan man gaae
 5 ud derfra som given; at den gives i Nadveren kan jeg heller ikke komme bort fra, og sèr heller ingen Grund dertil, da Bønnen alt godtgjør det. Men nu kommer saa den tilsyneladende Vanskelighed, hvad bliver der da af Syndsforlad. i Daaben, skjænkes den da ikke der. Her beder jeg nu lagt Mærke til dette εἰς ἄφεσιν, som jeg vistnok før har bemærket for Dig,
 10 saa betragter jeg Daaben som en Pagt, som et stort guddommeligt Løfte, som ret egentlig en *Livets Forjættelse*; dette Ord et Løfte eller en Forjættelse vil jeg holde fast ved, det passer baade for Gud og Mennesket; og nu er min Tanke ganske ligefrem følgende: I Daaben giver Gud os Livets, det evige Livs Forjættelse, hvis tvende Sider er: Syndsforlad. (det Gamles Døen) og
 15 Gjenfød. (det Nyes Leven); herom giver han os Løfte, ikke et svagt menneskeligt Løfte, der kan briste og maaskè slet ikke holdes, men et Løfte, der fra det Øjeblik strags træder i Kraft og *begynder at opfyldes*; betræffende nu Syndernes Forlad. saa vil jeg sige som saa: Gud giver os saa at sige en *Anvisning* paa Syndsforlad. (som de Handlende sige, og en
 20 Anvisning fra vor Herre, en Vexel er saa god som Sagen selv), det er som en Arv, en Mands Børn faar; men vi er Umyndige, og vi staae under hans, og hans Helligaands Formynderskab, der tager op af denne Arv eller denne Anvisning alt eftersom vi trænge dertil. Naadegaven som er skjænket os i Daaben, (ligesaa vist, som den Arv der staar i Overformynderiet, tilhører
 25 Myndlingen), denne Naadegave annamme vi først efterhaanden af Guds Naades Husholder, alt eftersom vi kan annamme den og trænge dertil. Det er i grunden lettere at forstaae om den positive Side, det ”nye Liv”; det skjænkes ogsaa i Daaben, men som en Forjættelse, ligesom vi kan sige, at Sædekornet er en Forjættelse om den senere Plante; Gud lægger Spiren til
 30 det nye Menneske, men indplanter det ikke fuldvoksnet, og det er Aandens Gjærning at fuldkomme den begyndte Gjærning, som skèr igjennem Bøn og Nadver, der jo ret egentlig er dette Livs Næring, Mad og Drikke.

Men som saaledes Livet gives som en Forjættelse, en Forjætt. med en levende Begyndelse, og som skal tilegnes idet vi staae under Aandens
 35 Formynderskab, – saaledes ogsaa Syndsforladelsen; den gives som en Forjættelse, vi faae ikke strags, om jeg saa maa sige, frit Raaderum over Gaven, men Gud tager op deraf for os, efterhaanden som vi trænge; derfor skal vi daglig anholde derom i Bøn, og modtage den i Nadveren, hvor den jo nødvendigt hører hen, da det *Gamle maa dø*, hvor det *Ny lever*; men Ingen kan indvende og sige, at Daaben da taber sin Betydn., saa lidt som en

Faders Testamente (ogsaa en Pagt) taber sin Betydn. fordi hans Barn skal staae under Formyndere; nej Daaben er Syndsforl. og Livets Kilde i fuld Forstand, der maa vi hentye til, thi der er *Anvisningen* (menneskeligt talt), i Kraft af hvilken vi faae begge Dele, og hvor Begyndelsen er skët. Men
 5 ligesaavist som Begyndelsen er skët der, ligesaa vist er det, at Fuldkommelsen og Enden ikke er det, saa lidt som Frugten er endnu i Sædekornet uden som en Forjættelse; men som jeg vistnok ogsaa har sagt dig, Syndsforladelsen er dog først ret *real*, naar alt Synd er borte og alt det Gamle dødt, – og det er jo ogsaa ligefrem, Daabens Naadegave er først optaget og tilegnet, er
 10 først forbrugt og bleven til nyt Kjød og Blod i det Ny Menneske, naar Opstandelsens Dag kommer, da indtræder Myndigheds Tilstanden, da har vi aandeligt naaet vort 25de Aar. –

Sè det er min Mening, maaskè lidt uordentlig fremsat, men som jeg haaber dog forstaaelig; her taber Daaben, saavidt jeg kan skjønne, slet Intet
 15 af sin Betydning, thi den er og blive ”den *levende* Begyndelse, den store Forjættelse, den aandelige Plantning; det er den vi maae tye hen til, thi der er Documentet, der er Anvisningen for vor Trang under Væksten; vi er jo dog der kun Børn og kan jo ikke der behandles anderledes, kan dog ikke selv betroes den store Naadegave, men maa nødvendigt staae under *Vejleder-*
 20 *deren*; men saa har Nadveren sin store Betydn.; thi hvad der saa er forjættet, ja *levende* begyndt, aandl. guddoml. begyndt, – det næres, det fremmes og fuldendes derigjennem, og her kommer dine Ord, den *objektive virkelige* Tilegnelse til deres Sandhed, thi i Daaben kan og tør det ikke endnu tilegnes, hvad der af Børn vilde misbruges og forødes. –

Jeg holder fast ved det, Daaben er en Anvisning paa det Gamles Døen og paa det ny Menneskes Leven, – men som given til Børn, maa denne store Capital bestyres af en Formynder, og kan først efterhaanden tages op i begge Retninger, og her er Nadveren (sit *venia verbo*) Terminen (undt. nok to Terminer, og den gamle Skik med to Altergange om Aaret; naa det siger
 25 jo Intet vèd jeg nok), hvor der formedelst *Bøn*, gives hvad vi trænge til; naar Naadegaven er annammet og tilegnet, da er Væksten fuldkommet, og Christi Fyldes voksne Alder naaet, og her passer saa Rom 6. – Denne Anskuelse er neppe ortodoks, og maa skjønndt den forekommer mig ligefrem, dog have sit Underlige, thi min Fader gaar uden om den, og vil hellere
 35 holde sig ved, at ”i Daaben gives det Tilstrækkelige, og af særdeles Naade fremdeles hvad vi trænge til”; men det kan jeg ikke forsone mig med, thi der er som Karrighed hos Gud. Nu vil Du nok ved Lejlighed sige mig din Mening herom.

Din Anskuelse om Mt. 16 og 18 kan jeg ikke billige, at det skulde angaae dem udenfor Kirken, thi 1 Cor. 5. viser jo netop at det anvendtes paa dem i

Kirken, ja dem udenfor har Herrens Hyrder jo egentlig Intet saadant at
 gjøre med; men kan Du sige mig en eneste Grund for at denne Magt er
 given andre end Apostlerne? Skal der være Noget ved denne Løsen og
 Binden, saa maa den jo, som Ordet lyder, gjælde i Himlen som paa Jorden,
 5 men det er en Myndighed, som den nærværende Gejstlighed er saa langt fra
 at kunne bære efter min Formening som den er fra Noget. Den Magt ligger
 for det Første i Evangeliet, det kan løse og binde og er jo som det tveeggede
 Sværd, allevegne hvor det forkyndes i sin Reenhed; og navnlig da det
 Troens Ord, det maa jo for Enhver være den Nøgle (Davids Nøgle i Aab.),
 10 der lukker op og lukker i. For saa vidt Absolutionen udtales ønskende, saa
 staar det jo i enhver Kristens Magt som ogsaa Luther lærte, og faar jo sin
 Betydning, store Betydning, ved den kristelige Forbøns Betydning, og en
 Retfærdigs Bøn formaar jo Meget.

Her hjemme staar det sig som Du jo vel kan tænke ikke godt i ligefrem
 15 Forstand. Sophies Tilstand bliver jo stedse ringere, nu kan hun neppe nok
 gaae over Stuen. Hvad Du skriver om at sige hendes Tilstand rønt ud,
 takker jeg Dig for, thi det er jo af et godt Vennesind; men Rørdam! det er
 ikke let; det er nemt sagt, men saare tungt at gjøre, saa Gud ved, hvordan
 jeg vilde være kommen afsted dermed, hvis hun ikke selv havde indset
 20 Sagen. Men hun er på det Rene, hvad det angaar, hun venter ikke mere at
 komme sig, men om hun just venter at dø imorgen, som Lægen siger hun
 kan, det ved jeg ikke, og det sér jeg heller ingen Grund til at sige, thi Tiden
 den staar dog som Alt i Guds Haand, og hvem kan igrunden sige det: Du
 kan ikke leve; hun har saa ondt ved at tale, at vi saa at sige ingen Ting kan
 25 forhandle med hinanden, men hun har sagt mig, at hun søger kun sin Frelse
 i Jesu Navn allene; saa lad kun vor Herre handle med hende som han vil.
 Det var jo godt, naar man som Børn kunde glædes med hinanden lige til det
 Øjeblik, man skiltes ad, men det er vi Mennesker jo ikke stærke nok til; Du
 maa ogsaa tro, at det er et jammerligt Syn, at se et kært Menneske saadan
 30 mishandlet, afmagret som en Bénrad, og vide, at det er dog Djævelens
 Gjerning her er sket. Hun er saa grumme svag; kan ikke selv rejse sig op fra
 en Stol, kan ikke gaae over Gulvet, kan ikke taale at sidde og ikke taale at
 ligge, kan ikke sove uden ved Opium, kan saa at sige Intet spise, fordi
 Huden er gaaet af Mund og Hals. Ja vor kære Herre komme hende ihu i sin
 35 behagelige Time; bød for os, min gamle Ven, at vi maae skikke os deri som
 det sig bør. Nu gaar jeg lidt over for at se til hende, men jeg er igrunden kun
 daarlig til at omgaas Syge, thi naar man sér saa megen Ynk, saa vil Ens
 Hjærte blive koldt; jeg kan ofte være som ligegyldig derved, det er Synd, og
 vor Herre hjælpe mig til at holde godt ud, saalænge han vil.

Du sér vel sjælden eller aldrig Noget til Magisteren, thi han er dog en stor

Kjæltring. Jeg har nu gjentagne Gange skreven til ham om at sende mig Brochmands systema, men han har saamænd ikke engang værddiget mig et Svar, saa jeg er aldeles i Uvished om ham. Skulde Du ved Lejlighed se ham, saa mind ham om, at han dog efterkommer simpel Høflighed. Jeg længes
 5 efter samme Brochmand, thi jeg vilde gjerne have lidt Rede paa Dogmatiken, og der er Ingen, jeg kan bruge, hvad jeg tænker gaar Dig ligesaa.

Til Holgers Ansættelse har man da hidindtil Intet hørt, saa deraf bliver vel Intet. Jeg vilde igrunden ogsaa ønske det for ham, thi disse blandede Distrikter ere utaaelige, da man jo paa den Dag, der er dansk Prædiken, vil
 10 faae en tom Kirke, og hvad Modersmaal har at sige i Evangeliets Forkyndelse, er ikke til at angive. Jeg vilde virkeligen ønske for ham, at han ikke fik det.

For nogen Tid siden har vi haft Besøg af Fenger i Aale (Kirketid. gamle Redakt.); det er en ganske flink Mand ham, naar man blot havde ham
 15 nærmere. Jeg havde betænkt i denne Sommer at gjøre nogle Farter ud i Landet til agtbare Præster, men Omstændighederne her hjemme føje sig jo ikke saaledes, saa man maa sue paa Labben. Var engang i Forsommeren i Jelling hos Svendsen; det er en Stads Mand, ret en prægtig Karl, saavidt man
 20 da kan dømme af en halv Dags Omgang; hans Kapellan, Matzen, er en ivrig og hidsig Grundtvigianer, vistnok ofte mere ilterstindet end det var ønskeligt; mørk og stille til dagligdags men græsselig ilter i Disput. Den eneste antagelige Præst her i Omegnen er en Kapellan Friis i Beder, hvem jeg forleden paa Vejen til Aarhus vilde have besøgt, men saa var han tagen til
 25 Badet i Ems paa Grund af Hals sygdom. To nye Præster er der i sidste Aar kommen til Herredet, men Snavs begge to.

Jac. Branth og Deichmann er nok paa Rejser i Norge i Sommer, Du har maaskè set dem inden deres Afrejse. Af den Grund ser jeg da heller slet
 ingen Bekendte hos mig, thi Branth var min sidste Tilflugt i saa Henseende, da han som Philosoph jo hører til Peripatetikerne. Vaage hører man Intet
 30 til, saalidt som Heiberg, begge hensynke vel i Velvære.

I Hammer er vel Alt ved det Gamle; tænker ellers ofte paa de gode Juledage der forhen; hils dine Forældre ogsaa fra min Fader; hils ligervis
 Outzen. Naar Du nu faar Lejlighed, saa skriv mig til og meld mig noget om
 35 dit Liv og navnlig dine Tankers Gjenstand, det gjør Godt at høre Lidt af den Art.

Lev saa vel og vær befalet Gud i vor Herres Jesu Navn.

Otto Møller

13 Aug 59.

Jeg gider ikke læse igjennem og rette Fejl, saa derved bliver det.

8. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Kbhvn. d. 22. Sept. 59.

Min Kjære gamle Ven.

5 Det har gjort mig inderlig ondt for Dig af Bladene at se, at Din Forlovede nu er bleven kaldet bort. Gud styrke Dig til at bære hans Kors som et kristeligt Menneske, der ved at alle Ting tjener dem til gode som elske Gud, og til at tage mod denne Herrens Prøvelse som en alvorlig Lærdom om at vi her ere Fremmede og Udlændinge, og at vi derfor have at søge vor Glæde i
 10 ham, om den ellers skal bestaa, såat den Tid maa komme, at Du kan prise ham ogsaa for denne Sorg som et Led paa den lange Kjæde af Naadesbevisninger, han har forundt os Alle, og Dig med. – Jeg kunde ogsaa foreholde Dig, at naar vi tænke paa, hvor kort denne Livstid er her paa Jorden i Sammenligning med Evigheden, saa bør vi igrunden slet ikke sørge; men jeg
 15 ved godt, at naar Hjærtet er bedrøvet, saa kan alle Forstandens bedste Ræsonnementer kun lidt hjælpe; der er egentlig kun Et som kan hjælpe, og det er den Trøst, som Guds Aand kan indgyde i vort Hjærte, og den beder jeg Gud at han vil sende Dig.

Jeg kunde have meget at skrive til Dig i Anledning af Dit sidste Brev; men
 20 dels ved jeg ikke, om Du er oplagt til at tage imod eller læse et saadant Brev for Tiden, dels har jeg saa meget at gjøre i denne Tid, at jeg ialtfald ikke kunde give et saa fyldestgjørende Svar, som jeg kunde ønske. Jeg har nemlig to Partier i Dogmatik og to i Filosofiens Historie, og Forberedelserne til disse Timer optage saagodtsom al min Tid, hvilket jeg forøvrigt godt kan
 25 finde mig i hvad Dogmatiken angaar; derimod har jeg ikke stor Fornøjelse af Filosofien, hvilken jeg naturligvis ogsaa kun har medtaget som et nødvendigt Onde, da man jo stadig maa se hen til den i Dogm. og altsaa ikke godt kan undslaa sig for at undervise deri.

Jeg skal dog gjøre et Par smaa Bemærkninger angaaende Dit Brev, i det
 30 Haab at jeg snart (i Beg. af næste Maaned haaber jeg at skulle faa bedre Tid) vil kunne skrive Dig udførligere til derom, noget som jeg nok skal gjøre; ti jeg vilde nødig have, at vore skriftlige Samtaler skulde gaa i Staa, da jeg altid har haft en god Del Fornøjelse af at udtale for Dig hvad der ligger mig paa Sinde, og har bemærket at vi harmonere saavidt idetmindste, at vi har
 35 kunnet forstaa hinandens Tankegang, hvilket ikke endda vil sige saalidt, naar det gjælder en Forhandling.

Hvad Polemiken angaar, saa er vi fuldkommen enige, naar Du vil indrømme mig, at man ikke skal stride for at stride, men forat skaffe den gode Sag Fremgang derved at man stræber at tilintetgjøre den Modstand der rejser sig imod den, og den Slags Polemik haaber jeg med Guds Hjælp at jeg

aldrig skal blive træt af, eller opgive for en saadan Fredelighed, som mener at der er noget Løgn og noget Sandt i enhver Løgn som Mennesker have disket op med. Dog er det rigtignok tillige min Mening, at man ikke skal opsøge døde Fjender for at slaa dem ihjel endnu engang, og derfor hvis
 5 Løgnen ikke stiller sig fjendtlig op imod Sandheden, saa skal man lade den hvile i sin Grav, og derimod stræbe at aflægge et saa levende og hjærteligt Vidnesbyrd om Sandheden, som Guds Aand vil give Naade til.

Absolutionen før Nadveren har ingensteds hjemme, det staar fast. Men jeg tror at det er noget for rask sagt, at ikke Alt hvad Herren har lovet
 10 Apostlene har han lovet os. Ti de samme Naadegaver som vare nødvendige for at grundlægge Kirken, vare og ere ogsaa nødvendige til dens Opholdelse (jfr. Verdens Skabelse og Opholdelse), hvad jo Pavlus tydeligt nok udtaler idet han siger: Jeg og Apollos ere ét 1 Kor. 3. – Naar Naadegaverne efter Ef. 4, 10ff skulle virke til de Helliges Beredelse, indtil Kirken har naaet
 15 Kristi Fyldes Vækstmaal, og vi maa indrømme, at det Punkt ikke er naaet endnu, saa maa Naadegaverne, den ene med den anden ogsaa bestaa. Men det er jeg saare villig til at indrømme Dig, at Nøglemagten ikke er lagt i den enkelte Præsts Haand; men jeg holder bestemt fast ved at den er i hele Kirkens Haand. Dette er jo ogsaa den lutherske Betragtning; og naar
 20 Nøglen i Virkeligheden er gaaet over i Præstens Haand, saa er det jo kun sket derved, at man principielt fastholder, at Menigheden selv beskikker Præsten, idet Statsmagten i Statskirken staar som Repræsentant for Menigheden. Enten nu denne Betragtning af Statsmagten kan forsvares eller ej, saa bliver det ligefuldt et Spørgsmaal, om Menigheden har Lov til at overdrage
 25 Nøglemagten til en Enkelt, og det synes jeg vanskeligt lader sig forene med 1 Kor. 5, hvor Pavlus dog aabenbart lægger den i Menighedens Haand, jfr 2 Kor 2. –

Men det som jeg egentlig mente med hvad jeg skrev om Absolution og Nøglemagt i mit sidste Brev det var, at den Myndighed Præsten udøver som
 30 absolverende før Nadv. *aldeles ikke* kommer Nøglemagten ved. Nøglemagten er Magt til at udelukke af og optage i Kirken (det var det jeg mente med hvad jeg unøjagtigen har skrevet eller Du unøjagt. forstaaet, at den gjælder Ikke-Kristne; Syndsforladelsen Joh. 23. gjælder deres Synder som hidtil have staaet udenfor Kirken, enten fordi de have været udøbte eller senere
 35 udstødte; Syndsforholdelsen dem der ved deres Synder have brudt med Kirken og paa Grund heraf udstødes), men det er sletikke den Slags Virksomhed der udøves ved Absolutionen. Hvad der i Conf. Augustana kaldes Absolutis privata (og det er jo den Præsten i vore Dage udøver); det er en *ren privat* Handling, som derfor ligesaagodt kan udøves af en Lægmand, og den er rimeligvis omtalt Jak. 5, 16: Bekjender hverandre

eders Synder. – Det er egentlig det Punkt som man efter min Mening skal holde fast paa, naar man taler om vor Absolution; ti før man faar det rigtig klart for Folk at Nøglemagt og Privatabsolation aldeles ikke komme hinanden ved, før faar man ikke Klarhed paa Sagen, og før ser man ikke, hvor aldeles forkert Absol.'s nærværende Stilling er. –

Jeg har senere ogsaa andensteds fundet Vidnesbyrd om at Absol. i de første 10 Aarh. stadigt meddeltes som Ønske. Men tror Du ikke, at det ogsaa er dette Ønske som omtales Jak 5, 16: bekj. hverandre eders Synder og *beder* for hverandre. Jo mere jeg har gaaet og tænkt derpaa, desmere synes jeg at det maa være den rigtige Fortolkning; ti der er sletikke udvortes antydet (ved en Konjunktion e.dl.) nogen Forbindelse mellem v. 15 og 16. Tværtimod efterat Jakob i v. 14. 15 har talt om det specielle Tilfælde at holde Forbøn for en Syg, gaar han i 16 over til at tale om den troende Forbøns og Bøns Kraft i Almindelighed. – Tænk over det, og lad mig Din Mening vide.

Nu maa Du tage tiltakke med disse Bemærkninger for dennegang. De ere neppe meget ordentligt fremsatte; men jeg har skrevet dem under megen Travlhed med mange Afbrydelser. – Jeg medsender et Expl af min Disputats.

Lev nu vel, Gud være med Dig og styrke Dig med sin Fred og Glæde.

Din
Skat Rørdam

25

9. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling Præstegd. d 10 Okt. 59.

30

Tak skal Du have gamle Ven for dit Brev, thi jeg sér heraf, hvad jeg jo da altid har troet, at Du mener mig det vel, og det er jo altid godt at vide.

Disputatsen kan jeg ikke saadan takke for, thi der vilde ingen Sandhed være deri, den er mig til ingen Nytte uden til at stikke Svagsynede i Øjnene. Med en Del Møje har jeg vandret igjennem Fortalen, sprunget Noterne over, og endda ikke forstaaet Meningen med de *kritiske* Tegn. Det er vist ogsaa slet Latin, eller jeg kjender Intet til Materien, de qva agitur. Saadan Bog leder ogsaa i Fristelse, thi spørger Nogen mig, hvad det er for et Værk og om det er godt, saa hører der èn i det Mindste ikke almindelig Selvvurderingsevne til at svare, "kjender Intet dertil, forstaaer knap Titelen"

– og jeg tvivler dog om, at det vilde lønne sig for dens Skyld eller overhovedet i min Bestedelse at granske Syrisk efter Gutbirius, min eneste Assistent. (NB der er flere Trykfejl i Bogen end de angivende, hvilket er at erindre ved en senere Udgave, naar Fortsættelsen kommer). Den skal
5 imidlertid bevares vel, maaske bedre end af alle Andre, til hvem den er sendt, som et Vidnesbyrd om ”lærde Venner”.

Min egen Tilstand for Tiden kan og vil jeg ikke sige Stort om, thi det er dog Noget som Andre ikke kan sætte sig saadan ind i; det er jo ogsaa Noget, som man i egentligste Forstand er ene om, ikke saa, at jo ikke
10 Venskab er en god Hjælp ogsaa i og navnlig i Nød, men det hviler dog paa den, hvem Herren lægger det paa, indtil han selv letter det. Vor Herre var mig ellers god fremfor Andre, thi det kom jo ingenlunde uforvarende over mig, han mindede mig jo længe nok at være beredt. I et Aar bad jeg til ham, at han vilde skaane hende, men paa det sidste Halvaar mærkede jeg godt hos
15 mig selv, at det var ikke saa hans Villie og skulde derfor ikke saa være. Jeg maatte og kunde derfor ogsaa paa det Sidste vende om og bede ham ikke forlænge hendes Prøvedage, thi de var saamænd tunge i Slutningen. Dog stor Velsignelse ligger jo i al Guds Gjerning og saaledes ogsaa, Gud skè Tak, i denne; thi hun lærte Lydighed, menneskelig talt, af det hun lød, hun
20 kastede ikke Frimodigheden bort, men bevarede et glad Haab til Enden, bestandigt bedende, at vor Herre vilde snart agte hende værdig til at udgaae af Striden. Hun lærte, saavidt vi Mennesker kan se, at tye ret til ham, i hvis Navn der er allene Frelse, og hvad der læres saadan under Tugt, det læres grundigt.

Beredt det var hun i mange Dage, og laa hêlt stille, thi hun kunde i de sidste Dage næsten ikke tale, men bad os hêlt vemodigen ”at bede for hende nu, saa skulde hun siden bede for os”. Vor Herre gav hende saadan Frimodighed i Aanden, men i Kjødets havde hun stor Nød; hvert Øjeblik vilde Vejret gaae fra hende, uafsladelig Diarrhoë, tre Steder gik der Hul paa
30 hendes Legene; hun kunde hverken vende eller dreje sig, saa det var jo en stor Jammer. Saa døde hun da saa stille og blidt, at Ingen mærkede det, før hun var borte, og vor Herre Christus har nok selv hentet hende, saa hun er i gode Hænder. Som saadan vor Herre har ledet det, saa er det jo grumme godt, og jeg skulde jo takke ham bestandigt derfor, som hun næst Guds
35 Hjælp nu gjør; jeg kan det ogsaa, men dog ikke saadan som jeg nok kan se det burde sig, ogsaa derfor at han har selv borttaget Brodden fra denne Prøvelse, ja imellem synes det mig, som det endog falder mig altfor let. Dog tvinge sig selv til Jammer, det ansér jeg for en Taabelighed, hvortil jeg nødig vil henfalde. –

Javist er vi enige betræffende Polemiken nu, navnlig den Talemaade ”at

drage død Mand frem for at banke ham nok engang”, den er træffende, og
 visse Folk burde skrive sig det paa deres Sømme og Pander. Men som det
 ganske vist ofte gaar saa i Strid, at hvad der længst er gjendreven, skal
 Smaafolk muntre sig med end en Gang at trampe paa, som Asenet, der
 5 sparkede den dødssyge Løve, – saa er der en anden Trafik i litterair Strid,
 der er endnu mere gjængs og igrunden mere lumpen, naar den er bevidst.
 Thi hvorofte ser man det ikke, at en Mand trækkes igjennem, sjofles og
 behandles helt hönisch for Ting, som han hverken har sagt eller vilde
 skamme sig til at bekjende. Det har jo som oftest sin Grund i, at Folk gider
 10 ikke læse ret, hvad en Mand siger, saa de nødvendigt let misforstaae ham,
 hvorfor Sibberns projecterede Lov om at ingen Kritik maa skrives over en
 Bog, før den er et Aar gammel, da vedkommende Kritiker saa *kan* have læst
 den, er et mere end almindeligt sundt Lovforslag. Det er ellers en yndet
 Maade at angribe paa at tillægge En ravgale, vanvittige Meninger, og saa
 15 med Bravour slaae ham af Marken. I den Retning er og har Clausen i mine
 Tanker været en sindrig og frugtbar Forfatter, thi jeg gad vide, hvormange
 af de Lærdomme, han tillægger Catholikerne, de selv vilde underskrive;
 rimeligen slet ingen; og i den Henseende blive disse Romanister højlig
 forurettede, thi i enhver Dogmatik tillægges de Masser af vanvittige Lær-
 20 domme, og de ere dog ogsaa Mennesker med sund Forstand, har maaskè
 ogsaa havt nok saa grundige Videnskabsmænd, i det Mindste mere kriste-
 lige, som Protestanterne. Sè selv i saa Henseende nøje til, naar Du foredra-
 ger Dogmatiken, at Du ikke belyver dem; hold Dig til deres egne Ord, i den
 Mening, de vil have dem tagne, – thi hvordan skal Du eller nogen anden
 25 svare til Andres Ord, eller til en anden indskudt Mening end den, Du vil
 lægge i dem. Skulde vi Protest. dømmes efter Conseqventser hos Dogmati-
 kerne og i Symbolerne, eller skulde vi staae til Ansvar for hvad, Legionen
 af Rationalister og Hegelianerne har givet ud for protestantisk Dogmatik,
 saa Gud hjælp os. Og paa den Maade, ja værre omgaaes man sædvanligt
 30 dem.

Mens jeg tænker paa Kathol. – hvorfor mon dog Dr. Kalkar og Medbe-
 styrere udgive blandt de smaa Opbyggelsesskrifter saadanne som Dau-
 gaards Sendebreve mod Catholikerne. Det er jo dog taabeligt at opbygge
 Bønderfolk med Polemik, med Polemik mod Cathol., som de hverken
 35 kjende eller nogensinde sè Noget til; dernæst at bebyrde dem med Beskyld-
 ninger i Almh., der kun grunde sig paa, hvad en enkelt fræk Jesuit eller
 ravgal Pave har sagt; det er galt af Daugaard at skrive saa, og værre af Pauli
 og Kalkar at sende Saadant ud til Opbyggelse navnlig da mellem Bønder,
 for hvem vil Pjecerne nærmest ere.

Du har ladet staae fast, at Nøglemagten er ikke given den Enkelte, men

ved Lejlighed, er det ikke almindelig, at Nadveren saavel i Teori som i Virkelighed faar Karakter af et Bodssacrament og er det ikke ravgalt?

Ja jeg maa jo gjøre en Ende og endnu en Gang takke Dig. Lad os imellem komme Jacobs Ord ihu og "bede for hverandre", thi jeg trænger dertil.

5

Din Ven
Otto Møller

10 10. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Kjøbenhavn. *Stormgade. No. 23.*
d. 20 Dec. 1859.

15 Hvis jeg skal svare Dig paa Dit sidste Brev i dette Aar, min gode gamle Ven, saa er det snart den yderste Tid, og jeg vil derfor hellerikke opsætte det et Øjeblik længere. – Jeg er forøvrigt halv skamfuld over at jeg ikke har skrevet Dig til saa længe; men jeg har været lovligen undskyldt. Min Kone har nemlig, hvad Du formodentlig allerede andenstedsfra har hørt, skjænket mig en Datter, sund og velskabt, og det tager ikke saa lidt Tid. Jeg har i 20 den Anledning fra November af boet hos mine Svigerforældre, hvor min Kone har ligget i Barselseng, hvilket naturligvis har været en ikke lille Lettelse for os begge to, da vi derved ere blevne fritagne for Husholdning i den Tid min Kone maatte ligge, og dobbelt heldigt var det, at den 25 Bestemmelse at flytte ud paa Slottet blev taget, fordi min Kone havde en særdeles haard Nedkomst, og maatte ligge henved 5 Uger efter den. – Nu er hun imidlertid fuldkommen rask, Gud ske Lov, og vi flytter atter ind i Stormgaden d. 2 eller 3 Januar. (Naar jeg ovenfor har bemærket, at jeg nu bor No. 23, saa er det ikke, fordi jeg er flyttet, men Husene have faaet nye 30 Nummere).

Jeg vil strags, for at huske det, begynde med at bede Dig ved Lejlighed notere de Trykfejl, Du har fundet i min Disputats, ti det er endnu stadigen mit Haab at skulle komme til at udgive Partic. posteriorem, hvori skulde indeholdes Resten af Dommernes Bog og Ruth. Forøvrigt er jeg ikke 35 uvidende om at der er Trykfejl i Fortalen; jeg havde et meget stærkt Koldfeber-Anfald, da jeg korrigerede den, saa jeg undrer mig snarere over, at der ikke er mange flere Fejl. (Naar Du synes at ville insinuere, at Latinen skulde være mindre klassisk, saa vil jeg dog fortælle Dig, at Du i den Henseende er uenig med Madvig, der har rost Latinen som usædvanlig god). –

Det lader forresten til at jeg ikke skal have stor Nytte af den Møje og Bekostning jeg havde med den Disputats. Jeg har nu i dette Semester holdt Forelæsninger for Begyndere over det bibelske Kaldaisk i Daniel og Esras, med 5 Tilhørere, hvilket jo vel for en Forelæsn. over de semitiske Sprog kan være et saare klækkeligt Antal, men ikke destomindre tilfredsstillende hverken det eller selve Gjenstanden mig. I fordums Dage vilde jeg vist have haft stor Fornøjelse deraf, nu derimod finder jeg saadanne Sprog-Forelæsninger temmelig kjedelige. – Derfor indgav jeg i Oktober Ansøgning om at maatte holde theologiske Forelæsninger, hvilket jeg, efterat have talt med Herman-

10 sen derom, troede strags vilde blive bevilliget. Men efterat min Ansøgn. nu i et Par Maaneder ell. mere har smølet omkring i Ministeriet, Konsistorium, theol. Fakultet, uden dog at være bleven færdig med sine Farter endnu, erfarer jeg at jeg nok ikke faar nogen almindelig Tilladelse til at holde theologiske Forelæsninger, men kun til Forelæsn. over det Gl. Test. –

15 Jeg var forleden Dag oppe at tale med Clausen om min Ansøgning (han er forresten en Køter; han bød mig ikke engang at sidde ned), da fortalte han mig dette, og raadede mig til at ”koncentrere mine Kræfter om G. T., forat Fakultetet altid kunde have en Mand at henvende sig til, om Hermansen skulde blive syg, rejse bort eller dø”. – Det kan jo være meget godt at være

20 ”Kjør i Trang” for Fakultetet; men jeg kan dog ikke skjule, at jeg har langt større Lyst til at holde Forelæsn. over N. T. og Dogmatik end over G. T., og i alle Tilfælde vil jeg naturligvis ikke læse over G. T., saalænge Hermansen ogsaa gjør det; ti jeg fik naturligvis ingen Tilhørere. Jeg havde nærmest tænkt paa at læse over Symbolik i dette Semester. Men det bliver der

25 naturligvis Intet af nu. Imidlertid har jeg min Samvittighed fri; jeg har nu gjort hvad jeg kunde. – Men forresten kunde jeg have en saare stor Lyst til ogsaa at tage den theol. Licentiat-Grad, saa kunde jeg holde hvilke Forelæsninger jeg vilde, uden at en Hund skulde gjø af mig; jeg vilde da naturligvis vælge et Emne fra Dogmatiken, og jeg har som et saadant tænkt mig Læren

30 om Mennesket skabt i Guds Billede, hvorom jeg om lidt skal kortelig explicere mig, da jeg nok gad høre Din Mening derom.

Men først vil jeg takke Dig for Dit Stykke om Clausens Bog, hvilket forekommer mig saare vel skrevet. Jeg har rigtignok ikke læst Bogen dvs. Clausens Bog, men hvis Du har citeret den rigtigt, hvorom jeg efter det

35 Kjendskab, jeg andenstedsfra har til hans Tanker, sletikke tvivler, saa har han ærligt fortjent den Tøraf han faar. – Item har jeg med Fornøjelse læst Dit lille Stk om Absolutionen. Din der udtalte Mening er, som Du ved fra tidligere Epistler, ganske min. – Hvad siger Du om Magisteren? Brav Karl! Jeg læser hans Artikler med stigende Forbavselse og Beundring. Denne stornæsede Hjort kan have særdeles godt deraf (Du ved maaske, at han

havde overskrevet sit sidste Stk mod Mag: ”Du est en ung Mand, Frands”), at han kan faa at mærke, at de han ser ned paa som unge, dog kan være gamle nok for ham, og at han selv er ung nok til at blive tagen i Skole.

Anlangendes Guds billedet, da har vi engang talt med hinanden derom
 5 uden at komme til Enighed, jeg skal nu i muligste Korthed fremsætte den Mening derom, som jeg nu i et halvt Aars Tid eller lidt mere har gaaet og sundet mig paa, og stadig har fundet, holdt fortræffelig Stik. Guds billedet bestaar i Lighed med Gud. Men naar jeg bestemmer Guds Væsen, saa faar jeg først en fyldig Bestemmelse gennem Udvikl. af Guds Egenskaber.
 10 Disse udvikles mest passende og bekvemt efter Guds Væren, Viden og Villen, og naar vi derfor bestemme Guds billedet, saa gaa vi samme Vej. Alt mHt *Væren* er Gud evig – Msket ligesaa: det har en udødelig Sjæl (dets Evighed er skabt, dvs. har begyndelse. – Uforanderlh. vil der ikke egl. kunne tales om hos Msket, da det skal udvikles i legemlig og aandelig
 15 Henseende; men der vil komme en Tid, da det bliver uforanderligt). –

MHt. Viden havde Msket en fuldkommen *klar* og *sand* Erkjendelse af det, som blev gjort til Gjenst. for dets Erkjenden; men Alvidenhed kunde det naturligvis ikke have, da den kun kan tilkomme Skaberen; det kan ikke have Andet end en diskursiv Erkjenden. Den sande Erkjendelse hører
 20 med til Guds Billede, hvilket vi se af Kol. 3. og Gen. 2. Adam gav Dyrene Navne; han kjendte dem, saasart de bleve førte til ham, men ikke før. –

MHt. Villen: a) dens *Indhold* er Retfærdighed og Hellighed (Efes. 4.) dvs. en fuldkommen Overensstemmelse med Gud, hvilken jo nødvendig
 25 maa kaldes Retfh og Hellighed; ti disse Egenskaber fremtræde jo hos Msket, netop som Overensstemmelse med Loven, Guds Vilje, men førend det første Msk. havde faldet fra Guds Vilje, var der jo en fuldkommen Overensstemmelse.

b) dens *Form*: fuldkommen Magt over sig selv dvs. Frihed, men Magt
 30 over sig selv udkræver nødvendigt at intet Udenforstaaende kan have nogen Magt over En, og derfor maa Msket ogsaa have Herredømmet over Skabningen (At Friheden ikke ophæves ved Guds Almagt ligger i Viljens Overensstemmelse med Guds Vilje). –

Forresten er jeg ikke ganske enig med mig selv, om Herredømmet over
 35 Dyrene egentlig kan siges at høre med til Guds billedet om det ej snarere er et Slags donum superadditum; dog synes det at fremgaa af 8de Salm. –

Denne Lighed med Gud bestod naturligvis ene og alene i det Aandelige; ti dels er Gud en Aand, og det er derfor selvfølgelig i Mske-Aanden at Ligheden maa søges? (jeg er dog i nogen Tvivl om Selvfølgeligheden), dels har Msket kun Aanden umiddelbart fra Gud; Legemet blev dannet af Støv

af Jorden. I Henseende til Legemligheden hører Msket "Verden" til; vel er Mskets Legeme rimeligvis den ypperste Organisme der eksisterer i hele Naturen, men det er dog af aldeles samme Art og Beskaffenhed som alle andre dyriske Organismer. (Jeg antager, at det er netop fordi Msket er

5 bestemt til at være Naturens Herre, at det skal have et saad. Legeme, der hører Naturen til). Dette Legeme var fuldkommen skikket til at være et Organ for Aandens Virksomhed, og *Delagtighed* i Guds Billede kan det naturligtvis kun faa, forsaavidt det er skikket dertil, og denne vil kun kunne søges i Legemets Væren dvs. deri at det er saaledes beskaffent, at det ikke

10 nogensinde lægger Hindring ivejenfor Aandens Virksomhed, men bestandigt er bekvemt til at være Aandens Redskab. Hertil hører nødvendigt Udødelighed og Uforkrænklh., hvilket Msket vilde have opnaaet ved Nydelsen af Livets Træ, og rimeligvis ogsaa ikke at være saa bundet af Rummet som vi nu ere (dvs. en vis Allestedsnærværelse), hvilket vilde være

15 blevet opnaaet ved Legemets successive Forklarelse, der havde sin Grund i det aandelige Livs harmoniske Udvikling, ved hvilken Legemet efterhaanden vilde blive et *σῶμα πνευματικόν* 1. Kor. 15. (At Aandens Udvikl. kan have Indflydelse paa Legemet kan ses af mange Ting, tydeligst af, at Sindets Beskaffenhed, selv paa det nærværende syndige Standp. kan give sig Udtryk

20 i Ansigtet. – At det forklarede Legeme er mindre bundet af Rummet, ses af Beskrivelsen af Jesu Opstandelses Legeme). –

Men nu tilbage til det egentlige Guds billede. De ovenfor beskrevne aandelige Gaver vare endnu kun givne, de skulde for at blive Adams ret egentlige Ejendom først tilegnes gennem en Friheds-Udvikling, for hvis

25 harmoniske Fremgang alle baade indvortes og udvortes Betingelser vare forhaanden. Indvortes var der en fuldk. Harmoni, Enhed, i Mskets aandelige Evner, og Harmoni mellem disse og de legemlige Tilbøjeligheder, Drifterne, saadanne sidste ikke, som nu, optraadte stridende mod Aandens Virksomhed; og udvortes frembød baade Naturen de gunstigste Betingelser

30 for Mskets Udvikling – han levede i Paradis – og Msket havde bestandig umiddelbar Adgang til det aandelige Livs Kilde; Gud var hos dem, talede med dem. (Det er de gamles: *Gratiosa s. trinitatis inhabitatio*). Havde nu Msket blevet ved at fastholde Guds Ord og Vilje, saa vilde det ved en jævnt fremskridende Udvikling have naaet til Maal, som nu først skal naas

35 gennem Strid og Død; men Msket troede ikke Gud, valgte sin egen og Djævelens Vilje, og blev derfor udstødt af Paradis og af *Samfundet med Gud*. Da dette (dvs. Samfundet) var bleven brudt, saa er ogsaa den harmoniske Udvikl. af de gudsbilledlige Evner umuliggjort, og ikke blot det; men Msket har ved Syndefaldet optaget et aandeligt Udviklingsprincip, som er lige modsat Gud (dvs. den skabte *Egenvilje* dvs. den skabte Frihed

løsreven fra og modsat Guds Vilje; Djævelens og Mskets onde Vilje ere i denne Henseende væsentligt identiske, og derfor har Djævelen *nu* saa let ved at faa Msket under sit Herredømme), og da naturligvis ikke Mennesket selv kan gjenoprette Samfundet med Gud, og man uden Samfund med Gud
5 maa være udelukket fra den evige Salighed, saa forstaar det sig af sig selv, at al Synergisme er udelukket hvor der tales om Frelsen, og at Arvesynden er damnans et afferens nunc quoque æternam mortem his qui non renascuntur. –

Hvad har da det naturlige Mske *nu* af Guds billedet? Det har paa en
10 Maade hele Guds Billede; ti *Gud* kan ikke ville tilintetgjøre sit ypperste Verk, og derfor tilintetgjøres ingen af hine aandl Evner ved Udstødelsen af Samfundet. Mennesket beholder sin udødl. Sjæl, sin Frihed, sin Viljes

Kirkegrundere? – Men saa synes mig man bliver nødt til at forklare ”løse og binde” om Læren som jo og nogle Nyere gjøre; men det kan dog aldrig forenes med Mt. 18 og Joh. 20. – Og hvori bestaar da saa Apostlenes Nøglemagt? –

- 5 At Forbindelsen af Absolution og Nadver er aldeles urigtig, er jeg fuldstændig enig i, ligesom og at ”Skriftetalen” dvs. Beredelsestalen til Altergangen ikke skal være en Bodsprædiken (som da heller ikke den kristl Prædiken overhovedet skal være det). Men vel kan det være i sin Orden i Beredelsestalen at minde Folk om at de skal ”prøve sig selv” dvs. være enige
10 med sig selv om de kan og vil nyde Nadveren som et $\delta\epsilon\iota\lambda\nu\nu\nu\ \kappa\upsilon\rho\rho\iota\alpha\kappa\acute{o}\nu$, og om de virkelig skal tage mod Herrens Legeme og Blod som et højhelligt Sakrament. Men er dette end en Glæde for det syndige Mske der tror, saa er det ogsaa en alvorlig Gjerning; ti det var ikke nogen Leg for vor Herre at gaa i Døden. Og jeg tror rigtignok at man ikke noksom kan indprænte
15 Folk, at der ogsaa er en kristelig Alvor, som ikke bør glemmes over den kristelige Glæde; det vil sig: den følger nødvendigt med den *sande* kristelige Glæde, men man bør gjøre sit til at holde den falske, letsindige Glæde borte. –

- Med Hensyn til den Mening, Du i sin Tid har udtalt om Forholdet
20 mellem Syndsforladelsen i Daab og Nadver, da kan det være godt nok at kalde Daaben en Anvisning, men der maa dog gives mere end det: ti Daaben er virkelig et Gjenfødelses Bad, og Gjenfødelsen er mere end et Pant, en Anvisning (der bliver noget Calvinistisk i Din Mening), den er det Gamles Død og det Nyes Liv. Idet det nye Livs Spire er nedlagt i os i Daaben, saa er
25 ogsaa med det Samme Spiren til det Gamles Dødelse nedlagt, og eftersom det nye Liv bliver mere levende, dør det Gamle mere bort. Og netop ved Nadveren næres det nye Liv. – Ligesaa mHt Syndsforladelsen. Ved Daaben skjænkes os alle vore Synders Forladelse, og det ikke blot dem vi have begaaet, men ogsaa de fremtidige ere deri udslettede, forsaavidt vi vil lade
30 dem udslette deri dvs. i Omvendelse søge tilbage til Daaben. Men Nadveren gives os som en øjensynlig og haandgribelig Forvisning om vore efter Daaben begaaede Synders Forladelse. Nadveren er altsaa kun betinget nødvendig (man kan blive salig uden nogensinde at have nydt Nadveren), og ligesaa Syndsforladelsen i Nadveren. – Der forekommer mig at være
35 ganske det samme Forhold mellem Daab og Nadver, som mellem Kristi engang for alle fuldbragte Forsoning og hans Forbøn for os. 1 Joh. 2. – Idet vi tro paa Kristus, blive vi delagtige i hans Forsonings Døds Kraft, og skal derfor ikke mere synde. Men hvis vi synde saa er han vor Talsmand og Forbeder. – Saaledes er Nadveren ogsaa givet os for stadig at delagtiggjøre os i den engang i Daaben meddelte Naade. Og jeg tror ikke overhovedet, at

man kan siges at der meddeles os noget i Nadveren, som ikke allerede i Daaben er givet. –

Du skal have Tak for Din giennem Schousboe tilsendte Underretning om Brochmand, hvilken jeg strags benyttede mig af, og jeg havde det Held, at den ikke var solgt endnu. Jeg fik derved et godt konserveret Expl. i Pergament for 9 Mark. – Lev nu vel for denne Gang, gamle Ven. Og lad Dig ikke smitte af det slette Exempel paa Dovenskab til at skrive, som jeg giver Dig. Jeg haaber, at der ikke skal gaa saa lang Tid hen for mig tiere. – Er Du bleven ordineret, eller skal Du ordineres? Jeg har ikke set Noget i Aviserne om at Du er bleven udnævnt til Kapellan. – Du har vel set, at den lille Erichsen har maattet søge sin Afsked fra Rohmann. Det var fordi han havde holdt gudl Forsaml., og tillige skal han have holdt en Prædiken, som Folk antog for møntet paa Rohmann. – Lev vel. Gud bevare Dig i det nye Aar.

15

Din
Skat Rørdam

20

Brev nr. 11-16

Brevne nr. 11 OM til TSR 7/1-1860, nr. 12 TSR til OM 15/2-1860, nr. 13 OM til TSR 27/3-1860, nr. 14 TSR til OM 8/6-1860, nr. 15 OM til TSR 15/9-1860 og nr. 16 TSR til OM 29/12-1860 er udeladt.

Disse seks breve, der er særdeles lange, indeholder næsten udelukkende en teologisk diskussion om Guds billedet – et emne, som Skat Rørdam overvejede at behandle i en teologisk disputats. Afhandlingen blev imidlertid aldrig skrevet.

30

17. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[23/3-1861]

Da jeg sidst hørte fra dig, stillede du en Forespørgsel om det sted, du skulde prædike over for Biskoppen, men du kan vel vide, hvorfor jeg ikke strax svarede, nemlig fordi jeg ikke var i Besiddelse af nogen Forklaring, som kunde hjælpe paa en Prædiken; desuden kunde min Fader og jeg ikke blive enige om Stedets Betydning. Rimeligen er du jo nok ved egen Hjælp kommen vel derover og lader mig engang høre, hvordan den Sag endte. Jeg mener, at en Prædikens Godhed mindre beror paa *Textens rette* Forstaaelse end paa Vedkommendes eget *Hjertes Forstaaelse*, thi den som veed, hvor han selv staar, kan gjøre en god Prædiken af enhver Text; thi Vidnesbyrdet stiger ikke ud af Texten men af Troen; men det har sig jo nok anderledes med en saadan Stads-Prædiken, der skal gaae efter Noder.

At prædike til Stads, for Højærværdigheder – er ellers en elendig Beskjæftigelse og noget nær ved en Bespottelse, og om end alle vi unge Personer kan bekvemme os dertil, nedværdige os til at *spille Vidner* (som *Prøver* før en Forestilling), saa viser det Tidens og den høje Højærværdigheds Raaddenhed. At tænke sig Paulus sidde i al sin Herlighed med *Maven oversaaet med Kors* (den nyeste Virkeliggjørelse af Gal. 6, 17) og prøve en ung Persons Færdighed i at slaae om sig med de vældigste Talemaader, som han havde stjaalen fra samme Paulus, og som i Vedkommendes Mund sagtens var og maatte være Løgn – see det er jo latterligt; men ligesaa skammelig er den nærværende Misbrug af *levende Ord*; den døde Skrift bliver mishandlet nok. Hvordan du har været tilmode derved, veed jeg jo ikke; men tror jo nok, du har bevæget dig saa vidt Lænkerne tillod i *Sandheden*, men jeg veed det var mig (og er mig navnlig bagefter) en yderst ubehagelig Forretning. Et lille Skridt videre er *Prøver* f. Ex. paa Automater i at uddele Nadver og Daab, for at man kunde lægge Vind paa zirlige Arm- og Beenbevægelser. (Efter Bastholm er det en vigtig Ting, hvordan man under en Prædiken staar med *Benene*, og langt mere da med *Hænderne*). Jeg antager vi er enige betreffende dette Punkt, at det er *Gøgl* – og at det falder mest paa de *bekorsede* i. e. benaadede Værdigheder.

Men saadan er der jo en Deel Gjenvordigheder, man maa see at snoe sig igjennem, og den mindste af dem er ingenlunde Embedsstudium og Examen. Det var jo den Sag, I havde under Forhandling og kom til et meget beskedent Resultat; at lægge det i din Haand, smagte jo ogsaa lidt af Frøernes kloge Plan at vælge Storken til Konge, og var ligesaa viist gjort. Ved saadan at gaae og smaatænke derover, kunde jeg rigtignok heller slet ingen Udvej finde. For mit eget Vedkommende kan jeg nemlig ikke opdage at have havt den ringeste Nytte af Universitetet, naturligt mindre af

Examen; og jeg kan heller ikke indsee, hvilke *Bestemmelser* der skulde kunne gjøre et Universitet frugtbringende. Jeg kan heelt godt tænke mig et saadant, der virkelig kunde være en Velsignelse og en god Tjenerinde for Kirken, – men ingen *Lov* kan skabe dette. Forsaavidt er det i Grunden
 5 det Samme, hvordan et Universitet er; den christne Menighed vil finde sig deri, saa længe det kan gaae, og naar det er umuligt, saa naturligiis bryde Aaget.

Det staar i det Mindste klart for mig, at en levende dansk Kirke vil ikke længe lade sig sine Præster bestalte af *Kongen* og altsaa heller ikke kjende
 10 Universitets Dannelsen for gyldig, men maa see til paa anden Maade at sikkre sig baade Oplysning og Trosliv hos sine Lærere. Jeg kan heller ikke tvivle paa, at du selv erkjender *Universitetet* som en Anstalt, der egl. ikke kommer Christdommen ved; fra først af er vel nok disse Indretninger udgaede fra Kirken (i det Mindste tildeels) men Staten har jo ranet dem og
 15 besjælet dem; og nu vil et Universitet med *læge* Professorer vanskeligt kunne være en *Planteskole* for levende Præster, og kan den ikke det, saa har den i denne Retning overlevet sig selv. Jeg slutter saa deraf, at Facultetet var Intet for mig, og jeg kan ikke tænke mig nogensomhelst Bestemmelse, der skulde have kunnet gjort det til Noget. Om jeg havde kun kjendt
 20 Manuctør Scharling og aldrig øjnet en Dr. theol., havde jeg faaet netop det Samme i *Udbytte*. Men paa en saadan Indretning synes jeg ikke, det er værd at lappe, – maa betragte den som en Anstødssteen, man maa søge at slippe uskadt forbi. Forresten gik vel ogsaa Eders Bestræbelser ud paa, at gjøre Anstalten *uskadelig* ved at betage ham Brodden, hvilket jo Examinationen unegtelig er. Men naar Brodden er borte fra Hugormen, saa er han jo
 25 kun et Legetøj, og kunde gjerne begravnes for Nyttens Skyld.

Der er ellers mange Ting, som jeg gjerne talte med dig om, – men det er saa besværligt at skrive, og jeg har i Grunden kun lidt Tid. Seer du, min
 30 Fader har nu i det sidste Halvaar holdt sig heelt inde, og jeg har jo saa maattet passe det Hele; og det falder nu haardt nok for mig, navnlig den *Skreven* Prædikener. Men hele Vinteren har jeg een Aften om Ugen holdt Forsamlinger i Kirken, som har været en to-tre Timer, og det har kostet adskilligt Hovedbrud, thi man har jo ligesom en Deel Forpligtelse overfor en 400-500 Mennesker, og navnlig de sidste Gange har Folk været nærved
 35 at kvæle hinanden af Mængde, saa jeg var nødsaget til at standse nu sidste Onsdag, da det ikke kunde gaae oftere paa den Viis; thi de stod ovenpaa hinanden og man kunde hverken røre Hænder eller Fødder næsten.

Se overfor en saadan Hob Mennesker har man jo en Deel Forpligtelse, thi vor Herre kalder dem jo ikke sammen uden han vil have gjort Noget ved dem, – og dog kan jeg jo gjerne sige, at jeg har Intet kunnet gjøre paa Grund

af Dovenskab navnlig i Bøn. Her fra vort eget Sogn er jo en lille Flok, som tager ved Troen, men de gjør mig og megen Ulejlighed, thi de søge jo til mig stadigen herhjemme, – og skjøndt det jo er glædeligt nok, og det Glædeligste i Grunden man kan være med til, saa tager det jo Tid, og jeg faar stedse
 5 mindre Lejlighed til at *læse* og *skrive*. For Mange er det jo vel nok som en Slik at rive en Prædiken af sig, men jeg *kan* ikke; og som nu Paaskeugen, det vil blive en haard Tour før den er endt. Jeg kan jo ikke vente at mine gode Venner skulde gjøre lang Reise for at besøge mig, ej heller at de skulde skrive, naar de ingen Svar faar, – men hvad skal man saa gjøre i en saadan
 10 Knibe? Havde jeg kun dig og Lindberg her nær ved, saa skrev jeg aldrig Breve mere, tror jeg – og Halvvejen er jeg da kommen, thi Lindberg har jeg Intet med at gjøre. Jeg veed vel, at du har vel langt meer at bestille end jeg, men misunder dig derfor Evnen til at kunne overkomme det, og tænker du i Bevidstheden om din Fuldkommenhed slaar en Streg over vor Uformuenhed
 15 og lader imellem høre et *godt Ord*.

Naar nu Paasken og Confirmationen er forbi, saa faar jeg jo et lille Pust, men jeg har i Vinterens Løb heller ikke havt Tid til at læse Andet en[d] saadan lige *det Løbende*, skjøndt jeg af og til har faaet adskillige gode Bøger fra Tydskland; de staae ganske stille, saadan Augusti Archæologi, Binghams Opera, Clemens Alexandr. osv. –
 20

En enkelt Gang har jeg lidt Tid til at ærgre mig over Caspari for det er og bliver en Støder, og en *ulæselig* Skribent i bred Velbehagelighed. – Navnlig har han voldt mig meget Bryderi med et lille Skrift af Ambrosius over Symbolet, som han har *opdaget* i en lærd Mands Værk. Maaske du har læst
 25 ham betræffende dette, og altsaa veed, at dette opdagede Skrift skal *aabenbart* bevise, at i Romersymbolet manglede de 3 meget omstridte Led. I og for sig siger jo en saadan anonym Lap Papir, funden i dette Aarhundrede ikke stort, tilmed da selve Skriftet umuligt kan være af Ambrosius selv, men skulde være som et Excerpt af en Tale, opskreven af
 30 en Tilhører; men det gjør alligevel et ubehageligt Indtryk, saalænge man maa lade det staae hen.

Nu tror jeg nok at have betaget det sin Brod, men jeg i det Mindste vilde meget glæde mig til, om en dygtig Mand vilde simpelt belyse disse Artikler af Caspari. Kun ganske faa af dem vedrører os, thi de fleste Sager er
 35 uvedkommende selvbehagelige Excurser; og hvor han ligefrem benægter den katholske Kirkes Bekjendelses Integritet, *kan* han modbevises, – og hvad her kan skee for Bekjendelsens Vedkommende, *kan ikke* engang saaledes skee for Skriftens Vedkommende. De Fleste lode vel haant om disse sprænglærde (ja virkelig latterlige) Opsatser, men jeg kan dog ikke godt betragte en Mand som død, før han er det, – eller en Paastand som

Løgn før den er beviist at være det; og Flere maatte jo nok være istand til her at hjælpe, jeg tænker saadan paa Kjerkegaard og L. Helveg. Selv anseer jeg mig for for grøn, og vel ogsaa for kun at vilde vække ”den Lærdes” Haan til liden Nytte.

- 5 Mynsters Breve læste jeg strax, de udkom men fandt mig ikke forandret i min Dom om ham derved; ”min Agt er at blive Lærd” – det er altfor betegnende; og hans hele *Fornemhed* over for den levende Christendom er mig væmmelig; han kan omgaaes, seer man, med de Vantro paa den gemytligste Maade – men de Troende er han saa bange for som en fiin Dame
10 for en Mødding.

Hermed sender jeg nogle Penge, som jeg haaber du vil besørge til deres rette Sted. 15 *Rdl* til dem, der gjør i Lystestagen – ligesaa 15 til dem, der mønter Medaillen. Jeg antager ikke, at Ulejligheden vil være større, end at den kan lægges paa dig.

- 15 Og saa være du hilset gamle Ven fra os Alle. Efter Paasketid skriver jeg nok en Gang til dig, saa haaber jeg at faae Tid; men derfor kan du godt lade høre fra dig, hvis du har noget Godt paa Samvittigheden. Vor Herre lade sit Naadesord boe rigeligen i dig og voxe en behagelig Væxt.

Otto Møller

- 20 Gylling d. 23 Marts 1861.

18. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

- 25 Kbhvn. d. 4. Apr. 61.

Min gode gamle Ven.

- Det glædede mig engang igjen at høre fra Dig, ti jeg var næsten bleven bange for at Du var halv frossen ihjel i Vinterens Kulde, eller paa anden Maade havde taget Skade paa aandelig eller legemlig Helsen. Skjönt nu efter Dit
30 Brev at dømme Intet saadant ligefrem har været Tilfældet, saa tror jeg dog at kunne mærke at Du gaar og bliver temmelig sort derovre, og betragter et og andet endel sortere end det egentlig er godt, naar man skal gjøre sin Gjerning med Glæde. Man kan have Grund nok til triste Betragtninger, naar man ser paa sig selv, men man gjør vistnok rettest i, saavidt man kan, at
35 se og søge at se de lyse Sider ved hvad Andet der møder En, skjönt det mangengang kan være vanskeligt nok; ellers glemmer man let sin egen Brøst, som altid maa staa levende for En, hvis ikke Kjærligheden skal sygne hen. Dette skal ikke være sagt som en til Dig rettet Bebrejdelse; men det er en Betragtning, som jeg af og til maa anvende paa mig selv, og som jeg ved Dit Brev er bleven mindet om. –

Jeg holdt da min Dimisprædiken og fik Laud, og er glad ved at det er overstaaet, ti det er det nederdrægtigste Arbejde, jeg endnu har været med til, at holde en Prædiken under saadanne Forhold. Jeg tænker, at Du i et af de første Numere af Kirketidenden skal faa en Artikel af mig om den Sag; ti
 5 det er rigtignok det lumpneste Skuespilvæsen, som det vel er muligt. Det er velsagtens en ret passende Tid at drage denne Examen frem, nu den anden ogsaa er paa Tapetet. Jeg vilde blot ønske at Spørgsmaalet om theologisk Attestats maatte komme under offentlig Forhandling; det er en Sag, som ikke bør dø hen. Men det gjør den da hellerikke, selv om den skulde hvile et
 10 Par Aar.

Jeg er nu fuldt overbevist om, at den eneste Maade til at der kan være nogen Sandsynlighed for at Universitetet kan gjøre nogen Nytte, det er naar de theol Professorer ikke længere examinere. Hvorledes selve Examen er beskaffen, er en temmelig underordnet Sag; det er ikke Prøven paa
 15 Kundskaberne, men det er Vejledningen til at erhverve disse, som man har Udbytte af. (Saalænge theol Examen endnu giver Ret til at blive Præst har det forøvrigt sit Gode at Examen er saa svær som den nu er; blev den lettere, vilde alle Dovne give sig til at studere Theologi). Men det er aabenbart, at naar Professorerne selv examinere i det de have foredraget, saa
 20 fører man dem derved ind i en Fristelse, som man næsten maatte være mer end Menneske for at bestaa i, nemlig til at fordre sit Eget igjen, helst med sine egne Ord, til at mene at Studenterne ere til blot for at lære hvad Professorerne diktere dem. Og en Professor kan være saa ussel som han være vil, naar han blot vil kjøre Studenterne til Examen i det Pøjt han har
 25 dikteret, saa er han sikker paa at faa Tilhørere. Af denne Grund kan han ogsaa være nogenledes sikker paa, at naar han kun bider Hovedet af al Skam, saa kan han vedblive at være Professor til sin Dødsdag. Faar vi derimod en Examens Komm., saa vil det blive helt anderledes med Forelæsningerne. Professorerne blive da nødte til at indrette dem saaledes,
 30 at Studenterne gide høre dem, og kan en Professor ikke det, bliver han nødt til at fortrække.

Fremdeles vil heraf følge, at En ikke kan vedblive at være Prof. mer end en 10 à 20 Aar, saa at der vil være en stadig Bevægelse i Fakultetet, og de som duer kan komme frem. Og det vil vistnok ogsaa udøve nogen
 35 Indflydelse paa Forelæsningerne, naar de holdes med den Bevidsthed, at man om ikke lang Tid skal være Præst. Og er der under saadanne Forhold Liv i Kirken, saa skal det saamænd ogsaa give sig tilkjende ved Universitetet, ti Professorerne er dog dannede af samme Stof som vi Andre, skjønt de under de nuværende Forhold bilde sig ind at være kvalitativt forskjellige fra alle andre menige Msker. –

Hvis det er sandt at der er en kristelig Trosvidenskab, saa maa der ogsaa kunne være et kristeligt theol. Fakultet, som kan holde Skridt med Troslivet i Menigheden (ti det er Menighedens Børn som blive Professorer), naar det bliver saaledes indrettet, at det ikke næsten med Nødvendighed maa være
 5 en Menneskealder tilbage for Menigheden – men saaledes er det nu, og saal. vil det vedblive at være, saalænge Proff. ere Eneherskere over Studenternes baade Dannelse og Prøvelse. –

Skal der være en bestemt Prøve for vordende Præster, saa kan det aldrig være andet end en *Kundskabs-Prøve* (hermed ikke sagt at Professorerne
 10 ikke skulde kunne lede Studenterne til andet end blot Kundskab i Kristd – men kun Kundskab kan prøves ved en Examen) – blev en Prøve paa om man *troede*, paa Hjærtets Beskaffenhed, forlangt, saa blev det aldrig Andet end pietistisk Hykleri. Men det vilde vistnok være bedre, om en saadan bestemt Prøve ikke udfordredes, saa at den eneste Prøve var den som man
 15 havde aflagt ved sit kristl. Liv og Vidnesbyrd *for Menigheden*. Men Menigheden skal vokse adskillige Tommer endnu, inden den naar til at kunne prøve sine Præster paa den Maade. Det kan maaske finde Sted i et ganske lille, betrængt Samfund, men er Samfundet større, saa vil det neppe kunne finde Sted uden paa en independentisk Grundvold for det Første.
 20 Men en saadan er ikke den rette Grund at staa paa. –

En Ting maa vi endnu huske paa, at saalænge vi vil vedblive udvortes at holde Samfund med hele den daarlige og vantro Masse baade af Præster og Lægfolk i Folkekirken, hvilket aabenbart er den overvejende Majoritet, saa kan man ikke med Ret vente Andet, end at Fakultetet væsentlig maa
 25 udtrykke Majoritetens Standpunkt, og at Fakultetet ret fyldestgjørende gør det, vil vist ingen nægte. – Gode, levende, kristelige Proff. har man først Lov til at vente, naar man vil træde ud. – De nuværende ere en af de mange Skrøbeligheder som følger med Kirkens hele nuværende Forfatning. –

Du siger at Du ikke har haft den ringeste Nytte af Universitetet. Det tror jeg dog, at Enhver kan have og at ogsaa Du har haft, rigtignok ikke direkte, ti direkte Nytte for sin Kristendom har man aldrig af sine Kundskaber, eller af at faa saadanne bibragte; kun hvis man har Troen kan man *gjennem dem* have Nytte deraf. Men det er den Nytte man har af at tage en Examen i theologisk Kundskab, at man saavidt man kan, engang i sit Liv har faaet et
 35 Slags Overblik over Theologien, hvilket giver en hel Del Lethed i at sætte sig ind i Andres kristelige eller ukristelige theologiske Tankegang, hvilken man beholder, selv om de enkelte Kundskaber forsvinde, naar man da ikke gaar og falder aldeles isøvn. Dette Overblik har man for Tiden kun Lejlighed til at faa ved Universitetet, omend selve Professorerne kun ere saare tarvelige. –

Faar vi en Examens Komm., saa var det ogsaa muligt, at de vordende Præster kunde blive dannede paa den Maade, som vel nærmest vilde svare til Idealet, at de nemlig samlede sig om en eller anden Præst, som saa ved Samtale og anden Vejledning kunde meddele dem den fornødne Oplysning
 5 – de kunde jo paa den Maade rejse om til flere Præster, – naar de saa vare tilstrækkeligt forberedte, kunde de indstille sig til Prøvelse. Paa den Maade kunde man være nogenledes sikker for at der blot blev dem meddelt en død Kundskab, og de vilde strags fra Begyndelsen af vænne sig til at betragte hvad de lærte, som Noget de skulde bruge i Livet. – Det var nu en lang Snak
 10 om en lidet lystelig Gjenstand. Da jeg fik begyndt paa den, syntes jeg at jeg maatte udtale mig nogenledes fuldstændigt om den. –

Du skulde se til ved Lejlighed at komme en lille Tur herover og sé til Folk; det vilde Du ikke have nogen Skade af, en 8-14 Dage kunde Din Fader sagtens undvære Dig, og jeg kunde nok ynde at tale med Dig engang
 15 igjen, ti den megen Skriven tager megen Tid og er dog kun et ringe Meddelelsesmiddel. Du synes at staa i den Formening, at jeg kan faa Tid til Alt; gid det var saa vel, men Tiden er mig aldrig lang nok; jeg faar meget Mindre bestilt end jeg havde Lyst til. Saaledes har det nu i adskillige Aar været min Agt at læse Casparis Artikler ordentligt, men hidtildags har det ikke villet
 20 lykkes mig, skjønt jeg dog nogle Gange har begyndt derpaa. Det er nu ogsaa Sagen, at de kræve en saa udelt Opmærksomhed for at man skal ret kunne følge med ham gennem alle hans Bugtninger, og de falde saa urimelig kjedelige, at man ikke let kan blive ved dem, naar man har noget Bedre at læse. –

25 Det har glædet mig meget at høre at Dit kristelige Vidnesbyrd finder saa villige Tilhørere; Gud give Dig Naade til at blive ved at vidne for at fremme Hans Ære, saa skal det ogsaa bære Frugt baade for dem og Dig selv. Jeg vilde ønske at jeg kunde se med ligesaamegen Glæde paa min Virksomhed; ”Tilhørere” har jeg nok af; de melde sig halve Aar iforvejen (allerede før Jul
 30 havde Folk meldt sig til at manudceres efter Sommerferien); – men bærer det nogen Frugt? – Jeg selv har ingen Gavn deraf. – Fra Lindberg skal jeg meget hilse Dig; han vilde gjerne have Brev fra Dig, ”om det saa kun var et Par Ord”. – Pengene (30 Rdl.) ere besørgede til deres Bestemmelsessteder.

35 Nu maa Du nøjes for denne Gang; jeg har ikke mere Tid idag, og ved ikke om jeg faar Tid at skrive mere de første Dage, saa derfor lader jeg dette Brev gaa bort med det tarvelige Indhold som det har. Lev vel, Gud ledsage Dig og Din Gjerning.

Din
 Skat Rørdam

19. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling Prstgrd. d. 19de Juli 1861.

5 Det er gaaet en Tid, siden du sendte mig et kjærtkomment Brev – og nu er jeg da endelig bleven tilsinds at lade høre herfra igjen, ikke egentlig fordi jeg har Noget at melde, der kan forsendes i Papir, men oprigtigt talt fordi jeg har bemærket, at du er i Besiddelse af den Ridderlighed altid *at svare*, og jeg sætter, som vistnok før bemærket, stor Priis paa Svar fra den Kant. Jeg
10 læste jo din Skrivelse i Fædrelandet, og det var ganske mandigt baade tænkt og skreven, men dog var der Ting, jeg kunde have ønsket anderledes.

Egentlig er jeg nu saadan *levet* udenfor Universitetslivet, at min Mening om, hvad der burde afskaffes og hvad Nyt der burde indføres, ingen Betydning kan have; men for det Første mener jeg, at du burde være gaaet
15 nøjere ind paa de skriftlige Opgaver, som i de senere Aar er givet; det omhandlede om Prædestinationen synes mig ikke saa galt, som du afmaledede det, og da slet ikke værre end en Mængde andre, som man finder dem i Scharlings Tidsskr. Det skulde gøres klart (og det af en Mand, som har Ret til at tale med i det Videnskabelige), at de skriftlige Opgaver i det Dogmat.
20 og Ethiske i Almindelighed kun ere daarlige Gaader, thi de gjættes kun rigtigt af dem, som kjende Opløsningen forud. Deraf bliver Følgen den, som jo er vitterlig for Alle, at den skriftlige Prøve ingenlunde er en given Lejlighed til *i Ro* at fremstille *sin Anskuelse klart* over et klart opgivet Emne, men snarere en piinagtig, feberagtig Omgang med en Gaade, som i
25 en knap Tid skal løses, og hvor Opgaven saa for de fleste bliver *at finde* en Lejlighed til at anbringe en Smule positiv Viden. Den Side af Examen er et uværdigt Spil, naar Tale er om Prøve i Indsigten i den guddommelige Aabenbaring = Theologi. –

Dernæst formener jeg, at du har gjort dig skyldig i ubillig Dom over
30 Bornem., ikke fordi han er bedre, end han der fremstilles, men fordi han allene skal drages frem. Det er en alm. Erfaring, at naar mellem flere Skyldige En i Begynderlighed straffes, saa føle de Andre sig uden Skyld, – og denne Ene kommer til at lide under et forholdsviis større Tryk, end han fortjener. Jeg har ganske ligefrem ondt af B., thi jeg har bemærket, som du
35 sagtens ogsaa, at Alle ride paa ham; at det hele store Læs i Virkeligheden lægges paa ham, skjøndt han bærer den mindste Deel deraf.

Jeg lægger Hovedskylden hos Clausen og en betydelig Deel hos Herman- sen. 1) af den Aarsag, at begge havde fra Begyndelsen og har i Øjeblikket Forstand nok til at indsee, at B. er heelt ubrugbar, men det er vistnok utvivlsomt, at Ingen af dem har gjort et eneste Skridt for at undgaae ham

eller senere fjærne ham; dette gjør begge disse ansvarlige i denne Henseende, og navnlig da Clausen, som paa en saa nedværdigende, *løgnagtig* Maade har gjentagende ført hans Forsvar. – B. er en Stakkel, men han veed det ikke; men Cl. veed det og forsvarer ham, se det er lumpent; og Herm. veed det og gaar uden om ham, se det er fejgt. Og hele denne jammerlige Bornemannske Scene har sin Grund i Frygt for ydermere at belemres med en levende Christen i Facultetet, og af den Gr. forekommer deres Forhold mig ikke blot lumpent og fejgt – men ligefrem fordømmeligt, thi deres fornuftstridige Holden paa og Annammen af B. er begrundet i Frygt for levende Christendom, og den Egenskab hos et *theol.* Facultet er meer end tvetydig. Jeg tror saaledes, at Ansvarret for Bornemanns Skandaler falder mere paa Cl. og Herm. (thi Scharl. kan der ingen Fordr. stilles til) end paa ham selv, og derfor skulde ogsaa Hjem søgelsen træffe dem fremfor ham.

2) Mener jeg ikke, at hverken Cl. eller Herm. saalangt overtræffe Bornem. eller udmærke sig ved saa stor Frisindethed overfor de Studerende, at de fortjene i mindste Maade at skaanes. Hermansens Forelæsninger er døde og *ufornuftige* – og hvad værst er – frugtesløse. Studier af det GT. under hans Vejledning er dræbende og ufrugtbart for tilkommende Præster (og *NB.* de 950 af Tusinde skal være Præster og ikke Stymperprofessorer) det antager jeg, du selv har følt og vedgaar – og derfor mener jeg, at H. bærer Ansvarret; thi stemte hans egen Anskuelse ikke i saa Henseende med det Anordnede, saa er han Manden, som skal søge Reform, og stemmer den dermed, som vel rimeligst er, saa bærer han Ansvarret.

Jeg tror, at H. for de vordende Præsters Vedkommende uden Skade kunde undværes, thi han gjør sig ved sin aandløse og usande (og al Halvvidenskabelighed er Usandhed) Methode unyttig. Men værre er det med Clausen; jeg indseer ikke, hvorfor det ikke kan siges ligefrem, at hans Fortolkning af Evangl. tjener mere til at undergrave end at befordre christen Tro; at hans Dogmatik tjener mere til at confundere end til at klare de Studerendes christelige Bevidsthed; at i det Hele Clausens Virksomhed ved Universitetet, hvor lærd, videnskabelig, tidssvarende den end kan være, – er Christendommen fjendsk, blandt andet ogsaa af den Grund, at han staar en bedre Mand i Vejen. Jeg synes at det maa nødvendigt følge med en Vækelse i christl. Henseende, at man faar Mod til uden Sky at fælde Dom over Alt, som er vor Herre fjendsk; og det synes mig nu uforsvarligt, hvad jeg dog tidligere har antaget – at en Mands Lærdom, Dygtighed, Skarpsindighed osv. skal give ham mindste Ret til christeligt at dømme med, naar han aabenbart har viist, at han er vantro. Det maa være en Virkn. af Rationalismen (allerede i Origenes Dage) – at christen Tro maa bøje sig for vantro Lærdom og lade sig af den optugte, men det synes mig kun at være det

Samme som at forraade Christendommen af Frygt for den lærde Republique.

Summa: jeg mener, at Clausen er uværdig til at være Lærer for en christen Præstestand, med mindre Studiet frigives, saa han kan undgaaes baade ved
 5 Bænkene og Bordet. Men at gaae ham forbi, naar Klage rejses mod Facultetet, synes mig at forraade Frygt for og Agtelse for, hvad en Christen hverken kan frygte Lidet eller agte Meget. Herom gad jeg høre din Mening, om ikke Christne maa tvivle om Clausens Tjenlighed som Lærer for
 10 vordende Præster. Hertil kommer nu, at efter mine Tanker er Clausen vist den, som allermindst kan gaa ind paa at indrømme de Studerende Frihed (han, der vilde have dem paa nummererede Pladser), som mindst kan finde sig i at underkastes en Censorcontrol, som i det Hele mindst er Frihedens
 15 Mand, naar det skal vise sig i Gjærning. Jeg anseer Scharl. for langt mindre skadelig og for de Studerende langt mindre despotisk-hovmodig; og Tiden er dog vist saadan, at vi maa blandt theologiske Professorer vælge og prise de *mindst skadelige* og meest frisindede, skjøndt det er ingen glædelig Tilstand.

Se desaaarsag formener jeg, at Angrebet paa Facultetets Svar skulde været rettet directe og frimodigt mod ham, som stod bag det, (thi det Hele var jo
 20 øjensynligt hans Værk), baade fordi han *bærer Skylden for den hele Tilstand*, og fordi han selv er omtrent saa langt som muligt fra at være, hvad en christelig Præstelærer bør være. Jeg antager, du er enig med mig heri (i det Mindste hovedsageligt – jeg veed nok, at mine *Enkeltheder* skal være
 25 utilfredsstillende) – at altsaa, naar Facultetet skal anklages, skal der tages Sigte paa Clausen, – jeg kan heller ikke godt troe, at du mangler Mod til at tage dette Sigte, eller nærer mindste Tvivl om, at *saakaldet* theologisk Lærdom er værdiløs for en Vantro – (og hans Docering er vantro, hvad saa
 30 Manden selv er) – men saa er det mig mindre forstaaligt, hvorfor du som den øvrige Hob besteeg det laveste Sted paa Gjærdet og anfaldt ”den Ulykkelige” –; thi han er baade ”en plaget Mand” og selv om han traadte tilbage ”i fortjent Glemsel” – var Facultetet ikke væsentlig nærmere ved at
 være, hvad det skulde, overfor den troende Kirke og overfor de ”arme” Studenter. –

Jeg erindrer ikke, hvordan din Betragtning i fordums Dage var af
 35 Trosfrihed og Lærefrihed; men jeg vil alligevel troe, at du er af den Anskuelse, at et Universitet i vore Dage ikke kan tjene Sandheden uden at arbejde med Frihed, – og at man derfor gjør rettest i, at lade Universitetslærerne ganske følge deres Hjertes-Overbeviisning. Men heraf følger jo atter, at *deres* Godkjendelse ikke er nok til at sætte en Mand ind i præstelig Stilling, men at Prøven under disse Omstændigheder maa forlægges anden-

stedshen. Mig synes det saa naturligt, at den som *ordinerer*, maatte ogsaa være den, som var berettiget til at *prøve*, og Følgen heraf blev, 1) at Prøven blev langt mere *praktisk*, dvs. *fornuftig*, og 2) at den henlagdes til den Tid, da Talen er om, hvorvidt Vedkommende er i Besiddelse af
 5 Dygtigheden. Man undgik herved Prøve i latterlige Ting, som en Præst (i Almh.) hellere maa være uvidende om end vide (nyere Philosophi) – og man sikkede sig mod det *Taabelige*, at en dum *Laudabilist* efter 12 Aars Forløb skal være beredt til at blive en oplyst, dygtig Præst. Det *Nærværende* er aldeles *vanvittigt*, (og hvorfor ikke kalde det med sit Navn) – en ordentlig
 10 Bispeexamen kunde have sine Misligheder, men vist aldr. saa mange; navnlig eftersom saa Følgen vilde blive, at Studiet af Theologien henlagdes til den *modnere Alder*, naar nu halve *Drenge* stemples og saa sendes ud i Verden at rase ud og rende Hornene af sig. –

Saaledes seet blev Universitetet altsaa en Friskole, hvor de kunde søge
 15 hen, som mente der at finde deres Tarv varetaget, eller som det ogsaa kunde paabydes Alle at frekventere, uden at dette lagde videre Baand paa dem eller havde videre Indflydelse ved deres gejstlige Ansættelse, mere end som f. Ex. Examen artium har. Paa denne Maade blev Universitetet *uskadeligt*, men kunde i Tilfælde af, at det besad duelige Mænd, ogsaa blive *gavnligt*, –
 20 Studiet blev *frit*, Prøven *practisk*, og henlagt til Tiden, da der haves Brug for Kundskaben. Det *Nærværendes* Hovedskade er vistnok, 1) at Prøvens Tid er ligegyldig, og det kan ikke være anderledes, 2) at den er væsentlig theoretisk, og søger at fremkalde *halvlærde*, *usande*, bedrageriske Resultater; thi En som i sit 20de Aar er *Laudabilist* – kan i sit 30te være et
 25 jammerligt Nul. –

Sidstafvigte Maj kom der to Mormoner i Tjeneste paa Gyllingnæs, det er første Gang, at vi stode sammen med den Slags Folk. Forhen har jeg ganske foragtet dem, men naar de kommer nærmere, nødes man dog til at lægge Mærke til dem. Ganske vist er de ikke af de store Modstandere – men de
 30 angribe paa en Valplads, hvor det ikke er saa let at slaae dem, thi overfor Sognets laveste Befolkning, især hvad aandelig Udvikling angaar, – og der gjør de Indhug, – overfor saadanne halvilde Mennesker gjælder alle Kneb, og Sandheden bliver ikke enten søgt eller respecteret. Der er noget meget Uhyggeligt ved en saadan Fanatiker; een Gang har jeg givet mig i Lag med
 35 Hovedmanden for dem, nemlig i Enerum i hans Stue; men det Par Timer var mig i højeste Grad modbydelige; thi han mødte meest mine Betænkninger med en kort Latter og med den Erklæring, at han havde Intet med mig at gjøre. Forresten truede han med at hente Forstærkning fra Horsens og hjem søge Gylling med Forsamlinger; saa vi maa vel være belavede paa at tage imod dem, da de nok vil see at fange den Smule Liv, der er.

Jeg tænker mig, at Mormoner og Slesvigholstenere noget nær ere lige ubehagelige at omgaaes – og at man her har som en Forsmag paa de slesvigske Præsters Ærgrelser. Du har vel sagtens ikke befattet dig med mormonske Sager – men du vilde undre dig over deres utrolige Paastande og Lærdomme, saa halsbrækkende, at man er bange for at tage fat derpaa, da de hverken agte Conseqventsen eller Skriftens Ord eller Noget; kun det hører med til den nyeste Aabenbaring, saa er det Nok for dem. Nogle mene, at man bør slet ikke befatte sig med dem, ikke komme til deres Møder, – men jeg er bange, at Menigmand udlægger det som Frygt og Mangel paa Midler til at giendrive dem. Vist er det, de kommer paa os, som Hunde i et Spil Kegler, og jeg vilde bare ønske, vi var dem vel ledige igjen. Men et Sted skal de jo være, som Spytbakken sagde, og saa faar vi jo at tage dem som vi kan.

I forrige Maaned var jeg med til et Missionsmøde i Aarhus, hvor jeg saa din Fader og sagde Goddag til ham, men han var saa optaget af Andre, at jeg meente, det var bedst at holde sig tilbage. Jeg kan heller ikke negte, at jeg fik et mindre godt Indtryk af hele Mødet, som det ikke nær betød, hvad det blev af Mange given ud for at betyde. Jeg antager, eller kan see, at din Fader og Dr. Kalkar mener det alvorligt med den Sag og er beredte til at offre Noget derfor, – men forøvrigt fik jeg mere Indtrykket af megen *Talen om*, men liden eller ingen *Virken for*. Jeg kan nu ikke see, at Kirkehistorien lærer os at missionere med Hjemmetaler og Indsamlinger af Penge, – det er ikke den apostolske Maneer; og naar man henviser til den nyere Tids mageløse Virksomhed og Velsignelse – som godt skal kunne staa ved Siden ad den apostolske – saa er der rigtignok travl Virksomhed nok – men mindre tydelige Spor af Velsignelsen.

Jeg tvivler paa at Dr. Kalkar skal paavise nogen evangelisk Missionsplads, som er istand til at staae paa egne Been og bære Evangeliet videre, være Bærer derfor i 1800 Aar og hjælpe selve Modernenigheden; men det var Tilfældet med de Steder, hvor Apostlerne virkede. Jeg kan ikke see rettere, end at Tonen maa stemmes betydeligt ned (og den Eneste, jeg mærkede Villighed hos dertil, var din Fader), og at den store *Foreningsvirksomhed* langt mere er af philanthropisk end evangelisk Betydning; at den tjener til at menneskeliggjøre Hedningene og lægge en human Grundvold hist og her, – men at der skal ganske anden Virksomhed til, navnlig *levende, frie* Vidner, som gaae foran ikke blot herhjemme men fornemmeligt derude, førend Herren kan vedkjende sig det som en ret Fortsættelse af Apostlernes Mission.

Der blev i Aarhus holdt et Middagsgilde, som *kostede 9 M.*; og jeg gad nok vist, i hvad Forhold de heftigste Taleres (Mau, Blædel, Provst

Guldberg osv.) Bidrag til Missionskassen stod til dette deres Bidrag til Maven; jeg tænker de her vel kunnet balancere, men hvad er saa det, at raabe saa høit om: 9 M. til Ære – 9 M. til Guds Rige. Ja! det skal ikke foragtes, – men det skulde heller aldrig nævnes som Noget værd.

5 Du veed vel, at en god Sag skal gjentages ideligen og atter, hvis den skal vinde noget Gehør; og at desaarsag Demisprædikensagen, som du tog saa vel fat paa, ikke kan taale at lægges ad acta. Man mener jo gjerne, at naar en Sag staar klar for En selv, saa gjør den det, naar man da har fremstillet den klart, ogsaa for alle andre Rettænkende; men det er en Vildfarelse, som
10 navnlig Prædikenvirksomheden daglig lader erfare, – Haabet om at trænge igjennem ligger i den stadige Udholdenhed. Denne Sag er nu god, og efter nu at have summet paa den en Tid lang, antager jeg at du kan skrive endnu et Stykke derom, nok saa skrappt som det første, og det er det Skrappe, naar det da ellers har et Vederlag af god Lærdom og sund Fornuft, som skal bide
15 paa en haardhudet Øvrighed.

Iligemaade tænker jeg, du endelig ikke lader Facultet-Sagen hvile, thi som indseeligt venter Facultetet jo kun med Længsel paa, at Sagen skal gaae i sin Moder igjen, og forsaavidt er al mulig oprippen deri netop den bedste Maade at optugte dem. Som Medlem af Commiteen er du jo pligtig til at tale
20 fort, da man jo kan vente, at Ingen af de Andre har enten Evne eller Mod og Lyst til at dyste med de Harniskklædte. Og det er nu underligt nok, at Pauli og Blædel (Fog er vel et Nul) kan elske Sandhed og Studenter paa Borks Coll. – men udenfor elske Professorer og fiint Venskab. –

Min egen Tilstand betræffende, saa er den temmelig uforandret, i flere end
25 een Henseende et Gode. I Sommervarmen synes jeg at bemærke, at alt Liv bliver ligesom lidt dorsk, – derunder vort eget indbefattet – men jeg vil forhaabe, at det redresserer sig, naar den lettere Luft indfinder sig, og navnlig naar jeg næst Guds Hjælp i Vintertiden igjen skal til at holde Forsamlinger. En Sorg har vi haft, at vor Degn (en af *Christianis Degne*),
30 som var bevæget til at søge sin Afsked, fik dette Andragende afslaaet, saa vi skal i nok en 4 Aar høste Frugt af hans behagelige Omgang. –

Lev vel, kjære Ven, og hvis du kommer til Hammer, som du vel gjør, saa hils fra os Alle; vor Herre være hos dig i Alt.

Otto Møller

20. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling d. 18de Juli 1862.

Kjære Rørdam.

5 Allerførst siger jeg dig Tak for dit Brev og for Bogen, du sendte; og en af Grundene til at jeg har tøvet med at svare er, at jeg dog skulde først have gjort mig bekendt med den, hvilket ikke er let, da den er af vægtigt Indhold og ikke kan læses paa en Gang, uden at man bliver overvældet deraf. Der er jo egentlig ikke deri noget nyt Syn paa den præstelige Gjerning, men dens

10 Betydning ligger vel fornemmelig, ogsaa for dig, i den Alvorlighed, hvormed han tager Sagen. Jeg kan jo nok forlige mig med hans Formeningen, naar man sidder i Eenrum og læser dem, skjøndt jeg slet ikke kan gjøre dem fyldest; men jeg kan ikke ret tænke mig Velsignelsen af en saadan Indvielsestale, thi det synes mig ofte det Samme som at spænde Paraplyen

15 saa højt, at den gaar bag over. Jeg kunde i hans Sted ikke befatte mig med Formaninger, som overgik mine egne Kræfter, og jeg er vis paa, at Manden paa mange Steder *stiller Fordringer*, som han selv ikke har befattet sig med. For Ex.: ”*al* vor Tale til Guds Ære” – saavidt naar jeg aldrig; hvis det er Betingelse for at være en ret Præst, saa tør ingen af os lukke vor Mund op –

20 naar vi da ikke vil hykle og gjøre os selv retfærdige. At begynde sin præstelige Gjerning under *tunge Fordringer*, saa tunge, at Ingen kan løfte dem, selv ikke den, der vil løfte dem paa En, – det er en tung Begyndelse fremfor under *kjærlige Opmuntringer* og Venners Haandsrækning. –

Skjøndt jeg saaledes godt kan see, at det er en alvorlig Mand, der vil den

25 gode Sag, – saa er dog den hele Tankegang, den hele Maade at tage vor Herres Forjættelser og Naade paa mig fremmed, og synes mig stærkt mærket af reformert Lovvæsen, omtrent i Samklang med Baxter om end med mindre Kraft end hos ham. Derfor kan jo Bogen være til Nytte for Mange, har ogsaa været til Oplysning for mig (særligt Stykket om

30 ”vildfarende Lærdom”) om ikke just til *Glæde*, og det tror jeg ogsaa du selv vil indrømme, at mens den vel kan tjene til at nedslaae Formeningen om Dytighed i Gjerningen og saaledes hjælper godt til Selverkjendelse, saa vil man ikke deri finde hverken Opmuntring eller egentlig Opbyggelse.

Kan nu gjerne være, at vi ogsaa trænge mest til Ydmygelser, men i de

35 nærværende Tider synes jeg dog, at Vidnerne er snarere for forknytte end for overmodige. Godt er det imidlertid, at vi har ikke Samuel til Biskop her; vor egen er højkirkelig nok, og fik vi En som steg endnu højere, saa traadte han os Andre heelt ned; og den engelske er rigtignok tilsinds at trykke de unge Præster det Dybeste han kan, hvis det da ikke har den modsatte Virkning, at de ryste Vandet af Vingerne, og antage, det var ikke ment saa

haardt. Det er i mine Tanker Faren, naar man ligesom vil skjærpe Brodden i vor Herres Ord, at den under den Behandling bliver for fiin og brækker.

Nu er jo saa Missionsskolen sat i Gang; jeg er jo overbevist om, at du gjør det saa trofast som du kan, og at vor Herre ogsaa vil bruge enhver Haand, 5 der bydes ham til Tjeneste, saa ogsaa dette Foretagende vil have sin Løn. Men jeg havde ret Lyst til at tale med dig om den Sag, da jeg slet ingen Forestilling kan gjøre mig om, hvilket Maal du har stillet dig at styre efter. Maaske Tiderne kan føre en Forandring med sig i vor Herres Huusholdning, saa han nu vilde gaae en anden Vej end forhen; jeg veed det jo ikke 10 men kan ikke see det.

I Aposteltiden saa vi jo de Store, Forkjæmperne gaae ud, kaldede af Aanden og velsignede af Menigheden (Acta 13, 3 ff.); der maatte de *Forreste gaae foran*, og saadan seer jeg det gjennem hele Middelalderen lige til vor Hans Egede; det er den samme Tanke, den samme Maade at udføre den paa. 15 At *oplære* Missionærer er for mig *nyt*, og naar Kalkar henviser til Prophetskolerne, saa leder man jo om deres *Frugt*, som er ingen os bekjendt. Historien synes mig ogsaa at betegne, at Christendommen som alt Liv udbreder sig over sin Grændse i stadig Sammenhæng med sig selv; som Menigheden i Jødeland gik til Naboer, Skridt for Skridt, – og 20 Romerrigets Kirke igjen gik til dens Naboer; lod den almindelige Cultur gaae foran sig, og i dens Fure udsaaede Sæden.

Men i den nyere Tids Forsøg seer jeg regelløse Spring, ind blandt de vildeste, mest afsides Folkeslag, uden Hensyn til deres tidligere menneskelige Udvikling. I mine Tanker er Muhamedanerne dem, der ligge de 25 Christne nærmest for Haanden; de har en menneskelig Historie og Dannelse – og der skulde Christenhedens *prøvede Mænd* staae færdige til at drage ind. Det er mine Tanker at Kirken skal udbrede sig *jævnt* til sine *Naboer*, (saadan vidner Historien) og at det skal *være prøvede Mænd* og aandelige Forkjæmpere, som Aanden vil kaare, thi han *aander hvor* han vil, 30 – og ikke nødvendigt, hvor *vi vil*. Jeg har jo imidlertid slet ingen Forstand paa eller Erfaring i den Sag, og haaber en Gang i Tidernes Løb at høre, hvad du derom har at bemærke. Jeg kan imidlertid nok see, at der er Sandhed i megen af den Bekymring, som i vor Tid ytrer sig betræffende Hedningeverdenen; saa vil jo ogsaa vor Herre bruge det; jeg kan ogsaa godt følge med dig i, at Kirken altid, i Forhold til som den er levende, er missionerende 35 eller udbreder sig; men hvad den nærværende Tid gjør, kan ikke i mine Øjne komme til at see ud som Mission. Det staaer bestandigt for mig som noget Grundskjævt, at dem, der drive stærkest paa Sagen i Ord, overlade *Gjerningen* til uerfarne Mænd, – og det har for mig en Bismag af: at binde tunge Byrder.

Vor Nabo her, Thomsen i Ørting, er heller ikke begejstret for Mission, men han tager det nu paa den Maade, at han siger: vi maa skamme os derover, at vi ikke har anderledes Hjærtelag for en god Sag. Jeg kan jo ikke Andet end give ham Ret i, at Guds Riges Udbredelse er en god Sag, men et
 5 Hovedspørgsmaal er dog: *hvordan?* Der er jo nogen Lighed mellem den ydre og indre Mission og de er begge gode i og for sig. Her i Nærheden har der dannet sig en Forening for den indre Mission med nogle Lægfolk i Spidsen, hvoriblandt Hans Berthelsen, som du vel nok husker; han er nu Skolelærer i Aarhus. Hoveddrivhjulet deri fra Begyndelsen var vistnok
 10 Jens Larsen fra Sjælland, men nu tror jeg han igjen er rejst sin Vei.

I forrige Uge holdt samme Forening et Møde i Odder, hvortil de gennem Avisen indbød Alle; og et Par af Bestyrerne traadte frem der og holdt Opvækkelsesprædikener i uklar Stil. Nu er jo vistnok det, at arbejde for Menneskers Vækkelse af Søvn, en god Sag, men paa den Maade som her er
 15 det ikke ønskeligt; jeg raadede dem derfor ogsaa til vel at betænke sig paa at fortsætte dette Værk, thi Lyst til at *gjøre Noget* er jo ikke det Samme som *Kald fra Gud*. Ved denne Forening er endnu det Betænkelige i en Virksomhed af yngre Lægfolk uden Vejledning af ældre, erfarne Mænd. Jeg fik da Indtryk af et maaske velmeent, men ubetimeligt og umodent
 20 Foretagende; men nu vil du vel sige, at det har ingen Anvendelse paa Foretagenderne til den ydre Missions Fremme, da der baade er gamle, erfarne og prøvede Mænd med; ja, til at lede det her *hjemme*, men det var det, jeg ønskede, at de udgaaende Missionærer skulde være; helst at de skulde være Mænd, der i flere Aar havde været i Præsteembede herhjemme
 25 og vist, at de ikke blot havde Villie men og Evne. Men fremdeles er Menigheden slet ikke med til denne Gjerning endnu; paa de to Missionsmøder, jeg har bivaanet, kan man mærke, at den store *Mængde* ligger ned og at der er nogle Enkelte, som staae og egentlig bære Sagen. Disse Betragtninger er nu maaske kedelige for dig, men nu kan jeg ikke Andet end
 30 give det Luft, ønskende ellers af ganske Hjærte, at vor Herre vil velsigne din Gjerning, som jo baade kan være ham behagelig og hans Menighed til Velsignelse uden at have Navn af Mission.

Forstaar jeg Sagen ret, saa er det jo endnu kun en Forberedelse til Missionsskole, du arbejder i, og saadan kan vel ogsaa hele Sagen kaldes:
 35 Forberedelse til en Mission, naar vor Herres Tid er der.

Det gjør mig ondt, at Brandt i Ollerup bliver ilde omtalt for sin Adfærd i samme Sags Tjeneste; vi havde for kort Tid siden Besøg af Pastor Barfod fra Sørup, og han havde ikke noget rigtigt godt Øje til ham, særligt paa Grund af den Maade, han havde behandlet en Missions-Elev nede fra Slesvig, hvem han skal have afskrækket fra at gaae videre. Jeg kan dertil kun sige, at Br.

har vel handlet efter bedste Skjøn i det, og at den, som forknytted af ham, neppe vilde have taalt mange Tørn ude iblandt Hedningerne.

Om vore egne Forhold her er der ikke stort at sige. Selv har jeg det saa godt, som jeg kan forlange, skjøndt jeg dog imellem kan være taabelig nok til at ønske det bedre; vi er jo nogle her i Sognet og omkring i Nabosognene, som har gjort Bekjendtskab med hinanden og samles med hinanden foruden i Kirken ogsaa af og til andensteds; men vi er jo Alle unge i det, og med Vexten i Guds Naade og Kundskab gaar det stille. Vi har dog den Fornemmelse, at vor Herre er med os og vente saa det Bedste af Fremtiden.

10 Forleden havde vi et større Møde i Horsens, som egentlig var forlangt af Lægfolk fra Omegnen deromkring til Klaring af Spørgsmaalet om Forholdet mellem Sacramentordene og den hellige Skrift. Det var jo altsaa om Grundtvigianismens Kjærne at Striden gik; de egentlige Grundtvigianere vare Pastor Fog i Skjold og jeg; thi Fenger vil nødvendig have Strid, skjøndt han vel er enig med os, og Boesen i Horsens staar og hælder til begge Sider. Modstandere er jo alle de andre Præster og Provster, men vi har en god Hjælp i adskillige Lægfolk, blandt andre Jens Jørgensen, Rigsraad, – og jeg tror ogsaa nok vi vandt en grundig Sejr, skjøndt Forhandlingen stod paa lige til Aften. Modparten træder jo ikke over til os, hvad de vel aldrig gjør, men 20 naar de faae Svar paa alle deres Udsættelser og ende med at tie, saa kan de jo ansees for slaaede af Marken. Det er vel kun Lidt, saadanne Forhandlinger bidrage til selve Sagens Klaring, thi Størstedelen af de mange Tilstedeværende veed ikke, hvad det er der tales om; men for Ens eget Vedkommende har man dog Udbytte deraf, idet man føler sig fastere paa sit Stade og seer 25 de Andres Hjælpeløshed.

Af Barfod (Holgers Nabo) fik jeg en Beskrivelse over Tilstanden dernede i Angel; det er da et afskyeligt Sted at virke paa, og jeg kan næsten Intet tænke mig, der kalder ad og holder paa de danske Præster end Embedets Indtægter. Han meente, at al Arbejden i Danskhedens Tjeneste fortiden var unyttigt, thi Befolkningen var værre stemt end under selve Oprøret. Han meente dog, at din Broder havde det noget bedre end han selv, samt at han var sært godt skikked til at smaasnakke med disse væmmelige Løgntydskere, – der ikke kan Tydsk. Men en fortvivlet Tilstand er det dog, som fremgaar af, at han indrømmede nu at være saadan faren, at han *bedre* kan prædike 35 Tydsk end Dansk – altsaa er paa Veje til ogsaa at blive en Tydsker. Jeg kunde ikke have dermed at gjøre, hellere synes jeg leve paa Huusmandskost i Danmark, end som Gaardmand iblandt Tydske. Jeg havde lidt Tro til, at den omtalte Opvækkelse, som skulde være begyndt et Par Steder i Angel, skulde virke beroligende paa dem; men han meente Nej, da den er udgaet fra Missions-Elever fra Hermannsburg – rene Pietister af reneste tydske

Vand; gjør det Noget, saa knytter det endnu Befolkningen fastere til "das grosse Vaterland".

Jeg har et lille Haab om i Sommer at see Niels Lindberg her, men det er kun efter Rygtets Sigende, saa det er maaske Løgn. At rejse til Kjøbenhavn har en personel Kapellan i Gylling ikke Tid eller Raad til, hvor gjerne han ogsaa vilde see gamle Venner. At du maa leve vel og glædes ved vor Herres Naade og Velsignelse er mit oprigtige Ønske.

Otto Møller

10
21. **Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [16/9 1862]

Kjære Rørdam

Du har vel talt med Lindberg selv og hørt, at han har besøgt mig kort efter at du havde været her. Det var mig til stor Fornøjelse og næsten endnu større Overraskelse end da jeg saa din magre, ærværdige Skikkelse skride op ad Gaarden, thi det har altid staaet for mig som noget Ugjærligt, at Lindberg skulde forlade sin Baas. Fornemmelig var han endda til Glæde for min Fader, thi de to kunde ret tale sammen om Kopernikanernes Dyder, og de overgik hinanden i at drage Konsekventser af og Kjætterier udaf Kopernikanismen. Som det nu var en særegen Vederkvælgelse for dem, var det en Slags Pine for mig, thi jeg har Mistanke om, at Ingen af dem har synderlig Forstand paa Sagen eller Indsigt i den Videnskab. Niels Lindb. har nok studeret lidt Kemi, men det var han nær kommen galt afsted med, thi da han lod et Ord falde om Atomer, begyndte Blodet at vende sig, hvisaarsag han trak Sejlene ind og atter satte Damp til efter de Kopernikanere.

Forresten er og bliver da Lindberg en prægtig Fyr og et ejegodt Menneske, der i en ganske besynderlig Grad er fri for den nærværende Tids Laster saa der er en Slags Opbyggelse ved at omgaaes ham og see hans »gode Gjerninger«. Jeg vilde ret ønske, at Nogen vilde vejlede ham lidt ved Redaktionen af Kirketidenden, thi baade har han en god Forstand og Vittighed nok dertil, ikke heller skaaner han sig selv for det fornødne Slid, men jeg antager, at han ofte anvender sit Ansigts Sved paa urette Sted, hvilket vilde kunne afvendes ved gode Raad af Venner.

Han lod nu til at være temmelig bestemt paa, herefter at pleje din Omgang, men vi veed jo nok, hvad et Menneskehjærte er: en bedrægelig Ting, og det kunde jo gjerne hænde, at denne som Lindberg øvrige gode Forsetter gaar i Lyset; saa er det jeg mener, du for hans egen og vor Kirketidendes Skyld jævnlig skal see ind til ham, høre ham ud om, hvad han

nu har under Fingre, og give ham gode Raad om, hvorledes og paa hvilket Punkt han skal anvende sine Kræfter. Han havde en Plan til at underminere Caspari, men jeg tror han derved let roder sig ind i Vidtløftigheder, ikke til Glæde for Nogen; thi at hamle om med Casp. i lærde Bukkespring og

5 *Registerlærdom* er baade et besværligt Arbejde og en utaknemmelig Gjerning; maaske kan det lade sig gjøre men til Ingens Glæde, – maaske render han sig en Staver i Livet, som kunde være undgaaet. Til den Slags Klopfægteri hører der vistnok noget tydsk Blod og Skamløshed, som L. især ikke har Overflødighed af.

10 I forrige Uge var jeg en Rejse ude i Aale hos Fenger, hvor jeg længe har været indbudet til Forsamling hos en Gaardmand, Rigsraad Jens Jørgensen. Det var ganske fornøjeligt; jeg kom hver Dag mere til at sætte Priis paa Fenger som en sjælden *paalidelig* Mand, der bruger faa Ord men ogsaa kan staa ved, hvad han siger. Forsamlingen derude tiltalte mig mindre, fordi

15 det var os allene, der maatte tale, mens alle de andre sad som de var i Kirke. Saa er jeg bedre fornøjet med vore egne Sammenkomster her i Gylling, hvor vel nok En er den Ledende, men hvor Alle alligevel give deres Besyv med.

I Selskab med Fenger gjorde jeg en Fart ned til Jelling og traf Svendsen rigtigt oppe efter hans Kjøbenhavns-Rejse; jeg gjorde ham opmærksom

20 paa, at der var Flere som saa skjævt til hans Seminarister som altfor levende og vanskelige at regjere, men han skød Skylden fra sig og vilde vælte den over paa Fog og mig og andre ligesaa veltænkende Mennesker. Jeg tror da heller ikke, at han kan være anderledes end han er, tror ogsaa han holder igjen hvor han kan med god Samvittighed; som Exempel kan jeg anføre, at

25 kun 6 af Seminaristerne fik Lov til at tage Deel i en stor Folkefest, der paa Grundtvigs Fødselsdag blev afholdt paa Bjergelide i Nærheden af Skjolde. Han var bange for, at det vilde blive for vildt, hvilket ogsaa afholdt mig fra at følge Indbydelsen derhen, men efter hvad jeg nu bagefter hører, gik det overmaade livligt men *anstændigt* til.

30 Paa Hjemvejen tog jeg ind hos Provst Guldberg for dog ligesom at vende den gode Side til, og jeg tror da ogsaa at jeg kom ham lidt paa tværs i Halsen. Han *for* jo strags løs paa mig betræffende Missionen og vilde med et Slag gjøre mig til Missionsven; jeg tænker ogsaa, det var som en Slags Finte, at han tilbød mig at prædike ved deres næste Missionsmøde, hvad jeg jo

35 billigviis undslog mig for, eftersom jeg ikke kunde gjøre det med nogen Kjærlighed, – da ikke en saadan, som kunde smage det Hold. Han lagde mig rigtig paa Sinde at lægge Mærke til Kalkars Indledningstale i Ribe, som jeg nu ogsaa har læst i Missionsbladet; men jeg kan ikke føle, at jeg har faaet et nyt Hjærte, skjøndt jeg læste det i bedste Mening.

Jeg kan heller ikke indsee, hvad saadan Trommen skal nytte til, thi det

kan bestemt ikke være Kalkars Mening at ville skaffe Missionen *pidskede Venner* dvs. saadanne, som ved en Straffeprediken lade sig drive til at give Lidt eller mumle en Bøn for det Begyndtes Fremgang. Jeg kan da ikke see rettere, end at i en Sag som denne, der gives ud for ret at være paa

5 Dagsordenen, kommer det an paa frivillige, Hjærte-Venner, ja der kan ikke *ønskes* en Eneste med, uden hvem vor Herre virkelig med sin Aand driver dertil; men saa er Skjændeprædiken selvmodsigende.

Jeg erindrer ikke, om Følgende var kommen til min Kundskab, da du var her og om det blev fortalt dig; men jeg synes det har Hensyn til din

10 Gjerning. En Skolelærer i *Beder* har en Søn, et rart og dygtigt Menneske paa en Snes Aar, som ifjor endelig, efter længere Overvejelse, bestemte sig til at ville være Missionær. Han rejste i den Anledning til Brandt i Ollerup, som nok ogsaa syntes ganske godt om ham; hos ham var han en fjorten

15 Dage, og Brandt gav ham nok Løfte om 100 Rdl. aarlig Understøttelse, naar han endelig kom paa Missionsskolen, men først skulde han gennemgaae Jelling-Seminarium. Saadan har jeg nu hørt, men i Sommer havde jeg Lejlighed til at komme til at tale med ham ved en Forsamling her i Gylling, og efterat han nu har været 1 Aar paa Jelling er Lysten til Missionen svunden hen eller da traadt heelt i Baggrunden. Det er ikke saadan, at det

20 aandelige Liv hos ham er gaaet tilbage, det har jeg slet ingen Grund til at antage, men den umodne, sygelige, fremkunstlede Missionere-Lyst har ikke kundet holde sig under det sunde Liv i Jelling.

Det er min Tro, at Jelling er det rette Sted til at forberede Missionærer, og du vilde udentvivl være vel tjent med til Missionsskolen at modtage dem,

25 som et eller to Aar havde gennemgaaet Skjærsilden i Jelling, og saadan vilde jo upaatvivleligt Opholdet der blive for de Allerfleste. Tag det under Overvejelse, om det ikke uden Skade kunde fordres af dem, der vil ind paa Missionsskolen, at de havde gennemgaaet Jelling Seminarium eller da i ethvert Fald den i Forbindelse med Seminariet staaende Folkeskole. Skole-

30 lærersønnen fra Beder, Jørgensen, er som sagt der fortiden og mener, at hans Missionskald mestendels var selvlavet; jeg raadede ham til ikke saadan ubetinget at slaae det hen, da Lysten jo gjerne kunde leve op igjen i en mere luttret Skikkelse; og skeer det, at han efterat have taget Deel i det friske og bevægede Liv dernede atter melder sig til Hedningemission, saa tror jeg, det

35 er Bevis paa, der er mere Hold i Sagen. Han vil saa med det Samme medbringe derfra et Syn paa Menneskelivet og paa, at det er netop det, der skal gjenfødtes, som jeg synes mange Missionærer ved deres Umenneskelighed vise, de har ingen Forstand paa.

En Missionær skal jo først og fremmest være et sundt Menneske, da hans som overhovedet Missionens første Arbejden vel kun bliver i det Menne-

skeliges Tjeneste; men derfor skulde der arbejdes mod al munkeagtig Afsondring fra det glade Menneskeliv, hvortil sandsynligt *de i Aanden brændende* Missionselever have Hang. De allerede antagne Elever kan der vel ikke fordres en saadan Forberedelse af, men jeg tænker mig, at Du med
 5 god Samvittighed kunde forlange det herefter; og jeg er vis paa, at du paa den Maade vilde slippe mange Forskruede og berede dig selv en nu langt glædeligere Virksomhed, end det lod til du havde i de allerede Antagne. –

Da Lindberg var herovre, lovede jeg ham at skrive en Kirketidende, men jeg mærker, det var noget ubetænksomt, thi jeg kan ikke finde paa Noget at
 10 skrive om; der er jo utallige Ting, som frembyde sig, men bestandigt synes jeg, det er ikke Umagen værd at gjøre sig skrivende for. Kunde du ikke, naar du, som jeg haaber, snart lader mig høre fra dig, give et lille vejledende Vink i saa Henseende, thi jeg vilde dog nødigt lade mit Løfte uopfyldt. Jeg kan forstaae, hvad det maa være for en rædsom Ting at være Redaktør og
 15 skulle skrive naar der Intet er at skrive om, saa det er underligt nok, at den Slags Folk endda kan være glade og see menneskelige ud. –

Jeg havde tænkt saa smaat paa at røre lidt ved den megen Hjemmedaab, som tiltager mange Steder i en upassende Grad; Fog og Fenger søge saaledes med Flid at komme til at døbe Børn hjemme, idet de mene at Handlingen
 20 derved vinder, da Forældrene saa begge kan være tilstede og ligesom nødes til at være med aandeligt; men ligesom det Sidste er tvivlsomt og skjøndt jo glædeligt derfor ikke nødvendigt, saa har det den Ulempe, at Daaben hører op med at være en Menighedshandling eller at høre med til den offentlige Gudstjeneste, hvad jo stedse lige fra Begyndelsen har været Tilfældet i
 25 Kirken. Og at Daaben saaledes undrages Menighedens stadige Tilsyn har en Fare, da saa Præsterne, hvor de har Tilbøjlighed dertil, langt lettere kan foretage de Forandringer ved den som stemme med deres Smag, og jeg har da ogsaa hørt, at denne Frugt ikke er udebleven hist og her. Skjøndt der nu kunde siges Et og Andet om den Sag, er jeg dog i Mening om, at det ikke er
 30 værd at røre ved, da det er vore gode Venner, som fornemmelig drive det. –

Senere har jeg tænkt lidt paa *et Komma* i den anden Artikkel, som du vel har hørt Adskillige anbringe paa urette Sted efter Ordet: ”piint”; det er bestemt mod hele den gamle Kirke og altsaa mod Historien, men ogsaa i Strid med en sund Forstaaelse af vor Herres Liv, da det har til Forudsætning, at hans hele Liv var en Pinsel. Oversættelsen af passum ved piint er vel heller ikke heldig, da piint gerne er noget, der skeer mod Ens Villie, mens *πίσχω* er at *lide* med fri Villie. Og vil man end sætte hans specifikke Lidelse ligefra Daaben af (”se det Guds Lam osv”), saa faldt Daaben da ogsaa under *Pilatus*. Men det synes mig noget Smaaligt, saa jeg er som sagt i en Knibe. –

Nu vil jeg ret takke dig fordi du saa ind til mig, enten det saa var efter Overlæg eller nødt af Omstændighederne; det var alligevel kjønt gjort af dig og jeg skal heller ikke glemme dig den gode Gjerning.

Da jeg fulgte Lindberg til Aarhus lod jeg mig besørge et Portræt, som
 5 jeg hermed sender dig til at holde mig selv i Minde. Og saa vil jeg ønske, vor Herre vil være dig naadig og vise dig alle gode Forjættelser opfyldte i betimelig Tid.

Din Ven
 Otto Møller

d. 16 Sept. 1862.

10

22. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangaarden d. 23. Sept. 62.

15 Min Kjære gamle Ven.

Du har voldet mig en ikke ringe Fornøjelse ved at sende mig Dit Kontrafej. Jeg kunde jo vistnok have Adskilligt at udsætte paa det som Konstværk, d.v.s. hvad Ligheden anbelanger, ti selv en velvillig Beskuer vil næppe kunne dølgge for sig, at Du ser noget stivhalset ud, og at Dit Blik har et
 20 Udtryk omtrent, som jeg kan tænke mig det vilde se ud, hvis Du med det vilde byde en snerrende Bindehund at fare i Hus med Halen mellem Benene. Men ikke destomindre har samme Billede været mig til saare stor Fornøjelse, og er det endnu. Jeg vederlægger nu denne efter Evne ved at sende Dig en Afskildring af mig – om Du kan have Fornøjelse heraf, maa
 25 Du selv om.

Ogsaa en anden Ting vil jeg takke Dig for, det er for den fortrinlige Ide at Eleverne paa Missionsskolen skulde være Seminarister først. Det vilde i mange Henseender være en overordentlig stor Vinding, om de paa et saadant Sted (og Jelling vilde vel være det eneste Seminarium, der kunde
 30 blive Tale om) kunde lære nogen Menneskelighed, ti det er, som Du ganske rigtig mener, netop den Artikel det skorter mest paa. Der vilde i ingen Henseende være Noget tabt derved, da de jo godt kunde have Brug for den almen menneskelige Dannelse og de Kundskaber, de der kunde erhverve sig, og Missionsselskabet vilde sagtens ligesaa billigt kunne holde dem der
 35 som her paa Skolen; de vilde saa vistnok kunne tilbringe den Tid mindre her paa Skolen, som de havde tilbragt paa et Seminarium, og man undgik da den lidet ønskelige Drivfjer til at klynge sig fast til Missions-Kaldet – eller rettere -Lysten –, at Vedkommende Ingenting var, naar han maatte forlade Skolen.

Din Tanke er foreløbigt falden i god Jord, og jeg haaber at kunne virke

til, at den ogsaa kommer til at bære Frugt; men jeg er egentlig magtesløs, da jeg med Hs. til Optagelse af Elever kun har én Stemme og mHt. Fastsættelsen af Principerne for Optagelsen egentlig slet ingen Stemme. Men noget kan man jo nok virke endda. De der allerede er optagne, maa vi
 5 selvfølgelig beholde, forsaavidt det da kan blive til Noget med dem. En har allerede maattet opgive det, fordi hans Helbred ikke tillod ham det stillesiddende Liv, og det er muligt, at det vil gaa Flere ligesaadan.

Det er forresten ingenlunde noget let Arbejde at styre en saadan Skole, og dog er der kun fire endnu; men enhver Gjerning har jo sagtens sine Byrder –
 10 idetmindste har jeg hidtil ingen truffet dem foruden –, og naar man blot kunde lære at lægge dem med en ret Tro paa Ham, som kan og vil bære dem for os, saa kom man let ud af det med dem. Men dette at tro ret, det er rigtignok ikke let. At snakke om Troen og have en vis magelig halv historisk Tro, det er snart lært, men at have Troen, og at have Kristum formedelst
 15 Troen boende og virkende og raadende i sit Hjærte, det er svært – og det sværeste er, at det aabenbart kun er Lapperi (dvs. Lappen og Flikken paa det gl. Mske), saalænge vor Kristendom ikke kommer dertil.

Du finder, at Kalkars Tale paa Ribermødet er en Straffepredikenen, som vil pidske Folk til at være Missionsvenner. Det kan jeg dog ikke ret indrømme
 20 Dig; han gjør da egentlig Intet andet end at udtale med Bestemthed de Grunde, der efter hans Mening vidne om Missions sagens Sandhed, for derved at vinde dem for Sagen, der ikke have Interesse for den; og jeg for mit Vedkommende kan godt give ham Ret i disse Grunde i det Hele, skjønt jeg ogsaa finder at der mangler Ett og Andet, som burde være paaapeget, og
 25 at der er lagt Vægt paa Adskilligt, som ej fortjener det. Nej læs de tydske og engelske Missionsblade, hvor det sættes som et nødvendigt Mærke paa Kristendom at være en Missionsven, der kan Du finde Straffepredikener. –

Saa vidt jeg kan se, er det urigtigt, som Adskillige af Vore gjøre, at betragte Iver for Missionen blot som et Liebhaberi; det synes lagt alle
 30 Kristne saa saare nær i deres Daabspagt; det er et Vederlag (paa en Maade) eller en Taknemmeligheds-Gjæld, som man betaler den hell. almindl. Kirke, fordi man er bleven optaget i den, at man efter den Evne Gud vil give stræber at gjøre den almindelig i extensiv Forstand, eller ialtfald omfatter den Sag med nogen Interesse. Men dermed har jeg ingenlunde sagt, at *den* ej
 35 er Kristen eller levende Kristen, som ikke kan tage levende Del i Missions-sagen, thi En kan godt være levende Kristen uden at alle Led i Pagten har faaet Livsbetydning for ham. Ejheller har jeg sagt, at det er et ubedrageligt Vidnesbyrd om levende Kristendom, at man har Missionsiver; manges En kan bruge eller betragte den som en Gjerning, en Troens Frugt, hvormed han mener at fortjene sin Salighed og sætte den istf. sand Tro. Og

allermindst har jeg hermed sagt, at alle Missionsbestræbelser drives paa den rette kristelige Maade. Ejheller ere Missionsvenner i det Hele mere levende Kristne end de, der ej ere det. –

Men med Alt dette er Missionen en Sag, som man maa ønske ret maa
 5 komme til at ligge Menigheden paa Hjærte, og som man gjør vel i at stræbe at lægge sig selv paa Hjærte, og man har ikke Lov til at skubbe den fra sig, fordi man kan sige at Missionærerne ej er saa dygtige som de burde være, eller fordi den af og til benyttes paa en usund Maade, eller som Skalkeskjul maaske. Det er vistnok ikke let, ikke at lade sig paavirke heraf saaledes, at
 10 den Interesse, man begynder at føle for Sagen, derved køles – navnlig ere mange Missionsberetninger mere skikkede til at gjøre En kjed derad, end til at opmuntre til Iver for Missionen. Men det faar være; hvor vanskeligt det er, tror jeg at man dog maa stemme i med Pavlus: Kristus forkyndes dog, enten det saa er i Sandhed eller paa Skrømt, og derover glæder jeg mig og jeg
 15 vil blive ved dermed. –

Jeg er overbevist om, at der ikke er noget Folk mere skikket til at udfolde en evangelisk (mods. Loven) Missionsvirksomhed, end netop vi Danske, baade paa Grund af den Oplysning, som findes i og mere og mere gennemtrænger den danske Menighed (ti lad Alverdens Joh. Clausener
 20 harmes ad libitum, det er dog vist og sandt, hvad Christiani siger i sin lille Bog – som forresten ikke er noget betydeligt Arbejde, at der er en stor Mængde Grundtvigianere som ikke ved det), og fordi vi Danske er et i høj Grad frisindet Folk, d. v. s. Spidsborgerlighed o. dl. aandelig Ufrihed findes der jo vel mer end nok af, men dette Aandstyranni, som andensteds
 25 (Pietisme, Reformisme) vil iføre alt aandeligt Liv en viss Uniform, det er dog vor inderste Natur imod. Og kun den Missionær, som tilbunds respekterer Andres (Folks eller Personers) aandelige Ejendommelighed, kan være sit Kald voksen. Af den Grund er det ogsaa min Mening, at den ofte udtalte Tanke, at man først skal civilisere og saa missionere, er forkert;
 30 ti Civilisationen vil altid nivellere Nationalforskjellene, naar den bibringes udenfra; derfor er det en igrunden umenneskelig Tanke, om den end træder op netop under Msklighedens Navn. Civilisation hører til det Pløjearbejde, som Gud har forbeholdt sig selv –; vi har kun at saa; Evangeliet skal da nok bringe de Mskeligheds Spirer til Modenhed, som den tidligere Civilisation
 35 har indeholdt.

Det er Tanker af denne Art, som jeg ovenfor har fremsat, der har draget mig til min nuværende Gjerning; om jeg skal udrette Noget i den, det ved jeg ikke, og det bliver hellerikke min Sag at sørge derfor. Men jeg ser godt, at saalænge ikke den danske Menighed tager levende Del i denne Sag, saalænge vil det blive saare smaat, hvad jeg kan udrette; og det vilde gjøre

mig meget ondt, om det skulde gaa, som det tegner til for en stor Del, at det skulde blive et Skjelnemærke mellem Grundtvigianere og Andre, om de ringeagte Missionen eller ej. – Nu nok om den Sag.

Du skriver om Folkefesten i Bjergelide, at det gik anstændigt til; mon der
 5 har været mange Taler af den Art som Fogs i Skjolde, saa har Anstanden
 ikke været sønderlig god. Jeg under ham igrunden ganske godt, at han
 saaledes bliver udpebet i Dagbladet; ti naar man offentlig vil saaledes give
 sin gale Mund Tøjlen, saa maa man tage hvad der følger paa. Men det gjør
 mig ondt, at den gode Sag skal lide for det Sludder, som slige fjantede Talere
 10 komme frem med.

Jeg havde i Ferien i Hammer Besøg af Jakob Branth, som ganske er som i
 fordums Dage, en ivrig Antigrundtvigianer i sin Mund, men hans Tanker
 have dog paa mange Maader nærmet sig til Grundtvig, skjønt han naturlig-
 vis ej vil være det bekendt. Men forresten er han et ejegodt Mske. Jeg under
 15 ham en bedre Omgængelse end I. M. L. Hjorth, som synes at være hans
 gode Ven. –

Du spørger om jeg kan give Dig et Thema at behandle i Kirketidenden.
 For Øjeblikket ikke; faar jeg en passende Tanke, skal jeg meddele den,
 d. v. s. jeg synes at den Sag om Hjemmedaab er et *overordentlig passende*
 20 Thema, og en meget vigtig Sag. Den kan jo godt behandles uden at nogen
 Person nævnes eller udtrykkelig tilsigtes. I Sønderjylland havde tydskdan-
 nede Præster faaet Hjemmedaab gjort til det Almindeligste, næsten det
 eneste Brugelige; men nu tror jeg dog at de danske Præster efterhaanden har
 faaet denne Uskik trængt for en stor Del tilbage, om end ej ganske
 25 overvunden. –

Kommaet efter "pint" i Trosbekjendelsen er jo en noget lille Sag – passelig
 at omtale i en Anmærkning. – Ellers mHs. til Interpunktion, saa er der et
 andet Sted, som ofte udsiges fejl, det er i 3 Art., hvor man somoftest hører:
 Jeg tror paa den H. Aa., en hell. alm. Kirke; de Helliges Samf.; Syndernes
 30 etc. istedenfor: Jeg tror p. d. H. Aa.; en hell. alm. K., de Hell. Samf.
 Syndernes F. etc. Men det er nu mere blot Tankeløshed.

Angaaende Lindberg, da giver jeg Dig Ret i, at han er en rigtig rar Fyr,
 men naar det gjælder at komme og se til andre skikkelige Folk, saa er han et
 stort Skarn og, hvad værre er, uden Tvivl et uforbederligt dito. Det kan jo
 35 være, han vil sige det Samme om mig, men jeg er dog en Engel i Ligning
 med ham, uden at rose mig selv.

Jeg vil nu slutte med det, som jeg skulde have begyndt med, nemlig at
 takke Dig for sidst og for den fornøjelige men for korte Tid jeg tilbragte i
 Gylling. Jeg maa dog underrette Dig om, at Jeres Færgemand ved
 Gyllingnæs ej blot synes at være noget optrækkerisk, men ogsaa en ringe

Mand til at lægge til et Dampskib. Idetmindste paastod Kaptajnen, at vi vare paa det Allernærmeste ved at komme ind under Hjulet, hvilket skulde være Færgemandens Skyld. Præterea censeo, villam phasianinam esse visitandam, hvilket er udlagt (ti I folkelige Msker derovre i Jylland kan vel ikke sønderlig meget Latin): at en opredt Seng stadig staar og venter paa Dit Legeme, mit Rum saavelsom dets Beboer paa Din hele Person, Alt her paa Gaarden; samt at det af mig og Andre betragtes som en stærk Tilnærmelse til Nederdrægtighed, hvis Du bliver borte. Hyl har vi nok af, og Snak om, at Pengekisten ikke er tilstrækkelig spækket, respekteres ikke. Hils nu Din Fader og Moder og Din hele Slægt mangfoldigt fra mig, og tak dem for sidst. Gud give Dig sin Velsignelse til Din Gjerning.

Din
Skat Rørdam.

15
23. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [25/10-1862]

Jeg blev og bliver hver Dag saa fornøjet over dit Billede, at jeg faar den dvs. for mig unaturlige Lyst igjen at bruge Pen og Papir for at komme i nogen Forbindelse med Dig. Jeg hørte i Søndags en Prædiken af Budstikke-Bojsen, hvori han sagde, at naar han betragtede sin Faders Billede paa Vægen, var det *ligesom* han talte til ham, men hvilken sørgelig Sandhed der ligger i dette: *ligesom*, kun ligesom men ikke virkeligt – saa kan Du vel nok slutte dig til Resten af det Parti. Den samme Fornemmelse har jeg overfor dit Billede, det er ligesom Du vilde til at tale paa din ærlige og trofaste Maade – men det bliver ved dette *ligesom*, og det er den uhyre Mangel ved alle Billeder, malede som skrevne. Men godt er det, at Vorherre ikke ligesom men virkeligt taler til os, er ikke ligesom hos os men er virkeligt hos os; dog det var nu kun i Anledning af *dit* Billede.

30 Du mener altsaa, at ”det er *forkert* først at civilisere og saa at prædike Evangeliet”. Det kan nu da endelig ikke være din Mening, thi du kalder Civilisationen det *Pløje*arbejde, som Gud har forbeholdt sig selv, og er det et *Pløje*arbejde (som det ganske rigtigt er), saa maa det da gaae foran Saaningen. Det er altsaa i sin Orden: *først Civilisering, saa Prædiken* (eller som det hedder: Missionering) – den Orden kan ikke rykkes, hvor Guds Ord skal saas paa en naturlig Maade. Men saa mener du vel, at *Gud allene* vil sørge for Civiliseringen; dog – hvorfor det Gamle? vil vor Herre ikke bruge Mennesker til det Ene som det Andet; er overhovedet nogen Civilisation sket uden ved Mennesker; og er den voxet op af Jorden eller er den ikke netop forplantet fra det ene Folk til det andet? Jeg tror ingen

Grund du har i den Paastand; det Ene som det Andet er vor Herres Gjerning, men han gjør det ved Mennesker, det Sidste da allene ved troende Mennesker, og *Menneskene* har det ene Kald, som de *Christne* det andet.

Imidlertid har det nu vist aldrig været Mening, at de som følte bestemt
 5 Kald til at prædike skulde give sig til at civilisere (et Spørgsmaal er forresten, om ikke de fleste Missionærer havde gjort rettest deri) – men Mening er, at der skal ikke prædikkes uden hvor der er civiliseret, eller der skal ikke saas uden hvor der er pløjet – at Pløjegjeringen skal gaae foran Sædegjeringen. At dette er i sin Orden kan du efter din egen Udtalelse ikke
 10 negte, – men at Hermansburgerne og de Fleste af Nutidens Missionærer *ikke* respektere den Orden er ogsaa uimodsigeligt; det er min Mening, at Vorherres Menighed kan ikke ville saae, uden hvor han har pløjet; og naar dette Pløjearbejde er gjort, hvad han forresten ligesaa godt ude som her hjemme kan ville bruge Christenmennesker til, saa skal *han* nok gaae ud
 15 som Sædemand, og saa gjælder jo for Menigheden at være *rede*, men ikke i Forvejen at være utaalmodig.

Det er min Tro, at den eneste og derfor ogsaa den bedste Maade at "betale sin Gjæld til den hellige alm. Kirke", er at forarbejde sin Sjæls Saliggjørelse med Alvor, og at hvor Opmærksomheden henvendes paa dette
 20 Ene fornødne dør følger alt Andet efter i naturlig Væxt. Jeg tror fremdeles, at *Kirkens* (dvs. det danske Kirkesogns) nødvendige Kald er at voxe i Vorherres Naade og Kundskab, at samle sig og klare for sig samt tilegne sig Guds Naade; og kan vi kun sige, at vi stile ærligt efter at *vække* og *nære* Menigheden, saa er det nødvendige Forarbejde gjort forat den kan voxe
 25 udad. Alt Andet er Biting og ufor nødvendent i Sammenligning med dette Ene, at Kirken tager Vare paa sig selv, og atter den enkelte Christen forarbejder sin Saliggjørelse som Lem af denne. Kunde vi nu kun sige, at det i saa Henseende stod sig upaaklageligt hos os, at vor Herres Menighed her kjendte sig selv og hans Vej, saa var der heller ingen Fare for, at vi ikke nok
 30 skulde komme med til Gjeringen ude; men saalænge den danske Menighed endnu er i Adsplittelse og det, som skulde høre sammen, modarbejder hinanden, saalænge kan der ikke være Tale om at *gaae videre*.

Vort Kald er da aabenbart ikke at gaae *udad* endnu men at arbejde *indad*, at arbejde af alle Kræfter paa det Dødes Vækkelse og paa de Vaktens Væxt til
 35 nogenlunde Klarhed over Menighedens Naadegave, dens Liv og dens Endemaal, ja til forholdsviis samme christelige Oplysning som den menneskelige Oplysning, der hører til at være et ret Menneske. Nu synes jeg, at den danske Menighed først kan siges at være vaagnet til Selvbevidsthed ved Grundtvigs Oplysning og nu gjælder det om lidt Ro til at tilegne sig denne, og at *Travlhed* her er den samme Misforstaaelse som hos de forhaandenvæ-

rende Missions-Elever, der er fix-færdige og vil ud som de er, før end de har forstaaet dem selv og deres Gjerning. –

Det uimodsigelige bliver, at til en *sund* Mission hører en *sund* Menighed, og hvorvidt en saadan er tilstede beror jo alt paa det Begreb, man har om
 5 sammes Væsen. At den Deel af de danske Christne, som har samlet sig om Grundtvig, tydeligt holde sig tilbage, ligger jo hovedsagelig i, at de ikke føle sig voxne nok, ikke heller føle klart Kald eller see sig *anviste* en *beredt* Jordbund; og naturligviis kan de heller ikke med nogen Sandhed arbejde i Forening med det store Slæng, der som du sagde ”er af en anden Aand”,
 10 arbejde sammen for Guds Riges Udbredelse med dem, der her hjemme er mere bange derfor end for noget Andet, og at den lange Hale er fuld af saadanne, det veed vi bedst, som hver paa sin Egn seer dem i deres Hverdagsklæder.

Det lader rigtignok til, som du skrev, at Missionsiver skal ligesom blive
 15 Skjelnemærket, og jeg kan heller ikke see Andet, end at det gaar naturligt til, da *Missionen* jo er stærkt paa Vej til at blive *officiel*. Du og dem, der staae nær ved de hæderlige Mænd, som staae i Spidsen, see ikke Sagen saadan og faae ikke et saa frastødende Indtryk som vi, der bevæge os i Peripherien og see, hvem det er, som der føre Ordet. At det vil udlægges
 20 som en ny Fare ved den kirkelige Anskuelse, at dens Tilhængere staae tilbage eller holde sig tilbage i Missionssagen, er utvivlsomt og kan ogsaa være det Samme, naar denne Dom ikke fældes af Andre end dem, der holde sig tilbage i Guds Riges Sag herhjemme; men betræffende dette Spørgsmaal kan de alvorlige Christne nok faae Anledning til at see lidt kjærligt paa
 25 hinanden, thi har Missionsvennerne ondt ved at forstaae Grundtvigianernes Færd, saa har de lige saa ondt ved at forstaae hines Travlhed og de Hjælpere og Midler, de bruge. Jeg har det visse Haab, at naar den danske Kirke er kommen til rolig Bevidsthed om sin Naadegave og sit Kald og har styrket sig indad i de Helliges Samfund, saa vil den Hellig Aand selv ”udtage” sig
 30 Mænd til at bære Vidnesbyrdet frem, men saa ogsaa klart betegne, hvor der er en pløjet Mark. –

Hvad vor Tid imidlertid virker, kan jeg heller ikke ansee for spildt Gjerning, sært da jo mange fromme, alvorlige Christne arbejde med Flid deri, men hvor det er dygtigst, er det dog egentlig kun Enkeltmands
 35 Gjerning og maa vist sees under Synspunkt af et Pløjearbejde eller en Civilisation. Maae vi ikke i Grunden sige, at de fleste alvorlige Mænds Virken her i Landet var indtil vore Dage mest et Pløje-Arbejde, i det Mindste saae vi da ingen Frugt af Sæden. Det være nu hvordan det vil, til en god Gjerning kan man da kun ønske Medarbejdere som *troe* derpaa, og derfor tror jeg nok, at vi kan elske hverandre uden her at see med samme

Øjne. For Ærlighedens Skyld maatte jeg ogsaa sige Nej til Boesens Opfordring om at prædike ved deres Missionsmøde i Horsens; Guldberg havde tidligere talt til mig derom, men jeg kunde ikke. –

Jeg seer, du har ladet dig forlede til at see paa Bjerglide-festen med
 5 Dagbladets Briller og dermed ønske en Told i Fogs ”gale Mund”. Jeg er ikke af samme Mening; havde jeg været der, vilde jeg formodentlig have moret mig kosteligt og det vil jeg være bekendt. Der var en Skolelærer, som talte om Gr.^s Kone, det skulde han have holdt sin Mund med, men Fog har jeg ikke Noget imod. Han er forresten i Vinden; Biskoppen har nylig holdt
 10 Visitats der og har i et Brev talt ham fælt til for hans Grundtvigianisme. Vor Biskop er en indskrænket Mand men fuld af Pavelighed og seer desuagtet romerske Spøgelser allevegne, saa han ikke hørte Andet i Skjolde Kirke end Tale om ”symbol. apostolicum og pater noster” (!). Skriverierne i Dagbladet og Horsens Avis stamme nok fra Pram-Gad, der derved har givet
 15 Forklaring af det *Broder*-Navn, han altid førte i Munden til Fog; ja dette ”Brødre” kreperer ogsaa mig i den Slags Munde.

Jeg var i forrige Uge en lille Tour ude at lufte mig. Jeg var hos Laurberg, som nok er fra din Tid og talte om, hvor mægtigt du dengang kunde drikke Folk under Bordet. Han er af de rigtigt folkelige og river svært op i Tingene
 20 dernede; vi gjorde en Fart sammen ned ad Kolding til, hvor der er Nogle, som har løst Sognebaand til ham; det var i Nærheden af P. Larsen Skræppenborg, hvor der jo er svært Røre i Tingene. Der traf vi sammen med Baggesen fra Harte, som er Formand for en Missionsforening der; han er et ”lille Skind”, som P. Larsen sagde, og havde saa urimelig travlt for at
 25 faae en Prædikant til forestaaende Møde; han havde banket paa vidt om, men Ingen var hjemme. Der er Noget kummerligt derved. Laurberg vilde ikke sprede sit ”Capellan-Frø”!

Fra Laurberg tog jeg til Jælling og havde megen Glæde af Svendsen; han var villig til at tage mod Missions-Elever, naar det skulde være. Jeg hørte
 30 ham paa Seminariet holde Bibellæsning over Rom. 10, og han gjorde det godt, ligesom han i det Hele er en Kraftkarl. Derfra tog jeg med Peder Larsen til Skjolde, hvor Boisen prædikede, og jeg tror ikke jeg har hørt nogen yndigere Prædiken, saa stille men dog saadan, at Haarene rejse sig paa Ens Hoved. Det var fornøjeligt at være sammen med ham, men det kan
 35 dog nok være, at hans Berømmelse trykker ham lidt, og den Slags Byrder er sagtens ogsaa vanskelige at bære. Som sagt, Fog var i Kniben, men han fandt da nogen Trøst hos os, som han baade trængte til og fortjener; thi det er saamænd ikke for hans løjerlige Tales Skyld men for Sandhedens Skyld, han er forhadet, thi der er faa Mennesker, der saa lidt stikker under Stol som han. Så vandt jeg da hjem igjen og tygger nu Drøv paa, hvad der faldt af paa

Rejsen; jeg fik idag en Bog af en Dahlerup kaldet: Naturphilosophiske og culturhistoriske Betragtninger, som jeg troede var Noget, men det er nok noget Sluder, Gammelmandssnak over Ørstedes Pøsepinde. –

Det er en anselig Anmeldelse, Mørk Hansen har givet af din Broders
 5 Kalender, det maa da glæde hans lærde Hjærte; jeg kommer til i den
 Anledning at anskaffe den; thi jeg lod den passere som et sønderjydsk
 Curiosum, da den var her fra Boghandelen. Du skulde ikke kjende En, som
 vilde gjerne af med de 3 første Dele af N. M. Petersens Litteraturhistorie,
 thi de er ikke at faae i Boghandelen, og man skulde dog gjerne have dem;
 10 eller maaske du veed Besked, om der snart kan ventes et nyt Optræk deraf;
 det skulde da Boghandleren pidskes til. Jeg er bleven rigtig forlibt i samme
 N. M. P., og nu udkommer der jo ny Udgaver af flere af hans Skrifter, men
 om Hovedværket: Litteraturhistorien hører jeg Intet.

Nu har jeg saa tilfredsstillet min Trang denne Gang; lev nu vel og hils
 15 Magisteren, som jeg forresten snart skal have skreven til.

d. 25 Okt. 1862.

Otto Møller

20

24. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 27 Jan. 1863.

25 Der er nu hengaaet en rum Tid siden jeg fik Brev fra Dig, og jeg indser jo
 fuldtvel Grunden dertil, nemlig at jeg ikke har svaret Dig paa Dit sidste
 Brev. Du har vel næsten opgivet at faa Svar nogensinde, og dog har det lige
 siden jeg fik Brev fra Dig stadig været min Agt snarest muligt at svare; og
 naar det ikke er sket, saa er Grunden ingenlunde den, som jeg antager det
 30 for temmelig sandsynligt efter nogle Ytringer i Dit sidste Brev, at Du har
 gaaet og tænkt Dig, dvs. at jeg er bleven fortrydelig over en eller anden af
 Dine Udtalelser om Missionen; ti det kunde nu ikke godt falde mig ind – jeg
 er, som Du vistnok ved, meget liberal – men Grunden har ene og alene
 været den, at jeg syntes jeg havde saa meget at skrive om, at jeg ikke kunde
 35 overkomme en Epistel til Dig uden at have rigtig god Tid. Og da nu *den* for
 Tiden som altid er en af de mest vanskelige erholdbare Artikler, saa er
 Tiden, som Erfaring har vist, gaaet hen Dag efter Dag lige til nu. Naar jeg
 nu skriver, saa maa Du dog ikke tro, at jeg nu pludselig har faaet god Tid;
 jeg har ment, at det var ligesaa godt at tage Sagen overtvært og at skrive et
 lille Brev, naar man ej har Tid at skrive et stort.

Jeg har arbejdet paa forskjellige Ting i dette Efteraar eller det forløbne rettere sagt. Blandt andet har jeg været ifærd med at skrive en Lærebog for Seminarister, lærde Skoler o. dl. Det er egentlig ikke godvilligt, men jeg blev presset dertil af Tang, i hvis Seminarium jeg stadig læser Religion, og
 5 desuden føler jeg ogsaa Trang til en brugelig Bog af den Art at give Missionseleverne i Hænde. Om jeg nogensinde bliver færdig med det Arbejde, ved jeg ikke; det er ingenlunde let. Jeg antager nu nok, at jeg vilde kunne skrive en Bog ligesaa god som de nu almindelig brugte (Kurtz og Lisco), men jeg kan ikke negte, at jeg stiler mine Fordringer noget
 10 højere.

Jeg var egentlig meget kjed af at begynde derpaa, da jeg netop igjen havde taget Fat paa et Arbejde som jeg i lang Tid har gaaet og kjælet for i Tankerne: en Udlægning af Galaterbrevet. Jeg har haft Fat derpaa et Par Gange før, men er bleven afbrudt; nu maatte jeg bryde af en 3die Gang;
 15 nu kommer det vel enten til aldeles at sove hen eller ogsaa maa det blive færdigt næste Gang jeg faar det i Hænde igjen. Om jeg faar min Lærebog færdig ved jeg som sagt ikke; det jeg er mest bange for, er at den skal blive temmelig tør. Har Du en eller flere gode Dessiner i Retning af et sligt Skrift, saa kan Du passende meddele mig dem. Jeg vakler endnu imellem, om jeg
 20 skal indrette den som en Slags videre Udførelse af Balslevs Katekismus, hvilket jo for Brugens Skyld vilde være det hensigtsmæssigste, eller jeg skal følge min egen Orden. En Ting skal i ethvert Fald være nyt i den, om den bliver til, nemlig Synden skal rubriceres under: jeg forsager Djævelen etc. –

Jeg har nu imidlertid i den sidste Maanedstid og mere maattet lægge ogsaa dette Arbejde til Side for at skrive en Anmældelse af Hermansens Overs. af Psalmerne, som Du med det første vil faa i Kirketidenden. Det har været mig en svær Vaande at anmælde den Bog; jeg syntes, at jeg var forpligtet dertil, bl. a. ogsaa, fordi han havde foræret mig et elegant Expl af samme,
 30 og den har igunden sletikke behaget mig. Vel har jeg naturligvis ikke noget at indvende mod den Mening der er udtrykt i Overs i det hele taget; men den er saa grundprosaisk, gjør saa forunderlig Indtrykket af, at Forf. har staaet aldeles udenfor sin Gjenstand, at den har været næsten pinlig for mig at læse. Og det som har pint mig mest, er at jeg ikke har kunnet bære over
 35 mit Sind at skrive dette; da det jo vilde være en stor Krænkelser for Hermansen, som jeg holder grumme meget af, og som har bevist mig saamegen Venlighed. Imidlertid har jeg maattet tage fat paa en hel Del andre Smaapillerier i den, og dem er der ikke saa faa af; det har i det hele forbavset mig meget, at Oversættelsen ikke er nøjagtigere; jeg havde ventet en næsten rabbinsk Nøjagtighed i at gjengive de enkelte Ord og Talemaader; men det

er meget langt fra, at en saadan findes; tværtimod Masser af Inkonsekvenser o. dl.

Med det første faar Du ogsaa i et eller andet Blad, rimeligvis Fædrelandet et Stk af mig om Examenskommissioner imod det Stk som Clausen i sin Tid skrev. Jeg har haft det liggende i længere Tid, men har holdt det tilbage paa Grund af andre komne og forventede Artikler i samme Retning. –

Paa Fredag 8 Dage skal vi til at sætte en anden Sag i Bevægelse, nemlig Afskaffelse af Præsteeden, en Sag som nærmest er foranlediget ved at den Sag har været under Forhandling i de Fenger-Blædelske Kandidatmøder, og at disse Præster have opfordret Kandidaterne til at sætte sig i Bevægelse for at faa den afskaffet, og saa er jeg igjen vel nærmest som Formand i theologisk Samfund bleven opfordret til at indlede Forhandlingerne derom paa et almindeligt theologisk Kandidat- og Studenter-Møde, hvorfra man saa vilde have, at der skulde indgives et Andragende til Kultusministeriet om Edens Afskaffelse.

At det er et rimeligt og grundet Ønske, vil vel næppe nogen negte – uden maaske Biskopperne – ti det er jo rædsomt at skulle aflægge Ed paa noget som det er saagodtsom forbudt at gjøre, og det i et Sprog, som maaske knap Halvparten forstaar saa godt, at de kan give en ordentlig Oversættelse deraf. Men derfor er det jo vist ikke givet, at et sligt Andragende vil have Følger, da man jo temmelig godt kan forudse, at Afskaffelse af Embedsedden er det første Skridt til Præstefrihed. Denne (Præstefrihed) er nu rigtignok en Sag, som jeg har ikke saa lidt Betænkelighed ved (skjønt jeg paa den anden Side kan indse saa godt som nogen, at Embedsedden ingen Betryggelse giver); men hvis den vil udvikle sig naturligt af en slig i mine Tanker aldeles nødvendig Foranstaltning, saa er jeg ikke bange for den.

Jeg har haft en Bedrøvelse i denne Tid, om jeg saa maa kalde det. Min Fader søgte Fredriksberg, men som Du vel har set af Bladene, Provst Hall, en Broder til Ministeren blev ham foretrukken, skjønt han er en hel Del yngre. Det vilde have været en stor Glæde for mig at faa min Fader til Præst ej blot fordi det var saa rart at have sin Familie saa nær, men ogsaa for at vi kunde faa en hørlig Præst, hvilket, efter hvad der fortællles, nok ikke skal kunne siges om Hall. Ogsaa en anden Ministerbroder har ved samme Lejlighed sprunget en hel Række ældre Ansøgere forbi, nemlig Fenger; blandt hans Konkurrenter nævnes Folk som Provst Blædel i Nustrup, der bestemt er en rigtig dygtig Mand.

Nu kan jeg ikke faa Tid at skrive længere denne Gang, hvis jeg ikke skal lade dette Brev ligge og vente paa Fortsættelse om flere Dage. Derfor være Du nu Gud befalet – og skjønt det jo kommer noget sent, vil jeg dog af et ret venligt Hjærte ønske Dig et i alle Maader velsignet Nytaar. Lad mig nu

snart høre et Par Ord fra Dig; jeg lover Dig at jeg herefter skal være mere expedit med mine Svar. Hils Din Fader og hele Familie fra

Din
Skat Rørdam

5

Jeg har med megen Tilfredsstillelse læst Din Budstikke-Artikel.

10 **25. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [3/2-1863]

Jeg vil takke dig for dit Brev, skjøndt det, som du bemærker, kom lidt sent; men jeg kan jo ogsaa nok indsee, at du har de Ting at tage vare, som vigtigere er. Jeg takker dig for dit gode Ønske i Enden, det forekom mig at
15 være saa *velmènt*; jeg fik da et Indtryk af, at der var slaaet Streg under det; og et godt Ønske er under visse Omstændigheder mere værd end rede Penge. Jeg har nu ikke saa knap Tid som du, derfor tager jeg Anledning til strags at svare, thi har du end ikke Tid at skrive, du har dog nok til at læse et lille Brev.

20 Jeg havde nok hørt, at din Fader søgte Frederiksberg, og ligesaa, at Guldberg i Væhr dernæst vilde til Hammer, og jeg ventede jo rigtignok ogsaa, at han vilde have faaet det, da jo Ingen efter min Formening kunde concurrere med ham; men da det ikke er sket, maa det jo saadan være bedst. Min Fader mente rigtignok ogsaa strags, da vi hørte det, at det vilde ikke
25 være ønskeligt, om han blev forflyttet dertil, thi han troede, at dette besværlige Embede vilde paa et Par Aar *slide* ham op, og det er der nok Noget i, thi din Fader er jo ingen ung Mand længer, og der er da ikke noget besværligere Kald i Danmark end Frederiksberg, naar Arbejdet da ikke gjøres til Hastværksarbejde, hvad din Fader jo ikke kunde give sig af med. I
30 den Sag tænker jeg, det er vor Herre, der har forbeholdt sig at raade.

Forresten seer det jo ud, som om Ministeriet var bange for snart at skulle sættes ud af Virksomhed, siden det saa hensynsløst søger at faae sin Familie forsørget; og maaske dels Forsynlighed i saa Henseende ogsaa kan have sin gode Grund. Hvad imidlertid Fenger angaar, saa synes jeg, det kan nok
35 gaae, thi Hyllested er jo da intet Herresæde, og han er jo en Mand, der har bevist, han besidder ikke ringe Dygtighed; men der er vist Mange, der misunde ham det Sted, thi jeg kan ikke tænke mig nogen behageligere Virkekreds end der ved Holsteinborg, hvor der vist er meget Liv og Røre, og saa er det jo tillige en behagelig Egn. Fenger er da ogsaa meget vel tilfreds, – men om de nu dernede vil blive ligesaa vel fornøjede med ham, er

et Spørgsmaal; thi med al sin Dygtighed og Grundærlighed er Fenger en Stivstikker, en sær Praas i mange Maader; hans Kone er der nu heller ikke Noget ved, og det er jo en betydelig Mangel ved en præst.

Min Søster Hanne, som tjener hos dem, antager jeg følger med dem, da
 5 de plage hende stærkt derfor; det er just ikke efter mit Hovede, da hun ikke har det videre godt hos dem, idet Konen som fast er et 0 og Manden en Stivstikker; men det har sig, som Bonden her siger: "man skal derhen, hvor Brødet er". Forresten er der vel ikke saa farlig langt mellem Hyllested og Hammer, saa jeg antager Fengers vel vil komme sammen med din Faders,
 10 og jeg vilde i saa Fald være glad ved, om dine Søstre vilde holde sig lidt til min Do.; thi under mange Omstændigheder har en Pige, som *tjener*, det ikke godt. Saadan var i Sommer Ferdinand Fengers Døttre i Aale en Tid lang, og Hanne klagede sig jammelig over Trykket af deres Vigtighed; de er nok forresten ogsaa nogle daarlige Skud af en god Stamme. Det faar nu
 15 imidlertid at gaae, som det kan.

Af dit Brev seer jeg jo, at du har paataget dig Forfærdigelsen af en *Lærebog*, som jo rigtignok er grumme fornøden og ønskelig at faae, men vistnok lige saa *vanskelig* at forfærdige. Tanker om, hvordan en saadan *skulde* være, ere mig ikke fremmede, da jeg omgaaes meget med *vordende*
 20 Seminarister, har ogsaa selv læst med nogle af dem. – Som du selv gjør indirekte opmærksom paa, er Intet saa fornødent for en saadan som *Livlighed*, og Intet saa meget at undgaae som *Tørhed*, men med denne Erkjendelse er jo kun *Lidt* naaet af en virkelig *Bog*. Skulde der være nogen Mand, jeg fremfor Andre tror istand til at skrive en saadan, saa er det
 25 Budstikke-Boisen, thi han kan paa en ganske underlig Maade behandle en Ting livligt, men hvor vidt han i denne Sag kunde begrændse sig, var vel tvivlsomt.

Jeg tænker mig, at en saadan Bog nærmest i det Formelle skulde ligne Mynsters Betragtninger, være en Samling af mere enkeltstaaende Betragtninger, ikke som hans i Prædiken-Form, men som Boisen kan skrive dem. Thi Paragrapher, tror jeg, kan ene gjøre en Bog kjedelig; og derfor vilde jeg da heller ikke raade til at følge Balslev, hvor der jo ingen anden Orden er, end den som Luthers Catechismus frembringer; rigtignok vilde dette, at følge ham, skaffe en saadan Bog mere Anvendelse og Afsætning, og fra den
 35 Side være en Fordeel, eftersom jo en Mængde Skolelærere vilde anskaffe den, som en Slags Udlæggelse af Balslevs; det vilde jo vel ogsaa paa en Maade være en Lettelse under Udarbejdelsen at have denne Reol at pakke ind i; men jeg tror, det vilde skade selve dens Indhold, da dette maa frit gjengives, forat kunne være livligt.

En Hovedsag er Livlighed, og det kræver jo atter en vis Bredhed, hvorfor

man vist ikke behøver at frygte for at være for *vidtløftig*; al *Kortfattethed* er en Fejl ved en Lærebog, der er bestemt for *Eleverne*, og derfor vil jeg ønske, du vil gjøre dig *vidtløftig* uden derfor i ond Betydning at være bred og udtværet. Som et Mønster paa en Lærebog staar for mig *Melby's*
 5 Kirkehistorie, – med sin Vidtløftighed er den langt anvendeligere og frugtbarere samt lettere at bruge end f. Ex. *Kalkars*. Derfor mener jeg, at en saadan Lærebog maatte gjerne have et Omfang som *Martensens Dogmatik*, thi det gjør den hverken vanskeligere for Læreren at bruge, eller vanskeligere for Lærlingen at lære af, men giver netop Plads for det Opbyggelige,
 10 som der efter min Formening altid maa findes i en brugbar Lærebog. Luthers lille Catechismus er meget opbyggelig, *Martensens Dogmatik* i sin Retning ligesaa, men *Balslev* er kjedelig og *Lisco* ikke mindre.

Det er nu en Post, hvori jeg tror at have ubetinget *Ret*, *vidtløftig* og *opbyggelig* (naturligviis ikke i Prædikestil), og jeg vil ønske, du vil tage dette
 15 under nøje Overvejelse, da jeg tror, at Bogens Anvendelighed vil afhænge deraf; jeg har nemlig ingen Tvivl om, at den baade vil blive *christelig* og *velbetænkt*, men derfor kan den godt være *kjedelig* og *ufrugtbar* for Alle udenfor Tangs Seminarium, hvor du jo selv vil følge med den. – Tænk dig den nu i Form af en *Samling Afhandlinger*, behandelende alle Hovedsagerne,
 20 saa vil den til enhver Tid være forfriskende for en *Skolelærer*, og der vil tillige være god og forønsket Anledning for en Seminarieforstander at fylde ud og opelske sit eget Skema. –

Hvad dernæst saa Indholdet angaar, saa vilde det vel ikke være vanskeligt, at træffe det Rette der, da den jo kun skal meddele det Aabenbarede.
 25 Jeg har tænkt mig en saadan Bog efter de 3 Afsnit: Antropologi, Dæmonologi og Theologi; – først maa der gives en almindelig *Psychologi* – en Fremstilling af Mennesket som *saadant*, det vil da sige, ikke saa meget en filosofisk som mere en *bibelsk*, hvortil jo baade det gamle og nye Testamente giver rigelige Bidrag. Det *Almen-Menneskelige* er Begyndelsen
 30 tilligemed *Samvittighedens Indhold*, og maaske her *hele Loven* kunde behandles som en bestemt *Udførelse* af *Samvittighedens Indhold*. Men i ethvert Fald, en saadan Bog bør have et Begyndelses-Afsnit = bibelsk *Psychologi*, = hvad Skriften lærer om *Mennesket*, hvorved ogsaa det *Menneskelige* i *Almh.* vilde komme til sin *Ret*. Dette Punkt er jo ligesaavel
 35 som det Øvrige Gjenstand for *Aabenbaringen* og hører altsaa ogsaa med til *christelig Oplysning*; jeg antager fremdeles, at det bedst vilde oplyses ved Exempler af den hellige Historie fremfor ved alm. Skriftsteder. –

Det næste Hovedafsnit maatte være om *Djævelen*, thi med den rette Bestemmelse af ham er ogsaa bestemt: Hans Væsen og Gjæringer og dermed *Synden*; her vilde altsaa *Syndefaldet* og hele *Syndens Naturhistorie*

falde. Aabenbaringsens Oplysning om Synden er jo i Grunden Oplysning om Djævelen, og hele dette Capitel skulde ind under ham, have ham til Overskrift. Endelig det *Tredie* vilde jo blive en Udlæggelse af *Troens Ord*, i Grunden Led for Led, med særligt Hensyn naturligviis til den tredie
 5 Artikkel, – hvor Naademidler og Naadevirkninger vilde naturligt falde ind under *Kirken*, Arbejdet og Lønnen i Viingaarden. Paa denne Maade deler det Hele sig naturligt efter I: jeg II forsager – III tror – Dette angaaende de Tanker, jeg har om *Ordenen* og *Hovedindholdet* af en saadan Bog; og det er Hovedsagen: Giv Enhver Sit; giv *Menneskeligheden* Sit – giv og *Djævelen*
 10 hans. –

Hvad fremdeles Enkelthederne angaar i Troen, da kunde der jo være Meget at samtale om, men det bliver for vidtløftigt at skrive om; kun vil jeg dog bemærke, at det Ønskelige var ganske at stryge dette: om Guds *Egenskaber*, denne Udstykning af Gud, der er reent antropomorphistisk og
 15 desuden i ingen Henseender fører til Begreb om hans Væsen. Over det Afsnit kan alle Seminarister catechisere svært, men jeg seer ikke, hvad det Alt har med Troen at gjøre; det er en jacobitisk Tro som at Gud er èn – eller en *Djævletro*. [NB. Mennesket som saadant føres jo gjerne ind i den første *Artikkel*, under *Troen* paa *Gudfader* (!!)] – men hvad har det der at gjøre?].
 20 (Det er nu saadan nogle enkelte Tanker, jeg har gaaet med nogen Tid, og det kan jo ikke skade, at Du tager dem under Overvejelse; jeg vilde jo ret ønske, at hvis Du skriver en saadan Bog, den saa maatte blive god, baade for din egen Skyld, for de Staklers Skyld, der skal pines med den (denne sidste Tanke vil være en nyttig Medarbejder under Udarbejdelsen) og endelig for
 25 min egen Skyld, da jeg saa maaske kunde faae mere Glæde af at *anmelde den*, end du lader til at nyde ved Omgang med Hermansens Værk.

Dette Sidste betræffende, da er jeg i Grunden heelt ubekjendt dermed; har jo nok bladet deri, kan jo ogsaa nok have en Mening om den mer eller mindre heldige danske Form, men er jo uden af Stand til at dømme om dets
 30 Værd som *Oversættelse* i og for sig. Min Fader synes ikke videre derom og foretrække nok Lindberg; der er egentlig kun èn Ting, han har rost i den og det er i Ps. 51, 7, hvor han heldigt har sat *Brøde* i stedenfor *Misgjerning*, thi dette Sidste er jo rigtignok en forkert Tale, at kalde Fødsel en Misgjerning. Som en Latterlighed har han omtalt, at han i Ps. 139, 13 kalder *Moders Liv*,
 35 *underjordiske Dybder*, helst da det Hebraiske ingen Anledning giver dertil, og Lindberg meget heldigt har oversat det. Forresten vil jeg godt troe, at du har Ret, naar Du kalder det en prosaisk og ukorrekt Oversættelse, thi Hermansen er bestemt en altfor vrøvlet og svag Mand til at oversætte Biblen; Luthers raske og bestemte Charakter har vist hjulpen ham ligesaa meget som hans Lærdom. Hvordan det saa forresten har sig med H.^s

Christendom i Grunden, kan vel være tvivlsomt, hans Venlighed og Forekommenhed uførtalt; men Bibelens Oversætter maatte jo være ærligt troende.

Den Sag om Præstedens Afskaffelse forstaar jeg ikke rigtigt; om det
 5 skulde gaae ud paa ganske at faae den afskaffet, thi det er jo i Grunden
 Præstefriheden, eller kun paa at faae den i en forandret Form og paa Dansk.
 Den kunde jo gjerne hêlt være borte og dog kunde jo Præster ligesaa godt
 som andre Statsborgere sagsøges, naar de foretog sig Noget, stridende
 10 og fra den Side er det altsaa uden Betydning. Men Afskaffelsen vilde jo fri
 Landet for en Hob Menedere, der aldrig kan være nogen Gavn for
 Samfundet.

Jeg tænker mig imidlertid, at den Sag ingen Fremgang vil faae, med
 mindre en stor Deel Præster vilde udtale sig, thi det er dog egentlig dem der
 15 have Skoen paa. Kunde ikke ogsaa her Rigsdagen forlange at tale med og
 navnlig sætte sig mod dens Afskaffelse, da den jo fordres af Præsterne som
 Statsebedsmænd? Da jeg blev ordineret, gik det meget prosaisk til; hele
 Acten foregik i Bispens Værelse, i Eenrum med ham; det Eneste der
 bevarede Værdigheden tror jeg var Latinen, thi i og for sig er det en fløv og
 20 jeg synes næsten uchristelig Handling; underligt i højeste Grad at skulle tale
Latin til Gud, ja det er en Latterlighed uden Lige. Papisterne er ikke saa
 gale. Men skjøndt det saadan kan være indlysende nok, at det er en Galskab
 som det staar sig, saa synes jeg igjen, det er saa stort et Spring til heelt at
 slippe det, at vi i vor Taalmodighedens Tid har ondt ved at troe paa sammes
 25 Gjærlighed. Og fremdeles forekommer det mig altfor meget at passe med alt
 Andet, at der skal være et Løfte ved en Tjenestes Overtagelse, og i
 Besynderlighed stemmende med vor Tid at tage strænge Løfter af Tjenere,
 om hvem man har grundet Mistanke, at de ikke vil holde dem – til at man
 tør vente, de Velvise vil vide af denne Afskaffelse. –

Men at Sagen kommer i Gang og paa Tale, kan jo aldrig have nogen Fare,
 men i ethvert Fald føre til at øve end mere i Taalmodighed, som gejstligt og
 versligt Regimente for Tiden synes at regne for øverste Cardinaldyd, hvis
 Indøvelse er nærmeste Gjenstand for dens Omsorg. Fødte Fjender af denne
 Frihed vil jo Bisperne (undtagen maaske Kkgrd) føle sig kaldede til at være;
 35 en Bisp er en sær Ting; vor har nu udstedt et Hyrdebrev iaar, der efter
 Sigende, thi Provsten bevarer det endnu for Forglemmelse, skal *forbyde* ved
 Daaben at sige: *gjøre til Disciple*, i det Hele forbyde alle Afvigelser fra
 Alterbogen, hvoraf der vistnok haves i Brug 4 Udgaver, alle forskellige.
 Som Følge heraf maa man ikke bruge Fadervor eens ved alle kirkelige
 Handlinger, thi det staar forskjelligt paa de forskjellige Steder.

Biskop Brammers Manèr minder stærkt om Paven, der nu da han sidder mellem Neglene, spiller sine største Trumfer ud. Ligesaa vil ogsaa Aarhus-Manden vise Stiftet, at han er til og fører et vaagent Øje med falsk Lære! De arme Bisper med deres Hyrdebrev; de skal gjøre et Hyrdebrev hvert
 5 Nyaar, det er en Æresgjæld de har selv sat dem i; men Tiderne ere saa trange for de gamle Karle, de har Intet at skrive om. De have jo rigtignok et heelt Aar til at gjøre det i, ”men Evnen er saa ringe”. Nu har han formodentlig listet Boesen i Horsens til at være Stiftsprovst, og nu gaar han da i Hundene, thi hvordan det saa har sig, det er farligt baade at blive Bisp og at
 10 være i Nærheden af den guldbrodere[de] Kaabe, den virker søvndyssende. –

Naar du nu igjen vil til at røre ved Examensspørgsmaalet, saa haaber jeg da, du slaar paa en anstændig Maade til Clausen. Jeg kan ikke fordrage denne Ængstelighed for at røre ved den ”agtede Lærer”, ”hvem vi alle see op til med Højagtelse”. Jeg for min Part har aldrig havt nogen Højagtelse
 15 for ham, *du* ikke heller; og jeg veed heller ikke, hvordan han skulde fortjene den. Thi hans Fortjenester af *Universitetet* ere mig ubekjendte, og det er jo den Sag her at Tale om; at han har været efter manges Sigende ”en human Examinator”, er muligt, men jo da ikke mere end hans forbandede Skyldighed. Jeg kan i det Hele ikke see, hvordan han skal være det raadne
 20 Æg, Ingen tør røre ved, thi han er jo ingenlunde kilden af sig, naar han seer sit Snit til at komme over Andre. Nu har jeg glemt hans Udgydelser sidstleden i Fædrelandet, men erindrer da nok, at han sjoflede alle Gejstlige som rene Skoledrenge, og opstillede Facultetet som Indbegreb af al Visdom. Han staar jo virkelig i den taabelige Formening, at Ingen i Landet
 25 kunde examinere ved den lumpne Examen, men at enhver, som Bornemann, naar han kun kommer under Hat med ham er saa i samme Øjeblik capabel.

Fremdeles er det da en Taabelighed, at ikke Landets Præster skulde have bedst Forstand paa, hvad der fordres for med Velsignelse at kunne være
 30 Præst, en Taabelighed, der hviler paa den Forudsætning, at Universitetet skal ikke forberede til at være *Præster* men til at være kritiske *Theologer*. Endelig udtaler han det jo ganske frimodigt, at det vilde være usømmeligt, om Staten lønnede et Facultet og Studenterne saa ikke var nødt til at høre dem; det er jo, at Studenterne er til for Facultetets Skyld. Nej han skulde
 35 rigtignok dyppes, thi noget mere Vigtigt og Arrogant synes jeg ikke kan opstilles, og det maa man indrømme, det er en spag Røst som Roskilde Convents Udvalgs Medlemmer har opløftet. –

Clausen er mig ufordragelig, thi han er en Fjende af al *aandelig Frihed*, hvormeget han saa ellers raaber paa Frihed i det Borgerlige; han er en Tyrran ved Universitetet og i Kirke; og saa er han en Hader af det

vaagnende kirkelige Liv, saa han kunde æde det op, hvis det var ham muligt. Hvor han træder op mod en Sag er han bitter og onskabsfuld paa alle Kanter, i det Hele alt Andet end human – han fortjener derfor ikke den Virak, der svies af under hans Næse, og det tjener jo kun til at bestyrke ham i hans saliggjørende Tro paa, at han er den velvise Maaler og Vramer. Han rev jo Conventet i Næsen, at de havde blandet dem i uvedkommende Ting; hvortidt mon han har ikke haft sin Næse i Kirkens Sager, og hvis ikke Præstedannelsen kommer Præsterne ved, saa gad jeg vidst, hvad der kommer dem ved; man skulde dog synes, der er Ingen, der bedre end Skomagerer forstaae, hvad en Skomagerdreng bør oplæres i.

Og hvis der ikke i Landet findes Mænd, som var i stand til at examinere, saa har Facultetet da den største Skam af de daarlige Disciple; men det er da en Haan mod Landets Præster, som da ikke forskyldte, men burde give ham igjen lige i Øjnene, thi hvad der er præsteret af Brugbart i theologisk Litteratur i det sidste halv hundrede Aar her i Landet, det har da Facultetet hverken haft Arbejde med eller Ære for; i alle Videnskabsfag sakker jo Facultetet agter ud, – ja efter din Mening er jo deres største Haab, Hermansen, som de nu i en Række af Aar har trompetet med, heller ikke ægte.

Vore egne Sager her paa Landet gaae deres stille vante Gang. Vi holde Bibellæsninger her rundt om, hver i sin Manèr, der tilbydes nok baade af Sandhed og Løgn. Jeg læser 1. Joh. Brev og har da selv lidt Fornøjelse deraf, om det saa kun er faa Andre. I Odder tumler Kirkeby sig det bedste han veed; jeg er glad ved at have ham her i Nærheden, thi det er en flink og dygtig Fyr. Han driver det nu med at trumfe for dem, men det er nogle raske Folk der; sidste Onsdag Aften vilde de nok gjøre Mudder i Kirken, opløftede Raab i forskjellig Retning og toge Livtag, saa han maatte holde op og ned at gjøre Retteside, samt true med Politiet. Saalænge der er en saadan grundig Opposition, gaar det ganske vel; naar den er bleven vant til Mosten og ikke længer gider røre sig, saa er der mindre gode Udsigter.

Noget Røre er der da begyndt her omkring, og Odder Menighed har i disse Dage gjort Andragende til Provsten om, at der maatte tilstedes Lægfolk Adgang til Præsteconventet i Odder, for der at fremkomme med deres Forespørgsler, da de nok kan mærke, at der mellem Præsterne er Ugler i Mosen. Paa næste Torsdag skal vi desangaaende have Møde, og jeg er forberedt paa, at den bedre Deel dydigt sætter sig imod slige vilde Friheder; maaske det kunde føre til det ønskelige Resultat: Conventets Opløsning.

Lidt Ærgrelse har vi jo ogsaa af og til; i Randlev Sogn, midt mellem Odder og Gylling, var der en Mand, som holdt sig til os, vidste ogsaa ret

Besked om Vejen, men kunde aldrig komme til at tage fat med Kraft; det var og blev Sorg over Synden og dermed Vantro; vi søgte jo at hjælpe paa ham paa alle Maader, ved gode Ord og fornuftig Omgang, især da hans Nabo var en troende Gaardmandsfamilie; men det vilde ikke frugte, han var
 5 og blev i Anfægtelse, hvortil vel ogsaa slog sig nogen legemlig Sygdom; Enden blev da, at han sidste Juleaften skar Halsen over paa sig selv og bragte jo dermed de Opvakte megen Sorg og den modsatte Side betydelig Glæde. Der er jo en Deel, som gaar saadan og hvide; jeg er bange for, at der er kjælet for meget for den nævnte, thi den Slags Folk fortjene kun liden
 10 Ynk, som ikke *vil* trækkes op. Det er tidt vanskeligt at vide, hvordan man skal tage paa Menneskene, og det Meste er nok Slumpetræf, naar det falder vel ud, – eller rettere sagt, vor Virksomhed er = 0.

Jeg seer idag af Ugeskriftet, at Clausen vil ikke vide af, hvad Rudelbach skylder ham for at have sagt; jeg tror nok, det kom fra Rudelbach mens han
 15 endnu levede; da skulde Cl. have dreven det i ham, nu efter hans Død er Indsigelsens Berettigelse lidt tvivlsom; thi i Sagen selv har jo R. Ret. De er kun enige i een Ting, og det er ikke Religionsfrihed, men Had til Grundtvig og til et frit kirkeligt Liv. Disse biographiske Meddelelser om Rudelbach ere ellers ganske morsomme; kun er det pudsigt, med hvilken Begjærighed
 20 Ugeskriftet tager ham til Indtægt, skjøndt det har jo ingen Lod eller Deel i ham. –

Endnu er at anmærke, at du vel kjender *Victor Blochs Lærebog* og tager den til Hjælp, thi den er da hidtil den bedste paa Dansk.

Og lev saa vel, og vor Herre give dig Naade i alle Ting.

25 Gylling d. 3 Februar 1863 Otto Møller

30 **26. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [28/7-1863]

Jeg skal allerførst takke dig for de tilsendte Hefter af Luthers Postille, da det glæder mig, at du bevarer mig i din Erindring. Jeg har forresten sub[s]criberet paa Mynsters Oversættelse, og har afsat nogle og tredive
 35 Exemplarer til mine Venner blandt Bønderne her omkring; jeg vidste jo nok, omtrent paa samme Tid, jeg tegnede mig for disse mange Exemplarer, at der udkom en ny Udgave af Tidemands Oversættelse, men dels var jeg aldeles ukjendt med, hvem der besørgede denne Udgave, da Prøvebladet ingen Oplysninger meddelte derom, og jeg nærmest forestillede mig det som en Boghandlerspeculation, – først senere hen fik jeg at see, at du var

Udgiver, – og deels gjør jo den store Forskjel i Prisen – 8 Rdl og 3 Rdl –, at mindre formuende Folk jo ubetinget foretrække Mynsters; og da mine Subscribenter jo mest høre til Husmænd og Tjenestefolk, kunde jeg ikke Andet end billige deres Valg, thi Mynsters Udgave er saavidt jeg kan
5 skjønne baade en *god* Oversættelse og særdeles billig.

Jeg antager, det havde været rigtigere under disse Omstændigheder at udgive Tidemands som et rent sprogligt Mindesmærke og spare Træsnit-
tene, der jo slet ingen hverken kunstnerisk eller opbyggelig Værdi have, men vel ere den væsentligste Grund til den høje Pris. Heri tænker jeg mig
10 ogsaa, at du er enig med mig, men der maa jo nu fortsættes som der er begyndt, og Planen til Bogens Udgivelse var vel lagt, før du fik nogen væsentlig Indflydelse, i det Mindste da før der udgik Indbydelse til Subscription paa Mynsters. Der kom jo nogle Oplysninger derom i Kirketidenden, som gjorde, at min Fader blev meget vred paa den
15 gyldendalske Boghandl.; men jeg kan dog ikke negte, at den *billige Pris*, en Hovedegenskab ved en Folkebog, rørte mit Hjærte, saa jeg ingen Fortrydelse følte ved her i vor Egn at have taget mig af den. – Men som sagt, jeg takker endnu en Gang for det Tilsendte; den er usædvanligt smukt udstyret, og i Forhold dertil vel ikke for dyr.

Jeg var ikke tilstede ved Missionsmødet i Svendborg, men Kirkeby i
20 Odder var der, og ham talte jeg lidt med for et Par Dage siden. Den mærkeligste Efterretning, han bragte, var for mig den, at du ikke længer skal forestaae Missionsskolen; han mente, at der var kommen Kurrer paa Traaden, og at Bestyrelsen ikke var tilfreds med din Virksomhed. Det
25 skulde slet ikke forundre mig, om saa var, da Selskab og Bestyrelser tæller underlige Medlemmer, men jeg vilde dog grumme gjerne vide Lidt om den Sag fra den rette Kilde, da det vel vil bidrage betydeligt til at stille baade Missionsselskabet og Missionseleverne i deres rette Lys. Naar man Intet bestemt veed, gjør man sig jo som oftest helt forkerte Forestillinger, og da
30 jeg allerede har nogen Mistanke til mine Forestillinger om denne Sag i det Hele, vilde jeg nødigt bestyrke mig deri uden at have god og gyldig Grund. Jeg venter derfor, naar du faar Tid, at høre Noget fra dig desangaaende, thi du har vel ikke Lyst og Lejlighed til i Aar igjen at gjæste os. Indbydelsen kommer vel for seent og du har vel ogsaa bedre Steder at tage hen, hvis du
35 har Evne til at rejse, end herover til os. Du husker jo vel ellers nok, at det er en Tidlang, siden du lod høre fra dig; men jeg er meget villig til at undskylde i saa Henseende.

Forleden var jeg paa en Udflugt med et Par Mænd her fra Sognet ind i Aale, hvor Th. Fenger før var Præst. Jeg havde ved Besøg hos Fenger stiftet Bekjendtskab med Jens Jørgensen paa Bjerregaard, Rigsraadsmedlem,

hvem du vel kjender i det Mindste af Omtale. Han var herinde i Vinter en Søndag og jeg lovede ham, at komme ind til dem engang ved deres Maanedsforsamling, thi han har i en Snes Aar en Gang hver Maaned holdt gudelig Forsamling. De har nu derude efter Fenger faaet en Præst, som hedder *Riber*, en overordentlig velvillig og føjelig Mand, som vistnok ogsaa mener det godt nok i sin Præstegjerning, men hos hvem der slet ingen Kraft er og som paa ingen Maade kan udfylde den Plads, som Fenger indtog derude.

Jeg havde nu lovet J. Jørgensen at komme derud til en Forsamling, men da den altid affholdes Søndag Eftermiddag, fik han det Indfald at bede Præsten om jeg ikke ogsaa maatte prædike og holde Altergang i Kirken og dertil gav han sin Tilladelse. – Da nu denne Indbydelse ankom hertil, fandt jeg ikke der var noget Betænkeligt derved, hvorfor jeg meldte dem, at jeg skulde komme. Da jeg Lørdag Aften ankom til Bjerregaard, var Riber der, og jeg kunde nok mærke, at han følte sig trykket ved dette besøg, saa jeg allerede begyndte at fortryde, at jeg havde mænget mig ind i uvedkommende Sager. Han havde jo nok givet sit Minde dertil, men J. Jørgensen havde ham aabenbart i Lommen, saa det var ikke med hans gode Villie; jeg tror endog han forstod det, som han skulde vælge mellem denne Gjæsteprediken og at J. Jørgensen løste Sognebaand, og dette Sidste vilde nu gjøre ham meget Ondt. –

Om Søndag Morgen ankom Svendsen fra Jelling og gamle Peder Larsen Dons, samt en Hob Folk af de Opvakte dernede sønderfra; og jeg følte mig slet ikke vel, helst da Svendsen lod forstaae, at han syntes, det var temmelig nærgaaende. Imidlertid vi kom jo i Kirken og hjem igjen og havde om Eftermiddagen Forsamling, hvor Svendsen talte særdeles vel. Men saa om Aftenen fik jeg da at vide, at en Deputation fra Sognet havde været hos Præsten og villet havt ham til at forbyde dette Uvæsen med ”fremmede Profeter”, og da han vred sig og kom med, at han havde givet sit Ord, som han jo ikke kunde tage tilbage, saa drog de til Herredsfogeden og vilde have havt ham til at rydde Kirken. Han følte sig jo nu ikke kaldet til denne Forretning og dermed faldt saa Sagen, men jeg skal ikke negte, at jeg var mindre vel ved denne Opdagelse, der jo imidlertid kom bag efter ligesom Nabals ved Gildet. Jeg blev saa derhenne endnu en Dag og tog Deel i en Folkefest paa Fredericiaslagets Dag, hvor det gik ganske fornøjeligt og hvor de Indfødte syntes at blive forsonede.

Men nu gad jeg høre din Mening om jeg i dette Tilfælde har handlet urigtigt, thi det lod baade Svendsen og Pastor Kirketerp i Uldum mig forstaae, og det kan vel gjerne træffe sig at der vil komme Indbydelse til en ny Razia derinde ad Aare, hvis man lever, og man maa jo saa være bestemt

paa, hvad man derved skal gjøre. Det kan jo gjerne være, at du anseer Saadant for en ringe Ting, men det er dog et Spørgsmaal, som i vore Overgangstider kan faae stor Anvendelse, thi man faar idelige Anmodninger om saadanne Indfald paa fremmede Vildbaner, og Bisp og Provster
 5 see jo sagtens skjævt dertil, naar man i nogen Maade gaar udenfor sit beskikkede *Hartkorn*. Hartkorn har en vældig Betydning i vore Dage, Alting vurderes og begrændses derefter baade i det Folkelige og Kirkelige.

Jeg ligger for en Tour i næste Uge ned til Laurberg, som du jo kjender, og
 10 krydser ved den Lejlighed sagtens omkring til Jelling og Skjolde, paa hvilke to Steder vi har vore Profeter. Jeg skal ellers ned til Laurberg for at prædike, thi Alting gaar i vore Dage eller da i vor Himmelegn ud paa Prædiken; ”en Præst er til at prædike, ligesom en Hund er til at gø” – kan en Præst ikke prædike duer han ligesaa lidt, som en Hund der ikke kan gø; saadan siger
 15 Peder Larsen, der betragtes som en Lægbiskop for Jylland, og heri er ogsaa de Opvakte troligt enige med ham.

Nu vil L. anstille en Extra-Kirketjeneste, i Anledning af hans Barns Daab, hvor der skal prædikkes og hvor han selv med et Samfund af Skolelærere vil messe det store Litani. Jeg tænker, at Touren kan blive
 20 glædelig nok, men der er noget besværligt ved at rejse ud paa Prædikeembedet for Folk som mig; det er ikke som naar Bojsen rejser Landet rundt og prædiker hver Dag paa de forskjellige Steder, han kommer til; det er for mig noget Uforklarligt, hvordan han kommer igjennem dermed, thi vi andre kan have ondt ved at gjøre èn om Ugen, mens han med tilsyneladende
 25 Lethed gjør èn om Dagen. Men skjøndt der er en Deel Besværlighed forbunden med saadan at rejse paa Embeds vegne, saa indsamler man jo da ogsaa ved saadan Lejlighed adskillige gode Ting, som man kan tænke og drage en og anden Frugt af; især har jeg stor Fornøjelse af at kunne komme til at høre Fog gjøre Prædiken; det er en Mester paa det Instrument, man
 30 kan aldrig glemme en Prædiken af ham og det er ikke, som Adskillige mene, for dens Underligheds Skyld men paa Grund af de forunderlig dybe men dog simple Bemærkninger, han stadigt finder Lejlighed til at gjøre.

For nogen Tid siden fik jeg Indbydelse til at indfinde mig ved et Kirkemøde, der agtes afholdt i Kjøbenhavn i September, og som nok vil
 35 blive et rigtigt GrundtvigianerMøde af det reneste Udvalg; jeg gjør mig nogle Betænkninger ved den Sag, thi det forekommer mig at have saa stærkt Udseende af en *Partisag*, at man staar Fare for selv at opstille sig og begynde at virke som Parti. Det er nu i mine Tanker ikke heldigt, thi en god Sag taber ved at blive en Partisag og Modstanderne faae ved den Lejlighed et ønsket Vaaben i Hænderne, da Indbydelsen nok kun udgaar til Ligesin-

dede. Dernæst finder jeg, at *Tiden* er betænkelig, da den er sat i Forbindelse med d. 8de September; det giver mig Anledning til at frygte for, at Mødet og Festen vil komme til at ligne den, der omtales 2. Moseb. 32, 6 – hvor Offringer indtog en væsentlig Plads, og hvor det Hele endte sig med at de stode op at *lege*. Der vil vist blive anstillet storartede Takoffringer til Gr. og udført mange konstige Lege til fælleds Opmuntring og Lovprisning.

Jeg kan derfor ikke sige, at jeg har saa farlig Lyst til at være med, helst da jeg kun har faa Penge i min Kasse og de til den Tid vil være færre endnu, men rent forsværge at komme der vil jeg heller ikke, da man jo da ingen Skade kan gjøre der og Mødet ikke taber noget af sin betænkkelige Karakter ved at man bliver borte. Jeg gad ellers vide, om du hører til dem, der er bleven spurgt til Raads i den Anledning, thi det lader til, at der er holdt stort Raad derom. Jeg tænker, at du ogsaa meddeler mig dine Tanker om den Sag; det er rart nok at vide, hvad Folk paa nærmere Hold dømme, thi her see og høre vi jo Alt i Periferien. Men Skjøndt du er nær nok ved Centrum, tager du maaske ingen Deel i de centrale Bevægelser eller kommer med til de privatissime Forelæsninger, jeg hører der holdes Tirsdag Aften.

Det gaar da nok i sig selv igjen, Sagen om Præsteden; at levere det i Landemodernes Hænder er at overgive det til Døden; thi der er jo Ingen i hele Danmarks Rige, der i den Grad betragte sig som fødte til at være dets svorne Fjender som de hellige Bisper. Vor han skal da nok kvæle det, om det er muligt, og hans Landemode, hvori vi nok skal tage os i Agt for at komme, følger ham til denne Gjerning saa trofast, som Herodes Soldater fulgte ham til Betlehem. Det er forunderligt at høre, at i Aarhus Landemode skal Ingen med den Varme have taget sig paa at forsvare Eden som Pastor Kampmann i Æbeltoft, der dog ellers er en overmaade agtværdig og frisindet Mand. Men det velvise Mode blev da enigt om at bibeholde det hele dingeldangel, paa Latin naturligvis, thi det flatterer altid lidt, – kun ønskede de denne opbyggelige Handling forflyttet fra Kirken over i Bispegaarden, hvor de formodentlig mene, at det uforstaaede Latin, der dog lyder saa godt, passende hører hjemme i den lærde Biskoppeligheds Rede. Aa! de jammerlige Blindebertler. –

Jeg forstod nu ellers ikke, hvorfor du saa bestemt afviste al Tale om Edens Berettigelse *overhovedet*; jeg kan jo vel see, at saa drager Sagen en længere Hale efter sig, men det er og bliver dog Hovedsagen: ”I skal aldeles Intet sværge” – og enten der er Udsigt til at man kan holde Eden eller ikke, saa bliver det lige galt. Du tog mig da saa gruligt lempfældigt mod den Dummepande *Rothe*; et saadant Vrøvl skulde have været dypet i sit eget Fedt. Den Slags Forsvar, som han førte for Eden, skal man vistnok kunne føre for en hvilken som helst halsløs Gjerning; og hans sidste og bedste

Grund, hvor det ret kniber, er da mageløs naiv: ”Det gjør da ingen videre Skade”! Uha, saadanne Folk skulde pidskes med Skorpioner til de holdt deres gale Mund lukket.

Denne Rothe og Brasen (det *Asen*, det er det Bedste ved ham, at hans
 5 Navn har et saadant smukt Rim) sætter jeg i et Hold, de er lige vanvittige
 begge. Br. er lidt mer at undskylde, thi han gaar vist og speculerer paa at
 blive Bisp engang, siden han fortærer en saadan umaadelig Masse Spyt, men
 Rothe er jo bleven licentiat og bliver vel aldrig Mere, er da vel heller ikke saa
 eenfoldig at bejle til Bispestolen, og saa kunde han jo godt sidde i Ro være
 10 vanvittig uden at ulejlige Andre. Som sagt, det er mig en Aandsfortærelse at
 læse, hvad de to skrive; og forleden vilde Asen til at være Exeget, og skrev
 Noget, der da vist var en Fortsættelse af hans exegetiske Afhandling til
 Embedsexamen i sin Tid, saa skolefuxeagtig saa det da ud.

Skulde du see N. Lindberg, saa sig ham, at jeg den første Uge i August
 15 ikke er hjemme, da han vistnok har tænkt paa at aflægge et Besøg hos os iaar
 ligesom ifjor. Han sælger nok sin Sjæl til Tang og kommer vel aldrig ud af
 hans Klør, saavidt jeg kan høre paa hans Søster, som er her i Præstegaarden
 i denne Tid. Man begynder at faae en lille Mistanke om, at Blaagaards
 Seminarium er noget Skidt, maaske man tager fejl, men det bærer da
 20 *umodne* Frugter. –

Nu maa jeg stoppe denne Gang; vil haabe som sagt ved Lejlighed at høre
 lidt Ordentlig, navnlig om Sagen med Missionsskolen – og forresten ønske,
 at du maa have Guds Velsignelse med dig i alle Ting.

Din heng. Ven

25 Gylling d. 28 Juli 1863.

Otto Møller

27. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

30

Hammer d. 1ste Avg. 1863.

Nu er det en god Stund siden jeg har skrevet til Dig, min gamle Ven, og det
 har i lang Tid ligget mig paa Samvittigheden; jeg kan egentlig ikke sige, at
 35 jeg har haft Lyst til at *skrive*, uden det da skulde være for endnu engang at
 opfordre Dig, skønt du kun er Kapellan, til at se over til Fasangaarden, for
 at vi kunde tale sammen. Midlertid, heller ikke det har jeg faaet skrevet,
 som Du vil have erfaret, og nu da jeg har nogenledes Tid herude i Hammer,
 skal Du dog have et Par Ord fra mig, for at Du dog kan faa at vide, at jeg
 ikke er død endnu, hvilket jeg ikke er, hverken aandeligt eller legemligt.

Jeg haaber Du har faaet et Par Hefter af Luthers Huspostil fra mig. Det er en fornøjelig og lærerig Bog at udgive. Luther er i det hele en Mand, som har haft adskilligt Lys i sin Kristendoms Sag, og som derfor vød at tale med Myndighed. Men Du skal ogsaa læse de gamle Fortaler; min behøver jeg vel
 5 ikke at opfordre Dig til at læse, i det er jo gerne det første man gør ved en Bog, at læse Fortalen, om man end sletikke faar andet læst; men forresten er der intet at lære af den; – men de gamle, Hans Albretsens og P. Tidemands, er det virkelig en Fornøjelse at læse; disse Mænd fra Reformationstiden have rigtignok en anden Forstand paa, hvad det egentlig gælder om for et
 10 Kristenmske i Liv og Død at lide paa, end de senere "lutherske" Theologer, Brochmand endogsaa medregnet. Overhovedet er det et mærkeligt Omslag, der sker med vore Theologer eller rettere Theologien i Danmark ved Aaret 1560; før den Tid var de danske (tænk paa Hans Tavsens og P. Plade); efter den Tid aldeles tydske. – Hvoraf kommer det Omslag?

Jeg holder nu til 1ste Novbr. op med at være Forstander for Missionskolen. Det er fra en Side set kedeligt nok, men i det hele kan jeg ikke sige andet, end at jeg er godt tilfreds dermed, da jeg i længere Tid har mistvivlet om at kunne udrette noget andet end at sløve mig selv. Anledningen dertil er forresten ikke givet af mig, men er følgende: To af Eleverne have i
 15 Samtale beklaget sig for Blædel over, at Religionsundervisningen var sløvende og uopbyggelig, og at de paa Grund deraf slappedes i deres Missionskald. Heraf har Blædel saa taget Anledning til i et Bestyrelsesmøde at foreslaa, at Religions-Underv. skulde overdrages til Pastor Fich, saa kunde jeg tage de øvrige Fag. Dette Forslag kunde jeg begribeligvis ikke
 25 indlade mig paa, men begærede min Afsked, hvilken Begæring, saa underligt det end kan synes, lod til at komme Bestyrelsen ganske uventet, somom det ikke laa i dette Forslag, at man ansaa det for det ønskeligste, og efterat den har betænkt sig i hele 6 Uger, har jeg endelig nu faaet min Afsked. Bestyrelsen lod til at betragte det som et ganske rimeligt Forslag,
 30 hvilket ogsaa laa deri, at det blev mig bragt efter et Møde, hvor kun 3 eller 4 Medlemmer var tilstede.

Hvad der har ærgret mig mest, er forresten den Uforskammenhed, at de komme med et sligt Forslag, eller lytte til Elevernes Klage uden at kende det mindste til min Undervisning; ti i al den Tid Skolen har bestaaet, har ikke
 35 en eneste af Bestyrerne en eneste Gang sat sin Fod paa Skolen for at høre paa Undervisningen, undtagen at Kalkar maaske nok har været der en halv Snes Gange, men kun en 10-15 Minuter ad Gangen, og de kan altsaa sletikke have mindste Mening om den. Og jeg synes da, at jeg kan kræve saamegen Retfærdighed, at de ikke dømme mig uhørt. –

Jeg vil nu forøvrigt ikke nægte, at Undervisningen af og til kan have

været mindre levende, end den kunde have været; men jeg tror rigtignok, at det ikke er mig, men Eleverne, som maa bære Skylden derfor; ti det er et svært Tryk at arbejde under, naar man føler, at man er Genstand for stadig Mistro. Og det er naturligvis det, som Klagen egentlig gælder, at jeg ikke er
 5 Pietist, og saa det, at de dvs. Eleverne, ikke have nogen videre Lyst til at lære; det hele skal dreje sig om det opbyggelige og om det *enkelte* Hjærtets Følelser og Erfaringer. Jeg kan nu trøstig paastaa, og enhver som er istand til at dømme, skal indrømme, at de har lært ikke saa lidt i det forløbne Aar dvs. gaaet frem i Kundskaber; men jeg tror næppe, at de ere komne et
 10 Skridt bort fra deres pietistiske Anskuelse; og hvad kan det saa hjælpe!

Naar jeg tager Hensyn til dette, vil det være mig en ikke saa lille Lettelse at komme bort fra Skolen, eller rettere at lade Skolen drage bort fra mig; ti jeg bliver boende paa Fasangaarden. Men paa den anden Side er det jo sletikke saa overmaade rart at blive Genstand for alle disse haarde Domme,
 15 som upaatvivleligt ville følge; ligeledes er der jo ogsaa for Kød og Blod noget mere behageligt ved at have fast Gage end ved at ernære sig af hvad der i Politisproget rimelig vil kaldes ”tilfældigt Arbejde”; men jeg har da faaet mit daglige Brød før, saa faar jeg det med Guds Hjælp vel ogsaa fremdeles. Saa jeg er ved ganske godt Mod endda.

20 Jeg dyrker i denne Tid herude et Par Ethiker af Wuttke og C. F. Schmid, da jeg til Efteraaret skulde til at holde Examinatorier over Moral, hvortil jeg er bleven opfordret af en Snes Studenter. Det er jo en slags Demonstration imod Bornemann, men dog væsentlig forat de kan lære nogen Ethik; og det kan jo blive ganske fornøjeligt, om vor Herre vil lægge sin Velsignelse til, at
 25 jeg kan forene de to Hensyn, at gøre det noget levende og tillige saaledes, at de kan have Gavn deraf ved deres Examens-Studium. Jeg bliver forøvrigt bestandig mere ked af den tydske systematiske Theologi, der ”mener at den er rig”, men ved ikke, at den med al sin systematiske og filosofiske Flitterstads er fattig og nøgen. Men at løsrive sig derfra er svært, naar man
 30 saa at sige er opfødt dermed.

Kan Du huske at vi engang ifjor talte om: ”af deres Frugter skulle I kende dem”. Det fornøjede mig forleden Søndag at høre en Prædiken af Grundtvig derover, hvor han tog det næsten ganske som min Tankegang var, nemlig ved Sammenholdelse med Mt. 12: et godt Træ kan ej bære ond
 35 Frugt, men af Hjærtets Overflødighed taler Munden, at Frugten er Talen og dennes Virksomhed til at opbygge Mskets, Tilhørens Hjærte. Alts. Frugterne er egentlig den Frugt der bærer for dem der hører dem, og ikke, som det jo næsten altid tydes, vedkommende Lærers egen Vandel. –

Nu faar jeg ikke mere Tid til at skrive idag, og det vil sandsynligvis vare flere Dage, inden jeg kan komme til at skrive igen, saa derfor vil jeg ligesaa

gerne sende dette Brev bort, skønt det jo ikke er blevet hverken meget langt eller indholdsrigt. Lad mig nu snart høre noget fra dig, hvorledes Du lider, og hvorledes din Bedrift gaar. Og jeg vil til Slutning ret indstændigt lægge Dig paa Hjærte, at Du vil have godt af at komme en lille Svip til
 5 København. Der skal jo nu være dette grundtvigianske Kirkemøde d. 8de Septbr., kom herover til den Tid og bo hos mig; Du kan saa slaa to Fluor med ett Smæk; ti Rudelbachs Auktion begynder d. 7de. – Mærkeligt al den Masse Skarn og Skrab den Mand har iblandt sine Bøger.

10 Lev nu vel, Gud være med Dig og Din Gerning. Hils Din Fader og Din Familie venligst fra

Din
 Skat Rørdam

15 **28. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller.**

Fasangd. d. 27. Avg. 63.

20 Naar Ens Samskrivning ikke gaar saa overmaade hyppigt paa, saa hører det til hvad man kalder Uheld, at Ens Breve komme til at krydse hinanden, som det gik med vore forrige Gang. Jeg har mens jeg var i Hammer, oftere tænkt paa at skrive Dig til, da jeg syntes at det nogenledes var Din Pligt at skrive først, i Betragtning af at jeg havde opfordret Dig til at bo hos mig i Omegnen af Mødet d. 9ff. Sept. Og jeg er igrunden halvvejs forberedt paa,
 25 at det vil gaa dette Brev omtrent som det sidste, at det møder Dit paa Vejen. Skulde dette imidlertid ikke ske, saa er det Formaalet for dette Brev at bede Dig, snarest lade mig vide, *at* og *naar* Du kommer hertil, saa skal Du endda faa en hæderlig Modtagelse. –

30 Jeg haaber at dette Møde skal blive i en og anden Henseende lærerigt (baade i positiv og negativ Henseende); men det som jo i ethvert Tilfælde vil være fornøjeligt ved det er, at man vil træffe mange gode Venner. Du mener, at adskillige Offre ved samme Lejlighed vil blive frembaarne –: højst rimeligt, og sagtens קָטָרָה forbunden med nogen גִּיטוֹר; men ogsaa det kan være lærerigt.

35 Der var et og andet i Dit Brev, som jeg kunde have adskilligt at skrive om; men saa vilde dette Brev blive længere end min Tid vel kunde tilstede (og Tid har jeg jo aldrig saa farlig Overflod paa) og desuden venter jeg om ikke saa lang Tid at tale med Dig. – Hvad Du skriver om Dine Bedrifter i Aale har været mig til nogen Forundring, ikke med Hensyn til Hr. Ribers Stilling dertil, hvilken jo er ganske let at forstaa; men jeg kan ikke forstaa,

hvorledes Svendsen kunde finde Din Opførsel ”temmelig nærgaaende”.
 Det synes dog den ligefremmeste Sag af Verden, *naar Præsten i Sognet har
 givet sit Minde* til, at en anden Præst forretter en kirkelig Handling i hans
 Sognekirke (og enten det er en Barnedaab ell. Brudevielse, hvilket jo ikke
 5 saa sjældent finder Sted, eller det er en Søndagsgudstjeneste med Tilbehør,
 det kommer jo ganske ud paa ett): saa kan denne sidste uden allermindste
 Betænkelighed gøre det. At vedkommende Sognepræst er et Mæhæ, som
 siger ja idag og mener nej imorgen, kan ikke forandre Sagen. Som sagt, jeg
 kan blot ikke forstaa, hvor en fornuftig Mand som Svendsen har været
 10 henne den Dag, da han har misbilliget hvad Du har gjort. For at faa nogen
 Støtte overfor en saadan Mening talte jeg forøvrigt med min Fader derom,
 mens jeg var hjemme, og han var aldeles enig med mig. Det er jo ogsaa
 ganske klart at det eneste som i Virkeligheden gør at Folk støder sig
 derover, er, at det er en Præst som Folk gider høre (eller kanske: en
 15 Grundtvigianer), der kommer og taler, hvor der er en Præst, som de ej gider
 høre; var Riber en dygtig Mand, vilde ikke en Hund gøre derad.

Angaaende Missionsskolen og min Stilling til den, har Du vel faaet at
 vide, hvad Du har ønsket, i mit forrige Brev. Kun én Ting gad jeg gerne
 snarest have at vide af Dig, det er, om det paa Svendborg Mødet af
 20 Bestyrelsen er blevet udtalt, at de vare *misfornøjede med* min Virksomhed.
 Jeg vil helst for Skolens Skyld lade min Afgang gaa saa stille af som muligt;
 men paa den anden Side agter jeg dog ikke at tage det Hele paa mig,
 saameget mindre, som jeg mener, at Skylden for hvad der er sket ligger
 tildels paa Eleverne, og fornemmelig paa Bestyrelsen, og at derimod jeg er
 25 (maaske) ganske angerløs. Og hvis derfor Bestyrelsen vil gaa og vælte
 Skylden over paa mig, saa skal hele Sagen offentliggøres, for at Folk kan se,
 hvorledes den hænger sammen.

Nu faar Du ikke mere denne Gang, da jeg som sagt venter snart at se Dig.
 Jeg havde haft den allerstørste Lyst til at besøge Dig i Sommer, men dels har
 30 jeg kun daarligt Raad dertil, og dels har jeg faaet udregnet, at der er akkurat
 ligesaa langt fra Gylling til Fasangd som fra F. til G. Dog vil jeg bemærke,
 at den første Grund har været den afgørende.

Lev nu vel; Gud være med Dig.

29. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[10/2-1864]

Kjære gamle Ven!

Jeg har noget længe ladet vente paa min Tak for, hvad Godt jeg nød hos dig
 5 i Efteraaret; nu endelig kommer den, og jeg tænker endnu med Fornøjelse
 paa dit trofaste Ansigt og ærlige Venskab. Det kunde have varet længe,
 førend jeg var bleven færdig til at tage ved Pennen, naar ikke Lynet var
 slaæet ned midt imellem os, thi baade driver det os ud af vor vante Slendrian
 og vender vore Øjne om efter vore Venner, om vi fra dem kan faae nogen
 10 Trøst og Opmuntring.

Det var da en uhyre tung Efterretning, som vi erholdt Søndag Morgen,
 lige før jeg gik i Kirken, at vor Krigshær var vegen tilbage uden at have gjort
 alvorlig Modstand ved Danmarks Grændse. Nu efter nogle Dages Forløb
 vænner man sig jo mere til at see derpaa og nødes efterhaanden til at tilstaae,
 15 at vore Generaler vel maa have havt svære Grunde, siden de vilde udsætte
 dem for den bittre Dom, der lyder allevegne fra. Maaske vi endogsaa skal
 være dem takskyldige, at de, mens det endnu var Tid, frelste, hvad der
 kunde frelses, og der er jo vistnok tabt langt mere paa Tilbagetoget end vi
 faar at vide; thi hvem kunde have Overbefalingen i sin Haand og forudsee
 20 med fuld Overbeviisning, at det var den hele Hærs visse Undergang, hvis de
 blev, og saa bære det Ansvar at offre Folkets hele Kraft og Kjærne der. Jeg
 vilde gjerne fælde en mildere Dom om dem, end det sidste No. af
 Fædrelandet, vi har faaet, gjør; thi det maa være et forfærdeligt Ansvar, som
 ikke engang Jærnmanden Leonidas kunde bære at føre den *hele* Hær i
 25 Undergang; og vel kan man sige, at et heltmodigt Forsvar vilde have lært
 Tydskerne at være noget langsommere i at forfølge, hvis man efter Slaget
 kunde have rykket tilbage; men derom er vi jo dog ikke istand til at dømme,
 og hvad vi veed er, at Tilbagetoget uden Slag har været over al Beskrivelse
 vanskeligt med den overlegne Fjende lige i Hælene.

30 Vi veed jo nok, hvad vi helst vilde have hørt fra Dannevirke, og jeg tror
 ogsaa vi kunde have baaren det, at hele vor Hær havde offret sig for
 Fædrelandet, saa vi havde staaet nøgen uden andet Forsvar end det, der
 ligger i en falden Hær, men med koldt Overlæg at vælge denne Udgang tror
 jeg ingen Mand i vore Dage havde Hjærte til, thi det var dog et uhyre
 35 Ansvar han tog paa sig. Jeg vil derfor helst troe det Bedste om vore gamle
 Generaler, at de kun har bøjet sig for en saare tung Nødvendighed; det kan
 gjerne være, at de har manglet det rette Blik paa Tingene, at der er begaaet
 mange dumme Streger, at der blandt Andet er kostet altfor Meget paa en
 Stilling, *de* ikke var Mand for at holde, men da de maatte give den tunge
 Befaling at rømme, da har de vist kun givet efter for den tungeste

Nødvendighed, hvilket vil sige, at Dannevirkestillingen paa denne Aarstid og mod en saa overlegen Fjende for menneskelige Øjne var aldeles uholdbar, at den efter al Rimelighed vilde omgaaes, forceres ved Kappel og Frederiksstad, og vor Hær i den udstrakte Stilling, trættet af Kulde, Kamp
5 og Vaagen, være indviet total Undergang. –

Jeg vil som sagt helst see det paa denne Maade og takke Vorherre for, at vi er sluppen derfra som vi er; thi vi kan i vor Harme være altfor tilbøjlig til at lade Skylden falde der, hvor den ikke ligger. Men hvordan det saa hænger sammen, og der er mange Ting, som er mig aldeles uforklarlige, baade
10 Kongens Nærværelse derovre, hans Uvidenhed om Tilbagetog, og dog hans Proclamation, hvor han ligesom tager Ansvar, (Tilbagetog er begyndt allerede *Fredag Middag*), hans Frygt for at komme til Kjøbenhavn, altsammen for mig uforklarlige Ting, der ikke kan rimes sammen, – men afset fra dette, er det unegteligt, at et saare tungt Slag har rammet
15 Danmark.

Fra alle Kanter hører man jo et Skrig, som om nu Alt var tabt, og der mærkes jo nu Harme over dette æreløse Tilbagetog fra de faste Skandser, som vel aldrig i den forrige Krig. Hvad *Tabet* angaar, da afhænger dette jo ganske af, om vor Gud hedder Dannevirke eller ikke, thi
20 det er da kun dem, der har holdt Kjød og Jordvolde for deres Arm, der nu kan tabe Modet og ryste som Blade på Træer i en Skov i Storm. (Min Fader har henledet min Opmærksomhed paa Esaj. 7, 1 ff., hvor der ogsaa er en fuldstændig Paralel til denne Krigs Begyndelse). Hvor ondt det kan gjøre, hvad vi har maattet høre, saa maa det dog ikke kunne rokke vor Tro til
25 Vorherre, og i mine Tanker har altid Stillingen foran Als og Frederits været langt sikkrere og fordelagtigere for os end den ved Dannevirke. Saa jeg synes, vi nu maa takke ham, at vi er sluppen fra den farefulde Stilling til den, der for menneskelige Øjne er langt sikkrere. Bag efter kan man saa jo sagtens see, at det havde været langt klogere ikke at plante en eneste Kanon
30 paa Dannevirke, men kun at levere en Forpostkamp derfra indtil Flensborg, hvorsaa Hovedslaget skulde staa; men bagklog kan man jo være for en ringe Pris og jeg vil nu forresten ikke give mig ud for at forstaa mig paa de Ting; kun tror jeg, at det *virkelige* Tab er langt mindre end det udraabes for, og holder fast ved det aldeles Visse, at Vorherre har ikke slaet
35 Haanden af os endnu.

Men hvad der er tabt er *Æren*, og dette Slag er saa *ydmygende* for Danmark, som det paa nogen Maade kunde være. Der er talt om den mageløse Forskandsning, som nu var spækket fra Ende til anden med svære Kanoner; dem kan nu Tydskerne synge over; der er talt om den veludrustede Hær, fuld af Kampmod, hvor hver kunde tage i det Mindste tre

Tydskere paa sin Samvittighed; nu er den blæst fra Dannevirke som Sneen fyger herudenfør; der er skreven Viser og holdt Taler, og altid var det Dannevirke og Jens der skulde gjøre Tingen ud, men nu er det bogstavelig fejlet tilside. Nej det er uhyre ydmygende for hele det danske Folk, der er

5 maaske aldrig falden et tungere Slag paa os; thi forrige Gang ved Slesvig, da slog de jo dog med Ære; og i Eckernførde der for dog en stor Del i Luften, men her er den rene, nøgne Vanære. Paa en Maade er det vel uforskyldt det falder paa vore menige Soldater, thi jeg vil troe, de fleste af dem havde havt Hjærte til at offere deres Liv, ja jeg veed mange, der med Glæde var gaaet i

10 Døden for Danmark, men desuagtet er ydmygelsen kommen over os og Tydskerne har faaet *Grund* til at opløfte det Skrig, der nu vil lyde fra den ene til den anden Ende af deres Lande.

Hvad Mening dermed er, kan vel ingen Christen, der vil see Vorherres Styrelse heri, tage Fejl ad; og det er sørgeligere end alt det Andet, hvis vi

15 ikke vil see det; thi saa er Mening at vi vil ikke lade os læge. For mig er det klart, at Vorherre *vil* ydmyge os, ret fornede os, at vort Hovmod og den vanvittige Pralen af det som Intet er, hvis det ikke er ren Løgn, kunde udryddes. Der er en uhyre kjødelig Tryghed hos det danske Folk, som Intet har villet lære af den forrige Krigs Ydmygelser eller Tugtelsler; der har været

20 en Pralen, som lød fra først til sidst under forrige Krig, og har troligt voxet lige til nu; med denne truende Krig for Øje, hvor der ingen Udsigt var til Sejer for Menneskeøjne, har man dog fra alle Kanter saa at sige kun hørt Tale om menneskelige Støtter, men Intet om at Hjælpen var allene fra Gud.

Denne Kjødelighed aabenbarer sig synes jeg allerklardest i det harmfulde

25 Skrig fra Kjøbenhavn, i alle de onde og bittere Ord, hvor Alle vise Ydmygelsen fra sig og søge at knuse Andre med den, istedenfor at gribe i dem selv og føle, at der er Grunden. Jeg tror, vi har alle havt vor Deel i dette kjødelige Hovmod og ikke mindst vi Grundtvigianere; og ligesom Vorherre vil spare en Stad for hans Menigheds Skyld, saa maa det jo ogsaa

30 være for dens Skyld, at han tugter, thi det har jo da som al Fornedrelse Frelsen til Øjemærke.

Gid derfor Vorherres Menighed i Landet vilde gaae i sig selv, vilde bøje sig ret ydmygeligt under Vorherres Haand og aandeligt kysse Riset, thi det er dog hans Mening. Kunde vi Alle faae Hjærte dertil, saa var vi

35 hjulpen paa mere end en Maade; thi vi blev skilt af med meget af det letfærdige og raske Væsen, der skal gaae for folkelig Christelighed, men er kun Hovmod og Daarlighed, – og kunde vi med David gaae i os selv, som da han blev vanæret af Simei, saa kunde vi have Haab om, at Vorherres Naadetid kunde komme med Frelse langt anderledes og langt bedre end vi forstaae.

Vel er der ingen Udsigt til, at de som "ikke veed hvad de gjør", nu skulde forstaae Guds Raad, men for den lille Del vilde han have frelst Sodoma, og Danmark er dog vel ikke sunken dybere. Med Guds Hjælp haaber jeg paa bedre Tider og Tidender, thi jeg kan ikke troe Andet, end at hans Menighed
 5 maa forstaae hans Fingerpeg, og hans Aand lede os Alle med Naade dertil, men maaske vi endnu skal prøves haardere, før han faar sin Villie med os; ogsaa det maae vi jo saa tage imod, thi der er dog Ingen, der forstaar sig bedre paa Danmarks Ve og Vel end han allene. –

Ja jeg har gjort mig noget lang, men ikke fordi jeg følte Kald til at
 10 moralisere for dig; det er for mig selv, thi jeg seer, at jeg falder selv under denne Dom; men jeg synes, det er som en lille Lindring at udtale sig og jeg sidder her bunden inde i stort Snefog, saa jeg kan ikke komme til nogen Nabo og give det Luft. Derovre i Kjøbh. har I da langt lettere ved at faae Eders Hjærte lættet, men der er vel ogsaa en skrækkelig Mængde Vrøvl at
 15 høre paa, en grulig Mængde Jammer (i Form af trodsig Harme og kjødeligt Overmod) at være Vidne til; saa sidde vi da mere sundt i det; thi vel ere vore Bønder meget nedslaaede, de Opvakte maaske mere end de Andre, thi de er da bange for at Vorherre skulde slaae Haanden af Danmark, men der er ingen vilde og tøjlesløse Anstalter, som der synes at være svært Oplag af i
 20 Hovedstaden, ja vel i alle Kjøbstæder; der har endogsaa gaaet Rygter her om, at man i Kjøbenhavn havde forsøgt at udraabe Carl den 15de til Konge, men vi er bleven mistroiske, thi vi har saa tidt i denne Telegraftid været regaleret med store Løgne.

Vi veed jo nu ikke, om vi maaske om en Uge eller to skal have Besøg af
 25 Tydskerne; snart vil de jo da staae ved Kongeaen og saa kunde det jo nok være muligt, at de der forelagde os Betingelser, hvorpaa de vilde slutte Fred, tilbød sig maaske at ville nu gaae ind paa en Congres, thi nu har de jo et passende Grundlag at gaae ud fra. Hvordan Betingelserne vil lyde, er jo
 30 bekendt nok, og vi maa da haabe, at vor Regjering ikke skal ledes i Fristelse, og den vil vel være stor for dem, der kun have lidt at offere af dansk Hjærtelag. Vi er jo i det Hele mere bange for, hvad der kan skee fra vor egen Regjering, end hvad Fjenden vil tilføje os; thi maaske vil Wrangel nu forsøge at inddrive de fire Millioner, han sidste Gang forlangte, og da den Sum ikke kan udredes, saa brandskatte, men vi vente jo da, at Tydskerne er
 35 Mennesker, saa de ikke handle som Russerne i Polen. Men skulde vort Tilbagetog være Forløber for en Eftergiven ved Kongeaen, da er Nederlaget mange Gange større end om det var sket totalt ved Dannevirke.

Her maa vi jo imidlertid ogsaa sætte Alting i Guds Haand, at han vil holde Vagt ved Kongens Hjærte, og dertil trænger nok samme Hjærte i høj Grad, hvad vi jo da Alle gjør. Vi har heller ingen stor Tro til Monrad, ej

heller til hans Forklaringer i Søndags i Folkethinget; men hvis han maa vige, da seer det vel endnu sortere ud for os, thi da faae vi vel Folk ved Roret af reneste tydske Vand. Ja der er mange mørke Skyer paa Himlen, men de kan jo fordele sig endnu, eller ogsaa kan vi endda frelses gennem Uvejret. Skriv
 5 mig nu snart Noget til og lad mig høre, hvordan I har det og hvad de Besindige i Kjøbenhavn tænke, thi jeg trænger højligt dertil. –

Det store Angreb fra Martensen er der nok Ingen, der under disse Omstændigheder har Lyst til at indlade sig med; jeg troede Birkedal havde en Pandserfregat paa Stabelen, thi M. er jo hans gamle Modstander; men nu
 10 har han vel Andet at tænke paa end saadant Pilleri. Lindberg har jo gennem nogle No i Kirketidenden forsøgt sig mod Martensen, men jeg synes med mindre Held; thi der er altfor meget af Vittigheder, Spydigheder, Kjælder- mænd og det endda ikke altid af de bedste. Langt bedre synes jeg om, hvad Arvesen har skreven om den samme Sag i sit Blad, thi vel er der intet Nyt,
 15 men det kan der jo efter Martensens Forsikkring ikke ventes; men han har en stor Dygtighed til at fremstille Sagen klart og adskillige Afsnit forekommer mig mesterlige, som hvor han taler om Kjætternes Tavshed til de mange nye Trosartikler og om Martensens Dom om de gamle Biskoppers Adfærd.

Da jeg sidst fik Folkebladet, som vi faar i Bunker, var der i et af No. et
 20 fortræffeligt Stykke fra en Lægmand om Grundtvigianismens Farlighed, noget af det Bedste der har været at læse i den senere Tid. I den sidste Tid har jeg havt lidt Moro af Hases Skrift, som Clausen havde et Stykke af i sit Tidsskrift; Med al hans Galskab er denne Hase alligevel en munter Mand og har baade Øjne og Øren i Hovedet, samt en god Pen paa Skaft. Jeg saa med
 25 lidt Vammelhed, at Missionsbestyrelse ansaae det som en *Tilskikkelse* fra Vorherre, at du gik fra Skolen, hvilken de maatte bære med et christeligt Sind; ja saa er jo alle vore gale Streger Guds Tilskikkelser. –

Jeg venter nu som sagt snart at høre fra dig, samt at du hilser mine
 30 Venner, som udenfor dig og Lindberg ere faa derovre, fra din oprigtige Ven.

Otto Møller

Gylling d. 10 Febr. 1864.

35 30. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 18. Febr. 1864.

Min kære Ven.

Du har ganske Ret i det, som Du begyndte Dit Brev med, at der er gaet en rum Tid hen, siden jeg har mærket noget til Din Tilværelse. Dog har jeg

mærket noget mere til Dig, end Du rimelig til mig; ti jeg har med megen Tilfredsstillelse læst Dit Stykke i Kirketidenden imod Clausen. Om det har gjort nogen Gavn kan vel være tvivlsomt nok, d. v. s. jeg antager næppe at mange har ladet sig overbevise deraf, uden dem der iforvejen var paa det rene med hvad de tro; Folk vare i de Dage saa aldeles berusede af Grundtvigianismens totale Tilintetgørelse baade af Clausen og Martensen og af de hoverende Bladartikler, som hentede Smuler fra disse stores Bord, at man ikke kunde høre Ørenlyd for deres Raaben Victoria. Jeg er imidlertid viss paa, at de som kunne betragtes som kompetente Dommere i Sagen have fundet Dit Stk. et godt Ord talt itide. Naar jeg taler om kompetente Dommere, skulde dette ikke være sagt i ”grundtvigiansk Hovmod”, men fordi det virkelig er forbavsende, hvor ellers kloge og forstandige Mænd kunne blive aldeles blinde, naar Strid staar paa og de selv ere Part i Sagen. Som et Exempel derpaa skal jeg henvise til nogle opbyggelige Betragtninger anstillede af Clausen i hans nye Pjæs om Præstefrihed mod Enden i Anledning af en ”Artikel i D. Kirket. underskrevet Gylling Præstegd – Otto M.” – Har Du ikke læst det, bør Du ikke forsømme at gøre Dig bekendt dermed. –

Birkedals Pantserfregat, som Du kalder den, er jo nu løbet af Stabelen; jeg har ikke faaet Tid at læse mere end Halvparten endnu, men jeg tror nok, den skal kunne bære det Navn; idetmindste sender den Martensen nogle ganske vel rettede ”plongerende Skud”, som han neppe er Mand for at udbedre i Hast. Forøvrigt vil velsagtens ogsaa denne Bog gaa temmelig spørløs forbi; det store Publikum, der har forskaffet Martensens og Clausens Bøger 5 Oplag, har jo nu andet at tænke paa, og selv om dette ikke var Tilfældet, saa var det neppe Publici Mening at se Sagen fra begge Sider (ellers maatte Helvegs *udmærkede* Skrift ”Lessing og Gr.” – vist det ypperste der er sagt i den Retning dvs. som Forsvar mod slige ”teologiske” Angreb – have gjort mere Virkning); de vilde kun have et Værn og Værge mod Grundtvigianismen, der blev dem noget nærgaaende, hvad der fra vor Side kan siges imod bryder man sig selvfølgelig ikke om. Men det er dog godt, at der bliver aflagt et Vidnesbyrd, som kan slaa igennem, og det kunde ganske vist Lindbergs artikel ikke.

Pet. Kierkegaard var her i Byen i Novbr. Jeg og mange andre bearbejdede ham efter Evne, for at faa ham til at skrive imod Marts. men han var ikke at formaa dertil. Hans Hovedgrund syntes at være, at de unge Grundtvigianere var saa kjæphøje i den sidste Tid, og derfor havde godt af en Ydmygelse (det sagde han dog ej rent ud). Og skønt jeg ikke kan betragte Konklusionen som noget ønskeligt, saa er det ganske vist, at Forsætningen er rigtig; ti der findes ganske vist hos mange yngre en Hovenhed af deres Oplysning,

som staar i et daarligt Forhold til det Maal af Vækst, deres Liv har faaet, hvilken Hovenhed maaske kunde være en Forløber for det, som det vel kunde hænde sig vilde blive en af vore værste Fjender i kommende Dage: en grundtvigiansk Orthodoxisme. Der er hos ikke faa en Tilbøjelighed til at

5 kanonisere ethvert Ord Grundtvig taler og har talt, hvilken sandelig ikke er af Guds Aand, men det er den gamle Adams Væsen, som her paa en ny Maade vil holde Kød for sin Arm. Af den Grund har jeg hellerikke taget mig det saa nær som mange, at de Forsvar der kom fra vor Side mod hine Angreb kun vejede saa lidt imod dem; ti hvad kunde det hjælpe, om vi med

10 Forstandsgrunde kunde overbevise al Verden om, hvor Livet er at søge og finde, naar samme Verden ikke følte hjærtelig Trang og Længsel efter Livet; af saadan Forstandsoplysning, har Hovmoden sit Udspring; ti Kundskab opblæser, og jo mere forstandigt indlysende man kan gøre Sagen, des større er Fristelsen til at hovmode sig af Kundskaben over dem, for hvem den ikke

15 vil indlyse.

Du spørger, hvad Besindige i Kbhvn sige til vort Fædrelands sørgelige Forhold. Det skal jeg sige Dig, skønt Du kan faa en langt bedre Besked ved at læse Berlingske, ti det er et rigtig besindigt Blad, korrekt Udtryk for alle de Besindiges Mening. Altsaa de Besindige mene, at Tilbagetoget er et

20 mageløst heldigt og heltemodigt Foretagende, at vor Konge og vore Ministre ere lige mageløse Statsstyrere, og at enhversomhelst Tvivl om disse Stykker er en mageløs Nederdrægtighed. Danske Folk derimod ere meget bedrøvede over hvad der er sket, og betragte det som omtrent det største Nederlag, dansk Folkelighed kunde lide, langt større end om vor Hær

25 havde maattet trække sig tilbage efter et Nederlag. Forresten ere Dommene naturligvis forskellige om hvorvidt Tilbagetoget virkelig har været nødvendigt saavel som om Kongens og Monrads Paalidelighed.

Jeg for min Del har ingen Tillid til Monrad. Jeg anser ham for en Mand som vil herske, helst ganske vist i et Land, hvor det Danske er herskende,

30 men kan dette ej lade sig gøre, er han udentvivel rede til hvadsomhelst, naar han blot kan beholde Magten. Det maa ikke glemmes, at han er den eneste af alle de Ministre, vi har haft, som har turdet udtale (i Rigsraadet for et Aarstid siden), at "al den Tale om Nationalitet og Slesvigs Danskhed var kun provindsielle Fordomme". Læg nu det til en ærgerrig og herskesyg

35 Karakter, saa ved man, hvad der kan bygges paa den Mand. –

Kongen er i sig selv vist en skikkelig Mand, men er tydsk født og har derfor ingen Følelse af hvad det vil sige at staa i Spidsen for *et Folk*, endmindre et dansk Folk. Læs hans Proklamationer, hans Taler til Tropperne, kort alt hvorved man skal lære ham at kende, og du vil finde, at det Ord Danmark ikke er nævnt saalidt som det danske Folk, at Soldaterne

skulle stride for deres Fædreland, e. dl. – nej det som nævnes er kun deres ”vigtige Forsvarshavende”, og andet Pøjt som endnu tydeligere viser, at han betragter hele denne Krig, som Middel til at hævde hans Monarkis Integritet og intet videre. –

5 Heri er givet hvad Tillid vi kan have til ham. Det er ikke min Mening, at han er en Landsforræder, men jeg er overbevist om, at han er rede til at gaa ind paa hvadsomhelst, ogsaa f. E. et Slesvigholsten i Personalunion med Danmark, for at redde sine ”dynastiske Interesser”. Og skønt jeg ingenlunde fæster Lid til alle de Fortællinger man hører om Udtalelser ved Hove,
10 hvoraf jeg dog har adskillige fra Kilder som kunde være paalidelige, saa er dog saameget aldeles klart for mig, at han hverken har Hjærte for Danskhed eller er velvillig sindet mod det danske Folks Bestræbelser for at hævde sin Danskhed. Jeg tør ikke danne mig en bestemt Tro, om han har været delagtig i Tilbageslaget fra Dannevirke, men endnu langt mindre er jeg
15 tilbøjelig til at tro ham udelagtig deri. Og har han haft Del deri, saa har Monrad ogsaa. (Det almindelige Indtryk hos dem der hørte Monrads Udtalelser hin Søndag i Landstinget var, at han dog havde været vidende derom dvs. løj; de der hørte ham i Folketinget var fordetmeste af den modsatte Mening). Og læg saa Mærke til Kongens Udtalelse til Soldaterne i
20 Sønderborg, at nu skulde de snart komme hjem. Det fortælles almindelig her i Byen, at det nye engelske Kongresforslag er fremkaldt ved Ønsker fra Kbhvn. –

Læg fremdeles Mærke til, at der nu er givet de prøjsiske Skibe 6 Ugers Frist til at løbe i Havn uhindrede – til at hverken Kongen eller Ministeriet
25 har kunnet faa sig til at udtale *for det danske Folk*, hvad vi kæmpe for – om det skal være et Skuespil eller for Danmarks Ære og Selvstændighed – og til mange andre Omstændigheder, som i Øjeblikket ikke falde mig ind: saa synes der ikke at være stor Grund til Tillid. –

I dette Øjeblik fik jeg Fædrelandet for i Aften, som begynder med en
30 Artikel underskr. 18.; den udtrykker mine Tvivl fra først til sidst. – Hvad endelig Generalerne angaar, saa har den eneste bestemt Dansksindede Mand jo stemt imod Tilbageslaget; de to andre dansksindede Generaler (Gerlach og Wilster) vare ”mærkeligt nok” ikke med. De andre ere mere eller mindre udprægede ”Danske til Elben”. Det er dog ikke umærkeligt. – Peger det
35 ikke hen til den Sætning i Fædrel. iaften: ”Tydskeri, Slesvigholstenisme og Dannevirkes Opgivelse hænge nøje sammen”. – Og saa alle disse ”Breve fra Armeen” i Berlingske. Har Du nogensinde hørt tale om Tendensromaner? Jeg tænker at de to Arter af literære Frembringelser ere nær beslægtede; Privatbreve fra Armeen, som man hører noget af, gaa ikke saa ganske i samme Retning som hine breve. –

Alle disse Betragtninger gør, at jeg finder, at naar vi betragte vor nuværende Stilling rent *menneskeligt*, saa maa man sige, at den ser saa sort ud som det vel er muligt: udvortes ere vi omgivne af mægtige Fjender, der efterstræbe os med *Løgn* og *Mord*, indvortes ere vi omspundne af Rænker eller idetmindste Upaalidelighed, de som skulde være vore Venner, baade i og udenfor vort Fædreland, synes kun at se paa egen Nytté. –

Nu vil Du maaske sige, at jeg ikke er kommen ud af den ”Jammer”, som der visselig for Tiden er altfor meget af hos danske Folk. Men det er dog ikke Tilfældet, skønt jeg ikke skal negte at jeg i de første Dage var saa fuld af Jammer som jeg aldrig i mit Liv har været, og jeg maa ogsaa sige, at det er sletikke min Fasthed i Troen, der gør at jeg nu kan se rolig paa Tingene. Men ligesom Ulykken kom som et Tordenslag paa en klar Dag, saaledes fortrak ogsaa det Mørke der havde lagt sig om mit Hjærte sig ligesaa pludselig, uden at jeg kan nævne nogen ydre Grund dertil; men det slog med ett ned i min Sjæl, at det som vi som Guds Børn især har at spørge om er ikke Grunden men Øjemedet. Begynde vi først at se os om derefter, saa komme vi snart til at se hen til Ham, som fastsætter Tider og Grændser for Msknes Bolig, *forat* de skal søge ham, og vi lære at *se over* de msklige Redskaber for den Sorg, der er voldet os, op til ham, hvis Raad de dog tilsidst tjene enten de vil eller ej.

Og jeg kan derfor nu se denne store Folkesorg som en Revselse (ej en Straf) der kommer fra Guds Kærlighed, ja takke ham for den som et Vidnesbyrd om hans Kærlighed. Ti netop fordi han er vor Fader, derfor revser han ikke paa Skrømt, men han ved at træffe sine oprigtige Børn paa det ømmeste Sted, og det har han ogsaa gjort. Og forat vi ikke saa snart skal gaa hen og glemme ham forestiller jeg mig, at han nu fremdeles har lavet det saa, at der ikke er et eneste Menneske, som vi med Fortrøstning kan se hen til; ti det er der virkelig ikke; saa vil vi søge Trøst og Hjælp nogensteds saa maa vi nok gaa til Ham selv – ikke ham selv og 22000 Mand med, men højere op; jo ivrigere vi kan blive i at gaa den Vej, des nærmere er Hjælpen. –

Jeg er ganske enig med Dig i, at en saadan Revselse ikke har ramt os for vore Dyders Skyld, at kødeligt Hovmod af forskellig Art har gjort os ganske værdige til den, og jeg vil dertil føje dette, som jeg tror bærer en god Del af Skylden: at kristelige Folk have været altfor tilbøjelige til at vente deres Fædrelands Frelse af Menneskeforanstaltninger og do. Kløgt, istedenfor idelig og idelig at lægge det paa Gud, og derfor, skal Danmark frelses, saa vil det blive derved at hans Udvalgte raabe til ham Nat og Dag, og hvis vi nu bliver end dybere ydmygede, saa er det fordi de ikke gør det.

Hvorledes det skal gaa hermed, dvs. om større Ydmygelse forestaar, det ved Gud alene; men selv om dette skulde ske, saa haaber jeg dog, at jeg med Guds Hjælp skal bevare den Vished, som jeg nu har, at Danmark dog ej skal gaa tilgrunde. Gud har bevist sin Menighed i Danm. altfor stor Kærlighed til at den nærværende Trængsel skulde være Straf og ikke en Kærligheds Revselse. Din Faders Parallel med Jes. 7. er udmærket træffende, bl.a. især 5 deri, at den der skulde styre ikke vilde begære et Tegn dvs. ej forlade sig paa Israels Guds trofaste Forjættelser, medens Herren saa selv gav sit Tegn dvs. sin Forjættelse. Dette Tegn vil jeg holde mig til. – Med Guds Hjælp skal alt 10 ende til Danmarks Frelse og til Guds Ords Levendegørelse i danske Folks Hjærter.

Og hvem ved om ikke ogsaa vor Konge omsider kunde lære, saa det gik ham til Hjærte, at det danske Folk er hans naturlige og bedste Venner. – Dog derom vil vi ej tale. –

Grundtvig har nok haft en haard Dyst at bestaa i disse Dage. Da jeg kom i 15 Kirke Søndag d. 7de (Efterretn. om Tilb.toget kom til Byen om Lørdagen) blev jeg forbavset ved at Skriftemaalet endnu ej var forbi skønt Kl. var 10¼, og jeg hørte da at han havde sagt at han hverken vilde ell. kunde prædike den Dag, da vi vare blevne forraadte til vore bitreste Fjender, men hvis man 20 vilde, vilde han tage alle til Alters, da det lettelig kunde blive sidste Gang, han uddelte Nadveren, og saa vilde han opfordre Menigheden til stille at gaa hver til sit og med den Trøst Gud vilde give, at give sin og Danmarks Sag i Guds Haand. Hele Menigheden gik til Alters saanærsom faa. Jeg var i Begyndelsen ikke villig til at gøre det, da mit Sind var saa opfyldt af Harme, 25 og jeg gik derfor ej til Skriftemaal. Men imidlertid da jeg havde siddet noget i Ro og givet min Sag i Guds Haand, saa følte jeg at jeg baade kunde og burde gaa med til Nadver, og jeg er glad ved at jeg gjorde det, ti det er en stor Trøst at vide sig forvaret i Guds Haand, naar al menneskelig Hjælp 30 brister. –

Nu i Søndags var imidlertid Gr. kommen til Kræfter igen og holdt en rigtig ypperlig Præd. om Xi Fristelse til at tvivle paa at han var Guds Søn som Forbill. paa hans Menigheds Fristelse til at tvivle paa det Ord som var 35 talet til den og den Børneret, den havde faaet, hvilken Frist. bestandig vilde blive sværere til den tilsidst kulminerede i den sidste store Frist. efter hvilken Englene skulde komme og tjene den.

Lev nu vel for denne Gang, gamle Ven. Gud bevare eder i de Trængsler, som ventelig snart forestaar eder. Rygter gaar, at Tydskerne ere gaaede ell. snart ville gaa over Kongeaaen, saa det kan vel knap hjælpe, at jeg beder dig snart lade høre fra Dig. Jeg er i endel Bekymr. for Holger. Jeg har ej hørt fra ham siden Tilbageetoget, men han har sikkert ikke blide Dage dernede,

og det vil være værre for ham end for eder. – Gud holde sin Haand over vort gamle Fædreland. Hils Din Familie fra

Din
Skat Rørdam

5 Jeg skulde have sendt Dig endel Hefter af Postillen, men faar ej Tid imorgen at gaa p. Posthuset, df. maa det vente til en anden Gang.

10 **31. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [29/5-1864]

Kjære Rørdam.

Jeg ved nok, at det tilfalder mig at skrive, og derfor kommer jeg jo ogsaa til
15 at tage ved det, skjøndt jeg slet ingen Lyst har, da Alt, hvad jeg kan have at melde, kun er Daarlighed. For Øjeblikket leve vi jo i en Slags Ro, ogsaa i den Forstand, at vi ingen Indkvartering har, men det er da kun otte Dage, siden Pikkelhuerne trak væk, og naar jeg seer lidt paa Skraa ud af Vinduet, kan jeg see den bepiklede Skildvagt stirre paa os fra Amstrup Bakker; i
20 Nabobyen Amstrup ligger en Del og ligesaa paa Gyllingnæs, og dernede ved Amstrup er en Kjæmpehøj, hvor de have rejst sig en Halmhytte, og hvor der holdes Vagt med det hele Sogn, fremfor Alt passes paa, at ingen Rekrutter eller Hjempermitterede komme bort. Daglig kommer der jo strøjfende nogle, som udpresse Æg og Brændevin, og saa imellem en mager,
25 langstrakt Lieutenant for at høre, om der begaaes Uordener, thi de preussiske Officerer have en særdeles Fornøjelse af med egen høje Haand at kunne uddele Prygl.

Enkeltvis kan man endda fordrage dem, men i Masse, naar de komme Regimentsvis og man seer hele dette opstyltede Støvletvæsen, saa kan den
30 sidste Mad, man har faaet, vende sig i Maven; thi Preusserne er over en lav Sko et væmmeligt Folkefærd fra Galgenvogel v. Falkenstein indtil hans ringeste Skopudser. Vi havde her et Regiment af hans herlige Armeekorps, og havde en Officer og 14 Mand liggende i Præstegaarden; Fyren var ubehagelig ved sin Høflighed og søgte jo paa alle Maader at gjøre sig pæn.
35 Da vi havde faaet ham staldet ind, og han havde haft en halv Time til at pudse sig i, kom han skrabende og halv krybende ned i Stuen, men da ingen vilde see til ham, og da han intet Svar fik paa al sin Tydsken, saa fik vi ham jo praktiseret ud igjen og betydet, at han ingen Ulejlighed skulde gjøre sig for vor Underholdning. Han holdt sig saa ogsaa for sig selv med sin Hund og Slave, undtagen naar det øvrige Slavecompagni mødte her i Gaarden, og

det var hver halv Dag. Snart skulde de exersere, snart vise deres Geværer, snart kun vise Støvler, ja imellem kom de og fremviste de bare Hænder. Al Forseelse kureres med Stokken.

Den sidste Aften, han var her, røg vi sammen i Poli[ti]kken og saa kom
 5 Hjærtet frem; han vilde have alle Frihedsmændene skudt, Kjøbenhavnerne
 tæmmede med Kanoner osv; skjøndt jeg har ondt ved at tale Tydsk og det
 tilmed er mig modbydeligt at prøve derpaa, bragte jeg ham dog saadan i
 Humør, at han rystede af Arrigskab over hele sin lange Krop; men hvad den
 Slags Folk trænger til, er tørre Prygl, og Andet bider heller ikke paa dem,
 10 thi det er forbavsende, hvor hovmodige og befængte med Løgn de er. De
 troe ikke et Ord af hvad vi foreholde dem, men kun hvad deres "Histori-
 kere af Faget" have sat sammen; og hele det lange Synderegister, som vi
 opføre over deres Bedrifter i Jylland, ja det er Løgn og dermed er den Sag
 tilside.

15 Her paa Egnen kan vi jo slet ikke klage over Mishandlinger eller
 Udpresninger, og jeg vil ogsaa troe, at hvad der meddeles de kjøben-
 havnske Blade, vel som oftest er koloreret saa stærkt som muligt, men at
 de paa mange Steder fare frem som rene Røverhorder er vistnok; og naar
 de ikke kan fragaae det, tage de Mine paa sig som om det skar dem i deres
 20 dydige Hjærter, at de have maattet lade sig bruge dertil. Men det er en
 Ubehagelighed, som man ingen Forestilling gjør sig om, at have dette Pak
 til Herrer, thi bag al deres Høflighed lade de det jo skinne frem, at de er
 Herrer, – og navnlig maa du troe det er drøjt at skulle see Pikkelhuer i
 Kirken, skulle see dem under Gudstjenesten staae og gloe paa Folket, og
 25 man kan ingen Vegne komme med sin Ret i nogen Ting, da vore
 Embedsmænd ere Nathuer; og de, der ikke er det, dem fører Preusserne jo
 i Arrest, som det fornylig er sket med to Herredsfogeder længere nord
 paa.

Alt dette er nu imidlertid det Mindste, og vi har her som sagt slet ingen
 30 Aarsag til at klage, saaledes som Tilfældet er nede ved Vejle og Kolding, thi
 der er de paa mange Steder nær ved at sulte ihjæl, saa udpinte er de. Min
 Broders Svoger, der er Forpagter paa Petersholm tæt ved Vejle, har lidt
 forfærdeligt; alt hans Korn er opædt, saa han har maattet købe Sædekornet
 og hver Smule, de skal leve af; Morgen, Middag og Aften maa de spise
 35 Øllebrød og det giver, som du ved, en daarlig Mave. Hans Heste og Kør
 have staaet ude siden midt i Marts, da alle Husene have været fyldte med
 Husarheste; de af hans Kør, der ikke ere ædte, ere smittede af de tydske
 Stude, saa alt Melken er ubrugelig; alle hans Avlsredskaber, selv Træværket
 paa Tærskemaskinen er brændt, og den arme Forpagter kommer sagtens
 aldrig mere paa Benene. Jeg har mest ondt af det for hans Kone, der er en

grumme rar christelig Kone, som du maaske har set i Kjøbenhavn: Luise Recke. –

Men Alt saadant var nu slet ikke værd at tale om, naar der gjordes Noget af vor Regjering og Folk; Bønderne heromkring ere jo af Gert Winthers
 5 Pattebørn og de forbande hele denne Krig, ønske Fred for enhver Pris. Jeg skal anføre et karakteristisk Træk. Jeg holder Forsamling en Gang om Maaneden med de Opvakte her i Sognet og Omegnen og vi kan jo ikke undgaae der at tale om vort Fædrelands Sager; jeg har jo ogsaa søgt at holde Modet oppe hos den Slags Folk saa godt jeg efter fattig Lejlighed kunde.
 10 Nogle Faa fik tilsidst Hjærte til at gaae frivilligt med til Hæren og blandt disse en Væver, som noget nær er vor bedste Mand, baade i det Christelige og Folkelige. Alle Sognets kloge Mænd og Kvinder fraraadede ham paa det Indstændigste at gaae med, det var jo rent Galskab. Da han imidlertid blev sit Forsæt tro, begyndte man at raabe efter ham paa Gaden med Øgenavne;
 15 da han gik omkring og sagde Farvel til sine Nærmeste, ønskede de, at han maatte blive Krøbling, saa han kunde lære, hvad den Taabelighed førte til. Forstanderskabet beklagede hans Afrejse af en anden Grund, thi blev han saaret og Krøbling, var de bange, han skulde falde Sognet til Byrde, da Frivillige vel ikke fik nogen Pension. Hvad synes du nu; kan et Folk synke
 20 dybere i Fæiskhed og Aandløshed? Hemmeligt slap han afsted med to andre Frivillige her fra Egnen, men jeg har Mistanke om, at det er meldt Tydskerne og at det er derfor, vi overrendes af deres Patrullier langs med Stranden.

Saaledes er nu Bønderne stemte, og de Store, Godsejerne tale Tydsk saa
 25 det er en Gru; jeg tror gjerne de kunde foranstalte Bal for de preussiske Officerer; ere de just ikke tydsksindede, de ere dog fuldstændige *Europæere*, og for saavidt er det en Glæde for os, at vor Herremand Krohn er en brav dansk Mand; men det er vel ogsaa den eneste i en vid Omkreds. Folkets Raaddenskab aabenbares mere og mere og med det Samme bliver
 30 Haabet svagere til, at det duer til at frelses.

Og under al denne Jammer hos os selv, høres kun Jobsposter fra Hæren. Frederits rømmet paa den fejgeste og skammeligste Maade, der kan tænkes; Alt forberedes til ogsaa at rømme Als; Hegermann i fri Virksomhed lige til nu; Regjeringen spekulerede paa russiske Giftermaal; Forstærkningen
 35 hjempermitteret med det bestemte Vidende, at den kommer aldrig ind, saalænge Tydskerne ligger her. Ja der tales jo nok om, at Jyderne maa ikke tabe Modet, og vi troe jo ogsaa at have lidt Sejghed og at kunne holde ud nogle Aar endnu, men naar Kommandoen har tabt baade Næse og Mund og dens Hjærte synker hver Dag tommevis, saa er det Synd at fordre Taalmodighed af Andre. Jeg fik lidt Haab, da Carlsen kom ind i Ministe-

riet, men man hører Intet fra Regjeringen af Godt og ser kun onde Gjerninger, saa Haabet til ham er vel ogsaa bygt paa Sand. Mon nu Vaabenhvilen bruges til at anskaffe noget bedre Skyts end det, vi hidtil har givet bort, eller mon man, naar den er udløben, skal tage imod dem med de
 5 bare Hænder? Det har hidtil været en underlig Krig, lignende Preussernes 1806 mod den gamle Napoleon. Der er i Grunden slet Intet, hvorover vi kan glæde os fra Begyndelsen og indtil denne Dag. –

Man kan jo nu ikke Andet end under alt dette begynde at tænke paa, hvad mon Enden vil blive; mon der er Rimelighed for, at vi nogensinde faae vor
 10 Grændse ved Ejderen; eller mon det var ønskeligt virkeligt at faae den der. Mon vi er istand til at leve sammen med den forstokkede Race, der har besat Sydslesvig, eller vil ikke Følgen deraf blive en bestandig Gjentagelse af dette sidste Halvaars Elendigheder? Ja jeg ved det ikke, og kan jo paa saa langt et Hold ikke dømme derom, men jeg har mere og mere søgt at vænne mig til
 15 Tanken om Slesvigs Deling, naar kun denne kunde skee paa en virkelig retfærdig Maade, det vil sige saaledes, at det blev den sandeste mulige Grændse mellem det Danske og Tydske, der droges. Hvis Danmark havde Magten og dernæst en Regjering, som baade var dansk og havde Ben i Næsen, saa kunde vi vel kvæle det tydske Uvæsen i Sydslesvig, men da vi nu
 20 hverken have Magten dertil eller faae Lov dertil, eller have Mod dertil, saa maa det altsaa ansees for en Umulighed, at Danmark nogensinde skulde komme til at naae til Ejderen.

Det forekommer mig, at naar der tales om Slesvigs Deling, da er det egentlig Noget, som er sket for længe siden, ligefra den Tid, da den danske
 25 Regjering tillod Tydskerne der at æde om sig, thi *Danmark* er jo ikke, hvad der paa Landkortet kaldes saa, men det Land, hvor dansk Sprog og dansk Lov gjælder, hvor der bor danske Mænd og Kvinder. I Sagen selv tror jeg slet ikke vi tabte ved at miste den virkelig tydske Del, thi at ville udskille Holsten og saa beholde et Stykke af Slesvig, der er endnu ravgalere end
 30 Holsten, er selvmodsigende. Vi var vistnok bedst tjent med at slippe alt det virkelig Tydske jo før jo hellere, da vi forlænge siden ved at give Tydsken Indpas har sluppen det; har vi givet F. en Finger og vil ikke give ham hele Haanden, saa maa vi jo før jo hellere hugge Fingerne af; og saaledes er det nærved at Sagen stiller sig for mig. Sydslesvig er virkelig given dem (vel afgjort til Dannevirke), og skal nu denne tydske Del have Lov til,
 35 ligegyldigt under hvilken Form, frit at brede sig i Danmark, da æder det om sig nordpaa og tager hele Sønderjylland. Kunde man derfor afsætte det syge Lem, og virkelig drage en forsvarlig Grændse, nord for hvilken Ingen tydske Nykker taaltes; en Grændse, hvor de mest vaagne af danske Mænd stilledes paa Post i Form af Præster og Skolelærere, – da synes jeg, der

ligesom endnu kunde være Haab om Liv og Udvikling for det Danske, men aldrig i nogetsomhelst Fællesskab med det Tydske.

Men skjøndt jeg saaledes vel paa visse Maader kunde finde mig i en Deling af Slesvig, saa har det vel kun ringe Udsigter med, at vi skulde slippe
 5 saa vel fra det; dels faae vi vel aldrig en Regjering, der vil gjøre Skjel mellem Dansk og Tydsk og give Enhver Sit, og dels er det jo ikke rimeligt, at Tydskerne vilde nøjes med dette Bud, da vi jo see, at de regne den tydske Del lige til Aabenraa, og nu have saaledes mishandlet Mellemslesvig, at det er næsten utænkeligt, at dette nogensinde kan gøres menneskeligt igjen.
 10 Selv om det blev givet os til fuld Raadighed men med den Bestemmelse, at vi skulde beholde den Embedsstand, som nu er ansat, maatte vi jo sige, at vi kunde umuligt gaae ind derpaa, thi et Land, hvor Embederne er besat med Menedere og Oprørere, er jo i en fuldkommen Opløsning; hellere helt miste det, end faae det igjen i den Tilstand. Hvorvel man jo ikke kan
 15 virkeligt ønske Ondt over sine Fjender, saa kan jeg dog ikke indsee, at denne store Uret mod Danmark kan rettes paa anden Maade, end at der maa gaae en stor Ydmygelse over Tydskland og navnlig over Preussen, hvorved jo vel mange Uskyldige komme til at lide, men hvordan det skal komme eller naar det vil komme, kan jo intet Menneske see; men komme maa det,
 20 eller ogsaa Danmark gaar til Grunde. Og vil Vorherre skaane os og endnu engang forsøge at grave og gjøde om det gamle danske Træ, saa maa han jo ogsaa vide Raad til at stævne det fremmede, herskesyge Folk, som selv vil gjøre sig til Dommer og et Tugtens Riis for os. Han maa jo ogsaa sørge for at Hjælpen kommer, mens der endnu kan hjælpes.

25 Jeg tænker da, du af dig selv har sandset til at søge Ranum Sognekald; havde jeg været i Kjøbenhavn og kunnet komme løs, saa vilde jeg have prøvet paa at komme derop, thi jeg kjender ingen i mine Tanker behageligere og taknemmeligere Virksomhed end en Seminarieforstanders. Din Skilsmisse fra Missionsvæsenet vil vel sagtens ikke tjene dig som nogen
 30 Anbefaling, men alligevel kan vel neppe Nogen gaae dig i Vejen, og du kunde jo vel være godt tjent dermed, om ikke ligefrem trænge dertil, da Manuduction ikke kan give stor Føde til Kone og Børn. I en anden Henseende er det ogsaa en ønskelig Egn at komme til, da Døden raader der og der altsaa er Noget at tage fat i. Hvis du ikke allerede har søgt det, og det
 35 ikke er forsilde, saa bør du melde dig og lægge alle Jern i Ilden; du har jo en Oncle i Ministeriet, det maa jo kunne hjælpe. Jeg kunde jo rigtignok ønske, at du kunde blive Præst noget længere hernede i Jylland, thi jeg vilde jo gjerne imellem see dit Ansigt, men Gud ved, hvorlænge jeg skal tjene her.

Som sagt, jeg kunde vel ønske dig vel anbragt deroppe; thi det vilde vistnok passe ret for dig; Seminarister er aabenbart langt mere Mennesker

end Studenter, en Seminarieforstanders Gjerning langt Glædeligere og mere velsignet end en Professors; og saa kommer hertil Præstegjeringen, som aabenbart er den dejligste Tjeneste i hele Verden, hvor der da er et Øre, der vil høre paa Evangeliet, vi har hørt af Gud. –

5 Jeg hører, at Svendsen har gjort sig megen Umage for at faae Niels Lindberg til Capellan, men at han ikke vil; Skade, at han ikke bedre forstaar, hvad han duer til og kunde bruges til, thi jeg kan ikke forstaae Andet end, at bliver han ikke en Landsbypræst, saa har han forfejlet sit Kald. Men L. har jo altid været egenraadig og stædig, og han vil vel ”døe Kandestøber”.

10 Man har jo de allerønskeligste Tid til at læse og studere under denne Indespærring, men Lysten følger dog ikke Skridt med Lejligheden, da man savner den Rø indvortes, som man af og til har udvortes. Jeg har under Dybbøls Belejring siddet og skrevet et Forsvar for den kirkelige Anskuelse, et Forsvar mod adskillige Angreb, som sædvanligt ikke tilstrækkeligt
15 imødegaaes, men jeg tænker ikke paa at sende det videre, saa længe vi har Krig, da vel de Fleste ingen Lyst have til at læse. Nu kan det saa ligge, til Lejlighed gives, og den vil vel ikke udeblive, da vore Modstandere snart ville opdage, at vi ikke ere slaæde ihjæl endnu. Jeg har set, at Ingjer har ladet see en Bog imod Martensen, men vort hele Boghandler- og Postvæsen
20 er i fuldstændig Forvirring; ellers skulde man dog læse den, thi Nordmændene ere i det Hele nok saa dygtige til at feje for Døren som vi Sydboer. –

Holger ligger vel i Kjøbenhavn og søger Embede her i Landet, thi han har da faaet nok af Herligheden i Angel, kan jeg tænke; Ja det vil gjøre en Del Forstyrrelse i vort Avancement, at disse blandede Folk maatte herop; thi de
25 skal jo som Martyrer gaae foran os. Jeg vil nu haabe, at du benytter Lejligheden, før Vaabenhvilen er til Ende, til at sende mig lidt Besked om Et og Andet; jeg vil haabe, at vi atter kommer i Belejringstilstand, thi i modsat Fald maa vi jo belave os paa Trældom. Gjerne gad jeg ogsaa høre, hvad den Gamle siger for Godt, ikke just fordi jeg har Tro til hans
30 Profetier, men han er dog ikke tosset, hverken paa det Smaa eller Store. –

Hvordan gaar det med den ny Missionskole? har du den Glæde, at den er falden iblandt Røvere? Hvad er det for en Grundtvigianer i Sjælland, der prædikede om, at vi elskede Tydskerne formeget? er det Viborg? Ja der er jo Saameget, jeg kunde ønske at vide, men du ved vel bedst, hvad der vides
35 af Værdi.

Lev vel gamle Ven, hils din Hustru, og Børn, hvilke jeg godt kan lide; hils iligemaade Holger (han skylder mig Brev i en Halvsnes Aar) og alle Bekjendte.

Otto Møller

Gylling Præstegaard d. 29 Maj 1864.

32. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[3/11-1864]

Kjære Rørdam.

Da det er grumme længe siden jeg skrev til dig, og intet Svar har faaet, saa er
 5 jeg kommen i Tanker om, at du maaske slet ikke har faaet mit Brev; thi der
 gaar jo saa Meget den forkerte Vej i disse gudsjammerlige Tider. Men da det
 alligevel er en lille Trøst at høre et Ord ovre fra Kjøbenhavn, nu da vi aldrig
 see Noget til Fædrelandet mere, og ikke kan læse den væmmelige Berlinger,
 da det ligefrem vender sig inden i En derved, saa vil jeg gjøre et Forsøg paa
 10 at fremlokke en Skrivelse fra dig ved at give dig en Skildring af, hvordan vi
 sidde i det.

At vi har det usselt i alle Maader, kan du jo vel tænke Dig til; men
 Grunden dertil er dog hverken Indkvartering eller Falkensteins nederdræg-
 tige Regimente; thi hvad Ondt Tydskerne ville tilføje os, kan vi endda nok
 15 bære, men værre er det med de idelige Sorger, vi har fra Hjemmetydskerne,
 i Besynderlighed Alt, hvad vi høre og see fra Regjeringen. Du kan jo nok
 indsee, at det er ubehageligt at have Gaarden og Huset fuldt af Preussere,
 som man skal staae paa Pinde for og høre Ordre af som Trælle; og allevegne
 her opføre de dem som værdige Sidestykker til deres Røverkaptejn, man har
 20 ingen Ro paa sig, kan Intet tage sig for; der ligger et tungt Aag paa En i alle
 Henseender. Det er særdeles ubekvemt midt om Natten, naar man er
 kommen til at sove, saa at raabes op paa Tydsk, at skulle ud i Øjeblikket og
 lukke op og saa finde sig i, at Slyngherne gjennemsnuse hele Huset, jage en
 Skræk i alle og jage alle ud af Sengene, og saa see dem trække ud igjen og
 25 lade alle Dørre paa vid Gab og lee ad den Forstyrrelse, de kan gjøre.
 Saaledes har vi en Gang havt Visit, og det er haardt nok for en gammel og
 svag Mand, som min Fader.

Nu fortiden er Egnen her belagt med det Husarregiment, hvoraf der blev
 taget nogle faa omme i Bjergerherred, og som dernæst brændte den Gaard
 30 af, hvor det var sket; det er i det Hele nogle raa Krabater, som Folk er
 meget ulykkelige ved at skulle have tilhuse; navnlig ligger der en Ritmester
 paa Aakjær, der er nær ved at sætte Gaarden paa den anden Ende, saadan
 tumler han med Ejeren. Og saa under al dette Tryk ikke at kunne læse et
 Ord, der er Noget ved, samt gaae med Udsigt til at komme paa fuldstændig
 35 Sultekur, da jo al Udførsel er forbudt, og altsaa alt Erhverv er ved at gaae
 istaa.

Ja alt dette og meget mere kan nok tjene til at køle Modet og nedslaae det
 Smule Haab, man endnu havde; men det er jo dog ingen Ting at tale om i
 Virkeligheden; det kunde og vilde vi, som da har lidt Tro til Danmarks Sag
 endnu, bære aldeles stille og aldrig vride os derved, naar der lød et eneste

godt Ord ovenfra; men det er jo da græsselige Tider, det lader til at vi skal opleve; det er dog en forfærdelig Aand, der har sneget sig ind i Huset og nu sidder paa Højsædet. Den Fred, det nu lader til at blive Alvor med, og som man har værget sig paa alle Maader for at troe paa, det er dog en
 5 græsselig Fred; og saa maa man vel ikke engang sige højt, at det er en græsselig Fred; kanskesig vi skal endogsaa til at holde Takkefest derfor, og det er ikke urimeligt, at Kongehuset tager deraf Anledning til at foranstalte noget Glimrende med Bal osv. Det er tungt at være nødt til saa aldeles at opgive Troen til sin Regjering, som jeg synes, vi nu er; nu komme da jo
 10 frem igjen den ene gamle Paryk efter den anden, det ene gamle raadne Aadsel leve op efter det andet; og over al den Usselhed bredes Hermelinskaaben ud. Der lød Ord om, at nu kunde der kun være Tale om Dansk i Danmark, det var nok Madvig, der sluttede Rigsraadet saaledes; men der har jo da aldrig været mindre Plads for det Danske end der nu tegner til at
 15 skulle blive.

Vi kan jo herovre see saa Lidt af Tingene, men jeg kan da ikke skjønne rettere, end at Russeren har os mellem de to Negle, at vi er solgte til ham med Hud og Haar forat han skal skaffe os en Union med de sorte Sjæle dernede, og forat vor arme Konge kan komme til at blive preussisk Vasal,
 20 og vi altsaa tilbunds blive Trælle. Jeg trøstede mig ved, at det skulde være sandt, hvad der sagdes, at Preussen vilde forhindre, at Fredstractaten forelagdes Rigsraadet, og var glad derved, da jeg saa syntes at det danske Folk dog blev fri for at underskrive sin egen Vanære, og denne Skjændsel blev paa Regjeringens eget Ansvar; men nu hører jeg, at Raadet er
 25 sammenkaldt, og jeg har slet ingen Tro til, at det tør toe sine Hænder og erklære sig ren for dette Mord, at det tør sige det rent ud, at da Sagen er afgjort uden at det er adspurgt, saa vil det ingen Erklæring give, da denne altid kun er en tom Formalitet.

Jeg gik i den senere Tid og glædede mig i Smug til, at vi kunde beholde
 30 Preusserne i Vinter, og at saa til Foraaret det store Knald vilde komme; Uvejret bryde løs i Italien, og vi saa igjen kunde komme paa Benene. Men eftersom vor Regjering havde stilet sine Sager med Hjempermitteringen var det jo dumt at haabe paa noget Saadant; thi Sagen er jo med Flid nu stillet saadan, at der Intet lader sig gjøre; vi har jo overgivet os og kastet Vaabnene
 35 fra os, og jeg undrer mig over, om Preusserne virkelig med det Gode gaae herfra nu da de have os under Hælen, som de have. Men det bliver kun en fattig Glæde, om de virkelig blive færdige dertil, da det jo kun betyder, at vort dyreste Stykke Land er tabt, og vore bedste danske Mænd, thi det er uden Modsigelse Nordslesvigerne, forraadte og solgte for lumpen kjødelig Ro. –

Og var det endda kun i Kjøbenhavn at Hjemmetydskeriet florerede, thi der høre vi saa Lidt fra; men her midt imellem os vokser det og bliver tyk i en Grad som ikke før; og man maa tie stille dertil, da de jo drive deres Væsen under Preussernes Vinger, og herefter vil komme til at gjøre det
5 under vor egen Regjerings. Vor Sognefoged taler mest Tydsk for Tiden og siger rent ud, at vi kunde ligesaa gjerne være Preussere; han løber gal efter alle de tydske Lieutenanter, han kan faae fat i, lader dem spille op med hans Døttre; og han er endda Dannebrogsmænd og har været Medlem af Amtsraadet. Han spiller jo stor Karl i denne Tid, er Medlem af Augustforeningen, og som det er med ham, er det desværre med de Allerfleste af dem, der
10 ere over Bondestanden, naar undtages en ganske enkelt Præst hist og her. Det er rent fortvivlet, som det tegner til at skulle blive; jeg havde ikke drømt om, at der var en saadan Raaddenhed i Folket, som der nu viser sig at være; i den sidste halv snes Aar under vor dansksindede Konge var det
15 krøben i Skjul eller hyklede, men nu da Naadens Sol skinner til det, nu kommer det atter for en Dag; ja hvem Gud vil revse, dem sender han en Glückburger til Konge, thi der er dog nok Ingen, der var mere tjenlig til at kue det Sunde og fremlokke det Usunde.

Men trods alt dette, saa ser jeg jo nok, det gjælder om, nu ikke at miste
20 Haabet eller tabe Troen; og jeg har da ogsaa det Haab, at vore danske Brødre i Slesvig skal med Guds Hjælp igjen komme tilbage, skjøndt jeg ikke kan øjne, paa hvad Maade det skal lade sig gjøre. Vi har rigtignok ingen Ret til at opfordre dem til at holde ud, vi der saa usselte ikke har kunnet holde ud; men det har jo heller ikke hidtil i de forløbne Aarhundreder været fra
25 Danmark, de har faaet Hjælp til at værge sig mod Tydsken, saa den Medfart de nu faar af den første Glyksborger passer kun altfor godt med den, de fik af den første Oldenborger og som troligt blev fortsat gennem de lange Tider indtil Frederik d. 7de.

Jeg har i denne Tid først læst en Bog, som det er en stor Skam, man ikke
30 har grundig læst for længe siden; det er Allens: det danske Sprogs Historie i Slesvig, i Udtog af Marckmann; og ligesaa sørgeligt som det er at see den mageløse Vold og Uret, der er øvet dernede, den planmæssige Krig, der er ført imod det Danske, ligesaa trøsteligt er det saa at lægge Mærke til, med hvilken eksempelløs Sejghed Folket har staaet imod, hvorledes Bondestanden, forladt af Regjering og alle Embedsmænd dog trofast holdt ved
35 Fædreland og Modersmaal og taalte værre Ting end man skulde troe, der nu vil kunne beredes dem. Men det er jo ogsaa det eneste menneskelige Haab, vi kan have, at det danske Folk dernede vil holde ud, til der sendes os lysere Tider, indtil Norden er bleven samlet er kommen til at see sin Gjerning og sit Kald; thi saalænge vi staae ene under det nærværende Styre er der ingen

Udsigt til, at der skal røres en Finger for dem. Jeg erindrer, at der engang i Sommer blev skreven fra Norge, at den danske Del af Slesvig vilde blive for Tydskland, navnlig da Preussen, en saadan Mundfuld, som de selv skulde blive nødt til at blive skilt af med igjen; det skulde for at bruge en Lignelse
5 blive for dem som Jonas i Hvalfiskens Bug, idet det idelig skulde skaffes dem Bryderier, saa de tilsidst selv skulde ønske at blive det ledigt. Men jeg er bange, det er formeget at forlange af det arme, forpinte Folk; de kan da ogsaa engang blive trætte af at stride for at komme til os, der ikke betænke os paa at sælge dem for vor egen lumpne Roligheds Skyld. Dog gid det
10 maatte være sandt saa de endnu en Gang maa kunne holde Pinen ud; og denne Tour vil blive haardere end nogen anden, da man kan være vis paa, at Preussen vil vide at gribe Sagen an paa en kraftig Maade, og det skyer jo ingen Midler for at naae sin Hensigt, er jo i det Hele Repræsentant for Vold og Lumpenhed. Ja, naar Nøden er størst, er Hjælpen næst – at det nu
15 maatte vise sig, og da først tilgavns føles, at Nøden er stor. –

Jeg kommer nu til mer og mere at indsee, at vi har et Ansvar med Hensyn til, hvordan det staar sig med Sognet i folkelig Henseende, og at Præsterne maaske nærmest bære Skylden for, at der er saa frygtelig dødt i denne Henseende. De have i Almindelighed holdt sig for gode til at have med
20 Bønder at gjøre i Andet end det ligefrem Christelige, have ment at det Folkelige var noget, der ikke vedkom dem, ligesom da ogsaa kun altfor mange i denne Henseende ere ganske umyndige. Da Præsterne nu imidlertid er dem, der vare nærmest kaldede til at sørge for, at de af Sognets Folk, der havde Lyst dertil, ogsaa havde nogen Oplysning om Folk og Fædre-
25 land, men aldeles har forsømt denne Side af deres Kald, er det ikke til at undres over, at den store Masse lever i den sorteste Uvidenhed om, hvad den nærværende Krig har havt og har at betyde, samt at den faldt i Hænderne paa blinde og egenkærlige Vejledere, der nu føre dem om ved Næsen.

Saaledes har det været Tilfældet her i Aarhus Egnen, hvor Gert Winther og Reinholdt Jensen have største Parten af Bønderne i deres Lomme, og for Folk som Winther er jo enhver Krig, hvad den saa end føres for, et afgjort Onde, idet den koster Penge. Ved disse Hædersmænds Bearbejdelse er Mængden sunken ned i en saa aandløs Kjødelighed, at der ikke kan være
35 Tale om, at deres Hjærte skulde kunne banke for nogetsomhelst Aandeligt. Forhen lod man dette Uvæsen gaae sin egen skjæve Gang; de fleste Præster havde saa travlt med deres Avling osv., at de selv glemte at tænke paa Tingene; og de faa, som kunde have gjort det, fandt det bedre stemmende med deres Kald at holde Skridt efter fattig Lejlighed med den tydske Theologi. Der maa i saa Henseende skee en Forandring, hvis vi skal haabe,

at Folket skal vaagne og frelses; og da nu Enhver maa feje for sin egen Dør, saa har jeg begyndt paa denne Gjerning paa følgende Maade.

Vi har dannet en Slags dansk Forening her i Sognet for dette Sogn og allernærmeste Omegn; hertil har vi lejet en stor Stue i Byen, hvilken Stue, 5 naar Alt kommer ret i Gang, skal være oplyst og opvarmet hver Aften for Foreningens Medlemmer; her forefindes en Del af folkelige Bøger, samt, saa snart vi kan erholde det, Fædrelandet og hvad anden dansksindet Avis, man kan faae fat paa; Skade at Fædrelandet er saa ufolkeligt i sin Skrivemaade, thi Bønder have ondt ved at forstaae det. Jeg har nu forpligtet 10 mig til at være tilstede mindst 2 Aftener om Ugen og da foredrage og forelæse efter Tidens Tarv. Jeg har begyndt med at fremstille Tydskeriets Historie, samt oplæse det Vigtigste af Grundtvigs Saxo, ligesom der jo ogsaa lægges al mulig Vind paa den gode, gamle Vise. Med Guds Hjælp haaber jeg det skal gaae og saa da heller ikke blive uden Nytte, idet jeg især 15 gjør Regning paa, at den yngre Slægt vil lade sig finde, thi den nærværende er nok bestemt til og ene skikket til at falde som Gjødning i Ørken. Hidtil er det gaaet ganske fornøjeligt, skjøndt vi jo nok mærke, at Broderparten af Sognet er paa Kraft derimod, og vistnok kunde have god Lyst til at pudse Tydsken paa os, saa vi jo maa gaae frem med lidt Lempe og Forsigtighed.

Jeg havde gjort Regning paa at faae nogen Hjælp fra et Par flinke 20 Skolelærere her i Omegnen; men jeg kommer til at erkjende, hvad jeg da ogsaa nok vidste i Forvejen, at naar man vil have et Stykke Arbejde gjort, gjør man sikkrest i selv at tage fat og stile sine Sager efter, at man kommer til at gjøre det ene. Hvorlænge man nu vil kunne holde ud, inden man er 25 udgjort i saa Henseende, beror jo paa, om det virkelig kan være til nogen Nytte, thi saa faar man jo vel Kræfter; men forresten er det en haard Bestilling at tale og synge for en hel Aften; men det er alligevel ganske fornøjeligt, thi der er Kraftkarle mellem vore Bønder, naar først Aanden vaagner i dem. Saa du ikke engang i Sommer et lille Brev, der var indrykket 30 i Arvesens Folkeblad fra en jydsk Bondekarl til hans Ven i Kjøbenhavn; det var fra en af vore Folk; hvis du ikke har set dette lille Brev, skulde du see Lejlighed dertil, thi det er ganske godt af en saadan Bondeknold, der aldrig har lært nogen Verdens Ting. Jeg kan godt mærke det, at Folket er ingenlunde udlevet og raaddent, men de kan godt give rent Svar, naar kun 35 den rette Tone bliver slaaet an. Kun vi havde nogle flere dygtige, dansksindede Præster; men alle de missionssyge er saa bange forat tabe Værdigheden og for at besmitte deres gode Navn og Rygte, at de tør eller kan ikke ydmyge sig til at røre ved Bønderknoldene.

Jeg havde haabet, du skulde være kommen til Sæde i Ranum, men ser til min Bedrøvelse en Hr. Driebein komme anstigende, en Fyr der efter hvad

jeg kan erindre, er kjørt ud af Martensens Rumpe; er han som i Fortiden, da bliver det en fed Seminarieforstander, omtrent som Martensen er Bisp, det Bæst, der skammede sig ved at tage Frederik 7des Navn i sin Mund; det er da den nederdrægtigste Skinhellighed, nogen Bisp endnu har dreven det til i
5 disse Landemærker, samt væmmeligt Spyttslikkeri.

Af Skrifter, som der er Noget ved, ser man hersteds ingen, thi alt godt Samkvem er standset. Jeg fik dog forleden i Anledning af Prisedsættelsen fat i Munchs Norges Historie og Keysers Kirkehistorie, men har ingen ret Lyst til at læse i dem. En lille god Bog har jeg dog rigtignok læst, en
10 ubetydelig Piece af en Pastor Røgind, kaldet ”Bryll. i Kana, et Forsøg i Skriftfortolkning” – det er det Sundeste, jeg i lang Tid har set, om man end just ikke kan give ham Ret i alle hans Meninger. Har Du ikke set den, skulde du dog læse den; men det har du jo udentvivil allerede gjort.

Blandt en Del Andet har jeg ogsaa raget lidt om i en Bog kaldet: Das
15 Sacrament der Taufe von Höffling, hvor der da er samlet en forskrækkelig Hoben rare Sager fra alle Kanter, Daaben betræffende. Jeg har deraf lært, hvad jeg ikke vidste, og hvad der da maa komme Martensen og hans Folk uforskammet paatværs i Halsen, at det er mere end tvivlsomt, om de saakaldte Døbeord fra Matth. 28,19 altid have fulgt med Daaben. Det er
20 nemlig det stadige Omkvæd, at disse Ord ere de sacramentale, de levende, de skabende; men Höffling er meget tilbøjelig til at antage, at de fra først af slet ikke bleve brugte; men at den gamle Praksis ved denne, at efter at ”der Täufling” (hvad hedder det paa Dansk) har sagt Ja til Pagten, lød Døbeformen saaledes: ”Jeg døber dig til denne Tro”. Jeg skal skrive mig
25 dette bag Øret til givne Lejlighed, thi med Ræv skal man Ræv fange; og jeg antager, at denne Betragtning, da den hidrører fra det farlige Rige, er godt Latin. Jeg er endnu ikke kommen igjennem fornævnte Bog, thi den udgjør 2 store Bind, man haaber dersteds at finde en og anden nyttig Oplysning endnu.

Hvor dog ellers Tydsken er en forskruet Mand; jeg frydede mig ret ved
30 den lille Piece af Ussing, hvor han dog sætter ham paa sit rette Sted; mon Ussing har Noget at sige hos Madvig og mon der er nogen Udsigt til, at Tydsken kan blive fuset i de lærde Skoler? saalænge Grundtvig allene talte derom, var det Galenskab; nu da en filologisk Professor tør sige det, maa
35 man jo haabe, at det bliver godt Latin. Det er nu da ogsaa en af de allermest fornødne Ting, at Tydsk sparkes ud af Skolen, og ligesaa fornødent er det, at der udkommer en Lov om, at ingen Tydsker uden at erhverve Indfødsret kan eje Jordegods i Danmark; jeg syntes det var en lille Trøst, naar disse Tvende Ting kunde skee, og sker det ikke, saa er det vistnok Tegn til, at vi skal endnu have hans Kjærlighed mere levende at føle.

Jeg prædikede forleden Søndag om at give *Kejseren Skat*, og at det vil sige at give Kejserens hvad Kejserens er, hvad da først og sidst er alt det Galskab, vi har hentet derude. Nu kræver han Skatten ind, saa det kan føles, at vi nu kunde sandse til, at give *ham hvad hans er*, thi saa blev denne
 5 Skatteudskrivning os alligevel til Frelse. Og blandt de Ting, som utvivlsomt er hans, er da hans Sprog, samt alle de hovmodige Herremænd, Forpagtere og Møllere, han sender os paa Halsen. –

En løjerlig lille Pjece kom der da forleden fra Zeuthen; han er og bliver dog en Nar; ”han har været en Nar paa Jorden, bliver det rimeligt ogsaa i
 10 Himlen”; thi fra den ene Ende til den anden lugter denne lille Bog af Vigtighed, og dog ender han med, at vi skulde lære Ydmyghed. Din Farbroder er da kommen ham slemt paatværs, da han ikke turde betragte ham som Undergiven, mens han gjorde Tjeneste som Feltpræst. Samme Feltpræst var da ellers god og var til stor Glæde for adskillige af vore Folk
 15 her fra Egnen, som laa i Frederits; han var den Første, de havde truffen i den Art; men nu er han jo kommen galt fra at bede godt for Kongen; det er dog ellers noget nær det Groveste endnu, at han er den eneste Mand i Danmark, der ikke trænger til, hvad David bad om: ”et rent Hjærte”; dog
 20 lader det jo nu som om den Sag er bleven for gammel, idet man nu speculerer i Majestætsforbrydere. Hvad mener man Enden vil blive paa den Sag? mon Højesteret vil fordømme ham, hvis Sagen kommer for?

Ja skriv nu snart til mig og skriv Noget af Alleslags; du maa jo høre en Del og vide Besked om Meget, som vi gaae og spidse vor Mund efter. Jeg vilde gjerne see dit Ansigt, men det har nok lange Udsigter. Hvordan har
 25 Holger det? Jeg ser han søger Præstekald herovre; gid vi kunde faae ham herhen; thi Langaa er da ikke længere henne end at vi kunde see hinanden en Gang imellem. Ser du Niels Lindberg hvad vel forresten er sjældent, da han jo ganske er slugt af den magre Ko, saa hils ham; og lev saa vel og gid vi snart maa see noget godt Raad fra ham, fra hvem al god Gave kommer
 30 herved.

Din Ven

Otto Møller

Gylling Pstgrd. d. 3 Novbr. 1864.

35

33. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[9/11-1864]

Min kære gamle Ven.

Du ved nok, at dengang David havde haft Saul i sin Magt i Hulen ved Engedi, sagde denne til ham: du er retfærdigere end jeg. Det samme sagde

jeg igaar, da jeg fik et Brev med Udskrift med Din velbekendte og velkomne Haandskrift. Og i min Overbevisning om denne Doms Rigtighed blev jeg end mere bestyrket ved at læse Indledningen, hvori Du, langt fra at forudsætte Muligheden af, at Grunden til min lange Tavshed er at søge i
 5 min Forsømmelighed, søger den hos vore Fjender Prøjserne. Imidlertid vil jeg ikke pryde mig med hvad der ikke tilkommer mig; jeg har virkelig faaet det Brev, Du skrev sidst i Maj, ligesaavel som det sidste af 3. Nov.; og Grunden til at jeg ikke har svaret Dig er dels Smøleri (som Du baade vil kende og tilgive), dels og fornemmelig Ulyst til at skrive om det, der nu i 3
 10 Fjerdingaar har været det eneste man har kunnet skrive andet end Forretningsbreve om, nemlig vort ulykkelige Fædrelands dybe Fornedrelse. Skrive for at klynke og klage har jeg ikke villet, og det laa mig længe nærmest, skønt jeg ikke lod det komme frem i mine Ord, da jeg tror det er ens Pligt under saadanne Omstændigheder idetmindste ikke at gøre Noget,
 15 som kan nedbryde andres Mod og Tro; skrive om al den gruelige Jammerlighed og Ringeagt for det danske Folk, som var Ministeriet Monrads Hovedsærkende, vilde jeg heller ikke; skrive frimodigt kunde jeg i Almindelighed ikke, og saaledes gik Tiden hen. Jeg har imidlertid nu i den sidste Maaned stadig haft til Hensigt at lade Dig vide at jeg endnu er til og
 20 ovenikøbet er ved ganske godt Mod; men Informationer og anden Syssel-sættelse har bragt mig til at opsætte det Dag for Dag.

Det er visselig en gruelig Skæbne, der er gaaet over Danmark, og en gruelig Fred, vi nu har faaet. Idag er Fredsspørgsmaalet til 2den Behandl. i Rigsraadet, og der er jo ingen Tvivl om, at det vil blive antaget; efter hvad
 25 jeg hører er der kun 14, der vil stemme imod Freden, og jeg kan godt forstaa det, da der skal ikke saa lidt til at stemme imod den, naar Regeringen ved at opløse Hæren (Regimenterne er nu kun 140 Mand) og Flaaden har umuliggjort alt Forsvar. Inden vi kunde faa 1000 Mand samlede, kunde jo Prøjserne med Lethed have taget baade Fyn og Sælland, uden at løsne et
 30 Skud, og skete det, vilde vi, idetmindste for mskl Øjne at se, være endnu værre stedte end nu. Ved dette, som ved alt hvad der er sket under det Bluhmeske Ministerium, kommer man nødvendigvis til Mistanke om Forstaaelse med Fjenden, for ej at sige det nederdrægtigste Landsforræderi, der nogensinde kan begaaes. Det er forfærdeligt at sige det, men dog er det
 35 neppe overdrevet at sige, at *alt* hvad der er kommet frem fra Hoffet siden Krigens Begyndelse, og saagodtsom alt, hvad det nuværende Ministerium har gjort, tyder derpaa. Og Grunden hertil? 1) Had til Friheden, 2) fornemmelig Had til alt Dansk, begge Dele næret af elendige egennyttige Krybere med og uden Bispekaabe, som føle at Livet kunde blive dem for stærkt, og at levende Msker ikke bøjer sig for den blotte Kjole eller Hat. –

Jeg vil ikke opregne alle de Træk som kunne bevise Sandheden af mine Ord ovenfor, men blot henvise til, at det nu er udenfor al Tvivl, at Dannevirkes Rømning har været besluttet ved Hoffet forinden den skete, og at Dronningen kort efter dens Rømning har sagt til Amtmand Holstein fra Slesvig, at "vi kunne jo ikke være fortrydelige paa Prøjerne, da de vilde det samme som vi (dvs. Hoffet)" – dette har han, H. [en meget hæderlig men ikke meget frisindet Mand, nu død] selv fortalt min Fader, hans fordums Skolekammerat.

Og saa Als's Erobring. Rothe som skulde forsvare det med Rolf Krake, gør intet uden at skyde et Par Skud hen i Vejret og damper saa til Kbhvn og bliver en af Avgustforeningens Stiftere. (Hans Ordre skal have lydt paa: *ikke at udsætte* Skibet. I forrige Krig var der en Ingeniør-Officer, som vægrede sig ved at afkaste en Bro, "fordi det var forbundet med øjensynlig Livsfare"; han fik sin Afsked; nu lyder Ordren derpaa).

Og tænk saa tilsidst paa at vore *Fjender* forbyde de Blade, som ere i Opposition mod vor Regering = "Prøjerne vil det samme som vi". Der er ingen Tvivl om, at hvad der i den senere Tid har bragt Regeringen til at gøre fælles Sag med Fjenden er Haabet om Personalunionen; man har sagt, at Bismark har stillet denne i Udsigt paa det Vilkaar at Kongen opslog sin Residens i Kiel. (Det maa dog bemærkes, at adskilligt tyder hen paa at Kongen, som jo er meget enfoldig, udentvivl staar udenfor disse Rænker, men han bliver benyttet af adskillige egennyttige Personer, som drejer ham hvorhen deres Fordel peger). Jeg antager ikke sligt for utroligt, men er sikker nok paa, at denne Udsigt ialtfald kun er en Løkkemad, hvormed man vil gøre vor Regering eftergivende og bringe den til i alle Punkter at fjerne sig fra Vesten og søge sit Rygstød i Øst og Syd, forat man saa naar dette er naaet kan sluge os med Hud og Haar (cfr. Bekendtgørelsen af Depescherne fra vore Gesandter i Paris og London). Dog ved jeg naturligvis intet vist derom; men det er dog ej umærkeligt, at "Kronen" for i Søndags skal indeholde en Artikel, hvori den ligefrem stiller denne Løsning i Udsigt. Imidlertid hører jeg nu idag, at det siges i velunderrettede Kredse, at Grunden til Bismarks mange Rejser i den sidste Tid skulde være, at Prøjsen foruden Lavenborg ogsaa vil annektere Slesvig og Holsten, men at Napoleon ej har villet gaa ind derpaa uden en Afstemning i Slesvig; og i Modsætning hertil (men i ret god Samklang med hine Personal-Unions Tanker) har vor Regering givet sine Gesandter bestemt Ordre til at modsætte sig enhver saadan Folkeafgørelse.

Tiden vil velsagtens vise, hvad der er sandt heri, og den vil sagtens ogsaa efterhaands bringe mange skjulte Rænker for Dagen, som have bidraget til vor nuværende Ulykke; ti det lader jo til at Reaktionen og Avgustforenin-

gen efterhaanden bliver mere kry paa det, og des tydeligere rykke de saa ud med Sproget. Kanske det skal være ad denne Vej, at det danske Folk skal vækkes af sin nuværende Dvale. –

Denne Dvale, ja Død er mig endnu langt tungere at tænke paa end det
 5 Hav af Nederdrægtighed, som Reaktionen har oversvømmet os med; ti det har rigtignok været en Tid, hvor mange Hjerters Tanker ere blevne aabenbaare, og hvor man har kunnet se, hvormegen Raaddenhed der boede i disse Hjerter. Og du kan være vis paa, at der ikke har vist sig mindst Usselhed hos Københavnerne. Dog tror jeg at vi her ej maa glemme, at det
 10 er ubilligt at forlange at det store Flertal skal være saa menneskelig udviklet, at det kan staa paa egne Ben, og vi maa vel betænke, at det ”national-liberale” Ministerium Monrad aldeles har undladt at give de skrøbelige den mindste Haandsrækning for at holde dem oppe. Skønt Monrad saavel som hans Kolleger ligesaa godt som vi vidste, hvad for demoraliserende Taler og
 15 Løgne der udbredtes i Hæren og Folket, har de dog ikke gjort *det allermindste* for at stoppe Munden paa saadanne Skurke, ja de har endikke kunnet tale ett Ord til Folket forat fortælle dem, *hvorfor* vi kæmpede; hvad kan man saa undre sig over, at de svage i Aanden troede, som der udbredtes
 20 baade i Tale og Skrift, at det kun var for et Par Kbhvnske Blade, en Lap Papir man kæmpede? Deri ligger efter min Mening Hovedskylden til hele den nuværende Jammer; ti var ikke Folket blevet saa demoraliseret, og det var det – naar vi se hen til de msklige Aarsager – ikke blevet uden at Monrads Ministerium havde baaret sig ad som det har gjort: saa var aldrig Reaktionen kommet til Roret, saa var ikke Als blevet taget, og saa havde
 25 vor Fornedrelse ej været saa dyb som den nu er.

Imidlertid maa Du ikke tro, at jeg bliver staaende ved at vælte Skylden over paa Msker; jeg mener at man bør stræbe at se saa klart som muligt ind i de mskl Kræfter, som have virket med til at den nuværende Tilstd er kommen frem, ikke for at opkaste sig til Dommer, men for at se, at man
 30 ikke skal forlade sig paa Mennesker. Men jeg ser ogsaa meget godt, at hele denne Ulykke er kommen højere fra. Det er blevet sagt saa mange Gange, at var Fredrik 7 ikke død, saa var det aldrig gaaet som nu, saa vilde efter al Sandsynlighed Novemberforfatningen have ført til et nøje forbundet Danmark-Slesvig, ja maaske til et helt Danmarks Rige til Ejderen. Og det synes
 35 jo efter de Aktstkr fra Bismark at dømme, som under forrige Rigsraadssamling offentliggjordes, at være ganske rigtigt sagt. Men hvem var det, som kaldte Fr. VII herfra netop ”i det allerulykkeligste Øjeblik”? Hvem var det, som ledede det saa, at den eneste Hærfører, som vilde overtage Dannevirkes Forsvar, vilde sælge sig for Hofgunst? at Flertallet af Generalerne vare udanske? –

Se vi kristeligt paa vore Forhold, er det klart nok, at Guds Finger ej blot har været med, men har ført os Skridt for Skridt til vor nuværende Tilstand; ”han har forstødt os og gjort os til Spot, og han drog ej ud med vore Hære”, Ps. 44. Men saa maa vi dernæst spørge, om der ikke er givet os

5 Mærker, hvorpaa vi kan skønne, om denne Guds Forstødelse er Dødsdommen over det danske Folk, eller om det er en Revselse, for at vi ikke skal fordømmes. Og naar vi her se paa den store hobs Elendighed og Materialisme, saa kunde det rigtignok tyde paa, at Dødsdommen var fældet over os (Jeg har i denne Tid læst Jeremias; og det er med Gru man maa læse,

10 hvor godt hans Skildring af Jødernes daværende Tilstand passer paa vor; men hvis vort Folk gik tilgrunde nu, havde det ingen Forjætt. om Oprejsning som Jøderne); – men paa den anden Side kan vi dog uimodsigteligt uden nogen Hovmod sige, at Gud netop i de sidste Dage har haft en stor Gerning for med og i vort Folk, og denne Gerning har dog ikke været uden

15 Frugt, hans Ord er ikke kommet tomt tilbage, og det allerglædeligste Vidnesbyrd derom er, at der er ingen der bedre har holdt Modet oppe i denne Tid netop som danske Folk, end netop de troende, og det efter hvad mig er sagt, ikke blot de som slutte sig til Grundtvig, som jo, naar de kæmpe mod Mistvivlen om Danmarks Frelse, kæmpe for deres eget Liv,

20 men ogsaa de allerfleste af de pietistisk sindede, hvilket jeg egentlig ikke havde ventet.

Derfor tror og haaber jeg for vist, at Gud, som selv har ført os ind i denne Dødens Skyggedal, ogsaa vil vide paa den belejlige Tid at føre os ud af den, *saafremt* vi ikke slippe Troen paa ham og ikke holde op og blive trætte af at

25 kalde paa ham. Men p. d. a. S. tror jeg sletikke at vor Skærsild er forbi endnu, selv om vi nu faar Ro til at æde vor Grød i Fred. Faar vi nu Fred, saa skal vi først ret til at føre Krig mod alt det Tyskeri, som er iblandt og i os. Og det vil ikke blive saa mageligt, baade fordi vi alle ere saa fortyskede og den tyske Visdom stikker os i Øjnene i Modsætn. til den danske Daarligh-

30 hed, og fordi der er et saa uhyre stort Tal af Hjemmetyskere iblandt os, der som Avgustforeningen nu viser, vil anstrenge sig af yderste Magt for at sætte Tysken i Højsædet, og deres Bestræbelser i den Retning ville forsaavidt have god Udsigt til at lykkes, som de naturligvis kan sige: Kongen er med os; og Hofluften har altid haft noget sært forførende for

35 svage Sjæle. Men med Guds Hjælp vil vel denne Kamp ende med de Danskes Sejer herhjemme, og jeg haaber da, at vi gennem den skal blive hærdede til engang igen at optage Kampen for Sønderjylland og vinde det tilbage med Ære.

Du skriver, at der burde gives en Lov om at ingen Tydsker maa have Grundejendom i Danmark. En Lov af omtrent dette Indhold vil blive bragt

for p. Rigsdagen af Nyholm; men om den allerede nu vil gaa igennem, er vel tvivlsomt nok, og endmere tvivlsomt vil det være, om Kongen vil antage den. (Det tyske Pak kan dog ikke lade os med Fred; jeg hørte igaar, at flere (3?) af de bekendte Flensborger Tobakspindere (H. Jacobsen Wittive og
 5 hvad de hedde; Du har nok set deres Navne paa Tobakker) allerede ere flyttede til Fyen; skønt de alle ere Slesvigholstenere, saa forsmaa de dog ej de danske Penge; og der er nok al Sandsynlighed for at Neumünsters Klædefabrikker med hele deres Hær af Tyskeri ogsaa blive flyttede herover etsteds). – Det som det nu vil gælde om er, at vi feje hver for sin Dør for at
 10 feje Tysken ud. –

Jeg havde i den Anledning en ikke ringe Lyst til at begynde et "Tidskr. for kirkelig Videnskab i Danmark", forat Folk, som ønske nogen theologisk Føde, dog ej skulle behøve at søge alt daraussenbeimir. Men skønt jeg nok kunde skrive adskilligt i et sligt Tidsskrift, saa frygter jeg for, at det vil
 15 skorte paa Medarbejdere, uden det skulde være saadanne som jeg helst var fri for, nemlig Fr. Helveg og Nik. Holten. Ogsaa har jeg tænkt paa at skrive nogle Kommentarer over N. T., for at frigøre Studenterne fra den evindelige Meyer; men jeg er ikke sikker paa, om jeg magter det. Ett er jeg imidlertid sikker paa, det er, at man ikke blot i folkelig og skolelig
 20 Henseende, men ogsaa i videnskabelig Hs. maa stræbe at afryste det tyske Aag, og jeg vilde gerne lade mig bruge i denne sidste Henseende, om Gud ellers vil og kan bruge mig dertil. Lad mig ved Lejlighed vide Din Mening om denne Sag, samt om Du kan staa mig bi ved et sligt Arbejde. Dit Arbejde med den danske Forening derovre har højlig tiltalt mig; jeg vil
 25 ønske, det maa blive ved, saa skal det nok gøre idetmindste nogen Gavn.

Forresten, siden jeg var ved at tale om mine egne Planer, maa jeg da berette Dig, at jeg i denne Tid staar i Begreb med at sælge mig selv med Hud og Haar til Tang, ikke til hans Seminarium, men til en Latinskoole, han er ifærd med at oprette. Du vil kanske undre Dig over at jeg vil indlade mig
 30 paa sligt; men "hvad gør Tysken ej for Penge?", og vi er nok nødte til at gøre det samme naar Penge ere vanskelige at faa, saaledes som de have været det for mig i denne Krigstid, da næsten alle Studenter enten vare i Krig eller ventede at komme i Krig og derfor intet bestilte. Det kan jo se glimrende nok ud at være omtrent eneste, følgelig ogsaa den bedste og mest søgte theol. Manuduktør; men naar Studenterne ere borte, er ikkedesmindre
 35 samme Manuduktørs Vilkaar ikke meget glimrende, hvad jeg har maattet bekende, skønt Vorherre har ogsaa hjulpet mig over det Pust, saa det nu ser i timelig Hs. noget lysere ud. Men det har dog gjort at jeg har ment, at naar der bødes En noget fast, skulde man ej støde det bort, og saa er jeg gaaet ind paa Handelen omtrent. Du kalder rigtignok Tang for den magre Ko; men

jeg haaber dog at han fra en anden Side set skal være fed nok til at give mig det daglige Øl og Brød, og det maa man jo se at have.

Der er saavidt jeg har erfaret ingen Tale om at sætte min Farbroder under Tiltale, ligesom jeg antager det for højst tvivlsomt om han har givet Bønnen
 5 for Kongen den Form, som er kommet paa Prent: Gud give ham det rette danske Sind. Hellerikke er der Tale om at tiltale Viborg for sligt. Men Kultusministeren havde isinde at lade Birkedal og Viborg tiltale for deres Udtalelser i Rigsraadet, hvilket han dog lod falde, da Martensen og Engelstoft fraraadede det. Saa spurgtes det imidlertid, at Birkedal havde
 10 bedet: at Gud vilde bøje Kongens Hjerter til gamle Danmark, *om det var muligt* (et Tillæg som han vistnok hellere burde have udeladt), og saa fik man en af hans Sognefolk til at klage derover; dette førte til at der blev afæsket ham en Erklæring herom; men hvad der videre er fulgt heraf, ved jeg ikke.

15 Holger bor nu her i Kbhvn, levende af sin Pension. Selvfølgelig søger han det meste som bliver ledigt; men han har kun lidt Haab om Befordring da han jo er en af de yngste slesvigske Præster. – Jeg søgte *ikke* Ranum, fordi jeg sletikke følte nogen ret Drift dertil, og jeg er bleven noget forsigtig med Hs til den Tilskyndelse, som kan udgaa fra timelige Fornødenheder.
 20 Imidlertid efterat det var blevet for sent, har jeg dog af og til fortrudt at jeg ej søgte det, eller rettere, ønsket at jeg havde søgt det. – Desuden søgte Holger det; men han vilde rigtignok ej have søgt det, hvis jeg havde gjort det. Imidlertid var vel Driebein i ethvert Tilf. gaet forud for mig baade fordi han var ældre, og fordi jeg er Grundtvigianer og har velsagens faaet
 25 Lov paa mig som søvnig og død siden Hist. med Missionsskolen. –

Der var en hel Del andre Ting, som endnu kunde være at skrive om; men dette Brev er blevet langt nok endda, og derfor vil jeg nu stoppe. Havde jeg Raad og Tid, gjorde jeg gerne en liden Svip til Gylling, men saasom begge Dele mangle, vil jeg foreslaa Dig at gøre en lille Tur til Fasangaarden, hvor
 30 Du skal blive vel modtaget. Du kunde vel nok trænge til en liden Opfriskelse, naar nu Tyskerne endelig komme ud af Jylland. – Lev nu vel; Gud bevare vort Fædreland og oprejse os igen i en god Stund.

Din trofaste Ven
 Skat Rørdam

35

Fra Lindberg kan jeg hilse Dig; han lever uforandret; item sender min Hustru Dig sin Hilsen.

34. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 3 Juli 1865.

Min gamle Ven.

5 Skønt Du har opført Dig som et stort Skarn i Dit Forhold til mig, saa vil jeg dog ikke lade Dig fare paa den Maade, om ikke af anden Grund, saa forat lære Dig, hvorledes Du bør opføre Dig.

Jeg vil nemlig underrette Dig om, at det er min Agt at tage en Tur over til Jellinge for at overvære Examen der; og naar jeg kommer derfra, havde jeg
10 tænkt at lægge Vejen hjem omad Gylling Præstegaard, om Du er hjemme, og der er Plads til at jeg kan faa Tag over Hovedet en Nats Tid eller to. Naar og hvorledes jeg kommer dertil kan jeg ikke sige bestemt; kun det ved jeg, at Examen i Jellinge skal være fra d. 11te til 13de incl., og at jeg saaledes under ingen Omstændigheder kommer før d. 14de til Dig, og jeg havde saa
15 betænkt at rejse hjem om Mandagen d. 17de over Aarhus. Gaar der ikke Post engang imellem over Odder? I saa Fald kunde jeg vel nok blive transporteret dertil. –

Det er nu den ene Part af Themaet for mit Brev. Den anden Part er: Kan Du ikke komme til Jellinge ved samme Lejlighed? – leje en Enspændervogn
20 eller lignende Pebersvendebefordring i Gylling, saa kunde vi gøre en udentvivel ganske fornøjelig Køretur sammen til Dit Hjem. Disse ensomme Rejser pr. Diligence e. dl. ere ikke meget opmuntrende, og Du kunde vistnok have besønderlig godt af noget frisk Luft; ej at tale om den Lærdom Du kunde høste i Jellinge. Jeg skal naturligvis vederlægge min Del af
25 Befordringsomkostningerne, f. E. $\frac{3}{4}$. –

Tænk nu rigtig alvorligt paa det; Du maa bestemt indrømme – hvis Du ellers har det samme Hjærtelag som fordem – at det kunde blive en ganske
fornøjelig Rejse. – Og skriv mig nu snarest til, om Du er hjemme, og om vi skal mødes i Jellinge, for at jeg kan faa det at vide inden jeg rejser paa
30 Lørdag ell. Søndag.

Grundtvig har, som Du maaske har hørt, i en 3 Uger været meget syg af sin gamle Daarlighed (hans Ben). Nu er han dog lidt bedre, saa der er Haab om at han vil overstaa det endnu denne Gang.

Jeg har urimelig travlt, og kan derfor ikke skrive mere nu. Hils Din
35 Familie venligst, og lev saa vel, til vi, som jeg haaber, ses i Jellinge.

Din
Skat Rørdam

35. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[8/7-1865]

Kjære Rørdam.

Jeg vilde skamme mig endnu mere over mig selv, end jeg gjør, hvis jeg
 5 forsøgte paa at negte, at jeg har baaren mig skammeligt ad imod dig, og at
 du er langt retfærdigere end jeg; jeg kan end ikke *finde paa* nogen
 Undskyldning, saa du indser, at jeg sidder meget jammerligt i det. Men i dit
 Fortsæt at see ind til os, ser jeg et uomstødeligt Bevis paa, at dit Hjærte ikke
 har lidt noget i den forløbne Tid, siden vi sidst saaes. Du skal nu være os saa
 10 velkommen som jeg ved ikke hvem, og jeg ønsker kun, at vi maa have Held
 til at bibringe dig Fornemmelsen deraf.

Dit Brev fik jeg først Natten mellem Torsdag og Fredag (7 Juli), og da du
 ansætter din Afrejse fra Kbhvn til Lørdag eller Søndag, saa indser du nok, at
 det kan ikke nytte, jeg tænker paa at faae Brev til dig, mens du er hjemme.
 15 Dette skal derfor træffe dig i Jælling, og Grunden, hvorfor jeg ikke selv kan
 lade mig finde der, skal du nu høre. Eksamen skal jo afholdes 11-13 Juli, og
 den 12de har vi bestemt til Altergang, hvilket for flere Dage siden er aftalt
 med vor Præst. Jeg kunde saa først komme til Jælling om Torsdag Aften, og
 altsaa hverken faae nogen Nytte af at høre paa Prøven eller af Omgangen
 20 med Læremesteren dernede.

Vidste jeg nu kun bestemt, naar du kom til Horsens, hvis du da tager over
 denne Stad, saa skulde der staae en Vogn færdig til dig, og kan du sende Bud
 fra Jælling saa betids, at vi kan faae det *Torsdag* Aften, saa skal den komme,
 og jeg selv ved, hvis jeg kan. Men forresten vil jeg gjøre dig et Forslag til
 25 Gjengjæld og jeg tror, at det skal staae Maal med dit eget: lad Svendsen
 kjøre dig her op og lad ham prædike her om Søndagen, saa tror jeg næsten,
 at vor Glæde kunde blive fuldkommen. Har han Tid, saa tror jeg ikke, at
 han vil findes uvillig dertil. Fra Odder gaar der Post til Aarhus hver Dag,
 saavidt jeg veed, og i ethvert Tilfælde skal den Sag nok rede sig.

Jeg er forresten lige hjemkommen fra en lille Udflugt og vilde derfor have
 havt Vanskelighed ved at komme til Jælling nu; thi det gaar ud over vore
 Confirmander og over den latinske Undervisning, som jeg driver med en
 Bondeknold; men naar du kommer, skal jeg kaste Alt tilside og fryde mig
 35 *over Dig*. Mangfoldig Hilsen til Svendsen med Tak for den fortræffelige
 Frilærer, han skaffede os.

Otto Møller

Gylling Pstgrd. d. 8de Juli 1865.

Kom, jo før jo hellere, – og bliv, jo længere jo bedre.

36. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[12/7-1865]

I største Hast lader jeg Dig vide, at det er min Agt at tage herfra i Morgen, Torsdag Aften og saa med Diligencen til Horsens Torsdag Nat. Kan Du saa hente mig paa Fredag engang i Horsens, vil jeg være Dig meget taknemmelig. Jeg bragte Svendsen Dit Forslag om at tage med; men hans Svar var blot: jeg tror, han er gal. –

Lev saa vel til vi ses, min gamle Ven.

Din Skat Rørdam

10 Naturligvis vil jeg være at finde paa Horsens Kro.

12 Juli

15

37. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangaarden d. 9. Okt. 65.

Min gamle Ven.

- 20 Jeg har i meget lang Tid haft isinde at skrive til Dig, og egentlig var det jo min Skyldighed at have skrevet for længe siden for at sige Dig og Din Slægt Tak før god Begegnelse, mens jeg var i Gylling. Og jeg havde vistnok ogsaa gjort dette, hvis ikke et af de sidste Ord jeg hørte af Din Mund, inden vi skiltes, havde været en Anerkendelse af at Du skyldte mig først Brev.
- 25 Forventningen om dette gjorde saa, at jeg opsatte, og mange nødvendige Gerninger at jeg har opsat det til nu. – Imidlertid, nu er jeg da kommen til at faa Pen til Papir; og jeg vil da begynde med at sige Tak for sidst; jeg er endnu ganske undselig over det meget Bryderi, jeg voldte Din Faders Heste, men haaber dog, at de have forvundet det. – Kommer jeg en anden
- 30 Gang, skal jeg nok opføre mig bedre, og sørge bedre for min Befordring. Dernæst vil jeg i Sønderlighed sige Dig Tak for Dit Billede, som har været og er mig til megen, jeg kan godt sige daglig Glæde. Naar Du, som jeg venter, snart kommer herover, skal Du se, at Du ogsaa har faaet en sær hæderlig Plads paa min Væg.
- 35 Der har tildraget sig adskillige Begivenheder, siden sidst vi saas, og deriblandt da især Birkedals Afsættelse. Det er en Sag, som vil kunne faa store Følger; Gud give de ogsaa maa blive gode. Hans Tilhørere i Ryslinge og Omegn vil nu ansøge om at han maa have Lov at blive ved at prædike der i Kirken. Hvis han faar denne Tilladelse, saa er jo dermed Fripræstedømmet med tilhørende ordinatio vaga i Principet anerkendt. Og hvis den bliver

ham negtet, saa vil jo den øjensynlige Følge blive en Udtrædelse af Folkekirken for hans Vedkommende; og er først Bruddet sket, saa vil vi rimeligvis allesammen blive sparkede ud, om ikke før saa naar Grundtvig er død.

- 5 Det vil slet ikke blive nogen let Sag for de troende her i Landet at bære dette; der er meget uklart og urent, som vi maa bede til maa blive udgæret, inden en saadan Udstødelse skulde ske; men sker den, saa kan vi dog i hvert Fald være temmelig sikre paa, at den sker i det tjenligste Øjeblik, og vil blive til Guds Menigheds Gavn. Det, som jeg frygter mest for i Tilfælde af et saadant Brud er, at visse vedtagne Former, Menneskeværk med ett Ord, 10 skal komme til at faa en Betydning, tillægges en Vægt, som den Slags Ting ikke bør have, og som kun tjener til at fordunkle det grundvæsenlige. Vistnok er jeg sikker nok paa, at vi som kende vor Herres eget Ord til os som den urokkelige Grundvold for al kristelig Livsudvikling, at vi ere bedre 15 forvarede mod slige Udskejelser end nogen anden Udtrædelse har været det; men det har dog sine store Farer.

- Der er især ett Punkt, som jeg tror vilde volde stor Fortræd, hvis der *nu* skulde blive dannet en "grundtvigiansk" Menighed. Det er dette, at ikke faa især af Lægfolk tale og tænke somom Kristentro kun skulde være et Slags 20 *Appendix* til den folkelige Vækkelse, som kan komme med om saa endelig skal være, men som dog igrunden ligesaagodt kan undværes, eftersom vi Danske dog i os selv er et saa mageløst elskeligt, hjerteligt og jeg ved ikke hvad, Folk, at Gud dog nødvendigvis maa være ganske særdeles tilfreds med os. At dette hverken er vor Herres eller hans Apostles Betragtning er 25 jeg sikker nok paa, ligesom jeg ogsaa er sikker paa, at naar det gælder den enkelte (hvad vi daglig ere tilbøjelige til at glemme) at hvad han først skal søge er Guds Rige, saa gælder det samme ogsaa for et Folk – naturligvis uden at vi derfor skulle bryde Staven over det Folk, som ej gør dette, førend Gud selv viser os, at nu vil han have den brudt.

- 30 Jeg havde med Hensyn til denne Sag et Sammenstød med Kold paa Vennemødet. Han holdt ved et af disse Eftermiddags-Møder en lang Snak op ad Væge og ned ad Stolper om, hvorledes det danske Folk skulde faa Slesvig tilbage "ved at forsage Pjattet", med mange Exkurser om Balles Lærebog og andre begribelige og ubegribelige Ting – alt efter mit Skøn det mest selvbehagelige gedigne Sludder, jeg i mine Dage har hørt. Herimod 35 tog jeg (og senere Birkedal) til Genmæle og stræbte at vise, hvorledes det dog ej gaar an for kristne Folk at tale somom der var hverken Himmel eller Helvede til, eller somom en Folkeand nogensinde kunde blive til det den er bestemt til uden Guds Aand, og jeg fik efter Omstændighederne da ogsaa min Mening sagt ganske klart, og der var mange som syntes godt derom;

men efter hvad jeg bagefter hørte var der en stor Mængde især af Fynboerne, som syntes at det var en græsselig og pietistisk Tale, o. dl. –

Det hvori Faren ved en saadan Tale og Tankegang som Kolds bestaar, er efter min Mening den, at den ligefrem maa modvirke det at føre sin
 5 Kristendom ud i Livet og derimod gøre den til en blot Søndagskristendom, som jo kun er en af de Udflugter, under hvilke man vil se at luske sig fra at bære Kristi Forsmædelse. – En saadan Aandsretning, og det er jo saavidt jeg kan skønne den Kolds Virksomhed gaar i, vil utvivlsomt gøre meget
 10 Bryderi i Tilfælde af Udtrædelse. Dog kunde det rigtignok ogsaa være muligt, at en Udstødelse netop kunde føre til det stik modsatte Resultat, til at aabne Øjne paa dem som er af Sandhed, for det urigtige heri.

Hvad selve Vennemødet angaar, da var det et ganske særdeles rart Møde; Alt gik saa glædeligt og fredeligt til, og den Tale der førtes der, var paa en enkelt Undtagelse nær, virkelig til Opbyggelse og Vækst. Du har vel læst
 15 Beretningen derom i Kirketidenden. Jeg har hørt sige, at den ikke skal være rigtig god, (jeg har ej selv haft Tid til at læse den), men i hvert Fald vil da nok det væsentlige passe.

Jeg har hørt, at Du agter Dig hertil i November. Lad mig nu se, at Du lader det blive Alvor, og ikke naar det kommer til Stykket lader Dig
 20 afskrække af Vejr og Vind. Det bliver jo ikke den blideste Aarstid at rejse paa; men jeg haaber at skulle give Dig en saadan blid og god Behandling ”her paa Gaarden”, at Du skal glemme Stormene udenfor. Men med Hensyn til Tiden vil jeg dog bede Dig eller raade Dig til, hvis Du sætter Pris paa et godt Natteleje, at Du ikke kommer før en 8 Dages Tid ind i Novbr.
 25 Jeg venter nemlig min Moder og mine Søstre herind i denne Maaned, og de blive noget ind i næste; og medens de ere her, vil mit Hus vanskelig kunne præstere andet end en Sofa til Dig, hvilket jo i et koldt Efteraar ej altid er et rigtig hyggeligt Leje. Men vil Du tage Lejligheden som den falder, saa er Du velkommen jo før jo bedre. – Dette Brev skulde egentlig have været
 30 længere; der var nok at skrive om; men jeg faar ikke Tid til Fortsættelse i de første Dage, og derfor maa Du nu nøjes. Lev derfor vel for dennesinde. Hils Dine Forældre venligst og tak dem for sidst, item Dine Søskende. Min Hustru hilser Dig og Din Søster Marie.

38. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[22/10-1865]

Kjære Ven.

Det har sin Rigtighed, at jeg tænker paa en Fart ind til Staden, men desværre
 5 er det netop de første Dage i Novbr, jeg havde udkaaret i Tankerne; jeg
 skulde jo nemlig ind og hjælpe min Broder Peter til Rette paa Landboskolen
 og faae ham anbragt etsteds den øvrige Tid, og han ankommer dertil d. 2^{den}
 Novbr. Du maa nu imidlertid slet ingen Bryderier forskaffe dig i den
 10 Anledning, thi man kan jo sagtens finde Natteleje. Jeg har saa løselig tænkt
 paa at drage fra Aarhus d. 3^{die} Novbr. og komme til Kbhvn. d. 4de om
 Morgenen; saa har jeg jo Dagen for mig og kan høre ad, hvordan din
 Forfatning er. – Jeg kunde jo oftere baade havt Lyst og Aarsag at skrive dig
 til, men jeg har stedse tænkt, at det var bedst at tøve, til jeg selv kom; og
 bliver jeg rask og kommer afsted, saa kan vi jo drøfte Sagerne; en 6-8 Dage
 15 har jeg saa tænkt at blive derovre. – Formodentlig følger min Ven Kristen
 Kristensen, som Du var ude hos, med; han vilde jo gjerne see og høre den
 Gamle; ham faar jeg saa lidt at bestille med at vise om i Staden.

Vi har fornylig havt Besøg her paa Egnen af Bek og Clausen, der rejse paa
 den indre Missions Vegne; vældigere Prædikant end denne Bek tror jeg
 20 ikke, jeg har hørt; dog derom vil være Et og Andet at tale. Jeg har havt
 Besøg af Laurberg, i hvilken Anledning vore Heste maatte gjøre deres
 Kunster om igjen, saa Du kan rolig lade dine Bekymringer i den Anledning
 fare. Vennemødet syntes jeg overordentlig godt om, det har været langt
 bedre end det forrige; at du tog dig lidt af Kolds Opdragelse, har sandsynlig
 25 været i sin Orden, hvorvel Kold er en fortjenstfuld Mand. –

Kommer jeg nu efter min Bestemmelse, saa skal du snarest see mit
 Ansigt, og kommer der Noget i Vejen, saa skal jeg nok lade høre fra mig; og
 lev saa vel Gamle med Vorherre.

Din Ven

30 Gylling Pstgrd. d. 22 October 1865.

Otto Møller

Skulde du, inden jeg kommer, kunne opføre noget Sted, hvor min Broder
 kunde være i dette Vinterhalvaar, var det jo rart; men du skal ingen videre
 Ulejlighed gjøre dig dermed.

35

39. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[18/11-1865]

Kjære Ven.

Da jeg nu er kommen saa temmelig til Ro herhjemme igjen og har faaet
 5 ryddet til Side, hvad der under min Fraværelse havde samlet sig især i Form
 af Skudsmaalsbøger og Lignende, samt modtaget Besøg og afgivet Beret-
 ning om Udbyttet af min Rejse, se saa føler jeg mig dreven til at sende dig
 min Tak for den gode Behandling, jeg nød hos dig, skjøndt jeg indrømmer,
 at jeg gjorde kun daarligt Lige derfor. Jeg er dig megen Tak skyldig, thi jeg
 10 har ikke længe hvis ellers nogensinde levet saa behagelig en Uge som den nu
 i Kjøbenhavn, og om du end ikke havde bidraget dit dertil, saa var du dog
 den nærmeste Anledning til, at jeg blev reven ud af mit daglige Spor. Jeg
 havde det rigtig godt og har den behageligste Erindring derom og tænker i
 lang Tid at skulle leve fornøjet dermed; det Eneste, jeg ved der kom mig
 15 paatværs, var Frygten for at komme forsilde til Afrejsen, men det gik dog,
 skjøndt min Ven Chr. Christensen gik som paa Naale og Toget da ogsaa
 afgik, just som jeg kom. I Korsør traf jeg min Søster, som er hos Fenger og
 som nu kom med hjem, og hele Vejen havde jeg Følgeskab af en Bekjendt
 fra Aarhus, en Maler Fritz, der er et flinkt *Menneske*, som jeg *prædikede*
 20 for hele Vejen.

Jeg har jo nu siden min Hjemkomst hovedsageligt maattet gjentage
 og opkoge hvad jeg hørte af Grundtvig, og skjøndt det bliver noget
 gammelt for mig, er det lige nyt og kjærkomment for Tilhørerne. I *Dansk*
Forening levede vi en Aften af hans Udtalelser om Danmarks Fremtid, og
 25 paa Søndag skal vi have *Forsamling*, hvor der er forlangt Opkog af hans
 Tale om Kopernikanerne. Du mærker deraf, at det er et rettroende
 Folkefærd her, der skjønner paa at faae Vinen fra dens Kilde, og overfor
 saadanne Folk maa man være lidt forsigtig, saa man hverken gjør Grundtvig
 Uret ved at tillægge ham Andet end hans Eget, og tillige at man ikke
 30 fortæller dem Andet end hvad der er sandt og som de kan have Gavn af, thi
 det at Gr. har sagt det, kan bringe Meget til at glide ned, som ellers vilde
 sidde fast.

Jeg mærker mere og mere, hvor forsigtig man maa være overfor
 godtroende og barnlige Folk, thi de er som Børn, der troe Alt, og saa let
 35 som det er at faae Noget i dem, saa vanskeligt er det at faae det ud af dem
 igjen, hvis det er kommen galt ind, thi eftersom de netop er i Voksealderen,
 saa vokse de sammen om det, ligesom et grønt Træ vokser sammen om et
 Søm, der slaaes ind i det. Det har jeg til min Sorg ofte maattet erfare i
 Politikken, at de der i en eller anden Retning gaae langt videre, end det var
 Meningen, de skulde, blive langt mere *ultra* end man selv er; og saadan gaar

det med Alt, hvad man er dem til Tjeneste i. Nu kan det jo vel ikke være anderledes med Folk, der ikke som Børn har faaet den fornødne Oplysning, og er altsaa, hvis det er et Onde, et nødvendigt Onde, men det opfordrer dog til Forsigtighed, saa man ikke siger dem Andet end hvad der er

5 *Sandhed*, saavidt man kan *holde Sandheden ren*. Jeg tænker, Du har havt Anledning til at gjøre den samme Erfaring paa Tangs Seminarium, thi de Seminarister, der der er Noget at gjøre ved, maa jo have det omtrent paa samme Maade: bløde at *drive i*, seje at *trække* ud af, og derfor at bearbejde med største Varsomhed, saa de ikke faae Andet at rende med, end hvad der

10 er *sandt*; thi Sandhed kan Ingen have Ondt af. –

Det var det, vi talte sammen om, hvorfor Folk i din Stand saa sjældent gaae hen og raadføre sig med Grundtvig om, hvad der bevæger sig i deres Tanker; man gjør sig stor Ulejlighed for at finde og erfare, hvad En af de Gamle har ment, spilder megen Tid for at lede efter, hvad han lejlighedsvis

15 er kommen til at sige, og saa har man Gr. siddende et Qvarters Gang fra sig uden at ulejlige sig derhen. Tænke vi tilbage paa Luthers Tid eller endnu mere paa de gamle Kirkelæreres, saa vilde man jo kalde den en Nar, der lod Lejligheden unyttet, og levede og udviklede sig, som om denne eller hin klarøjede Mand ikke var til. Deres klare Syn maa jo netop være givet dem,

20 forat Andre skal have Gavn deraf, især da naar de blive saa gamle, at de ikke længere ved Skrift kan være deres Samtidige til Nytte. Jeg vilde føle mig *forpligtet* til at høre hans Mening om enhver Materie, der kom til at vinde Interesse for mig, naar det da var en saadan Sag, som han kunde forudsættes at have noget Kjendskab til; hvor tidt kunde man ikke derved itide *ledes ud*

25 af et Spor, der ellers kan føre En derhen, hvor man ikke vil hen, ledes bort fra med Lethed, hvad man med stor Besvær ellers maa arbejde sig bort fra selv; man bruger dog ellers altid at foretrække den nærmeste Vej til et Maal og undgaae alle de Krogveje, man kan blive gjort opmærksom paa.

Jeg vilde derfor nu i dit Sted, naar du vil udgive et theol. Tidsskrift, høre

30 hans Mening om enhver betydeligere Sag, du vil oplyse Andre om, thi man kan jo ikke ret tage sig paa at oplyse Andre, før man selv har søgt det Lys over Sagen, der er at naae; og en af Tidens Lysestager staar dog uimodsigteligt omme paa gml. Kongevej. Hvad Du bemærkede, at man løb Fare for selv at forplumres i sin Udvikling eller at ledes til Resultater, der i det

35 Mindste for Ens eget Vedkommende vilde mangle Sandhed, kan jeg nok indsee, der vilde have sin Rigtighed, hvis man enten hentede *al* sin Oplysning derfra, eller tog Alt for gode Varer, blot fordi det kom fra ham. Men ingen af disse Dele synes jeg du har Anlæg til, og i ethvert Tilfælde er det da Fristelser, man ved vor Herres Hjælp nok kan undgaae, saa for dit Vedkommende kan jeg ikke indsee, der er anden Vanskelighed at overvinde

end den Ubehagelighed det er at udsætte sig for at faae sit *Eget* kasseret, og det er der jo da ingen Fare ved, naar man med det Samme kommer til at see, at det er kassabelt og tillige faar noget Bedre i Steden.

Tillige antager jeg, at jo mere kjendt man bliver med Manden, desmere
 5 Adkomst faar man til at give sine Indvendinger Vægt, thi det er jo unegteligt en Mangel, naar man ikke kan finde Afsætning for dem, da man saa langt mere er Gjenstand for *Forsikringer* end for *Overbevisninger*, og det Sidste er det jo, man ene er tjent med. Det vilde være ufornuftigt at antage, at Gr. ikke er af samme Mening, kun man bliver saavidt bekjendt med ham, at han
 10 lærer at kjende Ens Indvendinger som værd at agte. Jeg vilde som sagt ønske det for Fremtidens Skyld, om vi ellers skal leve og tjene i den, at du vilde benytte den nærværende Tid ogsaa i den Retning, thi en stor Del af dem, Gr. lader sit Lys skinne for, er det bestemt spildt paa; i det Mindste kommer det da ikke Andre end dem selv til Gode og er saa da spildt for os.
 15 – Men jeg tænker, at dit Tidsskrift vilde have Gavn af den Omgang og altsaa vi derigjennem, ikke saaledes som Kirkl. Samler, der mere var en daarlig Samler af Affald derhenne, men saaledes, at der ikke blev gjentaget Noget af det, der har overlevet sig selv. Tænk nu ikke blot herpaa, som Du vel ofte har gjort, men gør Alvor deraf, om det end vil falde lidt surt.

20 Nu har jeg skreven til Lindberg om, at han gjerne maa benytte mine Optegnelser til Kirketidenden, men som sagt vilde det jo være mig en Beroligelse, om du læste det igjennem og slog Streg over, hvad du finder, skulde være Sludder eller dog Vrøvl. Hvad der nemlig ikke kan gjøre Andet end Skade, skal man jo helst lade usagt, og navnlig kan der være Meget, som
 25 jeg i en Afkrog kan mene om, at det trænger til at siges, skjøndt det maaske er sagt langt bedre før. Jeg tænker, du vil vide i saa Henseende at handle med din bekjendte Skjønsomhed, hvis du da overhovedet har Tid og Lejlighed til at handle. Jeg skrev tillige til Lindberg om, at da jeg hos Schönberg købte Billedet af den *grundlovgivende Rigsdag*, forlangte jeg
 30 den dertil hørende Beskrivelse over, hvem de aftegnede Personer ere, men *fik den ikke*, eller ogsaa er den forkommen paa Rejsen. Da det nu var Magisteren, der forledte mig til at købe Skilderiet, saa er det ogsaa hans Skyldighed at skaffe mig vel til Vejsende dermed og dertil hører, at han skyndsomst sender mig Beskrivelsen i et Brev, da Billedet ellers for største
 35 Delen er betydningsløst. –

Paa min Hjemrejse benyttede jeg Lejligheden til at fortælle fornævnte Fritz, at Grove fik sig et Maleri for 15 Mk., samt foreholde ham, at det var en Skam for Kunstnerne, at de ikke sørgede for at male Billeder til en saadan Pris, at Folk som vi kunde købe dem, da der aabenbart dog Ingen var i det hele Land, der skattede Kunsten mere end os. Han blev rørt over denne

Tale og modtog Bestilling paa et Billede til en 8-10 Rdl, hvortil jeg nu i Tanken fornøjer mig betydeligt, da han er en snild Fyr i det Fag og, tænker jeg, tillige saa samvittighedsfuld, at han ikke gaar fra sit Ord. Naar du næste Gang besøger os, tænker jeg du skal see denne Frugt af mine Kunst- og Kulturhistoriske Foredrag paa et Dampskib. Der er blandt alt rørligt Gods Intet, jeg sætter saa megen Pris paa som paa et smukt Billede og tænker nu at skulle komme i Besiddelse af et saadant.

Blandt de Bøger, jeg købte i Kjøbenhavn, var ogsaa en lille Bog, som Køster har udgivet, en Levnetsbeskrivelse af en Angelsakser; jeg har aldrig lagt Mærke til samme Mands Navn før, men han er ellers nok værd at kjende; og Køster fortjener Ros for at kunne skrive hans Levnet efter *Kilderne* udenat forsyne alle de nederste Sider af Bladene med selvskrevne Beviser for, at han har læst sig til det og ikke spunden det ud af sin egen Mave. Men ellers synes jeg, det er en temmelig grov Efterligning af Grundtvigs Stil i hans Oversættelse af Saxo og det er en Maner, som ikke Enhver kan magte; han skulde hellere have talt med sin egen Mund. Det er sært nok, at Folk kan ikke lære Godt af Grundtvig uden at blive mer eller mindre Abekatte. Det kan han nu formodentlig ikke selv indsee, at han er, den gode Kapellan, men Bogen er baade læselig og læseværdig, om den end lader lidt mere end den er.

Jeg vil saa endnu engang sige dig Tak for din gjæsteventlige Omgang og ønske, at jeg maa faae Lejlighed til at efterligne dig deri. Ligervis sendes Hilsen til din Hustru, som tidligt maa øve sig i Præstekoners Dyd, at skaffe Natteleje, naar alle Senge er besat; men hun gjør det godt. Lev vel gamle Ven med Vorherre.

Otto Møller

18 Novbr 1865.

40. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [16/2-1866]

Kjære Rørdam.

Jeg synes, jeg længes efter at høre Lidt fra dig, men da det jo ikke staar i min Magt, saa tyer jeg i Mangel deraf til at skrive, tænkende, at det vil maaske, før man ved af det, bære forønsket Frugt. Imidlertid er det ikke saadan at forstaae, at jeg forlanger, du skal skrive, enten du har Lyst eller Tid eller Noget at melde eller ikke; det er kun dette, at jeg føler Trang til lidt Omgang og kommer jo saa naturligt til at tænke paa dem, jeg synes bedst om. –

Vi har her i Omegnen af Horsens havt lidt at tænke paa i denne Tid, idet nemlig P. Bojsen i Gjedved har fremkaldt Forhandlinger i Egnens Landboforeninger om en hel ny Ordning af vort Almueskolevæsen. Almueskolevæsenet og Folkeoplysningen i det Hele er jo en Sag, der ligger os
5 allesammen nær nok, hvis man venter, at Bondestanden skal komme til forsvarligt at røgte den Gjærning, hvortil den ved Grundloven er kaldet. Danmark kan hverken bevare sin Frihed indad eller udad, hverken værge sig for Tydskeriet eller staae selvstændigt i et nordisk Forbund, naar ikke Bondestanden kommer paa Benene, thi der er alligevel den nationale
10 Kjærne; men en Hovedbetingelse for et saadant Opsving er en gennemgribende Forbedring af dens Oplysning og altsaa atter af Skolevæsenet. Nu har Bojsen paavist, hvad der ganske vist har sin Rigtighed, at en Hovedgrund til den ringe Interesse for ikke at sige Mangel paa Interesse for Skolevæsenet, som Bønderne lide af, er denne, at Børneundervisningen er
15 en Fællessag, istedenfor, at det burde i egentligste Forstand være Enkeltmands Sag.

Alle skal yde Bidrag til Statsskolen, enten de have Børn i den eller ikke, enten den er slet eller god, enten den tilfredsstillende dem eller ikke, og at holdes i en saadan Umyndighedsstand kan ikke undgaae fuldstændigt at
20 sløve Interessen. Ganske vist staar det Alle frit, naar de ikke er tilfreds med den Undervisning, Statsskolen byder, at oprette Friskoler, men de skulle ligefuldt vedblive at yde hele deres Bidrag til den gamle Skole, hvilket vil sige, de maae ligefuldt vedblive at understøtte alle dem, hvis Børn blive i Statsskolen, endskjøndt disse sidste maaske ere langt mere formuende end
25 hine.

Først naar Enhver, der kan evne selv at betale for sine Børns Undervisning, ogsaa selv fik denne Byrde at bære, saa først vilde han alvorligt begynde at overveje, om han fik Lige for sine Penge, mens han er ganske ligegyldig, saalænge han ikke har mere Bekostning med sine Børns Undervisning end den har, der slet ingen Børn har. Tillige er det jo en
30 Usømmelighed, at velstaaende Gaardmænd skal have Fattigunderstøttelse til deres Børns Undervisning, og det er jo Meningen med, at Alle skal ligeligt bidrage dertil. Heri maa der aabenbart gøres en Forandring, hvis det skal blive bedre; de, der have Gavn af Skolen, maa ogsaa bære
35 Pengebyrden derved, og de, der ikke ere tilfredse med den og ville sørge bedre for deres Børns Undervisning, maa, naar de gør det, kunne fritages for at skulle yde ligesaameget til Statsskolen som dem, der benytte den: Børneundervisningen maa ophøre at være en Fællessag og saavidt muligt gøres til hver Enkeltens egen Sag, ligesom den øvrige Børneopdragelse er det.

I Egnens forskjellige Landboforeninger har nu Bojsen gjort Forslag til

Forandring i saa Henseender. Hovedtanken i hans Forslag er denne; fra Skolelærernes Løn drages den Indtægt, han har af Bopæl, Skolelod og Kirketjeneste, og det Tilbageblivende, gjerne 3-500 Rdl. fordeles paa *de Børn*, der søge Skolen, i Forhold til den Evne, de have til at betale. Efter Grundlovens § 90 skal jo de Fattige have fri Undervisning, saa den Del, der vilde falde paa saadanne Børn, bliver at udrede af Hartkorn, men for de øvrige Børn skal Forældrene selv allene betale, og fritages for denne Betaling, naar de sætte dem i Friskole eller paa anden Maade selv sørge for deres Undervisning. Det Tab, som Læreren derved vilde lide i sin Løn, kunde enten erstattes ved ligning paa Hartkorn, eller, hvad der var rigtigere, det kunde gøres ham, naar han modtog Embedet, til Pligt selv at bære dette Tab, thi det er jo Vidnesbyrd om, at han ikke udretter hvad han burde.

Herved vilde der allevegne med Nødvendighed fremkomme et ønskeligt Kapløb mellem Skolerne, og navnlig vilde der vindes, at Børnene fik en bedre Behandling af Lærerne, end de nu sædvanligt nyde; det er jo nemlig ikke Meningen, at Friskolen kunde, saalidt som Statsskolen har kunnet, til Udskrivningstiden skaffe Børnene en saadan Oplysning, hvermed de i Livet kunde være tjent; men den kan vække Lyst hos dem til at lære, saa de, naar de gaae ud af den, ikke dermed vende den Ryggen, men dels om Vinteren søge til Aftenskole der, dels gjøre sig Umage for at kunne komme til at besøge de højere Bondeskoler ad Aare. Forslaget har tiltalt mig i høj Grad og jeg har været med et Par Steder til at tale til dets Fremme.

Landboforeningerne tage vel derimod, thi man indser allevegne, at der maa gøres Noget; tilmed er jo Herremændene selvskrevne Yndere deraf, da de fortiden svare temmelig Betydeligt til Communens Skolevæsen uden selv at nyde Godt deraf. Modstanden rejses dels fra Skolelærerne med Proversterne som Anførere, thi de mene jo, som ikke usandt er, at det efterhaanden vil føre til, at Statsskolerne falde som overflødige, og dernæst alle de materialistiske Bondevener, der ikke kan see andet Formaal heri end at befri Herremændene fra Delagtighed i at bære Skolebyrder. Man haaber, at det skal komme til Overvejelse Landet rundt, og at Tanken tilsidst, naar den er bleven tilstrækkelig drøftet baade fra den ene og den anden Side, samt har vunden fast Skikkelse i en praktisk Form, da skal kunne indbringes i Rigsdagen og vinde Lovskraft; det maa kunne lykkes, naar de oplyste Bønder og de store Herremænd vil tage sig ad det; Modstand vil jo altid være sikker fra den doktrinære Side, thi for den Slags Folk staar jo vort Almueskolevæsen som noget Uovertræffeligt; og det ser jo ogsaa ganske nydeligt ud paa Papiret; men Ingen burde klarere end de Doctrinære kunne see Manglen derved, thi Ingen har klarere Blik end de for, hvor skammeligt

de uoplyste Bønder tages ved Næsen af deres Ledere, og det eneste virkelige Middel derimod er en forbedring af vort Skolevæsen.

I næste Maaned skal vi have nok et stort Møde om samme Sag, og jeg føler mig pligtig til at møde alle saadanne Steder og tale godt for Sagen, saavidt det kan lade sig gjøre. Nu kunde jeg have Lyst til en Gang at høre, hvad I Kjøbenhavnere tænke om Saadant, og navnlig om I ved noget andet Middel til at vække Menigmands Interesse for Oplysning, før det er forsilde, og til at fremkalde den Concurrence, som er gavnlig i alle Ting og ogsaa i denne Sag. At Planens Gjennemførelse kan have mange Vanskeligheder, maa jo Intet sige, thi det er altid Tilfældet med Reforme-

Jeg gaar jo naturligvis ogsaa og tænker en Del over, hvad Enden vil blive paa *Birkedals* Sag. Jeg kan ikke see, at Regjeringen kan forhindre ham fra at fortsætte som begyndt eller frakjende de af ham udførte kirkelige Handlinger Gyldighed, uden den først maa formaae en Biskop til at sætte ham i *Ban*. Det er jo den eneste Maade at faae ham og hans Venner udelukkede af Folkekirken, men hvor tillokkende det end kunde være for Martensen at forsøge sig i Bansættelse, hvad han vel aldrig før har prøvet, saa tør han dog vist ikke, thi man maatte jo saa fortsætte med alle dem, der plejede nogen kirkelig Omgang med Birkedal. Enden maa jo derfor blive, at man, enten man ser mildt eller surt, maa finde sig i Frimenigheden midt i Folkekirken, anerkjende dens Daab og Altergang for gyldig, og mere behøves jo ikke, forat Samfundet kan blive bestaaende, da baade Confirmation og Vielse ere rent borgerlige Indretninger, som altsaa borgerlige Embedsmænd ogsaa maa udføre, hvis de skal anses for borgerligt gyldige.

Men ved at sætte Birkedal i denne Stilling har man jo altsaa gjort, hvad man allermindst vilde, man har selv ansat den første Fripræst, og enhver af vi Andre kan jo saa ganske frit træde i hans Spor, thi hvad der indrømmes ham, maa jo indrømmes enhver ordineret Mand. Hermed er Spillet gaende og Dannelsen af Frimenigheden midt i Folkekirken begyndt, og hvordan man i Fremtiden kan komme til at enes om Brugen af Kirkebygningen og om Udbyttet af Tienden, vil jo blive en Sag for den lovgivende Magt at ordne.

Jeg har den Tro, at Bevægelsen vil gribe videre om sig; jeg hører, at Birkedal allerede søger sig en Medhjælper, fordi han ikke selv kan overkomme det Hele. Overalt, hvor en Menighed nødigt vil af med en Capellan, er der jo nu anvist den Vej til at beholde ham; og der vil være Capellaner nok at faae, da Embedet i Folkekirken, som de ikke kan vente at faae i hele Snese Aar, ikke kan holde dem tilbage, end mindre den Behandling alle alvorlige Præster stedse mere udsættes for: *fra oven* at uglesees i alle deres præstelige Gjerninger; thi saadan er jo Tilstanden

næsten i alle Stifter i Landet, at hvad en Præst gjør for Vorherres Skyld og ikke fordi det er hans Pligt som Embedsmand, det bliver der set ilde til; der bliver gjort ham alle de Vanskeligheder, der kan gøres, lagt ham alle de Hindringer i Vejen, der kan optænkes. En saadan Tilstand er ikke
5 tillokkende at leve under, men der er meget store Fristelser til at stikke ud, saasnart Døren staar aaben.

Men da det nu dog maa være i Regjeringens Interesse saa vidt muligt at holde Øje med alle disse frit virkende Præster, der ville opstaae, hvis det er Vorherres Villie, at hans Sag paa den Maade skal fremmes, saa maa den jo
10 tage med Kyshaand mod Forslaget om udvidet Sognebaandsløsning, thi nu til Birkedal kan jo alle de gaae, der lyste, uden at melde det til Provsten, og vende tilbage igjen, saasnart de maatte finde sig kaldede dertil. Med andre Ord: Regjeringen har bunden Ris til sin egen Rumpe, og det Slag, den slog, begynder at svie slemt i dens egne Fingre, og det Hovede sidder nok ikke
15 paa nogen Bispestol, der kan finde en Udvej ud af den dødelige Forlegenhed, man selv har skabt sig.

Fripræstelig Virksomhed *indenfor* Folkekirken vil fremtvinges med en Nødvendighed som en Dunkrafts, hvis ikke Livet herinde gaar istaae, eller man paa den anden Side holder Tungen lige i Munden og sætter os alle i
20 Ban. Hvordan det end gaar, maa vi jo haabe, at der vil komme noget Godt ud af det, og jeg synes mer og mere at overbevises om, at Herren paa den Maade vil samle sin adspredte Hjord; og det er da den lempeligste Maade, hvorpaa det kan skee, i god Fred og Forstaaelse med det øvrige danske Folk. Men vendes det end til det Gode, det var dog visselig tænkt til det
25 Onde og det af Flere end En.

Det er da forskrækkelig sparsomt med Litteraturen; ikke en ærlig Bog lader sig see, og jeg skyer mer og mere Omgang med Tydsken. Hvad bliver det til med Tidskriftet, som du talte om; jeg forstod, det skulde lade sig
30 tilsyne ved Nyaar, men havde kun gjort blind Allarm, forsaavidt jeg havde talt derom. Det er forresten vigtigt, ikke at sige A, før man er vis paa, man kan fortsætte med Halvdelen af Alfabetet i det Mindste, og der skal nu stiv Ryg til at holde et saadan Tidskrift gaende, da du ingen Hjælp kan vente fra Rationalisterne, eller da ikke burde tage imod den, og vel kun saare Liden fra de Grundtvigske, da de hverken ere synderligt lærde eller du
35 synderlig gode venner med dem. –

Du maa da vel vide, hvad Sandhed der var i den Efterretning, som Fædrelandet bragte forleden, at man i Syrien havde funden et Haandskrift af G. T., fra Christi Tid i det Mindste, samt Haandskrifter af andre ukjendte hebraiske Poesier; det synes jo at være en rigtig Løgn, men Fædrelandet paastod, at Sagerne vare ankomne til England, og der maa man jo

da snart kunne gjøre sig en Forestilling om, om det er Opspind eller ikke. Var der Sandhed deri, vilde det jo være af mageløs Betydning, men det er vel sagtens Løgn af en Limonides. Ved du Noget derom, saa oplys os derom i Kirketidenden, thi det maa vel ligge mange Mennesker paa Sinde, og du maa jo kunne faae Sikkerhed i Sagen ved at skrive til England.

Det var da forunderligt med Joh. Clausen, der skulde ende med at bide paa Krogen med Ryslinge; men er saa meget aandelig, men ender saa midt i Kjødets; thi hvor sød en Dyppelse man end sætter paa denne Sag, det er og bliver dog Embeds-jægermesteren. Gid han nu snart maa blive saa led og kjed ad Stillingen der, at han nedlægger Embedet, thi saa vilde det vist blive dobbelt vanskeligt at opdrive en anstændig Ansøger. Men desværre kan der vel være Frygt for, at den nedrige Hensigt naaes, at splitte Birkedals Vennekreds ad, thi det kan vel aldrig fejle, at de jo nok maa være dem, der føle sig mere tiltalte af Cl. end af Birkedal, helst da det ikke koster dem Noget at have ham. Martensen har rigtignok, efter hvad vi kan see, mange sære Ting paa sin Samvittighed. –

Noget af det Bedste, man har læst i lange Tider, er *Grublerier* af Q., det er en munter Karl, ret en pudsig Fætter, som der alligevel er Alvorlighed ved; men kunstigere Fyr til at skrive for sig, har jeg aldrig truffen paa. Skulde du ikke kunne opsnuse, hvem han er; thi han var brugbar til Andet end til at sidde og gruble; det kan vel ikke fejle, at han har vakt saa megen Opmærksomhed, at Folk er kommen efter, hvem det monne være. Har du ikke læst ham, saa se endelig at overkomme det; der er to smaa Hefter. –

Vil du sige Holger Tak for hans Afhandling om Caspar Könichen, det var noget af det Bedste, der staar i Samlingerne, som ellers mangan Gang ere noget magre; ja nu skal jo efter Sigende disse Slesvigere til at æde af Fadet foran vi Andre, og det er Skam; de skulde have deres Ret men ingen Forret. Dog deraf vil Følgen atter blive: flere løse Capellaner og altsaa mere Uro og Udsigt til Fripræster, og det kan vi neppe faae for Meget af. Kun der imidlertid ikke maa gjøres noget Overilet, men Alt tjene til Menighedens og Folkets Gavn. Jeg har frydet mig ved 2^{det} Bind af Allens Unionshistorie; den Mand burde fodres med Kraftfoder, thi han er værd at holde. –

Herhjemme er Alt ved det Gamle; min Fader er svagelig, og hans Øjne har været daarlige i denne Vinter, saa han i hele Maaneder har ikke kunnet læse; nu er det lidt bedre, men snavs nok. Vi har det ellers Gud ske Tak godt, og gid du nu og dine ogsaa maa have Vorherres Naade med Eder.

Gylling Pstgrd. d. 16 Febr. 1866.

Din Ven
Otto Møller

41. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 16. Marts 1866.

Kære Ven.

- 5 Jeg har opsat i nogen Tid at svare Dig, fordi jeg med det samme vilde sende Dig medfølgende lille Bog, som jeg har forfattet, som jeg haaber til Gavn og Glæde for Seminarister og andre læge Læsere. Det har trukket noget ud inden den blev færdig, længere end jeg havde ventet; men nu har Du den. Ved Lejlighed kan Du lade mig vide Din Mening om den. –
- 10 Siden vi er inde paa Forfattervirksomheden, vil jeg lade Dig vide, at jeg med megen stor Fornøjelse har læst Dit Stykke ell. Stykker i Kirketiden- den. Af og til lempede jeg lidt paa et Udtryk, hvad Du formodentlig sletikke har lagt Mærke til, uden maaske ett Sted, som jeg dog ikke tror, endnu er trykt (jeg har nemlig sandt at sige kun læst det første Stk. i
- 15 Kirketid., de andre har jeg nøjedes med at læse i Manuskri.). Det er, om jeg mindes ret, i det næstsidste Stk, hvor Du et Par Gange gør gældende, at vi Kristne maa ”tale det vi vide”, Joh. 3, hvilket jeg har slettet, ell. rettere har foreslaaet Lindberg at slette; ikke fordi at det jo i og for sig er rigtigt nok, jfr. Apg. 4, men det kan meget misforstaas og misbruges, hvis man vil at det
- 20 skal siges om os i samme Forstand, som vor Herre sagde og kunde sige det om sig. For at forebygge at nogen skulde hænge sin Hat paa slig en Knag, mener jeg at det er bedst at undgaa slig Sammenstilling. Det er ligesom naar vor fælles Ven Clausen siger i sin Dogmatik, at ”Kristus er født ikke af Mands, Køds eller Blods Vilje men af Gud, Joh. 1,13”, saa er det Kætteri
- 25 og Ebjonitisme, fordi disse Ord det omtalte Sted ere brugte om Mskne, medens de ellers i anden Forstand nok kunde have sin Sandhed om vor Herre. –

Imidlertid, Dit Skrift har jeg læst med stor Tilfredsstillelse, jeg ønskede blot, at det var kommet for 2½ Aar siden. Du spørger hvor mit Tidskrift

30 bliver af. Det var min Agt, ikke at det skulde komme ud ved Nytaarstid, men at begynde at sætte det i Arbejde ved Nytaarstid, såat altsaa Tryknin- gen kunde have været færdig omtrent ved denne Tid. Der er imidlertid kommen en Mand med en Slæde ivejen, som gør at jeg ikke i det første halve Aar tænker videre derpaa. Om jeg senere vil tage fat derpaa, ved jeg ikke

35 nu; jeg har aldrig haft sønderlig Lyst til at lægge det Aag paa mine Skuldre, som det er at redigere et Tidskrift, hvor jeg selv dog under alle Omstændig- heder skal være den mest producerende; saadan at *skulle* holde her, er ikke saa rart.

Nu vil Du sagtens vide, hvem den ovenomtalte Mand er. Jeg maa egentlig ikke sige det, og vil da hellerikke skrive mere end jeg kan gøre uden at røbe,

hvad mig er betroet som noget der skal ties med. Der er nemlig al
 Sandsynlighed for, at der paa en eller anden Maade henad Efteraaret vil
 blive en Plads ledig i det theol. Fakultet, foranlediget ved Studenternes
 sidste Bevægelse imod Bornemann; og skønt Ethik ingenlunde er et Fag,
 5 som jeg ynder, tværtimod snarere det modsatte, saa er det dog min Agt auf
 Verlangen at indstille mig til den Konkurrence som sandsynlig vil finde
 Sted. Til dette Øjemed er det jo endel at læse, ogsaa endel at tænke paa, for
 at jeg kan komme ret paa det rene med, om jeg skal indstille mig eller ej.
 Skønt jeg nemlig paa den ene Side gerne vil have med Studenterne at gøre;
 10 det er dog et Folkefærd, som der kan virkes noget paa; saa er jeg paa den
 anden Side slet ikke saa meget hegen efter at have med det theol Fakultet at
 gøre, og en Forbindelse med det, ser jeg vel, er forbunden med adskillige
 Fristelser, som det ikke altid vil være saa let at staa imod; og hertil kommer
 endnu det Fag som der her nærmest er Tale om; kan jeg ikke forinden
 15 komme til fuld Klarhed over, hvorledes det *skal* tages for at gøre Gavn, saa
 skal jeg nok holde mig derfra.

Hvad Du skriver om Skolevæsenet kan jeg i alt væsentligt billige. Det har
 alt i længere Tid forekommet mig ganske forkert, at den Oplysning der
 meddeles Bondestanden er skruet ned til det Lavmaal af Kundskaber, som
 20 en Indsiddet kan nøjes med, og jeg har derfor altid med Glæde set paa de
 opkommende Friskoler, der kunne gøre den dobbelte Gavn, dels at aabne
 Adgang for de Forældre, der ønske noget mere Oplysn. for deres Børn, til
 at skaffe dem denne, dels at opstille en Slags Konkurrence for Statsskolerne
 eller ialtfald være en Spore for de fast ansatte Skolelærere til at gøre deres
 25 bedste Flid. Og det er vist en sikker Sag, at man sædvanlig kun sætter liden
 Pris paa det, som man ej blot faar gratis (p. en Maade) men som endog
 bliver en paanødt.

Da man nu neppe kan vente at der overalt kan blive oprettet Friskoler;
 mange smaa eller fattige Sogne vilde jo kun kunne sulteføde en Friskole-
 30 lærer – eller selv om de kunde føde ham, hvad der maaske i de fleste
 Tilfælde ikke vilde være noget ivejen for, naar de kun vilde, saa kan man
 neppe endnu vente, at de vilde have den Bekostning –, saa synes mig at
 Bojsens Forslag, som jeg ogsaa har set noget til i hans Skoleblad, ser ganske
 fornuftigt ud. Kun skulde det næsten undre mig, om Bønderne saa let vilde
 35 gaa ind herpaa, da saavidt jeg kan se Herremændene blev dem der tjente
 mest derved.

Men kommer noget sligt istand, saa gælder det rigtignok for alle danske
 Folk at passe paa, især i Jylland, at ikke den videre Undervisning, som
 Betalingsbørnene fik, kom til at bestaa i at de lærte Tydsk, hvilket jo for
 mange Bønder, og sagtens Lærere med, staar som Toppunktet af Fuldkom-

menhed. Og skulde en almindelig Brækken paa det Tydske hos Gaardmandsbørnene blive Følgen af Forandringen, saa hellere det gamle. Men hvad ellers selve den Maade angaar, at vække Forældrenes Interesse for Børnenes Oplærelse ved at lade dem betale for den, da anser jeg den for den
 5 næstbedste. Den bedste er sikkerlig *gode* Folkehøjskoler; men det vil jo tage nogen Tid inden de kunne indvirke gavnligt paa Børnene. – Nu faar I, som Du vel ved, en Skole i Jeres Egn, som jeg haaber skal kunne gøre Gavn. Det er mine to gode Venner Nørregaard og Baagø, som vil oprette en saadan i Testrup. Kan Du naa saa langt, saa støt de Folk, det kan baade Du og de
 10 være tjente med.

Hvad Fripræstegerningen angaar, som Du synes at love Dig en hel Del af, saa kan jeg ingenlunde betragte den som noget ubetinget godt, Vistnok staa det fast, at jo rigeligere, *renere* og *sandere* der kan blive aflagt Vidnesbyrd om vor Herre Jesus, des bedre er det; og forsaavidt der paa denne Maade
 15 kunde komme til at lyde et Ord, hvor der ellers kun er Død, og kun Sludder og Løgn høres, saa vil det jo være baade gavnligt og glædeligt, ti jo flere *ærlige* Bekendere vor Herre kan faa, enten det er i eller udenfor Folkekirken, desbedre. Men jeg frygter for at det er en farlig Fremgangsmaade, allermost for Kapellanerne. Det er en svær Fristelse at føre et ungt og
 20 mangengang meget uerfarent Mske ind i, saaledes at danne Menighed paa egen Haand. Og at mange Kapellaner, som kunne fylde en forhen tom Kirke, ere meget uerfarne, omend de virkelig mene det fuldkommen ærligt, vil Du vist ikke negte.

Tænk nu et saadant Mske, som maaske er gift – og det daglige Brød vejer meget til – han er yndet af Menigheden; den ansøger om at faa ham i den afdøde Præsts Sted, men faar ham ikke. Saa danner han en Frimenighed, som naturligvis kommer til at bestaa af de fleste troende i Sognet. Er nu den ny Præst ganske vantro og død, saa er det endda ikke saa slemt, men er han
 25 en troende Mand, saa maa Kapellanden spille alle Trumfer ud for at holde det gaaende, og de nærmestliggende og kraftigste ville naturligvis være, at de som slutte sig om ham er den egentlig hellige og rene lille Flok, som Jesus kendes ved, de andre derudenfor er det store Babel. Saa opstilles visse Særegenheder for ham eller for fremragende Medlemmer af hans Kreds som
 30 Mærker paa denne rette Hellighed, og saa er vi lige midt inde i Sværmeriet med al dets Subjektivisme. Fristelsen hertil er saameget større, som der altid vil være flere eller færre af dem der følge med Kapellanden i et sligt Tilfælde, som vil paa alle Maader animere ham til saadanne Sværmer-Bedrifter, og Bekymringen for dagligt Brød saavel som aandelig Umodenhed vil gøre, at han ikke tør eller kan sætte sig imod Strømmen i saadan Henseende.

Jeg har hørt sige, at Birkedal allerede har fornummet endel til disse

Bestræbelser efter at danne ”en Kirke af idel Hellige”; og hvormange tjenstledige Kapellaner tror Du der har Birkedals Erfaring og aandelige Overlegenhed til at holde slige Lyster indenfor de rette Grændser? Jeg tør ikke benegte Muligheden af, at vor Herre paa den Maade vil fremme sin
 5 Menigheds Udvikling hos os; men det synes mig rigtignok temmelig klart, at denne saa vil foregaa gennem en Skærsild, og de der ville komme til at staa nærmest ved Ilden bliver sikkerlig de Kapellaner, som giver sig til at være Fripræster. –

Men forresten er det jo meget rimeligt, at hvis saadan Fripræstegering af
 10 Kapellanerne blev almindelig, at man saa vil se at sætte en Stopper derfor ved at lade være at ansætte Kapellaner og derimod afskedige de Præster, der ikke alene kan besørge deres Embede, hvis det ikke forinden skulde føre til en Udtrædelse af Folkekirken, hvad jeg antager for det sandsynligste, da naturligvis de forskellige Fripræster, saafremt de hørte til samme Retning,
 15 (og foreløbig vilde vel neppe andre end Grundtvigs Venner give sig til at være Fripræster) vilde slutte sig mere ell mindre nøje sammen til en større Frimenighed. Herved var Folkekirken sprængt, eller ogsaa kom vi til at staa som en Sekt, der som saadan var afskaaret fra Indflydelse paa *Folket*; og ingen af Delene turde jeg *nu* byde Haand til.

20 Birkedal har henvendt sig til flere (bl. a. Wagner og J. Tejlmann) for at faa en Kapellan, men har hidtil ingen faaet. Der er forresten én Ting, som er meget beklagelig ved Birkedals Stilling, nemlig at efter hvad mig er sagt kun meget faa (jeg har hørt sige 9 Familier) i Ryslinge Sogn følge med ham. Jeg har hørt det fra en Præstefamilie i Nabolavet, som er meget gode Venner
 25 med B. Og er det sandt, saa er der rigtignok noget besønderligt i at betegne hans Gerning i Ryslinge, som en, Herren ganske specielt har kaldet ham til, saavelsom naar han selv skriver om det ubrydelige Hjertebaand, der knytter ham til netop denne Menighed. Den Maade han har talt herom, har forøvrigt altid stødt mig, da han i de sidste 2-3 Aar idetmindste to Gange
 30 har søgt Forflyttelse. –

Clausen skal have et umaadeligt Tilløb i Ryslinge, og, hvad der er ganske fornøjeligt, der skal være mange som løser Sognebaand til ham. Jeg mener at det er fornøjeligt, fordi man jo ellers altid raaber paa at det kun er til de grundtv. Præster der løses Sognebaand. Men der er da paa den Maade ingen
 35 Udsigt til, at han bliver saa led og ked af Ryslinge, at han nedlægger det, – som du haaber. Der har Du forresten et Vidnesbyrd om hvad jeg før sagde om Hvad Hensyn til dagligt Brød kan gøre; ti at dette Hensyn har været det overvejende for Clausen er vel temmelig rimeligt. Men det er rigtignok ikke ret af ham saaledes at lade sig bruges af Folk, som sikkerlig hverken vil det danske Folks eller den danske Menigheds Vel.

Jeg har da fulgt Dit Raad og gaaet op at tale med Grundtvig, noget jeg havde megen Glæde af. Nu en af Dagene skal jeg op til ham igen; man lærer dog adskilligt af den Mand, men paa den anden Side tror jeg ikke at man – eller jeg – har Gavn af at søge ham for tidt; man bliver let mere bunden end
 5 man har godt af for at gaa frem med den rette Frimodighed. Jeg agter naar jeg kommer til ham bl. a. at forelægge ham et Spørgsmaal, som Du ogsaa kunde lade mig høre Din Mening om, hvis Du har noget godt at sige. Det er om Fader vor. Den siger jo Gr. er ”Herrens egen og hele hans Menigheds
 10 Talsmand beder denne Bøn med os. Men hvorledes kan Herren bede ”Forlad os vor Skyld. Man kan dog ikke vel sige, at dette os = dem. I den Bøn Jesus Kristus som Talsmanden har bedet for sin Menighed Joh. 17, der beder han ikke for os, men for *dem*, som tro og skulle tro. –

Du beklager Stilheden i den theol. Literatur. Nu er der jo kommen en ny
 15 Sol op paa Videnskabens Firmament, Hr Larsen, en lille sortsmudset Herre (hans Fader er Præst i Nykøbing p. M.; men han er vist endel yngre end Du; han blev Kandidat for en 3-4 Aar siden). Han synes at ville blive en temmelig frugtbar Forfatter. Forresten er hans første Bog ”Samvitt. og Videnskab” skrevet med ikke almindl Dygtighed og Tænksomhed; men
 20 hans Standpunkt vil sikkerlig føre ham bestandig inderligere ind i Martenssens Favn. Han har rigtignok endnu den rigtige Erkendelse, at til Tro hører nødvendig noget som tros, noget fundamentelt, og synes endog at finde at Trosordet ganske naturligt kan være dette; men saavidt jeg ser, ved han ikke at søge det der hvor Herren har sat det, og hvad hjælper det saa? Det er i
 25 mange Tilfælde stor Skade at optræde tidlig som Skribent, og den største Skade er at man derved indtager en Stilling, som man saa for sin videnskabelige Æres og Konsekvens’s Skyld mener at burde holde fast; og saa forstenes man og gaar selvfølgelig tilbage. Jeg er bange, det skal gaa Larsen saaledes. – Hans Kommentar over Jakobs Brev er noget middelmaadigt noget, ogsaa
 30 naar der blot ses paa Examensbruget. Den er neppe meget bedre end Scharlings. –

Jeg sidder i denne Tid og gransker i tydsk Filosofi og spekulativ Theologi og Djævelskab. Jeg har aldrig før ret forstaaet hvad Joh. skriver: om nogen fører falsk Lærdom, saa sig ham ikke Goddag etc. Men det er vist, at dette
 35 spekulative Væsen, det er antikristeligt saa bestemt som noget, ti det er aabenbart en anden Frelser de vil sætte istedenfor ham som er kommen til os. Og er der noget i Verden jeg hader, saa er det dette. Og denne tydske Theologi af den spekulative Retning er da noget af det umenneskeligste og ugudeligste Tøj, man kan tænke sig.

Du spørger, hvem Q. Grubleren er. Man siger at det er en Strømpefabri-

kant Warburg her i Byen. Der maa være endel godt i hans Grublerier; men jeg har forøvrigt ikke læst dem. Hvad de hebraiske Haandskrifter angaar, saa antager jeg, at det er Humbug. Den samme Efterretning, som stod i Fædrelandet, stod ogsaa at læse i flere engelske Tidskrifter, men siden den

5 Tid har jeg set efter allevegne for at faa videre Oplysning derom, men intet fundet. Jeg tænker det gaar dermed som i 1856, da ligeledes i alle Blade stod at læse, at nogle Missionærer i en gammel forfalden Synagoge i det inderste Kina havde fundet et ældgammelt Haandms. af Loven, formentlig efterladt af de 10 Stammer, som antages at have været der. Da jeg saa var i London,

10 var mit første Spørgsmaal efter dette Hskr., og det viste sig da at være en meget net skreven Synagogerulle af Loven fra 18de ell maaske 17de Aarh. – Dengang blev der ogsaa, saa vidt jeg ved, fuldkommen Tavshed efterat den første Efterretn. var bragt til Torvs; og den langvarige Tavshed, der nu ogsaa hersker om disse hebr. Haandskr. varsler vist hellerikke noget godt. –

15 Jeg har for fire Uger siden faaet min Husstand forøget med en Datter. Min Hustru har, Gud ske Tak, været meget rask siden. – Lev nu vel for denne Gang, og lad mig snart høre fra Dig. Gud være med Dig og Din Gerning. Hils Dine Forældre venligst fra mig, item Dine Sødskende.

Din

20 Skat Rørdam

Dette Rum kan passelig fyldes med en af ”de nyeste”, som Du jo plejer at sætte Pris paa. Ved Du hvad Forskel der er mellem C.V. Rimestad og Grækerne? – Grækerne tog først en Bajer og saa en Dansk; men Rimestad

25 tager først en Dansk og saa en Bajer.

42. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[16/5-1866]

30 Du skal have Tak for din Bog, som har været mig til virkelig Glæde, og som jeg med Flid anbefaler de Bønder, der give sig af med at læse i Bibel, hvad forresten endnu ikke er mange. Mine Tanker om den i det Hele har jeg fremsat paa hoslagte Papir i den Hensigt, at du, hvis du synes om det, kan

35 flye Lindberg dem til Optagelse i Kirketidenden; hvis du derimod mener, at Bogen er bedre tjent med at være fri for den Anmeldelse, saa behold du Papiret selv, og saa er jeg lige glad. Jeg finder, det er en sømmelig Fremgangsmaade fra min Side og vilde anbefale alle Anmeldere af Folks Bøger at bære sig saadan ad, thi megen unødigt Skjævtseen vilde derved undgaaes.

Jeg vilde jo, du skulde skjelnet mellem proto- og devterokanoniske

Bøger, baade fordi den gamle Kirke gjorde saa, fordi Skrifterne selv drive dertil og fordi Skriftens Vidnesbyrd derved fik Ensartethed; jeg tør ikke paa anden Maade forklare Forskjellighederne mellem Evangelierne, mellem Paulus og Jakob, og det er af de første Ting, som Bibellæsere lægge Mærke til. Der kunde være mange Enkeltheder, jeg kunde have Et og Andet at sige om, men da jeg anser Strid om Smaating for en endnu ringere Ting, saa gider jeg ikke fylde Papir dermed. Men Tak skal du have for Bogen, den er brugbar og gavnlig som den er; den kan jo ikke være fuldkommen, mindre os alle til Behag. Igaar traf jeg sammen med Kristen Kristensen, der havde stødt an ved, at Peter havde ikke prædiket Evangeliet i Rom, som Evsebius siger, og der kan du nok tænke, at jeg stod net i det paa dine Vegne. Jo lad Bonden!

Hvad du skrev i dit Brev om Fripræsteriet, kan jeg ganske billige, og jeg fik adskillige gavnlige Betæneligheder, som var bleven trængt tilbage ved Tanken om Birkedals Medfart. Den fulde Frihed kan være vanskelig at taale og en Presse kan gjøre Gavn, hvor ubehagelig den end kan trykke. Der er mange Forhold, hvori jeg kunde ønske mig langt større Frihed end den, jeg har, men jeg tror dog at have erfaret, at Tvangen har været mig og dem, jeg har med at gjøre, til Gavn; og den visse Gavn er bedre end den uvisse. Vi maa jo ogsaa troe det, at Vorherre navnlig da i hans Riges Sager ikke lader os leve under andre Kaar end dem, der er os de tjenligste, hvad der, for at tale med R. Nielsen, er let at erkjende theoretisk men ikke lige let at erkjende praktisk.

Det fornøjer mig at see, hvor vred de "Evangeliske" er paa samme R. Nielsen, og Grunden er jo ene og allene den, at han viser en betænkelig Heldning henimod Grundtvig; han er jo ogsaa menneskelig talt en Aqvisation, og kunde han virkelig tilegne sig Grundtvigs Anskuelse, vilde han kunne gjøre stor Nytte ved at klare den for de livlige Hoveder, der rende af og til lidt løst om med den, samt give Scharling og Consorter enkelte Nødder at prøve Føllænderne paa.

Samme Scharling er da ret en næsvis Person og at han decoreres af Facultetet, synes mig at maatte være nok til, at ingen Ærekjær enten kan bejle til dets Rang eller ønske Sæde i dets Midte, thi det grændser noget nær op til "at sidde i Spotteres Sæde". Tænk paa det Gamle! og om det ikke kunde være gavnligere at vidne i al Simpelhed for Smaafolket end at slippe ind i deres Tranedandse, hvormed der dog ikke skal være sagt, at du i deres Selskab kun er en Spurv. Saameget som jeg ønsker, at du maa komme paa din rette Hylde, saa gjør det mig dog ondt, hver Gang jeg hører om, at du tænker paa at spændes sammen med de gamle tydske Fragtvognsheste for det rationalistiske Vognlæs.

Jeg har i den senere Tid kastet mig paa Chemien, theoretisk vel at mærke, thi jeg gjør ingen Forsøg, men læser kun. Det er dog ganske forbavsende, hvor de Naturkyndige gaae Livet ind paa Livet, om man saa kan sige. De studere jo meget stærkt paa at frembringe en Celle, og det er det første
 5 Skridt, der koster, saa hvis det kunde lykkes dem, saa lærer de vel snart ogsaa at danne et Menneske; mon de Lærde i den Retning ikke nok tilsidst kunne bringe det til at skabe en rigtig *dum Idiot*? Det maatte da blive en grim Karl i alle Henseender, en Person der ikke var en Gnist af Aand i; men jeg ved ikke, om man tør kalde det utænkeligt, at de maaske kunne stille et
 10 saadant Spøgelse paa Benene; thi Chemikerne giver sig jo ikke ud for at kunne skabe Grundstoffer men kun for af dem at kunne danne allehaande sammensatte Stoffer. Mon ikke Antichristen tilsidst vil producere sig i den Retning?

Det er imidlertid interessant i højeste Grad at see, hvorvidt de kunne gaae
 15 i at *rive ned*, i at *tvinge* Naturkræfterne til ligesom imod deres Villie at lade Stofferne indgaae Forbindelser; man faaer der Oplysninger, som man aldrig havde drømt om, og da jo Livet i det Hele vistnok er undergivet de samme Vilkaar, da de samme Love uden Tvivl gjælde baade for den legemlige og aandelige Verden, hvorfor Vorh. kan bebrejde Jøderne, at de ikke sluttede
 20 fra Legemets til Aandens Verden (Matth. 16, 2 ff.), saa er der ypperlige *Lignelser* at hente fra den Kant. Navnlig tror jeg, at Chemikernes Oplysninger om den legemlige Ernæringsproces, at den er en stadig Fornyelse, kaster et og andet Lys over den aandelige Ernæring, over de Christnes Opbyggelse og Helliggjørelse, der vistnok ogsaa er at see under Billedet af
 25 en uafbrudt Fornyelse (*ἀνακαινώσις*, Tit. 3). – Læs engang saadan Noget, hvis du har Tid; men du har vel aldrig Tid?

Jeg kommer forresten i Tanker om, at du ellers i din Bog har nævnet 2 Tim. 3, 16 som gjældende det *gamle Testamente*; det er jo ikke Tilfældet og vel heller ikke din Mening, at Pavlus har kun villet udtale disse Ord om
 30 G. T. Theopnevsti har et langt videre Omfang end det G. T. eller end hele den hell. Skrift. Man griber fejl baade naar man indskrænker denne Bestemmelse til allene at være anvendelig paa den hellige Skrift, og naar man gjør den anvendelig paa alle de hellige Skrifter i lige Grad. Theopnevsti kan jo ligesaavel tillægges Tale som Skrift, og ligesaavel Bøger før som efter
 35 Christus. Jeg er nu endelig ogsaa af den Mening, at der er Skrifter fra Luther og fra Grundtvig, der tilkomme dette Prædikat i ganske anden Grad end flere af G. Ts Bøger, ja end adskillige i N. T., du ved vel hvilke; og jeg skulde troe, at du selv er af samme Mening; tænk paa Ester-Judæ Brev, Johannes smaa Breve, Filemon osv. Jeg kunde ikke udtale mig anderledes uden at tale mod Samvittigheden, og derfor kan du ogsaa nok slutte, at S. 8 i

din Bog er mig lidt bister; men den kan dog gives Medhold "vel forstaaet". Endelig erindrer jeg, at du citerer hos Esajas: "se Jomfruen *bliver* frugtsommelig osv"; derved er egl. intet Underligt; det er overgaaet saa mangen Jomfru; men staar der ikke ogsaa: see Jomfruen (er) frugtsommelig osv (sc. og *er dog Jomfru*) – det er en Jomfru, der er frugtsommelig? I detmindste maa Stedet da have denne *Mening* i sin messianske Anvendelse, og jeg kan ikke see, at den hebr. Tekst indeholder noget "*bliver*".

Lev nu forresten vel Gamle og gid du maa have Lykken med dig, ogsaa hvis du skal dyste med Hr. Scharling paa Katedret. I den Retning kan jeg ikke godt ønske dig noget bedre end *Lykke*. Hils Magisteren og lykønsk Matthison Hansen til hans Bruddefærd.

Otto Møller

16. Maj 1866.

15

43. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Hammer d. 27. Juli 1866.

20 Min gamle Ven.

Jeg har i lang Tid haft til Hensigt at skrive til Dig, men – det er ikke sket, som Du har erfaret, og Grunden er den sædvanlige, nu kan Du kalde den Travlhed, Dovenskab eller hvad Du vil. Først vil jeg takke Dig for Din Anmeldelse af min Bog, som jeg jo kunde være godt tilfreds med, hvad første Part angik, sidste Part kunde jeg derimod vel have adskilligt at indvende imod, og det ikke blot personligt. Jeg husker den ikke nu saa nøje, dog f. E. Du anker over, at Inspirations-Oplysningen indskrænkes til hvad der hører til Guds Rige, eller rettere, at jeg sætter den som omfattende dette. Men hvad andet skulde den da være, hvis den overhovedet er noget andet end en Talemaade? Hvad var dens Øjemed? at de inspirerede skulde befæste Pagtens Folk i Troskab mod denne; alts. behøvede de dertil paalidelig Oplysning om Pagten og hvad dertil hører dvs. det der hører til Guds Rige. Og dernæst skal Du observere ett, som jeg selv har fornøjet mig over at have opfundet, men som Du ej synes at have fundet, nemlig at deres Oplysn. var til det som *Tidens* Tarv udkrævede. Herudfra synes mig et og andet at klare sig, ligesom ogsaa en hel Del Overspænding af Inspirationsbegrebet derved er forebygget. Din Theori, forsaavidt jeg kunde spore den i Din Anmeldelse, syntes mig at have en Del Lighed med den "Brandfakkel", Christiani i sin Tid udkastede. – Naa, det kan nu være godt dermed.

Min Forlystelse i denne Sommer, og Foraaret med, har været at læse

Ethik – en daarlig Fornøjelse kan Du være vis paa, ti hidtil har jeg ikke truffet nogen, som jeg kan sige har givet hvad jeg vilde kalde en kristelig Ethik. Jeg har i det Hele stor Tvivl om hvorvidt Ethik lader sig behandle kristeligt uden i Forening med Dogmatik. Imidlertid har jeg nu dog

5 udtænkt mig et System, hvorefter jeg tror at den kan behandles kristeligt; om jeg kan gøre det er mig endnu ej ganske klart. Grundtanken er: Indledn. a) Den kristl Sædelære er en Fremstill. af det kristl Levnet. b) Det naturlige Mskelivs Beskaffenhed. – 2) (Selve Ethiken) a) det kristl Livs Grundlæggelse og Art. b) det kristl Levnets Førelse. Den sædvanlige (hedenske) Tale

10 om Dyd og Pligt indskrænkes til Anmærkninger, og Lov og Evangelium sættes som de Magter der bestemme de Kristnes jordiske Levnet. –

Du kan sagtens ikke forstaa meget af min Tankegang herefter, men at udføre den nøjere vilde falde for vidtløftigt. – Det som imidlertid ligger endnu tungere paa mig end at lave et ethisk System er det Spørgsmaal, om

15 jeg skal indstille mig til Konkurrence eller ej, et Spørgsmaal som jeg endnu ikke har faaet klaret for mig. Det var ogsaa en Grund, hvorfor jeg var glad ved Dit Brev; ti Du er den første og eneste, som har raadet mig derfra, eller ialtfald ytret Betænkelighed derved. Andre, som jeg har talt med derom, hvilke naturligvis dog ikke ere mange, da man jo ikke gider tale med alle og

20 enhver om sligt, have stadig opfordret mig dertil. Det som volder mig Betænkelighed, er forresten ikke Ulyst til eller Frygt for at komme ind i det raadne Fakultet, skønt dette ganske vist ikke er lysteligt. Men det er Frygt for, at jeg ved at indstille mig til den Plads skulde trænge mig frem, hvor jeg intet har at gøre. Ti Ethik er ikke og bliver ikke nogensinde mit Fag, det ser

25 jeg hver Dag bedre og jeg vilde ikke indlade mig derpaa uden i den Tanke ved første givne Lejlighed at gaa over til et andet. Men har man saa Lov til at bruge (spilde) sine Kræfter til et saadant Fag? –

Paa den anden Side er det ogsaa vist, at det gælder om at faa haget sig fast i Fakultetet og at smedde, mens Jernet er varmt, og ikke gaa og vente paa, at

30 Gud skal gøre et eller andet Mirakel, hvis han vil bruge en i sin Tjeneste paa den Maade. Og hertil kommer, hvad jeg mener at kunne sige uden nogensomhelst Slags Indbildskhed, at jeg dog vistnok kunde gøre det bedre end de, som siges at ville melde sig; altsaa, at om jeg end ikke gør den Gerning saa godt som den skulde gøres, saa er der dog (fra mit Stade)

35 Sandsynlighed for, at jeg kan gøre den saa godt som den efter Omstændighederne kan gøres. –

Ser jeg hen til min egen Følelse, saa er jeg ligesaa uvis. Flere Gange har jeg saagodtsom været aldeles bestemt paa at holde mig derfra; men hver Gang er der saa kommet en eller anden Omstændighed, som paany har opfordret mig og givet mig Lyst og Mod til igen at tage fat. Jeg har saa godt jeg kan

stillet den Sag i Guds Haand og bedet ham klare for mig hvad jeg skal gøre, og at klare det, inden Ansøgningsterminen er udløben. Ti der er jo ogsaa én Maade han kunde klare det paa, nemlig hvis jeg blev rejiceret ved Konkurrencen, ganske vist den mest indlysende Maade, men en Maade som

5 Kød og Blod krymper sig ved – ikke saa meget fordi det vilde være en Slags Skam, ti den skulde jeg endda ret let bære, men især for den Pinagtigheds Skyld at skulle gaa endnu en 4-5 Maaneder i saadan Uvished. Kan Du give mig et godt Venneraad, saa giv mig det; ti jeg trænger dertil. –

De sandsynlige Konkurrenter ere: Henr. Scharling, Kand. Sthyr (Clau-
 10 sens Protegé), O. Vaage, Tuxen (den gamle, som har været Huslærer paa mange Herregaarde – Kand. med egregie). Desuden nævnes ogsaa Kofod-Hansen (Provsten fra Haderslev) og Schjærning Kat. ved Helliggejst Kirke, og maaske fler endnu.

Nu er der jo al Udsigt til at det ”hvilende Grundlovsudkast” gaar
 15 igennem. Jeg ved ikke, hvorledes Du er vendt i den Sag. Jeg for mit Vedkommende vil glæde mig naar det er vedtaget, ikke fordi jeg sympatiserer med det, men for at vi kan blive fri for den fordærlige og rædselsfuldt løgnagtige Agitation, som desværre saamange af vore Venner uden Betænkning have gjort sig til Redskaber for. Og det er bestemt dog en Regel, som
 20 det vil hævne sig haardt ikke at følge, at vi aldrig skal gøre det onde, for at det gode kan faa Fremme; og andet er dog det Kompagniskab med Gert Winther og Konsorter ikke.

Jeg kan ikke sige, at jeg er bleven overbevist om Rigtigheden af at sige
 Nej ved Grundtvigs (og langt mindre den tomme Tønde Knækkenborgs)
 25 Argumenter; jeg tror igrunden, at det er Høgsbro der har sat det i ham, og Høgsbro er en Mand, som jeg ikke har sønderlig mere Tiltro til end G. Winther. Men alligevel er det harmeligt at se Plougs flabagtige storsnude Maade at tale om Grundtvig paa. –

Det ser sort ud med den prøjsisk-østrigske Krig; jeg havde nu haabet og
 30 ønsket, at Prøjserne skulde faaet grundige Bank; men Udsigten bliver jo hver Dag mindre. Der er forresten noget forunderlig grueligt i at se en saadan nedrig, hykkelsk, skinhellig Røverstat overalt gaa af med Sejren baade i den egentlige Vaabenkamp og i den moralske Kamp. Ti medens for
 35 14 Dage siden ingen vilde være Prøjser, kunde Prøjsen nu uden videre inkorporere hele Nordtydskland, og de vilde alle (Tydskerne) være glade derved. – Jeg forestiller mig, at Antikristen maa begynde sin Karriere som prøjsisk spekulativ Hofteolog. Hvad mener du? Gud se i Naade til os. Ti hvis han ikke hjælper paa særegen Maade, vil det nok ikke være mange Aar, inden Prøjsen tager Jylland helt og holdent; hvem vil forhindre det deri? –
 d. v. s. hvem af de jordiske Stormagter.

Nu maa jeg stoppe for denne Sinde. Jeg er som Du ser af Overskriften for Tiden i Hammer og bliver her ventelig Ferien ud. Lad mig nu se, at Du snart lader høre lidt fra Dig; Du gaar efterhaands og bliver doven til at skrive. Men i alle Fald venter jeg Dig da en lille Tur over til Fasangaarden i
5 Efteraarets Løb.

Hils Din Slægt venligst fra

Din
Skat Rørdam

10 **44. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [3/8-1866]

Kjære Rørdam.

Uden just at ønske, at mine Raad skulle have nogen videre Indflydelse paa,
15 hvad du bestemmer dig til over for Concurrencen, vil jeg dog heller ikke holde dem tilbage, da jeg baade ofte tænker paa den Sag og tillige ønsker af Hjærtens Grund, at du maa komme paa din rette Hylde. Det er jo ved dette Spørgsmaal en Hovedsag, om du føler et *bestemt Kald* til at skulle bruge din Tid og dine Evner i Universitetets Tjeneste, thi det er jo ikke noget
20 Menneske tjenligt at være ulydigt mod et saadant Kald eller at skye den Anstrængelse, som det vil koste at naae Maalet. Det kan jeg imidlertid ikke godt tænke mig, er Tilfældet, thi for det Første er det da et saa ulysteligt Compagniskab at komme i, som vel muligt og for det Andet kan jeg ikke komme til at indsee, at det har nogen videre Betydning for Vorherres Sag,
25 hvem det er, der holder Cathedrene varme, saalænge Universitetet er indrettet, som det er.

Det har vel aldrig været slettere besat end i de Aar, jeg laa ved det; men jeg kan ikke sige, at jeg kunde ønsket det bedre, thi hvad der er Hovedsagen, Livet, vilde man dog hverken kunne have søgt eller funden
30 der. Jeg kan ikke tænke mig, at en theologisk Professor kan være for de Studerende, mere end fEks. Martensen var, og det er alligevel Intet; thi det er ikke det mer eller mindre geniale System, det kommer an paa, ikke heller egentlig den store Grundighed, men det *levende Vidnesbyrd*, som der ikke kan blive nogen Plads for *der*. Den videnskabelige Oplysning kan efter
35 mine Tanker ligesaa godt meddeles af Clausen og Hermansen som af dig eller Andre, ligesom de gamle Christne bleve opdragne hos de hedenske Lærde.

Fordi jeg aldrig kan troe, at den *lærde Skole* kan faae nogen virkelig Gjærning i Vorherres Riges Sag, derfor er det mig ligeegyldigt, hvem der er dens Lærere; og derfor kunde jeg vanskelig med Glæde høre, at du havde

funden Naade for dens Øjne; thi jeg synes, det har en Del Lighed med at lade sig begrave i megen Herlighed. Man har jo nok set enkelte meget stærke Mænd fra Universitetet udfolde en Slags Indflydelse, navnlig tænker jeg paa Brochmand, men hvor alvorlig en Mand han end selv var, saa blev hans Indflydelse dog aabenbart til Skade; han lagde et Trældomsaaag paa det frie Liv, og saadan vil det vel mer eller mindre gaae med enhver theologisk Betragtning, der ved at vinde Betydning i Facultetet paa en Maade autoriseres af Staten og dermed bliver et Tryk istedenfor en Forfriskning.

Det staar for mig saaledes, at en *levende* Mand ad denne Vej *spildes*, hvad uden Tvivl vilde være sket baade med Kjerkegaard, Helveg, Bojsen og Birkedal, hvis de var kommen i den Stilling, mens de nu have været og ville vedblive at være til Velsignelse for Mange og det *dem*, det er værd at være Noget for. Ligesom jeg nu i det Hele ikke kunde ønske dig ind i noget Facultet mindst et theologisk, og hvad du kan være i Besiddelse af af Lærdom og Dygtighed er der al fornøden Anvendelse for udenfor, som du kan see paa Helveg fEks., saaledes kunde jeg endnu langt mindre ønske dig den Bedrøvelse og Ærgrelse at skulle falde igjennem for Scharling, Sthyr eller Waage, ikke at tale om de andre gamle Galte og Grise. Jeg for min Part vilde ikke udsætte mig derfor, hvor der er saa stor Sandsynlighed, som der er, for at du vil vrages; thi Dommerne skal jo *Facultetet* være, og jeg ved ikke en Eneste der, som du kan stole paa, hvorimod der er tre (Majoriteten), som du kan vide forud vil ikke have med dig at gjøre, thi er dit Forhold til Grundtvig end ikke meget nært, det er dem dog baade bekjendt og altfor nært.

Der er jo Meget, der kan ansees for et Kald fra Vorherre, som man kan see af Pastor Clausens Forsvarsskrift, ham der ved, at han havde Guds Kald til at søge Ryslinge, idet han hørte det gjennem Ministerens Mund, – men at see et Guds Kald i denne Facultetets Opfordring, naar man betænker, hvordan Facultetet er, hvem der skal være Dommer, og hvad Fag der skal læres, det synes jeg, falder lidt besværligt. Og dertil kommer, at du jo selv er nær ved at ansee dine Tilberedelser for spildte, hvis Hensigten ikke naaer at slippe ind; men under disse givne Vilkaar at give sig af med aandløse Studier kunde jeg hverken selv bekvemme mig til eller raade nogen Ven til.

Det var endda den Sag, at du havde ingen andre Steder at være og ikke duede til Andet; men det er jo ikke Tilfældet; du har jo dit gode Udkomme og gjør formodentlig mere Nytte nu end du vil komme til at gjøre hist (tænk paa Hermansen og Hammerich) og du har jo en udmærket Fremtid, om Vorherre vil, du skal leve; som Præst, helst paa Landet, vil du finde Lejlighed til den glædeligste af alle Gjæringer: at vidne om Guds Naade, og der vil du kunne gjøre den største Gavn med din Lærdom, idet du vil have

den bedste Lejlighed til at skrive *nyttige* Bøger, og nyttige Bøger ere bedre end lærde, om de end ikke skaffe Anseelse paa de samme Steder. Jeg har nu vænnet mig til at see dig i en Præstegaard i et frugtbringende Studerekammer og det er mig ubehageligt hver Gang der er Udsigt til noget Andet. –

- 5 Vil du nu ikke tillige bringe din Kone en Hilsen fra mig: det kan være rart nok at have en Mand, der kaldes *Professor*; men der er dog det, som er endnu langt bedre: at have en Mand, som er til *Gavn og Glæde*; og naar jeg var Kone, vilde jeg sidst af Alt have, at Manden skulde være Hale til et daarligt Stykke Krop. Var det kun en lille Lysttour, der var Tale om, en lille
- 10 Maskerade, saa kunde det endda gaae; men et *helt Liv* er mere værd end til ingen eller ringe Nytte at *uglesee*. Er det en hæderlig og anset Stilling at være Professor, saa er den Hæder og Anseelse dyrt betalt, thi *Glæden*, han er til, og *Vennerne*, han vinder, de er sparsomme, og skal han tillige *eksaminere*, saa indskriver han sig selv blandt denne Verdens værste
- 15 *Plageaander*. Jeg haaber nu, at du vil optage disse Raad i bedste Mening, ligesom jeg da ogsaa ved, at de ikke vil faae mere at betyde, end de fortjene, og deres Betydning ligger allene i, at det er Vens Raad. –

- Saa var det denne Inspirationstheori, som Du mener, jeg har galt fat paa. Det kan gjerne være, thi det staar meget uklart for mig, hvad vel ogsaa
- 20 kommer deraf, at Begrebet i sig selv er noget Uklart. I en Henseende siger *Inspiration* altfor Lidt, thi det er kun, hvad der med Sandhed kan udsiges om *ethvert Christenmenneske*; og paa den anden Side for Meget, da det ikke med Sandhed kan siges om *noget Skrift* (at Aanden er deri). Adjekt. θεόπνευστος har vi ikke noget bedre Udtryk for end ”gudbeandet” og det
- 25 er daarligt nok, men ogsaa det er ikke et Prædikat, der udelukkende tilkommer de hellige Skrifter. Spørgsmaalet er, om der er et Prædikat, der kan tillægges *alle* de hellige Skrifter og *ingen andre* og hvilket da dette er; det er hverken Inspiration eller theopnevsti, – men sig os, hvad det er.

- At Profeter og Apostle som *Pagtsfolkets* Lærere har været oplyste
- 30 tilstrækkeligt og paalideligt om denne Pagt – det er vi enige om, men derved naar vi ikke til at bestemme noget om *hele den hellige Skrift*. At *Tidens Tarv* uden Skade kan tages med i Betragtning, er jeg ogsaa enig med dig i, kun skal der her anvendes megen Forsigtighed, hvis man ikke vil have *halve Sandheder* ind i Bibelen, som Mormonerne docere. For mig staar Spørgsmaalet saaledes, hvad Betydning tilkommer der *Apostlernes og de af dem*
- 35 *anerkjendte Skrifter*? og her har vi Intet at holde os til uden *Job. 14,26*, men det skal ogsaa tages efter hele sit Indhold, og saa har deres Skrifter *fuld Paalidelighed*; Apostlene have jo nemlig en dobbelt Gjerning som *Skribenter*, baade at meddele, hvad Jesus har gjort og talt, og tillige at udtale deres eget Vidnesbyrd om Guds Villie og Frelsesvej.

Det sidste, kunde man sige, angaar kun de Ting, der høre til Guds Rige; men man kan ikke indskrænke deres Gjerning som Fortællere af Jesu Liv paa samme Maade, uden forsaavidt man vil sige, at Alt, hvad der derom er fortalt, ogsaa angaar Guds Rige. Jeg kan derfor ikke gaae fra, at som

5 *historiske Forfattere* tilkommer der Apostlene ubetinget Gyldighed, idet Joh. 14,26 der har fuld og uindskrænket Anvendelse, ligesom jeg ogsaa er vis paa, at du vil mene det Samme om Moses og Profeterne, forsaavidt de berette, hvad Gud taledede og gjorde.

Den store Fare, der er ved at indskrænke de apostolske og profetiske

10 Skrifters ubetingede Paalidelighed til de Ting, der høre til Guds Rige, maa du være enig med mig i at finde deri, at Enhver jo saa vil tillade sig at begrænde dette, "der hører til Guds Rige" – og deres Sikkerhed og Myndighed er dermed aldeles vaklende. Nej den hellige Skrifts *Myndighed* og *Betydning* maa bestemt lægges deri, at der er visse Skrifter, som i alle

15 Henseender (dvs. væsentlige, saa man altsaa kan afsee fra forskjell. Læsemaader og Skrivfejl) ere *at lide paa*, og de øvrige ere at vurdere i Forhold til disse lige som alle andre christelige Skrifter. Men denne *deres Natur* vil jeg ikke betegne ved, at de ere inspirerede eller theopnevste, men derved, at de ere *Apostelskrifter* og altsaa forsynede med Authoriseringen Joh. 14,26; og

20 det eneste Udtryk, vi har derfor, er vel, at de ere *kanoniske*, hvad de øvrige ikke ere eller da kun paa anden Haand. Herom kunde der nu ellers være Meget at *sige*, men jeg gider ikke *skrive* Mere.

Dit Omrids af Ethiken kan jeg baade gennemskue og *billige*, men det kommer jo an paa, hvordan Rammen udfyldes. Det er en let Sag at lære

25 *christelig* Ethik, thi det er kun at stille Spørgsmaalene op og saa svare efter sin egen christelige Følelse. Ethvert *christent* Menneske, enhver Bonde kan tage Eksamen i det Fag, naar Spørgsmaalene stilles saadan til ham, at han kan forstaae dem. Ethiken burde egentlig hedde christelig Psychologi og Biologi, Christenmenneskets *Naturhistorie*, thi Meningen er jo kun, hvor-

30 dan det *evige Liv* ser ud og hvordan det leves. Du gjør vel i at give Dyd og Pligt deres Bopæle i Kjælderens, – og ligesaa i, at det er *Lov* og *Evangelj*, der er de eneste Livsmagter, kun du husker paa at tage Loven, som den *christeligt* skal tages, jfr. Matth. 11,13. Det er et Hovedsted til ret Forstaaelse af, hvad vi har med Loven at gjøre, *efterat* vi er kommen under

35 Naaden; den bliver os da en glædelig *Spaadom* om, hvad der ved Guds Naade *skal* naaes. Jeg er i den senere Tid kommen til ret at faae Glæde deraf, thi dens tungeste Ord blive paa den Maade de vægtigste Forjættelser, der langt fra at skrække os tilbage jage os fremad. Den *christelige* Ethik kunde være det fornøjeligste af alle Lærefag, ja det specifik *christelige* Lærefag, – men kommer man saa til at tænke paa Universitetet og hvad Ethik

der vil sige, og hvem kan bryde helt med den lærde Republik – ja saa ser det jammerligt ud; man træffer paa den Vej kun Hedenskab, fornøjeligere sagtens, mens man øste den af Aristoteles end siden man begyndte at hente den hos de tyske Filosofer.

5 Ja, Forfatningsstriden er altsaa endt, og ikke til Glæde for nogen Part; for mig da ikke; thi det er et fælt Landsting vi faae. Jeg kunde nok see, at den gamle Landstingsvalglov *kunde* misbruges, men jeg kan ikke rigtig see, om den nye *kan* bruges. Blot dog nu de Doktrinære ikke ville hovere og spotte og sætte mere ondt Blod end det, der er; saa kom vi vel endda igjennem,
10 kunde maaske ogsaa vente i Tidens Løb at naae noget Bedre end det, vi nu maa slaae os til Ro ved; men skal Fjendskabet holdes vedlive mellem de Fine og Bønderne, idet disse haanes og overses, saa er den vundne Sejr ikke værd at glædes ved; og Ploug er en Æsel, og det er alle de store Herrer paa den Kant. –

15 Du maa nu hilse din Fader fra min Do.; han er skrøbelig og har bestandigt den slemme Mave at drages med; hans Syn er dog nogenledes kommen sig igjen, saa han kan læse, og kun han kan det, saa kan han nok komme til Rette; hans store Plage er som Følge af Maven: Søvnløshed – og deraf følgende Mathed, han kan ikke holde ud at være oppe, og ikke heller
20 holde ud at ligge i Sengen, fordi han kan ikke sove. Jeg skal hilse fra os alle, men særligt beder min Søster Maria, der ellers er i Aarhus hos Boesen, men i denne Tid herhjemme, at hilse din Hustru. Du gjorde bedre i at see herover og see en ny Hest, jeg har kjøbt, end at ligge og plage dig med R. Rothe eller hvem det er; thi som du ved, ”megen Læsning lægger Legemet
25 øde” og ”der er ingen Ende paa de Bøger, der skrives” (Præd. 11).

Lev vel med Vorherre!

Gylling d. 3^{die} Aug. 1866.

Din Ven
Otto Møller

30

45. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 5. Okt. 66.

35 Min gamle Ven!

Du skal have Tak for Dit sidste Brev. Det gav mig adskilligt at tænke paa; og uagtet der var et og andet som jeg ikke kunde give Dig Medhold i, saaledes især, at det er en ligegyldig Sag om det er en Kristen ell. Hedning der er Lærer for de vordende Præster, saa var der dog andet der slog mig ved sin Sandhed, især at en (dvs. jeg som) Professor let vil være udsat for at

hans Venner og de han helst vilde have til Venner vende ham Ryggen. Jeg havde da ogsaa bestemt, at jeg ikke vilde indstille mig; men da det kom til Stykket forekom det mig dog saa tungt at forlade – ikke den theol. Professorplads, som jeg godt kan undvære, men Studenterne, til hvilke jeg
 5 al min Tid har haft en stor Kærlighed, og jeg indgav da min Anmeldelse i den 11te Time og har saa stillet det hen i Guds Haand at føre den Sag saaledes, som han ved at det er bedst for mig og for hans Menighed.

Idag er nu Konkurrencen begyndt og vi har faaet vort Spørgsmaal saalydende: Hvilket er Forholdet mellem Humanitet og Kristendom, og
 10 hvilken Indflydelse har den forskellige Besvarelse af dette Spørgsmaal paa den kristl Ethiks Karakter, særlig paa Bestemmelsen af det Forhold, hvori den kristl Ethik maa stilles til den ikke-kristelige? – Det er jo et Spørgsmaal som der kan være nok, mere end nok at skrive om (vi har 3 Uger til dets Besvarelse); Hovedvanskeligheden vil være at faa det i en nogenlunde
 15 anstændig Form, hvilken jo ikke har saa lidt at sige. Imidlertid er det rigtignok af den Slags Spørgsmaal, som jeg ikke fortrinlig ynder; jeg havde langt hellere set et, der stod i noget nærmere Forbindelse med Livet, og jeg drager meget i Tvivl, om jeg kan besvare det godt. Imidlertid vil jeg da nu forsøge derpaa. –

20 Der er jo desuden ogsaa nogle Knuder eller rettere nogen Unladhed deri, som jeg endnu ikke ret forstaar – saal især ”den ikke-kristelige Ethik”, om det er den græske eller den moderne filos. Ethik. Jeg antager foreløbig at det er begge Dele. –

Uha! hvad vilde Du paa den Galej, siger Du formodentlig, og jeg er
 25 desværre ikke langt fra at sige det samme. Jeg vilde ønske jeg havde Dig i Nærheden til en liden Opmuntring – eller snarere til stor Opmuntring; οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ἐμοῦ μεριμνήσει kunde jeg sige; ti alle de andre sige: Du skal indstille Dig, Du kan sagtens; men Du har talt som en forstandig Ven. Lad mig snart høre fra Dig.

30 Ved samme Lejlighed kan Du da oplyse følgende. Jeg har i Aviserne set at en Kapellan Otto Møller har udgivet nogle Smaabidrag til et og andet. Jeg troede en Tidlang at det maatte være Dig, men da jeg ikke hidtil har set det nitid indbundne Exemplar, som jeg, hvis det havde været Dig, naturligvis en skønne Morgen vilde have fundet paa mit Bord, saa forudsætter jeg at det
 35 ikke er dig. Kender du den Stabejs, som saaledes fremtræder under Dit Navn.

Det var et rigtigt glædeligt Vennemøde vi havde sidst – hvorfor kom Du ikke hertil? Især glædede jeg mig over Birkedals og Kolds Taler. Jeg fik et helt andet Syn paa den sidste end det, jeg havde fra sidste Møde. Det lader nu forresten til, at Bisperne Martensen og Engelstoft vil til at have fat paa os.

Fr. Bojsen har faaet en Næse af Marts. fordi han var med til Indvielsen af Kapellet i Ryslinge; og Engelstoft har underrettet Helvig og Melby om, at de Præster, der prædike i Ryslinge Kapel, ville faa deres Afsked. Dette er ganske vist; om der senere er gjort videre Skridt, ved jeg ikke.

5 Jeg har ellers haft en stor Forfærdelse i denne sidste Tid, idet min Kone for en 14 Dage siden fik en meget heftig Blodstyrning, saa stærk at hendes Liv svævede i største Fare. Jeg frygtede meget for at miste hende; men Gud hjalp naadig og bevarede hende, og nu er hun oppe og forsaavidt uden Fare, Gud ske Lov og Tak. Jeg ved ikke hvad jeg skulde have gjort hvis jeg havde
10 mistet hende. Men jeg kan nu takke Gud, at jeg ikke behøver at tænke derpaa; og jeg haaber at han vil lade os blive sammen endnu en Stund.

Nu maa Du nøjes for idag. Der kunde være nok at skrive om, men jeg er dog saa optaget af Humanitet og Kristendom, at jeg ikke har nogen ret Ro paa mig til at samle mine Tanker til andet. Lev saa vel for denne Gang, og
15 Gud være med Dig.

Din
Skat R.

14-23 Hefte af Postillen medfølge.

Det bæres mig for at Grundtvig etsteds har skrevet et Stykke kaldet
20 Kristenlivet og Mskelivet – ved Du noget derom?

46. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[16/2-1867]

25

Kjære Rørdam.

Det er nok lang Tid, jeg har ladet vor Brevveksling skjøtte sig selv, skjøndt det er den eneste, jeg har at passe; jeg har ikke destomindre, som du vel kan vide, tidt havt dig i mine Tanker under den Sorg og Modgang du har havt;
30 havde jeg troet at kunne sige dig Andet, end du kunde sige dig selv, saa havde jeg skreven. Hvad angaar Udfaldet af Prøven til Docentposten, da gik det jo hverken værre eller bedre, end jeg havde ventet og end jeg har Grund til at troe, du i Grunden selv ventede. Jeg vilde nu kun ønske, at der ikke skulde beredes dig flere af den Art Prøver, thi dem har et Menneske
35 dog neppe godt af at gennemgaae for mange af, hvis man ikke særligt er forsynet med Selvfornegtelse.

Jeg har i Ugeskriftet set et Par af Scharlings Afhandlinger; hvad man vel ikke kan frakjende ham, er en vis Lethed til at optage og behandle et Spørgsmaal, men Mage til Principløshed har jeg ikke kjendt; saa naar han er bleven valgt, maa det enten være, fordi du har skilt dig ved det som en ren

Sinke, eller fordi positiv Christendom kan ikke fordrages længere; og da det Sidste jo er Tilfældet, saasom Scharling kun udmærker sig ved fuldstændig dogmatisk Holdningsløshed, saa synes jeg endnu, det er et Held, at du blev udenfor det Complot, det bevisligt er vanskeligt at komme ind i men rimelig endnu vanskeligere at komme uskadt ud af igjen.

Gid Vorherre snart maatte aabne dig en Dør, hvor du med Lyst kunde finde Anvendelse for det Pund, han har betroet dig, thi Kjærlighed til en saa lunefuld Skjønhed, som en Plads i Facultetet viser sig at være, behøver i mine Tanker ikke at være ulykkelig for at være sørgelig. Nu har jeg desuden af Baagø ladet mig sige, at du vil være Præst, og gid saa dit Slid maa komme dig til Gode, saa du snart kan komme til det, thi jeg har den Overbevisning, at det mere er vore Præster end vore Universitetslærere, der trænge til solid Lærdom, og at du derfor netop som Præst vil være paa din rette Hylde.

Jeg har jo ogsaa set, at du har udgivet dine Foredrag ved merommeldte Prøve, men jeg har ikke skikket Bud efter dem, ventende, at du selv vilde sende dem, og at de saa vilde være saa meget behageligere at læse. Jeg haaber, du ikke unddrager dig denne Pligt ved at minde mig om en Forsømmelighed, der under de givne Omstændigheder ikke kan lægges mig til Last. Der vil vel sagtens findes En, der paatager sig at anstille en Sammenligning mellem, hvad du og Sch. har leveret, skjøndt jeg synes, Sch. ingen Kritik fortjener engang; thi et Menneske, der saa grundigt som han selv fraskriver sig Evne til at skjelne mellem Sandhed og Løgn, behøver ikke af Andre at fremstilles i denne Egenskab. –

Det var da godt, at vi fik Nørregaard og Baagø herover paa vor Egn, thi jeg tror nok, de vinde godt Indgang hos Folk. Nørreg. er jo noget let, og Baagø noget tung, men de har udmærkede Gaver til at gjøre sig godevenner med Bønderne og det er jo en ikke ringe Ting; jeg har været derhenne en Gang, siden Skolen blev aabnet, men da var jeg ikke rask, saa det har gjort mig lidt bange for at gjøre det om. Derimod komme de af og til hen til os om Søndagen og vilde vel gjøre det endnu oftere, naar de ikke var saa daarligt kjørende ved Vintertide, som de er; thi hidtil har de haft et Par Smaaheste at fare med, der har haft grumme ondt ved at trække dem igjennem. Til Sommeren antager jeg, at vort Samkvem vil blive lidt hyppigere og til gjensidig Oplivelse.

Nørregaard er en morsom Fyr, og saa smuk, at Alt klæder ham godt; han har en høj Stjerne hos min Fader, skjøndt han er Bondeven, og det er ikke velset i vore Farvande; Baagø derimod har flere Kanter, hvormed han løber paa; navnlig kan han slet ikke bøje af for Andres Meninger, men vil sige imod overalt, hvor han ikke kan samstemme. Men vi er glade ved dem

begge og vilde ikke undvære dem for Meget, og kunde du slumpe til at blive Præst her i Stiftet, saa var det endnu bedre, skjøndt jeg vilde ønske dig en fornuftigere Biskop at tjene under end ham, der i den senere Tid gjør sig til Nar i Aarhuus.

5 Jeg har i det sidste Aarstid beskjæftiget mig med at klare mine Forestillinger om den hellige Nadvers Væsen, Virkning og Virkemaade osv; det er jo nu kommen til en Slags Ende, men det var godt, om man havde En at tale med derom, der havde Evne og Villie til at gaae ind i en Andens Tankegang; thi at den Slags Folk findes ikke Mange, idet man sædvanligt enten træffer
10 paa Saadanne, der villigt lade sig høre med, fordi de Intet ejede før, eller Saadanne der sidde fast i et Givet og ere ude af Stand til at følge en ny Tankegang. At skrive til dig derom, anser jeg imidlertid for spildt, da der kun kunde blive Benraden, der kunde vise sig for dig, som du ingen Forestilling kunde vinde af; saa jeg venter paa, at vi engang kan støde paa
15 hinanden og faae en Dags Tid til vor Raadighed.

Kun har det forundret mig, hvilken paafaldende Forskjel der dog i de forskellige Kirkeafdelinger findes mellem *Nadverordenes Form*; jeg maa oprigtigt tilstaae, at jeg til det sidste Aar har gaaet i den Tro, at de lød ens overalt; men det er langtfra Tilfældet, og her er vistnok større Misligheder
20 at opdage end for Troesordets Vedkommende. Jeg har mine Oplysninger fra Daniels Codex lithurg. og den giver et saare broget Rundskue, saa det ser næsten ud, som om Luther paa egen Haand, efter Skriften, har lavet os den Form, vi har; han har da i det Mindste helt udrevet Ordet af den Forbindelse og Omgivelse, hvori det forhen lød ved Nadveren, og det kan
25 ikke negtes, at det for os i visse Maader staar som en ”plukket Høne”.

Jeg er ved samme Lejlighed bleven opmærksom paa, at blandt Papisterne lyder Nadverordet slet ikke ved Nadvernydelsen, det er kun ved Nadverelementernes Indvielse i Messeofferet og saa *høres* det endda ikke; det er forekommen mig saa meget mærkeligere, som der jo gjøres en farlig
30 Spektakel over, at Kalken er taget bort, paa samme Tid der ikke med et Ord ymtes om, at hele *Ordet* er taget bort. Der er vistnok meget Betænkeligt i vor Nadvers Form baade i den ene og den anden Henseende, men Tiden er sagtens ikke til at rage op deri, saaledes som tildels er sket hos os for Daabens Vedkommende; Gr. har da altid gaaet mere let hen over det,
35 skjøndt han vel nok kjender det.

Jeg har i denne Vinter fortalt ”Verdenhistorien” i vor danske Forening og har i den Anledning maattet sætte mig ordentligt ind i Grundtvigs Haandbog, hvilket er et saare taknemmeligt Arbejde; hvor mangfoldige Mennesker, der dog leve og læse her i Landet og ved ikke af, hvad Godt vi selv har. Jeg tvivler paa, at selv vore Grundtvigianere kjende den uden paa

Ryggen, thi ellers maatte de have vunden mere Udbytte deraf, end de i Almindelighed føre omkring med sig. I mine Tanker er hans *Verdenshist.* og *Mythologi* de mærkeligste Bøger næst Bibelen, og jeg tvivler paa, at Nogen der *virkelig* kjende dem, er af anden Mening; men det er ligesaa
5 sørgeligt som latterligt, at saadanne Bøger sjældent kjendes, endnu sjældnere læses og *aldrig anmeldes*.

Min Fader har kjøbt en Bog, der hedder "Breve fra Helvede"; Jeg har ikke havt Tid at læse den, men hører af og til en Del Snak om den; man ytrer forskellige Meninger om, hvem der er Forfatter, idet Nogle nævne
10 Varburg, andre Plenge; du maa vel vide, hvordan denne Sag har sig og kunde tjene os med ved Lejlighed at bemærke det i en Epistel, da det dog er godt nok at kunne stikke Folk den ud.

Casse begynder da at vise sig som en brav Mand, og gid han snart kunde afløse den Stymper, der er Cultusminister, thi han gjør da den jammerligste
15 Figur, nogen Cultusminister har gjort; er han ellers ikke lidt af din Slægt? du burde saa drage Nyttens af ham, mens han staar og famler med Roret, thi det kan da rimeligt ikke vare længe, han bliver i den Myndighed. –

Det ny "kirkl Maanedtsblad" er nok noget mindre klart Stof, som man kunde vente, naar Gøtsche skal være Styrmand; jeg forstaar ikke ret,
20 hvordan din Fader kommer i det Selskab, men jeg saa ham med Glæde blandt Andragerne til Rigsdagen, hvor Ingen fra vor Kant er kommen med, fordi vi Intet have mærket til det, før det var bagefter.

Lev nu vel gamle Ven og gid Aaret maa bringe dig Noget, der baade er godt og efter dit Hjærte tillige.

25
Otto Møller
Gylling d. 16 Febr 1867

30 47. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 21 Febr. 1867.

Jeg antager at Du er temmelig enig med mig i, at Du om muligt har
35 overgaaet Dig selv i Træmandsagtighed i den seneste Tid, og jeg vil derfor ikke spille Tid og Papir med at overbevise Dig derom; derimod kunde jeg vel ønske at anbringe en temmelig hed Glød paa Din haarde Hovedskal ved at svare Dig Dagen efter at jeg har faaet Dit Brev.

Det har været en svær Tid siden sidst Du hørte fra mig. Sværheden ligger dog ikke deri, at jeg havde Konkurrencen for; ti mit Arbejde til den faldt

mig over al Forventning let; naar jeg undtager et Par Dage, i hvilke jeg nær
 var bleven ganske tummelumsk i Hovedet paa Grund af nogle afførende
 Piller jeg brugte, saa mindes jeg ikke i lang Tid at have befundet mig saa vel
 tilmode, som i de to Maaneder den stod paa. Hellerikke faldt det mig i
 5 nogen Maade svært, at jeg ikke blev valgt. Jeg havde rigtignok ventet det
 efter det jeg havde hørt om Scharlings Præstationer, men jeg tror at jeg kan
 med Sandhed sige, at jeg ikke har haft en eneste bedrøvet Tanke i Anledning
 af min Forkastelse, og det har naturligvis ogsaa vederkvæget, at, saavidt jeg
 har erfaret, den almindelige Mening ansaa mig som den værdigste. Jeg var
 10 sletikke saa hægen efter den Plads; og jeg kan af et helt Hjerter takke Gud,
 baade fordi jeg konkurrerede, og fordi jeg ikke blev valgt.

Men hvad der har været mig og hele min Slægt overmaade tungt, er min
 Søster Emilies Død. Hun havde i de sidste 3-4 Aar udviklet sig til et ganske
 ualmindelig elskeligt Mske, saa ydmyg og saa fuld af trofast og opofrende
 15 Kærlighed, og saa frimodig og urokkelig i sin Tro, at man sjælden ser
 Magen. Jeg har ikke paa noget Mske set en saadan Vækst i vor Herres
 Naade og Kundskab som paa hende. Hvad der især gør Skilsmissem tung for
 mig er, at hun sikkerlig var den af mine Sødskende, som jeg holdt mest af,
 og hun havde nu ogsaa særlig sluttet sig til mig, saa det er ligesom mit Liv
 20 var blevet berøvet dets kæreteste Festedag, derved at hun er kaldet bort.

En usigelig stor Trøst er det ganske vist, at hun gik herfra saa sikker i sin
 Tro og fuld af barnlig Glæde over at skulle samles med vor Herre Jesus.
 Men Savnet føles lige godt, isærdeleshed af mine Forældre; ti hun var
 egentlig den der spredte Lys og Solskin derhjemme; og nu er der Sandsyn-
 25 lighed for at de snart ville blive ganske ene, idet Emma er bleven forlovet
 med sin Fætter F. Casse, der er Civilingeniør, og deres Bryllup er bestemt
 til at finde Sted i Efteraaret; hvis hun ikke forinden skilles fra sit
 Barndomshjem paa anden Maade. En 8-14 Dage efter Emilies Død blev hun
 nemlig syg af en efter Lægernes Sigende meget langvarig Sygdom i Nyrerne,
 30 og hun ligger nu her paa Fredriks Hospital for at faa den bedst mulige Pleje.
 Jeg haaber dog, at hun denne Gang skal være uden Fare, da hun er gaaet
 betydelig fremad til det bedre i de sidste 8 Dage. – Men det er strengt nok,
 naar saa meget kommer paa én Gang. Man bliver ved saadan Lejlighed
 mindet om, at Livet ikke er en Leg.

35 I mit eget Hus er vi Gud ske Lov alle raske. Jeg laver mig til at søge
 Karrebæk her i Sælland, sandsynligvis ogsaa Borup. De ere jo begge endel
 større, end jeg efter min egentlige Alder kan vente at faa; men jeg haaber at
 have lagt Aar til min Alder ved at have konkurreret. Det Slægtskab, jeg
 staar i til Kultusministeren, vil neppe hjælpe mig til at faa noget Embede.
 Han er saa aldeles i Martensens Lomme, stakkels Mand, at han ikke gør

noget uden hans Minde. Men mit meste Haab bygger jeg paa, at jeg antager det for sandsynligt at Martensen ikke har noget imod at faa mig bort fra Byen for Fremtidens Skyld; og deri skal jeg gerne tjene ham. Jeg længes meget efter at komme til at aflægge et Vidnesbyrd om vor Herre, men at gaa
 5 paa Omgang og laane Hus hos Præsterne her i Byen har jeg ingen Lyst til; og paa den anden Side er jeg hjertelig ked af at være Skolemester. Hvad min Gerning paa Seminariet angaar, da har den i det sidste Aar ikke været saa fornøjelig som tidligere, eftersom der kun er forholdsvis faa flinke Msker mellem dem der i denne Tid gaar paa Seminariet, hvad saa siden er Grunden
 10 dertil.

Hvad siger I derovre til den Gænge Frimenighedsloven har faaet? Jeg beklager meget, at vore Folk har ment at kunne spænde Buen saa højt, at der er al Udsigt til, at den vil om end ikke briste saa dog slappes saaledes, at den ikke kan bruges denne Gang. Det er sikkert nok at det bedste havde
 15 været, om Fripræsterne ikke skulde have kgl Stadfæstelse; men naar Ministeren har stillet dette som ufravigelig Betingelse, og det er de allerflestes Mening, at de naar det kom til Stykket dog vilde gaa ind herpaa, hellere end at Loven sletikke skulde komme, saa forekommer det mig en stor Daarlighed at spille Tiden med et Experiment, som man ved nogen
 20 Eftertanke let kunde have sagt sig selv, maatte mislykkes. Det forekommer mig idethele at være en temmelig utidig og halvvejs vantro Forsynlighed saaledes absolut at ville have en Lov, der skal kunne slaa til, saalænge Verden staar, istedenfor at sørge for at Øjeblikkets Krav kan fyldestgøres. Og jeg har Grund til at være temmelig overbevist om, at hvis man havde sat
 25 det som Betingelse for at gaa ind paa kgl Stadfæstelse, at ogsaa Trandberg skulde stadfæstes, saa havde man uden Vanskelighed faaet Ministeren til at give et ligesaa bestemt Tilsagn derom, som om at Birkedal skulde blive stadfæstet. Saa kunde man have ladet den Dag i Morgen sørge for sit; og det kunde man have gjort med en god Samvittighed, ti det er da øjensynligt; at
 30 de Tilfælde, hvor Loven vil blive bragt i eller komme til Anvendelse i den første halv Snes Aar og længer, ville blive yderst faa, sandsynlig kun et eneste. Nu bliver Enden efter al Sandsynlighed, at Lovforslaget bliver begravet i Komiteen i Landstinget.

Jeg undrede mig over at se, at Du ikke havde været med til Højskole-
 35 mødet i Odder. Men jeg kan da godt nok rime det med hvad jeg andenstedsfra hører, at Du til Stadighed sidder og kukkelurer i Dit eget snevre Rum. Det er en Skik, Du hverken har Gavn eller Glæde af i Længden. Jeg mener at Du vilde have besynderlig godt af at lufte Dig en lille Tur herovre, baade for at faa Støvet blæst af Dig og for at faa Din Mave i Orden. Ti at den ikke kan tåle Stillesidden er en afgjort Sag; og som Maven

er, saa er Manden. Tænk paa det. Saa kunde vi ved Lejlighed ogsaa drøfte Dine Tanker om Nadveren, som vel nok kunne indeholde noget godt, men sikkerlig tillige trænge til at korrigeres baade det ene og det andet Sted; og Du skal faa den fornødne Korrex gratis paa Fasangaarden, ej at tale om hvad
 5 Du kan finde paa Gl Kongevej. Paa førstnævnte Sted er ogsaa Kost og Logis at erholde til samme billige Pris.

Hvad Du skriver om Grundtvigs Mytologi og Verdenshist. vilde have bragt mig til at rødme, hvis jeg ikke havde en naturlig Vanskelighed derved. Ti jeg kan ikke negte at jeg hører til de daarlige Læsere, som Du taler om.
 10 Men jeg skal bestræbe mig for at rette den Fejl. – Jeg har derimod i den senere Tid gjort Bekendtskab med en lille Bog, hvis Læsning jeg vil meget anbefale Dig. Det er Dorner das Princip unserer Kirche. Der er neppe nogen af vore Folk som kender noget til den Bog; idetmindste er der da ingen, som bedre end han slaar Skrifttheologien paa Munden. Ved den
 15 Lejlighed slaar han nu tillige saa grundigt som muligt sig selv paa Munden; men dette hører ikke til det mindst lærerige i Bogen. –

Jeg medsender mine Afhandlinger. De ere at læse under to Forudsætninger: 1) at de ere beregnede paa Censorerne ved den theologiske Konkurrence og derfor ere forsynede med en hel Del fremmede Ord, som jeg ellers
 20 vilde have undgaaet, men har taget med for ikke at faa Skyld for ”Mangel paa Kategorier”, 2) at de ikke ere beregnede paa at gøre Proselyter, og at derfor et og andet lille Ord er ladet usagt, som kunde skurre i højerværdige Ører. – Men ved samme Lejlighed vil jeg, uagtet Du lod nogle Ord falde i Dit Brev om en utilregnelig Forsømmelighed, underrette Dig om, at der
 25 stadig staar en Plads ledig i min Hylde til O. Møllers Smaabidrag. Det forekommer mig, ligesom Dig, at Scharlings Forelæsninger er noget ganske utrolig løsagtigt Tøjeri; og jeg haaber da, at mine maa findes noget mere solide.

Jeg saa forleden Dag i et Blad, at Skolelærerembedet i Gylling var ledigt.
 30 Du er sagtens glad ved at være kommen af med den gamle Stabejs; gid I nu maatte faa en rigtig flink Mand i hans Sted.

Der kunde være en hel Del at skrive om den papistiske Nadver- og Sakramentforvaltning i det hele, som jeg nok kunde have Lyst til at tale med Dig om; at skrive vilde tage mig for megen Tid for Øjeblikket, og jeg havde
 35 derfor betænkt at tie stille dermed for denne Gang; men da jeg ser, der endnu er Papir tilovers, vil jeg dog sige lidt. At Ordet er skilt fra Nadvernydelsen synes mig ikke at sige stort, eller rettere ej at være Tilfældet, hvis ellers min Forestill. om Forholdet er rigtig. Ti det er jo saa, at Nadverindvielsen (= Messeofferet) gaar iforvejen, og der kan velsagtens gaa en Timestid ell mere mellem den og Nydelsen; men det vil dog ikke sige

meget mere end at der nu i vore Landsbykirker kan gaa over ½ Time mellem Ordets Forkyndelse og Nydelsen naar mange gaa til Alters. –

Anderledes er det med den papist. Privatkommunion, hvor der sagtens sletintet Ord lyder. – Men hvad der altid har forekommet mig end
 5 vanskeligere baade ved Nadver og Daab er, at Ordet lyder i et uforstaaeligt Tungemaal. Om dette end kan gaa ved Daaben (Barnedaaben), saa er det dog ganske utilstedeligt ved Nadveren. Overhovedet er jeg mest tilbøjelig til at sige, at Papisterne i det hele sletingen Nadver har, og at det maaske
 10 nærmest er deri at Papismens Hovedmangel er at søge; ti derved er Livets Vækst umuliggjort. Man plejer vel almindl at sige, som Du nok ogsaa har slaaet paa i Dine ”Smaabidrag”, at det er en forkrøblet og lemlæstet Nadver, men dog en Nadver; men kan det forsvares, hvor hverken Ord eller Elementer ere ubeskaarne? – Har Du ellers lagt Mærke til nogle Synodalia fra den kath. Tid i Kirkeh. Saml. for et Par Aar siden (udg. af min
 15 Broder), hvor det oplyses, at Lægfolk skulde forrette Daaben p. Modersmaalet? Item til det mærkelige Stykke af Bugenhagen (det første i sidste Hefte), hvor han driver paa Børnenes Neddypelse og kommer med flere andre mærkelige Ytringer i samme Anledning?

Lev saa vel, og Gud være med Dig, gamle Ven. Lad nu Optugtelsen gaa
 20 over Din onde Natur, og lad snart høre fra Dig, eller rettere, lad Dig snart se her. Hils Din Slægt fra mig. Min Kone beder Dig hilse Dine Søstre Anna og Marie.

Din
 Skat Rørdam

25

48. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[20/3-1867]

Kjære Rørdam.

30 Jeg takker dig for dit Brev og for de medsendte Bøger; din Afhandling og Forelæsningerne har jeg jo læst allerede for rum Tid siden, og jeg vil nu sige dig mine Tanker derom. Som du vel sagtens kan vide, har jeg ikke været tilfreds med dem, og skjøndt det jo ingen Gavn kan gjøre at melde dette, saa kan det jo da heller ingen Skade afstedkomme. Spørgsmaalene vare jo
 35 stillede en Del ubehjælpeligt og du har gjort Ret i at underkaste dem en Kritik, men jeg tvivler paa, at du har ramt det Rette, naar undtages det ethiske Spørgsmaal til Forelæsning.

Humanismen var neppe ment skulde søges længere tilbage end efter Constantinopels Erobring; det er jo da den historiske Betydning af Navnet (jeg har ikke set, hvordan Sch. har opfattet det); ved den *rene Lære* tænktes

aabenbart paa *vor* "evangeliske" Kirkes, og *Naturalismen* er vist rigtigt begrændset af Sch. til det religionsfilosofiske. Jeg antager, at *Censorene* har funden, du har misforstaaet Spørgsmaalene. Hvad nu selve *Realiteten* angaar, da mener jeg, at Sch. ingen Sammenligning taaler med dig, især
 5 hvad angaar *Samvittighedens* Forhold osv; den Forelæsning tiltaler mig mest, og dertil kunde jeg sige Ja. Men hvad jeg har at indvende mod dem alle, vilde jeg kalde: *tør Formalisme*; der er saa mangfoldigt Schema, saa megen Benrad, saa lidet Kjød (naar undtages den relig. filos., der er ganske morsom). Man bliver saa lidet fed af at faae det Objective skilt fra det
 10 Subjective, det Formale fra det Reale osv; I Lærde er jo forelskede i disse *Distinctioner*, men jeg antager, det var bedre at foretage dem i al Stilhed og saa komme med Udbyttet; det Hele er mig saa *theologisk*, saa Brochmandsk eller gammelluthersk.

Jeg kan ikke negte, at Sch. taler mere *menneskeligt*, om jeg saa maa sige, og det har formodentlig været hans lette, flydende, forstaalige Foredrag, der har givet ham Fortrinnet; saa "Kategorierne", som du vilde stikke dem ud, har snarest stukket dig selv ud; men det betragter jeg atter som et Held, thi uden dem kunde de maaske ikke have forbigaaet dig, og du havde saa nu siddet fast i "det theologiske". Jeg vil ikke opholde mig længere ved den
 20 Materie, thi det kan ingen Fornøjelse være til, enten du saa mener, der er *kun lidt* eller *slet ingen* Grund deri.

Jeg har ellers fornyet mig ved at læse, hvordan Scharling og Martensen tage paa Veje mod R. Nielsen; som den, der slet ikke er Filosof, kan jeg ingen ret Mening have om de Dele, uden for saa vidt jeg kan forstaae, at
 25 Scharling er heller ingen stor Filosof, men en meget grøn Person i alle Maader, og at Martensen nok har betydelige christelige Skavanker, ham der taler om "det egentlig Guddommelige i Gud" og nu glat væk paatager sig at bevise "Treenighedens immanente Nødvendighed". Jeg holder med Nielsen, uden ret at vide hvorfor, thi jeg kan ikke just indsee, at han har Retten
 30 paa sin Side; men dels helder han jo paa en behagelig Maade, navnlig i hans sidste Skrift om Holberg (hvilket er godt) – over til *vor Side*, og dels under jeg Martensen og Facultetet al den muntre Behandling, de kan faae. Hvis nu blot Nielsen vil give sig Stunder, saa har Martensen uden tvivl beredt sig selv en grundig Ydmygelse, thi det forekommer mig, at jeg kunde
 35 give ham mange Grundstød med hans egne Vaaben.

Jeg gad vidst, hvordan egentlig Grundtvig stiller sig til dette Mellemværende; han kan vel ikke driste sig til at kjende R. Nielsen for god, og det er vist ogsaa en betænkelig Sag at tage ham med ombord, da der maaske nok er farlige Sager blandt hans Gods. Stakkels Niels Lindberg er da kommen i Fidtefadet, saa han bliver reden i stram Tøjle af Alle; men han kunde jo

ogsaa holde sig derfra, thi han kjender sandsynligt ikke mere til den Sag, end jeg gjør. Vil du ved Lejlighed hilse ham, at jeg har ondt af ham for den slemme Medfart især af den nybagte Docent.

Vi har i denne Tid et forfærdeligt Rykind af Skolelærere, da begge
 5 Embeder her i Sognet ere ledige; vi har gjort Indstilling til det Mindste, hvortil der var 57 Ansøgere. Blandt disse var en Rasm. Frederiksen fra Kjøbenhavn, som du nok kjender; jeg havde nær faaet ham paa Listen, holdt ham da i Bunken, til der var kun 5 tilbage at vælge mellem; men saa blev Forstanderskabet mistænkeligt, tilmed da han var fra Tangs Seminarium, thi det er ilde anset saavel som Jelling. Han maatte saa vige Pladsen for
 10 en Mand fra Langeland, som Ingen af os har enten set eller hørt Noget om. Det er meget ubehageligt at have Indflydelse paa saa mangfoldige Menneskers Velfærd; navnlig var der mange fra Sønderjylland, der klagede paa det Jammerligste, udenat man kunde tage noget Hensyn dertil eller da faae det
 15 gjort gjældende. I næste Uge skal vi formodentlig til at afgjøre Sagen for Hovedskolens Vedkommende, og det er mig af endnu mere Betydning at faae et skikkeligt Menneske til Kirkesanger; det tror jeg snart er den værste Plage, man kan forskaffe en Præst at hefte en Kirkesanger til ham, der vil fortrædige og drille ham, hvor han kan; maaske en ligesindet Kone kan være
 20 ligesaa besværlig at komme gennem Verden med, men saa er det vist ogsaa den eneste værre Mulighed. –

Jeg har hørt Tale om, maaske fra Thestrup, at du mulig kunde faae i Sinde at tage hjem og hjælpe din Fader; jeg kan ikke godt tænke mig, at det skulde være sandt, og det er maaske ogsaa kun Snak; men jeg maa dog sige, at er
 25 det Ens Agt at være Præst, da gjør man vel i at begynde jo før jo heller, thi baade er det en glædelig Gjerning i sig selv og tillige vanskeligere at faae ret Greb paa, jo ældre man bliver. Jeg saa jo, at du søgte Kald i Sjælland, men vilde da ønske, du vilde vende dine Øjne ad Jylland til særl vor Kant, thi blandt mange andre Grunde har du større Rimelighed for at komme i
 30 Betragtning her, da man kan vide, der er svær Rift om ethvert Kald i Sjælland og Fyen, hvor lille det saa end er. Der mener man jo, man er fri for Besøg af Preusserne, hvad vi her i Jylland vel snart maa belave os paa igjen, thi har Russernes store Rustninger Noget paa sig, saa bliver Pr. vel heller ikke rolig i Sædet og saa staae vi jo nærmest for, vi der ødelægge de
 35 sejrkrønedes Grændsepæle. Skal vi have dem tredie Gang, saa gid det maatte ogsaa blive sidste Gang i vor Levetid, thi det er en haard Tour at døje.

Det kjøbenhavnske Konvent har da begaaet en fuldstændig Skurkestreg ved sin Adresse, der nu løber Landet rundt og gjør Hovederne gale paa Bisper og Provster samt alle spytslikkende Præster. Præstestanden er den mest demoraliserede her i Landet i stand til enhver Nederdrægtighed, kun

Kaldet dertil udgaar fra Højærværdighed. Det er et Særsyn, mens man raaber paa det Fordærvelige i Adsplittelsen saa at gjøre Alt, hvad der staar i Ens Magt, forat slippe Birkedal. Denne Clausen i Ryslinge vilde da ogsaa til at spille en ledende Aand, og det er i det Hele en mægtig Storaand, der er i
 5 alle disse indre Missionærer; de bilde dem stedse ind, at deres Colportører skal læge alle Brøst, og komme stikkende med dem ved enhver Lejlighed som det gode Raad. –

Lagde du Mærke til det Stykke, der i sin Tid stod i Fædrel. fra Pontoppidan i Randers; maaske det var den simpleste Maade at faae Sagen
 10 ordnet paa, at der gaves Tilladelse til at faae ansat en residerende Capellan overalt, hvor et passende Antal forlangte det og var villig til selv at lønne ham. Hermed slap man for Vanskeligheden med en ny Kirke, og det var vel tænkeligt, at hvad der sker overalt, hvor uvedkommende Hensyn gjøre det ønskeligt, det kunde Myndigheden ogsaa bevæges til undertiden at tilstaa
 15 hvor det virkeligt var nødvendigt. –

Jeg havde nær forleden stemt paa dig til Medlem af Bestyrelsen for nordisk Samfund, men saa tænkte jeg, at det nyttede vel ikke Noget, da du jo ikke er bekjendt som en særl varm Skandinav, samt at du formodentlig hellere vilde være fri. Jeg har havt nogen Ulejlighed med at indsamle Penge
 20 til Rosenberg, der nok er i trængende Omstændigheder og fortjener at hjælpes, thi det er en brav lille Mand i denne Sag. Ellers er det nok en løs Karl, saavidt jeg har mærket mig. –

Din Ven
 Otto Møller

Gylling d. 20 Marts 1867

25

49. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[1/5-1867]

Kjære Rørdam.

30 Det var da en sørgelig Efterretning, vi fik i Paasken, om Grundtvigs Sygdom; vi hørte det først af Nørregaard og for ham stod det i et meget mørkt Lys. Senere har vi vel faaet nogen bedre Underretning om, hvordan det egentlig er gaaet til, navnlig har vi set et Brev, som Fr. Helveg har skreven derom til sin Broder i Odense, og hvori han fortæller Alt, hvad han
 35 var Øren- og Øjenvidne til Palmesøndag. Heraf kan jeg jo skjønne, at der er god Grund til at takke Vorherre for, at det dog gik, som det gjorde; thi der er dog ikke sket Noget, som staar i Strid med hvad Gr. har levet og virket for. Han har jo nok sagt adskillige sære Ting, som Andre ikke sige men vel tænke, men hovedsagelig ser det dog ud, som det var smukt og sandt, hvad han sagde.

Navnlig har jeg fornøjet mig over den underlige Prædiken, som der ligger Meget i, naar den vel forstaaes. Men det er jo løben sammen for ham, hvad der er Billede og hvad der er Virkelighed, han har selv ramt det Rette ved at sige, at han var *ikke sig selv mægtig*. At det saa er gaaet saa vidt, som det
 5 senere lader til at være gaaet, har vel hans Omgivelser ikke liden Skyld i; og det forundrer mig, at der Ingen var, som havde Myndighed til itide at magte disse ejendommelige Forhold; og navnlig forekommer det mig, at det var en unødvendig Haardhed at søge Stiftsprovstens Bistand til at faae Kirken lukket for ham som Forvirret. Man skulde have ventet, at deres Læge eller
 10 Fenger, eller din Farbroder kunde talt dem til Rette.

Men godt er det, at det ikke er gaaet værre end det er, thi der er jo ingen Ulykke sket, og Gr. kan jo komme sig igjen, om det er Guds Villie. Det var jo godt, om han kunde komme saadan til Samling, at han kunde selv udtale sig sundt om det Passerede, thi der kan jo vel være dem, der baade lægger
 15 mere Stort og mere Galt deri, end der er; thi det Hele synes mig at falde helt naturligt, naar man tænker sig en stor Aand og Digter faae en Skrue løs; det maatte saa komme, netop som sket er. Men hans uskjønsomme Tilbedere har faaet en drøj Advarsel, thi de maatte kunnet forhindre det Hele; det var jo en stor Uforsvarlighed, at de overhovedet lod ham komme i Kirken, og
 20 det havde aldrig gaaet, som det gjorde, naar ikke Vorherre havde styret ved det. –

Nu har vi hørt, at han er rejst ud til Frederiksdal, og det kan jo være godt nok, skjøndt jeg synes, at hans Kone og Søn vel neppe er den bedste Omgang for ham; det er saa rimeligt at de, der er vante til at gaae og høre
 25 paa ham i mange Aar, uden egentlig at forstaae Andet end Stumper af, hvad han siger, at de mindst er skikkede til nu at styre og rette hans Tankegang, thi de har vel ondt ved at mærke, hvad der er galt deri. Men jeg har den Tro, at Vorherre ikke slipper ham, men nok giver en god Udgang ogsaa paa denne Prøvelse; det vilde vi jo da helst, at han kunde fare herfra i *Fred og*
 30 *Klarhed*. Underligt er det jo ellers, at det er gaaet flere af vore store Hoveder paa den vis, – saadan S. Kkgrd. og Tegner, ligesom det Samme jo ogsaa var Tilfældet med Schow og Biskop Øllgaard; mon ikke *Levemaaden* kan tænkes at have havt nogen Indflydelse derpaa, thi det forekom mig, at Gr. ikke spiste og drak som en gammel svag Mand. –

Jeg saa forleden Dag i Avisen, at man mente Martensen ikke vilde tillade, at han uden videre fik sin Afsked; men vilde have Sagen ordentlig undersøgt; det vil vel sige, at han ikke vil have ham afskediget i *Naade* og med *Pension*, thi straffe ham kan han jo da ikke; men det kunde vel ligne Martensen nu at skyde til den heldende Vogn og tage Oprejsning for, hvad han gjennem mange Aar har maattet finde sig i fandt Sted lige for hans

Næse. Man har ogsaa talt om, at Vartou Menighed ønskede at faae *Brandt* til Præst; det vil jeg heller ikke troe, Martensen gaar ind paa, men hellere nu gjør et Forsøg paa at rydde den Bremserede ud; forresten forekommer det mig, at Fr. Helveg var ligesaa nær og ligesaa bekvem til den Post at efterfølge Grundtvig, naar det da skal være en af dem, der har gaæet ind og ud hos ham.

Jeg ønsker bestandigt i denne Tid; gid de dog vilde ruste paa Kraft i Kbhvn. før Preusserne komme; thi de ligge bestemt paa Lur efter noget rigtigt Slemt. At der ikke indkaldes en eneste Soldat, kan jeg ikke forstaae; thi Pr. begyndte jo ikke Krig med os, fordi vi rustede, hvis de kunde bevare Fred med Frankr.; og brister det paa den Kant, saa kan det lidt nytte, at vi har holdt os stille i Skindet; vinder Pr. saa gaar det alligevel ud over os; og vinder Frankr. saa gaar det vel ogsaa ud over os, naar vi ikke have villet hjælpe til den Smule, vi kunde; saa kunde det vel skee, at Pr. fik Erstatning i Jylland for, hvad de maa afstaae ved Rhinen. Men vi synes fordømte til altid at spille vore Kaart galt, thi det Galeste, vi kan gjøre, er aabenbart at ligge stille, da det jo egentlig er os, Kampen drejer sig om.

Under alle Omstændigheder belave vi os paa at tage mod Preusserne nu til Sommerdagene, blot endda Kjøbenhavnerne ikke skulde faae Besøg af dem denne Gang; og saa stole vi paa, at vil Vorherre hjælpe os uagtet al vor Uværdighed dertil, saa finder han vel en Udvej, saa vi for den Sags Skyld gjerne kunde opleve før Aarets Ende at have Slesvig igjen og et forenet Norden; thi skal nogen af Delene skee, saa maa det vist skee snart, da Alt i vore Dage gaar med Fart ligesom Dampvognen. Mishandlingen af Sønderjylland kan ikke holdes ud ret længe, og nu gaar det jo til der ligesom i Polen; Gud hjælpe os i Naade, mens det endnu er muligt. –

Det kommer mig for, jeg har set i Avisen, at *Tangs* Latinskole gaar ind; saa er det vel Mening, at du ikke vil have mere dermed at gjøre: alligevel har jeg ikke mærket til, at du er kommen i Betragtning ved besatte Præsteembeder, og det kommer sagtens af, at du har søgt for *store*; eller kun har søgt paa Sjælland. Agt paa her ovre i vort Land, naar der er et passende Kald (paa c. 1000 Rdl) ledigt, og kunde det træffe sig i Aarhus Stift, saa vilde jeg dog prøve paa at komme med til Ordinationen. Man siger, at Falkenskjold i Tem vil søge sin Afsked, men der er vist ikke godt at komme for En, der har en Rem af den grundtvigianske Hud; thi de har nu engang faaet Blod paa Tanden og mærket, at de kan faae Medhold hos Bispen, saa det bliver sagtens altid en Anstødssten for Grundtvigianere. –

En Mærkelighed skal jeg dog huske at meddele. En Proprietær Søltoft med Kone fra Tyrrestrup skal have været i Kbhvn hin mærkelige Palmesøndag, og været i Vartou; de boe i det Sogn et Par Mil her fra, hvor Kirkeby er

Kapellan, og skulde jo saa prøve, hvordan Tingene gik fra Kilden. De kom nu hjem strags ovenpaa, uden at have faaet Parolen i Kbhvn; de syntes nok, at det gik noget mærkeligt til i den Kirke, men fandt dog, at det Hele var ret smukt. Om Langfredag var de i Besøg hos Svogeren Provst Guldberg i Væhr, og fortalte der omstændeligt Alt, hvad de havde været Vidne til. Guldb. er en skrap Modstander af Alt fra den Kant, men forsigtig som alle dumme Folk, der have Lidt at sætte paa Spil af Værdighed. Hans Kone blev ganske begejstret over Beskrivelsen og fandt, at det maatte have været "mageløst" dejligt; Provsten reserverede sig: "ja saadan kunde Gr. gjøre; saadanne Friheder kunde han tillade sig, men hos vi Andre kunde det ikke taales; osv". Han mærkede kortsagt slet ikke Uraad, thi den Slags Folk har vænnet sig til at overse Alt hvad der kom fra Vartou som galt, men som man efter Tidens Brug maatte kalde Genialt. De har saa lidt forstaaet Noget af det Hele, at de ikke kan skjelne mellem det Store og det Splittergale, og som det havde sig med ham, er det rimeligt gaaet Mange selv af dem, der stode allernærmest ved; men der er det mere undskyldeligt, thi man kan ogsaa komme for nær til et Lys.

Man snakker her paa Egnen om, at din Farbroder skal giftes; men man ønsker, at det ikke var sandt, da hende, der udpeges, ikke skal være rar. Hvis der er Noget i det, saa kan maaske de sidste Tidens Tildragelse ogsaa bære lidt Frugt paa den Kant. Men det er jo nu en Gang de fuldblods Grundtvigianeres svage Punkt. Jeg var meget glad ved at see ham herovre i Efteraaret: brav Mand. –

Lev nu vel gamle Ven; jeg tænker at tage en lille Ferie i Foraaret, drager maaske til Jælling eller til Laurberg ved Viborg, men finder ikke Omstændighederne i Kbhvn indbydende. Du kunde vel melde Et og Andet om Tilstandene ved Lejlighed. Vorherre være hos dig og alle dine.

Din Ven
Otto M.

Gylling Pstgrd. 1 Maj 1867

30

50. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 9 Maj 67.

35 Kære Ven.

Skønt jeg sletikke føler nogen Lyst til at skrive om hvad der har tildraget sig herovre i de sidste Dage, saa kan jeg dog tænke mig, at Du som andre udenbys Folk, der leve borte fra Hovedstaden, kunde ønske at høre nærmere derom, og vil derfor se at overvinde min Ulyst til at skrive. –

Du har nu, saavidt jeg af Dit Brev kan skønne, allerede faaet temmelig

god Underretning om hvad der er passeret i Kirken Palmesøndag og nærmest derefter. Men uagtet jeg antage at det Brev fra Helveg, som Du omtaler, har indeholdt ganske det samme, som er trykt paa vedlagte Blad, antage jeg dog at det vil interessere Dig at se en Beretning der var bestemt til at offentliggøres. Helveg vilde have haft den ind i Kirketidenden; men da 5 Lindberg antog at den vilde være til Skade for Helveg (fordi han der skriver at Gr. havde sagt at han ej vidste det ene Øjeblik hvad han gjorde det næste), lod han den ikke komme frem men tog kun nogle Aftryk af den, som han uddeler til paalidelige Folk, men ikke ønsker videre udbredt. Jeg 10 har rettet den et Par Steder, hvor den var unøjagtig. Du kan ellers maaske neppe forestille Dig hvad for et Indtryk det gjorde at være i Kirke den Palmesøndag. Jeg kom i Kirke uden at ane at noget usædvanligt var paa Færde. Men saasart jeg kom ind, saa jeg at dette var Tilfældet. Det ene Hold efter det andet gik til Skrifte (jeg kom lige efter Skriftetalen) og Gr. 15 udtalte Afløsningsordene med en saa stærk Stemme, som jeg aldrig før havde hørt ham bruge.

Jeg hørte snart fortælle at hans Ben atter havde faaet deres Førlighed og hans Syn var blevet som i hans unge Dage igen, og naturligvis ogsaa at dette var et hidtil uset Mirakel o. l.; men jeg følte hele Tiden en vis Frygt for at 20 noget galt var paa Færde; der var noget underligt uroligt og heftigt ved Gr's hele Færd, som jeg aldrig havde set før. Jeg satte mig da ned og afventede hvad der vilde komme, og jeg vilde ikke i den Tvivl som jeg var i, indlade mig paa at gaa til Alters.

Efter en halv Timestids Forløb kom Gr. med den Trusel, at de der ej vilde 25 til Alters skulde vises ud: ”de *maa* ikke være her”, og min Følelse var da at jeg strags vilde gaa min Vej. Men ved at tænke paa Oldkirkens Skik blev jeg; og da nu min Kone gerne vilde gaa til Alters, gav jeg efter og besluttede at forsøge hvad det var, ved at gaa til Skrifte, hvad jeg jo uden al Betænk- 30 lighed turde gøre. Men da jeg havde været til Skrifte, var jeg ganske paa det rene med, at det ikke var Guds Aand, men Vanvid der drev Grundtvig, og besluttede ikke at gaa til Alters; og jeg forlod Kirken strags efter Prædiken.

Jeg har ikke nogensinde, tror jeg, været saa sønderknust, som da det blev mig klart at Gr. var afsindig; det var somom Grunden rokkede under mig. Men Gud ske Lov, det varede ikke længe. Jeg befalede min Sag og Guds 35 Menigheds Sag, saagodt jeg i saadan Nød kunde, i vor himmelske Faders Vold, og det faldt da som et Lys i min Sjæl, at min Tro dog hverken staa eller falder med Grundtvig, men har en langt sikrere Grundvold. Og fra det Øjeblik af kunde jeg med al Ro se paa hvad der foregik, om end tillige med inderlig Bedrøvelse over at det skulde gaa saaledes med en Mand, som jeg har saa stor Kærlighed til og Højagtelse for.

Længere op ad Dagen og især næste Dag fik jeg saa nøjere Besked om, hvorledes Gr's Afsind ytrede sig i Hjemmet; at han foruden at bruge allehaande uhøviske Ord, overkyssede alle de Fruentimmer der kom ham nær – det var altsaa en ganske ordinær Satyriasis, Kønsgalskab, som han led
5 af. Der er fremkommen paa ganske naturlig Maade, idet Vandet fra hans vatersotige Ben er slaet op i Kønsdelene og til Hjernen.

Nu er det vistnok den rigtige Betragtning af Afsind at betragte den som enhver anden Sygdom, men der er dog noget fælt i at en saadan Mand bliver
10 afsindig, og især paa en saadan Maade. Alt kunde imidlertid være gaet temmelig stille af, hvis Gr. ikke havde haft saa mange blinde Forgudere, ikke blot i sine nærmeste Omgivelser (hans Kone og de mange Fruentimmer der i Huset) men ogsaa i Menigheden i det hele. Ti uagtet de godt vidste, hvad Gr. gjorde, og uagtet han havde kærtegnet og haft paa Skødet en stor
15 Mængde baade unge Piger og Koner – ellers meget skikkelige og ærbare Kvinder – og uagtet de godt følte at det var galt, ti de skammede sig alle ved at tale derom: – saa kunde de dog ikke paa nogen Maade taale at man sagde at han var afsindig.

Noget kan det have bidraget hertil, at Gr. stadig midt iblandt de ravgaleste Ting kunde udtale det allerhøjeste og dybeste, men Hoved-
20 aarsagen var naturligvis den, at de ikke *vilde* se Sandheden, fordi de hidtil havde troet paa Grundtvig eller rettere betragtet ham som den egentlige Mægler mellem Gud og Msker. At dette har været Tilfældet med hele den beundrende Kreds som til Stadighed kom ud til Gr., er mig nu aldeles klart. Jeg kan ikke sige Dig, hvad det gør for et sørgeligt Indtryk, at det
25 store Flertal af den Menighed, som Gr. nu i saa mange Aar har prædiket for, saaledes med ett blev forvandlet til en Flok af de vildeste Sværmere.

Efterhaanden fik naturligvis Grundtvig, da hans Omgivelser sagde ja og amen til alt, sit Afsind bragt i System. Han selv var Engelen Gabriel, og den
30 Hellig Aand skulde forplantes ved Kys, saaat de Kvinder som blev kyssede af ham, skulde undfange ved Aanden ligesom Jfr. Marie, og saaledes skulde der nu opstaa en ny Slægt og en ny, fuldkommen og syndfri Guds Menighed i Danmark, o. s. v. Alt hvad han faldt paa var mageløst og opløftende. Naar han sad og docerede om Beskaffenheden af det kødelige Forhold
35 mellem Mand og Kvinde, mellem ham selv og hans 3 Koner, stod unge og gamle Kvinder skarevis omkring ham med foldede Hænder og udbrød mer eller mindre højroset i begejstrede Udbrud over hvor dejligt han talte, og Mænd og Kærester sagde Amen dertil. Heraf kan Du vel forstaa hvorfor hans nærmeste ikke hindrede ham i at prædike om Søndagen. –

Da jeg var bleven klar paa, hvorledes Sagerne stod, mente jeg at burde gøre hvad jeg kunde for at hindre Forargelse, hvis han kom til at prædike

Langfredag. Og efterat have talt med forskellige fik jeg ogsaa en Del af de ældre og besindigere Medlemmer af Vartov Menighed samlede hos Larsen om Tirsdagen, i den Tanke at vi skulde sende en Deputation ud til ham, for at bede ham opsætte sin Afskedsprædiken.

5 Men det var ikke til at tænke paa. Man indvendte: Hvorledes skulde Gud forlade sin gamle Tjener? Dette var ikke Afsind; meget underligt var sket, men vi skulde vente at se, hvad ubeskrivelig stort Gud vilde bringe ud deraf, o. a. l. At ville hindre Gr. i at prædike var den pure Vantro. Der var ingen der talte som fornuftige Msker uden Termansen og P. Fenger, der dog var
10 paafaldende lavmælet, uagtet han har set Gr. i ganske samme Tilstand for 23 Aar siden. (Da havde Gr. nemlig et Anfald af samme Afsind, som dog kun blev bekendt for hans nærmeste Venner). Ogsaa N. Lindberg var hele Tiden paa det rene med, hvorledes Sagerne stod, men han er jo ved slige Møder ikke af de talende. –

15 Her udrettedes altsaa intet. Jeg gjorde da et sidste Forsøg idet jeg stræbte at bevæge Svend Grundtvig til at lukke Huset for Fremmede og faa Gr. under Lægebehandling; men han var allerede dengang bleven vist paa Døren med meget haarde Ord af sin Fader og med ”Vig fra mig Satan” af Fru Gr. saa han mente ikke at kunne gøre noget. Imidlertid maatte jeg rejse
20 hjem til Hammer for at hjælpe Fader (der havde haft Brystbetændelse) at prædike i Paaskedagene; og efterat jeg var rejst, var der dog adskillige, som kom til Erkendelse af, at han var afsindig, idet han nu uden Omsvøb havde erklæret sig for Gabriel. Men istedenfor saa at gaa til Gr. selv (hvad jeg kun forklarer som Mskefrygt), henvendte de sig til Stiftsprovsten, som saa
25 rigtignok spillede dem det Puds at sende deres (skriftlige) Anmodning til ham ud til Gr. som Bilag til sit Forbud eller Fraraad mod hans Afskedsprædiken.

Du undrer Dig over, at min Farbroder ikke gjorde noget. Han gjorde hvad han kunde, men blev vist Døren af Gr. paa Grund af sine Forsøg paa
30 at tale ham til Rette; og Fenger undgik kun det samme ved i Tavshed at høre paa alt hvad Gr. sagde.

Endelig efter omtrent 14 Dages Skandaler blev han bragt ud til Fredriksdal, hvor han nu er under en Sindssygelæge Sparrevohns Pleje. Tilsidst erkendte nemlig ogsaa hans Kone at det var Afsind, da han begyndte at slaa
35 sine Omgivelser o. l. Han er nu derude i fuldkommen Stilhed; det er naturligvis ikke godt at hans Kone og især hans stakkels Søn, hvem han har gjort næsten halvtosset, er derude; men for det første er det maaske nødvendigt. Lægen har ikke opgivet Haabet om hans Helbredelse, men mener at selv om det skulde komme dertil, vil Tilbagefald være meget at frygte (Sparrevohn er forøvrigt en troende Mand, kom stadig i Vartov).

Efter hvad jeg hører, er Gr. nu stille og rolig, men har stadig de samme Afsindsmeninger som tidligere. Og det samme maa desværre ogsaa siges om Flertallet af Vartov Menighed. Køster har opfundet det Dogme, at denne Prøvelse har truffet Menigheden, for at prøve, om de ville vedblive at holde
 5 sammen; og der skelnes mellem dem der ere haarde og de milde. De første er dem der sige at Gr. er afsindig, og at derfor det han har talt i sit Afsind ikke kan have nogen guddommelig Sandhed, men at han i saa Henseende staar paa samme Trin som andre sindssyge (til disse hører bl. a. jeg og andre Kættere). De "milde" mene nok at Gr. har paa Grund af legemlig Sygdom
 10 faldet i nogle Forvildelser, men at han dog vedbliver at være en Guds Profet som forhen, om ikke endnu større. –

Ved saadan Lejlighed aabenbares Hjerternes Tanker. Jeg mener visselig ogsaa, at det er en Guds Prøvelse, ja en haard Revselse, men ikke i det Øjemed at knytte Vartov Menighed fastere om Gr.s Person, men for at
 15 lutre alle dem der har lært noget af Gr., og lære dem, at de ikke ere døbte til noget Navn. Men der er mange som endnu ere meget tungnemme; saa jeg frygter for at Prøvelsens Tid ikke er forbi endnu. –

Der er i det hele en Tildragelse fra Fortiden som er falden mig paa Sinde som en mærkelig Parallel til hvad der er sket med Grundtvig. Det er
 20 Salomons Historie, 2 K. 11. Naar man forstaar, at Forskellen mellem det saakaldte grove og fine Afgudereri ikke er saa stor som den efter udvortes Betragtning synes, men at den kun er i Formen, saa er Ligheden ikke endda saa ganske lille. Og skønt Sammenligningen maaske ved første Øjekast kunde synes stødende og lidet opbyggelig, saa er den dog paa den anden
 25 Side trøstelig, har idetmindste været det for mig, da jeg mener, at man deraf kan se, at et Mske godt kan have en (stor) Gerning i Guds Tjeneste og dog kan falde saare dybt og at Gud kan forlade en saadan Mand paa kortere eller længere Tid, uden at han dog dermed har fornegtet den Gerning, som han har udført ved ham. Det samme ser vi jo forøvrigt saa mangfoldige
 30 Exempler paa baade i Skriften og Kirkens Historie – altsammen for at vi skal lære ikke at tro paa Msker. Men at tage ved denne Lærdom er for mange ikke en let Sag.

Grundtvig har jo, som Du vel ved, søgt sin Afsked; men han vil sandsynligvis ikke faa den, førend det viser sig, hvorledes det vil gaa med
 35 hans Sygdom; dette maa man idetmindste tro efter hvad Kultusministeren har talt med Johan Grundtvig. – Gr. havde indgivet Ansøgning eller Begæring om Afsked uden at omtale Pensionen, hvoraf Rothe (Stiftspr.) havde taget Anledning til at indstille ham til Afsked uden Pension; men dette havde dog baade Martensen og Ministeren anset for urigtigt. –

Ja der var grumme meget at fortælle; men mit Brev er allerede blevet langt

nok, og desuden er det kun lidet lysteligt at føre slige Historier i Pennen. Men vil Du komme herover, saa skal Du faa mere at høre, om Du begærer det; der har ikke været saa lidt at lære i denne Tid, naar man havde Øjne og Ører med sig og ellers iforvejen vidste nogen Besked om hvad Guds Hus's Grundvold er. Derfor tror jeg ikke Du vil have Skade af at lægge Vejen om ad København, naar Du tager Ferie; jeg er temmelig sikker paa, at Du vil have nok saa megen Gavn deraf som af at rejse til Jelling eller Dalsgaard. Der skal staa en Seng rede paa Fasangd til at modtage Dig. Men kommer Du saa skal Du ikke tage nogen unge Venner med dvs. saadanne som ere nye i Troen, som forrige Gang; ti for ubefæstede er her neppe godt at være.

I Politiken ser det noget underligt ud. Jeg hører nu til dem der haaber og ønsker Krig, uagtet vi kun har 7 Fængnaalsgeværer pr. Bataljon. Kyndige Folk paastaar, at der ikke er mindste Fare for at vi skulle gaa sammen med Prøjsen saalænge Frijs er Førsteminister, og man mener at der i intet Tilfælde er at frygte derfor, da baade Kongen og især Dronningen nærer et bittert Had til Prøjsen. Det sidste stoler jeg dog sletikke paa; man ved ikke hvad det russiske Svogerskab kan virke. Og det er mig ikke sønderlig gode Tegn; at der igaar har lagt sig tre russiske Orlogsskibe paa Reden, og den russiske Pantserflaade, som dels muntrer sig etsteds i Nordsøen, dels ligger i Nava der nu er aaben, ventes hertil hver Dag for at den skal salutere de russiske Prindsere, naar de komme til Sølvbrylluppet. Gud kan dog vende alt til det gode; jeg kan ikke tro, at Danmarks sidste Time skulde være slaaet, men haaber at Han uagtet vor Uværdighed vil lade Oprejsningens Time komme snart, ti Nøden er stor hos de arme Sønderjyder. Og det maa vi jo vide, at for sin Fortjenestes Skyld faar intet Mske eller Folk noget af Gud. Det kunde forøvrigt gerne være, at hvis Regeringen bestemte sig for Prøjsen, at det ikke vilde gaa ud over os, men over "Dynastiet", hvis Frankrig sejrede; hvad mener Du?

Du skriver om at min Farbroder skulde giftes igen. Man taler ogsaa meget om det her; men jeg tvivler dog en Del derom og vil vedblive dermed indtil det sker. Han har nu en temmelig egen Maade at tale med Kvinder paa, som ikke hos ham beviser hvad den vilde vise hos andre. Imidlertid, sikker paa at det ej vil ske, er jeg ingenlunde.

Lev saa vel for denne Gang. Gud bevare Dig og os alle. Hils Din slægt.

35

Din
 Skat R.

51. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[28/8-1867]

Kjære Rørdam.

Der er gaaet en temmelig Tid, siden jeg sidst hørte fra dig; vi har nemlig i
 5 lange Tider havt Fremmede; et Hold er kommen, naar et andet har forladt
 os, saa jeg har næsten ikke kunnet tænke paa nogen Ting. Imidlertid har jeg
 dog baade hørt og betænkt det Kors, I atter har havt at bære med din
 Moders farlige Sygdom, som dog nok nu er overstaaet. Det er mange tunge
 Prøvelser, du og din Familie besøges med; gid det maa tjene Eder til Gode.
 10 Vi, der leve stille og uden saadanne Besøgelser, har saa ondt ved at
 paaskjønne det og ikke selv danne os Byrder af lutter Smaating. –

Det var et bedrøveligt Brev, du sidst sendte mig, om Grundtvigs
 Sygdom; den fik efter disse Meddelelser en underlig, uhyggelig Charakter;
 men man maa vel mest tilregne de fjantede Fruentimmer Skylden, at det tog
 15 den Vending eller da kom til at yttre sig saa ubehageligt. At der er tiltænkt
 os megen Belærelse ved Grs. Sygdom, er uden al Tvivl, og mest dem, der
 gik ham nærmest i den ene som den anden Henseende; og mon det ikke
 ogsaa skulde være Tilfældet, at dette Kapittel om Forholdet mellem Mand
 og Kvinde kunde trænge til en stærk Dæmper, thi det forekommer mig, at
 20 det ofte paa den Side har været lovligt frit.

Man skulde jo ikke gjerne dømme haardt om Andre end sig selv, men den
 megen Tale om "den hjærtelige Kvinde" kunde vistnok være tilstrækkelig
 nu, og har formodentlig ikke altid været saa *aandelig*, som den utvivlsomt
 var *hjærtelig*. Kunde Grs. Venner lære Forsigtighed og Tilbageholdenhed i
 25 dette Punkt, saa nemmede de vist en fornøden Lære, og denne Side af hans
 Sygdom, som ser værst ud, kunde saa endda blive til Gode.

Jeg fik i Sommer nogen yddeligere Oplysning af Grove baade om Grs.
 Tilstand før og nu og om Menighedens Tilstand derinde; og Intet af det var
 glædeligt at høre. Havde Gr. ikke virket i videre Kredse end den, der
 30 egentlig samledes om ham i Vartou, saa havde man Grund til at frygte for,
 at hans Gjerning ikke blot vilde gaae med ham i Graven, men efter hans
 Død bære alt andet end gode Frugter; men hvad deraf der er sandt og godt,
 vil Vorherre dog visseligt bevare, saa det maa komme baade vort og hans
 Folk til Gode. I ethvert Tilfælde, hvad virkeligt Godt, vi har faaet fra ham,
 35 det kan vi da ikke miste, og det er Mere, end vi for Øjeblikket kan bruge;
 men vel kan denne sørgelige, mørke Ende paa hans Liv gjøre det vanskeligi-
 gere at meddele det til Andre.

Hvor sømmeligt man end maa sige at alle Grs Modstandere har forholdt
 sig til hans Sygdom og hvad dermed stod i Forbindelse, saa er der dog ingen
 Tvivl om, at det vil tages til Indtægt fra den Side og dristigt i sin Tid

udlægges som en Gudsdom over hans hele Gjerning; og det vil jo atter have til Følge, at den tilsyneladende Hurtighed, hvormed Vækkelsen og Oplysningen fra ham hidtil har bredt sig, vil forandre sig til ligesaa stor Betænkelighed og Mistro. Maatte det blive Følgen, at den gr. Betragtning i det Hele traadte ind i en sindigere Udvikling, saa den kun vandt paalidelige, vederhæftige Forsvarere og Udbredere, og skilte sig af med det store løse Paahæng, saa var det jo atter en god Virkning, der vilde love en Fremtid, saasandt Retningen ellers i sig selv har Livskraft og Selvfornegtelse. Det er formodentlig gaaet Mange som mig, at de under de sidste 10 Tiders Tryk er kommen til at see mangfoldige Ting, der langt fra er som de skulle være; og det turde snart være paa Tide, at der ogsaa udgik nogle *Formaninger* til Grundtvigianerne fra anden Kant end fra deres afgjorte Modstandere.

Man har paa altfor mange Steder været vokset fra Formaningen med det 15 Samme, man mente sig vokset fra *Loven*; det er mærkeligt nok, saa tidt man i Christenheden har forløben sig med at løbe fra Loven, thi enhver Retning, der har prøvet det, har jo ogsaa gjerne dermed skreven sit eget Gravvers. Saa sandt det end i Almindelighed er, at den Christne som saadan staar ikke *under Loven*, saa usandt er det, hvad tidt er sagt, at vi har *Intet med Loven* 20 *at gjøre*; thi det har vi, saalænge vi er ikke endnu helt forløste fra Synden, og at snoe sig fra Loven er egentlig det Samme som at snoe sig fra sin Samvittighed (dvs. *vor* Lov), da Samvittigheden utvivlsomt ikke taler et Øjeblik længer, end den skal, og tier, saasnart Synden er afført. For vore Synders Skyld og ikke for Guds Naades Skyld har vi langt mere med Loven 25 at gjøre, end godt er, men at negte det, er det værste, man kan henfalde til, da den eneste Redning er at omgaaes ærligt med Loven, til man kan komme til en god Forstaaelse med den i Virkelighed, og i den Forstand antager jeg, at Peter udsiger om Daaben, at den fører os *til en god Samvittighed*: Ved *ærligt* Forhold til vor Daabspagt vil vi endeligt komme til *godt* Forhold til 30 Loven dvs. en god Samvittighed, og dermed hen til Gud (εἰς θεόν).

Grundtvigianernes Tale om Loven er jeg bange for, oftere er grundet i Letsindighed end i ydmyg Fortrøstning til Naaden og ærlig Forsagelse af Synden; men her er en saare farlig Hæl at rammes i; thi skal den gr. Anskuelse trænge igjennem og bære de Frugter, som den har ansat Blomst 35 til, saa skal den bæres frem af en Slægt, der har sin Styrke i det Modsatte af *Letsindighed*. Det *Gemytlige* og *Magelige*, som altfor ofte har været disses Særkjende, maa alvorligt udrenses i den Forstand da, at det er derigjennem Virkningen skal indfinde sig, og kunde de sidste Tider aabne Øjne derfor, saa var det jo godt, ligesom der vel heller ikke var noget Andet, der kunde gjøre det end en saadan Tilskikkelse. Jeg venter paa, om ingen Anden vil

tale et alvorligt, formanende Ord til det store Slæng af gemytlige, magelige, letsindige Grundtvigianere, thi gjøres skulde det, og det er uden Tvivl snart paa høje Tid, da vor Tid er en hastig Tid, hvor det, der skal gjøres, skal gjøres snart.

- 5 Du har vel læst den mærkelige Piece af Gb. ”om R. Nielsen og Grundtvigianerne”. Det ligger mig meget paa Sinde, hvem der kan være Forfatter dertil; thi jeg kan slet ingen tilfredsstillende Gisning komme til. Det er aabenbart en Mand, der er vel hjemme i det philosophiske, og det forekommer mig, at han behandler Martensen paa en saare anstændig
- 10 Maade, gjør det tillige med en vis Overlegenhed, der klæder vel. Hans Anmærkninger til Grundtvigianerne ere vistnok velmente, men neppe velgrundede; han kjender ikke saa meget til den Betragtning, som han giver sig Mine af, og tager navnlig storligt Fejl, naar han helt igjennem gaar ud fra, at Grundtvigianerne ikke forstaae Gr. ret; thi hvad det mangler den
- 15 Slags Folk paa, er paa ingen Maade Forstand; Han staaer Fare for at gjøre Grs. Lære til en ny Theologi, det kun kommer an paa at faae ret systematiseret og lært, men dels er det jo ganske urigtigt, dels er det i Modstrid med Mandens egen Udtalelse andre Steder. Det forundrer mig, at der hverken i Ugeskriftet eller Kkt. tages Hensyn til ham endnu, thi han er uden
- 20 Sammenligning den mærkeligste Tilsyneladelse paa den nærværende Tids Kampplads. Der var En, der forleden mente, at det skulde være Larsen med Commentarerne, men det kan da ikke være tænkeligt; af og til har jeg tænkt paa Heegaard, men kan ikke indsee, hvorfor han skulde skrive anonymt. Skulde du vide, hvem Fyren er, vilde du tjene mig højligt, selv om du blot
- 25 sendte mig hans Navn i en Convolut. –

Vore *Landemoder* kom da omtrent til det Resultat, som man kunde vente. Jeg holdt mig borte fra vort af flere Grunde; 1) fordi man skal møde der i Præstekjole og begynde med Bøn og Psalmesang, og det er mig imod; 2) fordi kun Provsterne have Stemmeret og der altsaa ingen Udsigt var til at

30 kunne faae nogen Indflydelse paa det egentlige Udfald. 3) fordi, naar man ellers Intet nyttigt udrettede ved at møde og tale med, forekom det mig lidet lønnende paa den Maade at lægge sig ud med vor Bisp, som vi i dette Efteraar venter til Visitats og derfor nok vil staae paa omgjængelig Fod med.

Endelig er jeg af den Formening, at Folkethinget maatte være mere end

35 bindegalt, om det gik ind paa at afstaae sin Lovgivningsmagt i kirkelige Sager til et hvilket som helst Kirkeraad, og da nu Folkethinget ikke er afsindigt, saa venter jeg, at alle Præsternes Bestræbelser for at naae frem til et gejstligt Pavedømme vil kun blive til Vind. Det sidste Udtræk, at Kongen endnu skulde være absolut i de kirkelige Sager, er grundlatterligt, efterat vi i 18 Aar har levet under Rigsdagen og har set den udstede Love, der efter de

”Evangeliskes” Sigende stedse mere angribe Kirkens Hjørtepartier. Jeg tvivler paa, at der heller er Nogen af Kirkeforfatningens Venner, der har Tro til, at Rigsdagen vil holde den til Daab, men de sætte sagtens deres Forhaabninger til, at Kongen skulde driste sig til at oct[r]oiere en saadan
 5 Forfatning; dog dertil har vor gode Konge neppe Mod. Naar derfor blot Birkedals Menighed kunde vinde Anerkjendelse, saa synes jeg, vi kan leve ganske frit, som vi har det, trænge hverken for Øjeblikket til nye Frihedslove eller have nogen Aarsag til at ængstes for de Højkirkeliges Knurren. Jeg haaber nu paa, at enten Casse eller Carlsen skal blive
 10 Cultusminister og saa gjøre en Ende paa denne Snak; anerkjende Birkedal og slaae Kirkeforfatningslysten paa Munden, thi begge disse Dele maa gjøres. –

Jeg har et Ønske, som jeg haaber, du deler med mig: at *Allen* maa leve saa længe, til han faar sin Unionshistorie færdig efter Planen. Jeg har ladet mig
 15 sige, at han skal være meget svag, og det er sørgeligt, thi det har vel lange Udsigter, før han naar, hvad han her har sat sig for. Det er en fortræffelig Bog; jeg fik fornylig det sidste Hefte og havde ingen Ro, før jeg fik det tillivs.

En anden snurrig Bog, jeg har lagt mig efter, men som muligvis gaar dit theologiske Øje forbi, det er ”Livets Fornyelse” – kliniske Forelæsninger af
 20 en Læge Chambers; den er god at kvaksalve efter, men den er tillige god for Meget Andet, beviser blandt Andet, hvad der ret falder i min Smag, at Sygdom skal fordrives med Mad, at Ondt i det Hele skal fordrives med Godt. Det er en fornuftig Grsætning for en Læge, og det stemmer ganske
 25 med Christendommens Betragtning, at Godt skal Ondt fordrive, og at Guds Naades Mad skal drive Sydens Gift ud.

Min yngste Søster skal efter al Sandsynlighed i dette næste Aar opholde sig i Kbhvn. hos en Bekjendt af os, Captain Obelitz; de har funden det
 30 tjenligt, at hun et Aar var hos dem for at lære nogen Videnskab. Jeg vilde ønske, du kunde faae Klør i denne Mand; thi det er en jævn Sømmand, der er aldeles uvidende, men vistnok kunde troe, naar han kom til at høre. – Lev vel, gamle Ven, Vorherre bevare dig og dine i sin Naade.

Otto Møller

Gylling Pstgrd. 28 Aug 1867.

52. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d. 24. Sept. 67.

Min Kære Ven!

5 Jeg maa dog mælde Dig en mærkelig og glædelig Nyhed, som jeg aldrig havde ventet skulde komme frem paa den Maade og saa hurtigt. Fenger (dvs. Lægen) og Sparrevohn har i Løverdags erklæret Grundtvig for fuldkommen helbredet, og at han i Oktober paany vil kunne tiltræde sit Embede. Jeg hørte det ude hos Pet. Fenger, saa det er ganske paalideligt; 10 men jeg traf ikke Fenger selv, saa jeg kunde ikke faa noget ordentligt Svar paa mit Spørgsmaal, om han nu erkendte de nye Dogmer o. dl. om Undfangelse ved den Helligaand for forkastelige, og i det hele, hvorledes han selv talte om sin Sindssygdom. Men Lægen Fenger er jo en meget forstandig Mand og, hvad der i dette Tilfælde bidrager til at give hans Dom 15 Vægt, ganske vantro, saa man skulde synes, at han ikke vilde erklære Gr. for helbredet, om han ikke virkelig var at anse derfor. Forøvrigt er hans Bryst nok blevet meget svagt, saa Fenger mener, at han ikke vil kunne leve længe.

Jeg mener, at det er en stor Guds Naade, at han endnu engang kommer til 20 at aflægge et Vidnesbyrd; jeg vilde nu kun ønske, at han vilde tage 1. Kor. 7, 23 til sin Text; kunde han tale et Ord derom, som kunde have Fynd og Klem, da kunde det blive til stort Gavn for den Kreds, Vor Herre har samlet om ham, eller ialfald for mange af dem; ti en Del er der, som jeg tror ikke kan reddes dvs. som er kommen saa dybt i Msketrældom, at det neppe 25 nogensinde kommer ud af den.

Du har ganske Ret i, at det kunde være gavnligt, om der kunde blive talt et Formaningsord til Gr's Tilhængere; skønt denne Tid, da Gr. har været syg, visselig har været en Tid, hvor man kunde lære noget og meget, om man ellers vilde lære, og hvor man kunde faa Øjnene op for de Skævheder, 30 der mere og mindre aabenlyst ere traadte frem baade hos en selv og hos andre. Og det vilde være godt nok, om en kunde føle sig kaldet til saaledes at formane, uagtet jeg rigtignok tror, at en saadan Formaning ingenlunde vilde blive godt modtaget, der hvor den allermest kunde gøres behov. Jeg er temmelig overbevist om, at en slig Formaner, hvis det var en af Gr's 35 Disciple, af det *store Flertal* (idetmindste her i Byen) vilde blive udskregen for en Kætter og Frafalden.

De mange Skrøbeligheder, som jo ere let nok at se, forekommer mig alle at have deres Rod i en Mangel paa *personlig* Tro, virkelig Tilegnelse af Syndernes Forladelse; og denne igen i en Mangel paa Syndsbevidsthed. Ti det staar fast, at den som ikke erkender sig som en Synder, han kommer

aldrig til virkelig Tro paa *sine* Synders Forladelse. Og det er blevet mig temmelig klart, at mange af Gr's Menighed som kan tale store Ord om Hjertelighed, og Menighedsliv og Aand og Aander, hos mange af dem staar det meget ringe baade med deres Syndsbevidsthed og deres Tro paa

5 Syndsforladelse. De betragte det igrunden som en følgelig Sag, at de har den, og at Gud ikke kan andet end regne Synderne hos slige Hjertemsker for ingenting, enten det nu er fordi de høre til det hjertelige danske Folk, eller, som den almindelige verdslige Tankegang plejer at være, fordi Gud ikke tager det saa nøje med Synden, er en skikkelig gammel Fader.

10 Naar der saaledes først er en Mangel ved Grundlaget for den *kristelige* Livsudvikling, saa maa denne ogsaa blive derefter; saa kan Troen i det hele kun blive en Avtoritetstro, d. e. en Overtro, og saa bliver man ude af Stand til at skelne Sandhed og Løgn, kristelig Forkyndelse og Sværmeri. Og medens man tager alt for gode Vare, som kommer fra den Kant, man har

15 Overtroen paa, saa er man ganske ude af Stand til at forstaa nogetsomhelst, som kommer fra en anden Side, og naar man indlader sig dermed, har man saagodtsom ingen andre Grunde at stille op derimod end Haans- og Skældsord, hvilke nok kunne vidne om en Iver for Sagen, men tillige om Afmagt til at forsvare og hævde sig med aandelige Vaben. –

20 Du vil sikkert indrømme mig, at dette gælder om saare meget, kanske det meste af hvad polemiske Udgydelser, der er kommet frem i de senere Dage fra vor Side; der er saa mange som ikke ere *voksede* ind i og op til Gr's Tanker, men sprungne paa Hovedet midt ind i dem (baade lærde og læge); men derfor bliver ogsaa deres aandelige Stade saavel som de Produkter, der

25 komme derfra, derefter. – I nøje Sammenhæng hermed staar, hvad Gb. med Rette anker over, hos mange en Tilbøjelighed til aandelig Magelighed, til at hvile paa Grundtvigs Lavrbær og til at mene, at naar kun Fraseregisteret er i Orden, saa er alt dermed klaret – retsomom man kun behøvede at sætte sig ned i glad Selvbeundring og gabe rigtig højt, saa skulde stegte Duer flyve en

30 ind i Munden.

Hvor man har faaet alt ganske passiv, hvor man ikke kender til at arbejde selv, ikke kender til at kæmpe mod sin Synd og sin onde Natur – og om mange kan man sige: hvor man knap kender noget til at bede, der er det jo let at komme paa saadanne Tanker; men at Livet ikke fremmes ved dem,

35 heller ikke den Gerning, som Gud har begyndt iblandt os ved Gr. det er en sikker Sag. Man skulde tro, at hans Forkyndelse skulde ført hans Tilhørere til – som han da forresten selv tit nok har mindet os om – at sige: nu tro vi ikke længer for din Tales Skyld, men vi har *selv* set og hørt; men om en stor Del, kanske Flertallet af Vartov Menighed er det nu blevet klart, at de ikke har set og hørt andet end Gr. og hans Tale. –

Dog nok herom; det er et Emne, som der kan være meget at sige om, og som jeg er kommen til at skrive mere om end jeg havde i Sinde; men mit Sind har været endel opfyldt af saadanne Tanker i denne Sommer, og de har ikke været til Glæde. Nu er det mit Haab, at vor Herre vil lægge Ordet i
 5 Gr.'s Mund, om han igen lader ham faa Ordet, saaledes at han selv kan aflægge et Vidnesbyrd i denne Sag, inden sin Bortgang; saa vil meget endnu kunne rettes. – Et Vidnesbyrd om at Gr. er kommen sig, har jeg dog hørt. Der har i den sidste Maanedstid været adskillige, som have talt om at nu
 10 skulde man endelig træde ud, sandsynlig med Gr. i Spidsen (det er virkelig sandt; saa kan Du se, hvormeget de har lært af Gr.'s Sygdom); og saavidt jeg har kunnet erfare har Gr. selv ogsaa udtalt sig herfor. Men nu har han bestemt erklæret, at derom kan der ikke være Tale.

Ellers siden jeg er kommen ind paa Grundtvigianernes Daarligheder, vil jeg dog føje til, at det gjorde mig meget ondt at læse Dit sidste Stk i
 15 Kirketidenden, om videnskabl og populær Theol. Jeg kan ikke forstaa, at Du ikke har lært *det* af den sidste Tids Tilskikkelser, at tale i en mere fredelig Tone, saameget mere som Du jo selv erkender (i dit sidste Brev) at Gr's Modstandere have behandlet Gr's Sygdom paa en *sømmelig* (og det en over al Forventning sømmelig) Maade. Vil Du læse Dit Stk igennem saa skal
 20 Du finde, at de to første Nre igrunnen ikke var andet end en Række af mer ell mindre bitre Sigtelser og Haansord, kort, noget som *aldrig* kan gøre andet end Skade.

For dem der staa paa vor Side kunne de kun tjene til at fremme *Parti*had (og du er vist enig med mig i, at *Partivæsen altid* er urigtigt og syndigt; ti
 25 det indeholder altid en delvis Fornægtelse af Sandheden, ikke at tale om Kærligheden); og Modstanderne bestyrkes ved sligt kun i den Tanke at deres Sag er den rette; ti slige haanlige og bitre Udfald ere ikke aandelige Vaaben, men ere af selvsamme Art som Haandens Vaaben; og hvor en aandelig Sag bekæmpes med den Slags Vaaben, er det altid et Vidnesbyrd
 30 om Modstanderens Afmagt. Desuden synes jeg at man billig burde overlade Naturforskerne at kæmpe med den Slags Vaaben, men at vi som tror paa den Helligaand og at vi selv har en Aand, skulde holde os til de aandelige Vaaben. Du udtaler selv i dit Brev, at ondt skal fordrives med godt; er det
 35 Maaden, du udøver dine Grundsætninger paa? Havde Du indskrænket Dig til det som stod i de to sidste Nre, saa kunde Dit Stk gjort Gavn; nu har det sikkerlig ikke gjort det. Dette være sagt som en *venlig* Paamindelse, hvilken jeg haaber at Du vil optage uden Fortrydelse.

Du har ganske ret i, at Gb's Pjæs er et af de mærkeligste eller det mærkeligste Skrift, den senere Tid har frembragt. Hvem Forf er, vides ikke. Det er *ikke* Clem. Petersen, som mange have ment, fordi der er en meget

stor Lighed i mange Stykker mellem Gbs Bog og Cl. Ps Skrift om det Gl og det Ny. Men vist er det at Forf er en dygtig Mand. En Ting mangler han dog, det er Syn for R Nielsens egentlige Grundfejl, hvilken efter min Mening er, at han ikke ved nogen Forskel paa Troen som en hjertelig
 5 Tilegnelse af et *Ord*, og som en overtroisk Underkastelse under nogle "absurde" Fraser. Ti andet end dette sidste bliver dog hans "Tro i Kraft af det absurde" ikke. Og det ved jeg idetmindste med mig selv, og antager at alle *Kristne* vil sige ja til, at hvis jeg mente, at det Ord som lyder til mig, var meningsløst, saa vilde jeg aldrig tro det; tværtimod tror jeg det i den Mening
 10 at det er Lyset og Sandheden selv. Pas paa; Du skal se, en skønne Dag gaar R Nielsen hen og bliver fuldkommen Materialist.

Hvad siger I derovre til vor nye Minister? Det er underligt nok hvor Ministeriet Friis har Lykken med sig; først at faa Raasløff til Krigsminister, og nu Kierkegd. Ti jeg anser dette for et ganske ualmindelig heldigt Valg.
 15 En saa dansk Mand, en saa alvorlig, samvitthtsfuld og *upartisk* Mand skulde man længe lede om, og saa ovenikøbet en der afgjort stiller sig venlig til Friheden i det kirkelige. Da Martensen erfarede, at K. var bleven Minister, fik han Kolerine af Forfærdelse og Bedrøvelse og er nok ikke rigtig kommen sig endnu. Vittige Folk siger, at nu er baade den røde og den sorte
 20 Adjudant (dvs. Kauffmann og Marts.) blevne afskedigede; og det er jo utvivlsomt at *hans* Indflydelse indtil videre er forbi.

Alt staar ellers meget godt her hos mig, og vi ere Gud ske Lov alle raske. Min Moder er for mskelige Øjne at se ganske helbredet. Skriv eller lad skrive til Din Søster (hvis hun allerede er kommen til Byen), om hun ikke
 25 vil se ud til os engang; jeg ved ikke, hvor hun er at finde. –

Lev saa vel for denne Gang; Gud være med Dig og Dine.

Din
 Skat Rørdam

30

53. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[21/10-1867]

Du skal have Tak for dit sidste Brev, thi det var en glædelig Efterretning, det bragte om Gr; efter hvad jeg nu senere har hørt fra forskjellig Kant, har
 35 det nok kun smaa Udsigter med, at han igjen skal komme til at overtage sit Embede, og det er bleven fremstillet for mig, som om det er Kjerkegaard der gjør Vanskeligheder i denne Henseender, har især Betænkeligheder ved at lade ham oftere forvalte Sacramenterne. Der kan maaske være nogen Grund dertil, men i ethvert Tilfælde ligner det godt nok Kkgrd; og hvordan saa Enden bliver derpaa, saa er det godt, at Grundtvig er kommen til sig selv

og skal ikke paa sine sidste Dage være til Sorg for sine Venner. Jeg saa helst, at han kom til at holde sin Afskedsprædiken og deri kunde der ved Omtalen af det sidst Passerede være god Lejlighed til at sige, hvad vi synes, Vartou Menighed særligt trænger til at høre; men det er vel ikke rimeligt, at hans

5 Tankegang fører ham i den Retning, og kommer han slet ikke mere til at tale, maa det jo være Mening, at han kan ikke sige det, der skulde siges. Han har jo ogsaa sagt det, som han behøver, og er, det tror jeg fast, uden Skyld i, hvad Sygeligt der ved hans Sygdom kom frem; han kan godt forsvare nu herefter at hvile; det bliver vel ikke saa længe, han skal være her.

10 Og det er at takke Gud for, at han nu virkelig kan hvile, og skal ikke fare vildt omkring i det Tomme; vil det endogsaa ærgre ham, at der nu lægges ham Hindring i Vejen for de faa Ord, han kunde have tilbage at sige, saa vil han vist nok forstaae, at det er alligevel godt ment og saadan føjet netop af hans Venner.

15 Det er sært nok, om det skal være Kkgrds første Gjerning at sætte Gr. ud af Vartou; jeg vilde hellere have undet en Anden Rosen derfor, særligt Martensen; men saadan kan det gaae til; thi der har været og er jo endnu Mange, der see hen til Kkgrd som til den kirkelige Anskuelses rette pantsrede Vogter; og jeg er overbevist om, at de herefter vil komme til at

20 sande, at hvad han saa end er, han er ikke den, der kan føre an i Frihedsudviklinger eller føre Vaaben for den Sag, Gr. har levet for. Jeg har i det Hele slet ingen Forventninger til hans Ministergjerning; jeg tror vel nok, at han vil Intet foretage til Skade for os ligefrem, vil just ikke arbejde for vore Modstandere, men han er vistnok altfor klog og altfor forsigtig til

25 at gjøre et virkelig Skridt fremad. –

Vilde han virkelig fremme Livets Sag, jævne Vejen for det, saa lod han allerførst foranstalte en autoriseret Udgave af Alterbogen, som christne Mennesker kan bruge, at ikke det Skuespil skal opføres en Gang til, at en Mand skal forlade sit Embede, fordi han følger den rette apostolske Tro; og

30 det var dog Grunden, hvorfor Falkenskjold maatte søge Afsked, at han kunde ikke selv bruge den forvanskede Tro og kunde heller ikke holde ud i Længden at skaffe en anden Præst til Veje, der vilde gjøre det. Hvis Kkgrd ikke tænker paa at skaffe en saadan Alterbog til Veje, saa ved jeg ikke, hvem der skulde gjøre det eller være nærmere dertil. Dernæst burde han tænke

35 paa at udstede en kongl. Anordning om, at Sognepræsten har Lov til at benytte Sognekirken, naar han vil, til at prædike i; thi det er en Skamplet paa vor hele Tilstand, om det i Skjælskør udrugede Provstæg ikke snart bliver slaaet istykker som raadent.

Endelig burde han tænke paa at bane Vej for en større Frihed i Valget af Psalmebog i Kirken, saa man ikke skulde være nødt at nøjes med

Conventets, hvor man har Smag for en bedre, endnu mindre af et ikke-kirkesøgende Mindretal forhindres fra at blive af med den gamle evangeliske. Under de Omstændigheder leve vi her; vi kan ikke faae Alle til at blive enige om at slippe den gamle, og vi kan ingen ny indføre, saalænge
 5 ikke Alle ere enige derom. Her er i mine Tanker tre Punkter, som vi i høj Grad trænge til at faae Hjælp i af en Kultusminister; jeg antager, at Kkgrd maa selv være bekendt med, hvilke Vanskeligheder der paa disse Punkter kan lægges christelige Præster i Vejen, og har du nogen Tid Lejlighed til at komme til at tale med ham og tror at han kan og vil gjøre noget Godt, saa
 10 faae ham til at tage sig af disse Sager, som i en vis Henseende kan kaldes Smaating, men er som alle Smaating utaalelige at brydes med i Længden. Kunde han rette lidt ved Tingene i disse Henseender, saa gjorde han dog vist lidt Godt. (NB. Man ønsker kun den ny, reviderede Alterbog *tilladt*, ikke paabuden for Alle).

15 Hvad Frihedssagen ellers angaar, Frimenigheder, Præstefrihed, Forandringer i vort Statsskolevæsen, Seminarier, de lærde Skoler samt Universitetet, da sætter jeg ingen Forventning til Kkgrd; bringer han maaske endog en Frimenighedslov frem, saa bliver den sagtens saa belemret med Bestemmelser og Forsigtighedsventiler, at man hellere maatte undvære den end faae
 20 den. At Kkgrd er en alvorlig christelig Mand, og at han har stor Indsigt i Theologien, er der vel kun een Mening om, at han derfor ogsaa er ypperlig skikket til at være Biskop, kan være til Velsignelse i den Stilling baade for Præster og Menigheder, hører man jo stadfæstet fra alle, der kjende ham; men jeg tror ikke, at han derfor er en heldig Cultusminister, thi det er en
 25 Post, som en *samvittighedsfuld* og *frisindet* Hedning ligesaagodt kunde beklæde, og jeg vilde have ventet Mere af Carlsen, af Hall ja selv af Casse.

Formodentlig varer det da vel heller ikke længe, at han bliver paa den Post, thi Fædrelandet lader sig forstaae med at Ministeriet i det Hele ikke er fast i Sadlen længer, og i det Hele er den kongelige Kjærlighed nok en Smule
 30 i Familie med Kvindens, hvad jo kan hænge sammen med, at det er en Kone, der er Mand der i huset. Skal imidlertid Kkgrd blive siddende en Tid, saa gid der maa være Nogen, der vil drive paa ham til det Gode, thi drives skal der upaatvivleligt; og kunde han endda have ovennævnte Smaating i en sømmelig Orden, saa gik han ikke bort uden at have gjort Gavn, og
 35 adskillige Bække smaa, som komme til at rinde, er jo saa gode som en maadelig Aa. Det kan jo være, at Kkgrd er bedre end jeg forestiller mig ham, men jeg har hørt saa megen Glæde over hans Ansættelse fra de Folk, som jeg ellers ikke har nogen Glæde tilfælles med, at jeg har trukket mine Forhaabninger i Havn, at de ikke skal komme for vidt ud og forlise; og det er mærkeligt, hvor alle Folk, naar undtages Clausen, er veltilfredse med

dette Valg; ja sagtens har vel Martensen sine Besværligheder med at fordøje det, men han har vel i det Hele en vanskelig Fordøjelse af Andre end sig selv.

Jeg er i den senere Tid kommen til at tænke paa, at man vistnok i lange
 5 Tider har stillet en uforsvarlig Skilsmisse op mellem Lov og Evangl., har betragtet dem som to, der meget mere var hinanden imod end i god Forstaaelse. Grundtvigianerne har vistnok ikke bidraget saa lidt til at forplumre dette Forhold i vore Dage ved ideligt at betone, at Loven er et *Paabud*. Efter mine Tanker er det ikke Lovens Væsensbestemmelse,
 10 hverken den almindelige Lov i Samvittigheden, ikke heller den særegne Jødelov. Det var tilvisse ikke Guds Mening, da han gav Jøderne deres Lov, at den skulde være et *Bud* om, hvad *de* skulde *gjøre*, thi han vidste jo bedre end nogen Anden, hvad et Menneske *kan* og hvad det *kan ikke*; og en saadan Anskuelse af Loven som den der skulde *gjøres* til Retfg., hører jo
 15 lige ind i den Betragtning, som Paulus strider imod. Jeg antager, at Loven først og fornemmelig skulde opstille *Menneskets Ideal*, fremstille hvad Gud havde tænkt sig, der skulde komme ud af Mennesket, da han skabte det, og denne Lov har jo været til før Faldet, eftersom Synd er *Lovens Overtrædelse*. Fra denne Side set er Loven en *Spaadom* om, hvad Mennesket var
 20 bestemt til og ogsaa ved Frelseren skulde naae, (Matth. 11,10) ligesom ogsaa Herren siger, at det store Bud er Summen af Loven saavel som *Spaadommen*. Jeg tænker ikke paa Jødeloven her, forsaavidt den angaar dem allene og ved Christus afskaffes, men paa det Almindelige i den, der baade falder sammen med vor *Samvittigheds* Vidnesbyrd samt tjener til yderligere at
 25 klare denne. Men den menneskelige *Samvittighed* har jo den samme Opgave at fremstille Menneskets Formaal ved at udtale *Guds Villie* med os, peger derfor til den ene Side tilbage til det Paradis, der er tabt, men peger til den anden Side som *Spaadom* frem mod det, der er vunden ved Christus. Ligesaalidt som Gud *siger* Andet end hvad *han vil* gjøre, ligesaalidt tænker
 30 jeg mig *Samvittighed* taler om Andet, end hvad Mennesket tør haabe. –

Nu kan det jo ikke være Andet end at for den, der staar udenfor Frelsen, maa *Samvittighedens* eller *Lovens* Vidnesbyrd være til Sorg, fordi den kun vidner om det Tab, som der ingen Udsigt er til at faae gjenoprettet; og derfor kommer *Syndserkjendelsen* ved Loven, og uden Frelse er denne
 35 *Erkjendelse* til Død; men derfor er *Guds Villie* lige god i sig selv, det er kun vort Øre, der ikke kan høre den til Glæde. Under *Naaden* derimod maa *Lovens* eller *Samvittighedens* Vidnesbyrd langtfra være til Sorg men tværtimod tjene som en Opmuntring til at ile mod det Maal, den afbilder. Den, der derfor ikke har hørt Evangeliet med Tro, kan ikke høre Loven uden med Sorg; men *efter* Evangl. høre vi i Loven den samme Guds Røst,

der taler til os i Evangl., saa de to skulde ikke skilles ad, men enes i Kjærlighed. Det er jo den samme Gud, der taler fra først til sidst, og *Forandringen*, der foregaar baade ved Faldet og Oprejsningen, foregaar *i os*; men derfor maa hans Røst ogsaa lyde forskjelligt, sørgeligt eller glædeligt efter, hvor vi befinde os. –

Vi skal derfor hverken neddæmpe eller overhøre Lovens (dvs. Samvittighedens Røst), thi den tier af sig selv, naar den ikke har mere at sige; at ville være *uden Lov* er i Grunden at ville være *Samvittighedsløs*; men fordi Paulus lærer os, at vi er ikke længer *under Loven*, saa er vi jo dog ikke *uden Lov*, men tværtimod i Loven (1 Cor 9,21), i god *Forstaaelse med Loven*, fordi vi nu ville Guds Villie og har Lovens Endemaal i *Haabet*. Det forekommer mig, at Lovens Vidnesbyrd falder sammen med selve *Menneskehjærtets*; det taler jo ogsaa om, hvad der er tabt ved Faldet, og denne Tale maa altid lyde sørgeligt i et ugjenfødte Øre; men for den Gjenfødte er jo selve Menneskehjærtets Stemme med det Samme, det paapeger vor Afstand fra Maalet, tillige en Spaadom om, at dette Maal skal naaes. Hellere end at kalde Loven vort Ris vilde jeg kalde den vor Kikkert, hvori vi dagligt kan see det fjærne Maal, Mennesket er kaldet til og bestemt til at naae. Og ligesom Loven var Jødernes παιδαγωγός til Christus, idet den vakte deres Længsel og viste denne Længsel ret Vej, saadan ansee vi jo ogsaa den rette Opdragelse til Christus for at bestaae deri, at Menneskehjærtet vækkes, saa dets Længsler komme til klar Bevidsthed. Men fordi vi nu finde i Christus Alt, hvad Menneskehjærtet længes efter, derfor komme vi dog ikke paa Kant med dette Hjærtets Vidnesbyrd, men tværtimod i en god Forstaaelse dermed, Hjærtet synger med Glæde istedenfor før at græde med Sorg.

Og ligesom Loven før Christus vakte alle sørgelige Minder hos os om Faldet, saa spaar den den Dag i Dag om det Store og Gode, vi gaae i møde, saa de *største* Bud i Loven ere i Menigheden ogsaa de glædeligste. Christendommen gjør derfor ingen Forandring ved *Loven*, men forandrer vort *Forhold til den*, fra at være *under* den i Sorg til at være *i den* i Glæde; og derfor forstaaer jeg 1 Pet. 3,21 saaledes: ”Daaben er en god Samvittigheds Udspørgelse hen til Gud” dvs. ved Spørgsmaal drager Gud en god Samvittighed frem i os og os hen til sig. –

Der kunde være meget Mere at sige om den Sag, men jeg tænker, du kan forstaae min Tankegang og ved Lejlighed sige mig, om du synes, der er noget Skjævt ved den. Hvad jeg ikke kan fordrage er den Tale om, at vi har Intet med Loven at gjøre, thi jeg mener, vi har Meget med den at gjøre og kan ikke skille os af med den uden at ophøre at være Mennesker; men da *alle* Ting skal tjene dem til Gode, der efter Gud, saa antager jeg, det Samme maa være Tilfældet med Loven.

Hvad du var saa god at lægge mig paa Sinde i Anledning af mine Bemærkninger i Kktidn. har jeg ikke meget at indvende imod, kun synes jeg, det er at gjøre for Meget Væsen af Smaating, og jeg tror, det vilde komme Sandheden nærmest at betegne det Hele som lidende af *Kaadhed*; 5 det er jo en Fejl at give efter derfor, men vi er jo ikke fuldkomne. Jeg tror ikke, at det var Løgn, men jeg er meget villig til at vedgaae, at det Hele havde meget vel kunnet være sparet og Verden endda staaet ligegodt, og i det Hele er det en Sandhed, man altid burde have in mente, at den, der tier stille, fortaler sig ikke, og Verden kunde gjerne staae, om Alle Skraalere her 10 i Landet tav stille. Det var forresten kun min Ærgrelse over et No. af Ugebladet, jeg fyrede af paa den Maade; jeg har læst, at naar man er arrig, skal man fyre en Prædiken ud af Blækhuset, saa gaar det over; men dette var jo rigtignok ingen Prædiken.

Lev vel gamle Ven; jeg tænker at faae en Hilsen fra dig, naar jeg træffer 15 Nørregaard eller Baagø en af de første Dage. Jeg skulde idag have været ud til Aarhus at høre Ploug skandinavisere, men jeg gad ikke rejse saa langt, eftersom jeg i det Hele ikke hører til Nomaderne, men holder fast Bopæl. Gid du maa have det godt i alle Maader, til vi en Gang lejre os i hinandens Nærhed.

20
Otto Møller
Gylling Pstgrd. 21 Octbr 67.

54. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

25
Fasangd. 15 Jan. 68.

Min kære Ven.

Jeg har i lang Tid haft i Sinde at skrive Dig til, men er, som Du har erfaret, hidtil bleven forhindret deri. Du har da formodentlig forlængst erfaret den 30 mærkelige Nyhed, at vor fælles Ven Magisteren er bleven forlovet. Beredelserne dertil skulle have staaet paa henved et Aarstid, men jeg har hverken hørt eller set noget dertil, skønt jeg dog har set dem sammen, saa for mig kom den Forlovelse i højeste Grad overraskende. Jeg havde igrunden tænkt, at Lindberg havde indviet sig til den enlige Stand. Hans 35 Fæstemø er vist en rar Pige; efter hvad jeg kender til hende, synes jeg godt om hende.

Men det gør mig inderlig ondt for den brave Lindberg, at hans Søster Lise er saa forskrækkelig haardt imod den Forlovelse. Han sagde til mig: Det er saa forunderligt; lige til den Tid da Lise mærkede at jeg gjorde af Clara Monrad, holdt hun saa meget af hende og søgte altid hendes Selskab; men

fra den Tid kan hun ikke udstaa hende. Skikkelige Niels! Jeg nænte ikke at løse den forunderlige Gaade for ham; men for enhver anden maatte Grunden til Lise L.s Had (for det er et virkeligt Had hun har til Frk. Monrad) være klar nok. Hun gaar nu og klager for alle og enhver over den
 5 forskrækkelige Svigerinde hun har faaet, og opfører sig idethele rigtig skammeligt, for ej at sige ligefrem ondt. Da hun jo brevveksler med Dine Søstre, har hun formodentlig ogsaa udgydt sin Galde for dem; og jeg har skrevet dette, forat Du i saa Fald kan give fornøden Forklaring. Det er Synd for Niels Lindberg, om hans fremtidige Kone skal stemples blandt skikke-
 10 lige Folk som et Udskud af Mskeheden, fordi hans Søster havde sat sig i Hovedet, at han skulde bo sammen med hende i ugift Stand til sin Dødsdag.

Nu prædiker da Grundtvig igen, som Du vil have set af Bladene. Det er øjensynligt at han er bleven meget svagere baade paa Legeme og Aand. Hans Prædikener ere meget korte (10-15 Minuter), og der er nok enkelte
 15 Tanker i dem, men det kniber ikke lidt med Sammenhængen. Hvad jeg skriver gælder idetmindste de 2 Prædikener jeg har hørt (den første og den i Søndags), flere har jeg ikke hørt da jeg var i Hammer i Julen. Den første Søndag glemte han det halve af Fader vor ved Nadveren; men sligt har han dog ikke gjort siden. Men jeg har hørt af sindige Folk, at det samme ogsaa
 20 gjaldt de Prædikener han holdt i Julen; naturligvis er der dog adskillige, især af Kvindekønnet, som finde at han aldrig har prædikeret saa dejligt som nu. –

Han har imidlertid nu fundet paa noget nyt, som slet ikke behager mig. Han bruger nu en længere Bøn før Prædiken, hvori en Tak til den ”alraadende Gud Fader” for Jesu Xti Komme, og heri indfletter han vor
 25 Trosbekendelse med følgende Ændringer: Jeg forsager og afsiger Djævelen, Fanden etc. Jeg tror paa *den alraadende Gud F.* etc. – Jesus Xtus – – *avlet af den Hellaand, født af Fæstemøen Marie* – – den H. Aand, *hele den hellige Menighed, de helliges Fællesskab* etc. Hvad denne Else-David-Skolemesters-Stil ”forsager og afsiger” angaar, saavel som ”Djævelen, Fanden”, saa gør
 30 det jo ikke noget fra eller til; heller ikke ”den alraadende Gud Fader”; ti almægtigste er ganske vist ikke betegnende; dog ynder jeg ikke at Pladsen for Ordene er ombyttet. ”Avlet af H. Aa.” kan tilnød gaa; det indfører da ikke noget absolut fremmed, skønt det neppe er uden Betænkning, at vor Herre har brugt Ordet undfangen. Men ”Fæstemøen” fører noget helt nyt
 35 ind i vor Tro; og ”hele den hell. Menighed” tager noget fra.

Det er forunderligt og sørgeligt at Grundtvig skal ende med at forandre Troen. Da jeg første Gang hørte dette, tænkte jeg, at dette ”avlet” var et Foster af hans Afsindsdrømme, som Du vel nok kender. Men jeg tror dog ikke, at dette er saa, og jeg hører ogsaa, at han i længere Tid før sin Afsindh har bekendt Troen saaledes hjemme i sit Hus og ved sin Konfirmations-

Undervisning. Hvad der gjorde, at jeg faldt fra den Tanke, at han med "avlet" forbandt lignende Tanker, som hvad han i sit Afsind lærte om Undfangelse ved Kys etc. var den første Prædiken (4de Advent Søndag). Efter at han nemlig der havde talt et og andet om Forholdet mellem Johannes's og Kristi Daab, drejede hans Prædiken sig egentlig om, hvad det var for et enkelt Led af Troen, paa hvilket vor Genfødselse beroede. Her havde han altid tidligere ment at det var: Undfangen ved den Hellaand (dengang brugte han Ordet saaledes), født af Jfr. Marie; men i den senere Tid var det blevet ham klart, at det var: Opstanden fra de døde. – En Tanke som han vist har fuldkommen ret i; forsaauidt som man overhovedet kan indlade sig paa at sætte den egentlig genfødsende Kraft i et enkelt Led, og naturligvis ogsaa forsaauidt man kun taler om 2den Artikel; ti i 3die Art maatte man da ligesaa bestemt vise hen til: Det evige Liv. –

Jeg tror nu, at han ved denne Prædiken dvs. ved Udviklingen af dette Forhold med Genfødselen, har indirekte villet genkalde hvad han lærte som afsindig: at vi skulde avles af den Helligaand, ligesom det gik til ved Jesu Undfangelse; og derfor har ogsaa denne Prædiken været mig en Borgen for at han er fuldkommen helbredet for sin Sygdom. – Men jeg kan ikke negte, at jeg hellere vilde have, at disse Ændringer i Troen maatte skrives paa hans Sygdoms Regning. Hidindtil har han ikke forrettet nogen Daab, saa man har endnu ikke set, om han ogsaa vil bruge dem ved Daaben. Men jeg haaber da, at hans Tilhørere ere saa oplyste, at de ikke vil lade deres Børn døbe paa den Tro – jeg vilde da aldrig gøre det – og at de saa hellere vilde se at faa Køster til at døbe dem.

Du skriver om adskillige Ting, som det var ønskeligt om Kierkegaard vilde ændre. Jeg billiger ganske Dine Tanker derom. Men jeg taler kun sjælden med ham, og han er ikke til at komme nær med saadanne Ønsker; eller idetmindste kan jeg ikke forebringe dem for ham. Han er, strags han kom her til Byen, bleven saa "forskræmt" af Grundtvigs Tilhørere, og hans fortrolige Udtalelser ere blevne saa misbrugte, at han nu forholder sig fuldkommen tavs, og døv ogsaa, kan man gerne sige.

Der er forresten én Sag, som i mine Øjne er vigtigere end nogen af dem, Du skrev om, og som jeg stadig undrer mig over, at han ikke har faaet ændret, da han dog maa kende den saa godt som nogen. Det er den ugudelige Resolution, at naar en Skolelærer forretter Hjemmedaab, maa han ikke bruge andet end den forkortede Form for Nøddaab. – Hvis jeg var Præst, vilde jeg skrive et Stykke i Kirketidenden, indeholdende en Række af saadanne Pia desideria; nu synes jeg ikke at jeg kan gøre det. Kan Du ikke have Sind dertil? Efter Kierkegaards Karakter antager jeg, at han snarere vilde lægge trykte Ønsker paa Sinde end mundtlige. – Hvis Du agter at gøre

noget saadant, saa kunde Du passende tage Præsteeden med. Det kunde dog være ganske passende, om man kunde vende tilbage til det tidligere og nøjes med Ordinationsløftet og Hyldingseden.

I det som Du skriver om Loven, er der meget, og det meste, som jeg er
 5 ganske enig med Dig i. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at Loven, som er Guds Vilje med Msket, for det gudbilledlige Mske før Syndefaldet ikke var et udvortes trykkende paabud, men igrunder en glædelig Forjættelse, (jfr. "Gører eder Jorden underdanig"), idet den udtalte Mskets Bestemmelse, som Msket af Natur fandt Lyst og Lykke i at tilstræbe. Og da det er
 10 den samme Gud, der har sin Vilje med Msket baade før og efter Faldet, bliver Loven ved at være en Udtalelse af Mskets Bestemmelse; Loven bliver den samme, men det syndige Mskes Forhold til den bliver et andet, som vore Fædre udtrykte derved, at medens Adam i Paradis levede i Loven, levede hans Efterkommere *under* Loven. Og Du vil vist ikke negte, at
 15 *under* Loven er Loven netop et *Paabud*; dette Udtryk er ganske vist ikke "en Væsensbestemmelse" ved Loven, men det er en uomstødelig sand *empirisk* Bestemmelse. For den uforløste Synder er Loven kun et Paabud. (En anden Sag er, om den ikke for det *troende Israel* paa Grund af Forløsningshaabet kunde være en Slags Forjættelse, hvad ikke faa Steder i
 20 Salmerne tyde paa). – Ligeledes staar det fast, at ved Forløsningen bliver hellerikke Loven en anden, men kun Mskets Forhold til den forandres. –

Saavidt er jeg enig med Dig; derimod er jeg neppe enig med Dig i hvad Du skriver om *vort* Forhold til Loven. Jeg siger: neppe; ti jeg er ikke sikker paa hvad Du mener, da Du saavidt jeg ser, bruger temmelig modsigende
 25 Bestemmelser. Du skriver først: Under Naaden maa Loven ej være os til Sorg, men *tjene som Opmuntring* til at ile til Maalet. – Det kan jeg aldrig sige. Ganske vist *kunde* det være glædeligt og opmuntrende for os, i Loven at se et Spejlbillede af hvad vi skulle blive, – men *kun* hvis vi var uden Synd. Nu hindrer imidlertid vore Synder os i at glædes derover. Vi er vel enige
 30 om, at in concreto kan man sige at Lovens Indhold er: Kærlighed til Gud og alt hvad Gud elsker. *Naar jeg* nu elsker, ja saa er det mig en Glæde at erfare og udføre den elskedes Vilje. Men hvis Kærligheden er kold i mig, saa er det mig ingen Glæde at erfare den, langt mindre kan det opvarme mig til at elske (= "opmuntre til at ile til Maalet"); tværtimod vil det gøre mig mere
 35 ked ad Vedkommende, som ikke vil lade mig have Ro til at skøtte mig selv. –

Jeg ved ikke noget andet (og Du ved heller ikke andet) der kan opmuntre et Mske end Vor Herres Naade. Vistnok ken jeg betragte Loven som en Spaadom om hvad jeg skal blive, og jeg *stræber* at betragte den saaledes; men det som opmuntrer mig baade dertil og til at stræbe at opfylde Loven,

det er ikke Loven, men Guds faderlige Kærlighed til mig. Jeg er nu sikker paa, at dette i Virkeligheden ogsaa er Din Mening; men Du er kommen galt ind paa det ved Abstraktion – ved at se bort fra at den Genfødte endnu er en Synder. Men Dit bedre Jeg hindrer dig i at fastholde Abstraktionen; og
 5 derfor kommer Du i Modsigelse hermed, naar Du senere hen siger, at Loven ogsaa for os er en παιδαγωγός, der vækker *Længsel*. Men Længsel er *aldrig* glædelig (saaledes som Haabet); man længes kun efter det man ikke kan naa (saa kommer rigtignok Dit abstraherende Jeg igen og lader Længselen synge med Glæde). –

10 Efter min Mening kommer man paa det rette Spor ved at betegne Loven – hverken som et Ris eller en Kikkert (langt mindre som en Rettesnor) – men som et Spejl, hvori vi baade se, hvordan vi *er*, og hvordan vi *skulde være*. Og denne Oplysning som Loven (Spejlet) giver os, fører os saa (παιδαγωγός) til at søge til vor Herres Jesu Naade, for *ved den* at blive
 15 hvad vi er bestemte til. – Med andre Ord. Du stiller Sagen, som om det syndfri, paradisiske Forhold til Loven var aldeles genoprettet ved Evangeliet. Overfor den Mening skønner jeg ej rettere, end at det ialfald er *rigtigere* og fremforalt *sandere* at betone Loven som *blot* Paabud. Men det rigtige vil være dette: at se Loven som et Spejl for os Syndere, der vel have Syndernes
 20 Forladelse og i hvem der vel er vakt nogen Kærlighed, men dog endnu ere langt fra at være fuldvoksne, og hvem den derfor viser deres Afstand fra det Maal, som de *alene ved Troen* paa Jesus Kristus kan naa. –

Saa bliver Spørgsmaalet, om *vi* har noget med Loven at gøre. Og her er jeg enig med Dig, at saasandt vi har med vor Samvitth. at gøre, saa ogsaa
 25 med Loven; ti Samvitth. er *vor* Lov. Men det gaar ej an at *forvandle* Loven til et Evangelium (som Du egentlig gør). Ligeledes er det en meget vanskelig Sag at prædike Loven for andre, hvortil da Herrens Vidner heller ikke ere satte. Men ligesom *min* Samvitth nærmest kun vidner *for mig* og om *mig*, saaledes er det ogsaa for mig selv og paa mig selv jeg anvender Loven; jeg ser
 30 mig selv i Spejlet. Og det er et virkelig godt Raad, Luther giver, at man skal se sig i Spejl paa de 10 Bud ("ikke fordi Moses har givet dem, men fordi de ere besser gefasst, end Hedningerne har kunnet gøre det"); ti jo bedre man ser at man er en Synder, des bedre kan man tro paa Syndernes Forladelse, og jo bedre man gør det, des lettere kan man føre et kristl. Levnet.

35 Dette være nu nok derom for dennesinde. Vær nu skikkelig og lad snart høre fra Dig. – Gud være med Dig og Dine i det nye Aar.

Din
 Skat Rørdam

55. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. d 26 Jan. 68.

Gamle Ven.

5 Den Løbeseddel fra Gylling Præstegd, som Lindberg har meddelt mig, har været mig til en ganske ualmindelig stor Glæde; og jeg skriver derfor Dagen efter at have modtaget den (hvilket jeg haaber Du kan indse, vil sige noget), for at sende Dig mine bedste og hjerteligste Ønsker om Lykke og Velsig-
 10 Dig og Din Fæstemø. Jeg kender hende jo ikke, ved Du, og den Oplysning at hun har det aldeles ulastelige Navn Johanne Holm, gør mig naturligvis ikke meget klogere; men jeg er sikker paa Dig, min gamle Ven, at Du har gjort et godt Valg, eller rettere sagt, jeg har den visse Tro til vor Herre, at han har ledet Dig paa ret Sti i dette Stykke, og ført Dit Hjerte til det rette
 15 Valg. Hils Din Fæstemø saa venligt fra mig; jeg haaber, vi skal faa Lejlighed til personligt at blive gode Venner.

Af Løbeseddelen kan jeg forøvrigt slutte, at Din Fæstemø synes overmaade godt om Dig, saa godt, at hun endog beundrer Dit udvortes Mskes Skønhed, hvilket jo er et ikke ringe Vidnesbyrd om Kærlighedens Storhed
 20 og Styrke. Jeg slutter det deraf, at Du finder Dig foranlediget til en ikke umærkelig Hentydning til min Næses vel udviklede Skikkelse. Skønt denne Hentydning øjensynlig er gjort i en noget hoverende Tone (den ligger nemlig aabenbar deri: ”havde han dvs. S. R. saa dejlig en Næse, som min Kæreste siger at jeg har, saa vilde han være en anderledes køn Person”), og
 25 skønt den røber en mærkelig Uvidenhed om, hvilken Legemsdel der er Mandens ypperste Prydelse – alle Kendere er nemlig enige om at det er Næsen; og af det gode kan man aldrig ell. vanskelig faa for meget – skønt alt dette er saa, saa kan jeg dog saare vel tilgive Dig saavel denne Uvidenhed som hin Hoveren, i Betragtning af den Glædesrus, Du sagtens befinder Dig
 30 i; det har været mig saa stor en Glæde, at Du er bleven forlovet, at jeg ikke skulde fortryde paa eller forarges over, om Du vilde beskyldte min Næse for at være altfor kort, eller sige at jeg sletingen Næse havde.

Du er jo ellers et ret fornuftigt Mske, som i Tidens Løb er bleven nogenlunde godt oplært. Jeg skulde nu da tro, at Du ved, hvad der er alle
 35 *retsindige* Kærestefolks *Pligt*, at besøge deres gode Venner og vise sig fra den mest fordelagtige Side ved at gøre Besøget langt. Item haaber jeg, at Du har gjort den Erfaring, at Fasangaarden er et Sted, hvor man faar baade at sidde og ligge paa. Eller med andre Ord: Kom nu med din Kæreste og besøg os, som et skikkeligt Mske. Du ved, at I er hjertelig velkomne.

Jeg har hørt, at Du i Anledning af Din Forlovelse er kommen i en meget

vidtløftig og hyppig Korrespondance, saa Du er vel nu mest tilbøjelig til ganske at forsømme Dine gode Venner. Imidlertid kan Du dog nok faa Tid til at svare paa en Lykønskings-Skrivelse, hvilket jo er ethvert velopdragent Mskes Skyldighed, saameget mere, som Du maa indrømme at den
 5 Melding jeg har faaet angaaende Din ”Forandring”, i formel Henseende lod adskilligt tilbage at ønske. Jeg har kun daarlig Tid idag, og agter derfor nu at standse. Dog vil jeg melde Dig, hvad der vil glæde Dig, at de to sidste Prækener, Grundtvig har holdt (den idag og sidste Søndag), har været ganske fortrinlige og i alle Henseender kunde stilles ved Siden af hans
 10 bedste Prækener i gamle Dage. Han er dog en mærkelig Kæmpemand.

Lev saa vel, min gode gamle Ven. Min Kone sender Dig sin hjertelige Lykønskning. Gud give Dig og Din Kæreste al den Velsignelse som han har knyttet til Mands og Kvindes Forening i Jesu Navn.

15 Din
Skat Rørdam

56. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[9/5-1868]

20 Kære Ven.

Rigtignok har Du indtaget en ualmindelig tilbageholden Stilling overfor mine sidste to Breve, saa Du ikke engang synes at have indset det usømmelige i at undlade at sige Tak, naar Du modtager en Lykønskning, tilmed naar samme kommer fra et godt Hjerte. Men da jeg dog har nogen
 25 Grund fra fordums Dage til at antage, at Din haardnakkede Tavshed ikke har sin Grund i et ondt Hjerte, men snarere i et overvættets fuldt Hjerte, som er saa optaget af sin nye Fæstemandige Tilværelse, at det ikke kan udtale andet end fæstemandige Følelser, der billigvis fortrinsvis bør forbeholdes ens Fæstemø: – da jeg altsaa antager dette, vil jeg ikke af Din
 30 Tavshed lade mig afholde fra at forsøge at faa den brudt.

Først vil jeg bede Dig om en Tjeneste. Jeg har, som jeg rimeligvis har skrevet Dig til, i det sidste Aarstid endelig gjort Alvor af en længe næret Tanke, at skrive en Religionslære for Seminarister, og jeg er nu ikke langt fra at være færdig med den. Nu vilde jeg bede Dig, om Du vil læse
 35 Manuskriptet igennem, inden jeg lader det trykke. Det er i sig selv ikke noget let Arbejde at skrive en saadan Bog, især naar man ved, hvorledes de Læsere, den nærmest er bestemt for, naar de have Tillid til Forfatteren, ere tilbøjelige til at tage hvert Ord som uryggelig Sandhed. Og det vilde være mig en tung Tanke, om jeg skulde føre nogen paa Vildspor ved en slig Bog. Dertil kommer, at jeg ogsaa gerne vilde have samme Bog saa god som

mulig. Den vil jo upaatvivlelig blive vejjet paa adskillige ikke ganske venlige Vægtskaale, og jeg gad nok gøre dem det saa svært som muligt at finde den for let; – ikke nærmest for min egen Skyld; thi jeg er jo nu engang en Kætter og bliver vel hverken tungere eller lettere, hvad jeg saa skriver, men for den
 5 sande og sunde Kristen-Oplysnings Skyld, som jeg haaber at denne Bog skulde – ikke forsvare, men – klare for en og anden, som er villig til at se Sandheden. – Derfor vilde jeg gerne have et forstandigt Mske, som kan se Sagen med samme Øjne som jeg selv, til at gennemlæse Bogen, inden den kommer frem; og jeg ved ingen bedre end Dig. – Altsaa: har Du Tid og *Lyst*
 10 til at gøre mig denne Tjeneste? Hvis Du ikke har det, skal Du ikke sige Ja; ti isaafald venter jeg ikke, at min Bog vil vinde stort derved, om den overhoved vil vinde. Svar mig nu som en god gammel Ven ligefrem herpaa.

Dernæst er der et Par Sager, som jeg nok gad høre Din Mening om. Det er ogsaa Spørgsmaal, som tildels ere fremkaldte af samme Lærebog, men
 15 som dog ogsaa har almindelig Betydning. – Jeg tænker, Du ogsaa er inde paa den Tankegang om Kirken, som flere Gange i den senere Tid er kommen til Orde fra vor Side: Kristi Kirke er i Folkekirken, men Folkekirken *som saadan* er ikke Kristi Kirke. Jeg har nu i et Aarstid eller to været af samme Mening, der, set alene for sig, er saa overmaade simpel og
 20 fattelig, at den blot derved synes at godtgøre sig som den ene rette. Jeg har sagt som saa: Kristi Rige (Kirke) er et *aandeligt* Rige, alene hvilende paa det usynlige Ord; og det er kun der, hvor det troende Hjerte modtager dette Ord, ti kun der er Xtus isandhed ”Herren”. Under sin historiske Udvikling er den kristl. Religion bleven Folkereligion og Folkekirker. Men disse
 25 Folkekirker hvile ikke (som saadanne) paa Ordet, men paa allehaande udvortes efter Tidens Tarv vedtagne Skikke og Anordninger. Om Folkekirkkerne er det sandt: de occultis non judicat eccl.; men Kristi sande Kirke lige tværtimod ser blot hen til occulta dvs. til Ordet som lever i Hjertets skjulte Mske. – Derfor er Folkekirken en ”borgerl. Indretning” o. s. fr. – Og
 30 videre: altsaa er der mangfoldige af Folkekirkens Medlemmer, som slet ikke høre til Kristi Kirke; ti til den hører kun de *troende* døbte, til hin høre alle de døbte. Vi kan alts. ej afgøre, hvem der hører til Kristi Kirke, Herren alene kender sine. –

Saaledes har jeg, som sagt, tænkt og talt i længere Tid; og at Tanken er
 35 *klar*, er uomtvisteligt, mener jeg; men er den ogsaa *sand*? Først. Hvad vil heraf følge? Kristus har betroet *sin Menighed* dvs. sin troende, sande M. – sine Indstiftelser, formedelst hvilke han udbreder og opholder sit Rige. Kun den der hører til Kristi Kirke, kan forvalte dem; men hvis en Tyrk ell Hedning forvaltede dem, er det ikke længer Herrens Indst., men tomme Ceremonier. – Men naar nu de Medlemmer af Folkekirken, som ikke tro,

men kun have den udvortes Bekendelse (hypocritæ et mali), slet ikke høre til Kristi Kirke, men ere ligesaa fremmede for den som Tyrker og Hedninger, – kunne saa *de* forvalte Kristi Indst.? Konsekvent maa man aabenbart svare Nej og blive Kragballianer. Og naar nu Daaben er ligesaa
 5 nødvendig til Salighed og til at høre til Kristi Rige, som Troen: hvem ved saa, om han er en Kristen?

– Item. Til at komme ind i Kristi Rige hører Troen, og kun den troende hører dertil. Den som ikke tror staar helt udenfor. – Men naar nu et Mske senere bliver vant, skal han saa ikke døbes med den rette Daab, eftersom
 10 den forrige jo var betydningsløs, fordi Troen manglede? Grundtvig har i det sidste Par Aar (dog ej efter sin Sygdom, saavidt jeg mindes) ofte talt saaledes om Daaben, som om den slet ikke gav noget, uden Troen var der osv. Jeg gik i den Anledning engang hen til ham og spurgte: Kan man sige, at den som ikke tror, bliver genfødt i Daaben? Svar: Nej. – Altsaa er det da
 15 forkert, naar vort Ritual uden videre siger: Den Gud som nu *har* genfødt dig etc.? Ja det er yderst misligt og kun sandt under Forudsætning af Troen. –

Hvad sker der da med den der bliver døbt uden Tro? *Slet ingen Ting.* – Men naar nu et saadant Mske senere bliver vant til Troen, har han saa Ret til
 20 at tilegne sig Daabspagten? Svar: Ja det er det forunderlige, at Gud alligevel lader sin Daabs Naade staa ved Magt. Det kan være omtrent 1½ Aar siden jeg havde den Samtale, og den indprentede sig dybt i min Sjæl, skønt jeg dengang indskrænkede mig til at ”notere” den, som saa meget andet jeg har hørt af Gr., og ikke har kunnet gaa ind paa strags, men dog siden lidt efter
 25 lidt er vokset ind i eller op til. –

Nu først i den allersidste Tid er det gaaet op for mig, i hvilken nøje Smhæng den staar med Gr’s Opfattelse af Forholdet mellem Kirke og Folkekirke. Men hvad selve Meningen angaar: maa man da ikke sige, at det ikke er blot ”forunderligt” at Gud under saadanne Omstændigheder kan
 30 lade sin Daabs Naade staa ved Magt, men det er meningsløst eller rettere, selvmodsigende, at han kan lade en Naade staa, som slet ikke er bleven en Naade? Jeg skønner ikke andet, end at der kun er ett Skridt herfra til Gendøben. – Naturligvis maa af denne Tankegang videre følge, at de uværdige Gæster ”slet ingen Ting” faa ved Nadveren. – Jeg skal ikke
 35 opholde mig ved flere af de Følger, som deraf kunde udspringe; de nævnte forekommer mig tilstrækkelige til at vise, at det Spor man er kommen ind paa, er det reformerte.

Men hvorledes stemmer dernæst denne Lære med Skriften? Lignelsen om Fiskervoddet siger sikkerlig: De raadne Fisk ere ogsaa i Voddet (= Himmerriges Rige = den hell. alm. Kirke). 2 Tim. 2,20. ”Det store Hus”,

er det ikke ogsaa = den h. alm. Kirke? og *i* dette Hus er ogsaa
 οκεύη εις ἀτιμίαν. – Jfr. Matt. 13, 41. ”de skal samle Udaadsmænd
 ἐκ τῆς βασιλείας – altsaa indtil Verdens Ende have de været ἐν τῇ βίῳ. –
 Item, naar Pavlus 1 Kor. 12, 3 og Johannes, 1 Jh. 4, 2 tale om det
 5 Vidnesbyrd, formedelst hvilket den Hellig Aand vidner, og som er *af* Gud,
 saa henpege de *udelukkende* til det objektive Indhold; om Forkynderens
 subjektive Forhold til sin Forkyndelse tales ikke et Ord (denne have alle
 Sværmere derimod altid lagt al Vægten paa). Og siger ikke Herren selv det
 samme om de falske Profeter, der skulle kendes af deres Frugter, d. e. deres
 10 Ord (jfr. Mt. 12, 33)? –

Naar alt dette sammentages, er det saa ikke den bibelske Lære, som
 Augsb. Bekend. har: hypocritæ et mali *admixti* sunt ecclesiæ? medens den
 grundtvigske maa siges at lyde: Kirken er blandet ind i Folkekirken, dvs.
 imellem Hyklere og onde – omtrent som om Lignelsen havde lydt: en Mand
 15 saaede Hvede i en Klinteager. – Tidligere naar jeg talte om Kirken sagde jeg
 saaledes: Ved Daaben blive vi indlemmede i Kristi Kirke, og vi blive der
 virkl. genfødte; ti ingen *føder* sig selv, men han *fødes*. Men om den
 Naade, som saaledes virkelig er *givet* os med Navns Nævnelse, altsaa saa
 paalideligt som nogen aandelig Gave kan gives, – om den kommer os
 20 tilgode, det kommer an paa, om vi ”modtage det indplantede Ord”. Ordet
 bliver saet i vort Hjerte ved Daaben, og kan som et andet Sædekorn længe
 beholde sin Spirekraft, selv om det ej strags kommer i Vækst. Derfor hører
 hver døbte til Kristi Kirke, i hvem denne Ordets Spirekraft endnu ikke er
 udslukt (dvs. som ej har syndet mod den Helligaand). Og deraf følger da, at
 25 vi maa regne enhver, som ikke aabenlyst fornægter sin Daabspagt, til Kristi
 Kirke, og at altsaa ”Hyklere og onde” ere blandede ind i Kristi Kirke,
 ligesom de raadne Fisk ere blandede mellem de gode i Voddet, og Klinten
 mellem Hveden paa Ageren (Du maa nemlig lægge Mærke til, at de Tjenere
 som vil rykke Klinten op, *ikke* er Msker, men de er aabenbart de samme
 30 som Høstfolkene dvs. Englene). Dette er den Lære som Luther førte. –

Naa, tænk nu derover. Ja Du har vel ogsaa ved de sidste Dages
 Tildragelser haft god Anledning til at tænke over Kirke og Folkekirke m.m.
 Jeg har under alle de mange Skriverier og Taler derom følt mig saare vel
 tilpas, menende at have mit ganske paa det tørre, idet Grundtvigs Mening
 35 ganske tilfredsstillede mig. Men nu har de ovenanførte Betragtninger kastet
 en Brand ind i min Sjæl, som Du vel kan mærke, og jeg antager at jeg maa til
 at vende om. Men lad mig nu høre Din Mening om ikke altfor lang Tid; Du
 gør mig dermed en Vennetjeneste, ti Sagen ligger mig adskilligt paa Hjerte,
 og jeg ved ingen anden og bedre at forhandle Sagen med.

Vor fælles Ven Lindberg har altid svært ved at følge en andens Tanke,

særlig i denne Tid, da han af alle Kræfter samler til Rede (han skal have Bryllup 22 Maj). Og Grundtvig har jeg ingen Tillid til mere; det er Skrøbelighed med ham. – Der hvor jeg først blev opmærksom paa Vanskelighederne ved den moderne Grundtvigske Mening, var ude i et Konvent

5 hos P. Fenger (hvor jeg forøvrigt var ivrig Talsmand for det moderne), – baade han og Busk og min Farbroder, altsaa Grs *gamle* Venner, kunde slet ikke komme ind paa andet end den gammeldags Tankegang (dvs. den lutherske), skønt de havde god Vilje til at følge med i det nye. Dengang lo jeg egentlig deraf i mit Hjerte; men nu gør jeg det ikke mere.

10 Ved samme Lejlighed maa Du lade mig Din Mening vide om et andet Punkt. Hvem gælder den Aandens Vejledning, som Jesus taler om Joh. 16, 13-15? Apostlene alene, eller hele Menigheden? Jeg har hidtildags altid taget det som gældende hele Menigheden; særlig er det en ren Fornøjelse at udvikle Læren om den Helligaands Virksomhed udaf det Ord: ”han skal

15 tage af *mit* og *forkynde* eder” – sammenholdt med V. 8-11. Det er mageløs, hvor man klare hele Guds Naadeshusholdning ud fra dette Sted. Men jeg er bleven betænkelig ved denne Anvendelse ved to Ting. 1) V. 8 staar: han skal overbevise *Verden* dvs. Msker i Almh.; men v. 13 ff. han skal vejlede *eder* (Apostle) 2) ”de tilkommende Ting skal han forkynde *eder*” – kan det gaa

20 paa *os* dvs. paa mig og Dig og hvem der ellers lytter til hans Røst i Jesu Ord?

Jeg kunde forresten have stor Lyst til at se Dit gamle Ansigt igen og tale med dig da især. Jeg kunde have største Lyst til at gøre en liden Pintsetur til Gylling; men desværre er Magten ikke som Agten; ”ak Evnen er saa ringe”, er jeg desværre nødt til at synge tidt og mange Gange. Men det falder mig

25 ind: skal Du ikke med til Lindbergs Bryllup? Så kommer Du da og bor hos mig. – Forøvrigt har jeg det rigtig godt og har Dag for Dag rigelig Anledning til at takke Gud for mangfoldig Naade og Glæde.

Jeg gaar nu og gør en og anden, om ikke mageløs, saa dog yderst fornøjelig Opdagelse ”ihvisomda”. En af de nyeste skal jeg dog meddele

30 Dig. – Det er jo klart at vor Herre nu i sin Ophøjelse fortsætter *hele* sit Mæglerembede, som han tiltraadte eller blev indsat i ved sin Daab, m. a. O. han er ogsaa nu ved Faderens højre, ”Præst, Profet og Konge sand”. Men han som er Ordet fra Begyndelsen, kan ikke udøve noget af sine Embeder uden ved Ordet. I sin Fornedrelses-Stand udrettede han alt ved Ordet. Sit

35 Profetembede udøvede han ved at ”vidne om Sandheden”. Sit Kongeembede ved at tale et Ord ”som skaber hvad det nævner”. Herom taler han Joh. 5, 21-25. Baade det at opvække døde og gøre levende og fremfor alt ”at holde Dom” er Kongens Gerning. Ligeledes er det et kongeligt Ord, naar [han] siger: Vig fra mig Satan! og naar han med et Ord (ikke med en Bøn som Profeter og Apostle) byder Dæmoner, Sot og Død, saa de fly. –

- Endelig hans Præstegerning. Den antager jeg man maa sige han udøver, idet han dels ved sin *Bøn* i Getsemane (jfr. Hebr. 5 μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς . . .), dels ved sit Ord paa Korset: Fader i dine Hænder befaler jeg min Aand. (Selvfølgelig er hans Ord som Præst og Konge altid ledsaget af, eller rettere uadskillelig forbundet med den tilsvarende Ger-
 5 ning). – Men nu i hans Ophøjelse. Der fortsætter han sit Profetembede ved at udsende sin Aand over sine Tjenere, saa de kan vidne om ham og bede i hans Sted (2 Kor. 5, 20): ”Kommer, ti alt er beredt”. Dette taler han nærmere om Joh. 7, 38 f. 14, 12. – Sit Præsteemb. fortsætter som vor
 10 Forbeder, Talsmd, og ogsaa dette gør han i sin Menighed ved at give dem en Bøn, som kan bedes i hans Navn, saa han beder med. – Endelig fortsætter han sit Kongeembede ved sine Sakramenter. Saaledes fortsætter han sit Mæglerembede netop ved det, han har ”budet” (Mt. 28, 20) sin Menighed og vi have i hans Indstiftelser ham selv med hele hans Frelsergerning. –
 15 Hermed hænger paa en Maade sammen en anden Betragtning, som jeg ogsaa har endel Glæde af. Jeg har altid haft adskillig Betænkelighed ved ”Læren om Saliggørelsens Orden” efter den sædvanlige Behandlingsmaade. Denne Adskillelse af Naademidler og Naadevirkninger er jo en Sag, der let vildleder og har gjort megen Fortræd. Men nu siger jeg saaledes: Alt hvad
 20 den Helligaand *giver* os i (Kristi Ord) Evangeliet, indbefattes i: *det evige Liv*; og alt hvad han derved virker (fremkalder) i os, indbefattes i: *Troen*. Men det har sig med det evige Liv som med alt Liv i Skabningen: det har 3 Hovedstadier: Undfangelse, Fødsel og Næringen med selve Livsvirk-
 25 somheden (Levnedet). Saaledes *undfanges* det evige Liv i os ved Evang’s Forkyndelse (Indbydelsen til Guds Rige. Her har vi saa ”Kaldelsen og Oplysningen” og den af Kristus indstiftede Forkyndelse). 2) Livet *fødes* ved Daaben (Genfødelse med dens subjektive Forudsætning Omvendelsen). 3) Livet *næres* ved Nadveren og udfolder sin nødvendige Virksomhed i Bønnen (Helliggørelsen). –
 30 Om samme ”Helliggørelse” er der forøvrigt en Del at sige, d. e. om dette Ord. Har Du lagt Mærke til, at det er et aldeles ubibelsk Begreb? Alle de Steder ἀγιαζεν bruges i N. Test., er det = at indvie, erklære for hellig, mHt. Begrebet = ”salve” i det Gl. Test. Og ἀγιασμός er neppe noget eneste Sted ”Helliggørelse” i det nuværende Skolesprogs Betydning, men =
 35 Helliggjorthed = Hellighed enten enstydigt med ”Genfødselen” eller med Herliggørelsen (uden Plet og Rynke osv. Ef. 5, 25). Mærkeligt er det, hvor ”Helliggørelse” har faaet den nu herskende Betydning, saameget mere som Luther i sine Katekismer bruger det i Betydningen: Meddelelse af Syndsforladelse og evigt Liv, altsaa aldeles efter den bibelske Talebrug. – Hermed mener jeg naturligvis ingenlunde, at det Begreb, man har tillagt Ordet

ἀγίασμός, skulde være ubibelsk. Langt fra. Det kaldes: at føre sin Hellighed til Maalet (2 Kor. 7, 1) – Fornydelse Rom. 12, 1. Ef. 4, 24, at blive i Kristus, blive i hans Ord o. m. dl. (alts. hvad Luther kalder: Opholdelse i Troen).

Jeg blev ved denne Betragtning om Helliggørelsen afbrudt i hvad jeg
 5 sagde om Saliggørelsens Orden, og jeg vil dog føje noget til, for at Du ikke skal finde det usammenhængende. – Medens Livet hos voksne, der ved at leve i Synden have fjernet sig længer fra Gud, først maa undfanges ved Forkyndelsen, saa er selve Daabsordet tilstrækkeligt til at ”kalde” et Barn paa Grund af dets større Modtagelighed (Mark. 10). Og hvad Troen angaar,
 10 da gennemløber den ogsaa de tre til Livsudviklingen svarende Trin: først den historiske Overbevisning 2) Modtagelsen af Ordet 3) Livet i Ordet. –

Nu maa Du imidlertid have nok af mine ”Opdagelser” for denne Gang. Det er nu egentlig Daarlighed at skrive om sligt, naar det endnu ikke er
 15 blevet rigtig fuldbaaret; men jeg tænker, at Du kan finde Sammenhæng og Tanke deri endda. Hvad siger I derovre til Valgmenighedslovens Gang? Det er ikke stort, kanske slet intet der er vundet ved en saadan Lov; men i alle Fald har dog Surmuleriet og Højkirkevæsenet lidt et lille Nederlag, og jeg tror ikke, man har Ret at sige, som jeg har hørt udtale, at vi maatte langt
 20 heller have slet ingen Lov end den nærværende (dette siges ogsaa at være Grundtvigs Mening). – Vor nuværende Kultusminister har forøvrigt ved Forhandlingen sidste Gang i Folketinget udtalt sig saaledes, at hvis hans Ord skal gælde som Rettesnor for hans Eftermænd (hvad de pleje at gøre), saa vil denne Forandring: ”hvis der er Trang kan Ministeren” etc. ikke faa
 25 nogen Betydning. Han mente nemlig, at det at 20 Familier androg om en Præst, vilde være et for enhver Minister afgørende Vidnesbyrd om, at der var Trang forhaanden. – Han er en rigtig skikkelig og hæderlig Mand, samme Minister, og har meget gode Grundsætninger i flere Retninger, er heller ikke nogen Fjende af os; men Minister burde han visselig aldrig have
 30 været, eller ialfald kun ”Sommerminister”.

Saa lev nu vel for denne Gang; jeg vil nu indtil videre leve i det Haab at se Dig herovre i denne Maaned, i hvilken Fasangaarden ikke er noget uskønt
 35 Sted at være. Hils Din Slægt venligst. Din Søster Nikoline har jeg set nogle enkelte Gange; men hun har ikke været til at formaa til at komme herud. –

Fasangaarden 9 Maj 1868.

Din
 Skat Rørdam

Det vil kanske interessere Dig at vide, at nu er det afgjort, at Rudolf Schmidt er den Gb som skrev ”R Nielsen og den Grundtv. Ansk.”

57. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling d. 19 Maj 1868.

Kjære Rørdam.

5 Jeg vil ikke vise mig din Forsonlighed uværdig ved Forsøg paa at retfærdiggjøre min "tilbagetrukne Holdning"; dit smukke Lykønskingsbrev havde ganske unegteligt fortjent skyndsomt Svar, men jeg kan dog sige til din Trøst, at jeg og min gode Ven hersteds har frydet os ganske særdeles derved. Naar du med Fru Nørregaard sendte mig den Hilsen, at jeg er en

10 "Tørvetriller", saa maa jeg lade det uafgjort, om du har udtalt dette Ord saaledes som hun afleverede det, men i hvert Fald bemærke, at det hedder "en Tørtrille" og har Intet at gjøre med at trille Tørv; men hvordan din Mening nu end har været, saa antager jeg dog, at mine seneste Fataliteter ikke have fremmet det Tørre men snarere tjent som blødgjørende. Du er

15 imidlertid ikke den Eneste, der fandt det upassende, at jeg opsatte at svare dig, thi min Kjæreste, som havde funden saa særdeles Smag i dit gode Brev som i dit smukke Billede, hvor den fremspringende Næse viser sig i al sin Glands, hun har uafsladelig mindet mig om dog endelig at træde ud af min Uvirksomhed. Fra adskillig Kant er jeg saa da nu bragt saa vidt som jeg

20 er, og dit Brev, som jeg fik sidste Torsdag, jog mig op som et sidste Varskud. –

Jeg ved meget vel, at du i længere Tid har gaaet frugtsommelig med Lærebogen for Seminarister, og jeg ønsker rigtigt, at den maa lykkes efter sin Bestemmelse. Da jeg sidst talte med Svendsen i Jælling, talte vi om en

25 saadan Bogs Tilvebringelse; han havde selv tænkt paa at skrive en saadan under Navn: "Gudsordets Historie", altsaa en christelig Dogmehistorie i Lys af det *levende* Gudsord. Jeg tror, at Birkedal for en Del havde afholdt ham fra at gjøre Alvor af dette sit Forsæt, idet han foregav at have en saadan Bog under Arbejde, men hvad der nu er udkommen fra ham, kan jeg, uden

30 at have læst Bogen ordentligt, dog slet ikke ansee for tjenligt i angivne Øjemed, nemlig for Seminarierne. Hvordan nu din Bog er indrettet, har jeg intet Begreb om, og Indretningen er ikke det Mindste her; du har da nok havt din Opmærksomhed henvendt paa at undgaae Alt, hvad der hedder *Tørhed*, thi det er en uafviselig Fordring til enhver Bog, der skal gjøre

35 Nytte i vor Tid og vor Kreds. Derfor maatte en saadan Bog skye det *Sønderlemmede*, det Mangededdede, men tværtimod stille sig det Sammenhængende som Formaal og overlade Meget til den, der skal være Lærer og benytte den.

Men da mine Meninger om, hvordan Bogen bør være indrettet, nu ingen Indflydelse kan have paa, hvordan din er indrettet, saa vil jeg holde disse

Ønsker hos mig selv og skride til Erklæring om det Forslag, som du gjør mig til at gennemlæse den, før den gaar i Trykken. Du nærer vist ingen Tvivl om, kjære Rørdam, at jeg har *Lyst* til at vise dig enhver Tjeneste, der ikke gaar over min Evne, og fra den Side maa du gjøre Regning paa *Lyst*;

5 hvad derimod *Lysten* til at gennemlæse og betænke din Bog angaar, da kan jeg egentlig Intet sige derom, thi det kunde jo tænkes, at det ikke blev blot til *Lyst*. Vi kan jo nok have meget Fællesskab og har det Gudskelov i det Vigtigste, men forsaavidt jeg har dannet mig en Forestilling om *Sammenhængen* i den guddommelige Aabenbaring og Frelsesforanstaltning, saa

10 falder den dog neppe sammen med din, og min Evne til *med en god Villie* at sætte mig ind i en Andens Tankegang er meget begrændset; hvad der her skulde hjælpe over Vanskeligheden vilde vel især blive den Kjærlighed, jeg ved, at jeg har til dig og dermed alt dit. Vil du derfor forud vide, om du kan gjøre Regning paa *Lyst*, saa maa jeg svare, at jeg ved, jeg har *Lyst* til at *tjene*

15 *dig* med hvad jeg kan. Om saa denne tiltænkte Tjeneste vilde blive Andet end en Bjørnetjeneste, det har jeg ikke større Udsigter til at vente end det synes, du selv har; skal jeg gennemlæse din Bog med god Villie og med Øje for det Gode, og uden Saadant Øje kan man jo ikke opdage de Mangler, der muligvis kunne være at rette, da vil jeg ønske, den ikke maa smage af

20 ”gammel Lutherdom” – thi den har jeg ingen Smag for.

Du har jo vel imidlertid ikke Bogen i et sammenhængende Stykke, saa hvis du synes, kunde du jo gjøre Forsøg med en lille Part, og saa see, om hvad jeg kan have at bemærke dertil, kan betragtes som værdiløst eller ikke. Men det veed du nok, at det er et vanskeligt Arbejde virkeligt at hjælpe en

25 Anden, naar det skal være med Mere end med Hænderne, og du ser nu nok, at jeg ikke tiltror mig selv usædvanlige Gaver i denne Retning, men har egentlig kun den gode Villie at tilbyde. Jeg kan egentlig ikke sige, at jeg har *Lyst til at læse Bogen*, thi saa maatte jeg vide Noget om dens Indretning og hele Natur, – men min *Lyst*, som du kan regne paa, er til at være dig til

30 Tjeneste, og da du har skreven den, kan den vel ikke være helt ulystelig. Nu faar du saa at gjøre, som du tror at kunne være tjent med.

Hvad dernæst angaar Forholdet mellem Herrens Kirke og Folkekirker, da er jeg i den heldige Omstændighed aldrig at have været inde paa, hvad du kalder den ”simple og fattelige” Antagelse, at Folkekirken er en *blot*

35 borgerlig Indretning. Jeg har ikke kunnet billige den grundtvigianske Tale derom, særligt vor Ven Lindbergs, hvorvel jeg mener, at Grundtvigs Mening har noget Mere paa sig. Vi havde her ifjor et Lægmandsmøde til Klaring netop af dette Forhold, og jeg stod der saa temmelig ene mellem en Del varmbloedige og hastigsindede Personer, og den ”simple og fattelige” Anskuelse egner sig særdeles for hastige Folk; det er saare nemt at gjøre

Skjel mellem dem, der kun er Døbte, og dem, der tillige er kommen til bevidst Tro, thi de Sidste falde jo sammen med de Opvakte, ”de Hellige”, og man har saa en kjendelig Grændse mellem begge Riger. Jeg stod ene med min Mening, men tror, at den endda holdt sig ganske vel, og det glæder mig at see, at den i adskillige væsentlige Henseender falder sammen med din.

Naar der tales om Folkekirke, da mener jeg, man paa Forhaand bør skjelne mellem to Ting, 1) dem der *høre til Folkekirken*, 2) de Love, Anordninger og *Indretninger*, som finde Sted i og gjælde Folkekirken. Under Forhandlingen blandes disse to Hensyn stedse, saa at man viser, at Folkekirkens Love og Indretninger ikke er christelige, og at derfor den og Christi Kirke ikke falde sammen. Det kan vi nemt enes om, at ikke Alt hvad der har Gyldighed for den danske Folkekirke, ogsaa har Gyldighed for den alm. Kirke; for denne sidste gjælder jo kun den almenkristelige Grundlov, i alt Andet Frihed; i den Henseende falder Herrens og Folkets Kirke derfor ikke sammen; thi hvad der er ufravigelig Lov i den ene er det ikke i den anden. Men dog er her at agte, at i *vor* Folkekirke er hidtil Guds Kirkes Grundlov ogsaa *faktisk* anset for Grundlov, saa Ingen er optaget i den uden efter denne Grundlov. Naar derfor Spørgsmaalet bliver, om de, der *virkeligt* høre til Folkekirken, ogsaa høre til Herrens Kirke, da kan jeg ikke Andet end sige Ja; thi jeg kan ikke see Andet, end at de, der *vitterligt og aabenbart* fornegte deres Daabspagt, de høre heller ikke til Folkekirken. Det er vor Pligt som Præster i Folkekirken at betragte dem som Frafaldne, thi vi optage Ingen uden paa disse Vilkaar, og kan altsaa heller ikke folkekirkeligt gjøre Regning paa dem længer, end de vedkjende sig dem. Da Folkekirken døber med Jesu Christi uforfalskede Daab, saa kan jeg ikke fravige, at de, der *optages* i den ogsaa *optages* i den sande Kirke; men det kan vel være, at Folkekirken bliver ved at vedkjende sig saadanne, der ikke længer hører til Guds Kirke, men deri gjør den Uret efter sin egen Lov, thi en aabenbar Fornegter af Folkekirkens Daabspagt kan heller ikke den vedkjende sig uden at modsige sig selv. Hvad angaar *Hyklere*, da kan vi ligelidt dømme om dem fra et folkekirkeligt og et almenkirkeligt Standpunkt; vi maa som Grundtvig selv siger, ganske ”holde os til og være fornøjede med det *smukke Skin*, da Ingen kan see Nogen længer end til Tænderne”. –

Jeg betragter derfor Folkekirkens *virkelige* Medlemmer for ogsaa at være Christi Kirkes Lemmer; men ingenlunde *Folkekirkens Forfatning* og Indretninger for at have nogen christelig Gyldighed i og for sig. Men alligevel kan jeg ikke overse, at det er ved Guds Foranstaltning, at hans Rige er kommen til os i den Skikkelse, som sket er, og at det *hidtil*, efter de

historiske Forhold, har været den tjenligste, – ligesom ogsaa alt dette ikke er idel Ugudelighed men hænger sammen med Grundtvigs Betragtning af de *historiske Folkekirker*, saa navnlig den *nordiske Folkekirke* ogsaa maa kunne have sit Ejendommelige, der uden at være almenchristeligt, dog er

5 *folkechristeligt*, har sin Berettigelse ikke blot som *borgerlig Indretning*, men ogsaa som *folkekirkelig Indretning*; og Kirken er jo nu en Gang gaaet gj. Verden som ejendommelig for hver virkelig *Folkekreds*, saa med det Samme den har fastholdt det Grundvæsentlige grundvæsentligt ens, har den

10 udfoldet det paa forskjellig, men dog christelig Vis, ligesom hvert enkelt Menneske har det, der er nødvendigt Christeligt (christl. Pligt) for ham uden at være det for Andre.

Men ligesom den Enkelte har, om jeg saa maa sige, sin *christelige Forfatning* udenom det Almenkristelige, som han ikke kan afføre sig uden at afføre sig det Hele, – medens denne *Udenoms-Verden* dog *forandres*

15 under hans christelige Udvikling til stedse *større Frihed* (jfr. Paulus og den ufri Jødekristne), saaledes synes jeg ogsaa, at man meget vel kan tilkjende de folkekirkelige Indretninger en christelig Betydning med det Samme man ønsker dem lempede efter Tidens Tarv. Om Forholdet mellem Herrens Kirke og den virkelige Folkekirke tror jeg derfor, vi meget vel kan enes;

20 kun vi fastholde, at hvad der ikke *virkeligt* hører Folkekirken til, bør den heller ikke vedkjende sig og gjør det kun formedelst Sløvhed og Skjødesløshed, og at *Hyklere er Herrens Menighed* (jeg siger ikke Herren selv) altid nødt til at betragte som *Sine*. –

Men derimod lader det til at være nogen Uoverensstemmelse mellem os

25 angaaende Naademidlernes *Virken*, idet det synes, som du antager at de ogsaa virke *uden Tro*. Her er jeg rigtignok enig med Grundtvig, at *uden Tro* fra Menneskets Side virke de Intet, og jeg har den Overbevisning, at vi vilde ogsaa blive enige med hinanden om det Samme, især hvis vi kunde *tale* sammen derom, hvis vi da ikke allerede i Grunden er det og jeg kun har

30 misforstaaet dig. Men det har jeg dog nok neppe, naar du virkelig har kunnet spørge Grundtvig, om Daaben kunde gjenføde en Vantro og forundre dig over, at han sagde Nej. Jeg kan ikke gaae ind paa at nogen *aandelig* Gjerning kan foretages med os uden Tro, men man fastholde at her forudsætter *Aand* altid *Hjærte*, og at Aanden kan ligesaa lidt udrette Noget

35 med en Steen som med et Mensk., der intet Hjærte har; og det er jo *Aanden*, der udretter Alt i Naademidlerne, og det er jo *Hjærtet*, han vender sig til om Tro. –

Nu gaar jeg ud fra, at Mennesket er skabt med et Hjærte, der *kan troe*, og at naar Hjærtet er ødelagt saa vidt, at det *kan ikke troe*, saa er det fortabt. Jeg gaar fremdeles ud fra med Augustin, at ”Børn staae den Helligaand

mindst imod”, og at netop derfor siger Vorherre om dem, at Himmerige hører dem til, fordi *deres Hjærte* er bedst skikket *til at troe*; og naar jeg siger, at Barnehjærtet er bedst skikket til *Tro*, saa vil det naturligt sige: paa *barnlig (ubevidst) Viis*. Herom vil du finde fortræffelige Udtalelser af

5 Luther i hans Skrifter mod Gjendøbere, der paastode, at smaa Børn kunde ikke troe, idet Luther slaaende paaviser, at Smaaabørn maa kunne troe allerbedst, siden de er de Største i Himmerige, og at Vorh. aldrig kunde have befattet sig med at velsigne smaa Børn, saa smaa at de *bares* til ham, naar ikke Barnehjærtet netop ubevidst var rig paa *Tro*. Og Troen er jo ogsaa

10 kun *Modtageligheden* (το ὄργανον ληπτικόν); vi er saa fristede til at regne *Bevidsthed* med til Bestemmelsen af *Tro*, og faae dermed Børn skubbet helt udenfor; men da *Herrens Velsignelse* umuligt kan *modtages* af Mennesker uden med et *troende Hjærte*, saa maa Børn kunne troe. Jeg gaar nu ud fra, at *alle smaa Børn kan troe*, og at dem kan den HA. derfor komme til Rette

15 med, dem kan han *gjenføde*, thi de staae ham mindst imod, – og der er nok altid Noget hos Mennesket, som Aanden maa overvinde, naar han skal virke i dem, men selv hos den mest Villige af Voksne er der Mere at overvinde end hos Barnet, som vi saa, at der var ikke Lidt at overvinde hos den *velsignede blandt Kvinder*.

20 I Sammenhæng hermed anser jeg det for en *guddommelig* Naadesforanstaltning, at da Kirken kom ind i de folkekirkelige Vaneformer, da Guds Rige mere og mere blev draget ned i jordiske Klæder, saa blev *Barnedaaben* almindelig – thi den *folkekirkelige Daab*, anvendt paa Alle, med en vis Tvang selv om kun Vanens, kan kun bevare sin Charakter som

25 Naademiddel i Skikkelse af *Barnedaab*. Var Folkekirkens Daab ikke *Barnedaab*, saa vilde den i Almindelighed være et Skin, thi de Fleste af Folkekirkens Medlemmer vilde ikke kunne døbes i voksen Alder, da de saa vilde gjøre mere Modstand, end Aanden var istand til at overvinde. – At derfor Herrens Daab hele Christenheden over er bleven *Barnedaab*, og det

30 er jo ikke sket uden hans Styrelse, det anser jeg som et nyt Bevis for, at han vedkjender sig Folkekirken som sin Kirke, thi det forekommer mig at betyde saa Meget som, at Herren saa, at Folkekirken kunde ikke være Bopæl for *hans Aand*, altsaa ikke den *sande Kirke*, thi den sande Kirke er jo ensbetydende med ”den Helligaands Virkekreds”, – Folkekirken kunde

35 ikke være Aandens Virkekreds, naar ikke Daaben blev *Barnedaab*, thi naar han skulde finde sig i at tage *mod Alle*, saa maatte han tage mod dem som Børn.

Min Mening er derfor, at Aanden ved Daaben altid *forlanger Tro*, og kan uden den slet ikke udføre Gjenfødselen, men denne *Tro* finder han ogsaa hos Børnene, den han senere hen i Livet maa savne forat fortsætte sin

begyndte Gjerning. – Jeg har som Følge heraf slet ingen Betænkelighed ved at sige, at de *Vantro*, (dvs. virkelig Vantro) faae Intet i den *hellige Nadver*, thi jeg gad vidst, hvad de skulde faae, hvis de ikke kan *modtage det*; men dette fører nu ikke herhen og fordrer en langt længere Undersøgelse end her er Plads til. Men en saadan Betragtning af *Naademidlemes Virkning* beror paa *Guds Ord* og Menneskehjærtets Tro, har Intet med det Reformerte at gjøre, men er sund christelig (Marc. 16, 16). Gid vi kunde faae Lejlighed til at tale sammen derom, thi jeg er i den Henseende aldeles sikker i min Sag og ved mig saa fri for Calvinisme som dem, der rejste den største Bulder i fordums Dage for, at de *Uværdige* ogsaa æde Herrens Legem og Blod.

Angaaende Vorherres Ord Joh. 16, da nærer jeg ingen Betænkelighed ved at give dem den almindelige Anvendelse paa hele *Menigheden*. Apostlerne bør vi jo ikke betragte som et særegent Kuld, løsreven fra Menigheden, eller glemme, at vi staar i levende Fællesskab, i ”helligt Samfund” med dem *om Alt*. Aanden skal overbevise *Verden* og derved forstaar jeg dem, der er *udenfor*, ikke *Mensk.* i Almh; de skal overbevises om deres *egen Synd*, om *Jesu Retfh.* saa *Retfh.* findes kun hos ham, og om *Djævelens Dom*, saa med ham er *Dommen vis*. Det er jo ogsaa den *Overbevisning*, som *Verden* maa komme til, før den lader sig frelse. Derom skal den *overbevises*, – den skal ikke overmandes, overlistes, overraskes, overtales, overvældes, overfuses, – men overbevises. Men fra dem *udenfor*, der skal vejledes til det højst Nødtørfte, – vender H. sig til dem, som *er kommen* til ham, og dem skal Aanden vejlede til *den hele Sandhed* (πασαντην – ikke: *al*). Det gjælder da ikke blot Apostlerne, saa *vi* ikke skulle vente at vejledes til *al Sandheden*; det maa siges ligesaavel om hele *Menigheden* som om hver Enkelt i den. For Apostlerne faldt det nu sammen med, at han mindede dem om *Alt*, hvad Jesus *havde sagt*; paa den Maade tog han af hans og forkyndte dem; og paa den Maade forkyndte han dem ogsaa det *Tilkommende*, ja gik vel der endog ud over, hvad Herren *her* havde *sagt*, som i Joh. Aab., hvorvel vi ikke ved om Herren ikke alt i store Træk, i Lighed med Matth. 24, har meddelt dem Rigets Fremtidsløb.

Men naar det nu skal siges, som det kan med fuld Sandhed, om os, at han vejleder os til den hele Sandhed ved at tage af Jesu og forkynde os, da er det aabenbart ved at vejlede os til fuld Indsigt i den hellige Skrift. Ved at levendegjøre *dens Indhold*, hvad Herren har talt og ladet tale om det Nærværende og Tilkommende, tager han af Jesu og forkynder os – og deraf kan vi see, at han taler ikke af sig selv men af, hvad H. har sagt. Thi den *hele Sandhed* er aabenbaret i Skriften; den christelige Oplysning vil aldrig gaae *udover* men *ind* i den Hell. Skrift; men idet *Menigheden* som den Enkelte

føres tilbunds i den, vejledes den af Aanden til *den hele Sandhed*. – Aandens tredobelte Gjerning falder derfor saaledes: 1) at *overbevise* dem udenfor (enten til Frelse eller Dom), 2) at *vejlede* Menigheden til den hele Sandhed, – og dermed 3) at *herliggjøre* Herren i Vredens som i Barmhjer-
 5 tighedens Kar. –

Dit Syn paa Herrens Gjerning i Kjødet som i Aanden kan jeg vel billige; men det kommer mig dog for, at det tredobbelte Embede som Profet, Præst og Konge – er ikke nær saa frugtbart som de Synspunkter, hvorunder Herren selv i Evangeliet har fremstillet sin Gjerning. Denne Inddeling er jo
 10 ikke fra ham selv, som han i det Hele ikke yndede Inddelinger; den er dernest *ufolkelig*, thi den har den mosaiske, eller dog den jødiske Stat til sin Forstaaelses Forudsætning – og Ingen her, af Lægfolk at sige, kan Andet end misforstaae baade Præst og Profet. Men derfor kan nu Tanken være ligesand og taaler naturligvis godt at anvendes paa hans Virksomhed, saa
 15 længe *Naadens* Tid varer; men jeg tror, at Schemaet vil ikke vise sig mere frugtbart fEx i en Lærebog, hvor bekvemt det saa end kan være at lægge sine Tanker i, end det hidtil har vist sig i Dogmatikken; thi det vil ethvert andet Sted end iblandt Jøder vise sig ufolkeligt. –

Jeg har for en 4 Maaneder siden skreven til Lindberg og bedet ham om
 20 tale med en Boghandler i Kjøbenhavn om Udgivelsen af en lille Bog, jeg har forfærdiget, handlende væsentlig om Daabens og Nadverens *Virkninger*. Jeg har ikke hørt et Ord fra ham i den Anledning, og jeg ved nu ikke, om han enten slet ikke har faaet mit Brev, eller om han er saa optaget og betaget, at han ikke kan tænke paa Andet, og i sidste Tilfælde vilde jeg for
 25 visse Aarsagers Skyld bære over med ham. Deri, at han tav stille, saa jeg en Tid lang et Vink om, at jeg skulde beholde mit i Skuffen, men jeg gad dog nok vide, om han har faaet mit Brev denne Sag betræffende; og du vilde tjene mig med at spørge ham derom og enten drive ham til at svare mig eller selv ved Lejlighed lade mig høre, hvad han har funden ud. Jeg er ikke
 30 indbudet til samme gamle Ungkarls Bryllup og kommer der desaarsag ikke, hvad jeg da endelig heller ikke havde gjort, om jeg havde været buden. Jeg kommer kort sagt ingen Steder; min Faders Helbred, navnligt hans Humør, er ikke godt, og jeg kan ikke godt nogen Dag være hjemmefra. Jeg gaar jo saa i min Enlighed og tænker Et og Andet ud, som jeg jo gjerne vilde *tale*
 35 med dig om; thi at skrive er ikke engang en Nødhjælp, som jeg saa, da jeg skrev Lidt om mine Tanker om Lov. –

Vi fik da den sølle Valgmenigheds Lov, og jeg er kun glad ved den, fordi den er en sød Lugt i vore Bispers Næse og fordi den om 5 Aar *skal* gøres om; men ellers havde man da den Fornøjelse at see, at Frijs er en hæderlig Mand, og det er en Trøst i disse Tider, da Forhandlingerne om Sønderjyl-

land er lagt i hans Haand. Gid Vorherre snart vilde tænde lidt Lys for os i det hele Mørke.

Lev vel gamle, trofaste Ven; Vorherre velsigne dig og dine.

5

Otto Møller

58. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangd. 26. Maj 1868.

10 Kære Ven.

Dit Brev var mig til megen Glæde, særdeles fordi jeg af det kunde se, at Du ikke er gaaet ud af Dit gode gamle Skind, men i alt væsentligt er den samme som Du var i fordums Dage, hvad jeg næsten var begyndt at tvivle om. –

Først skal Du have Tak, fordi Du vil gennemlæse min Lærebog, hvilket
 15 jeg agter for en Vennetjeneste, ti det er aldrig morsomt at gennemgaa et Manuskript. – Jeg tvivler ikke paa, at Du vilde have skrevet Bogen anderledes; enhver maa nu i den Henseende indrette sine Sager som bedst han kan og forstaar, og jeg har naturligvis ikke kunnet gøre Bogen bedre og anderledes, end det faldt *mig* naturligt. Men jeg tror ikke det vil være af
 20 Vejen at sige Dig noget om, hvad min Tanke har været med Bogen.

Dens Bestemmelse er ikke nærmest at være en Lærebog, men jeg vilde hellere have den betragtet som en Læsebog dvs. en Bog som Seminarister o. lign. Folk kunde finde nogen Fornøjelse ved at læse i for at finde Oplysning (ikke blot til Examen, men ogsaa i Livet) om kristelig Tro og
 25 Levnet. Det havde været mig det kæreste, om jeg kunde have indskrænket mig til dette alene, hvorved jeg nok tror, at Bogen vilde være bleven noget ”*lystigere*” at læse. Men jeg har ikke kunnet blot tage Hensyn til det lystige, men har ogsaa maattet tage det *nyttige* med, hvis min Bog skulde blive saadan at den kunde bruges til Examensforberedelse. Og Du indrømmer
 30 sikkerlig, at det ikke er uden Betydning. Derfor har jeg indledet hver § med et kort Resumé, (som er bestemt til at trykkes med noget større Skrift), for at de som mene sligt fornødent, kunne have noget fast som Udgangspunkt ved Undervisningen.

Den efterfølgende videre Udvikling kunde da indeholde Vejledning til
 35 Samtale mellem Lærer og Lærling om det givne Emne. Af samme Grund har jeg ogsaa givet nogle Afsnit (især det om Loven) en udførligere Behandling, end jeg ellers havde været tilbøjelig til. Du maa altsaa gaa ud fra, at Du har for Dig en Læsebog, som tillige skal være tjenlig til Lærebog. Jeg har naturligvis stræbt at gøre den saa læselig og mskelig, som jeg har kunnet; men jeg føler godt, at den kunde være meget bedre i begge

Henseender. Imidlertid, en skelm den der gir mere end han har; og naar man al sin Tid har færdedes i Skolen, er det en vanskelig Sag at give en rigtig god Beskrivelse af Livet. Og jeg vil være Dig meget taknemmelig for ethvertsomhelst Vink til at gøre min Bog mere mskelig og læselig.

5 Du ytrer Frygt for at den skulde smage af ”gammel Lutherdom”, og den er maaske i en vis Henseende ikke ganske ugrundet, eftersom jeg paa en Maade staar paa samme Stade som de gamle Orthodoxe: som en troende Skolemester. Dog haaber jeg, at den Forskel skal være kendelig, at de betragtede dette Stade som det fuldkomne, medens jeg stræber at komme
10 bort derfra; og jeg har derfor gjort mig al Flid for at undgaa Tørhed, men ligesaameget for at undgaa alt løst Sludder og Skvaldren med Talemaader udenom Sagen, som desværre er almindelig nok i vore Dage, netop hos vore Venner (uden derfor at sige andre fri for det samme). –

15 Det Stykke, jeg nu sender Dig, er omtrent den første Halvpart; sagtens den, Du vil synes mindst om eller have mindst Interesse for. Naar Du faar det læst og skønner, at Du kan holde ud at læse Bogen tilende, saa lad mig det vide, saa skal Du faa Resten. Hvad Du har at bemærke, kan Du efter Behag skrive til i Margen *med Blyant*, eller maaske hellere paa et særskilt Papir. Forresten maa Du have Lov til at rette *alt* hvad Du synes, item
20 udslette og tilføje; jeg kan vel ikke love at ville følge Dine Rettelser altid, men skal villig og med Tak modtage og overveje dem alle.

Din Betragtning af Forholdet mellem Folkekirke og Kristi Kirke kan jeg godt forliges med; særlig glædede jeg mig over den Bemærkning, at Kristi Kirkes Grundlov ogsaa er Folkekirken Grundlov; ti det er jo Hovedsagen
25 og det som gør, at vi kan være Medlemmer af Folkekirken. – Men er dette saa, da er jo Folkekirken dvs. Kirkerne *ett med* Kristi Kirke dvs. *for os* er den det, idet den er den *historiske* Skikkelse, hvori Kristi Kirke fremtræder paa Jorden. Eller rettere, den ikke *ett med*, men: Folkek. *er* Kristi Kirke paa Jorden. Jeg kan ikke negte, at det støder mig at sige dette, selv om jeg
30 tænker de aabenbare Fornegtere udelukte af Folkekirken; men jeg skønner ikke rettere end at naar man gaar ud fra, at Kristi Indstiftelser er højeste (og eneste *uforanderlige* Lov i Folkekirken; ti alle andre Kirke-Sikke og Indretninger ere jo Tid efter anden forandrede) Grundlov ogsaa i Folkekirken, saa følger det ligefrem deraf. Dog vilde jeg ikke sige som Du: ”hvem der virkelig *hører til* Folkek. *hører* ogsaa til Xi Kirke”; men: han *findes i* Xi Kirke paa Jorden. Han har sneget sig ind i den som en Snyltgæst for at faa
35 Del i dens Velsignelse, men *hører* dog ikke med *til* de udvalgte (Mt. 22.).

Det som gør Forskellen mellem denne Betragtning og Grundtvigs (ti hvad f. E. Brandt og Lindberg har skrevet, er ikke andet end hvad Gr. selv i de senere Aar stadig har sagt) er, at han lægger hele Vægten paa den

frivillige Brug af Xi Indstiftelser. Har man først faaet dette Moment (Frivilligheden) med ind i det *væsentlige*, saa følger hele Grundtvigs Kirkebetragtning med Nødvendighed deraf. Naar nemlig Xi Rige ikke er af denne Verden, saa (hedder det) er dets Grundlov: den 1) frivillige Brug af 2) hans Indst. Altsaa ikke, som Du siger: for Xi K. gælder kun den almenkristl Grundlov, i *alt andet* Frihed; At ogsaa hin Grundlov skal bruges ligesaa frit som enhver Skik, den enkelte eller det enk. Samfund kan vedtage for sit Behov. Hvor denne Brug fremkaldes ved Statstvang, der sker en *væsentlig* Forandring, saasom ikke længer Kristi, men Kejserens Vilje bliver Grunden til Brugen af Xi Indstiftelser. Den der lader sig døbe etc. i Kraft af Kejserbud, bliver altsaa ikke Medlem af Kristi men af Kejser-(Stats-, Folke-)Kirken. Item den der døber etc. i Kraft af Kejserbud, forretter et kejserligt Embede, ej et kristeligt osv. Og kun de der bruge Herrens Indst. frivilligt, uden mindste Hensyn til at Kejseren ogsaa havde budet det samme, have med Kristi Kirke at gøre. –

Det er klart nok, at der er en tilsyneladende god Mening i den *Tale*; og det er denne, som kortelig formuleret lyder saaledes: Folkekirken er en *rent borgerlig* Indretning, ad modum Skrædder og Skomagerlaget o. s. v. Men naar denne Tanke skal forfølges i sine Konsekvenser, saa kniber det. Gik man rent logisk tilværks, maatte man sige: i samme Øjeblik Kirken er bleven Statskirke, er den tilintetgjort, og Kristi Kirke er ikke mere til. Dette kan man imidlertid undgaa ved at henholde sig til det faktiske: jeg er Medlem af Xi Kirke, ergo er den til; saaledes at det altsaa viser sig, at uagtet Mske-Uforstand og Vantro overalt havde overskygget hvad Guds er med hvad Kejserens er, saa har Gud dog set igennem Fingre hermed og alligevel opholdt sin Kirke. Men hvad man nødvendig maa sige er: Kirken er derved bleven *aldeles* ukendelig (men her siger Gr. kun: *hartad* ukendelig); og strengt taget maatte man vel sige: den er *altid* ukendelig, ti Frivilligheden kan aldrig kendes dvs. den rette aandelige og hjertelige Frivillighed.

Naturligvis kan man nok kende, om der er en udvortes Statstvang tilstede eller ej; men der kan tænkes mange andre Grunde til Bekendelsen, som ere ligesaa fremmede jfr. Fil. 1, 16 for den *kristelige* Frivillighed, som Statstvangen; og man kan aldrig kende, om det ej er disse (istedenfor Hjertets frie Overbevisning) der have været de bestemmende. –

Jeg tror, at skal man klare Sagen paa dens nuværende Standpunkt, maa man spørge: Sker der nogen *væsentlig* Forandring i Kristi Kirkes historiske Fremtræden og Levnet paa Jorden, derved at Staten optager Brugen af Xi Indst. i *sine* Lovbestemmelser? At der sker en udvortes Forandring i Kirkens Stilling, og at der kommer mange flere Skinkristne end før, er let at se; men er det ikke hele Forskellen (altsaa kun en Grads Forskel)? Og maa

vi altsaa ikke sige, at f. E. den bysantinske *Statskirke* i og for sig er en historisk Skikkelse for *Kristi Kirke* paa Jorden (eller ialfald vilde have været det, om den havde bevaret Daaben ukrænket), ligesaa vel som den græske Martyrkirke før Konstantin? – Hvis man derimod tager Frivilligheden med
 5 i Bestemmelsen af Kirkens væsentlige Kendetegn, saa er der jo sket en grundvæsentlig Forandring ikke blot *ved* men *i* den historisk fremtrædende Kirke, da den blev Statskirke. Lad nu end være (hvad jeg nok tror, tildels gælder om Grundtvig selv), at man ved Frivillighed egentlig forstaar:
 10 Fraværelse af ydre Tvang, saa synes det dog en mislig Sag at tillægge dette saa stor Vægt, saalænge ingen Statskirke, mig vitterligt, har erklæret, at den *udvortes* Laden-sig-tvinge var tilstrækkelig til Salighed. Endog Papismen, der sikkert har drevet Tvingen videst, kræver dog en Slags Modtagelighed, og erkender at ingen kan tvinges ind i Guds Rige, eftersom man altid kan ponere *obicem gratiæ*. –

15 Meningen med alt dette – som forøvrigt paa Grund af adskillige Afbrydelser er blevet noget uordentligt; men jeg tænker dog forstaaeligt – er altsaa, at Fejlen ved den moderne grundtvigske Kirkebetragtning er den, at det mskelige og subjektive blandes ind i Bestemmelsen af Kirkens Kendemærker, medens disse bør holdes rent objektivt: Daab og Nadver i
 20 deres *objektivt* rigtige Skikkelse, Bekendelsens og Forkyndelsens *objektive* Indhold. Hvor dette findes, det *er* Kristi Kirke, i en Skikkelse, som mer eller mindre kan svare til dens sande Begreb, og som aldrig fuldkommen svarer dertil, eftersom den er timelig og forbigaaende; men Kirken er der dog, og dette enkelte Samfund (hvad enten det kaldes Folke- ell. Statskirke
 25 e. dl.) er et Lem af den hell. alm. Kirke og har sin (folke-) ejendommelige Livsopgave.

Hvad angaar Forholdet mellem Naademiddel og Tro, da er jeg naturligvis enig med Dig i at hine ikke *gavne* uden Tro, men jeg tør ikke sige, at de *intet virke*. Jeg antager det for utvivlsomt at Herren tænker paa Daabsordet
 30 i Lignelsen om Sædemanden. Skal vi nu sige, at de som ikke tro, betegnes ved Sæden paa Vejen (hvad Du sagtens vil sige), saa maatte jo et saadant Mske, hvis han senere vaagnede ell. blev vakt (f. E. en Hykler, der lod sig døbe som voksen for verdslig Fordels Skyld, men senere vaagnede) døbes om igen. Det vilde Du næppe række Haand til; men Du vilde sikkert sige til
 35 en saadan: det at du nu er vaagnet, er Vidnesbyrd om, at Ordets Sædekorn er blevet saet i dit Hjerte *ved din Daab*; bliv du kun i din Daabspagt, saa bliver du salig. –

Jeg vil ingenlunde sige, at Daab *uden Tro* genføder; ti ved Fødsel kommer et *levende* = (troende) Liv til Verden; men jeg er vis paa at man maa sige, at overalt hvor et *Mske* bliver døbt, der bliver det *evige Liv*

virkelig saaet eller indplantet i hans Hjerter, saasandt som det evige Livs Ord lyder til ham. Naturligvis kan dette Sædekorn ikke gro, træde i Livsvirksh. uden Tro; men det har dog Liv i sig, ligesaagodt som Sædekornet (det naturlige) der lægges i tørt Sand; og den døbte taber ikke dette Liv før han
 5 *forneget* Troen. (Du er vist enig i at Ikke-Tro dvs. Ligegyldh., ἀπιστία, og Vantro dvs. Fornegtelse, ἀπειθεία er noget saare forskelligt, og at kun den sidste virkelig fordømmer). En kan fornegte Troen strags i Daabsøjeblikket, en anden senere; men det i Daaben givne evige Liv tabes ikke, før denne Fornegtelse indtræder. Jeg kunde for Fuldstændigheds Skyld tilføje,
 10 at en kunde maaske have *fornegtet* Troen *inden* Daaben (herpaa tyder idetmindste Mt. 12, 31 f); og i saa Fald kan han visselig ikke faa det evige Liv, men da er han igrunden heller ikke et Mske mere. – Jeg har forresten en Formodning om, at Du kan være enig heri, eftersom du ved Tro forstaar *Modtagelighed*, medens jeg derved forstaar *Modtagelse*; og isaafald er det
 15 kun en Ordstrid.

Vor fælles Ven N. Lindberg havde da Bryllup i Fredags, et rigtigt fornøjeligt Bryllup var det. Jeg har idag besøgt de unge Folk i deres Ægtestand, og glædet mig ved at se de glade Ansigter. Hvad Dit Skrift angaar, sagde han, at han havde talt med Schönberg desangaaende, men han
 20 havde svaret, at han intet kunde svare, førend han fik Manuskriptet selv. Det er forresten et godt Emne, Du har valgt at skrive om: er det i et særligt polemisk eller i almindelig oplysende Øjemed? Det sidste er sikkerlig det der gør mest Nytte, hvis Bogen ikke er for lille.

Lev saa vel for denne Gang. Hils Din Kæreste venligst fra mig; det har
 25 glædet mig af Dit Brev at kunne skønne, at hun er en god og forstandig Kvinde, som forstaar at holde Dig til Dine Pligter. Det er altid en god Støtte for en Mand, og særlig tror jeg, at *Du* kan trænge til en saadan Støtte, for ikke at blive en altfor ”tør Trille”. Denne Form af Ordet (som jeg forøvrigt anser for yderst tvivlsom, men som Du holder paa, sagtens fordi Du *føler* at
 30 den passer) maa vel nemlig betegne en saadan Person, som omhyggelig skyer Himlens Dug og Regn og andet vaadt og derimod nøjes med i sin tørre Hule at trille sig fra Sengen hen paa Sofaen og tilbage igen. Som sagt, hils hende fra mig, og sig hende, at hun bør betragte det som sin fornemste Livsopgave at omvende dig fra saadant Tørtrilleri. –

35 Jeg medsender de seneste Hefter af Luthers Postil. Der mangler nu kun det sidste Hefte. – Gud bevare Dig og Dine.

Din
 Skat Rørdam

59. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[11/6-1868]

Kjære Rørdam.

Hermed tilbagesender jeg dit Haandskrift med de Bemærkninger, som jeg
 5 har funden Anledning til ved Gjennemlæsningen, der ingenlunde har kedet
 mig. De kan vel ikke være af stor Værddi for dig, men Fejl og Uagtsomheder
 har jeg ingen funden af; dertil har du nok selv betænkt Sagerne for tidt.
 Jeg har ikke givet mig af med at rette paa Sproget, da det jo er forstaaligt,
 hvorvel det af og til er knuddret i ikke ringe Grad, samt ikke fri for
 10 fremmede Ord, som ikke ere paa deres Plads der. Men Sproget er jo ellers
 en Mands urørlige Ejendom, som ikke skal rettes paa. –

Ja vist er den noget tør Bogen, og der kunde gjerne af og til være sluppen
 en lille Morskab ind; jeg kan ikke ret forstaae, hvor du kan sætte dit ellers
 velstøbte Lys i saa lang Tid under Skjæppe; thi du er jo ingenlunde ukjendt
 15 med at slaae Alvor paa Gammen. Af og til synes mig ogsaa, at Talemaad-
 derne have lidt ”gudelig” Smag, men i Almindelighed er det kjønt og
 skreven, som det sømmer sig alvorlige Christne at tale om Guds Riges
 Anliggender. Ved at læse det sidste Gang kunde du dog maaske henvende
 din Opmærksomhed paa de fremmede Ord og paa det hyppigt gjenkom-
 20 mende ”Guds Børn” osv; thi det maatte jo ikke blive en ”gængs Tale-
 maade”. –

Som Du bemærker i dit Brev, er det jo en Skjælm, der gjør Mere
 eller Anderledes, end han kan; og gjøre Bogen helt om, vil du jo ikke give
 dig af med. Jeg vilde ellers ønske, at den var dobbelt saa vidtløftig og
 25 uden de tørre Paragraffer, thi der staar jo intet Nyt, ja slet ikke Andet,
 end hvad Enhver kan uddrage af det Følgende. Saa er der af og til et Løb
 ind i det Transcendente, som bedre kunde undværes, men jeg har Mistanke
 om, at det er netop *dine Øjenstene*, dette om *Guds Væsen*, om *Englene*
 osv. – Af de faa Bemærkninger jeg har antegnet, vil du kunne skjønne,
 30 hvorvidt det kan være dig til nogen Nytte at sende mig Resten af Bo-
 gen. –

Jeg takker dig for de tilsendte Hefter af Luthers Postil, men da jeg
 tænker, at du ikke tager det fortrydeligt op, og da Bogen jo vinder en Del
 ved at være complet saa vil jeg gjøre dig opmærksom paa, at jeg ikke har
 35 faaet 12te 13de og 51de Hefte; – vil du sende Resten af dit Haandskrift, saa
 kunde de maaske gjøre Følgeskab.

Vi havde i Pintsen et muntert Møde i Odder, hvor Ploug besøgte os, men
 som vilde været endnu fornøjeligere, naar ikke nogle nederdrægtige Bonde-
 venner, som Nørregaard har havt Skjænderi med, havde søgt at forstyrre
 det for os. Jeg skyer folkelige Kjættere paa samme Maade, som Paulus

raader os at skye de christelige, thi al Forhandling er spildt med begge Arter. –

Der kunde gjerne være en og anden Sag, hvorom jeg kunde ønske at høre din Mening, navnlig om, hvorvidt et Menneske føres med Aand eller ikke, samt hvorvidt man kan sige, at den Helligaand kan boe i det enkelte Menneske, eller om han kun bor i Menigheden og der er over den Enkelte, men jeg faar idag ikke Tid til at sætte det ud fra hinanden, hvad jeg mener med disse Spørgsmaal, og du veed vel saa ikke, hvor jeg vil hen, eller hvad du skal svare. Jeg hører, at Gr. tænker paa et Vennemøde til Efteraaret; han skulde ikke gjøre det, naar jeg maatte give ham Raad og han vilde følge det; han er gammel nok til at hvile paa sine Laurbær; og han har sagt nok, naar vi kun kunde tage os det til Hjærte.

Lev vel min gamle, trofaste Ven; Vorherre være med dig og dine i alle Ting. –

15 Otto Møller

Gylling d. 11 Juni 1868.

60. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

20

Fasangd. 21. Jun. 68.

Min kære Ven!

Du er dog en skikkelig gammel Fyr, trods det at Du ikke altid kan holde Din Ondskab i Tømme, som det har vist sig i Din sidste Skrivelse, hvor Du har benyttet Lejligheden til at sigte mig for Vredagtighed og tyranniske Tendenser, – mig som er saa from og føjelig som noget Lam! Imidlertid skal dette være Dig tilgivet, baade af Hensyn til Fortiden i det hele, og særlig paa Grund af de øvrige Bemærkninger, Du har gjort angaaende min Lærebog, for hvilke jeg er Dig meget taknemmelig. Jeg har ganske vist ikke kunnet nytte dem alle, men Størsteparten ere komne mig meget godt tilpas, og jeg er Dig rigtig Tak skyldig for den Ulejlighed, Du har haft dermed; Den vil indtage en god Plads paa Din Indtægts-Side i vort Venskabs gamle Kontrabog. Der var mangt i Dine Bemærkninger, som jeg kunde ønske at drøfte mundtlig med Dig; at gøre det skriftlig vilde blive en hel Bog og dog neppe føre til grundig gensidig Forstaaelse; og det er derved ret faldet mig paa Hjerte, om dog vor Herre ikke skulde ville føje det saa, at vi engang blev Naboer. Jeg tror nok, det kunde blive til nogen gensidig Opmuntring. Mener Du ikke?

Jeg sender Dig nu Resten. Du skrev at Sproget jævnlige var meget knudret. Vil Du ikke, hvor Du finder Exempel derpaa, blot med *Blyant* (at

jeg kan udviske det igen for Bogtrykkerens Skyld) sætte et tydeligt *NB* eller sligt i Randen; det er altid vanskeligt selv at blive opmærksom paa saadant, men faar man et Vink, kan man dog som oftest bøde noget paa Manglerne. Og vel er Sproget en Forfs Ejendom; men Knuder i Sproget er en Ejendom, jeg dog helst er fri for. – Du har i Dine Rettelser flere Steder foreslaaet 5 Rettelser i Skriftcitaterne. Jeg har som Du vel har bemærket, saagodtsom stadig fulgt vor danske Vulgata i N. T. (G. T. har jeg selv oversat), og jeg har tænkt en Del derover; thi jeg har naturligvis mange Steder ønsket en bedre Oversættelse. Da min Bog er bestemt for Folk, der ej kan kontrolere 10 Oversættelsens Rigtighed, har jeg antaget det for bedst at citere den Overs., som de alle have ihænde og kunne slaa efter i, medens Afvigelser derfra let afstedkomme Forvirring; kun enkelte Steder har jeg dog for Tydeligheds Skyld indskudt Smaaord; og hvor Overs. er aldeles forkert har jeg tilføjet det rigtige i Klammer. Dette forekommer mig naturligst. Men kan Du give 15 mig *gode* Grunde til at lade Hensynet til den avtoris. Overs. falde, saa tager jeg gerne imod den. –

Item: hvorfor vil Du skrive *Fadervor* i ett Ord? Jeg mener nu i det hele, at saadanne Ord som vor Herre, Hellig Aand o. a. bør man skrive i to Ord, for at de ikke skulle *tabe deres Betydning*. Ved at skrive dem i ett Ord, 20 forleder man Folk til at tage dem som ligefrem Egennavne og bruge dem som saadanne dvs. uden at tænke paa den Betydn. som de have. Et *Navn* burde jo ganske vist være (og har oprindeligt altid været) et Udtryk for Væsenet; men nu om Dage er Navnet dvs. det blotte Egennavn blevet en Lyd og ikke videre; derfor skal man gøre sit til at hindre dette; og et *lille* 25 Bidrag hertil er det altid, at man skriver slige Ord saaledes, at den appellative Betydning kan træde frem.

Du har i Dine Rettelser stadig stræbt at udviske alt det, der udtaler, at ved Genfødelsen gives der os noget virkelig *nyt*, skabes noget nyt. Jeg skønner deraf, at Du er inde paa den alm. Tankegang, at den egentlig kun er en 30 Oppudsning af det gamle. Det hverken kan eller tør jeg gaa ind paa (Du vil i det følgende oftere støde paa samme Emne). 1) Ved Syndefaldet har Msket virkelig *tabt* noget, som det før havde. Hvad er da det? spørger Du. Ja hvad det *er*, kan vel sagtens ingen af os sige; men hvad der *følger af* dette Tab, ved Du ligesaagodt som jeg: det er, at vi *ikke* elske Gud af hele vort Hjerte. 35 Altsaa dette noget, som gjorde, at Msket kunde isandhed elske Gud, det tabtes ved Syndefaldet, og det fattes vi alle efter den naturlige Fødsel. Jeg siger ikke, at vi fattes det helt og ganske; men det er dog blevet saa svagt, at vi hellere (naar vi følger vor egen Naturs Tilskyndelse), holder os *borte fra* Gud end *til* ham (ligesom Adam, da han skjulte sig). Denne Tilbøjelighed til at holde sig borte fra Gud kan slet ikke forklares deraf, at der er kommet

noget *fremmed* (Synden) ind i os, som staar mellem os og Gud; men deraf, at vi virkelig *mangle* noget af det, som Gud indblæste Adam med Livsaanden. Vi er vel af Natur i Slægt med Gud, men "Blodet er blevet saa tyndt". –

- 5 2) Men dette samme noget det *gives os tilbage* i Ordet. Derfor betegnes Ordet som et Sædekorn. Sædekornet, det er det nye som *skabes* i os dvs. frembringes ved Ordet, og det er dette *nye*, (som "Mskens Søn saar"), der vokser og bærer Frugt (Mt. 13. Agt paa det). Jordbunden det naturlige Hjerte, kan være saa godt som det være skal, det kan dog aldrig bære Frugt, 10 uden dette nye saas deri. Og dette Sædekorn er "det nye Mske som er *blevet skabt* i os". Ef. 4. Du siger: dette nye Mske er Kristus. Godt nok. Men Kristus er ikke *skabt*. Og ligesaavist som Guds egen Livsaande som han indaandede Adam, da den først var udgaet af *Guds Mund*, blev en selvstændig, personlig Aand *udenfor* ell. ligeoverfor Gud: ligesaavist bliver 15 (Kristus dvs. Kristi *Ord*, som han talte ind i mig, naar han har talt sit Ord ind i mig), en selvstændig Personlighed udenfor ham selv, som siger *jeg* til sig selv og *Du* til ham, d. v. s. naar hans skabende Ord udgaar af hans Mund, saa skaber det (uagtet Ordet er ham selv, eller netop fordi det er ham selv) noget nyt, en ny Personlighed, et nyt Jeg, som siger *Du* til ham. Men 20 da hans skabende Ord ikke udgaar til noget upersonligt (som fordem: *der blive Lys!*), men til et Jeg (dvs. vort naturlige Jeg), saa ligger deri, at det nye Mske, som er Kristus *i os* (men ikke Kristus ved Faderens højre), skal blive ett med det gamle Mske, forsaavidt dette kan lade sig gøre, og at det altsaa skal samle, bruge, tilegne sig alle Resterne af Guds billedet, alt det virkelig 25 mskelige. –

- Eller kort sagt, ligesaa vist som vor Herres Ord til os indeholder noget virkelig nyt, noget vi aldrig af egen Fornuft eller Kraft kunde finde paa, ligesaavist er det evige Liv, som i og med dette Ord gives os, noget meget mere end en Afpudsning af det naturlige Mske, det er noget nyt, som 30 kommer ind i os; og netop derfor er det istand til at *vokse*; var det nye Kristus selv i egen Person, som han sidder ved Guds højre Haand, saa kunde der ikke være Tale om virkelig Vækst.

- Saa vil jeg bede Dig om én Ting, at Du vil gennemlæse mit Mskr. saa snart Du kan. Boghandleren ønsker nemlig meget for Afsætningens Skyld 35 at have Bogen trykt til Avgust, for at den kunde komme ud, inden det nye Læseaar begynder. Jeg vil nødig presse Paa Dig, allermindst da Du hidtil med saa god Vilje har hjulpet mig, og ligesaa nødig vilde jeg have en Hastværks-Gennemlæsning. Men kanske Du kunde sende mig det halve, naar Du faar det læst. Der har ganske vist været Tale om et Vennemøde til Septbr., dog have neppe nogen ønsket det, inden nogle af den Slags Venner,

man helst skulde ønske Grundtvig fri for. Han selv har neppe endnu udtalt noget derom, og saalænge han ikke gør det, tror jeg dog ikke, at nogen vil indbyde dertil. Men ønsker han et Møde, saa kan man naturligvis ikke hindre det, uagtet alle hans forstandige Venner ere enige om, at et sligt

5 Møde heller maatte undlades. – Apropos af Møder. Det undrede mig, at Du ikke var med til det kirkelige Møde i Horsens. –

Lev saa vel. Min Kone beder mig hilse Dig. Gud bevare Dig og alt Dit.

Din Ven

Skat R.

10

Kan Du give mig en *god* Titel til min Bog. Jeg ved ingen bedre end Kristelig Religionslære; men jeg er ikke godt tilfreds med den.

15

61. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[2/7-1868]

Ja saa har jeg jo ikke Mere at bemærke, men Indtrykket, jeg har faaet af

20 Bogen, er at *den er god*; kun *Gjenfødselse* var fastholdt i sin Renhed som *Fødsel* og *Nadverens Virkning* betegnet noget utvetydigere, saa synes jeg, at den er meget god, og vil uden Tvivl gjøre Nytte. Jeg har undertiden faaet det Indtryk, at det vel ofte blev gjentaget, at *vi skal leve i Daabens Pagt*; mon det ikke kan sløve og blive en ramseagtig Talemaade? Men paa den

25 anden Side er det jo en saa stor og nødvendig Sandhed, at den i vor Tid ikke kan for godt indskærpes.

Du vil jo ingen Yndest indlægge dig hos de *Skriftkloge*, men jeg er bange for heller ikke hos de ”yngste Grundtvigianere”, thi disse Sidste bliver den vist vel ”*fast Føde*”. Men ingen af Delene vil sagtens bedrøve dig; kun tør

30 jeg heller ikke haabe, at den vil finde Indgang ved vore *Seminarier*; dertil er den for afgjort ”kirkelig”; og der var det, jeg syntes, du kunde have sparet lidt paa *Slagordene*, hvorvel jeg fra en anden Side priser, at du Intet har stukken under Stol. – Du har anvendt megen Flid paa denne Bog; du har lagt megen christelig Forstand for Dagen; Gud give dig nu Glæde af den og

35 Naade til at see den tjene til nogen Nytte. –

Lev vel min kjære Ven og gid vi kunde blive Naboer, thi der er noget *Nabovenligt* imellem os, vi boe ikke langt fra hinanden i vor Tankegang. –

Gylling d. 2 Juli 1868

Otto Møller

62. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Hammer d. 21 Juli 1868.

Min kære Ven.

5 Nu skal Du rigtig have Tak for den Ulejlighed Du har gjort Dig med min Lærebog, og for den Gavn, som jeg antager, at den paa mange Steder har haft deraf. Meget var der i Dine Bemærkninger, som kom mig til rigtig god Nytte. Et og andet var der ogsaa, som jeg ikke kunde bruge. Dertil hørte især Dine kristologiske Bemærkninger, hvor jeg er ganske vis paa, at Du er
 10 paa Vildspor, og det et ikke ufarligt Vildspor – navnlig med Hensyn til Kødspaatagelse og Fornedrelse. Du mener nu, at min Mening er omtrent gendreven med et Udraabstegn og et ”ortodox”. Jeg er nu slet ikke saa bange for dette Ord (snarere for dets Oversættelse ”rettroende”). Ti endskønt jeg rigtignok har den Mening, at vi hertillands i de sidste Dage har
 15 faaet en Oplysning, som de gamle kun havde meget ringe Indsigt i, og at samme Oplysning, netop fordi den angaar en vis ”lille Dør”, giver et ret sikkert Stade til at betragte Guds Frelsesaaenbarelse i det hele fra –: saa mener jeg dog ingenlunde, at vi skulde være blevne saa store, at vi saadan let hen kunne kaste Vrag paa vore Fædre. Og det tror jeg nu igrunden
 20 hellerikke, at Du vil gøre, skønt Du kanske er noget mere tilbøjelig end jeg til at se paa Skyggerne hos dem. –

Naar jeg nu saaledes ser en Lærdom aldeles uryggelig fastholdt i Kirkens første 17 Aarhundreder, saa mener jeg rigtignok at man skal være i højeste Grad betænkelig ved at kaste Vrag paa den, fremforalt naar Aarsagen til at
 25 man har ladet denne Lærdom falde, tydeligvis er at søge i Rationalismen. Dette gælder nu den Lære, at det Guddommelige *som saadant* er uforanderligt, og at Kristi Fornedrelse altsaa ikke bestod deri, at ”Ordet” fornedredes, forringedes e. dl., men at hans Fornedrelse kun angik hans historiske Fremtræden. Du siger at Pavlus ikke ventede sig Læsere (til Fil. 2) med saa
 30 snilde Combinationsgaver, at de kunde finde paa, at den guddl. Natur ikke kunde forringes. –

Jeg mener tværtimod at enhver Kristenmske, som gaar ud fra at Gud er = Gud, nødvendigvis maa finde derpaa. Ti det er dog soleklart, ja klarere end Dagen, at en Gud, som kunde glemme *sig selv* (i de 9 Maaneder i Modersliv)
 35 og derpaa lidt efter lidt komme i Tanker om, hvem han var, hvad han havde gjort, hvad han havde vidst o. s. v. – at det er ingen Gud. Den der *for Alvor* kan paastaa det, han har aldrig tænkt over, hvad Selvbevidsthed og Personlighed vil sige. Hvor skulde et Mske kunne berøve sig sin Mskebevidsthed og dog vedblive at være Mske? Du svarer kanske: han kan drikke sig fuld. Javel; men hvor er saa det mskelige? – Formlen for Din Tanke

derom vil sagtens lyde, som en Tydsker har udtrykt det: Deri bestaar netop den absolute *Al*magt, at kunne nedsætte sig selv til den absolute *Af*magt. Men jeg antager, at enhver kan indse, at det er en ligesaa daarlig Snak som at sige: Naar Gud er almægtig, saa kan han ogsaa synde, gøre $2 + 2 = 5$ osv. –

- 5 Nej, det vil nok staa fast i Kristi Kirke, hvor den kan besinde sig paa hvad den har annammet, at Gud kan ikke glemme *sig selv*. Og staar det fast, saa falder hele den moderne Tale om den guddl Naturs Fornedrelse sammen som et Korthus. Og man vil neppe falde paa at sige at Kristus ”*bedrog Mskene*”(!!) ved ej at aabenbare sin Guddomsherlighed, saa de kunde se
10 den; jeg ved ikke om Du mener, at han dermed ogsaa har dulgt den for dem, der kunde taale at *høre* om den. Ligeledes kan neppe nogen sana mente falde paa at kalde det ”*Doketisme*”, at lære at han er sand Gud, virkelig Gud i sin Fornedrelse; saavidt jeg forstaar, har man ellers taget *Doketismen* =
15 *Fornegtelse* af det *Mskelige*, og en saadan finder jeg ikke Spor af i denne Lære.

- Derimod er det mig rigtignok ganske klart, hvad den modsatte Mening er, nemlig *Ebjonitisme*. Det kan godtgøres historisk. Efterat man indtil 1750 havde fastholdt, at Jesus X. var sand Gud, lod *Rationalismen* dette falde og gjorde ham til et blot *Mske* besjælet af den sædelige *Almenaand*.
20 Dette nøjedes de ”*vise og kloge*” med til X c. 1820, og da man saa begyndte at tage den kirkelige Lære tilnaade igen, saa lempede man naturligvis hvor man kunde, for at gøre den saa behagelig som mulig for de kloge. Man havde nu i *Pantheismens* Skole lært, at Gud kunde begynde med at skabe sig selv af intet og derefter suksessivt vokse og naa til at blive virkelig Gud.
25 Det anvendte man nu paa Kristi Person, saameget nemmere, som den Tanke at Gud og Skabningen er ett, jo var godt Latin dengang; og saa fik man da ud, at Guds evige Søn ”*afførte sig sin Guddommelighed*” dvs. hin *Bevidsthed*, sin *Vilje*, sin hele guddl. *Personlighed*, og i den Sted gjorde sig til en *Slags Gude-Spire*, et *Gudefrø* eller saadant noget. Det var en saadan
30 *mskelig* og *nem Lærdom*, og den havde *Pantheismen* (dvs. den *fornemme*, *yndede*) sletikke noget imod, den har jo indrømmet dens *Grundbetragtning* af det *guddommelige*; og man kunde jo saa, saasnart det var fornødent, bruge den til paany at kile *Pantheismen* ind i *Kristenheden* med. (Og Du skal nok faa at se, at det skal ske).

- 35 Ser Du; saadan er denne *Lærdoms Historie*; og i *alle* Kirkens forløbne Aarhundreder har noget lignende kun en eneste Gang tidligere været fremsat, nemlig af nogle *Mennoniter* i 16de Aarh. – Naar Du ser paa denne Historie vil Du kanske endda indrømme, at den Sag muligen nok kunde forholde sig anderledes, end Du nu tænker. –

Du beder mig paany læse Fil. 2. – Jeg har efter Dit Citat en Mistanke om,

at Texten i min Codex lyder noget anderledes end i Din. Min lyder: han udtømte sig [for Guds *Skikkelse* – Du læser vist: *Væsen?*], idet han *tog en Tjeners Skikkelse* paa [mangler i Din Tekst?] og blev Msker lig. – Der-næst maa der sagtens ogsaa være den Fejl i Dit Lexikon, at *δοῦλος* og
 5 *ἄνθρωπος* sættes som enstydige. –

Ikke uden Sammenhæng hermed er Din Forklaring af Jesu Fristelse: at den gik ud paa at vække Vantro mod Daabsordet. Hele denne Tale om Jesu *Tro* er mig noget mistænkelig. Jeg finder ikke et eneste Sted i Skriften udtalt at han ”troede” (hellerej Hebr. 12, 1), eller taledede ”fordi han troede” –
 10 tværtimod taledede han som den der ”var i Himlen” (Joh. 3.). Kender Du noget Sted hvor der siges at han troede? – Dertil kommer, at hvis han troede, saa var hans *Tro* dog forskellig fra vor, forsaavidt den var en *Tro* paa *ham selv*. Men lad det nu ogsaa gaa; jeg tør ikke tale afgørende derom. Hvad jeg derimod nok mener at kunne sige, er, at Ordet ved hans Daab
 15 *ikke* var et *Ord til ham*, hvilket jeg ellers mener man gør vel i at fastholde, hvor man vil have et Ord som man virkelig kan bygge sin *Tro* paa. –

Jeg gaar nemlig ud fra, at naar man taler *til* et Mske, saa skal man tale i 2den og ikke 3die Person. Hvis derfor Ordet ved Daaben var givet Jesus som et aandeligt Livsbrød eller rettere Livskilde (hvad Du maa sige efter
 20 Din Opfattelse af Fristelsen), og hvis han trængte til et saadant Ord, saa maatte Faderen have talt *til ham*. Da han nu derimod taler *om* ham, skønner jeg ikke rettere, end at Ordet er henvendt til Johannes Døber, og at dette Ord hænger sammen med det Tegn, som Gud selv havde forudsagt (læs Joh. 1, 33f) skulde gives ham (Johs.) paa, hvem der var Messias. Den
 25 Tanke, at Jesus skulde ”gøre Omvendelse” synes mig at passe godt nok i en Irvingiansk Tankegang og at være i god Overensstemmelse med deres mislige Tale om Jesu Syndfrihed; men ellers gad jeg nok vide, *hvad* Jesus skulde omvende sig *fra*: fra den Synd, som han selv ”ikke vidste af”? (2 Kor 5, 21). – Nej, man kan lide Straffen paa en andens Vegne; men at omvende
 30 sig paa hans Vegne bliver nok umuligt. Og derfor antager jeg ogsaa at det er rigtigt, naar ingen af os, hverken Du eller jeg, er kommen ind i Guds Rige uden at *vi* har omvendt os. –

Angaaende Nadveren gad jeg nok tale lidt nærmere med Dig. Jeg tør slet ikke sige, at Nadveren *ikke* giver Syndsforladelse. Naar jeg tager ordene
 35 som de lyde, da sige de, at vi derved blive delagtige i Xi Legemes og Blods Fortjeneste dvs. i alt det han ved sin Mskevordelse og Død har forhvervet os; men hører Syndsforladelsen ej hertil? Item: vi delagtiggøres i den ny Pagts Kalk og dermed i den ny Pagts Velsignelse. Hører Syndsforladelsen ej dertil? – Men forresten kan jeg ej tilfulde klare den Sag; hvis Du kan gøre det, saa kan Du hvad ingen har kunnet før Dig. – At Nadveren bereder vort

Legeme til Opstandelsen (hvormed Du sagtens mene den gl Tanke, at Xi forklarede Legeme bliver en Slags Spire til vort Opstandelseslegeme), kan man ligesaa lidt bevise af Joh. 6, 54, som man af V. 40 kunde bevise, at Troen bereder vort Legeme dertil. Om det overhoved virkelig er saa at

5 Opst.-Legemet forberedes hos de troende, ved hverken Du eller jeg; Skriften tier *fuldstændig* derom (endog Steder som 1 Kor. 15, uagtet 1 Kor. 11. kunde give al Anledning til at fremhæve det; og det forekommer mig, at hvis en slig *legemlig* (NB) Beredelse fandt Sted, saa maatte vi kunne mærke noget til den, og saa kunde Pavlus ej skrive som han gør Rom. 8, 10. 11.

10 Saadanne usikre Tanker mener jeg, man ej uden Nødvendighed skal berøre i en slig Lærebog. –

Endelig skal jeg nok vogte mig for at sige ”Præsten som gaar forborde gaar kun med Brød og Vin, men Xtus gaar ved Siden med sit Legem og Blod”; det mener jeg er ganske galt. Han er tilstede *i sit Ord*, og andensteds

15 ved jeg ikke at finde ham her paa Jorden, hellerej ved Nadveren; og saavist som han er tilstede i det Ord, som lyder gennem *Præstens Mund*, og ej i et Ord som han Xtus taler ”ved Siden af” Præsten: ligesaavist er ogsaa hans Legem og Blod tilstede i, med og under ”*dette*”, som Præstens Hænder række mig, og ikke ved Siden deraf. – Derimod tror jeg nok at Du i det

20 væsentlige har Ret mHt de vantros Nydelse; men naar man taler om de Dele, maa man vel passe, at ”vantro” omfatter to Begreber, baade *ἄπιστος* (= ligegyldig) og *ἄπειθος* (= genstridig, modstaaende), og gøre Skel derefter.

Men der er forøvrigt en anden Sag angaaende Nadveren, som har givet mig adskilligt at tænke paa, siden sidst Du hørte fra mig, og som jeg nok

25 gad høre Din Mening om, hvis Du har noget godt at sige. Ser Du Norsk theol. Tidskrift? I sidste Nummer heraf har Caspari skrevet en sejerberuset Artikel, i hvilken han *godtgør* 1) at den Form af Nadverordet, som vi nu bruge, *aldrig* har fundets i Kirken før Reformationen, hverken hos

30 Grækere, Romere eller nogensteds. Romerne have ”Tager hen og æder det; thi det er mit Legeme” (og ikke mere). Drikker – *det er min Kalk den nye og evige* Pagt i mit Blod, *Troens Hemlb.*, som skal udgydes etc. – 2) Den Form, vi bruge, er bevislig sammensat efter Skriftens forskellige Beretninger af Reformatorerne. – Heraf uddrages: Nadverordet er altsaa ikke et

35 mundtlig forplantet Ord fra Herren selv; og er Nadverordet det ikke, saa er Daabsordet ej heller.

Denne Slutning er nu noget for sig. Men Præmisserne? Hvad skal man gøre ved dem? (Jeg var ude for at ville tale med Grundtvig derom, kort før jeg rejste herud, men traf ham ej hjemme). De ere historisk rigtige; jeg har eftersat en Masse Missaler fra før Reform. og fundet, at Casparis Angivelser

have deres Rigtighed. – Det er nu klart nok, at Nadverordet ikke har den centrale Betydning for Menigheden og dens Liv som ”den ene Tro”; dette er velsagtens ogsaa Grunden til, at det opskrives i Skriften. Og jeg ved ikke, at der nogensteds i den gl. Kirke siges, at dette Ord ej maatte opskrives, saaledes som Trosordet. Fremdeles er det klart at det har været *mundtlig* overleveret og brugt i Menigheden, førend det blev opskrevet i N. Test. Men *hvadforet* Ord? Det, *vi* nu har? Nej; det har vel væsentlig indeholdt det samme, men dog ej ganske; ti man kan ej før Reform. paavise en eneste Menighed, hvor Ordet har lydt, som det nu lyder hos os; og det, som vi have er *bevislig* uddraget af Skriften. –

Men kan jeg saa sige, at Herren deri taler *til mig*? at ”for eder” lyder til de tilstedeværende Nadvergæster? – Caspari svarer: ”ja naturligvis, ligesaavel som hele Skriften er Guds Ord *til os*”. Men det Svar kan jeg ikke give. Og hvad skal man da svare? Hvis ”eder” *ej* gælder de nærværende Gæster, bliver Nadveren jo et blot Hukommelsesmaaltid = Zwingli. Hvis man vil undgaa dette Skær, ser jeg ingen anden Udvej end at sige, at det ved Nadverordet end at sige, at det ved Nadverordet kun kommer an paa ”den væsentlige Kærne” eller en lignende Floskel; men ogsaa dette er en meget mislig Sag, man risikerer derved at sætte ”Tanke” istedenfor ”Ord”. – Som sagt, jeg er i stort Vildrede mHt. den Sag. Kan Du hjælpe mig ud deraf, gør Du en god Gerning. I alle Fald bør Du læse Casparis Artikel, om Du ej allerede har gjort det; den lader sig ikke ”tie ihjel”, men Du skal se, den vil om ikke lang Tid blive brugt imod os ved alle Lejligheder.

Jeg er, som Du kan se af Overskriften, for Tiden i Hammer, hvor jeg efter Sædvane holder min Sommerferie. Jeg har talt endel med min Fader om Kirkekommissionen og dens Forhandlinger, som ventes at skulle begynde først i September; dog er der ikke kommet nogen officiel Melding derom endnu. Jeg venter ganske vist ikke, at der skal komme store Sager udaf dens Forhandlinger, men den kan jo dog altid give Stødet til en og anden gavnlig Indretning. Forresten vil Forhandlingerne sikkert blive morsomme at deltage i; naar f. E. Martensen kommer, vil han jo nok faa en og anden Sandhed at høre, som han hellere var fri for. – Om en 14 Dages Tid haaber jeg at skulle sende Dig min Lærebog. Jeg agter at kalde den: Den kristl. Lære fremstillet i Sammenhæng, eller saa omtrent. –

Lev saa vel, gamle Ven. Hils Din Slægt og Din Kæreste.

Din
Skat Rørdam

63. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[17/8-1868]

Min kjære Ven!

En Tid lang har jeg havt dit Brev liggende og har paa Grund af Fremmede
 5 ingen Lejlighed havt til ret at betænke det end mindre besvare det; her paa
 Landet stille nemlig fremmede Folk store Fordringer til En, saa man ikke
 kan være borte fra dem en Time, uden de staae paa Springet til at
 fornærmes. Vi har havt meget forskellige Folk at fordrive Tiden med, men
 10 og har føjet om i Jylland uden at vise sig her, og det kunde du ved
 Lejlighed betyde ham, skal han ikke have gjort for ingen Ting, men skal
 nok komme til at høste Løn for i sin Tid. Jeg havde tænkt over efter gammel
 Skik aarligt at sende ham lidt Fyldekalk til hans Tidende, men jeg betragter
 mig som ganske løst fra denne Pligtfølelse.

15 Jeg venter nu paa at see din Bog og haaber, at du sender mig den i et
 anstændigt Bind; jeg kjender den jo nu saa temmelig og den kan altsaa nok
 holde til min egen Omgang, men den tager sig dog meget fordelagtigere ud i
 Klæder end som vore gamle Forfædre i det bare Skind. Din Christologi
 opgiver jeg Haabet om at have nogen Indvirkning paa, med mindre vi
 20 skulde komme i længere personlig Berøring, men saa meget vil jeg dog sige
 dig, at naar du staar i den Formening, at hele den gamle Kirke var af din
 Mening, saa er du urigtig underrettet; før Athanasius var man nok af den
 modsatte Anskuelse; men befinder du dig kun ligesaavel ved din Anskuelse
 som vi ved vor, saa var det Synd at misunde dig den. Jeg kan ikke forlige
 25 det, jeg vil ikke sige med mit Hovede, men med min Tro, thi det ender altid
 med, at jeg faar to ud af det, et Menneske og en Gud, der gaar ved Siden ad
 og ser til paa, hvad dette Menneske gjør og lider; jeg holder mig til, at "Gud
 sparede ikke sin enbaarne Søn", men skulde jeg sige som de Orthodoxe,
 saa synes jeg, han netop *sparede ham*, men lod det gaae ud over et i en vis
 30 Forstand uvedkommende Menneske. Dog det kan som sagt ikke nytte
 "med liden Kraft at ville mod Bjærg opspringe".

Jeg ser, at Caspari har sat dig i en Del Uro og det er vel sagtens gaet en
 Del flere ligesom dig; det har undret mig, at man i saa lang Tid har ladet os i
 Fred fra den Kant; jeg har ventet det i de sidste Aar, men tænkte næsten, at
 35 man var bleven ked af vor Optugtelse, da den hidtil har kastet saa saare lidet
 af sig. Jeg har nemlig i længere Tid været opmærksom paa Hovedsagen af
 hvad Caspari bringer for Lyset; min Fader ejer nemlig Daniels Codex
 lithurgicus, og der har man det hele Apparat; kun vidste jeg ikke ret Besked
 om det, som han fortæller fra Reformationstiden og i det hele fra de
 mangfoldige tyske Ravnekroge, hvor han har støvet omkring. Det var mig

derfor slet ikke noget Nyt, og havde derfor heller ingen kusende Virkning paa mig; men desuagtet kan det være vanskeligt nok at rede den Sag tilfredsstillende op. Man maatte være langt anderledes inde i hele Bogverdenen, end jeg er, forat kunne vise ham indenfor de Grændser, hvor han skal have Lov at tumle sig.

Hans Afhandling er da forresten fuld af grundløse Slutninger, hvorvel jeg gjerne vil troe, at der ingen ligefremme Løgne forekommer. For det Første er jeg vis paa, at han gjør de gamle østerlandske Lithurgier langt ældre end de er i den Skikkelse vi har dem; han er jo ikke fri for at ville hidlede dem fra selve Apostelkredsen med det Samme han indrømmer, at der øjensynligt ligger simplere Ord til Grund for dem. Det kan man tage og føle paa, at baade alle de østerlandske og det romerske saavelsom det majlandske er Udpyntninger af et *ældre Nadverord*; at ville nægte det, vilde være en utilgivelig Dumhed, som C. ogsaa selv værger sig imod; men naar han saa vil oplyse os om, hvordan dette ældre Nadverord *ikke* har set ud, og at det navnlig ikke har havt Lighed med vort nærværende, da sejler han sin egen Sø og skal nok være fri for at kunne bevise det, han agter.

Dernæst har han en svær Sky for den mozarabiske Lithurgi og søger at stille den i al den Skygge, han med sin store Lærdom kan tilvejebringe. Har man imidlertid erkjendt, at den romerske Kirke har forvansket sit Nadverord, og at den i dette Stykke som i alle andre paanødte sine Undergivne sit eget Makværk, da maatte man fornuftigvis søge det gamle, om det endnu skulde være at finde, enten i Spanien, der under Araberne stod udenfor Roms strænge Tugt, eller i det høje Norden, hvor man aldrig ret lærte at tage Alt tilfange under Pavens Lydighed. Nu træffer det sig jo saa heldigt at vi ganske rigtigt træffe i Ximenes Alterbog det Ord, der har al Sandsynlighed for at være det gamle, og det Bevis, som C. leverer for, at man før Reformationen osv. i Norden ligefra Ansgars Tid brugte den romerske Canon, nemlig af Walkendorfs Messebog, som udkom 1519 for Thronhjem Stift, men *aldrig kom* i Brug, det er dog et Pragtexemplar paa historisk Bevis. At Luther selv hjalp sig til Rette ved at sætte sammen efter Skriften, er jeg tilbøjlig til at troe, men han havde i det Stykke som i saa meget Andet et mageløst Held med sig, thi jeg ved rigtignok ikke noget Spor af, at det gamle Nadverord havde holdt sig i hans nærmeste Nabolav; at det derimod skulde være forsvunden overalt i Norden, det tvivler jeg om, og kan ikke anerkjende, at Palladius kun har oversat efter Luthers Catechismus. Jeg ved ikke, fra hvad Tid den ældste *svenske* Alterbog er, som C. omtaler, om den er før Reformat. eller ikke; men jeg antager, at det nok enten i danske eller svenske Skrifter maa kunne findes Spor af, at man endnu her har kjendt et enfoldigere Ord end det romerske.

Forresten mener jeg ogsaa, at vort nuværende Nadverord trænger til en Renselse fuldt saa haardt som Tilfældet var med Troens Ord, som det kom til os fra Fædrene, men selv C. vil vist være tilbøjlig til at indrømme, at som Nadverordet lyder hos os, er det nærmest ved at falde sammen med det oprindelige, saafremt man gaar ud fra, at der har existeret et saadant, hvad han jo forresten ikke gjør. Men lad Skriftlærde først forklare Grunden til de 4 Former i det NT., da Vorherre dog efter deres Mening kun har talt i én Form, lod dem forklare og forsvare det, saa tænker jeg de blive noget mere taalige at komme til Rette med angaaende den efterapostolske Tid. Her har du i kort Begreb mine Tanker om den Sag; jeg antager forresten at de 4 Former i NT. antyde *en vis tilladelig Frihed* i Formningen af Nadverordet, hidrørende sagtens fra, at Herren ikke har brugt netop de samme Ord til alle sine Apostler, og at derfor Kirken ikke heller har kunnet udelukke Velsignelsen fra Nadveren, saalænge man ikke gik udenfor disse nytestamentlige Former.

Men jeg er lige overbevist om, at den apostolske Kirke har haft et bestemt, fyldigt og helt gyldigt Nadverord, og at vor Vej gaar tilbage dertil, samt at naaes det ikke før, saa naaes det i den sidste Menighed (Aab. 3, 20). Men det udelukker ikke, at Herren kjender sig ved Ordet, som det, hovedsagelig rigtigt lyder hos os, ligesom han har kjendt sig ved Troesordet i meget mangelfulde Former. Hvad forresten de mangfoldige *Tillæg* angaar, som man har gjort baade i Øst og Vest, og som, med enkelte Undtagelser, maa siges dog at være i christelig Aand, da ved jeg ikke, om man ikke tør troe, at de er sket med den Helligaands Tilladelse, og at Luk 10, 35 (Slutningen af Verset) kunde der taale Anvendelse. Hvad der hos os bliver Hovedsagen er, at det Ord, der lyder ved vor Nadver, det *har Vorh. talt* fra første Aften, og det *kan han kjende sig* ved til alle Tider; hvordan man saa skal bedst oprede, hvad der er vævet sammen gennem 18 Aarhundreder, det er meget mindre vigtigt, al den Stund, at historiske Undersøgelser og Resultater aldrig i Enighed kan blive Salighedssager. Var de det, hvad Caspari vel forresten ikke vil paastaae, saa maatte man ganske rigtigt med ham indrømme, at vi vidste slet Intet om, hvad Herren egentlig havde sagt, og Bibelen, som er vor "eneste Tilflugt og Klippe", blev den elendigste Klippe af Alle at bygge paa, thi saa er da Luthers Catechismus mere klar og forstaalig for Enfoldige.

Summa jeg finder mig aldeles ikke anfægtet af denne Skylregn, thi jeg tror nok, vort Huus er bygget paa en Grund, der har Løfte om at modstaae Storm og Skylregne, og i Casparis Bog er der Vind nok, Vand nok, og Storm mod os, – men den er neppe skreven for at fremme Sandhedens Sag. –

Vi har i denne Tid oplevet noget næsten Vidunderligt her paa Egnen. Pastor Thomsens Kone i Ørting har i det sidste Aarstid lidt af Vattersot;

den hidrørte fra en Svulst i Underlivet, (en Æggestoksvulst). Under vore egne Lægers Kludren var hun kommen saa vidt, at hun laa altid tilsengs, hendes Omfang var naaet til det Utrolige og hun forudsaa sit Endeligt som snart forestaaende. Da kom Lægen efter, at Dr. Boye i Jællinge dristede sig
 5 til at operere saadanne Syge, og han blev hentet herop. Da Fru Thomsen selv var opsat paa at faae en Ende paa Tingen, bad hun ham om at paatage sig Operationen, og den 25de Juli udførte han den saa i flere andre Lægers Nærvarrelse. Svulsten var af en Vægt over to Lispund; efterat hele dens Indhold var udtømt, vejede den endnu 14 Pund, saameget som to fuld-
 10 baarne Børn. Ved Operationens Ende ansaae de hende for død, men hun kom dog til Bevidsthed igjen og er nu saa vidt fremskreden i Helbredelse, at hun ansees udenfor Fare, hvis intet Andet støder til.

Jeg var kort i Forvejen ovre at tage dem tilaltes og de gik ud fra det som en given Sag, at deres Samliv var endt nu; det er forunderligt at see deres
 15 Glæde ved at maatte blive sammen; Thomsen er næsten helt forstyrret, og jeg kan sætte mig ind i hans Tilstand, at det er, som var der foregaaet et Mirakkel midt for hans Øjne. Han taler om Boye som en Guds Engel, der blev sendt dem, og denne Læge var ogsaa et af de elskeligste Mennesker, jeg har set. Han opholdt sig der flere Dage efter Operationen og jeg var næsten
 20 dagligt sammen med ham og saa ret i ham et Bevis for, at Guds frygt er nyttig til alle Ting. Det er en christelig Mand og derfor en trofast dansk Mand og endelig en ualmindelig forstandig Læge og dygtig Operatør. Hvis du kjender Syge, der lide af den Svaghed, saa vis dem endelig hen til ham; han ejer en Herregaard i Jællinge: Haughus, og har der indrettet sig et lille
 25 Hospital for fremmede Syge.

Vil du ikke engang ved Lejlighed melde mig, hvad der var Grunden til at Kalkar tog sin Afsked; det har dog neppe været, fordi han ikke var istand til længer at bestyre sit Kald. Der var nogle, der mente, det kom af Fortrydelse
 30 over, at han ikke kom med i Kirkecommissionen; det kan jeg ikke troe, han brød sig om; i ethvert Tilfælde var han da nok bleven ked af at sidde der, før den var endt. Ja den kommer der jo Intet ud af, og det er vel godt nok ogsaa; men Martensen, som tog Rejsepas, har vel paa den Maade villet fritage sig for at høre, hvad der kunde falde af til ham; og jeg skal ikke
 35 negte, at naar han ikke blev Formand i Commissionen, saa er hans Stilling der noget generet.

Vor sølle Stiftsprovst er da ogsaa kommen med, men han glemmer vist sin Mund hjemme; han var en ganske flink Præst i Horsens, men nu er alle onde Instincter bleven ham for stærke og han gaar utvivlsomt med en Bisp i Maven; dertil var han maaske ogsaa mest tjenlig, thi han gjør hverken Godt eller Ondt mere. –

Hvorfor de to Seminarister Langhoff og Schurmann skulde med, er mig ikke klart, men man siger, at Langh. er taget som Repræsentant for ”den indre Mission” og Sch. for sin Lærdom. Jeg antager, at den af Rigsdagen bevilgede Pengesum ikke kan strække ud til deres Fornødenheder mere end et Par Maaneder og det er ogsaa længe nok, hvis deres Forhandlinger skal være hemmelige og der saa ovenikjøbet Intet kommer ud af det.

Søger du ingen Præstekald for tiden; til Efteraaret antager man, at Bruun i Saxild vil søge sin Afsked; det var et passende Sted for dig, med Lodseplads i Sognet, hvor du kunde ind- og af-skibe dine mange Bøger. Lev nu vel gamle Ven; det har vel lange Udsigter med at vi see hinanden, men jeg kan staae her og see, hvordan dit ærlige Ansigt ser ud. Vorherre være med dig og dit Huus.

Otto Møller

Gylling d. 17 August 1868.

15

64. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[30/8-1868]

Min kære Ven.

Her har Du nu min Lærebog. Du har ved Din velvillige og gode Bistand ærlig fortjent denne Bog, og da jeg ser, at Du vil sætte Pris paa, at samme er udstyret med en pæn Ryg, saa glæder jeg mig ved at kunne sende Dig den med den Bevidsthed, at Du, hvis Du ikke er altfor ubillig i Dine Fordringer, nok vil kunne være tilfreds med den. Jeg antager, at Du vil finde, at den ser en hel Del bedre ud nu, end medens den var i Haandskrift, og hvis Du læser den igennem, vil Du finde, at jeg mange Steder har gjort Brug af Dine Bemærkninger. –

Du bliver nu ved Din Mening om Kristi Fornedrelse; men jeg er ligefuldt *urokkelig* overbevist om, at den er baade urigtig og kan blive til stor Fare for den kristelige Tro. At nogen skulde faa to Personer derudaf er der efter mit Skøn ingen Fare for, ligesaa lidt som vor Tro paa ”Jesus Kristus, Guds *enbaarne Søn, undfangen* ved HA. *født* af J. M.” medfører en saadan Fare. Du paastaar at den Lære først er opkommen i Athanasii Dage, og at man før ham var af den modsatte Anskuelse. Jeg skulde dog mene, at hverken Irenæus eller Origenes var det dvs. af mods. Ansk.; og de blive sagtens de eneste, hos hvem man vil finde noget derom. – Dog nok herom; jeg haaber med Guds Hjælp engang at skulle gaa nøjere ind paa den Sag.

Angaaende det Du skriver om Nadverordet, saa er alt hvad Du skriver, meget rigtigt og godt, men det gaar udenom Hovedspørgsmaalet eller Hovedsagen: det Ord, vi nu bruge, er af dem der har bragt det i Brug,

uddraget af Skriften (saaledes sige de idetmindste); og der kan ikke paavises en eneste *Menighed*, hvor det har været i Brug inden Reformationen, ialfald ikke saaledes i Brug, at det derfra *kan* være forplantet til os. Ti vistnok er det mozarabiske Liturgi et saare mærkeligt Vidnesbyrd fra Oldtiden; men
 5 man kan dog ikke negte at dens Brug ved Reformationen ikke er en Menigheds-Brug, men mere gør Indtryk som en antikvarisk Kuriositet, som man, uvist af hvilken Grund, havde fundet for godt at beholde i et enkelt Bedehus. At Reformatorerne skulde have hentet Nadverordene derfra, vil desuden neppe nogen for Alvor kunne paastaa.

10 Ligesaa lidt er der nogen Sandsynlighed for, at de skulde have lært dem her i Norden. Ikke alene Missale Nidros., men ogsaa Missale Havniense 1514 og Slesvicense fra 1486 har den romerske Form. Og hvad der sagtens vejer end mere end disse Vidnesbyrd er at Kr. Pedersen i sin Bog "Om at høre Messe" 1514, hvor han omtaler Brødets Indvielse, siger: "de hellige
 15 fem Ord" (dvs. hoc enim est corpus meum), altsaa ogsaa den romerske Form. – Men naar man læser hans Fremstilling der af Nadverens Betydning, saa er det paafaldende, at han ligesom med Flid undgaar at nævne Nadverordet, retsomom det var altfor helligt til at lyde for eller kendes af Lægfolk. Heraf mener jeg, at man kan se, at Romerkirken paa en Maade har
 20 været berøvet Nadverordet, ti idet det lød i et fremmed Tungemaal, er det for alle Lægfolk (og kanske de fleste Lærde med) blevet en meningsløs Trylleformular, et "Hocus pocus" (vød Du at det kommer af Hoc est corpus?) og Ordet har saaledes ikke ad mundtlig Vej kunnet forplantes.

Der har Du det som er Hovedsagen: Nadverordet, som vi have, *er ikke*
 25 *mundtlig forplantet* til os fra Herren selv. (Noget helt andet er det, om Nadverens hele Velsignelse meddeles os i og ved det Ord, som vi bruge, eller om Herren kan vedkende sig og har vedkendt sig dette Ord.) Men staar dette fast – og det skønner jeg ikke rettere, end at Caspari har bevist: og det vil, dvs. hans Resultat, være sikkert uden alle lærde Undersøgelser,
 30 saalænge man *ikke kan* pege paa nogen Menighed, som har brugt vort Nadverord før Reform., saa kan dette ikke være tilfældigt, men maa sikkerlig være et Vidnesbyrd om, at Nadverordet ikke ligefrem kan stilles parallelt med Daabsordet, men at der maa gøres Skel imellem dem.

At der er en saadan Forskel, og det en *væsentlig* Forskel (hvorledes den
 35 siden nærmere skal bestemmes), vise vi jo ogsaa selv ved vort Forhold til disse to Ord; ti medens Daabsordet er vort daglige Livsbrød, saa er Nadverordet egentlig kun til en Slags øjeblikkelig Brug, om jeg saa maa sige; det er os til Opbyggelse og Vækst, naar vi nyde Nadveren, men vi bruge det ej til vor daglige Opbyggelse; det har idetmindste jeg aldrig gjort, og jeg ved ingen som har gjort det. Dette er underligt nok; man skulde jo

synes, at det Ord, som er til vort Livs Næring, det skulde vi netop daglig bruge; men det gør vi ikke, men bruger derimod det, ved hvilket Livet er skabt i os. Hvad Grunden er hertil, ser jeg ikke klart, og kan knap skimte den; men hvad det i alle Fald synes at vise, er, at Nadverordets Stilling til
 5 Menighedslivet er væsentlig forskellig fra Daabsordets, hvad Pavlus ogsaa antyder ved ikke at omtale det – Nadverordet – Ef. 4.

I dette Spor omtrent, tror jeg, at Klarelsen af Nadverordets Betydning for os maa gaa; og naar den først er klaret, saa vil sikkerlig Forklaringen af dette Ords historiske Skæbne komme af sig selv. – Ti deri er Du sagtens
 10 enig med mig, at hvormange Synder imod Nadverordet end mskelig Selvklogskab kan have paa sin Samvittighed, saa kan det ikke være et uheldigt "Tilfælde" at den ene rette Form af dette Ord er forsvunden af Menigheden, men det *kan* kun være sket, fordi Herrens menighed kunde bestaa uden den. – Men at de forskellige Former skulde have deres Grund i,
 15 at Herren havde sagt Pavlus et andet Ord, end det, han virkelig havde brugt ved Nadverens Indst., det kan jeg ikke faa i mit Hoved.

Den Dr. Boye, Du skriver om, er i den senere Tid bleven en navnkundig Mand. Jeg hørte for henvend et Aar siden om ham, at han havde opereret en
 20 Bondekone for samme Sygdom og med Held. Det var første Gang at den Operation var lykkeds her i Landet. I Udlandet skal den være lykkeds nogle enkelte Gange. I Forsommeren har han ligeledes med Held opereret en ganske ung Pige her i Byen. Jeg traf ham i sin Tid i Jelling og hans Person tiltalte mig meget, og Svendsen priste ham i højeste Maade. Han maa være en ualmindelig Mand, ti det er ikke alene som Læge men ogsaa i alle andre
 25 almennyttige (folkelige, kommunale) Retninger at han er fortrinlig.

Grunden til at Kalkar har søgt Afsked angiver han selv at være, at han ej kan forene sin Virksomhed for Missionen med en fyldestgørende Varetagelse af sit Embede, og at han forlængst har tænkt at ville tage Afsked efter at have været Præst i 25 Aar. At han ikke kom i Kirkekomm. er derimod
 30 *ikke* Grunden; han indgav allerede ifjor Efteraar, mens Kierkgd var Minister, sin Ansøgning om Afsked, men Kierkegaard negtede den.

Hvad Du skriver om eders "sølle" Stiftsprovst, undrer mig igrunden ikke mere. Tidligere har jeg efter Dine Udtalelser haft meget gode Tanker om den Mand, men for et Halvaars Tid siden var jeg sammen med ham i et
 35 Præstekonvent ude hos Busck i Brøndby; der drøftedes Spørgsmaalet om Folkekirke, borgerlig Indretn. o. dl. altsammen Spørgsmaal som i vore Dage nok kan sætte Folks Mund i Gang. Men uagtet Drøftelsen gik baade livlig og efter Omstændighederne fredelig, saa aabnede han dog bogstavelig ikke sin Mund til andet end at spise. Den Brug af Munden kan jo være priselig nok, men den *alene* er dog lidt fattig for en Stiftsprovst.

Langhoff er kommen med som indre Missionær, og tillige siges der at skulle bringes Spørgsmaal for, som ville "berøre" Skolevæsenet, hvilket skal have foranlediget Schurmanns Valg. Forøvrigt har jeg ikke hørt noget bestemt derom. Kommissionen skal samles til Oktober og skal saa, efterat
 5 have været sammen en Maanedstid til foreløbig Drøftelse, fordele sig i Komiteer, der dele Forhandlingsgenstandene imellem sig; derpaa rejse Medlemmerne hjem og forhandle skriftlig med hverandre, og skulle saa atter samles efter Nytaar. Saaledes er det idetmindste foreløbig bestemt. –

Der siges for vist, at Prof. Jensen paa Jonstrup skal have sin Afsked til
 10 Nytaar; saa agter jeg at forsøge at blive hans Eftermand, uagtet den Plads egentlig ikke tiltaler mig; der er adskillige Fristelser ved at være Lærer alene og ikke Præst tillige, hvortil endnu kommer en hel Stivstikker-Besætning af Lærere, som det kan blive træt nok at arbejde sammen med.

Ellers har jeg det rigtig godt. Du kan være vis paa, at det er en god Stand
 15 at være gift med en god Kone og at have en Flok af raske og glade Børn, der blomstre som Roser omkring en. Det er dagligt Gilde og daglig Glæde og daglig Opmuntring til at bede og takke Gud; og det giver et godt Klima til at vokse i. – Lev nu vel, min kære Ven. Gud velsigne Dig og Dine.

20 Fasangd. 30 Avg. 1868.

Din Skat
 Rørdam

65. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

25

Gylling d. 18de Octbr 1868.

Min kjære Ven.

Jeg har en Tid lang skyldt dig Brev og Tak for din Bog, som jeg finder smuk og paa sine Steder rettet, men dog, som du vel kan vide paa for faa, jeg har
 30 som sagt skyldt dig dette og godt følt det, men jeg har ikke kunnet overkomme store Ting, fordi jeg har haft en meget vigtig Sag at tumle med, der ganske har optaget mine Tanker.

Jeg blev nemlig sidste Onsdag viet til min kjære Hustru, og skjøndt det jo ikke medførte store Omkalfatringer i vore Forholde, saa var det dog nok til
 35 at beskjæftige mig, der kun har Evne til at have faa Jern i Ilden ad Gangen. Vi har indrettet os paa en ejendommelig Maade, som vel ingen andensteds gaar, maaske heller ikke kunde gaae, men som jeg haaber med Guds Velsignelse alligevel skal gaae for os, thi naar der kun er en Vej at komme frem ad, saa maa man jo kalde den god, til man ad den naar til en bedre, "om saa beskjæret er".

Jeg kunde ikke overvinde mig til at forlade min gamle Fader og alle herhjemme, thi det vilde jo være bleven Følgen af, om jeg kom fra Gylling, at han maatte søge Afsked; jeg troede nu heller ikke at turde søge om at komme fra denne Menighed, saalænge jeg ikke tydeligt løses af Vagt.

5 Endelig havde min Fader ikke Evne til at lønne mig saadan, at jeg her i Byen kunde indrette mig et eget Hjem, og da jeg nu alligevel gjerne vilde giftes og nødtigt vilde komme i den Fristelse at gaae og vente paa min Faders Død, saa har vi indrettet os paa at blive sammen og danne en Familie, haabende, at Vorherre vil lægge sin Velsignelse til, saa den, der har Savnet, maa faae det

10 erstattet paa anden Maade.

Hvordan dette kan gaae og at det med Guds Hjælp kan gaae godt, det kan vel Udenforstaaende ikke sætte sig ind i eller sættes ind i, men du skal ikke tage Anledning deraf til at beklage din gamle Ven, men for Venskabets Skyld glæde dig over, at Vorherre har været god imod mig og gjort den

15 eneste for mig fremkommelige Vej smuk og velsignet. Det gamle Ord af Samuel: "hidtil har Herren hjulpen os" er bleven mig saa trøsteligt, thi han har hidtil naadigt hjulpen mig, og det er dog den eneste sande Trøst for det Kommende at kunne see, hvordan han har hjulpen i det Forløbne. Der er jo Flere, der har sagtens i god Mening advaret mig mod denne Indretning og

20 navnlig lagt mig paa Sinde, at jeg lagde en tung Byrde paa en Andens Skuldre og stillede i det Hele min Kone i et af de vanskeligste Forhold i hele Verden; men hun er af et godt Stof, jeg stoler paa, at hun skal nok gaae igjennem med mig, og jeg vilde gjerne, at mine Venner skulde glæde sig over, at jeg har det godt, saa godt, som jeg aldrig havde troet, jeg kunde faae

25 det. –

Min gamle Fader viede os; han er meget svag og har i Sommer næsten ganske mistet sit Syn; han er tillige bleven saa ængstelig af sig, og havde stor Frygt ved at paatage sig denne Forretning, da han nu i det Meste af en halv

30 Snes Aar har holdt sig fra Alt; men da Dagen kom, saa hjalp Vorherre ham godt igjennem, saa vi fik Alle en glad Dag og han ikke mindst. Nu kan du derfor i dit Hjærte ønske mig tillykke, thi nu tror jeg, at jeg har faaet den fat; og jeg havde aldrig naaet den, naar ikke Vorherre underligt havde ledet mig og ligefrem vist mig Vejen; derfor ser jeg ogsaa Fremtiden helt trøstigt imøde, thi hvad han begynder, slipper han jo ikke paa Halvvejen. –

35 Jeg ser, at Hammerich begynder paa en Kirkehistorie, men jeg har ikke faaet Noget læst i den, det bliver vel ogsaa kun et Compendium som Kurtz eller saa og den Art Værker synes jeg egentlig, at Tydskerne skulde beholde Eneret paa; jeg begriber snart ikke, hvorfor der alt er lavet saa mange af den Slags Værker, thi det ene gjør netop den samme Tjeneste som det andet, forsaavidt de bruges til Universitetslæsning; man lærer deraf at kjende

løseligt de Begivenheder, som en Gang har faaet Hævd paa at anses for Hovedbegivenheder, men Guds Menigheds Levnetsløb lærer vistnok lige-saalidt af den ene som den anden.

Ligeledes har jeg faaet sendt et Stykke Katakombe-Kirkehistorie, der nok
 5 er en Disputats-Afhandling; jeg har kun læst Indledningen, men af den bliver man ikke fed, thi man faar hovedsageligt at vide, hvilke Bøger, der forhen er skreven om den Materie; men Forfatteren, der i en halv Linie kan bedømme, godkjende eller affærdige dem, har vist ikke læst en Tiendedel af dem. Det tyder hen paa at være stærkt Vindmageri, og kun et Udtog af hvad
 10 en Italiener de Rossi har bragt for Lyset fra disse gamle Grave. Dog, det er allene Indledningen, jeg har faaet dette Indtryk af; det er muligt, at selve Afhandlingen dog har Værddi.

Af Bøger til nedsatte Priser hos Steen har jeg kjøbt mig H. Steffens Levnet, der er ganske interessant at læse, thi det lader til, at det med alt hans
 15 Hovmod og Forfængelighed endda har været en temmelig ærlig og sanddru Mand og for sin Tid nærmere ved Tro paa Vorherre end de Fleste. Men vi er alle Mennesker, naar vi er afklædte, og det er han da endelig ogsaa; det er vel fra ham, at den Mode stammer at beskrive sit Smule Levnet Dag for Dag, set i lang Afstand og derfor ogsaa set i stærk Farve; de søge jo at vise
 20 dem i deres bedste Klæder, men det er i Virkeligheden en fuldstændig Afklædning; en af hans latterligste Efterfølgere er Zeuthen, der hos Steffens viser sig i en meget kummerlig Skikkelse, men har pustet sine egne 25 Aar op til en temmelig tyk Frø. –

Nu er da Kirkecommissionen kommen sammen og har vel begyndt sit
 25 Arbejde; men af det Lidet, som Bladene meddele, kan man ingen ret Forestilling vinde om, i hvad Retning den vil komme til at sejle; jeg haaber, den vil om ikke Andet, saa dog afgive et unegteligt Vidnesbyrd om, at der er ingen Enighed mulig, og at naar den liden Commission, der bestaar af de mest gejstlige, sindige og dybsindige Mænd, naar den kan ikke enes,
 30 hvordan skulde saa Medlemmerne af et Kirkeraad kunne det. Formodentlig vil Spørgsmaalet om Kirkeforfatning komme til at staae forrest og kunde det endda naaes, at Haabet om at naae en saadan blev slaet grundigt ihjæl, saa synes jeg, at Pengene var godt udgivet.

Min Fader og jeg har talt om, hvordan *din Fader* stiller sig til dette
 35 Spørgsmaal, og jeg nærer nogen Frygt for, at han vist mener at kunne gaae ind paa Et og Andet af den Art, ligesom jeg har de samme Forestillinger om Kjerkegaard. Bliver der imidlertid fra et Flertal i Commissionen gjort Forslag om en Forfatning for Folkekirken, hvor rigeligt en saadan endogsaa bliver udstyret med Lægelementet, saa beklager jeg, at Rigsdagen har bevilget Penge til den; kunde den derimod enes om at gjøre Forslag om at

blive ved det Gamle men løse en Del af de hæmmende Baand, som endnu trykke paa Præster og Lægfolk, saa fortjente den Tak.

Du søger altsaa om Pladsen ved Jønstrup Seminarium og det kan jo være godt nok, naar du saa tillige kunde naae at faae Ordination og komme til at udøve en fri præstelig Virksomhed ved Siden; det maa vel kunne lade sig 5
gjøre, siden Martensen i sin Tid var Slotspræst samtidigt med, at han virkede som Professor. Det vilde da vistnok stemme med dine egne Ønsker, og være godt for Seminariet saavel som Omegnen, der sagtens er en Smule ørkenagtig. Er det Gabriel Hejberg, der er blev[et] Capellan pr. loco?

10 Lev vel min kjære Ven, og hvis det er dit virkelige Ønske at komme til Jønstrup, saa give Gud sin Velsignelse dertil og til denne din Gjerning. Hils Lindberg og din Hustru.

Din gamle Ven
Otto Møller

15

66. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

20 Fasangd. d. 7 Nov. 1868.

Min kære Ven.

Jeg vil af hele mit Hjerte ønske Dig og Din Hustru til Lykke i eders Ægtestand. Jeg har alt længe erfaret, at Ordsproget ikke lyver: den ager godt Læs i Gaard, som en god Kone faar. Gud give Dig sin rige Velsignelse 25
til daglig at erfare det samme, og Hjertelag til daglig at takke ham derfor. Jeg kunde ganske vist ogsaa ønske, at de ydre Vilkaar, hvorunder Du har tiltraadt Din Ægtestand, vare noget anderledes; ikke saameget for Din Skyld – ti en Mand kan sagtens hævde sin Plads, ogsaa i saa vanskelige Forhold som disse – som for Din Kones Skyld; ti det er ganske sikkert den 30
sværeste Stilling en Kone *kan* føres ind i. Imidlertid ser jeg af Dit Brev, at Du ikke er ubekendt med dette, og jeg vil derfor ikke skrive mere derom, da det sagtens kun er til ringe Opmuntring for Dig at læse det; og det er ikke min Agt at skrive noget som kunde være Dig fortrædeligt. Desuden kan jo Gud gøre alt – følgelig ogsaa et saadant Forhold – langt bedre og glædeligere 35
end vi kan bede og forstaa; jeg haaber og ønsker at han vil gøre det; men Du maa for alting passe at Du ikke glemmer: וְעוֹבֵד אֱלֹהִים יְחַיֶּה אֶת הַבָּנִים וְיָרֵם אֶת הַבְּתוּלָה וְיִשְׁמְרֵם יְהוָה מִכָּל מַעֲשֵׂה יָד וְלֵב וְיִשְׁמְרֵם יְהוָה מִכָּל מַעֲשֵׂה יָד וְלֵב
Gen. 2.

Jeg har i lang Tid skullet skrive Dig denne Lykønskning til, men jeg har ført et saa bevæget Liv i den senere Tid i Anledning af Kirkekommissionen, eller rettere af, at min Fader er her i Byen; nu har jeg benyttet noget af

denne Eftermiddag, da jeg er i Ro, til at oprette min Forsømmelse, som Du ikke maa tro, er en Følge af Mangel paa Deltagelse i Din Glæde. –

Hvad Kirkekomm. angaar, da er der indtil Dato ikke sønderlig at sige om dens Forhandlinger, eftersom alle de forelagte Spørgsmaal hidtil kun have været til første Behandling, hvor Medlemmerne kun hver for sig have udtalt deres Meninger, uden at det er kommen til nogen egentlig Drøftelse. En ren Undtagelse herfra var det, da dHrr i forrige Uge røg sammen om Begrebet Folkekirke og borgerlig Indretning osv. Det var selvfølgelig Brandt der var Ordføreren for den borgerlige Indretning; Martensen og Kierkegaard stod imod ham. Og det gik nok der som saa tidt i slige Kampe, at begge Parter tilskrev sig Sejren. Naar nu den 1ste Behdl om en 8 Dages Tid er tilende, ville Medlemmerne dele sig i Udvalg til at forhandle de forskellige Sager, og disse skulle da skriftlig forhandle med hinanden, idet Medlemmerne rejse hjem til efter Jul, og saa skal da det egentlige Slag staa. –

Du ytrer Betænkelighed ved Kirkeforfatningsforslaget. Ministeren havde der foreslaaet at de 7 Landemoder, udvidede ved en Tilsætning af Præster og Lægfolk, skulde være det Organ hvorigennem Kirken skulde udtale sig raadgivende. Og vist er det, at den største Frygt for en hierarkisk Synode vilde falde bort, naar man fik 7 saadanne raadgivende Forsamlinger, især naar det kunde blive, som flere Medlemmer have udtalt sig for, at Præsterne ikke som saadanne skulde have Sæde paa Landemoderne, men kun forsaa-vidt de ligesaavel kunde vælges til Medlemmer deraf, som alle andre Menighedsmedlemmer. For saadanne udvidede Landemoder have alle Kommissionens Medlemmer udtalt sig (forsaa-vidt de have taget Ordet desangaaende), saanærsom Martensen og en til, hvem jeg i Øjeblikket ikke husker, disse sidste vilde have *én lovgivende* Kirkeforsamling.

Min Fader har bl.a. indgivet et Forslag til Udvidelse af Valgmenighedsloven, saaledes at ogsaa Kandidater kunde vælges til Valgpræster, og at Valgmenigheden skulde have Lov til at bruge Sognekirken. Item et Forslag om Absolutionens Afskaffelse og adskillige andre af mindre Betydning, ialfald for Øjeblikket, som om en Revision af Ritualet, af Kirkebønnerne o. dl. Andre Medlemmer ville nok ogsaa komme med en hel Del private Forslag; men det er rimeligt at faa eller ingen af dem ville komme for til denne første Behandling, men først senere naar Udvalgsarbejderne ere forbi.

Jeg har i denne Tid læst endel af Kliefoths Liturgische Abhandlungen, navnlig det Bind om Absolutionen og det om Ægteskabet. Det er Bøger som jeg vil anbefale Dig til Læsning; ti de ere ganske lærerige, ikke egentlig ved det positive, de indeholde, ti som Historiker er Kliefoth en temmelig upaalidelig Mand, dvs. en saadan som drejer Historien saa længe til den

kommer til at sige det, *han* vil have; og hans dogmatiske Standpunkt antager jeg at Du vil være idetmindste ligesaa fremmed for som jeg. Men det lærerige ligger i at man sèr, hvor nær beslægtede den statskirkelige Lutherdom og Papismen ere, deri at man stiller Kirken som den historisk
 5 har udviklet sig, i Kristi Sted. Vistnok iagttager Statskirken lidt mere Anstand end Papismen; men Kærnen er den samme, hvad der især fremtræder i den Paastand, at naar "Kirken" tager et Skriftord, som handler om et eller andet Livsforhold, i sin Mund og udtaler det over bestemte Personer, Forhold o.dl. saa forvalter den dermed et guddl Naademiddel og
 10 udfører med guddl Kraft en guddommelig Indstiftelse. Det er jo den Tanke, som ligger bagved hele den egentlige Skrifttheologi – hvortil jeg ikke idethele regner vore Dages Skrifttheologers letfærdige og principløse Omgang med Skriften – men jeg har ingensteds fundet den saa klart og eftertrykkelig udtalt som hos Kliefoth.

15 Jeg søger da Jonstrup, og naar jeg ser dem der søge det med mig, synes jeg nok at kunne have Haab om at faa det; men der vil sagtens være temmelig indflydelsesrige Stemmer, som ville tale imod *mig*. Hvis Gud fører mig dertil, haaber jeg at han ogsaa vil føje det saaledes, at jeg paa en eller anden Maade kan faa nogen præstelig Virksomhed. – Det er *Gustav*
 20 Hejberg som er bleven Kap. i Lyngby. –

Lev saa vel, min gamle Ven; Gud velsigne Dig og Din Hustru og gøre det rigtig godt for eder altsammen, som han baade kan og vil, naar vi kun give ham Lov dertil; og det tror jeg for vist, at Du vil gøre. Hils Din Hustru rigtig venligt fra mig. Jeg har et stille Haab om, at der ikke skulde gaa altfor
 25 lang Tid til, at jeg kunde faa eder at se i eders Hjem og da kunne se paa hende ligesaa venligt som jeg altid har set og tænkt paa Dig. Min Kone hilser eder og sender eder sin bedste Lykønskning.

Din
 Skat Rørdam

30

67. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[5/1-1869]

Kjære Rørdam.

35 En Tid lang har jeg tænkt paa at lade dig høre, hvordan jeg sidder i det, men jeg har gaaet og ventet paa, om jeg ikke kunde faae at see, at du var bleven udnævnt til Forstander ved Jonstrup, at jeg saa kunde ønske dig tillykke dertil med det Samme. Nu fik jeg imidlertid i Julen at høre af en Mand, der var i Besøg hos os fra Kjøbenhavn, en Assistent Greve fra Landboskolen, at der nok slet ingen Udsigt er til, at dette dit Haab vil gaae i Opfyldelse; han

vilde nemlig vide, at du var stødt sammen med Martensen og det ikke til gjensidig Tilfredshed, og da han nok skal have en Smule Stemme med ved Besættelsen af hin Post, saa mente han, at du havde ladet den Fugl flyve. Jeg kan jo nu ikke troe, at Ministeren skulde saadan være i Bispelommen, saa
 5 Martensens Mishag skulde være nok til at gjøre dig umulig, og jeg venter derfor stedse paa at see dig i Havn paa Jonstrup, samme Anstalt til Baade, men jeg er meget opsat paa at faae at vide, hvad Mellemværende du har havt med den højnakkede Bisp, og om du har givet ham nogle Nødder at knække, thi jeg under ham og Consorter alt, hvad der kan falde af paa
 10 deres, i vore Dage ikke videre banede, Vej.

Jeg talte en Gang i forrige Maaned med en Præst fra Sjælland, Provst Paludan Müller fra Marvede; jeg ved ikke om du kjender den Mand; han udtalte, at Biskop Martensen tabte stedse mere og mere sin Anseelse i Kbhvn og i det Hele blandt Stiftets Præster, hvad han beklagede, men hvad
 15 jeg ikke kan Andet end glædes ved at høre, da han neppe med sin gode Villie har tjent eller vil tjene nogen god Sag. Samme Provst Pal. Müller, der nok er og vil være et Stykke Videnskabsmand, Filosof, Dogmatiker, osv. var forresten en ganske fornøjelig Mand at være sammen med en halv Dags Tid. Han var, saa vidt jeg kunde fornemme, hovedsagelig inde paa den kirkelige
 20 Anskuelse, men det maatte ikke rigtigt hedde saa, ligesom han ogsaa vilde bruge sin egen Terminologi; og imellem talte han saa dybsindigt og filosofisk, at jeg maatte lee ad ham, thi jeg kunde ikke forstaae ham, og han saa selv saa grublende op i Loftet, at jeg er nær ved at troe, han heller ikke forstod sig selv.

Han vilde udtale, at Grundtvig havde paa en Prik *fortsat* den lutherske Reformation, greben den Livstanke, som Reformatorerne havde sat, men kunde ikke magte, og udtalt det genialt, at Naademidlet henter al sin Kraft fra "Ordet af Herrens Mund". Dette havde han nok udtalt ved det
 25 sjællandske Præsteconvent i Efteraaret og sendt i Trykken. Men saa mente han, at vi med Bogstaven slog Aanden ihjel, naar vi vilde holde paa og forsvare som oprindelige de enkelte Udtryk i og den hele ydre Form af Herrens Mundsord ved Sacramenterne; og der blev han meget højtravende og højtidelig, hvor han talte om, at det levende Ord er som Alt Levende
 30 ikke bunden til en bestemt Form, men omskiftes efter Tidens og Folkeslags Behov; og derfor blæste han ad Caspari, thi gennem alle hans mangfoldige Opskrifter saa han netop et slaende Bevis for "Ordets Identitet", som han udtrykte sig.

Her kunde jeg nu ikke følge med ham og sagtens da heller ikke ret forstaae han, thi det kom mig for, som for ham maatte Ordet snart lyde hvordan det skulde være, kun det *lød ved Sacramentet*. Det er jo forresten

en meget vanskelig Sag med denne *Ordlyd*, hvad der er væsentligt og hvad ikke; jeg kan nok indsee, at i ligefrem Forstand er *Ordlyden* uvæsentlig, thi af Herrens Mund *lød* det jo paa Ny-Hebraisk, og det er jo dernæst et Spørgsmaal, om et Ord kan gjengives aldeles tilsvarende fra et Sprog i andre; ja vi oversætte jo nok og oversætte *ordret*, som vi sige; men om nu ogsaa den samme Forestilling bliver levende derved, eller om ikke i Grunden ethvert Folk ser Alt med sine egne Øjne, som det udtaler Alt i sit eget Maal, det er jeg ikke klog paa. Ligesom selve Christendommen hos de forskellige *Folkeslag* faar en forskjellig folkelig Form og Tone, eller hvad man vil kalde det, saa man i Sandhed kan tale om Folkekirker og folkelig Christendom, saa kunde man ogsaa synes, at Trosordet maatte ikke blot *lyde* forskjelligt i hvert Folks Maal, men danne sig forskjelligt, ja kunne *uddannes*, altsom den folkelige Tilegnelse skred fremad. Det kunde paa den Maade komme under Spørgsmaal, om de mange afvigende Former, som Herrens Ord fremtræder i i de forskjellige Folkekredse baade ved Daab og Nadver, men som dog alle udtale en og samme væsentlige Sandhed, om de ikke ere ikke blot undskyldelige men endogsaa forsvarlige, og at Enheden i *Troesudtryk* først sandt kan naaes, altsom de mange Folkekredse vokse sammen til en Hjord.

Men jeg kommer her stedse tilbage til den Tanke, hvad *Ord* egentlig er (og det er ikke en Lyd), og hvad der er det væsentlige i Ordets Begreb, og jeg kan ikke blive saadan klar derover, at jeg tør gjøre Anvendelse deraf paa Herrens Ord; *Ordlyden* synes jo nærmest at have den Betydning for selve Livsordet, som Legemet for Menneskeaaanden, og er altsaa det, der gjør det kjendeligt i *denne* Verden, men Legemets Form er jo i mange Henseender omskiftelig, hvorvel den ogsaa har sit Constante, som der ikke kan skee Brud paa, uden at i ringere Grad Krøblingen fremkommer, i højere Grad selve Livet er nødt til at slutte sin Virksomhed deri. Men det er Grændserne, det gjælder om.

Jeg ved ikke, om du kjender den nyeste Lærdom, som Kold fylder sine beundrende Tilhørere med, og som de faae med dem allesammen, om de heller ikke faae Andet. Vi har nu i det sidste Aar hørt den varieret af Alle, der fra denne Egn kom fra ham, saa den har nu rimeligt vunden fast Form i hans gjærende Hjærne. Han gaar ud fra, at hverken Mennesker eller Djævle formaar Noget, men at hvad de faae Held til at gjøre, er kun hvad Gud tillader dem at gjøre, og han tillader ikke Andet, end hvad der kan tjene til hans Sags Bedste. Alt det Onde i Verden har Gud ligesom til sin Disposition, opsamlet som bag en Sluse, og han tillader ikke mere at strømme ud eller komme til Virkelighed, end han ser, han har Brug for, eller end der kan tjene til at fremme hans Planer. Tidt og ofte tillader derfor

Gud, at et Menneske falder i en mindre Synd for at frie ham fra at begaae en større, ligesom man tillader et Barn at brænde sin Finger, forat det skal lære at skye Ilden. Saaledes skal vi Christne betragte det, naar vi falde i en Fristelse, ”f Ex. naar en Pige faar et Barn”; det er en Tilskikkelse fra Gud
 5 forat frelse os fra noget, som var langt værre; thi havde han ikke saadan vis Hensigt dermed, saa havde han *forhindret* det, da han kan alt, hvad han vil, og ethvert andet Væsen kun, hvad han tillader. Paa den Maade kommer Alt, hvad der sker, til at tjene til Guds Ære, og de Christne kan takke for Alt, selv naar de falde i Synder, thi for Synden er der jo Naade, og den tjener
 10 netop til at frie dem fra noget langt værre.

Indvendes der nu, at Gud dog ikke kan bære Ansvarret for Alt, eftersom Mennesket jo har fri Villie, saa bemærkes, at den fri Villie i Grunden kun er et Skin; forat kunne vælge netop frit mellem tvende Ting, maa man kjende dem tilbunds, og naar man sætter et Barn til at vælge mellem en glimrende
 15 Dukke og en Obligation paa 100.000 Rdl. saa vælger det ikke, thi det kjender ikke de Ting, der er at vælge mellem. Paa lignende Maade er i Grunden alt Valg kun et Skin, thi hvis Menneskene kjendte det Gode, vilde de altid vælge det; for nu at naae den rette Kundskab, som sætter istand til at vælge med Skjøn, maatte de have Forstand paa sand og falsk Oplysning,
 20 men de maatte altsaa have Lyset forat kunne finde Lyset, og paa den Maade naae de aldrig til virkeligt at vælge; det er kun en Indbildning, og Gud er i Virkeligheden den, der styrer Alt, selv det Onde efter sine vise Planer. Selv Syndefaldet bliver paa den Maade en Naade; Gud saa, at de vilde falde, og saa lod han dem falde saa tidligt, mens Faldet endnu kunde oprettes,
 25 eftersom Børn langt bedre end gamle Folk kan taale at falde og støde sig uden at komme til Skade. – Der er jo Sandhed i al denne Tale, men den er ligesom stillet paa Hovedet; og det Betænkeligste forekommer mig at være, at Ynderen af den finde den saa meget *trøstelig*.

Der er noget Foruroligende ved Kolds Virksomhed, thi han har, efter
 30 hvad man kan slutte, mægtige Gaver til at virke ind paa Folket og gjøre dem sine Ideer baade anskuelige og tiltalende. Han forekommer mig ganske at være anlagt til at opfinde et Kjætteri; han har et Hovede med mange Speculationer i, han har særegne Gaver til med Billeder at anskueliggjøre sine Formeninger, han har en mægtig Sejghed til at blive ved at vende den
 35 samme Tanke paa forskjellig Led, til den endelig er nagelfast, og han er endelig blottet for alle Kundskaber, der kunde tjene ham som Correctiv mod hans Udskejelser. Han kan gjerne endnu blive anset for en Profet og stifte et Religionsparti; og Grundtvig har gjort Sit til at stille ham op paa den Throne, hvor han staar paa Hovedet. Jeg har ladet mig sige, at han nok ønskede nogle ordinerede Mænd i sin Tjeneste, som han kunde bruge til at

forvalte Sacramenterne for sin store, meget spredte Menighed; og kunde han kun finde saadanne af rimelige Grundsætninger saa har vi jo Spillet gaaende. Om det nu har sig med ham, som jeg her har skreven, det *ved* jeg jo ikke, men saadan prædike hans Apostler, som han sender rundt med sin

5 Aand; maaske du imidlertid ved bedre Besked om hans Virksomhed end jeg, thi helt upaaagtet er han vel ikke i den københavnske Modermenighed.

Paludan Müller mente, at alle Kirkekommissionens Medlemmer var enige om, at der aldeles Intet kom ud af den; selv Hall erkjendte det Hele for tom Formalitet; han sagde, at den Eneste, der egentlig vidste, hvad han vilde, og

10 talte af sikker Tro, var J A Hansen, der udtalte, at de kunde spare dem al Ulejlighed, da Rigsdagen nok skulde gjøre Tingen i Orden. Ja det er rimeligt nok, at der kommer Intet ud af det, og det er vel ogsaa godt nok, thi de gode Forslag kunde sagtens ikke veje op mod de slette; og hvordan i Verden skulde de, der gjensidigt forkjættre hinanden, ogsaa blive enige om

15 Noget.

Vi har det her ved det Gamle; Faderen er svag og det tager til, men de Gamle leve jo, saalænge Gud vil; han har sine Evner som før, men han kan ikke see, saa der maa læses for ham den Tid, han er oven Senge, og det er jo trættende nok; men vi er jo Mange om det. Jeg har det godt, og ”er tilfreds

20 med mine Kaar”; Vorherres Naade er overmaade stor, og kan slet ikke paaskjønes. Jeg ser, at din Bog er bleven godt anbefalet oppe i Norge; men jeg har ikke lagt Mærke til, at Kirketidenden har taget tilbørligt Hensyn til den; vor Provst har anskaffet den for at bruge ved sin Confirmandundervisning til Selvstudium, og kan den omvende ham og sætte Liv i ham, saa kan

25 den mere, end man skulde vente af en lærd Mands Bog.

Lev vel min gamle, kjære Ven; Vorherre velsigne dig og dine med alt godt i dette nye Aar. –

Gylling d. 5 Januar 1869

Din
Otto Møller

30

68. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangaarden, 1. Febr. 1869.

35 Min kære Ven!

Jeg har i nogen Tid tænkt paa at svare Dig paa Dit Brev, men hele Julen og en Tid derefter laa jeg syg af gastrisk Feber (som dog Gud ske Lov var temmelig eller endog meget mild og derfor ingen videre Følger har efterladt), og i den Tid havde der saa opsamlet sig et og andet, som *skulde* varetages først. –

Det er ganske rigtigt, som Du har hørt, at jeg har talt med Martensen, og han udtalte i denne Samtale, at da jeg i min Lærebog havde udtalt dogmata falsa et fanatica, saa ”vilde han have store Betænkeligheder” ved at se mig som Seminarieforsøger, da man derved vilde sanktionere samme Dogmer.

5 Paa mit Spørgsmaal om, hvilke disse vare, svarede han, at det var den Lære, at Trosbekendelsen hører med til Daaben efter Herrens Indstiftelse. Heraf udspandt sig saa en lang Samtale paa henvend 2½ Time, gaende ud fra Nødtaab og det sædvanlige. Hvad jeg bagefter har været noget ked af, er, at det dengang slet ikke kom mig i Tanker, at Udtrykket ”dogm. falsa et fan.” var hentet fra Præsteeden; havde jeg husket det, vilde Samtalen
10 sagtens være falden noget anderledes og hverken være bleven saa lang eller forholdsvis fredelig, som den var. Dog har jeg ikke taget mig den Sag nær, da jeg inden jeg gik til ham af flere Grunde var belavet paa hvad der kom, og derfor havde givet mine Ord Gud i Vold, saa jeg er temmelig sikker paa, at
15 de ere faldne saa godt som det dengang var tjenligt. –

Det er jo klart nok, at naar Martensen betragter vor Lære med slige Øjne, at han da maatte staa imod mig; dog havde jeg sagtens alligevel neppe faaet Jonstrup, da Driebein nok er hans store Beundrer fra Spekulationens
20 Guldalder og tilmed personlig Bekendt fra en Samrejse i Svejts sidste Sommer. Ministeren er, som Hermansen skal have sagt om Bornemann, ”en elskelig Sjæl, men det er alt”; og kyndige Folk vil vide, at han i den senere Tid er bleven om end ikke endnu helt i Lommen paa, saa dog meget afhængig af Marts., idet denne nemlig har taget det meget kloge Parti at
25 være venlig og høflig imod ham, medens han, Hansen, saagodtsom alle andre Steder møder enten Overseelse eller ligefrem Ringeagt; – og slig Venlighed er nok ikke saa let at staa imod. –

Det lader nu jo forresten til, at Martensen ikke skal staa ene med sin Forkættelse; jeg hører, at Brammers sidste Hyrdebrev noget nær skal være en Bandbulle mod min stakkels Lærebog. Endnu har jeg ikke faaet samme
30 Bulle at se, men haaber snart at faa fat paa den. Det er svært hvor Folk blive skandinaviske i disse Dage. Dog, skønt jeg ellers anser mig selv for en ret god Skandinaver, saa mener jeg dog, at en slig Retning kan blive usund og ensidig, og jeg agter derfor, om Gud vil hjælpe mig, at gøre Indsigelse derimod. Eller med andre Ord, jeg omgaas temmelig nøje med den Tanke at
35 opgøre Regnskabet mellem os og Martensen (og Brammer, forsaavidt han er det værd) ved en Paavisning af Grundtvigianismens Forhold til Lutherdommen. Jeg har siden Julen arbejdet derpaa, men er dog endnu ikke kommen stort videre end til at læse adskilligt, som jeg maa have paa rede Haand ved et sligt Arbejde.

Gangen i dette Skrift har jeg foreløbig tænkt mig saaledes: 1) Grundtv.

er en Udvikling af den oprindelige Lutherdom, som med indre Nødvendighed er givet i dennes Grundprinciper, ret forstaaede. a) mHt Retfgørelsen af Troen, idet Luther og alle hans ægte Disciple stedse fastholdt, at Troen nødvendig maatte have et bestemt Indhold. b) mHt Skriftprincippet, idet de samme ligesaa bestemt fastholdt denne fides quæ creditur (analogia fidei) som Rettesnor for Skriftens Fortolkning (naturligvis med Paavisning af det selvmodsigende dvs. papistiske i saa endda at overlade Msker at bestemme, hvad der hørte til analogia fid. osv.). Her vil jeg saa da sagtens ogsaa komme ind paa Skriftens Lære om Trosordet, saavelsom paa Nødtaab etc. samt paavise, hvorledes kun den tykkeste (forsættelige?) Misforstaaelse kan finde noget papistisk i Grundtvigs Lære om det mundtlige Ord. – 2) Martensen selv erklærer sit System eller sit Forhold til Lutherdommen for en Udvikling og Fortsættelse af denne; denne Udvikling bestaar i at lære, at man kan tro uden at tro *noget* = enhver bliver salig ved sin Tro. Paavisning af, hvorledes dette gør aldeles uskikket til at ”prøve Aanderne” og skelne Sandhed fra Løgn; – oplyst ved nyttige Exempler. – 3) Martensen er ikke Mand for at opkaste sig til Lutherdommens Forsvarer; ti han lærer i sin Dogmatik imod den Avgsb. Konf. og endnu mere mod de senere Symbolskrifter, og fremfor alt er hans spekulative Princip stik modsat den kristelige Læres.

Jeg ved nu ikke, om Du kan skønne et sligt Skrifts Beskaffenhed heraf; dog antager jeg det nok, ligesom ogsaa, at Du vil finde, at som mine Sager staar (dvs. beskyldt for at være uskikket til Præst i Folkekirken) maa Svaret omtrent indrettes som ovenfor. Hvis Du nu skulde have en og anden god Ide, saa ved Du nok at jeg vil modtage den taknemmeligt; og forøvrigt forbeholder jeg mig, om Gud vil at jeg skal faa dette skrevet, at sende Dig det til Gennemsyn, inden det trykkes. Det er mig ikke saameget om at gøre at komme nogle Dage dvs. en Maaned eller mere før eller senere frem dermed, som at der kunde gives Martensen et ordenligt Grundskud. At der er givet *mig* en bestemt Anledning, ja nødvendig Grund dertil, kan neppe nogen negte; det kommer jo nu an paa, om jeg kan bygge ret paa den. –

Iøvrigt synes det mig underligt nok, at min uskyldige Lærebog, som dog efter hvad jeg skønner ikke kan siges at være ultra, skal blive Anledning til slig Allarm; men Grunden er vel, at det er en *Lærebog*, eller som Martensen udtrykte sig: ”saalænge en Mand har en saadan Mening som en isoleret og privat Mening, kan man finde sig deri, men anderledes stiller Sagen sig, naar den bliver systematiseret”. – Jeg har da læst den norske Anmeldelse af Bogen, ellers har jeg ingen Anm. set med Undtagelse af en i ”Samleren” redigeret af en gl. Skolemester Fix, der var meget anerkendende og anbefalende. Nu tør retroende Folk vel knap læse eller eje en slig

Kætterbog. Jeg kunde ellers nok ønsket den anmeldt i Kirketidenden; men det systematiske er jo ikke Lindbergs Fag. Vil Du anmelde den, saa ser jeg det gerne, men jeg vil ikke lægge noget Aag paa Dig i saa Henseende.

Den Paludan Müller, Du skrev om, er vist i mange Henseender en baade
 5 brav og dygtig Mand. Jeg kender ham ikke personlig, men efter hvad jeg har hørt om ham, er han nok ikke uvillig stemt mod den kirkl. Anskuelse, mangengang næsten helt inde paa den; men Ulykken er, at man ikke ganske er sikker paa at have ham imorgen hvor han var idag – ikke paa Grund af nogen Uærlighed eller Eftersnakken (det skal der tværtimod sletikke findes
 10 hos ham), men foruden at være en Smule Filosof er han ogsaa en Smule Digter, og den Slags Folk faar sjælden rigtig fast Fod nogensteds. Det Foredrag han holdt paa Roskilde Konvent om Ordet, skal have været meget godt i mange Stykker og kommer nok snart ud som en stor Afhandling paa en 7 Ark. –

15 Hvad Du skriver om Ordets *Ordlyd*, har jeg ogsaa i senere Dage tænkt endel over. Ganske klart er det, at der kan gøres en aandløs Brug af dette Begreb, hvor man tager det = Bogstavlyd (om jeg saa maa sige), som naar man kan høre Folk halvvejs gøre Saligheden afhængig af om man bekender: *det evige*, eller: *et evigt Liv*. Og at det er Frygt for en slig Bogstavtrældom,
 20 der gør mange *ærlige* Ikke-Grundtvigianere bange for os, er utvivlsomt. Paa den anden Side er det ligesaa vist, at Ordet "som det lyder", er Aandens Bærer og Aabenbarer; forandres Ordlyden, vil der dermed ske en større eller mindre Forandring i Aandens Aabenbarelse, hvorfor ogsaa her Aandløsheden (eller rettere Løsaandetheden – sædvanlig hyppigere jo mere
 25 "aandrige" Folk ere) lægger sig for Dagen i en flot Ringeagt for Ordlyden, som en blot "Formel". Det var den Aandløshed, der bragte Zwingli til at ringeagte "det er", samtidig med at han pegede paa Joh. 6 τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ; cfr. Sværmerne hos Luther, der raabe paa "Aand, Aand!"

Nu kunde det vistnok synes, at alt som Ordet ell. Ordlyden bliver rigere
 30 og fyldigere *for mig* (eller for et Kristenfolk), fordi jeg lærer bedre at tilegne mig selve Ordet, saa maatte jeg ogsaa fyldigere kunne udtrykke den (eller "uddanne" den, som Du kalder det); og hvis Trosordet var en blot *Menighedsbekendelse*, vilde dette ubestridelig maatte finde Sted; men da Grundbegrebet af dette Ord dog er et *Livsord* (dvs. et livgivende, ej blot et
 35 livudtrykkenden ell liv-aabenbarende Ord), saa maa man vel vare sig for at strække denne Uddannelse for vidt, eller at indrømme nogensomhelst Uddannelse i det væsentlige, i Indholdet; en Uddannelse i Formen (f. E. alraadende for almægtigste o. l.) maa man derimod sikkerlig erkende for berettiget, saasandt Trosordet *tillige* er en *Menighedsbekendelse* (jfr. Jesus X. *vor* Herre). Og det er vel netop den egentlige Hemmelighed ved dette

Ords Virken, at Guds og Mskets Ord og Aand skal deri sammensmelte; derfor vil vi først kunne udtrykke (lade *lyde*) Guds Ord rettelig, i samme Maal som Guds og vor Aands Vidnesbyrd falder sammen. –

Forøvrigt maa lægges Mærke til, at Trosordet efter hele sin Beskaffenhed er saadant, at det ikke er afhængigt af Ordlyden i den aandløse Forstand (ell. Bogstavlyden). Ti da det ej indeholder en Lære, men lutter Fakta, Kendsgerninger, saa kommer det her objektivt talt dvs. forsaavidt vi se Sagen fra Guds Side, se Ordet som Livsord, ikke an paa et Bogstav mer eller mindre, da dog den Frelseskendsgerning (det Navn) som Gud ved dette Ord *meddeler* os, i sig selv bliver den samme, om vi end kun ufuldkomment kunne udtrykke den. En Forskel vilde det derimod gøre, naar vi se paa Ordet som Bekendelse, eftersom Menighedens personlige Tilegnelse af (og Leven i?) Frelsens Kendsgerninger vil være betydelig afhængig af, hvorledes Ordet lyder (f. E. om det lyder: en h. alm. K. at være –, efter Døden et evigt Liv). Og endnu større Betydning vil Bogstavlyden faa i en Lærebekendelse dvs. en Udtalelse af Menighedens Forstaaelse og Opfattelse af hine Frelses-Kendsgerninger; jo nøjagtigere en slig Lærebekendelse er, desmere vil det i den komme an paa hvert Jod og hver Tøddel (ganske som i en matematisk Formel). –

Derfor synes jeg man maa sige: det vilde sikkerlig være en Forandring og Forvanskning, om jeg eller nogen Menighed ved Daaben vilde bortkaste eller tilføje *et Led* i Troen; derved vilde Guds *Navn* krænkes (og maatte man ikke ogsaa sige, at dermed Guds Navns-*Meddelelse* dvs. (Salig-) Herliggørelsen vilde blive indskrænket, gjort mindre? paa lignende Maade som Msket selv efter 1 Kor. 3, 14f kan formindske sin Herlighed – lad mig vide hvad Du mener derom). – Derimod gør det *i og for sig* intet fra ell. til for Saliggørelsen dvs. for den kommende Herlighed, vi stunde til, om jeg bekender: en h. alm. Kirke *at være*, eller: den h. alm. K.; hvorledes end dette Led lyder, saa bliver jeg dog ved det (dette Led) i Daaben indlemmet i den hell. alm. Kirke. Men utvivlsomt er det, at *her i Livet*, saalænge jeg endnu lever i og af Troen, vil det gøre endda ikke saa lidt Forskel, hvorledes jeg bekender dette og andre Led, ell. udtrykker deres *Ordlyd* (indlysende ej blot ved ”h. alm. Kirke”, men ogsaa især ved ”det evige Liv”), og min Salighed, min Leven i Gud vil blive fyldigere og rigere her i Livet, alt eftersom min Tros *Ordlyd* er et fuldere og sandere Udtryk for Guds *Ord*. – Dette er kortelig mine Tanker denne Sag angaaende, saavidt jeg hidtil har faaet nogen Klarhed derover; nu gad jeg nok ved Lejlighed høre dine Tanker derom.

Jeg har i disse Dage læst Pauline Worms Bog mod V. Beck. Det er et ”farligt” Fruentimmer (*i jydsk* Forstand), samme P. W. Hun skriver jo godt

for sig og har baade Sprog og Indhold i sin Magt; men hendes rent personlige Uvilje mod Beck skinner rigtignok saa stærkt igennem, at man faar stor Tvivl om, at hun er istand til at se en Sag, eller ialfald denne Sag, i dens sande Lys. Jeg er nu overordentlig bange for, at den Slags Skrifter gør
 5 meget mere Skade end Gavn, eller rettere, at de *kun* gør Skade. Overbevise nogen Indre-Missionsmand om denne Retnings Fejl kan de jo aldrig; og føre udenforstaaende til en *sand* Dom over den indre Mission kan de sikkert ligesaa lidt; og hvad duer de saa til? En anden Sag var det, om man havde
 10 Ret til at kalde den indre Missions Folk for Ukristne; men hvem tør gøre det? man maatte i saa Fald være aldeles uvidende i Kirkens Historie. – Der er saa mange, som glemmer, eller vel sagtens ikke kender de i mine Øjne saa udmærket rigtige Grundsætninger for Strid mellem *Kristne*, som Grundtvig i sin Tid har udtalt i sin Anmeldelse af Mynsters ”Dogmatikens Begreb”. –

Kender Du forresten noget til Beck og hans Virken, andet end hvad jeg
 15 har hørt af Dig i tidligere Samtaler? Det er en vanskelig Mand at faa nogen Mening om paa Afstand; man hører Fortællinger om og Udtalelser af ham (og det netop fra vor Side), som jeg ialfald ikke kan forene. At der er meget raaddent i Kolportørflokken er vel uomtvisteligt; men er Beck Skyld deri? Jeg har idetmindste hørt en Præstekone, som jeg antager for paalidelig,
 20 fortælle, at da hendes Mand bebrejdede Beck, at de havde sendt en saadan Helvedesprædikant ud, svarede denne, at han intet kunde gøre derimod, da han var i Minoritet i Bestyrelsen. Paa den anden Side siges Beck at fortrædige de faa kirkeligsindede Kolportører, der findes (*have fundeds?*). Hvad er nu Sandhed? Er Sandheden den, at Beck vender sig eftersom
 25 Vinden Blæser, og snakker Folk efter Munden? – Men hvor var det muligt, at en Vejrhan kunde faa saa stor, ja uhyre Indflydelse, som han unegtelig har? Naar man lever her i Kbhvn og sletikke støder sammen med disse Indre M. Folk, kan man som sagt ingen Mening ret faa i det hele; men Du har vel noget mere Praxis deri.

Du skriver, at Paludan Müller har fortalt, at ingen venter noget Udbytte af Kirkekommissionen. Det tror jeg dog er ganske fejl. Og naar denne Mening ogsaa tillægges Hall, saa maa jeg efter hans Udtalelser til mig antage ham for at være af den helt modsatte Mening. Det korrekte er nok, at der egentlig ingen er, som endnu har nogen bestemt *Mening* om, hvorvidt der
 35 skal komme noget Udbytte; men nogle have mere, andre mindre *Haab* derom. Sagen er nemlig, at ved den hidtidige første Behandling udtalte de fleste eller alle sig ”med Pedal paa Stemmen” angaaende de forelagte Spørgsmaal; der var kun et Udenomsspørgsmaal (men rigtignok dog et Grundspørgsmaal), som fremkaldte uforbeholdne Udtalelser, det var Forholdet mellem Folkekirken og den h. alm. Kirke, hvor Brandt o. fl. holdt

paa den borgerlige Indretning, Kierkegaard paa, at den var en Gren af –, Martensen, at den *er* den hell. alm. Kirke.

Dette Spørgsmaal kom først for lige mod Slutningen, en 8-14 Dage før Forhandlingernes Slutning, og efter hvad mig er sagt, kan man ikke endnu
 5 deraf uddrage nogen Slutning om, hvorledes det vil gaa med anden og tredie
 Behandling af de egentlig forelagte Spørgsmaal. Ja, hvis det virkelig var
 saaledes, at Kommissionens Medlemmer indbyrdes *forkætrede* hverandre,
 som Du skriver, saa vilde det ganske vist se sort ud med Udkommet; men
 det vilde dog være altfor galt, om de vilde gøre det, fremfor alt om *vore*
 10 vilde gøre det og glemme, hvad der *er* Forskellene mellem Kristne og
 Ukristne.

Forresten haaber jeg at skulle kaste det Spørgsmaal om Forkættelse ind i Kirkekommissionen ved at faa Martensens Dom om mine dogmata falsa bragt paa Tale. Nu skal Kommissionen atter samles i de første Dage i
 15 Februar, efter Sigende for at være sammen til henad Paaske, da den atter
 skal opløses for Præsternes Skyld, og saa skal den endelig afslutte sine
 Forhandlinger til Sommer eller til Efteraaret. Hvis der kan komme noget
 godt ud af en slig Kommission (hvilket jeg dog ikke anser for ganske
 umuligt; i alle Fald antager jeg det for troligt at den kan gøre noget til at
 20 holde Folkekirken sammen endnu en Stund, hvad der for vore dvs. mine
 Øjne maa betragtes som et Gode); saa er det forøvrigt ganske hensigtssva-
 rende at lade den arbejde med saadanne Mellemrum, hvor Medlemmerne
 kunne have Ro til i al Stilhed ”med Slægt og Venner” at overveje og drøfte
 Sagerne.

Hvad Du skriver om Kolds Lærdomme, har jeg ellers ikke hørt noget
 25 om, og jeg tror idethele, at de ere ubekendte heri Staden. Det har altid
 forekommet mig, naar jeg har hørt noget om Kolds Religions-Anskuelser,
 at de mere bar Præg af en vis almindelig Theisme, Forsynstro, end af at være
 bestemt kristelige, – en vis Tro paa Guds Faderlighed og Kærlighed, uden at
 der blev nogen sønderlig Plads for eller Trang til Ham, ved og i hvem vi
 30 alene kan faa Skaberen til vor Fader. Dermed stemte ogsaa hans Udtalelser
 paa et Vennemøde i fordums Dage, som jeg dengang tog til Genmæle imod.
 Om han vil blive en ny Profet er vel ikke godt at sige, og jeg vil haabe det
 aldrig skal ske; men at han efter sit naturlige Mske har Mod nok dertil, kan
 35 der vel neppe tvivles om.

Lev nu vel, min kære gamle Ven; Gud velsigne og glæde Dig og Dine. I den Tid jeg endnu havde noget Haab om at faa Jonstrup, omgikkes jeg med Tanken om en skønne Dag at betræde din Tærskel samt trine indenfor m.m. Jeg havde nemlig lagt den Plan at ville opsøge Svendsen i Jelling for at lære ham noget af Konsten af, og saa ved den Lejlighed ogsaa at se ind til Dig.

Det lykkedes ikke dengang. – Forresten vil jeg bede Dig at komme mig ihu med en venlig Tanke, kanske ogsaa lægge et godt Ord ind for mig paa det gode Sted; ti uagtet jeg af Natur er begavet med et temmelig let Sind, og ved Guds Naade har et ganske godt Mod, foruden megen anden Velsignelse i

5 mit Hjem, som er til daglig Glæde og Opmuntring: saa falder det mig dog undertiden lidt trangt, især naar jeg kommer til at se og tænke paa Kragballe; det er ikke saa ganske let en Sag at være forkættet, selv om man er vis paa, at han som skal skille Faar fra Bukke ikke vil godkende en saadan Dom.

10 Lev vel.

Din
Skat Rørdam

Jeg har nu faaet Brammers Hyrdebrev; det er dog ikke slet saa galt, eller rettere slemt, som jeg troede; ti at det er Galmandstale i mange Stykker, er

15 da ubestrideligt. I en af de næste Kirketidender haaber jeg Du skal læse et Svar fra mig til ham.

69. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[28/2-1869]

20

Min kjære Ven!

Af dit Brev ser jeg da, at det var sandt, hvad Baagø fortalte, da han efter Julen kom herhen, baade om din ilde Behandling af Martensen samt om din Sygdom, som han forresten men vel med Urette mente, stod i Forbindelse

25 dermed. Jeg kan saa godt fatte, hvilket tungt Indtryk det maatte gjøre paa dig at faae en saadan Modtagelse, hvor man ved sig saa fri for selv at have fremkaldt den; jeg havde selv den samme ubehagelige Fornemmelse, da jeg læste Brammers fjantede Hyrdebrev, thi man kan dog ikke helt abstrahere fra den Højhed, hvori saadanne Taaber er stillede; men da jeg om Aftenen

30 bekjendte Troen paa Vorherre Jesus Christus og tænkte paa, at det er dog *hans* Sag, du baade har villet tale og ogsaa har talt i din Bog, saa syntes jeg, at al mit Ildebefindende var blæst hen med det Samme, thi naar vi virkelig have ham med os eller *for os*, saa er det dog kun til at lee ad, at nogle Stakler, hverken mer eller mindre end vi selv, vil sætte sig imod. Jeg har derfor

35 heller ingensinde været i Tvivl om, at Vorherre har sendt dig al fornøden Støtte i denne Prøvetid, eller at disse Stød vil ved hans Naade blive dig gode Rygstød, ja Bistand til at komme paa din rette Hylde.

Det er jo umiskjendeligt, at enten man tænker paa din Virksomhed i Missionsskolen, eller paa dine Bestræbelser for at naae en Lærestol ved Universitetet eller nu ved Seminariet, saa er der lagt Anstødssten for dig

uafledeligt; men det er da for alle dine christelige Venner ligesaa utvivlsomt, at det er ikke Vorherre, der har stillet disse Bomme op; men alligevel haaber jeg, at han i den Forstand har sin Finger med deri, at han har en Gjerning, han vil bruge dig til, og derfor har han ikke villet, du skulde have noget af disse Baand om Fødderne. Det er hans "levende Ords" Fjender, der stedse har lagt sig paatværs paa din Vej; men det maa jo dog vist saa være hans Mening, at du baade skal knyttes selv nærmere til dette hans Ord og ret opdrages til en Tjeneste deri; thi vilde de Højlærde brugt deres Smule Fornuft og vilde de søgt at drage dig bort fra vor Lejr, saa kunde de jo aldrig gjort klogere end baaren dig paa Hænder op paa Kathederet eller naglet dig fast til det Seminarium, der allene er forment at virke ligefrem i Evangeliets Tjeneste.

Jeg er glad ved, at Vorherre hidtil har bevaret dig fra, hvad der *nu* kan ses, vilde bleven en Fristelse, thi jeg har den Tro, at han vil gjøre dig til Præst til Velsignelse for den danske Menighed, og at hans Styrelser til denne Dag af dine Anliggender har ført til, hvad de ene kunde føre til, at du mer og mere uforbeholdent har sluttet dig til den Sag, der i vore Dage øjensynligt har Aanden og Sejren med sig, nemlig det "levende Ords" og det "frie Menneskehjertes". Du kommer vel endnu til at opleve, at det i alle Maader "er sket dig, som *du vilde*", og bedre kan det jo aldrig gaae os.

Naar du etsteds i Brevet taler, som om der var Grund til at tvivle om, om du kunde blive ordineret, da synes jeg, det er ganske uden Anledning; thi i det Øjeblik du er udnævnt af Kongen, saa gad jeg see den Bisp, der vilde vove sin Trøje og sige Nej til Ordinationen; det har hverken Martensen eller Brammer enten Mod eller engang Alvor til; deres Truen er blind Allarm, som da de for op mod Valgmenigheden; nu er jo Engelstof saaa from som et lille klippet Lam og ønsker al sin Velsignelse over Kjerteminde Folket, og det er i det Hele Vind ved disse Vejrhaner, der troe og lære, hvad der *skal* troes og læres. –

Skjøndt jeg nu har den Tro, der jo er let nok at bevare, til man selv kommer i Ilden, at Bispemodstanden er allermindst bevendt, da "Mad stopper Munde" og de alle have paa deres Viis Munden fuld af Mad, saa mener jeg dog, at du vil gjøre en fortjenstlig Gjerning ved efter din gode Villie og sagtens ogsaa antagelige Evner at kjøre Martensen tilvands; gjør det ikke ham Gavn, og han er sagtens som Bisp betragtet uforbederlig, saa gjør det da hans Modstandere glade og tjener alle dem til en Støtte, der kunde tænkes at komme i samme Forhold til ham som du. Jeg har ingen Ideer at meddele dig i saa Henseende, som jeg ikke tænker, du selv har bedre Magt over end jeg. Tankegangen i den paatænkte Bog kan jeg baade sætte mig ind i og billige; jeg har talt med min Fader derom, og han kom

med et Raad, som jeg vil ikke forholde dig, da alle Raad have nogen Værddi, naar de komme itide. Det gaar ud paa, saavidt det kan lade sig gjøre, at undgaae Punkter, hvor ikke Afgjørelsen er fuldstændig *selvfølgelig*; ved at føre Spørgsmaal paa Bane, hvor der kan siges Noget endnu baade
 5 for og imod, hjælper man kun sine Modstandere til at kunne gjøre Vrøvl; derfor raader han til at ledsage et Indlæg som det, du vil meddele, med klare, utvetydige Theses – korte og ikke til at liste sig udenom, hvor Paastande og Anklager ere saadan fremsatte, at Lægfolk kan dømme med i Sagen, og Modstanderne ikke snoe sig fra det, som er Hovedsagen.

10 Jeg tror, han har Ret i, at det var tjenligt, thi kun altfor ofte blev et berettiget Angreb afværget og omgaaet, idet man fandt Lejlighed til at hænge sig i uvedkommende Ting eller dog Uvæsenligheder. Forresten skal jeg være til din Tjeneste med at gjenneumlæse Bogen først, men jeg er enig med dig i, at det har ingen Jav; hvad Martensen har til Gode, har han ikke
 15 ondt af, og i det Hele gjør man vel i at vende en Skilling af den Art to Gange i Haanden, inden man giver den ud; der kunde vel slides en giftig Braad af ved den Lejlighed, og man maa vise sine Modstandere samme Skjel, som man selv forlanger, og dertil hører, saavidt muligt, at skaane dem for Gift og Galde; smaa Vittigheder er det en anden Sag med. –

20 Vi har i denne Tid Besøg af Johannes Broder, Cand. Sofus Holm, som nok er manuduceret af dig og gjentagende har udtalt sin Beundring for dig. Jeg har da gjort ham til Grundtvigianer paa en Studs, og han er som helt ellevild nu over, at han kan see og finde Rede i, hvad forhen var mørkt for ham. Han er som ude paa et oprørt Hav og saa aldeles betaget af
 25 Livsaandens Drift, at man af og til kan blive bange for, om han nu ogsaa kan holde sig paa ret Køl. Der er et ubændigt Mod i ham til nu at flyve ud og omvende *alle de 9* (Luk 17,17), men jeg maa holde fast paa ham, saalænge jeg kan, at han ikke skal gaae hen og løbe sine unge Horn itu.

Han var med i hele Krigen og har siden den Tid lidt af Øjensyge, en
 30 meget haardnakket Øjenbetændelse; forat faae den kureret har han ligget et Fjerdingaar omtrent i Kur hos en Øjenlæge Gad i Horsens, men da det ikke hjalp og han vilde hjem igjen, besluttede han sig til at lægge Vejen herom, hvad han nok ingen videre Mod havde paa. Efter en otte Dages Forløb begyndte han at faae Syn for Tingen og samtidigt svandt Øjendaarligheden
 35 hen, hvilket jo er en ligefrem Følge af den stærke Betagelse, han er under Indvirkning af; hvorlænge det nu kan holde sig, ved jeg ikke. Men medens han før var næsten fortvivlet, ønskede Krig forat kunne blive sit Liv kvit, saa er nu hans Plan den, at komme i Virksomhed som Capellan. Det er glædeligt at see et gammelt, fortunlet Menneske blive som Barn igjen og gid det maa nu vare ved; han beder mig sende dig sin Hilsen, at nu tror han, han

har faaet fat i den rette Ende. Han undrer sig kun over, at du ikke viste ham den Tjeneste, mens han ”gik i dit Ledebaand”. –

Hvad du i dit Brev fremsatte om Belysningen af den faste Form for Troesordet er jeg jo i det Hele enig med dig i; du indrømmer, at Forandring eller Forbedring er tilladelig ja nødvendigt i det *Uvæsentlige*, men dermed mener du vel det Samme, som naar jeg vilde sige, at netop det *Væsentlige* vil stedse komme til at træde klarere frem; thi jo mere Menigheden med Troen gaar tilbunds deri, desto bedre vil den ogsaa være istand til at udtale, hvad den finder – trække Perlerne paa Snor – i deres rette Skikkelse. Dog derom er der ingen Uenighed mellem os, – men jeg kan ikke skjønne, hvilken Forstaaelse du har af 1 Kor. 3, 11 ff; jeg kan ikke faae Andet ud deraf, end at der tales om den Lærebygning eller *Livsbetragtning*, Anskuelse, som man opfører paa Troens Grund; bliver man paa Troens Grund, saa bliver man frelst selv om hele Bygningen gaar op i Luer, som f. Ex. Martensens, men det er som gjennem en Skjærsild, thi Intet er smerteligere at offere end sine egne Børn, sært de vanskabte.

Jeg har glædet mig meget til det nye Tidsskrift, som R. Nielsen har begyndt, men da jeg nu har læst det første Hefte, er jeg bleven noget afkølet, thi det er dog ikke Kost for os, der har faaet Smag paa anden Føde; men det er dog Melk og Honning ved Siden ad Scharlings grumsede Vand. R. Nielsens Religionsphilosophi har min Fader endnu i sit Værge og lader den læse for sig, saa jeg har end ikke faaet Mundsmagen af den, men vi finde vistnok ikke Andet der, som det da er værd at beholde, end hvad vi alt have; thi hans Bøger har en Del tilfælles med det gamle alexandrinske Bibliothek; hvad der duer hos ham, findes hos Grundtvig i renere Omgivelser, og hvad han ikke har fra Gr., duer sædvanligt ikke meget. –

Jeg har i denne Tid et Manuskript liggende hos Schønberg, som jeg vilde have ham til at udgive; jeg har ikke forlangt, at du skulde gjennemlæse det, thi jeg ved paa Forhaand, at du kan ikke gaae ind paa at see Tingen i det Lys, og jeg kan efter lang Betænkning ikke afvige derfra. Hvis jeg bestemmer mig til at overlade ham det for Intet, thi det Svar har jeg faaet fra ham, at han tør ikke indlade sig paa at give Noget derfor, saa faar du jo Bogen tilsendt, naar den udkommer. Har du Lyst til at see det forinden, saa staar det dig frit for at forlange det hos ham, hvor det har beroet det sidste Fjerdingaar. Jeg havde spidset min Næse paa at tjene en liden Skilling derved, men jeg gider ikke forsøge mig hos en anden Boghandler, thi jeg antager, at samme Schønberg vel er en ærlig Mand, der virkelig taler som en Boghandler-Forstand maa tale.

Gid du nu min kjære Ven maa være noget mere frimodig, naar dette Brev træffer dig, end da du afsendte dit. Tænk paa, at da Vorherre, som dog er

vor Vejviser i Alt, var i Ægypten, som jo altid er Billedet paa Trængsel og Beklemthed, da trak der et stort Uvejrs ham forbi; jeg tror ikke Vorherre bereder os nogen Trængsel uden det ogsaa skal tjene os som *Skjul*, mens det, som *værre* er, trækker forbi. Men et Skjul er jo altid lavt og dunkelt, thi
 5 man skjuler sig ikke midt paa den grønne Mark. Han lukker op igjen for os, naar Faren er forbi; vel ved du ikke, hvad Farer og Fristelser, du kunde bleven udsat for, hvis dette Tryk ikke var kommen paa dig, men han ved det og har tilvisse sin gode Hensigt dermed. Vorherre velsigne sig i alle Henseender efter dit Behov og efter hans Naade, saa gaar det dog, ”som vi
 10 vil.” –

Gylling d. 28 Febr 1869.

Din Ven
 Otto Møller

15 **70. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam**

[3/5-1869]

Kjære Ven.

Det er da længe siden jeg har faaet saa glædelig en Efterretning, som da min Moder for nogle Dage siden bragte mig det Bud fra Avisen, at du var bleven
 20 udnævnt til Præst. Jeg kan ikke tænke mig nogen glædeligere Livsgjerning end denne og har derfor saa længe ønsket at see dig vel i Havn. Der tales jo nok fra de Højtidelige om, at den har det største af alle Ansvar; jeg antager, at ethvert Menneske har det samme Ansvar, hvor han saa stilles i Verden, thi Ansvaret ligger ikke i Bestillingen men i det Pund, der er ham betroet;
 25 og jeg skulde mene, at den, der har Gaver til at virke i Ordets Forkyndelse, har større Ansvar ved at unddrage sig denne Gjerning end ved at overtage den. Jeg kan ikke troe Andet, end at Vorherre har givet dig gode Gaver til at prædike for og tale med og støtte ved Bønderfolk, og jeg tror derfor, at det i Sandhed her kan siges, at du har faaet og fulgt et Præstekald.

30 Jeg haaber kort sagt, at du er kommen paa din rette Hylde, og Intet er et Menneske saa tjenligt som at finde sin rette Hylde; man befinder sig ikke selv vel, før man lander der, og man tager sig heller ikke ud, er ikke ret til at finde, hverken for Vorherre eller for andre Mennesker, der kunde trænge til En, før man er stillet til Rette der. Det maa du som en gammel Bogorm vide
 35 tilgavns, hvordan en Bog først er til Nytte og til Syne, naar den er paa sin rette Hylde, mellem sine Ligesindede og lige ved Haanden.

Ja Gud give, det maa være til Glæde for dig selv, til Gavn for Vorherres Folk i den Egn og til Ære for ham, der selv udsender Arbejdere i sin Høst. Du er af Guds Naade hverken ny i Troen eller uforfaren i Læren, og det er min Tro, at saadan har Vorherre opdraget dig for at gjøre dig til en nyttig

Tjener i den Bestilling, du nu er sat til, og for der at skjænke dig den Glæde, som du er bedst tjent med. – Du mærker nok af mine Udgydelser, at jeg er vel fornøjet med det, der er timedes dig, fordi jeg stoler paa, det vil blive til Gavn for os alle og kan saa heller ikke undgaae at blive til Glæde for dig og

5 dine.
 Jeg havde lige i Sinde at skrive, at det var godt, at det blev Martensen, der skal indvie dig; men det er dog ikke vigtigt; det bliver sagtens hverken behageligt for ham eller for dig; thi om han endog kan affectere, at det er ham glædeligt, saa er det dog ikke saa, og du kunde vist have mere Glæde af
 10 at vies af Kjerkegaard. Men efter min Mening er det af langt mindre Betydning, hvilken Bisp man vies af, end hvilken Præst man gaar til Alters hos, thi *Bispevielsen* udretter i og for sig Intet; hvad der har Værd, er troende Præsters Nærværelse og Forbøn, og den vil du vist ikke savne. Forleden saa jeg, at en Candidat, der skulle ansættes i Sjælland, blev
 15 ordineret i Aarhus; var det falden i din Lod, saa havde det jo ikke været lifligere, hvad Bispen angik; ikke heller havde du saa kunnet have din Fader og Broder med, men saa vilde jeg have været nærværende, hvad jeg nu ikke kan uden i gode Ønsker.

Da du sidst skrev mig til, var du noget forknyt og syntes at see Fremtiden
 20 noget mørkt, skrev om, at du tænkte tidt paa Kragballe; nu har Vorherre i kort Tid vejret de Skyer hen til ny Stadfæstelse paa det gamle Ord: ”hidtil har Herren hjulpen os”. Det er et ypperligt Ord altid at have for Øje; jeg har det skreven op paa Væggen for altid at kunne finde det, naarsomhelst det begynder at mørknes og blive taaget. Thi at man tidt har oplevet
 25 Sandheden deraf, kan huske, hvorofte man maatte atter slaae tyk Streg derunder, det gjør det frugtbarere paa Trøst, hver Gang man har den behov. –

Siden jeg sidst skrev til dig, har jeg jo faaet dit Svar til Brammer, som jeg fandt godt i alle Maader; det ser jeg, at alle er enige om, hvorsomhelst man
 30 ser det anmeldt; ja jeg har ladet mig sige, at Becks Missionstidende selv holder med dig overfor Biskoppen. Jeg vil nu haabe, at din Ansættelse som Præst i Martensens Stift ikke skal forhindre dig fra at opgjøre det Regnskab med ham, som du sidst gav et Afrids af. Det er en Sag, der i al Almindelighed trænger til Afgjørelse; thi den eneste Retning, som den
 35 kirkelige virkelig har noget Mellemværende med, er dog den martensenske. Og det vil være af stor Betydning, at dette Mellemværende bliver opgjort med den Ro og Lidenskabsløshed, som du har vist, du har at raade over.

Tildels er det jo dette, som Provst Paludan Müller har forsøgt i sit lille Skrift ”Guds Ord”; jeg har læst det med Fornøjelse, thi det er dog en

Opfattelse og Tilegnelse af Grundtvigs Betragtning og ingen blot Fremstilling. Han vil jo gerne give det Udseende af, at han selv ad Consequentsens Vej er kommen til Sit ud af de reformatoriske Principper; og denne lille Forfængelighed kan holdes ham til Gode, da Enhver kan *see*, hvor han har
 5 det fra. Hans utidige Vigtighed, Fornemhed og Frygt for at komme i slet Selskab klæder heller ikke godt, da de, der vil glædes mest ved hans Skrift, sagtens er dem, han ser saa foragteligt ned paa. Endelig har han ikke været mægtig for at gjøre alle de Skridt helt ud, som han tager Tilløb til, og har bebrejdet Grundtvig ikke saa Lidt, som han maa tilskrive sin egen Mangel
 10 paa Kjendskab til Sagerne; men med alt det, saa er Bogen skreven med Dygtighed og viser Syn for Sandheden i det Store. Det forundrer mig, at ikke Scharling og hans højærværdige Medarbejdere har følt sig kaldet til at indlade sig med den. De gjør uidentvilt Ret i ikke at forhaste sig, at de ikke skal brænde dem paa Vællingen, thi den Mand har nok endda nogle
 15 Triumfer i Baghaanden. -

Dernæst har jeg pløjet R. Nielsens Religionsfilosofi; jeg skal vel vogte mig for at gjøre mig ansvarlig for, hvad han der siger; men Meget er der, som tiltaler mig, navnlig i hans Christologi, som bryder grundigt overtvært med det Orthodoxe. Jeg kunde vel vise, at han i mange Punkter fører falsk
 20 Lære, men jeg ved ikke, om han derfor er en Kjætter, da jeg ikke har mærket, at han hylder en falsk Tro. Men bedre end at lede Kjætterier ud af en saadan Bog, der aldrig umiddelbart kan faae Indflydelse paa Lægfolk, knapnok paa Præsteskabet, føler jeg mig kaldet til at nytte de Vink og sanke op de Glimt, der findes fra den ene til den anden Ende. Hans filosofiske
 25 Grundanskuelser om Tro og Viden er jeg endnu ikke klar over; men mærkeligt nok saa er min Fader snart villigere til at gaae ind paa den efter hvad han har hørt af min Fortælling derom.

Budstikke Bojsen falder, som han har for Skik, ned og tilbeder, og jeg antager, at Nielsen sætter ikke stor Pris paa den Virak, og ikke heller Bojsen
 30 har nogen Bemyndigelse til at ofre paa Retningens Vegne, og han siger dog "vi". Jeg har hørt en meget grumset Historie om Cl. Petersens Flugt ud af Landet, at den var foranlediget af et Polititilhold og dette atter foranlediget af hans betænkelige Kunster med Skolebørn; har dette sin Rigtighed?

Din Formand, Fanø, er min Faders gamle Skolekammerat, saa du kan
 35 bringe ham en Hilsen fra ham. Gid du nu snart kunde drage ind derude med hele din Karavane —; lad mig høre, hvor høje du tænker, at Indtægterne blive; thi jeg vil haabe, at du kan leve der uden Næringssorger. Gid du fremdeles maa faae nogle anstændige Degne, særligt en flink Kirkesanger, thi det er et Kors at skulle i Kirken være belemret med en vrangvillig, vantro Person; og gid du maa kunne holde dig udenfor Sogneraadet, thi det er

Aandsfortærelse, hvis da ikke Flertallet af Beboerne er opvakte Folk, og det er vel ikke rimeligt. –

Lev vel min gamle Ven, Vorherre velsigne dig og din Gjerning i Stort og Smaat.

5
Gylling Pstgrd. 3 Maj 1869. Otto Møller

10 71. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Fasangaarden 20 Maj 69.

Min kære Ven.

Tak for Din venlige Skrivelse, som var mig til adskillig Glæde. Jeg tror med
15 Dig, at Præstegerningen er en rigtig glædelig, naar man kun kan faa Sind til
at røgte den som en tro Tjener og ikke vil gaa sit eget Ærende. Dertil har jeg
idetmindste nu Viljen; den vil sagtens nok blive sat paa en og anden Prøve,
naar der skal skrides til Udførelsen, men jeg har den visse Tro til Ham, der
20 paa saa underlige Maader har baaret mig og baaret over med mig hidindtil,
og har vist mig, at han baade har Magt og Agt at vende alting til det gode, at
han heller ikke nu vil slippe mig, da jeg ventelig vil komme til at have hans
Hjælp behov mere end nogensinde før.

Egnen derude i Sønderup er forskrækkelig bar, i bogstavelig Forstand;
Præstegaardshaverne er omtrent de eneste Træer, som ses. Og i Sønderup
25 og Nordrup Sogne er den nok ikke mere blomstrende i aandelig Forstand.
Folkene skal efter Fahnøes Sigende være særdeles hæderlige og rettænkende
Folk, hvilket jo dog er noget at begynde med, men aandel Liv eller Røre er
der nok slet intet af. Da der imidlertid siges at være en Del Liv i
30 Nabosognene, haaber jer, at der ogsaa kan vaagne lidt i mine fremtidige
Sogne, naar jeg nu kun maa faa Naade til at gribe Sagen an paa den rette
Maade.

Kaldet er ikke stort. Naar Pensionen regnes fra, bliver der alt ialt til mig
kun 51 Td. Byg og nogle faa Dalere samt Avlingen; derhos en gl. og daarlig
Præstegaard (Udhusene have klinede Lervægge), som det vil koste endel at
35 holde vedlige. Beboelseslejligheden er saa indskrænket, at jeg er nødt til at
bygge til. Avlingen er imidlertid nogle og 90 Tdr Land, idethele god Jord,
saa hvis jeg kan faa den bortforpagtet for 3 Tdr Byg pr. Tde Land, hvad der
er temmelig stor Sandsynlighed for, saa kan jeg da med Guds Hjælp nok
leve derude; og jeg trøster mig ved at jeg aldrig har hørt at nogen Præst er
sultet ihjel.

Det har ellers været mig en bevæget Tid, de sidste 4 Uger. Den 22 April om Morgenen Kl. 1¼ fødte min Kone en Søn, naturligvis til en ikke ganske ringe Glæde, eftersom Mandkønnet idethele er meget svagt repræsenteret paa Fasangaarden. Samme Morgen Kl. 7½ fik jeg Brev, at jeg var bleven
 5 udnævnt til Præst i Sønderup. Lidt op ad Dagen kom der Brev fra Martensen, at jeg skulde ordineres om Onsdagen derefter, d. 28de. Saa det gik Slag i Slag. Saa maatte jeg jo sætte min Skrædders Himmel og Jord i Bevægelse for at faa min Præstekjole syet i rette Tid. –

Martensen var yderlig charmant imod mig, forsikrede mig, at skønt han
 10 nødig vilde have mig til Jonstrup, var det ham en ganske aparte Glæde at jeg var bleven Præst i hans Stift o. dl. Dogmata falsa et fanatica ymtes der ikke om, og jeg havde naturligvis ingen Tilbøjelighed til i det Øjeblik at indlade mig videre herpaa. Bispeexamen blev jeg fritaget for, paa Grund af mine Fortjenester af Samfundet naturligvis. Hans Ordinationstale (over 1.
 15 Tess. 1,3, som han anvendte paa de forskellige Sider af Præstens Gerning og det Hjertelag, hvormed den skulde øves) var smuk og smukt udarbejdet; skønt jeg egentlig maa sige om den, som en af mine fordums Missionselever sagde om en Prædiken af Grundtvig, at den indeholdt mange Gudsord men ingen ”Sjæleføde” – idetmindste ikke for mig. Hvad der imidlertid var en
 20 ubetinget Dyd ved hans Prædiken ell. Tale, var at den var aldeles fri for Polemik, hvorfor jeg havde frygtet, da der foruden mig ogsaa var en anden Kætter, som blev ordineret, en Madsen, som er bleven Kateket paa Kristjanshavn, en brav Fyr.

Derimod gik det ilde med den egl. Prædiken, som holdtes af en Jensen,
 25 der skal til Grønland, et skikkeligt Skind, men mindst af alle skikket til at prædike for en saadan Masse af Højærværdighed, som var samlet der i Frue Kirke. Efter forskellige mindre Standsninger, som dog vare uhyggelig lange for Tilhørerne, gik han tilsidst aldeles istaa, men havde dog saamegen Aandsnærværelse, at han omsider sprang over til Slutningen, en lille
 30 Anbefaling af Grønlænderne til den danske Menighed, og han fik da endelig sagt Amen. Et vittigt Hoved bemærkede i den Anledning, at han kom meget tidligere til Grønland, end han havde villet. –

Siden den Tid har jeg naturligvis haft fuldt op baade af Renderi og Skriveri; og jeg har ogsaa gjort Præstegerning, idet jeg i Pindsen og de
 35 nærmest foregaaende Dage har været i Hammer, for at hjælpe min Fader, der i nogen Tid har været syg, temmelig alvorligt, men nu er han dog i afgjort Bedring. Der begyndte jeg med en Altergang paa 114 Personer; jeg ved ikke ret hvad jeg skal sige herom; min Fader har nu i alle de Aar han har været i Hammer modarbejdet denne massevisse Altergang ved Skiftetiderne, men har saagodtsom intet udrettet dermed. I Sønderup vil sikkerlig det

samme være Skik, eller rettere Uskik; ved Du noget Middel til at modarbejde det? –

Forøvrig havde jeg saagodtsom hver Dag fuldt op af alle Slags kirkelige Forretninger, baade offentlig og i Husene, hvilket jeg var glad ved, da jeg paa den Maade kunde faa fornøden Vejledning, medens jeg ellers enten let havde taget fejl eller havde maattet spørge Skolelærerne tilraads. Ja Skolelærerne! – ude i Sønderup og N. er der to ”flinke” Skolelærere, begge Seminarister fra Jonstrup, der driver alt efter den indbyrdes Undervisnings Methode, dog uden Fløjten. Desværre er begge Embeder (der er kun én Skole i hvert Sogn) gode, maaske endog meget gode, og begge Lærerne ere Mænd paa en 40 Aar, saa det kan maaske blive besværligt nok. Eller kan Du sige mig, hvorledes man skal omvende en Jonstrup Seminarist? –

Forresten ser jeg nok, at det er Daarlighed at gøre sig Bekymringer om sligt, førend man kommer der, især naar man har saalidt Kendskab til Forholdene derude, som jeg, der kun har været der en Dag; alt sligt kan jo vende sig langt glædeligere, end man forud kan tænke. – Min Formand Fahnø er en meget skikkelig og velvillig Mand; det er godt jeg ved, at han er Din Faders Skolekammerat; det er dog altid et Tema for Samtale, hvilken ellers muligen kunde blive lidt langsom. Jeg agter først at tage derud midt i Juli, og har foreløbig bestemt at ville tiltræde 8de Sønd. e. Trin.

Paludan Müllers Bog er i mange Henseender en fornøjelig Bog, og vilde være det endnu mere, hvis den var fri for en vis overlegen Vigtighed; men har Du opdaget, hvem han mener, naar han siger ”vi”? Er det en Pluralis majesticus eller grundtvigianus? – En ypperlig og særdeles godt udført Ide hos ham er, at betegne Skriften som et Led af Traditionen. Det er en Tanke,

paa, at det er hos Strauss jeg har læst den Ytring, men har nu forgæves eftersøgt den; kan Du hjælpe mig til at finde den, saa gør Du mig en Tjeneste.

Nu kommer der ogsaa en Omstændighed, som i den første Tid vil hindre mig i at arbejde i den Retning, en Omsth. som forøvrigt er meget fornøjelig for mig, ogsaa i økonomisk Forstand. Der skal nemlig en af de første Dage begyndes paa Trykningen af et nyt Oplag af "den kristl Lære", som skulde være trykt i et Par Maaneder. Hvis Du skulde have stødt paa et ell andet, som Du synes burde rettes, vil jeg vide Dig Tak for at faa en Bemærkning derom. – Det første Oplag var paa 1000 Expl., saa det er ganske godt expederet; og hvad der noget nær er det fornøjeligste, er, at Afsætningen er tiltaget efter Brammers Angreb.

Du skrev i et tidligere Brev om en theol Kand. Holm, som det glæder mig at erfare er en Broder til Din Hustru, og endnu mere, at Du har faaet Lykke til at faa ham ret vendt. Det er et Menneske, der er rigtig gode Kræfter i. Efter hvad jeg har erfaret, skal nok min fremtidige nærmeste Nabo, Münter i Ørslev (en lille Fjerdingsvej fra Sønderup) nødes til at have Kapellan. Han skal være en god Mand, men en meget ringe Præst, eller som han selv siges at udtrykke sig: Jeg er just ikke Teolog, men jeg er en god Geograf. Det har faldet mig ind, om det ikke skulde være muligt at praktisere Din Svoger ind i det Kapellani. Tænk paa det.

Martensen har i disse Dage været paa Visitats i Ørslev, og man sagde der paa Egnen, at Münter ved den Lejlighed skulde have Ordre til at tage Kapellan. Der vil jo sagtens nok gaa nogen Tid hen, inden en saadan Ordre effektueres; men det er dog ikke værd at opsætte Sagen forlænge, jeg mener den Sag at gøre noget, hvis Din Svoger skulde være tilsinds at søge at blive Kapellan der. – Altsaa mener jeg, at hvis Holm har Lyst dertil, saa skal han eller Du lade mig det vide; jeg skal da paa en eller anden Maade skaffe sikker Underretning om, hvorvidt Münter *skal* have Kapellan, og dernæst underrette Holm derom, for at han saa selv kan henvende sig til Münter desangaaende. – Det vilde være mig en Fornøjelse at have Holm saa nær, og der er (hvilket er mig til en ikke ringe Opmuntring, foreløbig i Haabet) mange rigtig flinke Præster paa Egnen der, t. E. Budtz i Finderup, T. Rørdam i Rerslev, Viborg, Winther i Slotsbjergby og flere endnu.

Nu lev vel. Gud være med Dig i al Din Gerning og i Dit Hjem.

Din
Skat Rørdam

Den Historie om Cl Petersen, Du spørger om, er fuldkommen sand; den er saa skiden som den kan være.

72. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[10/6-1869]

Kjære Ven.

Efter dit Ønske skrev jeg til Holm og henviste ham til dig og han har nok
 5 alt meldt sig til Tjeneste; gid det nu maatte føre til et heldigt Resultat, da jeg
 for hans Skyld særdeles vilde ønske, at han kunde komme i Nærheden af
 dig; thi han har nu ualmindelig god Tro til dig, og saadanne Folk er der
 Noget at anstille med. Han trænger nu ganske særligt til et Ror, til Noget,
 der kan holde igjen og regulere Farten, samt nøde til at gaee tilbunds; og i
 10 disse Henseender er jeg overbevist om, at du maa kunne have en gavnlig
 Indflydelse paa ham, naar han fik sin Virkekreds anvist saa nær ved dig. Gid
 det derfor maatte kunne lykkes, at du kunde faae ham praktet paa Halsen af
 den gamle Münter, at han saa i Ro kan dyrke sin Geografi. –

For ikke at glemme det vil jeg strags anmærke, hvor det omhandlede Sted
 15 er at finde i Strauss Dogmatik: II p. 81 i Brøchners Oversættelse; ja vist er
 det en nyttig Udtalelse af samme Mand, ikke fordi vi kan lære den Sandhed
 af ham, da Sammenhængen, han finder, ingen Livssammenhæng er, men
 forat holde den under de Lærde Næser.

Det glæder mig at erfare, at du faar over 300 Td. Byg at leve af; jeg vilde
 20 for mit Vedkommende være lidt undselig ved at faae saa megen Føde
 mellem Hænder, men jeg har jo heller ikke dit anselige Regiment af Piger og
 Dreng at stille med, og saadanne smaa Munde æde jo og. Men det er godt
 for dig, at du har Udsigter til sorgfrit Udkomme, thi det er svært, som
 Brødsorg har trykket paa mangan en livlig Mand, hvorvel han saa vel ogsaa
 25 har trængt til saadant Tryk for at blive til Noget. – Naar Gaarden forpagtes
 hen, skulde du dog see at faae det ordnet saa, at du selv fik Heste, thi paa
 Landet er en hesteløs Præst næstensom en vingeløs Fugl.

Det var nu ganske rart, om vi kunde være kommen til at tale sammen et
 Par Dages Tid, før du skal ud og tage fat paa Værket; thi de Aar, jeg nu har
 30 staaet i denne Tjeneste, er jo ikke løben hen, uden at man har gjort en og
 anden, ikke sjælden noget dyrt kjøbt Erfaring. Nu kan du vel aldrig komme
 til at tage Tingene paa selvsamme Maade som jeg, er vel ikke heller fristet til
 at gribe fejl, som jeg mangan Gang har gjort det, men Et og Andet kunde
 der dog nok være, som du kunde have Gavn af at mærke dig. Det kan for
 35 Resten gjerne være, at det er tjenligst, at du en Tidlang selv prøver til, thi
 bliver der Noget at arbejde i, saa vil Opgaverne anderledes ligge for, end
 hvor som der det Hele ligner en vild uopdyrket Natur; kan vi saa, om det er
 Vorherres Villie komme sammen, saa kan vi bedre stille Noget op fra begge
 Sider.

Du har allerede nogen Frygt for, hvordan det vil gaee med de jonstrupske

Degne; ja du kan have Grund dertil, thi de er vanskelige at lette af Sadlen. De har et eget Anlæg til at hykle for Præsten og snakke ham efter Munden og saa alligevel hugge sig igjennem i taalelig Forstaelse med alle dem, som de skal tage Offer af; og det er virkelig en vanskelig Stilling for en saadan

5 Fyr at være i; Præstens Yndest og Omgang paa den ene Side; Beboernes offer og fede Gilder paa den anden. Jeg ved intet andet Raad at rykke frem med end det gamle hos Marc. 10, 42-43; brug ingen Magt imod dem, mindst den, der kaldes *gode Grunde*, men tag dem, hvor det kan lade sig

10 gjøre, med *Tjeneste*; det bliver dog til Verdens Ende det eneste Middel, hvormed man overvinder sine Modstandere til *gjensidig* Tilfredshed; thi af al Tvang er *gode Grundes* den haardeste at bøje sig under, medens det er ikke Mange, der kan holde sig, naar man har kunnet finde Lejlighed til at vise dem en *virkelig Tjeneste*. Men den er jo ikke nær saa nem at faae anbragt som de gode Grunde. Dette gjælder jo forresten ikke blot Degne,

15 men alle Modstandere; der vil allevegne findes dem, der er ligesom forud stillet til Rette og lavet til, naar den levende Forkyndelse indfinder sig, som strags annamme Ordet med Glæde; men der vil ogsaa være de, der mere og mere ægges til Modstand og Forargelse, og paa dem bider Grunde ikke men kun *Tjenesten*. –

20 Du er dernæst bange for, hvad du i Hammer har set af Massealtergang; ja det kan jo være besværligt for Præsten ogsaa sløvende, og det skal ikke negtes, at Synet af en stor Masse Søvnængere ser uhyggeligere ud end naar de komme i mindre Partier med enkelte Vaagne iblandt sig; men i Virkeligheden kommer det dog ud paa Et, enten de komme enkeltvis eller i

25 Flok, og hvorvidt det er rigtigt at stile paa at faae dem til at blive *helt borte* af den Grund, at de ikke er vakte endnu, naar de da ellers ikke *vitterligt* ture frem i Synd og Forhærdelse, er jeg i stor Tvivl om; thi jeg trøster mig til, at en maadelig Altergang, som dog imidlertid er saadanne Folks *alvorligste* Dag og Gjerning, er Hovedaarsagen til, at Guds godt begyndte Gjerning

30 med dem ikke saadan afbrydes, at den ikke mere kan gjenoptages. Jeg er efterhaanden kommen til at see paa Mængdens Altergang med mildere Øje og med mere Fortrøstning end før, thi jeg tror, at Vorherre derved dog holder *Livet* saavidt i Gang, at det *kan* vækkes i en betimelig Stund.

Derom kunde nu være Meget at forhandle, naar vi var sammen, og

35 maaske vi er enige om at see paa det med samme Øje allerede; men saa bliver det Ubehagelige ved Massealtergangen væsentligt det *Sløvende*; og forat raade Bod derpaa, ved jeg intet andet Middel end det, som jeg forresten ikke har *maattet* gjøre Brug af herhjemme, men som neppe vil undgaae at gjøre sin Virkning, aldrig at bekjendtgjøre, at *nu* holdes der Altergang, men en Gang for alle erklære, at der er Altergang hver Søndag, naar der er tegnet

To. Ja hos dig kan det nu kun blive hveranden Søndag, nemlig i den Kirke, hvor der er Førsttjeneste. Det vil føre til, at de, der slet ingen Trang føle, efterhaanden glemme den vante Tour, og i det Hele fordele dem mer paa hele Aaret. –

- 5 Hvad Mening har du om Herrens Ord Joh. 3, 21? Hvad vil det sige, at den, der gjør Sandhed, kommer til Lyset og der faar at see, at hans Gjerninger ere *gjorte i Gud*? Det maa jo være et Lys, der opgaar for ham over hans *hele Liv*, saa han kommer til at see det i et andet Lys, end før; men Meningen kan dog ikke være den, at han kommer til at see, at Alt var
10 *godt* eller som man siger, *godt ment*; thi det var det jo ikke, netop det Modsatte var det, og netop det Modsatte faar ham til at see, at Alt var Synd. Ikke heller kan det sige, at Alt var gjort af *Gud*, thi han virker jo kun det i os, som er *til hans Velbehag*. Men er Meningen ikke den, at han kommer til at see, at hans Liv aldrig var forladt af Gud, men at Gud havde sin styrende
15 Haand i Alt selv i hans største Udskejelser; og er det ikke det, der gjør, at vi kan taale at see paa vore store Ugudeligheder og see dem ret i Sandhedslyset, at vi see Guds barmhjærtige Finger deri, saa at han ikke slap os af sit Ledebaand, men holdt naadigt Øje med os; – og kan det ikke siges, at vi saaledes *erkjende*, at vort Liv er *levet i Gud*, i hans Styrelse og Ledebaand?
20 Hvad enten det er Meningen i det nævnte Skriftsted eller ikke, saa er det vistnok, at Ingen kan udholde at see sin Skyld i Sandhedslyset, naar ikke Guds Naade ses midt deri, og at det er det, der giver Guds Naade sin Glands for os, at den aabenbares midt i vor Synd; og Ingen kom til Lyset, naar han ikke lige strags fik en Forsmag paa dette glædelige Syn og en
25 Anelse af, at der er Mere af samme Art i Vente. Jeg kan heller ikke komme fra, at Ordet *øtt* angiver Grunden til, at han tør komme til Lyset, men kan saa heller ikke faae anden Mening ud end den anførte.

Igaar havde vi et kirkeligt Møde i Odder, hvor jeg kom til at udtale denne Opfattelse. Jeg er altid langt mere glad ved Baagø end Nørregaard, thi den
30 Sidste er for letfodet. Jeg er bange for, at den Højskole kommer i Vane med at kagle for langt flere Æg, end den kan lægge; thi den breder sig farligt vidt ud; de er paa Spil ved enhver mulig Lejlighed, men hvad der vindes i Breden tales sædvanligt i Dybden. –

35 Lev vel gamle Ven og hils Lindberg og mind ham om at sende Brammers Hyrdebrev tilbage.

Otto Møller

10. Juni 69.

73. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup Pstgd pr. Slagelse d. 6. Avg. 69.

Min kære Ven.

5 Nu er jeg da, som Du kan se ovenfor, i Sønderup, og har været her i 3 Uger, i hvilken Tid jeg ikke har haft Grund til andet end at takke Gud, fordi han har gjort mig til Præst, og særlig at jeg er bleven Præst her. Ti det skal med Guds Hjælp vise sig at være et godt Sted, godt langt over min Forventning.

10 Det første jeg hørte herom var, at der ikke igennem flere Mskealdere havde gaaet nogen i Kirke i disse Sogne uden de reglementerede Altergange. Og det forholder sig rigtigt nok; men jeg sluttede deraf, at alt var snorkende Søvn herude; og det var ikke rigtigt. Da nogen Tid var gaaet, hørte jeg, at der dog var nogle troende i Annexet Nordrup, og endnu mere steg
15 Aktierne, da jeg fik en Liste at se over Folk, som havde bidraget til Svejstrups og Appels ”nordslesvigske Mission”, og at der deriblandt var 3 Nordruppere, hvoraf en endog havde givet 2 rdl. Det lettede ganske betydeligt.

Saa fik jeg Besøg af en troende Pige fra Nabosognet Ørsløv, som fortalte
20 mig om mange flere troende i Nordrup; men i Sønderup mente hun at alting var dødt. Og nu jeg kommer herud og gaar fra Hus til Hus for at lære Folk at kende, har jeg allerede truffet 4 Familier i Sønderup Sogn, som afgjort stille sig paa Guds Riges Side, foruden enkelte Personer, som staa det mer eller mindre nær. Og hvad der betyder mere end disse enkelte er, at man har
25 en Følelse af at det store Flertal har Ørerne oppe, det er ligesom de ventede, at nu var Raden kommen til dem, da de skulde afgøre sig pro eller contra; ti de har jo alle hørt hvad for en farlig Spektakel ”de unge Præster” have gjort i Nabolaget; og da de nu selv har faaet en ung Præst, saa maa jo hans Forkyndelse naturligvis have en lignende Virkning. Og hvis Kirkerne
30 tidligere har staaet tomme, saa har de været fulde i den Tid jeg har prædiket; ikke alene min Indsættelsesdag, da de vare saa overfyldte, som mulig; her i Sønderup, som er den største Kirke, stod de saa tæt op i Koret, at jeg havde Møje med at komme op paa Prædikestolen; men ogsaa de følgende Søndage har alle siddende Pladser været besatte og flere til.

35 Du forstaar nok, at jeg ikke bilder mig ind, at det er for min Skyld, og det er jo ikke heller sagt, at de blive ved at komme saaledes; men jeg anfører det som Vidnesbyrd om, hvor ugrundet min Frygt var for, at Kirkerne skulde staa tomme; og det mener jeg man har Grund til at vente efter denne Begyndelse, at om ellers Gud giver mig Naade til at aflægge et Vidnesbyrd, som hans Navn kan være tjent med, saa vil det ikke mangle paa Ører, der vil

lytte dertil. Og det er, mener jeg, ikke alene en Fornøjelse at have Ører at tale for, men det ogsaa til Gavn for ens eget indre Mske, at man ikke skal fristes over Evne til at dovne dvs. være ligegyldig ved den egentlige Præstegerning og behandle den som en Biting, hvad jeg antager man let kunde fristes til, naar Flertallet laa i dyb Søvn. Som sagt, Gud har altid vist stor Naade imod mig, og gjort alt for mig og baaret mig fremad Skridt for Skridt, mangengang mere mod end med min Vilje; men det kunde nok være, at den største Naade han har bevist mig, af saadanne ydre Omstændigheder idetmindste, det er den at han har ladet mig blive til Præst her i Sønderup.

Naar jeg engang bliver Selvejer her, saa skal Du komme og besøge mig. Endnu er jeg jo kun Indsiddet, og det varer til henad November; min Kone og mine Børn ere i Hammer. Og jeg kan ikke sige andet, end af en Indsiddet at være, saa har jeg det saa godt som jeg kan ønske det. I Begyndelsen saa det noget sort ud, da Fru Fahnøe, som er en noget aparte Dame, var saa sur og tvær, at hun ikke lukkede sin Mund op, undtagen engang imellem, naar hun afsides, for sin egen Fornøjelse, rakte Tungen ud saa langt hun kunde (dog ikke ad mig, saavidt jeg kunde forstaa); men efterhaanden har det lykkeds mig at vinde baade hendes og Fahnøes og en gl Husjomfrus Venskab (og den sidste er noget nær den vigtigste Person i Huset), saa jeg næsten kan sige, at de ikke ved alt det gode, de vil gøre mig. Og det er en ganske betydelig Lettelse, ti ellers er det lidt strengt at være skilt saa langt og saa længe fra sin Kone og sine Børn. Jeg har 8 Mil til Hammer, og det godt; og de skal alle køres paa Vogn, saa det er næsten en Dags Rejse dertil. – Fahnøe er en inderlig skikkelig Mand; men Kristendom synes han at kende meget lidt til; han har jævnlig brugt at advare baade sine Konfirmander og i sine Prædikener imod ”de hellige”. Han har bedet mig hilse din Fader, naar jeg skrev. –

Jeg kunde have stor Lyst til at tage over og besøge Dig, om det kunde lade sig gøre. Der var meget, som jeg nok kunde ynde at tale med Dig om; og kan det lade sig gøre, saa kommer jeg. Du kunde derfor ved Lejlighed lade mig vide, om der nu siden Jernbanen er kommen, er nogen anden og nærmere Vej til Gylling end over Horsens. Eller gaar der kanske en Post fra Aarhus til *Odder*? Det vilde jo være det allernemmeste; og jeg har en dunkel Forestilling om, at jeg engang paa et Postkort har set afsat en Landpostroute over *Odder*, eller maaske endnu nærmere ved Gylling. Det kan Du lade mig vide; uden at jeg dog derfor vil forpligte mig til at komme. Det som vil blive den væsenligste Hindring for min Rejse, er Konfirmanderne, som jeg nok har fundet oplærte, men ikke oplærte i det som jeg egentlig mener, de burde vide Besked om. Og da jeg nu af og til forsømmer dem ved at tage til

Hammer, saa vil det sagtens knibe med at tage andensteds hen. Tiden vil imidlertid vise, hvordan det vil gaa.

Det har desværre været en fuldstændig Fabel, at min Nabo Münter i Ørslev Kirke skulde have Kapellan. Bispnen har visiteret og været saare vel tilfreds med alt; og Münter selv er forøvrigt i legemlig Henseende en rask Mand, (meget livlig og ret morsom) saa han kan for den Sags Skyld undvære Kapellan i mange Aar. Det gør mig ondt, at jeg har narret Din Svoger med Haabet om at blive Kapellan dersteds; men jeg har været uskyldig deri. Fahnø fortalte mig forøvrigt for nogen Tid siden, at denne Sofus Holm (eller ialfald en Broder til ham) skulde være bleven sindssyg paa en Rejse til København. Han (Fahnø) kender nemlig Familien fra Bogense af. Det er da ikke, vil jeg haabe, Sof. H., dette gælder om; det vilde gøre mig meget ondt. Han besøgte mig et Øjeblik paa Fasangd. Dagen før jeg rejste, og da var der ikke Spor af sligt at mærke, han var ganske den samme som i fordums Dage, paa det nær at han havde faaet en Frimodighed og Glæde i sin kristne Tro, som jeg ikke før havde set hos ham. Og han er jo i det hele af den Slags Folk, som man ikke skulde antage lettelig vilde blive afsindige; men p. den anden Side ved man jo ikke, hvor stor Virkning i legemlig Henseende en saadan pludselig Forandring kan have.

Hvad Joh. 3, 21 angaar, saa tør jeg ikke sige, at jeg forstaar det. *Indholdet* af Din Forklaring kan være rigtig nok; men jeg tvivler om, at det er en *Forklaring* af Ordene, som de staa; tages de som de staa, saa synes der at ligge meget mere i dem end at Gud har "holdt Øje med os", har haft sin Haand med i vort hidtidige Liv, e. dl. Det kunde *tilnød* maaske ligge deri, hvis der stod: gjorde *for* Gud(s Aasyn) e. l.; men "*i* Gud" er dog noget mere, skulde man tro. Jeg har tænkt mig, at Meningen *omtrent* maatte være denne: "den der øver Sandheden (NB ikke: Sandhed) er = den der holder fast ved Sandheds-Ordet (= tror p. Sønnen v. 18); – han kommer til = holder sig til Lyset, er sin Tro paa Lyset = Xtus bekendt (i Ord og Gerning) fordi han ved, at han godt kan være den bekendt, da den er gjort *i* Gud (efter N. T.s Sprogbrug er vort Hjertes Tro og hvad der umiddelbart fremgaar deraf det eneste af vort, som siges at være *i* Gud). –

Naar Du vil agte paa, at v. 19-21 aabenbart er føjet til som nærmere Oplysning af v. 18, og at saaledes Nøglen til v. 21 er at søge i de Ord i 18: $\delta \pi\sigma\tau. \epsilon\acute{\iota}\varsigma \alpha\upsilon\tau\acute{\omicron}\nu \omicron\upsilon \kappa\rho\acute{\iota}\nu\epsilon\tau\alpha\iota$, saa tror jeg Du vil give mig Ret i, at denne Forklaring i Hovedsagen maa være den rette. Men det som gør mig mest Vanskelighed, er Smhængen mellem v. 19 og 20, dette $\pi\acute{\alpha}\varsigma \gamma\acute{\alpha}\rho \delta -$, da dette $\gamma\acute{\alpha}\rho$ nærmest viser tilbage til v. 19. "deres Gern. *vare* onde" (dvs. deres tidligere Levned?). Men hvis man kan tage det \neq med det nærmest foreg. $\gamma\acute{\alpha}\rho$ alts. referere det til $\eta\gamma\acute{\alpha}\pi\eta\sigma\alpha\nu\sigma\acute{\omicron}\tau\omicron\varsigma$, saa falder ogsaa denne

Vansklh. Smhængen bliver saa omtrent: Mskens Søn er kommen for at
frelse (v. 17), og dette naas med de troende, hvorimod (δέ) de vantro
 dømmes (v. 18), *idet de nemlig* holde sig borte fra Lyset (= Frelsen) for at
 det ej skal aabenbares, hvor stor Synd de har gjort ved at forskyde det
 5 (19-20); medens derimod (δέ) de troende (de der leve i [πρωων] Sandheds-
 ordet) holde sig til Lyset, vidende at de kan være det bekendt for Gud og
 Msker (og saal. slippe for Dommen, der nødvendig kommer over dem der
forblive i Mørket). v. 21. –

Tænk over det; det bliver dog en anderledes fyldig Mening; ej at tale om
 10 den Indflydelse der efter din Forklaring tillægges Mskets tidligere førkristl.
 Levned, som passer ilde med et Evang. for Toldere og Syndere og Skøger.

Lev saa vel. Gud glæde Dig og Dine.

Din
 Skat R.

15

74. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[11/8-1869]

Kjære Ven.

20 Jeg vil ikke opsætte at svare dig paa dit Brev, sært da jeg ser, at der er
 Mulighed for, du kunde faae i Sinde at gjøre en Afstikker herover i din
 Enlighedstid. Hvad det angaar at komme hertil, da er Alt udviklet paa det
 Bedste; fra Aarhus gaar der hver Dag lukket Vogn til Odder; den afgaar
 fra Gjæstgivergaarden Skandinavien hver Eftermiddag 4-5 og kommer til
 25 Odder omtrent Kl. 8. Fra Horsens afgaar der hver Dag kjørende Enspæn-
 derpost til Gylling, Mandag, Onsdag og Fredag en kongelig Landpost om
 Morgenen Kl. 7, Tirsdag, Torsdag og Løverdage modtages Post[t]our, der
 ogsaa har smuk Fjervogn, og ankommer hersteds om Aftenen Kl 9-10. Du
 indser, at Alt er indrettet paa at gjøre Adgangen til Gylling og Hads Herred
 30 i det Hele saa let og bekvem som mulig; for dig vilde det vel falde naturligest
 at tage til Odder, hvor man saa kunde afhente dig, naar man forud var
 underrettet om din Ankomst.

Jeg kan saa godt sætte mig ind i din forladte Tilstand i denne Tid, da jeg
 selv lever under samme Vilkaar, havende min Ægtehalvdel anbragt i
 35 Bogense; du har Intet, der særligt holder dig fast i din Præstegaard, og kan
 derfor ikke gjøre bedre end see til enlige Venner, thi Confirmanderne kan
 du jo tage des hyppigere til andre Tider; du har Lov til at tage dem, hvilke
 Dage du vil, og saa mange Dage i Træk, du vil; Møde hos Præsten er lovlige
 Grund til at forsømme Skolen. Jeg haaber derfor at see dit Ansigt; men
 bedst var det, om det kunde skee en Søndag, saa vi kunde høre Lidt af dig

enten i Kirken eller ved en Forsamling; dog det kan vel ikke gaae an at snyde Tilhørerne i dine egne Kirker for noget det første Aarstid, thi det gjælder jo at smede nu, mens Jærnet er varmt. –

Det er da godt for dig, at du selv nu er saa glad ved at være bleven Præst, og har Fornemmelsen af, at Vorherre har hjulpen dig op paa din rette Hylde, thi baade befinder man sig bedst der og er først der ret til Nytte. Jeg er saa fuldkommen enig med dig i, hvad du i den Anledning skriver, saa meget mere, som jeg i mange Aar har ønsket, at det maatte saadan føje sig for dig. At Vorherre ikke sætter dig paa Prøve med at skulle prædike for tomme Bænke, er værd at paaskjønne; thi det maa være en haard Fristelse til at sløse af med det; nu kan du jo omvendt ikke andet end gjøre dig din Flid, baade med Prædiken og med Omsorg for Folket i det Hele. Maa jeg nu give dig et Raad, saa skal det være dette: skriv hver Gang din Prædiken helt og fuldstændigt og anvend al mulig Flid derpaa; thi vi har set altfor mange Eksempler paa, hvordan vore Fædre i dette Stykke lod staae til, og at deres Vidnesbyrd, hvor godt og alvorligt de mente det, blev kedeligt at høre paa.

Bønder trænge mest af Alle til, at man gjør sig Flid for at sige, hvad man har at sige dem, paa den bedste Maade. Ogsaa for Ens egen Skyld skal man overvinde sig til dette Arbejde; man undgaar ellers ikke at komme ind paa Gjentagelsernes og Vrøvleriets Enemærker; og har man først i nogle Aar holdt ud med at skrive ordentligt, saa bliver det en Vane, man ikke føler Tryk af. Dernæst vil jeg raade til at gjøre Prædiken istand om Mandagen eller da den første Dag i Ugen, der er Lejlighed, thi der kan komme Forhindringer senere hen, og jeg synes, at den Prædiken er bedre, der udarbejdes i Ro, end den, man skal sidde ved under Lørdag Eftermiddags Tryk.

Jeg ved ikke, om Andre bære sig saadan ad, men jeg tror at have staaet mig vel derved, og tror, at din Natur i det Stykke ikke kan være meget forskjellig fra min. Et Andet er jo, at man kan blive nødt til at tale, hvor man ingen Lejlighed har havt til at tænke over og forberede sig, men naar man har Lejligheden, saa er det en Skam at lade den unyttet og stole paa Aanden og Gaverne; vor Gjerning er vigtig nok og ansvarsfuld nok til at vi gjøre os al mulig Flid i den. Jeg tvivler nu ikke om, at du er paa din Post, kanske du ogsaa smiler lidt ad mine Formaninger; men du kunde naturligvis sagtens holde en anstændig Prædiken, kun du tænkte lidt over paa Evangeliet og skrev nogle Momenter op; og mangfoldige Præster med dine Gaver gjøre saa, men det gaar rigtignok ud over de ulærde Tilhørere, og det var jo dem, det især skulde komme til Gode. –

Hvad Confirmanderne angaae, da vil jeg raade dig til, hvis du ikke alt har gjort det: lad dem lade deres Bøger ligge hjemme og skaan dem for Alt,

hvad der hedder Lectie, Gjør ikke den korte Tid, du har med dem at gjøre, til en Plagetid; de syv lange Aar i Skolen kan være nok; man siger nok, at en fornuftig Brug af Bøger kan ikke plage Nogen; maaske ikke Præsten, men tilvisse alle Børn; det at skulle *høres*, at sidde paa Naale, til man er over det, 5 det er en Tilstand, man aldrig skal ønske dem i, man vil tale med om Vorherre til deres Glæde og Opbyggelse. Begynd med at feje alle Bøger ud, saa har du ingen Vrøvl med dem mere. Jeg har staaet mig godt ved det nu i 9 Aar, og ved Bispevisitatsen gjør de bedre Rede for deres Ting her end rundt om i de andre Sogne.

10 Men der var meget at tale sammen om, som man ingen Lyst føler til at begynde at skrive om, fordi det vilde ingen Ende faae; men vi træffe vel ogsaa nok hinanden om ikke før saa engang med det Første. –

Din Forklaring over Joh. 3, 21 tiltaler mig ikke; Gjerningerne blive = Troen, og jeg kan ikke komme bort fra, at de Gjerninger, der, ved at vi 15 komme til Lyset, komme for Lyset, men være den, vi føre med os til Lyset, altsaa vort forrige Liv. Her ligger Forskjellen i vor Opfattelse; men jeg har jo ogsaa kun læst din Forklaring en Gang igjennem og ikke egentlig sat mig ind i den.

Det er ganske rigtigt Sofus Holm, der var sindsforvirret, og han kom lige 20 fra Hospitalet op til dig. Han havde, lige siden han var her, holdt et farligt Hus med sin Slægt om Livssagen; han læste paa Kraft, men hans svage Øjne taalte ikke dette, og hans Tilstand blev mer og mere urolig: Han sov aldrig, gik oppe i flere Nætter, og tilsidst brød det ud i voldsomt Galskab, hvor han prædikede hele Tiden uden Ophør. Hans Moder og Sødskende var i 25 den største Nød og sendte ham under Bevogtning til Hospitalet i Kjøbenhavn; efter faa Dage svandt det Hele, han blev udskreven, besøgte dig, og er nu hjemme, men meget svag og afkræftet efter den Tour. Maaske han nu kan naae til Ro i sin Anskuelse, thi før var det en voldsom Gjæring og Stormen frem med Hovedet mod Muren; som han var, duede han vistnok 30 heller ikke til Præst, og det vilde han dog nu saa gjerne ind i. Johanne er som sagt hjemme i denne Tid og jeg tænker, hun kan bedst gaae og smaasnakke lidt med ham; tage ham herover igjen tør jeg neppe, thi jeg er bange, han ikke kan taale den skarpe Kost, han her ikke kan holde sine Fingre fra; thi han er af en livlig Natur og vil ind paa Alt, som han faar fat i 35 en Ende af; og Alt paa en Gang, er for Meget for de Fleste.

Jeg venter Johanne igjen om nogle Dage og hun har saa et Par søstre med, der nok ogsaa vilde smage paa Vellingen. Piger kan taale langt mere end Mænd, og Kvinder er i det Hele en god Art Mennesker, og jeg tror neppe, han havde Ret, der sagde, at næst efter Mænd satte han Kvinder højest blandt Mennesker. –

Lev vel min kjære Ven, Gud være med dig i al dit Værk, med et godt Haab, Sagtmodighed og Udholdenhed, samt saamegen glædelig Frugt at see paa, som du kan taale og ikke godt undvære.

Din
Otto M.

5 Gylling Pstgrd. 11 Avg 1869.

75. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[20/8-1869]

10 Kære Ven.

Du skriver at alt er indrettet paa det bekvemmeste for at komme til Gylling. Jeg finder nu at alt er indrettet nederdrægtig ubekvem, idet jeg enten skal tilbringe en Nat og en halv Dag i Vejle eller en Dag fra Kl. 5 Morgen til 4 Eftmd. i Aarhus, for at benytte de Befordringer, Du skriver om. Imidlertid vil jeg dog for gl Venskabs Skyld forsøge det sidste. Jeg agter, vil Gud, at tage herfra paa Mandag Aften (d. 23), og vil saa Tirsdag Aften d. 24de være med Posten i Odder. Naar Du saa vil hente mig der, skal Du have Tak. Men skulde Du kunne opdage nogen fra Din Egn, som Tirsdag Morgen kører fra Aarhus til Hads Herred, saa vilde jeg jo meget hellere drage afsted strags (jeg tager nemlig med Dampsk. fra Korsør). Jeg vil være at finde i "Skandinavien". –

Som sagt, kan Du opdage en Befordring, saa skriv mig strags et Par Ord til desangaaende, saa kan Budskabet naa mig inden jeg rejser. Men faar jeg intet Bud, er Ulykken ikke større; jeg skal nok kunne eventyre mig i Aarhus den Dag, uden at Tiden skal falde mig lang.

Lev saa vel, til vi ses.

Sønderup 20 Avg. 69.

Din
Skat Rørdam

30

76. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup. 16. Sept. 69.

35 Min kære Ven.

Allerførst maa jeg sige Dig og Din Slægt Tak for den gode Modtagelse og Behandling, jeg i alle Maader nød i de rare Dage, jeg tilbragte hos Dig. Jeg havde en meget bekvem Rejse hjem og prædikede Dagen derpaa om de 10 Spedalske, og det blev, om jeg selv skal sige det, endda en ret god Prædiken af det Løverdagsarbejde at være, som Du advarer imod.

Jeg skriver dette Brev efter en paa en temmelig trættende Maade tilbragt Dag, idet der nemlig har været Herredskonvent her i Præstegaarden idag; det er skikkelige Msker allesammen, og hvad jeg ikke havde ventet, alle tilsyneladende meget velsindede mod vor Side; men det har dog sjælden
 5 nogen rigtig Art i et blandet Selskab. Viborg paatog sig at kaste en Brandfakkell ind i Forsamlingen, idet han med Hs. til Hammerichs Foredrag paa Vennemødet talte nogle meget store Ord om Grundtvigs kirkehistoriske Betydning, som jeg tillod mig at pointere endnu mere (ved at
 10 paapege, hvorledes Grundtvig indeholdt al Sandheden hos Luther i en udfoldet Skikkelse); men Forsamlingen lod sig ikke optænde, men de gamle værdige Provster (vi har 2 i Herredet) sad og hørte med stor Andagt og Opbyggelse derpaa. Jeg gjorde ved denne Lejlighed Bekendtskab med 2
 15 rare Mænd af vore Meningsfæller, Vad i Korsør og Vinter i Slotsbjergby (P. Fengers Eftermand); men begge ere temmelig tavse i den almindelige Forhandling. Vinter ynder hviskende Smaabemærkninger i Krogene, Vad tier helt stille, eller tav idetmindste idag, skønt man skulde vente at en saadan gammel Videnskabsmand af en Manuduktør nok maatte kunne give sit Besyv med. –

Det er forøvrigt et ret mærkeligt Fænomen, at vore Venner i slige
 20 Konventer, selv om de er i Mindretallet, dog egentlig stedse har Overtaget og de egentlig ordførende. Jeg ser nu her i dette Konvent ganske det samme at være Tilfældet, som jeg ofte har set i Kbhvn i et omtrent ligesaa blandet Konvent, hvor jeg jævnlig kom, mens jeg var derinde. Og ligeledes gælder det baade der og her, at Grundtvigs egentlig saa kaldte kirkelige Anskuelse,
 25 den bekæmper de ikke mere, men de gaa næsten helt ind paa den eller tie idetmindste paa en saadan Maade, at man bliver tilbøjelig til at sige: den der tier, samtykker. Om det er, fordi denne Anskuelse har tiltvunget sig en saadan Respekt hos dem, at de ikke tør angribe den, hvor den kan finde Forsvarere, eller om det er fordi de har hørt saameget om den, at de ikke
 30 gider angribe den, det skal jeg dog ikke med Bestemthed kunne sige. Men det vil vistnok for det meste være Tilfældet i vore Dage, at skønt Martensen + Clausen i sin Tid sagdes at have videnskabeligt tilintetgjort Grundtvigianismen, og man saaledes skulde mene det saare nemt og fornøjeligt for Smaafolkene at snakke dem efter, saa rettes dog nu Angrebene kun paa
 35 Udenværkerne, saasom Frimenighed, Præstefrihed, Folkelighed o. dl.

Det er idethele et ganske mærkeligt og betydeligt Vidnesbyrd for Grundtvigs kirkehistoriske Betydning og for Sandheden af det, som ved ham er kommet frem, den Indflydelse han har haft paa sine Modstanderes Tale og Forkyndelse – naturligvis kun i det udvortes; men det er et ligestort Bevis paa Sandhedens Magt.

Jeg traf forleden Dag paa en Rejse til Hammer Birkedal, som fortalte som noget der skulde være temmelig sikkert, at Brammer skal have sin Afsked paa graat Papir paa Grund af sit Forhold med hin Minister-Skrivelse til Præsten Holm i Tem. Det vilde være en temmelig mærkelig Tildragelse; men det er vel ogsaa temmelig enestaaende, at en Biskop bærer sig saaledes ad. Jeg gad nu nok vist, om han nu alligevel skal være med blandt de udkaarede som skal møde Majestæten i Randers ved Jernbanens Aabning. Hvis han skal det, saa vil Rygtet vise sig at være Fabel. Men hvis han skulde gaa af, vil sikkerlig enten Monrad eller Kultusministeren blive hans Eftermand. Den sidste vilde vist blive en god og fredelig Biskop.

For et Par Dage siden fik jeg fra en tydsk Bogjøde et Expl. af Leo den stores Skrifter, hvori ogsaa findes Maximus af Turins Homilier, i hvilke jeg lige ved at slaa op i Bogen stødte paa følgende fornøjelige Udtalelse: Hoc est symbolum (dvs. apostolicum) cujus signaculo fideles ab infidelibus seceruntur. Hoc est symbolum, cujus veritas unumquemque credentem *efficit Christianum*. Hoc est symbolum, quod et viventes sanctificat et mortuos reducit ad vitam. Det er ikke hyppigt – saavidt jeg ved – at man støder paa Udtalelser hos Kirkefædrene om at det er dette Ord som gør Gærningen, som ”opbygger og giver os Arv blandt de helligede”, og som ”gør vore Sjæle salige”. Jeg kender kun et Par til.

Har Du nogle Udtalelser af den Art paa Lager, saa vilde Du gøre mig en Tjeneste, om Du ved Lejlighed vilde meddele mig dem. – Med andre Ord: efter hvad jeg kender til det, har Kirkefædrene ligesom Luther fordetmeste set dette Ord som Menighedens eller Apostlenes *Bekendelse*, eller og som en guddommelig Regel for Menighedens Tro; ikke derimod som det egentlig saliggørende Guds Ord til os. Selv for Irenæus er dog Trosordet nærmest kun: Saliggørerenes enegyldige *Vidnesbyrd* om Sandheden. Det er kun rent slumpevis, at de komme til at tale om det, som her Maximus. Har Du ikke gjort samme Iagttagelse? Du kunde drøfte den Sag med Din Fader, som jeg antager er bedre inde i de Dele end de fleste, og saa lade mig vide denne Drøftelses Resultat.

Hils nu Din Slægt venligst fra mig, særlig Din Hustru og Dine Forældre. Item den brave Kr. Kristensen.

Din
Skat Rørdam

Jeg medsender en Opskrift paa dette Middel imod Brystsyge, som jeg talte om, hvis Din Broders Kone vil bruge det. Det er et fortrinligt Middel, som har helbredet mange.

77. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling d. 30 Sept. 69.

Kjære Ven. –

- 5 Jeg takker dig for dit sidste Brev særligt for Citatet af Maximus, til hvilket jeg ingen Mage har; jeg antager, som du skriver, at det er saare sjældent, at de af Fædrene, som det var værd at have saadanne Udtalelser fra, udtrykke sig paa den Maade; thi den Tid, da man vidste bedst Besked herom, skrev man mindst. Jeg har ikke hos min Fader kunnet opspore noget Lignende;
- 10 han nævnte kun, at man maatte lægge Mærke til de Steder, hvor Irenæus og Tertullian tillægge ”Troen” saadan Virkning, men jeg har forresten ikke havt Lejlighed til at eftersee derom. Naar du næste Gang skriver, gør du derfor godt i at sende mig det ”andet Par” af lignende Udtalelser samt at anføre, hvor det er, at Maximus Taurinensis udtaler sig paa anførte Maade.–
- 15 Hvad du dernæst skrev om Brammers forestaaende Afgang fra den kirkelige Skueplads, var mig ganske behageligt, blot man kunde faae nogen mere Bekræftelse i sit Haab; men hvad der senere er passeret, lyder snarere i modsat Retning, thi han fulgte Kongefamilien fra Randers i det mindste til Horsens, saa han da nok selv maa antage, at han sidder endnu i Kridthuset.
- 20 Nu er jo ganske vist Provst Hansen ledig og ligger paa Rov efter Et og Andet, men jeg er bange for, at hans Efterfølger Rosenørn er Brammers Hjærtensven, saa det vel vil vise sig, at det snarere er Hansen end Brammer, der har lidt et Nederlag. –

- Siden du besøgte os, har jeg, som du vel kan tænke, ikke saa ganske
- 25 sjældent tænkt over vort Mellemværende om Jesu Person; og jeg er bleven kun mere bestyrket i, hvad jeg tidligere mente, at Ordets Menneskeblivelse maa ses under Synspunkt af en *κένωσις*. Jeg har nemlig læst, hvad Thomasius (Christi Person u. Werk) har at anføre om denne Sag, og jeg har ikke kunnet værge mig for den Forestilling hele Tiden, at denne Bog *har du*
- 30 *bestemt ikke* gjort dig bekendt med, ellers tror jeg ikke, du kunde talt, som du gjorde, om, hvad de Gamle mente, og hvad der er ret luthersk Kirkelære om dette Punkt. At der hidtil har hersket Uklarhed om denne Sag og er ført heftig Strid derom, er vist nok, men Spørgsmaalet er, om Uklarheden hæves og Striden ender uden ved Antagelsen af en frivillig *κένωσις*.

- 35 Jeg vil anbefale dig at læse ovennævnte Bog i Ro, som jeg nu har gjort; du vil ikke kunne negte, at det er en alvorlig christelig Mand, du har med at gjøre, som man kun træffer faa blandt Tydskere (jeg kjender kun En, som kan sættes ved Siden ad ham, og det er Sortorius v. der heiligen Liebe, men han er enig med ham i dette Punkt, og har en særdeles smuk Udtalelse, anf. Skr. II. S. 21); Thomasius er en alvorlig Mand og han er en ærlig Mand

derhos, som ikke lægger Skjul paa, at Læren om det Guddommeliges Selvbegrændsning har mødt Indsigelse fra mange Sider; han synes at have gjort sig velbekjendt med, hvad der er sagt pro et contra i denne Sag, og han lægger ingen Skjul paa, at skal Mængden af Stemmer afgjøre Sagen, saa har han tabt; men han er ikke, langt fra ikke enig med Martensen, og det var jo ham, som du stadigt syntes at ansee for den Eneste, der lærte en Selv-

5 udtømmelse.

Jeg vil nu ikke anføre de mange og som det synes mig gode Grunde, han igjennem hele anden Del af sit Værk giver for, at der maa indrømmes en

10 $\kappa\acute{\epsilon}\nu\omega\sigma\iota\varsigma$ af $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ og ikke af Mennesket Jesus, thi de høre sammen og maa læses i Sammenhæng, hvad jeg forudsætter, at du hidtil ikke har gjort. Men jeg vil kun bemærke, at han anfører Steder af Origenes og Cyril af Alexandria, som jeg ikke ved, hvordan du vil komme til Rette med; saavidt jeg kan see, er din Anskuelse den samme, som den antiochenske Skole med

15 Theodor af Mopsvestia og Theodoreth har udviklet, og som Cyril saa afgjort optraadte mod; han gjentager, hvad jeg synes er saa træffende, at der i Jesus Christus vel kan være Tale om $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron$ και $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron$, men aldrig om $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma$ $\kappa\acute{\iota}$. $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma$. I Anledning af Phil. 2, henviser Thomasius til 1 Kor 8, 6, og Col. 1, 13-16; hvor ogsaa *Christus*, *seende tilbage* kaldes den, ved hvem

20 Alt er skabt, og altsaa Jes. Chr. bruges som hans Navn i Præxistentsen.

Han anfører fremdeles vægtige Udtryk saavel af Gregor af Nyssa som Naziantz, men især af *Tertullian* og *Hilarius*. Især synes Tert. *de carne Chr.* (3 & 4) at tale saa afgjort, at jeg ved ikke at ønske Mere, end hvad han siger; ligesom Hilarius til Overflod udtaler sig om: "exinanivit se ex forma

25 dei" som om en virkelig Udtømmelse for Guddomsmagt. Men som sagt, det staar at læse hos Manden selv og kan ikke her faae Plads i sine Enkeltheder.

Men hvad jeg dog vil omtale er den Forskjel, han gjør i de saakaldte gudl. Egenskaber, hvor han skjelner mellem immanente og relative, og regner til

30 de sidste *Allestedsnærværelse*, *Alvidenhed* og *Almagt* som dem, der fremkomme ved Forholdet til Skabningen og altsaa ikke ere evige Væsensbestemmelser i Gud, altsaa ogsaa kan aflægges, uden at Gudsbegrebet ophæves. – Han gjør endeligt opmærksom paa, at de Punkter i Herrens Liv, hvor det falder haardest at tænke sig Guddommen fornedret, neml. i

35 Undfangelses og Døds-øjeblikket, da der Bevidstheden ligesom helt slukkes, der er dog den største *Villie* til Hengivelse i Faderens Raad, og *Villie* hviler paa Bevidsthed. Forsvare og nærmere udvikle dette er her ikke Sted til, men Thomasius gjør det tilfredsstillende i mine Tanker, og jeg har det Haab, at du ved ham skal komme bort fra den Anskuelse, der hvordan man saa snor og vender sig ikke kan undgaae at *halvere* Herrens Person; der

bliver ἄλλος και ἄλλος, og det vil du ligesaa lidt som jeg have ud. –

Thomasius gjør endl. grundigt Skjel mellem, hvad Herren har udtalt om sig selv i sin Ophøjelsesstand og i Fornedrelesstanden, at i *denne* brugte han igjen sin Guddomsmagt, men at i Fornedrelsen gjorde Gud Undergjørelser ved ham (Ap Gj. 2, 22); det Eneste, jeg har at indvende mod hans Fremstilling er, at han ikke gennemført holder ud fra hinanden, hvad der kan siges om *Faderen* og hvad om *Sønnen*, thi derved kommer han i adskillig Forlegenhed, som han kunde gaaet fri for. Men som sagt, jeg beder dig om at læse Bogen selv, med *Ro* og med *saa god Villie*, som du formaar; saa synes jeg, jeg har min Samvittighed fri; thi det er en saare vigtig Sag, her handler om, hvor man ikke maa falde hen til Nidkjærhed for sin egen Mening men søge Sandheden saa uhildet, som det er muligt. –

Idag fik jeg endeligt Brev fra Lindberg, som giver mig Ret i, at Schönberg har baaren sig snavs ad; til Jul kommer imidlertid Bogen ud efter hans Sigende og du skal saa faae den sendt; der vil du saa finde vore Tanker fremsatte om Daabens og Nadverens Virkninger og, som jeg haaber, finde, at det dog ikke er saa helt galt. Vi var nok forresten ved Slutningen ikke saa langt fra at være enige om de Dele; og med en god Villie maa christne Mennesker, der leve paa samme Tid, kunne komme til at see Tingene omtrent ens, saavidt da, at de ikke lige tvært modsige hinanden. Jeg haaber ogsaa, at det skal lykkes med det store Punkt om κένωσις; men Alt vil have Tid. –

Ved Evangeliet sidste Søndag kom jeg til at tænke paa, hvorfor Herren, naar Hovedsummen af Loven skal nævnes, ikke nævner de 10 Bud. Vi fornemme nu strags at Kjærlighedsbudet er ganske rigtigt Centrum; her vidner vor Samvittighed med os, men hvorfor er saa de 10 Bud kommen til at staae blandt Jøderne alligevel som det korte Grbegreb af Loven, og ligesaa blandt os Christne? Jeg kommer mer og mer til at see, at de 10 Bud, naar man tager dem *lige efter Ordene* kun gaae paa det *Udvortes*; hvad Mere, man finder i dem, lægger man selv i dem; Luther gjorde ved dem, som Grundtvig gjør ved de gamle Myther, lagde ind i dem, ”hvad der *bekvemst kan ligge*” – men det lægges ind og ligger der ikke. De 10 Bud maa vist ses som Jødernes *borgerlige Grundlov*, den Alle kunde overholde og hvis Overtrædelse med Rette kunde udelukke af Folket og fra Forjættelsen; vi see jo ogsaa, at den unge Mand Matth. 19. virkelig *uimodsagt* paastod, at han havde holdt *de 10 Bud*; men det kneb, da han skulde til at gjøre Anvendelse af dette at elske Næsten som sig selv ved at dele Alt sit Gods med ham.

Den *almenmenneskelige Lov* er derfor ikke udtalt i de 10 Bud, men i Lovens store Bud om *at elske*, – og hertil svarer Evangeliet som det rette

Modstykke: at ”deri bestaar Kjærlighed, ikke at vi, men Gud elsker”; – saa er Evangeliet Lovens Fylde. Man maa da ogsaa sige, at ved de 10 Bud kommer ikke *Syndens Erkjend.*, tværtimod Omgang med dem efter deres stricte Ordlyd fører til Selvretfærdighed, thi de kan *virkeligt overholdes*
 5 (eller rettere *kunde* det af Jøderne, da vi jo ikke kan holde Sabbat); men kommer man til ret at høre det store Bud gjenlyde i sin egen Samvittighed, da maa Synderkjendelsen vaagne med det Samme, thi elske Gud over alle Ting, det hverken har vi gjort, eller kan vi gjøre, eller har vi engang *Villie* til, før Gud har *elsket os først* og ved sin Kjærlighed, Naade over Naade,
 10 nødt Kjærligheden frem i os. –

Meningen hermed er, at de 10 Bud ikke gjør Fyldest for os enten i borgerlig eller christelig Henseende; i den ene Henseende er der for Meget (3 og 9 og 10 Bud, som er ægte jødiske), i den Anden altfor Lidt; det har Luther jo følt, som har fyldt dem andenstedsfra, saa de er nærved at revne;
 15 men Menigmand bliver aldrig klog paa, hvordan dog Buddene kan sige Alt det, og de holde dem, som billigt er, langt mere til Forklaringerne end til selve Buddene. –

Jeg har i disse Dage maattet overtage Bestyrelsen af vor Forbrugsforening og har haft en Del Ulejlighed og Ubehagelighed med at faae dens Sager i
 20 Orden, thi der var kommen ikke saa lidt Forvirring ind i Delene. Jeg har intet Greb paa Handelscorrespondance, forskrive Varer mod Factura osv; men man vænner sig til Meget efterhaanden. Tak for Recepten, som jeg alt har afsat til to forskellige Sider; thi der er megen Brystsyege her paa Egnen. –

Lev vel, Vorherre være med dig i Alt, Smaat og Stort.

25 Otto Møller

78. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[22/12-1869]

30 Kjære Ven.

Skjøndt det ikke er mig, der skylder dig Brev, men det Omvendte er Tilfældet, saa er jeg dog lige idag kommen i Tanker om, at jeg skylder dig medfølgende Billede, som jeg forresten gjorde færdigt faa Dage efter at du havde besøgt os; men jeg glemte det helt, da jeg sidst skrev til dig, og nu kan
 35 det vel ikke upassende indfinde sig til Juleaften. Jeg haaber, du vil finde, at det ikke er ringere end det gamle, som jeg ikke vilde give fra mig. –

Jeg har i disse Dage siddet og læst S. Kjerkegaards Efterladte Papirer og faaet mange sære Tanker ved denne Læsning. Der er ikke sket den afdøde Mand nogen Tjeneste ved Udgivelsen af disse Hjærteudgydelser, hvis det ellers er Hjærteudgydelser; det gjør et uhyggeligt Indtryk, og især er det

modbydeligt, at han vistnok selv har lagt alt dette til Rette til en Udgivelse. Alt vidner om hans forfærdelige Hunger efter at være interessant og pirre hele Verdens Nysgjerrighed paa samme Tid, han giver sig Mine af at foragte hele Verden. Jeg tror man skulde hellere have brændt hele denne Bunke af

5 forskruede, selvbesmittende Aandsexercitier. At det Hele er interessant og pirrende er ikke af det Gode. Og saa denne ufattelige Hemmelighedsfuldhed med, hvad det da egentlig er, der har trykket paa ham og været hans Ulykke og Skyld i alle hans Ulykker; bare det ikke har været en stor Løgn. Læser du Bogen, saa lad mig høre, om du ikke er kommen til samme Slutning.

10 Der er kommen en god lille Bog fra Norge: Det gamle Testament overfor Tvivl og Anstød af Fyller, oversat af Blom. Det er sjældent at en Tydsker skriver saa ligefrem, enfoldigt og dog christeligt.

Min Fader har i de sidste 14 Dage været syg og ligget til Sengs; men han er dog nu lidt i Bedring, om han ellers kan faae Kræfter til at komme over det

15 og paa Benene igjen.

Lev vel min kjære Ven, og Gud give Eder Alle en glædelig Jul efter hans Visdom og Naade.

Din Ven

Otto Møller

Gylling d. 22 Decbr 1869.

20

79. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[7/1-1870]

Kjære Ven.

25 Som du vistnok ikke tvivler om, gik det os alle meget nær at høre, at din Fader var død; jeg skal fra min Fader bede dig om at hilse din Moder og takke hende for, at hun havde ham i venlig Erindring ved hans gamle Vens Bortgang herfra. Han laa selv syg til Sengs og havde i de Dage tidt sine Tanker henvendt paa at forlade denne Jord; men nu er han dog kommen

30 lidt paa Fode igjen. Jeg har under disse Forhold herhjemme ikke vanskeligt ved at sætte mig ind i, hvordan denne Jul er gaaet for dig, min gamle Ven; har tidt havt dig i mine Tanker og ønsket, at jeg kunde talt med dig.

Et stort Gode, det største, der kan formilde det Bittre i Skilsmissen, er dog det, at I har Alle saa smukt et Minde om ham; at det var en

35 Hædersmand i Et og Alt og Vorherres Ven, saa ligesom vi kan være visse paa, at hans Modtagelse hist har været glædelig, saa vil hans Ihukommelse i Danmark være til Velsignelse. Han var i mine Øjne altid som den, der arbejdede i *Sandhed* (personlig Sandhed) og derfor ogsaa i *Kjærlighed* og Fordragelighed mod dem, der saa Sagen med andre Øjne, end han kunde. Han var i ualmindelig Grad Sandheden tro i Kjærlighed og derfor levede og

døde han jo ogsaa med et udmærket Lov baade af de Troende og dem, der stod udenfor.

Der er en Tanke, jeg i denne Tid har omgaaedes noget med, og som jeg vil meddele dig. Naar en Mand som din Fader eller min Fader bliver gammel her i Verden, afslutte de jo paa en Maade deres Udvikling; de sætte sig fast i den Betragtning, de er blevene gamle i; de kan ikke mere lære Nyt eller stille sig saaledes, at de virkelig kan faae Øje paa noget Nyt. Deres Liv faar ligesom en Afslutning, som Træet, naar det ikke sætter nye Grene mere. Der er fra en Side noget Smukt i en saadan helstøbt Skikkelse, som ærligt og trofast har arbejdet sig ud til Klarhed; men vi kan dog ikke forlige os med, at det skulde være en virkelig Afslutning. Saalidt som noget Menneske i sædelig Henseende afgaar herfra i fuldendt Skikkelse, hvor megen Betydning man end vil tillægge Kjødets Aflæggelse og Hjemgang til Gjenfødelse af dets gamle Moder Jorden, – saalidt er Nogens Udvikling i christelig Oplysning at tænke afsluttet ved Døden.

Det har man jo ogsaa længe været enig om, at den gamle Forestilling om Indgang til Salighed gennem Døden er utænkkelig, fordi Ingen, som gaar herfra, kan anses eller ansee sig selv for modnet hertil; men saa at tænke sig en *fortsat Udvikling* hisset, synes mig at frembyde ligesaa store Vanskeligheder, idet alle de, som faae Lov til at leve deres Liv ud, ogsaa, i det mindste hvad Anskuelse angaar, *afslutte* deres Liv her, vente i det Højeste paa Meddelelse af et eller andet Resultat, som de her har ladet staae som in blanco. En ligefrem *Fortsættelse* i det Spor, som her endtes i, kan, synes jeg, ikke tænkes, netop fordi dette Spor har ført til det Maal af Klarhed, der ad den Vej kan naaes.

Min Tanke er derfor denne, at Livet hist er en *Begynden forfra*, dog ikke en Gjentakelse af Udviklingen her, men en Udvikling under helt nye Livsbetingelser fra det samme Livets Udgangspunkt, hvorfra Udviklingen her gik ud og hvortil den vendte tilbage. I udmærket Forstand antager jeg, at vi derfor kan sige, at uden vi blive som *Børn*, kan vi ikke indgaae i Himmerige, thi det at blive *som Børn* er jo netop Udtryk for at *begynde en ny Udvikling*. *Børn* hører Udviklingen til – ellers er det Dværge –; men deres Udvikling er *Begynden forfra*.

Og nu forekommer det mig umiskjendeligt, at naar livsfriske Mennesker skilles herfra, saa er det, som om det *Barnlige* vikler sig ud hos dem af alt det Omsvøb, som Udviklingen her har afsat; selv i de gamle, udlevede kan det Barnlige i Udtryk og Forestilling arbejde sig frem, ligesom frigjøre sig, hvilket vil sige i god Forstand at gaae i Barndom; men det tyder for mig hen paa, at det er Barnet, der skal frem, eller at der skal begynde en Udvikling forfra. Hvorledes og hvori forskjellig fra denne hin Udvikling skal være,

kan vi jo ingen Forestilling gjøre os om, saalidt som Paulus kunde sige Noget om den Verden, han kom over Grændsen af (2 Cor. 12, 4); men det forekommer mig trøsteligt at tænke, at Alle, som her levede i Sandheden og døde i den, kom ad deres Vej til en Mur, hvor de ikke kunde naae længere, 5 men mistede ad denne deres Vej Øje for Mangt og Meget, som imidlertid havde skudt frem bag ved dem, at de indgaae til en *ny Begyndelse*, hvor ikke blot det Forbigaaede i langt større Fylde kan medoptages, men hvor Alt vil aabenbare sig i sin rette Sammenhæng, hvad der her faldt i Stumper.

Er Livet en *Skole*, saa maatte man ikke kalde det andet Liv en højere 10 Classe, hvor der fortsattes fra denne, men en ny Art af Skole; Skolen her er nærmest en *Haandgjernings*skole, den næste kunde maaske nærmere kaldes en *Hoved*skole, hvor man lærer at *skue* samlet istedenfor her at *begribe* stykkevis. Hermed synes mig fremdeles at stemme, at de Gamle som Origenes talte om en tredobbelt Gjenfødselse; den første i vor Daab, den 15 anden i Døden, den tredie i Opstandelsen; i alle tre Tilfælde kan man da med Sandhed sige, at det ikke kan være en umiddelbar Fortsættelse af det Foregaaende; men er det en gjentagen Udgang fra Centrum i stedste større Fylde til Alt er helt medoptaget, saa er det jo ogsaa en ny *Fødsel*, eller det er at blive Barn, som Mennesket maa blive, hver Gang det paa Ny skal indgaae 20 i Himmerig eller indgaae i Himmerig paa ny Maade.

Jeg ved nu ikke om denne min Snak maaske kan komme dig utilpas; du faar saa ansee det for et uheldigt Forsøg paa at tage Del i din Besøgelse. Jeg er vis paa, at Vorherre har tiltænkt Eder alle Godt med denne Tilskikkelse; i 25 en vis Forstand har I jo alle i denne Jul været med Vorherre i Ægypten, i Savn og ikke hjemme; men sine Børn fører Gud som sin Søn kun hjemmefra, naar der er Fare for dem der; og Ingen ved, hvad Uvejr af evig Betydning er driver forbi, naar vi sidde i *Skjul* under Guds Haand; men i ethvert Skjul er der mørkt, og der maa man sidde nedbøjet. Som oftest er vistnok Sorg og Savn et saadant faderligt Skjulested, hvoraf han atter fører 30 os ud, naar de ere døde, som stod os efter Livet.

Jeg ser af Avisen, at du selv har kastet Jord paa din Fader; du har vel saa talt det sidste Trøstens Ord og Haabets Ord ved hans Grav; Gud give dig nu den rette, varige og lyse Trøst selv, som det er vanskeligere at bevare end at udtale. Gid han nu i dette Aar vil holde sin Haand naadigt over Eder Alle 35 og holde Døden borte; vi føler dog allerbedst, hvor smaat det er med os, naar den sidste Fjende kommer os nær; vi kan, saa at sige, hjælpe Andre og har saa ondt ved at hjælpe os selv. Hils din Hustru, Broder, Moder og Søster fra os Alle

ved din heng. Ven
Otto Møller

Gylling 7 Jan. 1870

80. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[11/2-1870]

Min kære gamle Ven!

Du har sikkerlig en og anden Gang undret Dig over min lange Tavshed. Jeg
 5 har 3 ubesvarede Breve fra Dig liggende for mig, og jeg kan ikke negte, at
 det er med nogen Skamfuldhed jeg ser paa dem, ti der er mange Ting i dem,
 som der skulde været svaret paa, baade med Tak og med Tilrettevisning.
 Naturligvis kunde jeg nok fremkomme med en og anden Undskyldning –
 hvem bliver nogensinde lens for dem? saaledes kunde jeg for den seneste
 10 Tids Vedkommende fremføre, at jeg kort efter Nytaar laa syg, rigtignok
 kun nogle Dage, men det var dog nok til for en mærkelig lang Tid at gøre
 mig saa afmattet, at jeg havde Møje med at besørge det fornødne, endsige
 mere. Og for den tidligere Tid kunde jeg henvise til min Families
 Indflytning og Bosættelse i Præstegaarden. Imidlertid, jeg vil ikke spilde
 15 Tid og Papir med Undskyldninger. Gjort Gerning er halvt forsvaret,
 hedder det jo; og mere end halvt kan jeg aldrig haabe at forsvare min
 Forsømmelighed.

Først vil jeg takke Dig for Din Julegave, som jeg nogle Gange havde
 tænkt paa, inden jeg fik den. Den er ikke bleven tilstrækkelig hæderlig
 20 beegnet endnu, men ved første passende Lejlighed skal jeg spendere en
 Ramme paa de to Afguder eller rettere paa deres Forspand, ti Bukkene ere
 aabenbar de ”skrappeste”, som vi sige her. Men især vil jeg takke Dig for
 Dit Brev om Fader. Han var en sjælden hæderlig Mand i sin Optræden udad
 og aldrig bange for at forsvare Sandhed og Ret, hvor han saa den tilsidesat.
 25 Og i sit Forhold til os Børn var han en saa trofast og opofrende Fader, som
 man ikke let skal finde Mage til. Hans tunge Sind, der som Følge af hans
 legemlige Svaghed, der omsider endte hans Dage, ikke sjælden kunde være
 trykkende for hans nærmeste og kaste en Skygge over vort Samliv, – det
 glemmer man jo let nu da han er borte, og jeg og vi alle har et rigtig velsignet
 30 Minde om ham.

Hvad det angaar, som Du skriver om Livet efter Døden som en ny
 Begyndelse, saa kan jeg ikke negte, at jeg altid, naar jeg ser paa Msker som
 gaar bort herfra dvs. kristne Msker, saavel som naar jeg tænker paa, om jeg
 selv f.E. i denne Stund skulde blive kaldet bort, – at det da altid forekommer
 35 mig, at man er langtfra at have naaet det Maal af Udvikling, at Gud kan
 blive *alt* i en. Og dette er jo Maalet, som skal naas. Det er derfor saa
 mskeligt, saa naturligt, at tænke sig en fortsat Udvikling, hvordan man end
 siden nærmere vil udmale den. Men det som jeg saa bestandig vender tilbage
 til, eller rettere, som afskrækker mig fra at tænke at der er en saadan
 Udvikling, det er Skriftens *fuldstændige* Tavshed derom. Hvor kunde

Pavlus ikke paa engang have trøstet og belært Korentierne (1 Kor. 15.), hvis han havde vidst noget om en slig Betydning af Tilstd mellem Død og Dom? item 1 Tess. 4 etc. Og Du er naturligvis enig med mig i, at er det Sandhed, at der er en slig Udvikling efter Døden, saa er det aldeles stridende mod Guds
 5 Aands Sanddruhed at tie dermed, fordi den Lære kan misbruges. Havde Gud brugt den Politik, saa antager jeg, at han havde sparet at sende sin Søn til Verden. –

Det eneste som kunde *drages* hen til hin Udviklingstheori, vilde vistnok blive ”de helliges Samfund”, dvs. at de hensovede ogsaa skal tage Del i den
 10 Vækst, som de senere Kristenslægter opnaa (Ef. 4,13 o. dl); men ogsaa dette blev et Porisma ἄτερον γροφῆς. Hvad Du har tænkt angaaende en ny Begyndelse forfra, kan jeg igrunden endnu mindre følge med i end den sædvanlige Udviklingstheori; det synes mig at stride mod vor Tro paa det evige Liv, saasandt da ellers dette har tilfælles med alt Liv at være et
 15 *sammenhængende* Hele (noget continuerligt). Det kan vel tænkes, at der i et Liv kan gøres snart smaa Hanefjed, snart Kæmpeskridt (vi gør opad til den hell. Guds Stad); men intet nok saa langt Kæmpeskridt er dog en ny Begyndelse. En virkelig ny Begyndelse forfra vilde jo være = at slaa en Streg over hele den forrige Udvikling, (hvis Du derimod forstaar det paa
 20 lignende Maade, som man kan sige at vi her i Livet hver Dag begynde forfra, saa blev det jo kun en anden Form for den *fortsatte* Udvikling efter Døden).

Nej jeg kan ikke forlige mig med den Tanke, at vi saaledes 2 eller 3 Gange skulde tage Tilløb og efter at have sprunget for kort de første Gange endelig
 25 sidste Gang naa til Maalet. Men Du ved jo saa godt som jeg, hvad det vil sige, at det falder som Skæl fra ens Øjne. Hvad vil det ikke være for os som har *troet* paa Guds Kærlighed, naar Dækket falder, og vi kan *se* ind i den. Jeg vil nu ikke tale om, hvad det vil blive for et Samliv, naar alle de Skygger og Misforstaaelser, som her formørke den indbyrdes Kærlighed mell.
 30 Msker, forsvinde; allerede det vil kunne bringe et Mske et Kæmpeskridt fremad, synes jeg. Men naar Dækket falder fra *Guds* Kærlighed, saa vi kan skue ind i Dybet af Rigdom og Naade, og vel at mærke ikke mere fristes til at glemme dette Skue; det forekommer mig at det maa gøre al Udvikling og Vækst overflødig.

35 Maa vi dog ikke sige, gamle Ven, at det der har gjort os til hvad vi er, det er dog intet andet end de Glimt af Guds Kærlighed, som har skinnet ind i vort Hjerter og ladet os fornemme lidt af det evige Livs Kræfter (= Glæde). D. v. s. Du forstaar vel nok, at jeg mener: hvad vi *personligt* er; ti vi kan jo ej tilegne os Ordet til Salighed, førend Guds Kærlighed derigennem har straalet ind i vort Hjerter. – Men selvfølgelig kan Synet af Guds Kærlighed

kun have en saadan Virkning paa dem, der af Hjertet har brudt med det onde = forsage.

Imidlertid tror jeg ikke at vi ved Døden gaar ind til den fulde Skuen af Guds Kærlighed; det kan sikkerlig først ske efter Dommen og Opstandelsen. Men ligesom dette Liv dvs. vor Leven her paa Jorden væsentlig eller
5 fornemmelig er Troens Tid, saa er Tilsted indtil Dommen Haabets Tid dvs. det fuldkomne Haabs, den urokkelig sikre Forventning, hvor man vel ej har Maalet i Hænde, men skuer det ligesaa sikkert, som om man havde det i Hænde. Dette ligger vel deri, at vi da skal "være med Kristus", i hvem vi
10 skue Maalet som naaet, og der er intet som kan friste os til at gaa bort fra ham. Men Kærlighedens Tid oprinder først naar Gud bliver alt i alle. Og set paa en lidt anden Maade kan vi sige, at Livet her er Kampens, efter Døden Hvilens, og efter Dommen den egentlige Livets Tid, eller den egentlige Levens Tid, ti først da er vi i fuld og uforstyrret Besiddelse og Brug af alle
15 Livets Kræfter. Derfor kan vor Herre sige, at vi efter Dommen "gaar ind til evigt Liv" (Mt. 25 fin.).

Men ligesom vi her ikke har Kamp alene, men ogsaa Hvilens Tider (eller Øjeblikke, skønt vi af og til hos gamle Kristne, der har fuldendt Løbet og bevaret Troen, kan se en forunderlig skøn Hviletid), som ogsaa det evige
20 Livs Kræfter røre sig i os -: saaledes maa vi jo *her* have ogsaa baade Haabet og Kærligheden, hvis de skal udfolde sig til deres hele Herlighed hisset. Men at dette kan ske paa engang, synes mig ikke utroligt, naar vi betænker, at vi dog kommer til Troen paa engang. Vi vokser nok *i* Troen, men ikke *til* Troen.

Der er nok Msker som kan siges at have en Disposition til Troen, en
25 Længsel, eller hvad man skal kalde det, og den kan visselig vokse; men den vokser ikke saaledes at den lidt efter lidt gaar over til at blive til Tro; men Troen kommer med ett, naar det Ord lyder, som løser Hjertet af dets Baand, sprænger Jordskorpen, saa det kan tage Ordet i Favn. Saa er det, at
30 det falder som Skæl fra Hjertets Øjne, og saa bliver man et nyt Mske. Hvordan gik det til? Ja det var Guds Aand som gjorde det; det er altsaa en Kendsgerning; men Maaden, d. v. s. den *indre* Virkemaade, er ufattelig (det er "det jordiske", som vi maa "tro", Joh. 3.). Saaledes forestiller jeg mig at det ogsaa vil gaa naar vi dø; ogsaa da: paa éngang.

35 At jeg skulde kunne fatte, hvorledes det vil ske, vil Du ikke forlange, langt mindre at jeg skulde forklare det. Dog forekommer det mig at jeg kan se, at hvad der da vil gøre Gerningen, det er dels at vi da skal komme hjem til Kristus, dels at alt det onde, som vi her forsage, men dog desværre saa ofte har Samkvem med, da skal være som blæst bort fra os (af Vejret der blæser, hvorhen det vil). Livslyset som da vil opgaa for os i en ny

Herlighed, vil give os en helt fornyet Livskraft, saa at alle Livets (*vort* Livs) Blomsterknopper med ett springe fuldt ud. – Du vil kanske sige, det er langt *naturligere* at tænke sig en fortsat Udvikling eller en ny Begyndelse fra et nyt Standpunkt. Kan gerne være; men derfor er det ikke sagt, at det er sandere. Det som jeg bestandig nødes at vende tilbage til, hvergang jeg har tænkt, at der dog maa være en Udvikling e. dl. efter Døden, det er, at hvis Tilstanden efter Døden skulde bringe os noget virkeligt nyt, noget som vi ikke her havde besiddet, saa kunde Skriften ikke have tiet derom; ti Gud er slet ikke avindsyg.

10 Hvad Du i et tidligere Brev skriver om S. Kierkegaards Dagbog eller "Bekendelser", kan jeg være ganske enig med Dig i; ogsaa paa mig har de gjort et lidet hyggeligt og glædeligt Indtryk af en Mand – men en mærkelig begavet Aand var han –, som gaar tilgrunde og fortærer sig selv i sygelig Selvbeskuelse = Selvforelskelse. Det gør et forunderligt Indtryk midt
15 imellem alle disse Betragtninger, hvor han stadig staar udenfor sig selv og udenfor Kristendommen og alt andet, som han skriver om, staar som den overlegne ironiserende Betragter, der trods al Utilfredshed med sig selv, dog er saa forgabet i sig selv – saa midt imellem alt dette at støde paa en Udtalelse, som man skulde synes tydeligt vidner om, at han idetmindste har
20 været grebet af Evangeliet.

Det er en lille Betragtning, saavidt jeg husker skrevet kort efter hans Faders Død, hvor han taler virkelig inderligt om Minderne om Jesus fra BARNEDAGENE. Han har aabenbart været en fuldstændig Melankoliker, og disse Mskers Hovedulykke er netop denne selvforelskede Fortaben sig i sig selv. Men hvad er den dybe Sorg, han stadig taler om? Jeg har under
25 Læsningen ikke kunnet afværge den stadige Tanke, at det har været en legemlig Svaghed (Synd?), som har hindret ham i at gifte sig.

Hvad den Forbundsfølge angaar, som Du har fundet i Thomasius, da er han mig aldeles ikke ubekendt. Heller ikke har jeg nogensinde med min
30 Vilje sagt, at Martensen var den eneste som i vore Dage lærte Kenotismen. Jeg skulde snarere antage at jeg har sagt, at der blandt alle dette Aarhundredes tyske Dogmatikere kun er én eneste som strider imod den, det er Philippi; og jeg tænker at de utallige Spottegloser, han har maattet høre derfor, muligen kunde være et Vidnesbyrd om, at han har rørt den moderne
35 tyske Theologi paa et besynderlig ømt Sted, men ingenlunde om at han har talt Uret. Jeg ved ogsaa, at Sartorius er Kenotiker; og hans Stemme har rigtignok for mig en langt bedre Klang end Thomasius, der vistnok er bedre end de fleste nyere, men hvis Ærlighed dog ingenlunde er saa overmaade grundfæstet, naar det gælder at faa hans Meninger gjort "lutherske". Jeg ejer desværre ikke hans Dogmatik og kan derfor ikke efterse de Citater, ved

hvilke Du hos ham søger Hjælp til at vise mig over i Theodor af Mopsvestias Selskab. Men det kunde dog ikke falde mig ind at bøje mig for dem, før jeg fik dem lidt nøjere efterset i den Sammenhæng, hvori de staa. Det plejer ogsaa Du ellers nok at vide, at et Citat kan bruges paa
 5 mange Maader, og at den skal føre en ualmindelig god Pen, hvis Ord ikke med en *god Vilje* kunde drejes hen til at bevise omtrent hvad det skulde være.

Dette maa aldeles utvivlsomt være Tilfældet med det Citat af Hilarius, som Du har fundet saa slaaende, eller ogsaa maa Hilarius der have sagt det
 10 modsatte af hvad han altid ellers siger. I hans Bog de trinitate skulde jeg tro at han mindst halvhundrede Gange har gentaget, at Kristus kun exinanivit se forma, men ikke natura, virtute et potentia Dei. Det maa nok have en anden Bewandniss med det Citat, end Thomasius giver det ud for. – Hvis Thomasius virkelig viser hen til Kol. 1, 13-15 som Vidnesbyrd om, at
 15 ”*Kristus* seende tilbage kaldes den ved hvem alt er skabt”, saa er det ikke heller noget synderlig godt Vidnesbyrd for hans Evne til at citere nøjagtigt, eftersom der paa det Sted sletikke staa ”Kristus”, men $\nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\mu\eta\varsigma$. Og med 1 Kor 8, 6 har det sig jo helt anderledes, da der paa det Sted tales om vor *Herre*, som derfor maa nævnes ved sit Herrenavn.

20 Nej, kom og vis mig et Sted, hvor der staa: *Jesus Kristus blev Menneske*; det vilde være aldeles analogt med Fil 2.; men jeg tør nok sige, at et saadant Udtryk vilde ikke alene være utænkeligt i den hell Skrift, men utænkeligt endog i den allermindst oplyste Kristnes Mund. Tænk paa det. Du vil dog sikkert give mig Ret i dette sidste. Og gaa saa tilbage og spørg om Grunden
 25 dertil, saa tænker jeg nok vi skal blive enige, saa Du skal se, at det er langt fra at jeg vil *halvere* Xi Person anderledes end vor Tro gør det, naar den *sideordner* Guds enbaarne Søn med undfangen ved den Hell Aand, født af Marie, - men at jeg tværtimod stræber at hævde den kristelige Tro paa *Guds enbaarne Søn* imod den falske Lære der vil lave ham om til en Uting, der ad
 30 libitum kan lave sig lille eller stor og saaledes fornegte al Aands-Virkelighed – jeg kunde fristes til at sige, ligesom Fanden i de norske Eventyr, der kan gøre sig saa lille som en Knappenaalsspids og saa stor som et Bjerg. –

Ja jeg fortryder egentlig, at jeg skrev det, da det kunde se ud som om jeg vilde gøre Løjer med den Sag, og det vil jeg rigtignok mindst af alt; den er
 35 mig saa alvorlig, men ogsaa saa urokkelig vis, at skønt jeg ikke føler mig kaldet til at sætte mit Liv ind paa at udbrede den, saa tror jeg med Guds Hjælp nok at kunne sige, at jeg før skulde lade mit Liv, før jeg skulde fornegte den. Mig er det ufatteligt, at vi som dog ellers ser fra samme Stade, her se forskelligt; men jeg haaber, at det ej skal blive ved. Naar vi engang, jeg haaber om ikke altfor lang Tid, samles, skal jeg forinden se at faa fat paa

Thomasius, som saaledes har vundet dig, og jeg tænker da nok at skulde godtgøre, at han ikke er saa grundmuret endda.

Hvor bliver Din Bog om Genfødselen af? Nu er der gaaet lang Tid efter Jul. – Jeg har i denne Tid dyrket 2den Samling af P Hjorts Breve, en
5 lignende Sysselsættelse for en stor Del som at høre Bysladder. Det er meget lidt virkelig videværdigt man faar af dem. Men en Mand som man dog faar et ganske tiltalende Billede af, er gamle Fogtmann.

10 Lev nu vel for denne Gang, min gamle Ven. Gud bevare og glæde Dig, Din Hustru og Din Slægt i de Dage som komme. Hils dem alle. Jeg haaber at Gud vil holde sin Haand over Din Fader endnu en Stund, at I kan blive ved at leve sammen.

Sønderup 11 Febr. 1870.

Din
Skat Rørdam

15

81. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

Gylling d. 25 Marts 1870.

20 Der er gaaet en temmelig Tid hen, siden jeg fik dit Brev, og jeg har haft en Del at tage Vare paa, som jeg før har været ukjendt med, og det falder jo altid vanskeligt i en ældre Alder at sætte sig ind i nye Forhold; vi har nemlig for 5 Uger siden faaet en lille Datter, og hun eller hendes Komme til Verden har forskaffet os en hel Del Bryderier, thi Johanne er først i de allersidste
25 Dage begyndt at komme lidt op, men har ellers haft mange Besværligheder at kæmpe med, og skjøndt de jo ikke direkte har hvilet paa mig, er jeg jo heller ikke ganske gaaet fri derfor. Det vilde være en lang Historie at gjøre Rede for alle vore Gjenvordigheder, men de har jo heller ingen Betydning for Andre end os selv. Nu tror jeg da, at vi med Guds Hjælp kan ansee os
30 som nogenledes over det, men der er flere Bryderier og Byrder ved Saadant, end jeg havde kunnet forestille mig.

Jeg har tillige ment, at det vel ikke havde stort Jav med at skrive til dig, da dit Sind sagtens er temmelig optaget af den ledigværende Professorpost; vil du søge den, hvad jeg jo næsten tænker, du vil, saa har du vel alt gjort det,
35 saa det vilde ingen Betydning faae, om jeg ulejlignede mig med at fraraade dig, hvad jeg vel forresten ikke turde, hvis jeg vidste at mit Raad fik nogen Indflydelse paa din Bestemmelse. Det er jo kommen paa en egen Maade, og muligt, det dog var Vorherres Villie nu at bruge dig paa den Plads, som din Hu vel dog stedse staar til, naar dit Hjærte ransages, som han formaar det. Jeg har ellers ondt af Scharling, skjøndt han har baaren sig ilde ad. Hans

Forelæsninger fra Christiania kunde jeg endda tilgive ham, thi der er vel hørt Noget ligesaa galt før, og han er jo en ung Mand, og vi kan heller ikke staae ved Alt, hvad vi sige, selv om vi passe lidt bedre paa, hvad vi lade trykke. Men hans Retfærdiggjørelse i hans Tidsskrift overfor Fædrelandet
 5 smagte mig langt mindre, thi det laa dog bag ved, at han var den Eneste, som med Rette kunde gjøre Fordring paa den ledige Plads og var den voksen. Det havde jo da klædt ham langt bedre at sige, og man begriber ikke, hvorfor han ikke gjør det, at hvis en dygtigere end han søger Posten, saa vil det glæde ham at see ham udnævnt, men det er, som om han slet ikke
 10 kan forlige sig med den Tanke, at nogen Anden skulde kunne gaae foran ham.

Men afset fra alt dette, saa er der noget Bedrøveligt ved, om han skulde miste dette sit Haab, som han synes at sætte højest i Verden; han har sagtens spændt sig an af al Formue forat naae dette Maal; man kan jo heller ikke
 15 negte, at han kunde gjøre bedre Fyldest end hans Formand og ligesaa godt som baade hans Fader og Hermansen ja bedre i Grunden; han er sagtens heller ikke skikket til noget Andet eller kan da ikke føle sig lykkelig derved, men saa maa det være besk at skulle lade det gaae fra sig; og kommer han ikke ind denne Gang, saa er han vel ikke mulig i Fremtiden, da han nu har
 20 gjort Prøve og er vejjet. Jeg kunde derfor i Grunden ønske ham i Reden, hvis han da ikke fik Andre at vejes mod end Styhr, Waage eller hvem der nu vil søge det, thi jeg antager, at Scharling dog alligevel har mest Dygtighed af Licentiaterne. Jeg ved jo nemlig ikke, om maaske nogen ældre anset Mand skulde søge det; men jeg kan ingen tænke mig, thi Zeuthen skulde da vel
 25 ikke ansee sig for kvalificeret, eller Dr. Fog eller Fr. Helveg; man kan jo aldrig vide, hvad Folk mener om dem selv, og det var i det Hele morsomt at kjende, hvem der søger Pladsen og altsaa ansee sig for skikkede til at være summus theologus. Søger du med, saa vil jeg ønske, at Ministeriet snart vil træffe sit Valg, thi det maa være meget pinligt at gaae og spejde efter, om
 30 "Noget vil vise sig".

Hvad du skrev om Vorherres to Naturer er løben af mig som Vand af Gaasen, hvad du vel heller ikke ventede Andet end vilde være Tilfældet; jeg er kun glad ved, at jeg *ved*, vi har den samme Tro i Grunden, thi var det et vildfremmed Menneske, saa kunde man gjerne faae underlige Tanker om
 35 ham. Jeg kan fatte, hvordan man i ældre Tid, da man intet Øje havde for Troens Grund og "vere catholicum" kunde forkjættre hinanden for Afvigelser i Læren, og man kan fornemme paa sig selv, at man gjerne kunde faae i Sinde at fægte langt voldsommere for sine egne Tanker om Vorherre end for hans Ord om sig selv. Vi gjør bedst i at lade den Sten ligge, vi ikke kan flytte, og siden du siger, at du *turde døe* paa Rigtigheden af din Betragtning,

saa er det jo deri givet at det er frugtesløst at strides med dig derom, med mindre man føler Trang til at blive din Discipel i det Stykke.

Du fandt heller ingen Smag, husker jeg i mine Tanker om Betydningen af Livet i de Dødes Rige, som en Udvikling med en ny Begyndelse; men du anede vist ikke, at hvad du selv skrev, faldt paa allerlifligste Maade i mit Kram, at Livet her er i Tro, hist i Haab; thi det kan jeg fortræffeligt bruge; det bliver altsaa en Udvikling i en Retning, der her er traadt mere i Skygge, og Andet er det ikke, jeg vil. Jeg skal ved Forsamling en Gang med det Første see at glæde Gyllingfolket med en Udvikling i den Retning.

Jeg har i det sidste Halvaarstid beskjæftiget mig med den evangeliske Historie, hvorledes den nemlig skal fremstilles i *Sammenhæng*. Jeg gaar ud fra, hvad jeg antager, Christne vil kunne gjøres kloge paa, om de ikke før har agtet det, at det *apostoliske* Vidnesbyrd om Herrens Liv maa være paalideligt i Et og Alt; Matthæus og Johannes maa derfor kunne enes sammen uden at gjøre Brud paa deres egen Ordning af Begivenhederne, og det ser jeg mig istand til at ordne dem sammen til et sammenhængende Hele, eller rettere talt: skyde dem ind i hinanden. Markus har det heller ingen Vanskelighed med, da man kan finde Plads hos Matthæus for den Smule han har af sit Eget, kun man husker paa, at han efter det ældste historiske Vidnesbyrd ikke har den historiske Orden. Vanskeligt er det, om ikke helt umuligt med Lukas, der er et besynderligt forvirret Stykke af en Historieskriver.

Jeg tænker mig at kunne skrive, eller har da alt gjort det, en bibelsk Historie (Herrens Liv), hvor Alt indføres paa sit rette Sted, og saa dertil føje en Vurdering af de 4 evangeliske Beretninger samt i det Hele de Grunde, hvorpaa Udførelsen i det Hele og Enkelte er begrundet. Det er en Skam, at ikke en Skolelærer i Landet og maaske faa Præster gjøre sig Forestilling om, hvordan Begivenhederne i Herrens Liv følge efter hinanden; den jødiske Historie, den apostolske Historie, Kirkens Historie ved man Rede paa, hvad der er først og sidst, men Vorherres eget Liv staar for saa at sige Alle som et forvirret frem og tilbage.

Det gaar jo rigtignok godt med Inspirationen for Markus' og Lukas Vedkommende; men skal de op i lige Række med Matthæus og Johannes, saa vil det ikke sige Andet, end at disse skal ned til dem, og altsaa give Afkald paa deres apostoliske Forrang, der tilkommer dem, 1) fordi de kunde vide som Øjenvidner, hvordan Alt er tilgaaet 2) fordi Herren har bemyndiget dem allene til at være fuldgyldige Vidner om ham, 3) fordi de allene er særligt mindede af den Helligaand om Alt dertil fornødent. (Jeg kunde have Lyst til at vide af dig som en lærd Mand, om man kan lægge *forskjellig* Betydning i følgende: ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανία, Ἰησοῦ

γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, om nemlig Aoristen sidste Sted kan urgeres, saa det Første antyder noget Samtidigt, det Sidste bestemt noget Forbigangent i Forhold til det, det fortælles sammen med).

Naar jeg bliver færdig dermed, kan jeg maaske tilstille dig det til
 5 Gjennemlæsning, skjøndt jeg nok tror, at Alt er vel overvejet, da jeg har
 min Fader at forhandle det med Stykke for Stykke og jo egentlig af ham er
 ledt ind derpaa. Der er Intet, han saadan er hjemme i som den *bibelske*
Historie i gamle som nye Testamente, og jeg tænker lidt paa, at det dog
 egentlig er en Skam, som det Fag drives ved Universitetet; Seminaristerne
 10 ere En som Alle dygtigere deri end 9 af 10 theologiske Kandidater; det vil da
 sige det gamle Testamentes Bibelhistorie, thi i det Nye Testamentes er nok
 Alle lige vildfarende; Ludv. Müller ved da hverken ud eller ind, og alle de
 gamle *Harmonister*, der skulde forlige alle Evangelisterne og skaffe dem lige
 Ret, hvad vil sige, ingen af dem Ret, frembringe jo ikke en Historie men et
 15 *Konststykke*.

Hvad S. Kjerkegaard angik, da kan jeg ikke negte, at jeg fik Tanker i
 samme Retning, som du synes at have; men man kan jo egentlig slet ingen
 Tanker gjøre sig, da man ikke ved, hvad der er sandt oplevet og hvad kun
 tænkt eller oplevet i Fantasien som Studier til hans Forfattervirksomhed.
 20 Men jeg bliver ved, at hans Minde havde været bedst tjent med, at disse
 Papirer var bleven i Bispens Skuffe.

Jeg har læst Monrads Drømmerier og skjøndt jeg finder, at han taler, som
 om der ingen Gud var, der har bevaret Danmark i 1000 Aar, saa er der dog
 slet ingen Grund til at tage paa ham, som Bladene gjorde; han har vist havt
 25 en upaaklagelig Mening eller Hensigt, nemlig at vække de drømmende,
 nydelsessyge Folk, og der er Tanker, der nok kan faae Blodet til at standse,
 i hvad han siger. Det er værd at læse, thi det viser egentligt, at Folk er bange
 for at see den nøgne Sandhed, fordi de har ingen Tro til Guds Forsyn over
 os; at Alle for op i Harm, tyder egentligt paa, at de blev ubehageligt
 30 vækkede, men det er det jo, vi trænge til. Dermed er det langt fra sagt, at jeg
 kan billige Monrads Slutninger; han gjør det vel ikke engang selv; men
 saadan maatte de Gudsforladte i Grunden slutte, naar de gjorde sig Sagen
 klar.

Schønberg har da begyndt at lade den lille Bog trykke og jeg har havt et
 35 Par Ark til Rettelse; det er forfærdeligt, som en Bogtrykker dog kan læse og
 forplumre; og jeg har glemt, hvilke de vedtagne Tegn er, som de bruge, saa
 vi føre en artig Komædie med hinanden. Forresten er Schønberg en meget
 upaalidelig Mand, som det er underligt ikke alle Mennesker blive kede af at
 have med at gjøre; men maaske han holder bedre Ord mod Andre end mod
 mig sølle Kapellan.

Du saa da vel, at vor Ven Laurberg fik Afløsning; det kom mig ganske uventet, og jeg fortryder ret, at jeg ikke har besøgt ham der oppe paa Heden, som han saa tidt har bedt mig om, at han næsten tilsidst var vred paa mig, fordi jeg ikke kunde blive færdig dertil. Gud give ham en glædelig
5 Opstandelse med os Alle. Lev nu vel min gamle Ven; Gud være naadig med dig paa alle dine Veje.

Din Ven
Otto Møller

10
82. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [18/8-1870]

Kjære Ven.

Det er en temmelig Tid, siden jeg hørte Noget fra dig; jeg tror næsten ikke i
15 hele dette Aar; jeg husker, jeg skrev sidst til dig, da Professorpladsen var ledig, og det er vel nu et halvt Aars Tid siden. Vi har i hele dette Aar havt det mer end sædvanlig trangt, idet min Fader stedse har været lidende og nu i den sidste Maanedstid havt det over al Maade slet. Han lider jo stedse af sin gamle Daarlighed, slet Fordøjelse, Søvnløshed, Endetarmslidelser, og
20 nu har dertil slaaet sig, Uro, Ængstelse, Sindslidelse, saa jeg næsten ikke kan være fra ham; jeg har mange Gange ondt ved at komme i Kirken, saa urolig og forknyt er han. Der er bleven forsøgt alle Konster for at faae ham til at sove, men det bliver kun værre derved; nu har han endelig tillige faaet Øjenbetændelse med Saar paa det ene Øje, saa han rimeligvis er helt blind
25 paa det.

Han kan ikke være oppe og han kan ikke taale at ligge; han kan ikke sove, men kan heller ikke holde sig ret vaagen eller regere sine Tanker; han ængstes bestandigt snart for Et snart for et Andet, almindeligst for, at han skal miste sin Forstand. Du kan nok skjønne, at det er noget besværligt
30 dette, og man er lidt udsat for at tabe Taalmodigheden ved det; der gaar mange Dage hen i Rad, at man slet ikke kan samle sig til Noget, og det er en Tjeneste, der er yderligere besværlig derved, at man kun kan udrette saa Lidet, at det er i Grunden ikke til at mærke. Vorherre ved allene, hvorlænge han vil holde ham paa denne strænge Post; jeg kan i Grunden kun bede om
35 nu, at han maa blive afløst, thi Alt er Plage.

Forresten er det jo for os Alle en besværlig Tid denne, da vort Fædrelands Fremtidskaar synes at skulle afgjøres; jeg er meget nedtrykt tiljævnns, ganske vist ligefrem fordi Preusserne have Held med sig, men dog i Grunden, fordi jeg tør ikke stole paa, at det er en god Sag, Napoleon forfægter, og som vi med god Samvittighed kunde slutte os til. Han kan give det hvilket Navn,

han vil, saa er dog Grunden til hans Preusserhad dette, at de tillade dem at overskride Mainfloden; men hvor kan vi ønske, at alle Danske skulde forenes med os, og saa hjælpe til med at forhindre, at alle Tydskere faae Lov at forene sig, som de kan enes om det.

5 At Preussen har gjort og gjør os blodig Uret, berettiger os jo ikke til at ønske dem Lige for Lige; saalidt som da vore Bønner kunne ventes hørte af Gud, naar de gaae ud paa Hævn. Er den franske Sag en daarlig Sag, som jeg er bange for, saa kan vi heller ikke ønske den Fremgang, men kun haabe paa og bede om, at Gud, hvordan han saa i sin Visdom vender det, vil af Naade
10 skjænke os Frelse og Fred. Jeg synes at fornemme, at Vorherre vil snarest skaffe os Oprejsning, naar vi bede ham gjøre det uden i mindste Maade at *raade* ham betræffende Tid, Maade og Lejlighed, og altid fremfor hvis vi benytte Lejligheden til at slutte os til en tvivlsom Sag, blot fordi den er imod Preussen, navnlig da endelig, hvis vi skal ind i det, ved selv at erklære
15 Krig, naar vi har staaet paa Lur saalænge, til vi synes, Vognen begynder at helde.

Skal vi med, saa ønsker jeg ubetinget, at Preussen vilde erklære os Krigen, thi at bryde en Fred, sluttet i Guds Navn, er en farlig Sag, som jeg beder Danmark skaanet for. Nu kommer den Besværlighed til, at min Fader
20 ikke kan taale at høre Tale om disse bedrøvelige Ting. Han beder sig fritaget for at høre om Alt, hvor Tydskerne har Held med dem; han bliver nemlig saa medtaget deraf, ligger og halvdrommer derom i Angest; men naar man skal være om ham Dagen igjennem, er det ikke let at skulle gaae og tie med, hvad Ens Sind er fuldt af. Ja jeg mærker, det bliver en Jeremiade dette Brev,
25 og man skulde vel hellere lade være at skrive, naar Sindet er saa lidet skikket dertil; men jeg tænkte jo nærmest paa at kunne faae Lidt at høre fra dig, som kunde lufte lidt ud, thi Luften er tung tilgavnsv herovre.

Jeg har i dette Foraar læst Paludan Müllers Præstegjerning, hvad du vel ogsaa har; jeg har jo haft lidt Glæde deraf, saasom den er velskreven og er et
30 sammenhængende Arbejde, hvilende stedse paa en Grundtanke; der er altid noget Fornøjeligt ved at see noget Helstøbt, ved at gennemgaae en Betragtning, der er gjenomtænkt og sig selv lig; men ellers har jeg da maattet være uenig med ham omtrent paa hver Side, ikke fordi, som vel Mange ville sige, hans Fordringer ere for overstilte, men fordi de ere falske.
35 Hans hele Vildfarelse finder jeg i den Sætning, at "Præsten maa være forud for Menigheden", at der maa være en Præst først, før der kan være Tale om, der kan samles en Menighed; det er Papisteri, hvortidt han saa end fralægger sig den Skade; hans stadige Selvforsvar mod hierarkiske Lyster, tale nok som for, at han selv har Anelse om sin Skade. Det Ord skulde ud af Pillen: "evangelisk", thi det staaer der kun til Stads. Den kirkelige Retning kan

udentvivl ligesaalidt vedkjende sig ham her, som naar han skriver om Guds Ord.

Du har da nu Tid og Ro til at udarbejde din Bog om den kirkelige Betragtning Forsvarlighed overfor Martensen; og lad det ikke blive ved
 5 Tanker derom, men gjør Alvor af Tingen; det vilde vel ogsaa være en Maade at komme de Stakkels Nordmænd til Hjælp, thi der oppe synes jeg, det ser langt sortere ud end her; Grundtvig har taget mange Stød af for os Alle hernede, saa her vilde Regjeringen vist ikke byde nogen Præst, hvad man hist byder Gunnerus. Men deroppe maatte jo Slaget fægtes mod deres
 10 Fakultet, der sagtens selv har svage Punkter nok; det er, som vi see nu i Krigen, en daarlig Krigsførelse altid at indskrænke sig til Defensiven; de Angribende have en betydelig Fordel.

I Norge synes slet Ingen at turde røre ved den faste theologiske Borg; der har gamle Lindberg sin store Fortjeneste i at Theologerne fik Skræk i Blodet
 15 og har i det Hele ingen Lyst til at slaaes paa Livet. I dit Arbejde burde du i det Hele tage Sigte paa, hvad der hist som her koges op under Navn af Lutherdom, thi det er dette udmajede Gjenfærd, der vil det Nye tillivs; og i Norge er man jo hyperluthersk. Men du har vel selv altfor tyk en Rem af den gamle orthodoxe Svinepels, til at du nænner til at rette Angreb mod
 20 det Værk!

Det er da gaaet helt galt med Missionsskolen, og der er da kommen en betænkelig Skade for Lyset; thi efter mit Skjøn er det alligevel den daarlige Bestyrelse, der har Ret overfor Eleverne, som søge Ly i Dansk Kirketidende; men gaar det som med de grønne Grene, hvordan maa det saa staae
 25 til med de gamle tørre. Har du havt Noget med Nogen af disse Fyre at gjøre i din Tid? eller er det yngre Personer af senere Udklækning? Maaske det Hele falder over Ende, at noget Nyt og Bedre kunde komme frem isteden.

Vor Friskolelærer ligger for nærværende Tid i Vejle forat høre paa R. Nielsen; jeg er bange for, han ikke gjør Andet end fylde vore Lærere med
 30 Brandere og brændbare Sager, der snarere vil svide dem end lyse for dem. Hvordan han skulde kunne fremstille Noget folkeligt saa Lærerne kan faae mere end Vinden deraf, kan jeg ikke fatte. Jeg hører forresten sige, at baade Birkedal og Svendsen have taget Standkvarter der; det maa da sikkert mere være forat fornemme til Varene end for egentligt at lade sig vejlede af ham,
 35 thi vi kunne rimeligt Intet lære af ham, den virkelige, folkelige Oplysningsgjerning betræffende. Jeg hørte ved samme Lejlighed, at Svendsen skal have faaet sit Syn igjen; gid det maatte være sandt, thi for ham vilde det fremfor de fleste Præster være et stort Savn at være blind.

Jeg fik forleden Dag et nyt Hefte af Allens Unionshistorie, hvor han behandler Samfundstilstandene under Christ. 2 og Fred. 1. Det er udmær-

ket morsomt at see det Billede, han er istand til at tegne af hele Folkelivet, ogsaa det aandelige Liv i den pavelige Kirke. Jeg ønsker mer og mere, at han maatte opleve at fuldføre sit begyndte Værk.

Da du formodentligt ikke ser Dansk Skoletidende, sender jeg dig hoslagte
5 Fortegnelse derfra over Bøger, hvoraf der muligt maatte være en af Grundtvig du kunde ønske. Lad mig nu snart høre fra dig, og gid, der saa maa være lysere Tider for Danmark.

Din Ven
Otto M.

Gylling Pstgrd. 18 Avg. 1870.

10

83. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup 31 Avg. 1870.

15

Min kære Ven.

Dit Brev, som jeg iøvrigt først modtog for et Par Dage siden, da jeg har været en Tur i Hammer, var mig til ikke liden Beskæmmelse. Ti jeg har skyldt Dig Brev i lang Tid, og især skammer jeg mig nu ved at tage Dit
20 sidste dvs. næstsidste Brev frem og se, at det er skrevet d. 25 Marts. Og jeg havde dog Grunde nok til at skrive, først og fremmest for at ønske Dig og Din Hustru til Lykke med eders førstefødte Datters Ankomst til Verden. Rigtignok lod det paa Dit Brev som om Du ikke betragtede den Lykke som overvættes stor, men jeg haaber at Du siden er kommen til bedre Erken-
25 delse, ti efter min Erfaring er der ikke mange Ting som i Glædelighed overgaar det at se et lille Barn, eller rettere *sit* lille Barn, vokse til. Dertil kommer saa, at der er faa Msker, hvis Breve er mig saa kærkomne som Dine, og det er mig et ikke ringe Savn i min Tilværelse at undvære dem, hvilket jo let bliver Følgen af, at jeg ikke svarer Dig.

30

Jeg kunde jo nok anføre et og andet til Undskyldning for min Tavshed, navnlig at det har været mig et ualmindelig brydsomt Halvaar. Først fik jeg ganske kort efter at jeg havde modtaget Dit Brev en yderst pinefuld Sygdom eller Lidelse – ti egentlig sengeliggende var jeg ikke – en Bristning af Endetarmen, som plagede mig paa det jammerligste i en 5-6 Uger. Dernæst
35 har jeg haft forskellige Arbejder for, som næsten har slugt al min Tid og Livskraft, først at dræne min Jord, dernæst at ombygge Stuehuset, især dette sidste med det daglige Bryderi med forsømmelige og skødesløse Haandværksfolk har været yderst kedsommeligt. Da jeg derhos har maattet undervise Børnene, saa er saagodtsom al min Tid gaaet sin Vej uden at jeg ved hvor den er bleven af, og uden at jeg ser nogen Frugt af den. Nu haaber

jeg paa bedre Tider inden Døre, naar jeg om en 3 Ugers Tid er færdig med at bygge.

Jeg undrer mig imidlertid næsten ved at tale om mine egne Byrder, naar jeg ser, hvor strengt det er for eder; ti det maa visselig være noget af det sværeste, naar en som man elsker og ærer, bliver saa afkræftet, at han 5 igrunden kun er til Byrde. At se Kødets Forkrænkelighed for Øjne er skærende nok, men sværere er det at se den Magt, Kødets kan faa over Aanden til ligesom at meddele den sin Forkrænkelighed. Jeg gad ellers nok høre en fornuftig Mening om og Opredelse af Forholdet mellem Kød og 10 Aand, eller mest igrunden en ret Forklaring af, hvad der i Skriften menes med *Kødets*. Det er jo saa nemt at sige, at det er = Mskets syndige Natur idethele; men jeg har en Formodning om at det er galt. Hvad man kalder den syndige Natur – ialfald saavidt jeg har opfattet det – er jo dog nærmest og egentlig det aandelige, = det som Jesus taler om Mt. 15: indvortes fra 15 *Hjertet* udgaa onde Anslag; – hvorfor og med hvad Ret kan det saa kaldes Kød?

Naar jeg derimod ser paa mig selv og mit eget *Kød* dvs. mit Legeme og i Besønderlighed de kødfrembringende og -nærende Organer, hvorved jeg særlig tænker paa Maven og Blodet, saa ser jeg, at det har en uhyre 20 Indflydelse paa det aandelige og kunde faa en endnu større, naar jeg ikke stræbte at være paa min Post for at $\upsilon\pi\omega\pi\acute{\alpha}\zeta\epsilon\upsilon\nu$ samme. Jeg formoder derfor at der maa være mere Sandhed i Rationalisternes ”Kødets er = den sandselige Natur”, end Orthodoxien har villet indrømme, og at Kødets, $\sigma\acute{\alpha}\rho\zeta$, er at tage bogstavelig, og kun betegner det aandelige og de aandelige 25 Kræfter, forsaavidt de ere blevne trælbundne af Kødets. –

Nu jeg skriver dette, forekommer det mig forresten, at jeg engang har talt med Dig derom, men jeg husker ikke, om Du ytrede nogen Mening desangaaende, saa Du har sagtens dengang ikke været klogere derpaa end jeg. Men har Du noget fornuftigt at sige derom, saa vil jeg gerne høre det. – 30 For dem der staar fjernere, er det jo let nok at sige, at det vilde være det bedste, om Gud i en god Stund vilde løse op for en Mand, der er kommen i den Stand, som Du skriver om Din Fader; men for hans nærmeste maa det være svært at tilstaa dette for sig selv, og Skilsmissen er dog altid bitter. Gud hjælper eder til at paa begge Sider denne Trængselstid maa blive til Glæde og Velsignelse. 35

Det er vist længe siden at noget er kommet saa overraskende, som Frankrigs Uheld i denne Krig, eller rettere, at det saaledes baade i Stridskræfter og Krigsdygtighed skulde være Prøjsen saa langt underlegen. Og hvad der i mine Øjne mere end dets hidtidige Nederlag (ti det har de dog været, om end nok saa hæderlige) gør, at man med Ængstelse maa se

hen til Krigens Udfald, det er de indre Uroligheder i Paris, hvormed sikkerlig hænger sammen Pariser-Mobilgardens Bortsendelse fra Chalons. Det synes temmelig tydeligt, at Venstre vil benytte Lejligheden til at faa sin Krig frem; og lykkes det, ser det vist galt ud baade for Frankrig og for os.

5 Der er imidlertid stedse en Røst i mit Hjerte, som siger at Frankrig vil gaa sejerrig ud af Kampen, saa jeg igrunden trods de mange nedslaaende Efterretninger aldrig i mit Hjerte har ængstedes for Udfaldet, om end mit Hoved tidt nok har sagt mig, at det saa saare sort ud. Skulde Prøjsen sejre, vilde det blive frygteligt for os; man kan ikke godt udholde at forestille sig

10 den Tanke, og jeg tænker vel heller ikke man har nogen Gavn af at udmale sig, hvad der da kunde ske.

Det kan forresten maaske være tjenligt nok for os Danske, at det hidtil er gaaet, som det er, for at vi kan lære, at skal vi komme ud af vor Trængsel, og det danske Folk atter samles, saa er det ligesaalidt fra Frankrig som fra os

15 selv, men alene fra den Gamle af Dage at Hjælpen skal komme. Og det er visselig nu Tid, at alle gode danske Kristne raabe til ham om Hjælp. Jeg kan ligesaalidt som Du bede om Sejer for Franskmandene; ikke fordi jeg dog egentlig anser deres Sag for slet, ti vel er det dem der har erklæret Krig, men først efter at være tirrede til det yderste af det overmodige Prøjsen, som jo

20 ogsaa efter de seneste Oplysninger synes ligefrem at have lagt an paa at egge Frankrig til at erklære Krig.

Heller ikke fordi jeg anser Prøjsens Sag for god; ti vistnok benytter Prøjsens Regering den folkelige Enhedsstræben som et Middel til at stille sin Sag i et godt Lys, og mange Tydskere slutte sig udentvivl til det

25 prøjsiske Regimente for at fremme det tydske Folks Enhed; men det er dog soleklart at det er Herskesyge og intet andet der har været Drivfjedren i Bismarks Færd til Datum, og jeg skulde tro at aandshovmodig Herskesyge er Hoveddrivfjedren i hele den tydske Enhedsstræben, saa vi maa nok se den under et ganske andet Synspunkt end f. E. *vort* Ønske om at samles

30 først med Nordslesvigerne, dernæst med de andre nordiske Folk. Naar vi og andre Folk ville samles til en Enhed, er Øjemedet, at vi saaledes kan komme til at leve et selvstændigt Liv til selvstændig Udvikling af alle vore Kræfter. Tydskerne vil vel ogsaa ved Enheden udvikle deres Kræfter, men Hovedformaalet derfor er saa at bruge dem til alle andre Folks Underku-

35 else. Jeg kan derfor ej betragte den tydsk-prøjsiske Enhedsstræben anderledes end som f. E. naar en Slump Kæltringer forener sig om at øve ondt i det store, hvilket ganske vist er *formelt* berettiget (de onde maa have Associationsfrihed saavel som de gode), men reelt er der dog en ligesaastor Forskel mellem en slig Kæltringe-Associations-Stræben og et Samfund om et godt Formaal, som der er mellem ondt og godt.

Grunden hvorfor jeg ikke kan bede om Frankrigs Held, er at dette Folk mere end noget andet kristnet Folk har kastet Kristentroen bag sin Ryg, ligesom det vistnok ogsaa mest af alle nærmer sig til den hedenske Verdens Ryggeløshed. Vistnok er Tydskernes væmmelig hykkelske Gudfrygtighed, som den træder frem baade i deres officielle og ikke officielle Udgydelser, langt mere vederstyggelig at se til; er der noget som kan kaldes at tage Guds Navn forfængelig i det store, saa maa det nok være den sittlich germanische Brug deraf i de senere Aar, især siden 64. Men alligevel kan man neppe tvivle om, at der findes langt mere oprigtig Kristentro hos Tydskerne end hos Franskmændene. Det forekommer mig derfor saa underligt og ydmygende, at vi skulde vente Hjælp fra den Kant eller ved det Folk. Hertil kommer endnu den Ting, at Franskmændene vistnok har mange ridderlige Dyder (om man maa her ikke glemme den vigtigste: deres Respekt for andre Folks Folkelighed), men jeg kan dog ikke forestille mig at dette Folk har nogen Fremtid for sig; det staar stedse for mig, som om dets Rolle i Historien nu er næsten udspilt, uden at jeg dog kan angive nogen bestemt Grund dertil. –

Hvordan det imidlertid har sig hermed, saameget synes mig uomtvisteligt, at Frankrigs Sag i denne Krig er idetmindste ligesaa retfærdig som Tydskernes, og saa har disse sidste fra Fortiden en stor Mængde Synder mod deres mindre Naboer, særlig mod os, paa deres Samvittighed, og disse Synder kunne ikke andet end forringe den Ret, de muligvis kunne have i denne Krig. Egentlig bede om Hævn over Prøjsen kan jeg vel ikke inklade mig paa, ti det tror jeg altid er en saare farlig Sag; men derimod kan jeg nok bede, at han vil vise, at han ikke ustraffet lader sig spotte. Iøvrigt kan man ikke andet end beundre eller forundre sig over Prøjsens overordentlige Krigsdygtighed; lad dem end være overtallige over Franskmændene, saa have disse haft saa store Fordele i deres faste Stillinger, at Partiet dog med Undtagelse af de 2 eller 1½ første Slag har været nogenlunde lige. Og hvad jeg næsten beundrer mest, er Pandserfregatten Arminius, som gaar lige forbi Næsen af den franske Flaade til Jahde. Hvem havde tiltroet dem slikt Sømandsmod? – og naar man saa tænker paa vore Søofficerers Ængstelse for at riskere Skib og Mandskab i sidste Krig! –

Jeg har i lang Tid forgæves ventet paa Dine Betragtninger om Daab og Nadver; nu har jeg snart opgivet det, skønt jeg efter dit sidste Brev maatte tro, at Trykningen allerede i Marts var i fuld Gang. Kanske Schönberg mener at det ikke for Tiden, da alles Tanker ere optagne af Krigen, er tjenligt at lade Bøger udkomme. Min Tanke om at skrive om Grundtvigianismen etc. har nu rigtignok været temmelig godt gemt i et Aarstid eller halvandet, men den er dog ikke glemt; jeg haaber nok at skulle udtale mig

om den Sag, naar den rette Stund kommer, men jeg har lært, at det ikke duer at forcere sig til at skrive, idetmindste ikke for mig. Ved samme Lejlighed skal jeg da nok kaste et Øje paa Normændene, og det kunde maaske være at den orthodoxe Svinepels, som Du kalder den, netop kunde
5 være et ganske tjenligt Stykke af Udrustningen hertil. –

Ellers, i Anledn. af Norge: har Du hørt noget til det nye Tidsskrift som skal udkomme i Kristiania til Jul? Du har sagtens ikke siden Du ikke skriver derom. For en Maanedes Tid siden fik jeg Brev desangaaende fra Ludvig Ingier, med Anmodning om at jeg vilde bidrage dertil. Det skal være
10 (kaldes?) ”et Tidsskrift for folkelig og kristelig Oplysning under Redaktion af Provst Ingier, Prof. Lyng, Ludv. Helveg, Ludv. Schrøder og Ludv. Ingier”, hvilken sidste formodentlig skal være Tidsskriftets Rudolf Schmidt. Det skal navnlig være beregnet paa den ”Læserkreds som i en Række af Aar er udgaet fra Højskolerne” og udkomme i maanedlige Hefter paa 5-6 Ark
15 til en Pris af c. 5 rdl aarlig. Det synes altsaa at skulle være et Slags Sidestykke til For Ide og Virklh., og vil maaske blive en Modstander deraf, eftersom Lyng siges at være afgjort imod R. Nielsen. Jeg er imidlertid bange for, at samme Tidsskrift ikke vil have nogen Fremtid for sig; dels er Ludv. Ingier aabenbart ikke Mand for at bære Hovedbyrden, han skriver jo let for
20 sig, men Indholdet er ogsaa temmelig let, dels er det en temmelig dristig Tanke: et Tidsskrift til 5 rdl beregnet paa Højskoleelever; jeg tror ikke der er mange af dem som ville læse det. Nu faar man jo imidlertid se.

Vor danske Tidsskrift Literatur vil med det første lide et føleligt Tab, idet Scharlings Dansk Tidsskr. vil om en føje Stund gaa ind af Mangel paa
25 Abonnter. Saa kan vi sagtens vente diverse store Skrifter fra Scharlings Haand, i forskellige nye Fag, som han ikke hidtil har haft Stunder at forsøge sig i. – Der har ikke længe været noget, jeg var bedre tilfreds med, end at jeg ikke blev Professor i Foraaret. Det var en ikke ringe Glæde at modtage Opfordring til at søge Pladsen; men det var slet ikke med Glæde jeg søgte
30 den; jeg følte hverken Drift eller Lyst til den Gerning, særlig ikke til at docere de Fag, som der krævedes, og jeg tvivler om at jeg nogensinde vil faa Lyst dertil mere.

Snarere kunde jeg haft Lyst til at blive Seminarieforstander i Lyngby, og det var med et halvt Suk jeg lagde Tanken derom tilside, tænkende at jeg
35 ikke burde søge Forandring nu da jeg nogenlunde begynder at blive fast i min nuværende Virksomhed. Det er iøvrigt beklageligt, at en Mand som Kühnel skulde blive Forstander, viel Geschrei und wenig Wolle kunde være hans Motto. Men det var kanske vanskeligt at forbigaa ham, da der efter hvad mig er fortalt, ikke var andre Ansøgere foruden hans end Fabricius paa Drejø (som i sin Tid fik consilium abeundi fra Ranum), en gl Seminarist

Erlandsen, Præst p. Lolland, J. Jensen i Holstebro og Gabr. Hejberg. Jensen vilde vel nok været den bedste, men dygtig vilde han neppe være, han var et Aarstid efterat han var kommen fra Hindholm, Lærer paa Blaagaards Seminarium, men de flinke Elever kunde ikke bruge ham, klagede over Løshed dvs. Mangel paa Fynd og Præcision i Udtrykket, og dette er ganske vist en væsentlig Mangel, især for en Seminarielærer.

Det er rigtignok gaaet galt med Missionsskolen, og der er ingen Tvivl om at Hovedskylden ligger hos Eleverne. Det er en Ulykke for saadanne Folk at de saa snart lære at anse sig for Smaaapostle. Jeg har ikke haft med nogen af de nu afskedigede Elever at gøre; men det er ikke gaaet stort bedre med dem, hvis Undervisning jeg begyndte. 2 ved Du sagtens, blev sendte til Indien og ordinerede der, og den ene er der endnu, den anden er kommen hjem for et godt Halvaar siden, paa Grund af uterligt Forhold, og er nu dragen til Amerika. En kom til Indien for at forestaa en Haandgjernings-skole, men forlod den kort efter, da han kunde tjene bedre som Haandværker paa egen Haand. Den fjerde traadte efter at have gjort Miss. Selskabet mange Knuder i et amerikansk Missionsselskabs Tjeneste og kom til Indien, men døde derovre efter faa Ugers eller Maaneders Forløb. Man kan ved sligt nok komme i Tvivl om, at Missionssagen skal fremmes ved en slig Skole. –

Har Du taget nogen Del i Indsamlingen til at sende danske Præster til Amerika? Det er en Sag som ialfald for Øjeblikket ligger os nærmere. Det er nu omtrent afgjort at min Fætter Thomas Rørdam til næste Foraar skal rejse derover for at undersøge Forholdene, hvilket jeg anser for et meget godt Valg. Komiteen havde paa Kierkegaards stærke Anbefaling først henvendt sig til N. P. Kristensen, resid. Kap. i Dronninglund (en Bondesøn fra Uldum Sogn, hvem Du vist nok kan huske), men han afslog det, og det var vist meget fornuftigt gjort af ham.

Hvad Du har skrevet om den evangeliske Historie gad jeg nok se ved Lejlighed og kanske lære noget af, ti jeg er ikke meget inde i den Slags Spørgsmaal. Derimod kunde jeg snarere svare noget paa hvad Du i dit næstsidste Brev spørger om Forholdet mellem $\gamma\epsilon\nu\omicron\upsilon\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \acute{\epsilon}\nu\ \beta\eta\theta\alpha\upsilon\iota\alpha$ og $\delta\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \dots$ Der er vist ingen Tvivl om, at Meningen er en og den samme, men ordret skulde det første egentlig oversættes: da han var kommen til (at være i) Betanien. I sig selv var det vistnok grammatisk muligt at oversætte: da han havde været i B. (ordret: havde været ankommen); men Sprogbrugen med $\gamma\acute{\iota}\nu\omicron\mu\alpha\iota$ er aldeles derimod, jfr. Act. 13, 5. 2 Tim. 1, 17. Apok. 1, 9. Mark. 9, 33. Dog tilføjes til yderligere Sikkerhed, at ogsaa Betydningen af $\gamma\acute{\iota}\nu\omicron\mu\alpha\iota$ vilde umuliggøre Overs: da han havde været, eftersom $\gamma\acute{\iota}\nu\omicron\mu\alpha\iota$ aldrig rent ud betyder: at være, men: at vorde; altsaa ordrettet: da han var vorden i Betanien.

Naa dette Brev blev længere end jeg egentlig havde Tid til at skrive. Det kunde være mig til besønderlig Glæde og Gavn, om jeg havde Dig lidt nærmere, saa vi kunde ses og tales ved engang imellem, og vil Gud, kunde han dog nok engang anbringe os i hinandens Nærhed. Nu er Nabokaldet
5 mod Øst, Munkebjergby, ledigt; men det er desværre omtrent ligesaa stort som Sønderup uden Pension, saa vi faar vel en gammel stivbenet Stabejs fra Jylland dertil.

Lev saa vel, gamle Ven. Gud staa Dig og Dine bi i denne tunge Tid. Hils
[lakune i teksten] og Din øvrige Slægt fra

10
Din
Skat Rørdam

Jeg har faaet et ganske fortrinligt Middel til at bringe Maven i Skikkelighed: skaaren eller stødt Rabarberrod og pulveriseret Salmiak blandet sammen i
15 lige Dele (i Vægt), heraf tages en Teskefuld eller mindre i Vand. Det har bragt min Mave i en saadan Stand som den ikke har været i mange Aar. Jeg plejer at tage det om Aftenen naar jeg gaar iseng.

20
84. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [13/10-1870]

Kjære Ven.

Som du jo vel har set af Avisen, døde min gamle Fader d. 3 Octbr. Hans
25 Kræfter svandt hen Dag for Dag og Lyset gik ud, da der ingen Olie var mere. Han havde det haardt den sidste Dag, men de sidste Timer sov han og havde ingen Dødskamp, som vi saa til. Den stærke Anfægtelse, han med visse Mellemrum faldt i, var han dog Gud ske Lov fri for de allersidste Dage, men Byrden trykkede ham haardt, saa han tidligt og sildigt sukkede:
30 "Herren hvorlænge". Jeg talte nogle faa Ord ved hans Kiste over den 13de Psalme, der ganske er som talt ud af hans Hjærte. I den sidste Maanedstid led han af hæftig Øjenbetændelse; der gik Bullenskab i selve Øjnene, og vi maatte have bælmørkt inde hos ham, hvad du nok kan tænke, gjorde det endnu besværligere at opholde sig stadigt hos ham. Men med Alt hvad han
35 led, var hans Aand i Grunden usvækket, saasnart han fik saa meget Sind, at han kunde samle sig og vi samtaledede endnu d. 1 Octbr om Aftenen om Kirkekommissionens Forhandlinger, hvorom jeg netop dengang læste i den udkomne Beretning. –

Skjøndt vi alle i saa lang Tid havde forudset hans Udgang, saa kom det dog forunderligt haardt over os; vi var jo i en Række af Aar groet sammen i

større Grad, end det maaske nogen anden Steds var Tilfældet, vi havde jo vænnet os til at dele Alt med ham, og Alle samlet os om at lette det for ham, saa vidt Mennesker kunde; og vi gik i flere Dage alle saa underligt vildfarende om og vidste ikke, hvad vi skulde tage os for, thi det var, som
 5 om vor Gjerning i denne Verden var taget fra os. Men efterhaanden komme vi jo ved Guds Naade igjen til Samling og til Virksomhed.

Men nu begynder jo ogsaa det alvorlige Spørgsmaal at trænge sig frem, hvad jeg nu skal til at tage fat paa. Hvad jeg forhen har anset som Noget, der vel lod sig snakke om men ikke for Alvor kunde tænkes paa at
 10 gennemføre, har nu fremstillet sig i en mere paatrængende Skikkelse, nemlig Oprettelse her af Valgmenighed. Hele den Kreds, jeg nu i Løbet af 13 Aar har havt med at gjøre og som jo saa smaat har udvidet sig paa samme Tid, vi kom i inderligere Delagtighed om Guds Evangelium, har nu for det Første opfordret mig til til at søge Sognekaldet; og rimeligt vil det store
 15 Flertal om ikke alle af Sognebeboerne indgaae med Andragende om, at jeg maa blive her. Jeg ser, at blandt dem, der nu sætte sig i Virksomhed i den Anledning, er der Folk, som i lange Tider har gjort mig adskillig Modstand og Bedrøvelse; der er noget Underligt og i Grunden Ubehageligt derved, skjøndt man jo ikke ved, om det kunde være Forbud om, at der i Fremtiden
 20 kunde alligevel komme en Forstaaelse med dem til Veje. –

Men dernæst er det Agten, hvis det nu ikke lader sig gjøre, at jeg kan blive her som Sognepræst, at sætte Alt i Værk til Oprettelsen af en Valgmenighed, og efter hvad jeg hører, har de allerede tegnet aarlige Bidrag, der nok omtrent række op mod den fornødne Løn. Jeg har ingen Løfter
 25 givet fra mig, om hvad jeg vil, uden forsaavidt som jeg har erklæret mig villig til at søge Kaldet her. Og nu er det min Bøn, at du kjære Ven, vil komme mig til Hjælp med et godt Raad, hvad du synes, der er min Skyldighed at gjøre.

Jeg indser helt godt, at det har sine store Betæneligheder med en
 30 Valgmenighed; baade er der altfor lidt virkeligt Sammenhold i Stort og Smaat her i Kredsen; navnlig er der ikke saa faa politiske Stridsemner; tillige vil jo Pengebyrden, der paalægges dem til Byggelse af Kirke- og Præstebolig, og til aarlig Løn blive saa stor, at jeg ingenlunde er vis paa, den ikke i Længden vil blive dem for haard at bære; ikke heller er jeg sikker paa, at de,
 35 der er med til at begynde og maaske de ivrigste i Begyndelsen, vil ogsaa findes at være det, naar Aar er gaaet, og der maaske baade her og anden Steds i Herredet er kommen Præster, der kan tilfredsstille christne Folks Trang. Men alt dette er jo vel Betæneligheder, der vil fremstille sig alle Vegne, hvorsomhelst der bliver Tale om Oprettelse af en fri Menighed.

Ingen var heller mere udholdende i at stille mig alt dette for Øje og meget

Mere, end min Fader i hans sidste Dage, uden at han dog vilde ubetinget raade mig enten i den ene eller anden Retning; kun blev han ved, at jeg skulde betænke Alt vel i lang Tid og hente Raad hos Grundtvig, Kjerkegaard og andre alvorlige Mænd. Men hvad der stedse forekommer mig som
 5 afgjort, er, at naar den Kreds, som Vorherre har stillet mig i og givet mig Glæde iblandt nu i en ikke kort Aarrække, naar den kalder ad mig og byder sig til af yderste Evne at dele med mig, hvad den har, – da vilde det bringe et Skaar ind i mit Liv, som vist aldrig forvandt, hvis jeg dristede mig til at sige Nej til en *Menigheds* Kaldelse og søgte et *Sogn*. Jeg turde, som jeg for
 10 Øjeblikket ser Sagen, vist ikke gjøre dette Skridt, det vilde staae for mig, som om jeg forraadte hele den Sag, jeg hidtil i Skrøbelighed har haft Glæde af at tjene i.

Der er Meget, som kan drage til begge Sider, og jeg tror just ikke, at den gamle Adam driver til en Valgmenighed, skjøndt der er Ingen, det er
 15 vanskeligere at blive klog paa end sig selv; navnlig tør jeg ikke sige mig fri for, at ogsaa Forfængelighed og Ulyst til at have med træge og uvillige Modstandere at gjøre kan have sin utilbørlige Indflydelse paa mine egne Ønsker. Hvad jeg end bestemmer mig for, er jeg bange for, der hæfter altfor store Skrøbeligheder ved, saa hvis Vorherre ikke i Naade overser
 20 disse, kan han ikke lægge sin Velsignelse dertil; men jeg synes dog, jeg helst vilde gjøre det, som er ret for hans Ansigt, og som jeg kunde skjønne, var hans Villie; og jeg tror næsten, jeg vilde have større Frimodighed til at indlade mig med en Valgmenighed, naar der slet ikke var Noget i mig selv, der længtes derefter. Men som sagt, i disse Omstændigheder trænger jeg
 25 særligt til gode Venners Raad og nu beder jeg dig, at du vil tænke over denne Sag og sige mig din oprigtige Mening derom; saa faar jeg jo endda, naar Alt er hørt, og naar den endelige Afgørelse mulig foreligger, selv vælge, hvad jeg tror jeg ene kan og bør.

Nørregaard har været og er meget virksom i denne Sag og der bliver i
 30 visse Maader handlet med mig som med en uvillig Person, idet Alt lader til at ordnes, uden at jeg faar Noget ret at vide derom, før det er forbi. Paa en Maade kunde jeg ønske, at Alt blev afgjort, ganske uden at jeg havde med det at gjøre, saaledes som naar man sætter sig hen og skriver en Ansøgning om et Embede og lader den saa gaae sin reglementerede Gang. Hvad Andet,
 35 jeg kunde have at skrive til dig om, vil jeg gjemme til anden Gang eller til vi taler mundtligt ved, thi som du forstaar, optager denne ene Sag nu saa ganske mine Tanker og vil vel gjøre det længe.

Det er jo ikke blot en vigtig Sag for mig selv, hvad Stilling jeg kommer i; men det er det ogsaa for mine 7 Søstre og for mine Brødre, der jo ikke ere i Vej endnu; navnlig ser det sørgeligt ud for stakkels Theodor, thi han kan

vist ikke blive i Forpagtningen længere end Naadensaaret ud. Det kunde fra denne Side synes mig det Heldigste, om jeg kunde forblive her i Embedet; men min Kone har en overordentlig stor Ulyst til at blive her, hvad jo hidrører fra de vanskelige Forhold, hvorunder hun har befunden sig her.

5 Alt dette stiller Sagen endnu mere broget for mig og jeg trænger ret til, at mine Venner vil bede Vorherre føje det paa det Bedste og Naadigste. Lev vel kjære Ven.

Din

Otto Møller

13/10 70.

10

85. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup Pstgd. d. 21 Okt. 1870.

15 Min kære Ven!

Det gjorde mig saa ondt, da jeg i Fædrel. saa, at Din Fader var kaldet fra eder. Efter hvad Du for nogen Tid siden skrev om ham, maatte man jo vente det og næsten ønske det; men jeg kan godt forstaa, hvor stor en Rift det maa have gjort i eders Kreds. I har kunnet leve sammen i saa mange Aar, 20 saagodtsom alle I Sødskende; og naar saa Midtpunktet tages bort af Kredsen, saa maa det føles langt smerteligere, end naar Familiens Lemmer, som i min Slægt, i længere Tid have været spredte.

25 Og for eder kommer der jo endnu til Savnet en anden Bekymring, nemlig for de uforsørgedes Udkomme. Om man end tror paa Gud Fader den almægtigste, og om man end tidt nok kan sige sig selv, at han som sørger for Ravnene, langt mere vil sørge for at holde sine Børn ubekymrede, saa er det dog en overmaade svær Sag at stride mod Bekymringerne, naar de staa for Døren. Gud hjælpe og trøste eder i eders Sorg; han kan, som I sikkerlig mere end engang har erfaret, skabe Lys midt i Mørket og bringe dem der 30 "forlade sig paa hans Miskundhed til at fryde sig i hans Frelse", om de end til en Tid maa sukke. Herre, hvorlænge!

Hvad den Sag angaar, som Du skriver mig til om, dvs. om Oprettelsen af en Frimenighed, da er det ikke saa ganske let for mig, der kun kender Frimenigheder paa Afstand, at have nogen Mening derom. Saameget synes 35 mig imidlertid i Almindelighed klart, at en Frimenighed har to Hovedfarer, som naturligvis ogsaa kan spores i Præstegerningen overhovedet, dog ikke nær saa stærkt, nemlig, dersom Præsten er en overlegen og udpræget Aand, at hans Menighed da kommer i en utilbørlig stor Afhængighed af hans Person, kommer til at tro paa ham; og var han end en Engel fra Himlen, vilde et være et saare betænkeligt Resultat.

Eller paa den anden Side, dersom det Hjertelige har Overvægten hos Præsten fremfor Aanden, saa er han meget udsat for at blive en Træl af Menigheden, at blive blot Menighedens Røst og ikke dens Lærer. Skulde jeg nu overføre dette paa Forholdene i Gylling, saa vilde jeg allerede af
 5 Samtaler med Kristen Kristensen antage det førstnævnte Skær for det, I snarest kunde strande paa. Og i denne Tanke er jeg endnu mere bleven bestyrket ved den, synes mig, temmelig store Ilfærdighed, hvormed de gode Gyllingere efter Din Fremstilling have taget Beslutning om Valgmenighed. –

10 Det er jo i alle Maader rigtigt, at Beboerne og særlig Dine Venner søge om at beholde Dig; og det er naturligt nok at de sætte sig ind i den Tanke, at deres Ønske ikke bliver opfyldt, ti Andragender om Kapellaners Befordring til den afgaaede Præsts Embede ere i vore Dage saa almindelige, at de næsten hører til de store Sjældenheder, at slige ikke indkomme; og allerede
 15 dette vilde, ganske afset fra Embedets Størrelse, gøre det usandsynligt, at et saadant Andragende kunde udrette stort.

Men det undrer mig, at de slet ikke synes at have tænkt sig den Mulighed, at om end Du ikke blev Din Faders Eftermand, kunde der dog nok komme en troende og kristelig Mand. Sæt nu, at det blev en Mand som stod paa vor
 20 Side, vilde det saa ikke blive utaaeligt baade for dem og især for Dig at maatte sige, at Din Person havde været den eneste Skilsmissegrund. Jeg er vis paa, at Du selv i saa Fald vilde sige Nej til at oprette en Valgmenighed; men den Omstændighed at, efter Dit Brev at dømme, Dine Venner ikke tage denne Mulighed i Betragtning, synes mig et noget betænkeligt Tegn.
 25 Og den Mulighed ligger dog under vor nuværende Kirkestyrelse saa overmaade nær. –

Nu maa jeg jo rigtignok føje til, at om nu saa skulde være, at Du ved alvorlig at prøve Dig selv og Dit Forhold til dem, eller rettere: deres Forhold til Dig, skulde komme til den Erkendelse, at Din Person indtog en
 30 større Plads i deres Livs-Stade end egentlig ønskeligt – selv om dette er Tilfældet, saa vilde jeg dog slet ikke derfor fraraade Oprettelse af en Frimenighed; ti dels antager jeg, at det maa være ad den Vej at Menigheden skal gaa for at komme til den baade udvortes og indvortes Frihed, som er nødvendig Betingelse for at naa til Kristi Fyldes voksne Alders Maal; dels
 35 ved jeg godt at Kristentroen altid begynder med at tro Msker, saaledes som Børn jo altid tro i Kraft af deres Forældres Vidnesbyrd og maa hele deres Opvækst igennem bæres paa Forældrenes Arme; og saa sandt Du derfor ærlig har vist dem hen til Herrens Ord og sat Dig selv paa den Plads der tilkommer Dig, hvad jeg er vis paa Du har gjort, saa er der en saadan Voksekraft i Herrens Ord, at det nok skal overvinde Skævhederne i dem,

som er af Sandhed. – Men dersom Du nu, om endog kun stiltiende, ved ikke at sætte Dig derimod, giver dem Medhold i, at der skal oprettes en Valgmenighed i ethvert Tilfælde, hvis Du ikke bliver Din Faders Eftermand, saa har Du fra første Færd af stillet baade Dig og dem paa en skæv og
5 løs (= mskelig) Grundvold, som ikke uden et omtrent utænkeligt Mirakel kunde bære i Længden.

Det er derfor mit bedste Hjertens Raad, at Du ikke maa indskrænke Dig til at love at søge Gylling, og saa lade som om Du ikke mærker, at de gøre Skridt til at oprette Valgmenighed og saaledes ligefrem foregribe Guds
10 Styrelse af Sagerne Gang. Jeg er, jo længere jeg har overvejet det, stedse bleven vissere paa, at Du jo før jo heller skal sige til Dine i Virkeligheden selvraadige Venner: hold inde med alle Lister og Tegnelser, og har I faaet Bidrag tegnede, saa brænd dem allerhelst strags; Vorherre kan godt give Tid med os, saa skal ogsaa I give Tid og se, hvem der bliver Præst i Gylling, naar
15 I har set det, er der endda rundelig Tid til at tage Beslutning om den Sag; og da først er Tiden kommen; ti kommer der en troende Mand, som vil vise dem hen til Herren selv, saa er det dog aabenbart, at Tiden ikke er kommen i eders Kreds til at oprette en Valgmenighed.

Ogsaa naar man dømmer blot mskelig fornuftig om Sagen, synes det mig
20 at denne store Hast er uforsvarlig. Ti det vilde dog være yderst fortrædeligt, om nogen, som nu har tegnet sig for Bidrag, senere skulde slette sig ud eller sige, om end blot i sit Hjerte: gid jeg ikke var kommen paa den Galej. – Dine Venner har slet ingen Ret til at sige, at de lader Gud raade for den Sag; men Du faar heller ikke Ret dertil, hvis Du sidder stiltiende og lader dem
25 gøre hvad de vil.

Ja, det var nu hvad jeg havde at sige om den Sag. Du vil kanske finde det ganske forkert, fordi jeg er gaaet ud fra urigtige Forudsætninger; men i saa Fald er det Dit Brev, som har paanødt mig samme Forudsætninger. Men det er jeg dog vis paa at Du i alle Fald vil give mig Ret i, at ikke alene den
30 endelige Beslutning men ogsaa al Handlen (og dertil hører under alle Omstændh. at tegne Bidrag o. dl.) bør opsættes, til der ses, hvem der bliver Præst i Gylling. Bliver det en Mand, hvis Vidnesbyrd Menigheden ikke kan leve ved, saa er Sagen afgjort, saa skal I oprette en Valgmenighed, om I ellers har Kræfter dertil; men i modsat Fald vil det uden al Tvivl være for
35 tidligt.

Der kunde være meget andet at skrive om; men Du har vel ikke sønderlig Tanke derfor i denne Tid, og jeg har kun daarlig Tid i disse Dage. Jeg har nylig været en Stund i Hammer for at hjælpe min Moder med Auktion og Flytning, og først i næste Uge skal jeg afsted derned igen til den sidste Auktion, hvortil endnu kommer ualmindelig mange Forretninger og andre

Forstyrrelser i mit Hjem. – Denne Tid er, synes mig, forunderlig mærket med Forfængelighedens (ματαιότητος) Stempel; hvor man ser hen i Mskelivet som i Naturen lyder det: alt er Forfængelighed, de jordiske Lys og Storheder forgaa. Den Gamle af Dage lever endnu, men det forsagte

5 Hjerter lever ogsaa paa sin Vis og gør det mangengang svært nok at se opad. –

Jeg havde nu mit private Ønske, da jeg saa, at Din Fader var død: gid det kunde føre os lidt nærmere til hinanden, i Rummet mener jeg naturligvis; og det kan da lykkes endnu. Men ett skal Du vide, at dersom Du, som jeg antager for sandsynligt, rejser over og taler med Ministeren, saa skal Du

10 lægge Vejen om ad Sønderup. Du stopper i Slagelse, hvor min Vogn skal hente Dig og atter føre Dig til. Du gør vel i at blive her saalænge Du kan.

Lev saa vel, min gamle kære Ven. Gud være faderlig med Dig og alle Dine; Du har vel nok at bære paa, ti Du maa vel for en stor Del bære dem alle; men det kommer igrunderen aldrig an paa hvor tung Byrden er, men paa

15 hvordanne Kræfter man har til at bære den. Gid Du og I alle maa finde Kræfterne der hvor de komme fra. Hils Din Hustru, Din Moder og Dine Sødskende fra din Ven

Skat Rørdam

20

86. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[29/10-1870]

Kjære Ven.

25 Tak for Dit gode Brev, som jeg nok kan see, er en Frugt af din alvorlige Betænkning over min Forfatning for Tiden. Jeg kan, hvad jeg er glad ved, give dig Ret i det, som er Hovedsagen; det er ogsaa kommen til at staae for mig som Noget, der er Fare ved, at der gjøres Anstalter til Valgmenighed, før der er kjendelig Grund der til. Jeg har fra første Færd, saa snart jeg fik

30 Øje for det Urigtige deri, raadet fra at gjøre mindste Brug af denne Tanke som en Art Trusel, thi det er Synd at true med, hvad man hverken ved, om man selv kan, eller om Gud vil. Det vilde jo ogsaa bag efter, hvis Truselen virkelig udrettede Noget, kunne skaffe os mange Betæneligheder over, om vi var kommen i vor Stilling paa en lovlig Maade, og i ethvert Tilfælde give

35 grundet Anledning til Spot over Kaglen, hvor der dog ikke skulde lægges Æg.

Det er ikke fra mig, at Høgsbro har faaet det at melde i sin Avis, og det var sket, før jeg vidste Noget deraf; jeg har paalagt dem Alle i deres Andragender til Regeringen at lade den Sag uomtalt; jeg havde tænkt i min egen Ansøgning at berøre det som en Tanke, vi selv var meget bange for at

indlade os med; men jeg vil helt stryge det ud; thi er det Herrens Villie, vi skal blive sammen, saa kan han jævne det uden vor klodsede Bistand.

Men dermed synes jeg ogsaa, vi er i dette Stykke forholdsvis uden Ansvar; thi dels lader Gjort sig ikke gjøre ugjort, hvor ilde det saa end er, og der er talt i saa mange Aar om denne *Mulighed* her i Egnen, at det vilde være *umuligt* nu at tie derom. Ikke heller kan jeg, bedste Ven, indsee, at der er noget sært farligt i, at de, der tænke derpaa, ogsaa søge at gjøre sig klart, hvad de, hvis det saa skulde være, ere istand til at udrette. Den, der vil bygge et Taarn, er jo kaldet til at gjøre Overslag i Forvejen, og det er dog bedst at gjøre dette, før man i nogen Maade begynder endog med Grunden.

Hvor ubehageligt det nu end har smagt Adskillige, hvad jeg i lange Tider har bedet dem at betænke, at Vorherre kan sende dem en langt bedre Præst her, end jeg er eller kan blive, saa kan du nok tænke, at de ikke derfor er bleven fri for at høre dette bemærket, og at de naturligvis heller ikke blive fritagne for, hvis saa sker, at tage det virkeligt med i Beregningen. Jeg antager nemlig, at der ikke bliver Tale om Oprettelse af Valgmenighed, hvis her kommer en Præst, der kan og vil gaae christne Folk til Haande; men hvis det *ikke* sker, saa vil du ogsaa nok indsee, at det snart er for sent at begynde at klare sig sin Stilling for hinanden, thi det har lange Udsigter, før det Fornødne til en Valgmenighed kan skaffes til Veje, og i min Forfatning kan man ikke ret længe leve af egen Formue.

Jeg antager desuden, at der for Tiden, da Flertallet haabe paa, at vi skal hjælpes af Kongen, er mere Besindighed i, hvad de indlade dem paa at love til en Valgmenighed, end hvis der i det kritiske Øjeblik skulde forhandles med dem, sært naar de har Mænd som Nørregaard til at tale dem til. Hvorom nu Alt er, saa tror jeg, at Jyder kan ikke gaae og brænde inde med en saadan Tanke mellem dem selv, og kan vanskeligt tænke sig en Mulighed uden at ville forsøge, om den lod sig sætte i Værk; og hvad man maa stræbe efter er, at holde det saavidt muligt hos sig selv og navnlig ikke i nogen Maade gjøre Brug deraf som en Trumf.

Jeg tror det er min Pligt ikke blot at advare Folk imod at tale om og gjøre Overslag til Valgmenighed, men jeg antager det for rigtigst at male det saa broget af, som Sandheden tillader; det har jeg længe gjort og agter at blive ved dermed, thi kan de ikke taale at høre om Vanskelighederne, kan de naturligvis end mindre magte dem, naar de ligge for. Der er for mig kun meget ringe Udsigter til, at det virkeligt, selv om vi fik en daarlig Præst her, skulde blive til Alvor med Valgmenighed *for Øjeblikket*; thi de ældste Folk, jeg længst har havt med at gjøre, er langt fra saa hidsige paa Grøden som dem, der boe længere borte og ere nyere i Tøjet; og det er jo muligt, at mine Forestillinger kan bringe dem helt til Ro, til i det Mindste alvorligt at

forsøge sig med en ny Tilstand her; men Muligheden er der til, at det ogsaa kan stille sig paa den modsatte Maade, og da maa man jo vide at give Svar, som man sit øvrige Liv kan være tjent med.

Jeg er imidlertid glad ved dit Brev og er væsentligt enig med dig; jeg antager endog, at du ikke vil betragte Tegningen af Bidrag i saa mørkt et Lys, naar du tage i Betragtning, at den naturligvis slet Intet Forpligtende har ved sig, og at den som gjort ikke kan gøres om, og at Resultatet deraf slet ikke glemmes, fordi man gjorde et lille Baal ad Listerne. Under alle Omstændigheder synes jeg nu at kunne see Tiden ganske roligt an, til Embedet her bliver besat, og agter, hvad denne Sag angaar, aldeles at indskrænke mig til at skrive en Ansøgning.

Som det for Øjeblikket staar for mig, kunde jeg ikke faae i Sinde at løbe Ministeren paa Døren; dels antager jeg, at et saadant Foretagende vilde være ganske ørkesløst, dels synes det mig at være et Forsøg i at virke ind paa hans Bestemmelse, et Forsøg, der maatte tage sig desto mere betænkeligt ud, jo større det Embede er, hvormed der handles. Han kan sige sig selv, at en halvgammel Kapellan vil gjerne have et fedt Kald, og at Kapellaner gjerne ansee dem selv for uundværlige og stort Mere fik han vel heller ikke ud af at skjænke mig en 5 Minuters Avdients. Hovedsummen bliver, at man maa befale sin og sine Venners Sag i Guds naadige Haand, og jo flittigere vi kunne det, jo bedre blive vi istand til at skikke os i det, som han ordner Alt.

Naar du forestiller dig, at det timeligt ser noget broget ud for os, saa tager du ikke fejl deri. Især er det jo min Broder Theodor, som vi ikke kan Andet end plages af Bekymring for, thi han kan udentvivl ikke blive ved Forpagtningen længere, end vi blive her, og jeg er bange for, han er uskikket til at tage sig nogetsomhelst for mere. Det er jo mørke Udsigter, vi har til den Kant, men Vorherre dog altid hjulpen os, saa han maa vist ogsaa vide et Raad og en Udvej, hvor jeg rigtignok slet ingen kan see. Om vi ogsaa skulde forsørge ham og hans Familie, kom vi dog vel med Guds Bistand over det, kun han kunde vinde Sejr over sin ulykkelige Tilbøjlighed; det kommer mig for, at en alvorlig, lang Sygdom maatte være ham det Tjenligste, men jeg tør ikke heller bede derom, thi jeg ved ikke, hvad ret er. At foranstalte ham sendt til Amerika kunde jeg ikke overvinde mig til, hvordan det saa gaar, thi det er jo omtrent at kaste ham for de vilde Dyr og kun at spare sig selv for Sorg og Skam. Vorherre kan allene tænke Raad ud til vor Hjælp i dette Stykke som i alle. –

At jeg skulde kunne komme over i Nærheden af dig, er der da slet ingen Udsigt til; nej i en Afkrog af Jylland komme vi vel til at finde Hjem, hvis vi ikke kan blive her. Kun vi kunne lade Alt ordne sig, som Gud vil, saa vi kan have den Trøst, at vi er, hvor han vil have os; jeg er Gudskelov ikke vant til

noget Stort, saa jeg kan godt nøjes med det Smaa, ja sagtens slet ikke taale noget Andet. – Jeg har skreven et Brev til Kjerkegaard og havt Svar fra ham, og det er jeg meget glad ved; han er alligevel en god Mand og forfaren i, hvad det vil sige at være i Knibe. Han skrev rigtignok, at han var den Sidste,
 5 man skulde søge Raad hos, men han raadede alligevel godt, først og sidst ingen ”Demonstrationer”.

Lev nu vel min gamle, trofaste Ven og Tak for din Deltagelse i Et og Alt.

Gylling 29/10 70.

Din Ven

10

Otto M.

87. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[27/12-1870]

15 Min kære gamle Ven.

Jeg ser til min store Glæde og, kan jeg tilføje, Forundring, at Du er bleven Din Faders Eftermand i Gylling. Gud give Dig al Lykke og Velsignelse til Gerningen. Den er jo ikke ny for Dig, men det kunde jo kanske med Guds Hjælp nok ske, at der kunde komme adskilligt nyt frem og ske adskillig
 20 Forandring i det gamle nu Du er bleven Sognepræst. I ethvert Tilfælde vil jo den Bitterhed i Modstanden imod Dig, som der forhen har været, efter al Sandsynlighed for en stor Del have mistet sin Braad. Du kunde ved Lejlighed lade mig høre lidt nærmere om, hvorledes det er gaaet hermed, siden sidst Du skrev. Dengang ytrede Du, at det var sandsynligt, at de der
 25 før havde været Dine Modstandere, vilde ansøge om at faa Dig til Præst. –

Det vilde i det hele glæde mig, snart at se nogle Ord fra Dig, eller at se Dig selv, hvad jeg endnu hellere vilde, og nu Du er bleven Sognepræst, kan Du sagtens have Raad til den ikke store Udgift at svippe herover. Og jeg har en temmelig bestemt Formodning om, at endskønt Du paa god Sneglevis
 30 føler Dig nærmest tiltrukken til at krybe ind i Dit Hus, saa vilde Du dog ikke have stort imod at kunne strække Dig saalangt at Du kunde naa herover, saa vi igen engang kunde ses. Tænk nu alvorlig derpaa. Naturligvis venter jeg Dig ikke saalænge der er Istransport; men Frosten varer forhaabentlig ikke ret længe ved. –

35 Det har ogsaa glædet mig meget for Din Slægts Skyld, at Du har faaet Gylling, og jeg synes, det i alle Maader maa kaldes saare glædeligt; kun én Ting vil jeg dog lægge Dig ganske alvorlig paa Sinde, med Hensyn til et Par halv forblommede Ord, som Du sluttede Dit forrige Brev med –: naar Du indtræder i fuld Brug af Embedet og dets Indtægter, saa bliver Din Kone Husfruen i Gylling Præstegaard, og ingen anden, jfr. Gen. 2, 24.

Du skal have Tak for Din Bog, som jeg længe har ventet paa. Jeg fik den først igaar, og idag har jeg været borte og holdt en Forsamling en Mils Vej herfra, saa jeg har blot kunnet blade i den, men jeg saa dog saameget ved denne Bladning, at jeg antager at ville blive mere enig med Dig om
5 Forholdet mellem Begreberne Fødsel og Skabelse, end jeg efter vore Samtaler om den Sag havde ventet. Sønderlig glædede det mig at se, at Du har forladt den i mine Øjne fuldkommen urigtige Tanke, at det nye Mske, som er skabt efter Gud, Ef. 4, 25, er Jesus Kristus. En neppe forsvarlig Paastand stødte jeg paa, at Du nemlig sætter Moshejm iblandt Rationali-
10 sterne. F. V. Reinhard vilde da ogsaa være Rationalist.

Hvad siger du om Fransk mændene nu? Er det dog ikke mærkværdigt at se den Kraft, der kan være i et *Folk*, naar det rejser sig. Men jeg har ikke Tid at skrive mere derom, saalidt som om meget andet, som jeg ellers kunde haft Lyst til. Det er langt ud paa Natten, og i de nærmest følgende Dage faar
15 jeg saa mange Ting at tage vare, saa jeg kan indse at jeg ikke faar bedre Tid end iaften. Det var ogsaa kun for ikke at komme bagefter med min Lykønskning, som jeg mener saa oprigtigt, saa Du neppe faar ret mange mere oprigtige og gladhjertede Ønsker, – det var kun derfor jeg skriver dette lille Brev endnu idag.

20 Lev saa vel med Guds Velsignelse og Glæde i Din nye Stilling og i det nye Aar. Hils Din Hustru og Din hele Slægt paa det hjerteligste fra Din gamle Ven

Skat Rørdam

Sønderup Pstgd 27 Dec. 1870.

25 NB. Hertillands er vi ikke "Pastorer" paa sin Tydsk, men Præster og Sognepræster.

Forkortelser og noter til bind I

ARKIVHENVISNINGER OG FORKORTELSER ANVENDT I NOTER (BIND I-II)

ARKIVHENVISNINGER:

Kultusministeriet (forkortet KUM). Det væsentligste materiale findes i 1. Kontor (Kontoret for kirkevæsenet), men der er også henvisninger til 2. Kontor (Kontoret for den lavere undervisning). Når kontorangivelsen ikke er anført, stammer materialet fra 1. Kontor. Kultusministeriets arkiv opbevares i Rigsarkivet. Blandt andet er følgende materiale anvendt fra 1. Kontor: journaler, køpibøger, journalsager, forestillinger, præstekaldslistes, ansøgninger om gejstlige embeder, visitatsindberetninger og fra 2. Kontor: skoleberetninger og indberetninger om skolevisitatser.

Københavns Universitets arkiv i Rigsarkivet (RA)

Sjællands stifts bispearkiv (Landsarkivet for Sjælland m.v.)

De benyttede kirkebøger findes på landsarkiverne i København (LAK), Odense (LAO) og Viborg (LAV).

Privatarkiver:

Rigsarkivet

Otto Møllers brevveksling med Thomas Skat Rørdam findes i Rigsarkivet i henholdsvis Thomas Skat Rørdams og Otto Møllers privatarkiver. I Rigsarkivet findes også breve fra de to brevskrivere til en række personer.

Det kgl. Bibliotek

Otto Møllers omfattende privatarkiv findes bl.a. i følgende samlinger:

Ny kongelig Samling (NKS) 4435, 4°. Indeholder i alt 32 kapsler med breve og tegninger

NKS 3308, 4°. Indeholder 8 kapsler med erindringer, optegnelser, foredrag og taler samt manuskripter

NKS 3702, 4°. Indeholder brevveksling med Niels Lindberg (maskinskrevet afskrift)

NKS 5188, 4°. Indeholder breve til J.S. Deichmann Branth

NKS 1986. Fol. Indeholder diverse papirer, lommebøger m.v.

Desuden er anvendt en række andre privatarkiver i Det kgl. Bibliotek, hvori der findes breve fra Otto Møller og Thomas Skat Rørdam (henvisninger hertil findes i noterne).

Forkortelser

FORKORTELSER:

anm.	anmelder/anmeldelse
Aufl.	Auflage (udgave)
Auktionskatalog over OM's bøger	Fortegnelse over afd. Museums-Inspektør Just Thiele's og afd. Sognepræst Otto Møller's efterladte Bogsamlinger. K. 1915
Auktionskatalog over TSR's bøger	Fortegnelse over den af afd. Biskop T. Skat Rørdam efterladte Bogsamling. K. 1910
beg.	begyndelsen
beh.	behandling (af lovforslag)
bek.	bekendtgørelse
br.	brev
cirk.	cirkulære
da.	dansk
DBL	Dansk Biografisk Leksikon
DKT	Dansk Kirketidende
DPS	P. Nedergaard og A. Pontoppidan Thyssen: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. I-X. K. og Århus 1949-91
egl.	egentlig
Ev. Ugeskr.	Evangelisk Ugeskrift
Fædrel.	Fædrelandet (dagblad)
Gr.	N. F. S. Grundtvig
GT	Det gamle Testamente
haud	haud illaudabilis: anden karakter
Højskolebl.	Højskolebladet
Ill. Tid.	Illustreret Tidende
jfr.	jævnfør
K.	København (trykkested for bøger)
k.	kirke
Kalkars Tidsskrift	Theologisk Tidsskrift. Udgivet af C. Kalkar 1871-80
kap.	kapellan
KB	Det kgl. Bibliotek
KHSaml.	Kirkehistoriske Samlinger
kst.	konstitueret
Kt.	Kontor
KUM	Kultusministeriet

Forkortelser

LAK	Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (København)
LAO	Landsarkivet for Fyn (Odense)
LAV	Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg)
laud	laudabilis: første karakter
Love og Exp.	Love og Expeditioner vedk. Kirke- og Skolevæsen
Magisteren	Niels Lindberg
Medd.	Meddelelser ang. Universitetet
Mellem Otto og Jakob	Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob. 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth. I-II K. 1986
mk.	mark (= 16 skilling)
NKS	Ny kgl. Samling (på Det kgl. Bibliotek)
Nord. månedsskrift	Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning
NT	Det ny Testamente
OM	Otto Møller
opl.	oplag
overs.	oversat af/oversættelse
passim	spredt, på forskellige steder (i en tekst)
pers. kap.	personlig kapellan
prof.	professor
RA	Rigsarkivet
rbd.	rigsbankdaler
resol.	resolution
rkp.	residerende kapellan
Rt. F/L	Rigsdagstidende. (F = Folketingets forhandlinger; L = Landstingets forhandlinger)
s.	side
sk.	skilling
skr.	skrivelse
Slægt og oplevelser	Otto Møller: Slægt og oplevelser. Udg. af Jørgen I. Jensen og Christian de Fine Licht. K. 1983
smst.	sammesteds
sp.	efterfulgt af tal = spalte
sp.	sognepræst
st.	stemmer (ved valg)

Forkortelser

Sthyr's Tidsskrift

teol.

Teol. Fak.

Th.R.

Theol. T.

TSR

udg.

Univ.

årh.

Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. Udgivet af H.V. Sthyr. 1884ff.

teologisk

Det teologiske Fakultet

Thomas Rørdam (= TSR's fætter)

Theologisk Tidsskrift. Udgivet af C. Kalkar 1871-80; Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. Udgivet af H.V. Sthyr. 1884ff.

Thomas Skat Rørdam

udgiver, udgave

Universitetet (=Københavns Universitet)

århundrede

NOTER TIL BIND I

Der henvises til sidetal og marginlinietal. For biografiske oplysninger om de i brevene nævnte personer henvises generelt til personregistret i bind IV. Forkortelser se side 295-98.

Brev nr. 1 TSR til OM 30/4-1854

- 1.6 OM afbrød sine teologiske studier og tilbragte et helt år i Gylling præstegård 1853-54 bl.a. på grund af frygt for koleraen, der florerede i København i 1853
- 1.19 A.F. Mehren: Die Rhetorik der Araber, nach den Quellen dargestellt. K. 1853.
- 1.33 Adressen til P.C. Kierkegaard findes i Kbh. Universitet. Teol. Fak. Dekanatsager 1853-54.
- 1.38 Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark 1853-58, fra 2. Række 1858-64 under navnet Evangelisk Ugeskrift, blev udgivet af provst J.M.L. Hjort.
- 2.2 Græsk: vellugt.
- 2.12 D.G. Monrad blev af politiske årsager afskediget af A.S. Ørsted som biskop den 26/4-1854. Han blev afløst af J.H. Laurrup, der allerede døde i 1856 (Lolland-Falsters Stift i 150 år. K. 1955 s. 131ff).

Brev nr. 3 OM til TSR 15/1-1859

- 3.11 OM hentyder til TSR's studier i London 1857 af nogle nyfundne syriske håndskrifter.
- 3.31 C.P. Casparis studier i den oldkirkelige symbolhistorie blev trykt i A.G. Rudelbachs og H.E.F. Guericke's Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche 1857 og derefter i Theol. Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge 1858ff. En samlet udgave af artiklerne udkom i 1881: Historisk-kritiske Afhandlinger over en Del virkelige og formentlige orientalske Daabsbekjendelser.
- 3.33 Kammerherre C.T.F. Lüttichau, der sammen med F.L.C. Beenfeldt stod bag de jyske proprietærers "Tillidsskrift" til Kronprinsen imod de store landboreformer, udgav i 1791-93 flere skrifter i striden med Chr. Colbjørnsen om tillidsskriftet. Det endte med, at Lüttichau blev fradømt kammerherretitlen (H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon V (1927) s. 255-57).
- 4.23 Professor J.A. Bornemann blev gentagne gange kritiseret for dårlig under-

- visning i dogmatik og etik; i 1870 måtte han tage sin afsked (jfr. herom Knud B. Christoffersen: Professor J.A. Bornemann og studenterne. KHSaml. 1974 s. 173-97).
- 4.28 Første karakter ved teologisk embedseksamen "laudabilis" kunne ifølge bek. 18/5-1847 tillægges "et quidem egregie" (med udmærkelse). Olafur Waage fik hovedkarakteren laudabilis ved vintereksamen 1859, medens Henrik Scharling opnåede den sjældne karakter "laudabilis et quidem egregie" ved sommereksamen 1859.
- 4.37 TSR's broder er Holger F. Rørdam.
- 4.38 Scharling til Jacob: der hentydes formentlig til prof. C.E. Scharlings kommentar til Jacobsbrevet (Car. Emilius Scharling: Jacobi et Judæ epistolæ catholica commentariis. Hafnia 1841); jfr. note 132.31.

Brev nr. 4 TSR til OM 10/2-1859

- 5.16 Græsk: ikke eksisterende.
- 5.37 H. Martensen: Den christelige Dogmatik. K. 1849; Carl Aug. Hase: Huterus redivivus, eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik. Oversat efter 4. Udg. af A.L.C. Listov. K. 1841.
- 5.39 H.N. Clausen: Udvikling af de christelige Hovedlærdomme. K. 1844, 2. forøgede Udg. 1845.
- 6.5 Quid jam tibi videtur: Hvad synes du nu?
- 6.6 Fr. Hammerich blev prof. i kirkehistorie i 1859, og i efterårssemestret 1859 holdt han forelæsninger over kirkehistorien i Middelalderen og begyndelsen af Reformationstiden (Forelæsninger og Øvelser ved Københavns Universitet i Efteraars-Halvaaret 1859 s. 4); jfr. DKT 1859 sp. 699.
- 6.22 Holger F. Rørdam: Om Studiet af Kirkehistorien ved Københavns Universitet (Nordisk Universitets Tidsskrift 4. Aarg. I s. 89-94).
- 6.23 TSR indleverede i december 1858 afhandlingen "Libri Judicum et Ruth secundum versionem Syriaco-Hexaplarem ex codice musei Britannici nunc primum editi, Græcæ translati notisque illustrati" til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Afhandlingen blev antaget den 14/2-1859, og det mundtlige forsvar fandt sted 30/7-1859 med professorerne C. Hermansen og A.F. Mehren som officielle opponenter (Meddelelser ang. Universitetet 1857-63 s. 522).
- 7.4 En doktorgrad gav ifølge Universitetets bestemmelser ret til at holde forelæsninger ved det fakultet, hvorfra den pågældende havde erhvervet doktorgraden.

Brev nr. 5 OM til TSR 2/7-1859

- 8.10 H.N. Clausen: Fortolkning af de synoptiske Evangelier. I-II. K. 1850.
 9.16 OM aflagde de homiletiske og kateketiske prøver hos biskop Brammer den 11/8-1859 (Medd. ang. Universitetet 1857-63 s. 357).
 9.28 H.N. Clausen: Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid. Tolv Foredrag. K. 1859.
 9.34 Første hæfte af Clausens Kirkeliv er anmeldt af C.J. Brandt i DKT 1859 sp. 353-62.

Brev nr. 6 TSR til OM 14/7-1859

- 10.14 TSR's ansøgning om at få ret til at holde forelæsnings ved Det teol. Fak. blev afslået (KUM 1. Kt. Journalsag 1C 188/1859).
 13.38 TSR's far H.C. Rørdam var sognepræst i Hammer 1850-69.
 14.15 Holger F. Rørdam blev præst i Satrup (Gottorp provsti) i 1860.

Brev nr. 7 OM til TSR 12/8-1859

- 14.21 Brevet er åbenbart skrevet over to dage, da brevets slutning indeholder datoen 13/8.
 14.31 Første karakteren laudabilis (rosværdig) kunne kombineres med betegnelsen "admodum" (meget) og "vix" (næppe); dvs. henholdsvis med en pil opad og en pil nedad.
 15.1 naturam furca (pellas ex) = uddriv naturen med vold, (hun kommer dog igen den hex), jfr. Baggesen i Minerva aug. 1786.
 17.1 C.M. Kragballe: Gregor den Store (Kirkelig Samler Bd. 3, 1857, s. 164-89, 308-64).
 17.20 Ritualet = Kirkeritualet.
 18.9 Græsk: til [syndernes] forladelse.
 20.40 Magisteren = Niels Lindberg.
 21.1 OM til Niels Lindberg 2/7-1859; biskop Jesper Brochmands dogmatiske hovedværk var Universæ theologiæ systema (afsluttet 1633).
 21.25 De nye præster i Hads herred var Jørgen Tørsleff, Randlev-Bjerager, og provst H.T. Mygind, Gosmer-Halling.

Brev nr. 8 TSR til OM 22/9-1859

- 22.5 Sophie Güldenchrone døde den 7/9-1859.

- N. Lindberg (Ev. Ugeskr. 2. Rk. II s. 378-81): N. Lindberg: Til Hr. Pastor J.M.L. Hjort (DKT 1859 sp. 834-48).
- 30.1 Se Ev. Ugeskr. 2. Rk. II s. 378.
- 31.17 Græsk: Et åndeligt legeme. Jfr. 1. Kor. 15,44.
- 32.7 Latin: dømmende og nu også fører til evig død for dem, der ikke genfødes.
- 33.10 Græsk: Herrens måltid.
- 34.3 Jfr. note 21.1; J. Schousboe til OM 15/11-1859, heri omtales TSR som "Manuducteuren" (NKS 4435).
- 34.9 OM blev ordineret af biskop Brammer den 15/2-1860, efter at han den 10/1-1860 var blevet udnævnt til sin fars kapellan i Gylling (Slægt og oplevelser s. 45-46).
- 34.11 OM's og TSR's studiekammerat C.C. Eriksen var hjælpepræst hos provst J.L. Rohmann, Rønninge-Rolfsted på Fyn, 1859-60.

Brev nr. 17 OM til TSR 23/3-1861

- 35.4 TSR aflagde den homiletiske prøve i København den 4/2-1861 med "laudabilis" (Medd. ang. Universitetet 1857-63 s. 359). Hans prøveprædiken var over teksten Joh. 11, 7-10 (jfr. TSR's her udeladte brev til OM 29/12-1860).
- 35.29 Jfr. Christian Bastholm: Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Guds-tjeneste. K. 1785.
- 36.32 Om OM's virksomhed som kapellan se Slægt og Oplevelser s. 46ff.
- 37.19 J.C.W. Augusti: Handbuch der christl. Archäologie. I-III. Leipzig 1836-37; J. Bingham: Opera. I-XI. Halae 1738-60 (Auktionskatalog over OM's bøger nr. 2156-61). OM ejede også Clemens Alexandrinus. Opera græcæ et latinæ. Ed. Sylburg. Lutet. Paris 1641 (OM's bøger nr. 2220).
- 37.23 Om Casparis studier se note 3.31.
- 38.5 Breve fra Jak. Pt. Mynster. Udg. af C.L.N. Mynster. K. 1860.
- 38.12 Ved Grundtvigs 50 års embedsjubilæum den 29/5-1861 blev der overrakt ham en syvarmet guldlysestage og en skuemønt i guld. Illustration af lysestagen og mønten findes i Ill. Tid. 1860/61 s. 284.

Brev nr. 18 TSR til OM 4/4-1861

- 39.1 Se note 35.4.
- 39.4 S. Rørdam: Om den for theologiske Kandidater anordnede Prøve-Prædiken (DKT 1861 sp. 257-64).
- 39.8 Diskussionen om det theologiske studium: se bl.a. L.T. Gjerløff, N. Lindberg, N. Holten og P.A. Fenger i DKT 1861; C.J. Brandts opfordring til det theologiske Fakultet (DKT 1860 sp. 458-62); Forsvar imod det højær-

værdige theologiske Facultets Beskyldninger. Af tre theologiske Studenter. K. 1861; se i øvrigt Leif Grane i Københavns Universitet 1479-1979 V s. 388ff. og Knud B. Christoffersens prisopgave: Det theologiske fakultets historie 1860-1900, med særligt henblik på debatten om fakultetets eksistensberettigelse (1971) [tilgængelig på Det teol. Fak.'s bibliotek i Kbh.]. Medd. ang. Universitetet 1857-63 s. 59-76 og Aarboeg for Kjøbenhavns Univ. 1864-71 I s. 13-119 indeholder en række aktstykker i sagen.

Brev nr. 19 OM til TSR 19/7-1861

- 42.10 TSR i Fædrelandet 29/6-1861 (se note 47.19).
- 42.16 Blandt opgaverne ved sommereksamen 1861 var: I hvilket Forhold staaer Prædestinationsbegrebet til Skriftens Lære og til den religiøse Speculation, og hvilken Stilling indtager det i den lutherske Kirke? (Medd. ang. Kbh. Univ. 1857-63 s. 438).
- 42.18 Opgavernes titler er ud over Medd. ang. Kbh. Univ. også offentliggjort i Nyt Theologisk Tidsskrift. Udg. af C.E. Scharling og C.T. Engelstoft (se således 1860 s. 361 og 1861 s. 197-98).
- 42.30 Om Bornemann jfr. note 4.23.
- 46.14 Indkaldelsen til missionsmødet den 19-20/6-1861 findes i DKT 1861 sp. 351, 415-16, mødereferat sp. 468-75, 511; Da. Missionsblad 1861 s. 53-54.
- 46.18 Ved bestyrelsesmødet i jan. 1861 afløste C. Kalkar TSR's far H.C. Rørdam som formand for Det danske Missionselskab, men Rørdam fortsatte i bestyrelsen (Da. Missionsblad 1861 s. 3-4).
- 47.19 Den 16/11-1860 afholdt en række theologiske studenter og kandidater et møde om ændringer af den theologiske embedseksamen. Mødet var indkaldt af Theologisk Samfund, hvor TSR var formand. Der blev udpeget en komité, der bestod af fire præster: P.A. Fenger, J.H. Paulli, N.G. Blædel og B.J. Fog samt tre studenter: TSR, L.T. Gjerløff og Ludvig Schrøder. Komiteen afgav betænkning i feb. 1861 med forslag om, at specialkaraktererne skulle afskaffes, og om, at der skulle ansættes faste lønnede censorer (DKT 1860 sp. 776, 1861 sp. 107-10). Fakultetet afviste bestemt det fremsatte forslag (DKT 1861 sp. 409-11); TSR: Det theologiske Fakultets Svar til Studenterne (Fædrelandet 29/6-1861 nr. 248). Herom se i øvrigt Knud B. Christoffersens prisopgave: Det theologiske fakultets historie 1860-1900, med særligt henblik på debatten om fakultetets eksistensberettigelse (1970) s. 103ff.
- 47.29 Udtrykket "Christianis degne" hentyder til den omfattende reaktion hos mange lærere og kirkesangere i anledning af præsten Emil Christianis pjece: Et og Andet Kirkesangen og Kirkesangerne angaaende. Randers [1860].

Polemikken er behandlet i Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 342-43. Degnen i Gylling var læreren ved Gylling hovedskole Søren Rasmussen Wissing, der var 67 år gammel (jfr. KUM 2. Kt. Skolebetretninger Hads-Ning herreder 1861).

Brev nr. 20 OM til TSR 18/7-1862

- 48.5 TSR's brev er ikke bevaret; TSR: Tiltaler ved Præstevielser. Af Samuel, Biskop af Oxford. Oversat efter den tredje engelske Udgave. K. 1862 (anm. af P.W. Christensen i DKT 1862 sp. 305-13).
- 49.3 Om Missionsskolens tilblivelse se Da. Missionsblad 1861 s. 85-89, 1862 s. 12-13, 16, 33-36; DKT 1862 sp. 80 (indkalder elever), sp. 416 (skolen indviet, TSR ansat som forstander og stud. teol. Hertel som fast lærer). Om TSR's tid som forstander se Steffen Kjeldgaard-Petersen: Et skoleeksempel (Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane. Århus 1988 s. 261-77).
- 50.7 Den østjyske missionsforening blev stiftet den 10/5-1862 (se herom Nordergaards Præstehist. VII s. 135-37).
- 50.36 Pastor J.S. Brandt gjorde i 1860/61 et forgæves forsøg på at få oprettet en missionsskole i Ollerup. Flere elever, bl.a. Klausen fra Angel, opgav efter nogen tid at gennemføre missionskurset hos Brandt (Da. Missionsblad 1861 s. 85-89).
- 51.40 Missionsskolen i Hermannsburg blev oprettet af Ludvig Harms i 1849 med broderen Thomas Harms som lærer. Hermannsburg blev i de følgende årtier udgangspunkt for et meget stort missionsarbejde. I perioden 1854-65 udgav J.S. Brandt en dansk oversættelse af det af L. Harms redigerede Hermannsburger Missionsblad.

Brev nr. 21 OM til TSR 16/9-1862

- 53.11 OM blev indbudt til en sammenkomst på Fredericiadagen den 6/7 hos Jens Jørgensen; se brev fra Th. Fenger til OM 19/6-1862 (NKS 4435).
- 53.26 Bjergelide var et højdedrag i Rårup sogn (højeste top 121 meter).
- 53.37 C. Kalkars indledningsforedrag ved det alm. missionsmøde i Ribe 30-31/7-1862 er trykt i Da. Missionsblad 1862 s. 60-64.
- 54.10 Casper Marinus Jørgensen (1845-78), søn af skolelærer P.M. Jørgensen i Beder, tog lærereksamen fra Jelling Seminarium 1865 og blev senere lærer forskellige steder, senest i V. Nebel.
- 55.17 Spørgsmålet om hjemmedåb blev bl.a. drøftet på landemodet i Viborg (Ev. Ugeskr. 2. Rk. X 1863 s. 260-62, XI 1864 s. 113-17).
- 55.37 Græsk: at lide.

Brev nr. 22 TSR til OM 23/9-1862

- 57.2 Navnene på de 5 først optagne elever findes i Da. Missionsblad 1862 s. 33.
- 58.20 Emil Christiani: Grundtvigianismen. Et Foredrag. K. 1862.
- 59.5 Festen på Bjergelide blev afholdt i anledning af Grundtvigs 79 års fødselsdag. Referat af festens forløb og talerne findes i Horsens Avis 15/9-1862. Jfr. artiklerne "Grundtvigiansk Aandrighed" i Dagbladet 20/9 og 23/9-1862.
- 60.3 Latin: Forøvrigt mener jeg, at Fasangården bør besøges. TSR boede på Fasangården i Frederiksberg Have.

Brev nr. 23 OM til TSR 25/10-1862

- 61.10 Hermansburgerne se note 51.40.
- 63.2 Referat af mødet den 3/12-1862 i Missionsforeningen for Horsens By og Omegn findes i Da. Missionsblad 1863 s. 19-20.
- 63.10 Biskop Brammers visitats hos Carl Fog i Skjoldse se DPS X s. 1295.
- 63.13 Se note 59.5.
- 64.1 H.B. Dahlerup: Naturphilosophiske og kulturhistoriske Betragtninger. K. 1862.
- 64.4 Imm. Barfod og Holger F. Rørdam: Kirke-Kalender for Slesvig Stift. K. 1862; M. Mørk Hansens anselige anmeldelse er måske hans og C.L. Nielsens Kirkelig Statistik over Slesvig Stift, som udkom samtidig med Kirke-Kalenderen.
- 64.8 N.M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I-III. K. 1853-56. Senere kom to afdelinger mere af værket.
- 64.12 N.M. Petersen: Nordisk Mythologi Forelæsninger. 2. Udg. K. 1862; Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 2. Udg. 1-4. K. 1862-68.

Brev nr. 24 TSR til OM 27/1-1863

- 65.4 TSR underviste i Religion på det af J.T.A. Tang i 1859 oprettede privatseminarium (senere kaldet Blaagaards Seminarium) fra begyndelsen af 1860'erne, og indtil han i 1869 blev udnævnt til præst (Blaagaards Seminarium. Festskrift ved Seminariets 75 Aars Jubilæum. K. 1934 s. 131).
- 65.8 Joh. Heinr. Kurtz: Christelig Religionslære. Overs. af L.F. Rømer. K. 1858. 2. Udg. K. 1862; F.G. Lisco: Den christelig-apostoliske Troesbekjendelse til Vejledning ved Religionsunderviisning. Overs. af F.W.L. Øhlenschlæger og M.T. Becher. 4. Opl. K. 1858.

- 65.20 C.F. Balslev: Luthers Catechismus med en kort Forklaring. En Lærebog. 1. Opl. K. 1849.
- 65.26 Psalmerne, oversatte af Chr. Hermansen. K. 1862; TSR's anmeldelse findes i DKT 1863 sp. 89-117.
- 66.4 Jfr. note 47.19; TSR's artikel ses ikke trykt i Fædrelandet.
- 66.7 Sagen om præsteeden blev rejst på et møde på Borchs Kollegium 6/2-1863 (DKT 1863 sp.149-50). Jfr. TSR: Forhandlinger om Præsteeden (Ev. Ugeskrift 2. Rk. IX 1863 s. 192-99, 265-80) og en række indlæg i Ev. Ugeskr. og DKT 1863.
- 66.14 De teologiske kandidater og studerendes henvendelse til KUM 27/3-1863 findes i KUM 1. Kt. Journalsag 620/1863.
- 66.28 Der var 16 ansøgere til embedet som sognepræst for Frederiksberg-Hvidovre (1. Kt. Præstekaldslisten 1863), deriblandt TSR's far H.C. Rørdam, provst P.E. Hall og provst i Nustrup L. Blædel. Kultusminister D.G. Monrad indstillede H.C. Rørdam til embedet (1. Kt. Forestillinger 1863 Nr. 10), men Kongen ansatte P.E. Hall (kgf. resol. 20/1-1863).
- 66.33 Finansminister C.E. Fengers bror Rasmus T. Fenger blev 20/1-1863 udnævnt til sognepræst i Hyllested-Venslev-Holsteinsborg (Forestilling 1863 Nr. 9). Provst L. Blædel i Nustrup søgte ikke embedet (Præstekaldslisten 1863).
- 67.6 OM: Hvad man blandt Andet kan lære af Fortællingen om den kongelige Mand, Joh. 4 (Budstikken 1862 s. 726-37).

Brev nr. 25 OM til TSR 3/2-1863

- 68.2 R.T. Fenger, sognepræst i Aale-Tørring, fik i 1863 præsteembedet i Hyllested-Venslev-Holsteinborg. Fenger var gift med urtekræmmerdatteren Louise Jacobine Adamine Henningsen.
- 68.29 J.P. Mynster: Betragtninger over de christelige Troes-Lærdomme. I-II. K. 1833. 4. Opl. I-II. K. 1855.
- 69.4 M. Melbye: Fortællinger af Kirkehistorien. I-II. Odense 1857-60. 2. Udg. 1863-64.
- 69.6 C. Kalkar: Udsigt over den christne Kirkes Historie. Udarbejdet efter Marheineke, nærmest til Brug for lærde Skoler. Odense 1841.
- 69.7 H. Martensen: Den christelige Dogmatik. K. 1849.
- 69.12 Balslev se note 65.20, Lisco se note 65.8.
- 70.26 Psalmerne, oversatte af Chr. Hermansen. K. 1862.
- 70.31 Bibelen eller den christne Kirkes Hellige Skrift, oversat efter Grundtexten af Jac. Chr. Lindberg. K. 1837-56. 2. Opl. 1857.
- 71.18 OM blev ordineret den 15/2-1860.

- 72.1 OM tænker her på Pius IX (pave 1846-78), der mistede det ene stykke land efter det andet til den ekspanderende italienske nationalstat, samtidig med at han på det religiøse område styrkede sin magt med encyklikaer og helgenkåringer.
- 72.21 H.N. Clausen: Theologisk Examen og Roskilde Convent (Fædrelandet 2/12 og 3/12-1862 Nr. 281-82. Clausen omtaler bl.a. TSR's synspunkter); jfr. P.S. Nyeberg i Fædrel. 12/12-1862 Nr. 290 og H.C. Rørdam i Fædrel. 24/12-1862 Nr. 300.
- 72.36 Roskilde Præstekonvents komitébetænkning vedr. teol. embedseksamen er trykt i DKT 1862 sp. 657-69.
- 74.13 J.R. Stochholm påbegyndte i Ev. Ugeskr. 2. Rk. IX 1863 Nr. 3 en større artikelrække: Til Minde om Consistorialraad, Dr. phil. & theol. Andreas Gottlob Rudelbach. Heri fremhævede han et udsagn af H.N. Clausen om, at Clausen kun på et eneste punkt, nemlig i spørgsmålet om religionsfriheden, stemmede overens med Rudelbach. Cl. imødegik dog senere synspunktet (Ev. Ugeskr. IX 1863 s. 80).
- 74.22 J. Victor Bloch udgav følgende lærebøger i Religion: Lærebog i den christelige Religion efter den lutherske Bekjendelse. 2. Udg. Odense 1855; Lærebog i Religion for Skolen og Hjemmet. Odense 1862.

Brev nr. 26 OM til TSR 28/7-1863

- 74.32 TSR: Dr. Morten Luthers Huuspostille fordansket af Peder Tidemand. Efter den første Udgave af 1564 paany udgivet. K. 1868 (udkom i hæfter 1863-68). TSR's forord er dateret juni 1863.
- 74.34 Luthers Huuspostil udgiven af Luther selv, Wittenberg 1544. Oversat af F.L. Mynster. K. 1864.
- 75.7 TSR's udgave kaldtes også Luthers Billed-Huuspostille p.g.a. værket mange træsnit-illustrationer.
- 75.14 Se subscriptionsindbydelsen i DKT 1863 sp. 374-76, jfr. sp. 472; TSR's udgave, som kom hos N.B. Kousgaard, omfattede 50 hæfter i folio til 16 sk. pr. hæfte; F.L. Mynsters, som blev udgivet af Gyldendal og Lind, omfattede 12 hæfter á 24 sk.
- 75.20 Jfr. referatet af det fjerde alm. danske missionsmøde i Svendborg 15-16/7-1863 (DKT 1863 sp. 564-68, Da. Missionsblad 1863 s. 61-79, 81-96). TSR's fratræden omtales ikke; ifølge C. Kalkars formandsindlæg egnede skolens indre anliggender sig ikke til debat i offentligheden. En notits i Da. Missionsblad 1863 s. 120 meddelte, at TSR fra 1/12-1863 skulle afløses af A.G. Fich som forstander.

- 77.34 Kirkeligt Vennemøde i Kjøbenhavn den 9de og 10de September [1863] (referat i DKT 1863 sp. 601-10, 619-48). Grundtvig fyldte 80 år den 8/9-1863.
- 78.18 Forhandlingerne om præsteeden på Roskilde og Århus landemoder er refereret i DKT 1863 sp. 537-50, 553-64, 875-83, 1864 sp. 3-12. TSR havde indledt forhandlingerne om præsteeden ved Theologisk Samfunds "almindelige theologiske Møde" på Borchs Kollegium 6/2-1863, hvor han slog til lyd for en ændring af den gamle latinske edsformular, hvorimod bl.a. lic. theol. C. Rothe forsvarede præsteeden. Resultatet af dette og senere møder blev, at der blev indsendt en adresse til KUM (DKT 1863 sp. 149-50, 226-32, 246-48). Jfr. KUM 1. Kt. Journalsag P 620/1863.
- 78.38 C. Rothe: I Anledning af Forhandlingerne om Præsteeden (Ev. Ugeskr. 2. Rk. IX s. 214-28); C. Rothe: Svar til Dr. S. Rørdam i Anledning af Forhandlingerne om Præsteeden (smst. s. 305-18). Jfr. TSR i Berl. Tid. 7/2-1863.
- 79.11 Provst Brasen: Om Betydningen af Matth. 28, 19-20 (Ev. Ugeskr. 2. Rk. IX 1863 s. 385-96).

Brev nr. 27 TSR til OM 1/8-1863

- 80.15 Om TSR's fratreden ved Missionsskolen se hans indlæg: Mit Forhold til den danske Missionsskole (DKT 1863 sp. 837-44; Ev. Ugeskr. 2. Rk. XI 1864 s. 19-24); jfr. Steffen Kjeldgaard-Pedersen: Et skoleeksempel (Teologi og Tradition. Festskrift til Leif Grane. Århus 1988 s. 261-77).
- 81.20 Adolf Wuttke: Handbuch der christlichen Sittenlehre. I-II. Berlin 1861-62; Christian Friedrich Schmid: Christliche Sittenlehre: Hrsg. von A. Heller. Stuttgart 1861. TSR's eksaminatorier over den kristelige moral i efterårsemestret 1863 fandt sted ved Det filosofiske Fakultet (Medd. ang. Univ. 1857-63 s. 246).
- 82.7 Jfr. det trykte auktionskatalog: Bibliotheca Rudelbachiana s. Catalogus librorum quos collegit et reliquit Andr. Gottl. Rudelbach. Lipsiæ 1863.

Brev nr. 28 TSR til OM 27/8-1863

- 82.33 Hebraisk: Det første ord betyder "røgelsesoffer" som f.eks. i 1. Sam. 2,28 og Jes. 1,13, men oftest blot "røgelse" som f.eks. i 3. Mos. 10,1 og 16,13. Det andet ord betyder "røg" som f.eks. 1. Mos. 19,28. Her vel om cigarrøgen.
- 83.26 Jfr. note 80.15.

Brev nr. 29 OM til TSR 10/2-1864

- 84.22 Fædrelandet lør. 6/2-1864. Med fede typer er fremhævet: "Slesvig er altsaa ladt aabent for Fjenden uden Sværdslag".
- 84.24 Den spartanske konge Leonidas sendte før slaget ved Thermopylæ 480 f.Kr. en stor del af sin hær bort, da nederlaget mod Xerxes' overvældende styrker var givet på forhånd.
- 84.35 han, dvs. de Meza.
- 86.5 Slaget ved Slesvig 23/4-1848; ved træfningen i Eckernførde Fjord i beg. af april 1849 gik linieskibet Christian VIII og fregatten Gefion tabt.
- 86.38 Simëi forbander David 2. Sam. 16, 5-14.
- 87.35 Russerne slog den polske opstand i 1863 ned med hård hånd.
- 88.7 H. Martensen: Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme. 5. Opl. K. 1863.
- 88.10 N. Lindberg: De seneste Angreb paa den kirkelige Anskuelse (DKT 1864 sp. 33-48, 50-64, 65-76, 81-96).
- 88.14 O. Arvesen: Den danske Biskop Martensen og den kristne Kirkes Daabs-pagt som et Ord af Herrens Mund (Kirkeligt Folkeblad 1863 s. 365-70, 376-80, 394-96).
- 88.20 Et lidet Vidnesbyrd af en Lægmand (Kirkeligt Folkeblad 1863 s. 381-85).
- 88.22 K. Hase: Blik paa den romersk-katholske Kirkes Cultus, Kunst, Videnskab-
belighed og Politik (Nyt Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur.
Udg. H.N. Clausen. 1863 s. 597-713).
- 88.25 Ved Missionselskabets Helligtrekongermøde nævnte formanden C. Kalkar
TSR's fratræden (Da. Missionsblad 1864 Tillægsblad til Nr. 1).

Brev nr. 30 TSR til OM 18/2-1864

- 89.2 OM: Professor Clausens Mindeskrift i Anledning af den 9de og 10de Sep-
tember (DKT 1863 sp. 665-84, også trykt i Kirkeligt Folkeblad Ny Rk. I
1863 s. 337-46).
- 89.15 H.N. Clausen: Om den grundtvigianske Præstefrihed. K. 1864.
- 89.16 Se Clausens anførte bog s. 49.
- 89.19 Vilhelm Birkedal: Forsvar imod Biskop Martensens: Jeg veed ikke hvad".
Odense 1864.
- 89.27 Fr. Helveg: Lessing og Grundtvig. En besvarende Undersøgelse. K. 1863;
se også Fr. Helveg: Lessing og Grundtvig i en lidt anden Belysning end den
Martensenske (Særtryk af DKT). K. 1863.
- 91.29 Den omtalte artikel findes i Fædrelandet torsdag 18/2-1864; den fylder
næsten hele forsiden.

- 91.37 Brevene var skrevet af Carl Brosbøll (Carit Etlar).
- 93.39 H.F. Rørdam var sognepræst i Satrup i Gottorp provsti.
- 94.6 Jfr. note 74.32.
- 94.17 Om indkvarteringen i Gylling i 1864 se H.L. Møller (udg.): Optegnelser om Gylling. Af Otto Møller. Samlinger til Jydsk Historie og Topografi 1926 s. 197-244 (om krigene 1848-50 og 1864 se s. 236-44). Gylling friskole blev oprettet 1/6-1865 med Hans Kristian Frandsen som dens første lærer (A. Ankerstrøm: Friskolen gennem hundrede Aar. III. Odense 1949 s. 198-99; om lærer Frandsen se II (1947) s. 121-24).

Brev nr. 31 OM til TSR 29/5-1864

- 96.34 Det russiske giftermål: Den senere russiske zar Aleksander III blev i 1866 gift med prinsesse Dagmar, datter af Christian IX.
- 96.40 I maj 1864 afløste H.R. Carlsen C.L.V.R. Nutzhorn som indenrigsminister i ministeriet Monrad.
- 98.25 TSR søgte ikke det kombinerede embede som sognepræst i Bjørnsholm-Malle og seminarieførstander i Ranum. Derimod var hans bror Holger F. Rørdam blandt de ti ansøgere (Præstekaldslisten 1864). V.A.V. Driebein fik embedet.
- 98.36 Justitsminister A.L. Casse, der var gift med en søster til TSR's mor.
- 99.5 H.J.M. Svendsen fik ikke Lindberg, men P.J. Bertelsen som kapellan.
- 99.13 OM's afhandling udkom i 1866 som artikler i DKT og senere som bog: Smaabidrag til at oplyse den kirkelige Anskuelses Berettigelse.
- 99.18 Frederik Ingier: Om Ordet af Herrens Mund til os og til hele hans Menighed, hvilket er Aand og Liv for Alle, hvem der fæster hjertelig Tro dertil. En Undersøgelse med stadigt Hensyn til Biskop Martensens Bog. Christiania 1864.
- 99.37 OM og H.F. Rørdam udvekslede i årene 1858-60 ti breve med hinanden. Derefter gik korrespondancen i stå indtil 1879 (Bjørn Kornerup: Brevveksling mellem Otto Møller og H.F. Rørdam. KHSaml. 6. Rk. IV 1942-44 s. 228-69).

Brev nr. 32 OM til TSR 3/11-1864

- 101.3 Den endelige fred i Wien blev undertegnet den 30/10-1864, og den blev i begyndelsen af november godkendt af Novemberforfatningens rigsråd. Jfr. Erik Møller: Helstatens Fald. II. K. 1958 s. 176-84.
- 102.1 Om hjemmetyskeriet se Fr. Hammerich: "Hjemmetyskeriet" og "Skal Danmark ende som tysk Vasalstat". To Foredrag. K. 1864; jfr. Erik Nørr:

- Kritiske bemærkninger i kirkebogen. Sognepræst Emil Christianis redogørelse for Bjerregravernes feje holdning under krigen 1864 (KHSaml. 1981 s. 137-47).
- 102.5 Sognefoged i Gylling, Peder Mortensen, blev Dannebrogsmænd i 1861 (se Hof og Stat).
- 102.30 J.W. Marckmann: Danskhedens Skjæbne i Slesvig, udarbejdet efter Prof. Allens Værk "Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland". Haderslev 1860.
- 104.30 Kirkeligt Folkeblad. Ny række. 1864 s. 236-40.
- 105.8 P.A. Munch: Norges Historie i kortfattet Udtog. 1. udg. 1839, 4. udg. Christiania 1858; R. Keyser: Den norske Kirkes Historie under Katholicismen. I-II. Christiania 1856-58.
- 105.10 J. Røgind: Brylluppet i Kana. Et Forsøg i Skriftfortolkning. K. 1864 [28 s.]
- 105.15 Das Sakrament der Taufe nebst den anderen damit zusammenhängenden Akten der Initiation. Dogmatisch, historisch, liturgisch dargestellt von Joh. Wilhelm Fridrich Höfling. I-II. Erlangen 1846-48.
- 105.31 J.L. Ussing: De lærde Skolers Underviisningsplan og de levende Sprogs Stilling i samme. K. 1864. Heri argumenterede Ussing for, at engelsk skulle overtage tysk' plads som første moderne sprog i de lærde skoler.
- 105.32 J.N. Madvig havde som undervisningsinspektør for de lærde skoler stor indflydelse på skolelovgivningen. Jfr. Harry Haue, Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen: Kvalitetens vogter. Statens tilsyn med gymnasieskolerne 1848-1998. K. 1998.
- 106.8 F.L.B. Zeuthen: Paaskeprædiken i Michaelis Kirke i Fredericia under Fæstningens Belejring i 1864 tilligemed en Indledning og en kort politisk Betragtning. K. 1864.
- 106.12 Jfr. Peter Rørdam: Fireogtyve Feltprædikener. K. 1864. Prædikenerne blev også trykt enkeltvis eller i mindre grupper, straks efter at de var blevet holdt.
- 106.25 Af jyske embeder søgte Holger F. Rørdam i juni 1864 Bjørnsholm-Malle og i september Langaa-Taarup-Vinge (KUM 1. Kontor. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915).

Brev nr. 33 TSR til OM 9/11-1864

- 106.39 1. Sam. 24,1ff.
- 108.7 Amtmand Ulrik Adolf v. Holstein og TSR's far havde begge gået i Roskilde Katedralskole.
- 108.29 Den danske Kronens Deling (Kronen. Ugeblad for Politik og Literatur. Nr. 141 6/11-1864).

- 109.35 Diplomatiske Aktstykker vedrørende det Dansk-Tydske Spørgsmaal for Tidsrummet Sept. 1863-Mai 1864 (Trykt som Manuskript for Rigsraadets Medlemmer). K. 1864.
- 110.40 Loven synes ikke fremsat.
- 111.18 Den tyske ekseget H.A.W. Meyer udgav en del kommentarer til det ny testaments skrifter, som udkom i mange oplag.
- 112.7 Herom se 1. Kt. Journalsag Q 109/1864 (heri findes bl.a. biskop Engelstoft skr. 12/10-1864 til KUM og kultusminister Heltzens udkast til Forestilling dateret 21/10-1864).
- 112.12 Jfr. note 115.36.

Brev nr. 35 OM til TSR 8/7-1865

- 114.35 I 1866 blev der i Gylling oprettet en friskole med H.K. Frandsen som lærer (Slægt og Oplevelser s. 54f).

Brev nr. 37 TSR til OM 9/10-1865

- 115.36 Vilhelm Birkedal havde i sommeren 1864 givet kirkebønnen en tilføjelse: "Gud give Kongen et dansk hjerte, om det er muligt". I første omgang klarede han frisag ved at forklare sig over for provst og biskop. Men da han i september 1865 angreb regeringen, fordi den ikke havde rådet Kongen til enten at kæmpe til det yderste eller at abdicere til fordel for Karl XV af Sverige, blev han afskediget som sognepræst i Ryslinge. Jfr. Lavrids Nye-gård: Vilhelm Birkedal. En Levnedstegning. II. K. 1896 s. 327-66 (fremstillingen bygger især på Birkedals erindringer); jfr. om afskedigelsen: 1. Kt. Forestilling 1865 Nr. 66 (22/9-1865). Kgl. resol. 22/9-1865.
- 116.30 Referat af forhandlingerne på vennemødet 7-8/9-1865 findes i DKT 1865 sp. 634-83. Kolds indlæg og intermezzoet med TSR og Birkedal er ikke omtalt i referatet.

Brev nr. 39 OM til TSR 18/11-1865

- 120.33 Grundtvig boede på Gl. Kongevej 148.
- 121.16 Kirkelig Samler. Tidsskrift til christelig Oplysning. Udg. af C.M. Kragballe 1855-62.
- 121.20 OM til Lindberg 2/11-1865.
- 122.9 Kristian Køster: Villebrords Levnet. Aftryk af Dansk Kirketidende. K. 1865.

- 122.15 Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus, fordansket af N.F.S. Grundtvig. 1-3 Dele. K. 1818-22 (flere senere udg.).

Brev nr. 40 OM til TSR 16/2-1866

- 123.2 P. Bojsen holdt i dec. 1865 et foredrag i et forenet møde af Skanderborg og Horsens landboforeninger. Foredraget hed: Hvorvidt kan skolevæsenet på landet og navnlig dets forhold til kommunerne siges at være tilfredsstillende og tidsvarende ordnet, og hvis dette besvares benægtende, hvilke skridt kan der da være at gøre for at råde bod på de formentlige mangler? (Nordisk Tidsskrift for Folkeskolen. 1. årg. 1866 s. 25-28, 33-39); jfr. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 76-77.
- 125.12 Jfr. note 115.36; DPS III s. 489-514.
- 126.10 I rigsdagssamlingen 1866/67 blev et privat forslag om oprettelsen af frime-nigheder indbragt for Folketinget. I den efterfølgende samling fremsatte kultusminister P.C. Kierkegaard et tilsvarende forslag. Efter mange be-sværligheder såvel politisk som kirkepolitisk blev valgmenighedsloven stadfæstet den 15/5-1868.
- 126.37 Fædrelandet nr. 12 15/1-1866 oplyste, at der i nærheden af Tripolis var fun-det "de fem Mose Bøger, Davids Psalmer og en Samling af hidtil ukjendte hebraiske Digtninger".
- 127.6 Om besættelsen af præsteembedet i Ryslinge jfr. kultusminister Th. Rosen-ørn-Teilmanns forestilling 4/1-1866 med indstilling af Johannes Clausen (vgl. resol. 8/1-1866). Forestilling 1866 Nr. 1; kultusministeren omtalte også Birkedals ansøgning om at blive genansat som sognepræst. Valget stod reelt mellem Clausen og Birkedal, da de to øvrige ansøgere (vicepastor P. Raae, Jernved og tjenstledig kapellan F.C. Fischer) ikke havde nogen mu-lighed for at komme i betragtning. 1. Kt. Præstekaldslistor 1866.
- 127.17 Grublerier over danske Forhold og Tilstande. Udg. af Q. 1.-2. opl. K. 1865; Yderligere Grublerier, af Q. K. 1865. Forfatteren var C.A. Warburg.
- 127.24 H.F. Rørdam: Efterretninger om Sværmeren Jesper Baltzarsen Konechen (KHSaml. V, 1864-66 s. 225-61).
- 127.31 Bd. 2 af C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536 (Christiern den anden 1513-1523) udkom K. 1865.

Brev nr. 41 TSR til OM 16/3-1866

- 128.6 TSR: Historisk Oplysning om den Hellige Skrift. 1. udg. K. 1866. Bogen bygger på foredrag, som TSR havde holdt for seminaristerne på Blaagaards Seminarium.

- 128.11 OM: Om Daaben I (DKT 1866 sp. 4-13, 17-47), II (smst. sp. 65-80, 118-28, 138-42). Artiklerne om dåben fortsatte i senere numre af DKT.
- 128.23 H.N. Clausens dogmatiske hovedværker var: Udvikling af de christelige Hovedlærdomme. K. 1844 og Christelig Troeslære. K. 1853.
- 129.3 En ny klage fra studenterne over professor J.A. Bornemann (jfr. note 4.23) medførte, at der i 1866 blev opslået en stilling som midlertidig docent i etik. Stillingen skulle besættes ved konkurrence (Aarboeg for Kjøbenhavns Univ. 1864-71 B s. 4-15, 58-59). Jfr. nedenfor.
- 129.33 P. Bojsen startede i 1866 sammen med broderen F. Bojsen et nyt skoletids-skrift: Nordisk Tidsskrift for Folkeskolen, der snart fik navnet Dansk Skoletidende. Tidsskriftet støttede friskoletanken.
- 130.8 Om oprettelsen af Testrup højskole se skriftet "Ved Testrup Højskoles 25-Aars Jubilæum. K. 1891.
- 131.29 V. Birkedal søgte i 1862 Taarnby på Amager og i nov. 1865 præsteembedet i Ryslinge, som han i 1864 var blevet afskediget fra, men ikke senere andre embeder (KUM. 1. Kt. Ansøgninger om præsteembeder 1853-1915).
- 132.16 A.C. Larsens far var Lars Peter Larsen, sognepræst Nykøbing Mors 1854-76.
- 132.18 A.C. Larsen: Samvittighed og Videnskab. K. 1865.
- 132.29 A.C. Larsen: Jakobs Brev fortolket. K. 1866.
- 132.31 C.E. Scharling: Jacobi et Judæ epistolæ catholicæ commentariis illustratæ. K. 1841.
- 133.15 TSR's datter Ragnhild, født 17/2-1866 (Frederiksberg sogns kirkebog. Fødte 1863-66).
- 133.24 Den græske konge Otto af Bayern blev i 1863 afløst af Georg I, som var dansk prins. C.V. Rimestad var gift dansk. Bajeren må i det sidstnævnte tilfælde være synonym for øl!

Brev nr. 42 OM til TSR 16/5-1866

- 133.35 OM anmeldte TSR's bog: Historisk Oplysning om den Hellige Skrift i DKT 1866 sp. 414-16.
- 134.24 Se Henrik Scharling: Hvad mener Professor Rasmus Nielsen? (Ugeblad for den danske Folkekirke. 3. Bd. 1866 s. 305-18). Dette indlæg var sammen med mange andre fremkaldt af første del af Rasmus Nielsens bog: Grundideernes Logik (1864).
- 135.25 Græsk: fornyelse. Jfr. Tit. 3,5.
- 135.30 Theopnevsti, dvs. guddommelig indgivelse, dækker den tankegang, at Bibelen skrifter skulle være guddommelig inspireret.
- 136.11 Organist ved Frederiks tyske kirke Gottfred Matthison-Hansen blev den

4/5-1866 gift med Helga Maria Müller, en datter af seminarieforstander Ludvig Chr. Müller.

Brev nr. 43 TSR til OM 27/7-1866

- 136.38 Emil Christianis artikel "Inspirationsbegrebet" (DKT 1863 sp. 75-79) indledte den store polemik om grundtvigianismen, hvori bl.a. biskop Martensen deltog.
- 138.2 Konkurrencen om docentposten blev udskrevet ved kgl. resol. 14/5-1866 (Aarbog for Kjøbenhavns Univ. 1864-71 B s. 58).
- 138.9 Ansøgerne var cand. theol. C.E. Brunnemann, den norske cand. theol. E.B.F. Horn, TSR, lic. theol. C.H. Scharling, kateket C.H.E. Schjerning, cand. theol. H.V. Sthyr og cand. theol. O. Waage.
- 138.14 Den nye grundlov blev stadfæstet af Kongen den 28/7-1866.
- 138.24 En oversigt over Gr's og pastor G.S. Knæckenborgs indlæg under grundlovsforhandlingerne findes i A. Lauesgaard: Fortegnelse over Rigsdagsvalgene m.v. samt Talerfortegnelser. K. 1916.

Brev nr. 44 OM til TSR 3/8-1866

- 140.20 Bedømmelseskomiteen bestod af Fakultetets medlemmer (Clausen, Hermansen, Hammerich og Bornemann; C.E. Scharling var inhabil, da sønnen søgte stillingen), samt biskop Martensen, residerende kapellan B.J. Fog og sognepræst N.G. Blædel.
- 140.26 Johannes Clausen: Tiltrædelsesprædiken, holdt i Ryslinge d. 18de Februar 1866. Tilligemed et Forsvarsord. K. 1866.

Brev nr. 45 TSR til OM 5/10-1866

- 144.8 De tre skriftlige opgavers titler var: 1) Etik: Forholdet imellem Samvittigheden og den Hellig Aands Vidnesbyrd; 2) Dogmatik: Begrebet af den rene Lære efter den evangeliske Kirkes Grundsætninger; 3) Religionsfilosofi: Kritisk Fremstilling af Naturalismens Princip og Hovedformer.
- 144.27 Græsk: For jeg har ingen med et sind som hans til oprigtigt at tage sig af jeres sag. Jfr. Fil. 2,20.
- 144.31 OM samlede sine bidrag om dåben fra DKT 1866 (se note 128.11) i bogen: Smaabidrag til at oplyse den kirkelige Anskuelses Berettigelse. K. 1866.
- 144.37 Vennemøde i Kjøbenhavn d. 10-11 September (DKT 1866 sp. 609-24); Kristian Køster: Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn, den 10de og 11te Septbr. 1866. Stenografisk Beretning. K. 1866.

- 145.1 Herom jfr. Kristian Køster i Fædrelandet Nr. 251 29/10-1867; D.: Om Udtrædelse af Folkekirken (Ugeblad for den da. Folkekirke. Bd. 4, 1866, s. 329-42); N. Lindberg: Irettesættelser (DKT 1866 sp. 744-52, 782-84).
- 145.18 TSR's udgave af Postillen se note 74.32.
- 145.20 Gr: Menneske-Livet som Huus-Liv, Folke-Liv og Christen-Liv (DKT 1856 sp. 473-88).

Brev nr. 46 OM til TSR 16/2-1867

- 145.31 Bedømmelseskomiteens flertal indstillede i december 1866 lic. theol. C.H. Scharling til stillingen som midlertidig docent.
- 145.37 C.H. Scharling udgav i Ugeblad for den da. Folkekirke. Bd. 5, 1867 to af forelæsningerne, han havde holdt ved konkurrencen: Begrebet af den rene Lære efter den evangeliske Kirkes Grundsætninger (s. 1-16), Udvikling af Forholdet mellem Samvittigheden og den Hellig Aands Vidnesbyrd (s. 65-78).
- 146.10 Brevet fra Baagø til OM er ikke bevaret. Det tidligste brev til OM, der er bevaret i NKS 4435, er fra 1870.
- 146.15 TSR: Afhandlinger ved den theologiske Konkurrence i Oktober og November 1866. K. 1867. Bogen indeholder både de skriftlige afhandlinger og forelæsningerne. TSR og C.H. Scharling var i Fædrelandet 7/12-1866 blevet opfordret til at offentliggøre konkurrencebidragene.
- 146.25 Om Testrup højskole se note 130.8.
- 147.3 Biskoppen i Århus var G.P. Brammer.
- 147.6 Forstudier til bogen, som OM udgav i 1870. Se nedenfor note 292.2.
- 147.21 H.A. Daniel: Codex liturgius. I-IV. Leipzig 1847-53.
- 147.36 OM's optegnelsesbøger med foredrag i den danske forening i Gylling fra sidste halvdel af 1860'erne er bevaret i NKS 3308, 4°.
- 147.37 Gr: Haandbog i Verdens-Historien. 1-3 Del. K. 1833-43.
- 148.7 Breve fra Helvede. Udgivne af M. Rowel. K. og London 1866 [pseudonym for V.A. Thisted].
- 148.14 Kultusminister var fra 6/11-1865 til 4/9-1867 C.P.Th. Rosenørn-Teilmann.
- 148.18 Første nr. af Kirkeligt Maanedssblad, udg. af kateket Viggo Gøtzsche i Fredericia, udkom 15/1-1867.
- 148.20 H.C. Rørdam underskrev adressen til Rigsdagen om, at V. Birkedals menighed i Ryslinge måtte blive anerkendt som fri menighed i Folkekirken (se DKT 1867 sp. 46ff).

Brev nr. 47 TSR til OM 21/2-1867

- 149.13 TSR's søster Emilie Bartholine Rørdam døde den 15/1-1867 kun 23 år gammel (Hammer kirkebog 1866-85).
- 149.36 TSR søgte Karrebæk (58 ansøgere) og Borup-Kimmerslev (80 ansøgere). 1. Kt. Præstekaldslistes 1867.
- 149.39 Slægtskabet mellem TSR og Rosenørn-Teilmann var langt ude. TSR's far-mor var en Teilmann. På mødrenes side var TSR's morfars mor en Teilmann.
- 150.11 Folketinget vedtog ved 3. beh. den 2/2-1867 et tillæg til lov af 4/4-1855 om sognebåndsløsning; mindst 20 familiefædre eller enker skulle have mulighed for at danne en menighed omkring en tjenstledig præst. Det var dog en betingelse, at den valgte præst blev stadfæstet af Kongen (Rt. 1866/67 Tillæg A sp. 1573-74). Sagen blev derefter oversendt til behandling i Landstinget.
- 150.25 Vækkelsesprædikant P.C. Trandberg dannede i 1863 en frimenighed på Bornholm. Senere nærmede han sig igen Folkekirken, og i 1872 blev hans menighed anerkendt som valgmenighed. Hans ideer blev grundlag for lægmandsbevægelsen "Bornholmerne", også kaldet "Luthersk Missionsforening" (jfr. Michael Neiiendam: Frikirker og sekter. 4. udg. K. 1958 s. 318-27).
- 150.33 Landstingets udvalgsbetænkning 25/3-1867 findes i Rt. 1866/67 Tillæg B sp. 883-88. Et flertal nægtede forslaget overgang til 3. beh. (Rt. L sp. 2543-98, 2601-66).
- 151.5 Se note 120.33.
- 151.12 Isaac Aug. Dorner: Das Princip unsrer Kirche nach dem innern Verhältniss seiner zwei Seiten betrachtet. Kiel 1841.
- 151.29 Embedet blev averteret i Dansk Skoletidende 1867 s. 48.
- 152.14 H.F. Rørdam: Biskop Lage Urnes Synodalstatuter fra Aaret 1517 (KHSaml. V 1864-66 s. 262-91).
- 152.16 H.F. Rørdam: Et nyt Bidrag til Oplysning om Dr. Johan Bugenhagens Virksomhed i Danmark (KHSaml. V 1864-66 s. 465-82).

Brev nr. 48 OM til TSR 20/3-1867

- 153.3 Titlerne på de skriftlige opgaver i konkurrencen: se note 144.8.
- 153.22 H. Scharling: Rasmus Nielsens Philosophie og den historisk-christelige Verdensanskuelse. K. 1867; H.L. Martensen: Om Tro og Viden. Et Leilighedsskrift. K. 1867.
- 153.31 R. Nielsen: Om Holbergs Kirkehistorie og Theologi. Et Bidrag fra Fortiden til at belyse Nutiden. K. 1867.

- 153.39 N. Lindberg: "Kjøbenhavns gejstlige Konvent" og den kirkelige Frihed (DKT 1867 sp.180-87); stiftsprovst C. Rothe: Cand. N. Lindberg og den kjøbenhavnske Adresse (Ugeblad for den da. Folkekirke. Udg. H. Scharling. 5, 1867, s. 219-24). Jfr. note 154.37.
- 154.5 Ansættelse af skolelærere foregik ifølge skoleloven af 1856 ved, at sognerådet blandt ansøgerne indstillede tre kandidater, blandt hvilke den kaldsberettigede valgte den ene. Til de to skoleembeder i Gylling var Skoledirektionen for Hads-Ning herreder (provst Mygind) kaldsberettiget. Som lærer ved Gylling hovedskole ansattes Christian Holst, tidligere lærer i Slesvig, og ved Gylling biskole H.C. Gydesen, tidligere lærer i Brørup (Skoledirektionen 28/4-1868 til KUM. 2. Kt. Skoleberetninger Hads-Ning herreder 1867).
- 154.27 I 1867 søgte TSR følgende præsteembeder: Borup-Kimmerslev, Karrebæk, Uggeløse og Græsted-Maarum (KUM 1. Kt. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915).
- 154.37 Kjøbenhavns gejstlige Konvent indgav andragende til Rigsdagen, der indeholdt en opfordring til at standse behandlingen af lovforslaget om valgmenighedsloven og underkaste forslaget en fornyet drøftelse (Ugeblad for den da. Folkekirke. Bd. 5, 1867, s.165ff og DKT 1867 sp. 157-59, 180-87). Senere fik adressen i alt 780 underskrifter fra hele landet (smst. Bd. 5 s. 200-05, 212-18, 276-80, 309-12, 382).
- 155.8 D. Pontoppidan: Om en friere og fuldere Sjæleforsorg i Folkekirken (Fædrelandet 5/2-1867 Nr. 30).
- 155.16 Nordisk Forening blev stiftet 1865 i Danmark med litteraturhistorikeren C. Rosenberg som energisk formand. Se materialet i OM's arkiv om den nordiske forening og om indsamlingen til C. Rosenberg, da denne i 1866 blev afskediget som fuldmægtig i Kultusministeriet, da han ikke ville opgive sin litterære og politiske skribentvirksomhed (NKS 1986. Fol.).

Brev nr. 49 OM til TSR 1/5-1867

- 155.30 Grundtvigs sygdom se Carl Weltzer: N.F.S. Grundtvigs Sindssygdom 1867 (KHSaml. 7. Rk. I, 1951-53, s. 211-60). Jfr. KUM 1. Kontor. Journalsag T 472/1867.
- 155.34 Fr. Helvegs broder var Ludvig Helveg, resid. kapellan ved Odense domkirke.
- 157.27 Den af seminariebestyrer J.T.A. Tang oprettede latinskole opnåede aldrig eksamensret.
- 157.30 Jfr. note 154.27.
- 158.18 TSR's farbroder Peter Rørdam, sognepræst i Lyngby, blev enkemand i ja-

nuar 1866. Skønt der gik mange ægteskabsrygter om ham, giftede han sig ikke igen.

Brev nr. 50 TSR til OM 9/5-1867

- 159.5 Gr's optræden i Vartov kirke blev kun sparsomt omtalt i DKT: Fr. Hammerich imødegik med en "Erklæring" den beretning, som Dagbladet havde givet om gudstjenesten den pågældende palmesøndag (Tillæg til DKT 21/4-1867); jfr. også notits DKT 1867 sp. 270.
- 161.2 Larsen = handskefabrikant N.F. Larsen.
- 161.24 Hele sagen om Grundtvigs optræden i Vartov belyses af 1. Kt. Journalsag T 472/1867. Jfr. bl.a. Vartov menighedsmedlemmer 18/4-1867 til stiftsprovst C. Rothe om, at kirken måtte lukkes Langfredag; Rothe til Grundtvig 18/4-1867.
- 162.33 Grundtvigs ansøgning 1/4-1867 med stiftsprovst Rothes påskrift findes i Journalsag T 472/1867.
- 163.7 Jelling og Dalsgård, henholdsvis for at besøge seminarieforstander Svendsen og præstegården, hvor OM var født.
- 163.18 Der hentydes til det russiske besøg i anledning af Christian IX's og dronning Louises sølvbryllup den 26/5-1867. Ill. Tid. 1866/67 s. 277 gengiver storfyrst Alexanders og storfyrstinde Maria Feodorovnas (Dagmar) ankomst med de russiske orlogsskibe.

Brev nr. 51 OM til TSR 28/8-1867

- 166.5 Gb: R. Niensens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse. K. 1867 [pseudonymet Gb = Rudolf Schmidt]
- 166.19 Gb's bog blev anmeldt i Ugeblad for den da. Folkekirke. Bd. 6, 1867, s. 167-68.
- 166.21 Larsen = A.C. Larsen (jfr. note 132.29).
- 166.26 Referat af Roskilde, Fyns, Lolland-Falsters og Aalborg stifters landemoders behandling af valgmenighedsforslaget findes i DKT 1867 sp. 438ff, 449ff, 491ff og 536ff. Jfr. provst Brasen: Om Landemodforhandlingerne med Hensyn til Frikirkesagen og Kirkeforfatningssagen (Ugeblad for den da. Folkekirke. Bd. 5, 1867, s. 401-09).
- 166.33 Biskop Brammer kom først til Gylling et år senere den 2/11-1868 (visitatsberetningen er gengivet i Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob I s. 22*).
- 167.13 C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536. I-V; værket, der udkom i perioden 1864-72, blev aldrig færdigt. Bind V, der udkom året efter Allens død, slutter midt i en sætning (han nåede kun til året 1527).

- 167.20 Thomas K. Chambers: Livets Fornyelse. Cliniske Forelæsninger til Oplysning om den restaurerende Methode. Paa Dansk ved O.M. Gierring. K. 1867.
- 167.28 Kaptajn Obelitz var gift med jomfru Feveile, som havde været lærerinde i Gylling præstegård for OM's søstre (Slægt og oplevelser s. 25).

Brev nr. 52 TSR til OM 24/9-1867

- 168.7 Jfr. J.A. Sparrevohn til KUM 22/9-1867 og biskop Martensen 23/9-1867 til KUM (Journalst. T 472/1867).
- 170.14 OM: "Videnskabelig Theologi" og "populær" Kristendom (DKT 1867 sp. 465-78, 481-89, 500-07, 513-22).
- 171.1 Clemens Petersen: Om Forholdet mellem det Gamle og det Nye ved Oehlenschlägers Fremtræden. K. 1867.

Brev nr. 53 OM til TSR 21/10-1867

- 171.36 P.C. Kierkegaard havde den 4/9-1867 overtaget kultusministerposten.
- 172.27 Den autoriserede alterbog stammede helt tilbage til 1688. Alle senere forsøg på at revidere den var strandet.
- 172.30 Sognepræst E.S. Falkenskjold, Them, måtte i 1867 tage sin afsked, fordi han ved dåb anvendte en formulering af trosbekendelsen, der ikke var i overensstemmelse med alterbogen (Henning Heilesen: Pastor Falkenskjold og alterbogssagen i Tem. KHSaml. 7. Rk. IV 1960-62 s. 145-70).
- 172.37 Det "udrugede provstæg" er J.A. Brasen, Skælskør.
- 173.1 Ved reskr. 13/4-1798 blev det tilladt at benytte "den evangelisk-christelige Psalmebog" i stedet for "Kingos salmebog". Ved kgl. resol. 22/2-1855 blev det tilladt at indføre Roskilde Konvents salmebog, hvor præst og menighed var enige herom.
- 173.28 Fædrelandet 9/10-1867 Nr. 234.
- 174.1 Martensen mente, at udnævnelsen af P.C. Kierkegaard til minister, specielt efter at han havde udtalt sig for valgmenighedslovens gennemførelse, var det samme som "at slaa os Alle i Ansigtet" (Martensen til Gude 21/8-1867. Biskop H. Martensens breve. Udg. Bjørn Kornerup. II, 1956, s. 173).
- 175.19 Græsk: opdrager.
- 176.2 Jfr. note 170.14.
- 176.10 Henrik Scharling: Om den videnskabelige, særligt den filosofiske Klarhed (Ugeblad for den da. Folkekirke. 6. bd. 1867 s. 1-15). OM's og Scharlings artikler var indlægt i debatten om Rasmus Niensens synspunkter vedr. tro og viden.

176.16 Om det politiske møde i Århus og C. Plougs foredrag om den skandinaviske sags udvikling fra Dronning Margrethes dage og indtil dens genoptagelse for 20-30 år siden (se Fædrelandet. Nr. 248-49 25/10 og 26/10-1867).

Brev nr. 54 TSR til OM 15/1-1868

176.30 Niels Lindberg blev den 22/5-1868 gift med Clara Cathrine Monrad, datter af provst L.V. Monrad.

176.37 Om Lindbergs søster se Birgit Kaiser: Elise Lindberg (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 457-81).

178.35 Reglerne for hjemmedåb og nøddåb ved en ikke-ordineret findes i Frd. 30/5-1828 (jfr. Jens Møllers Haandbog for Præster. Udg. E. Høyer-Møller. I, 1867, s. 95ff).

Brev nr. 55 TSR til OM 26/1-1868

181.5 OM 22/1-1868 til Lindberg. Det lille brev slutter: "Denne Seddel kan du sende over til vor fælles Ven med den lange Næse paa Fasangaarden".

182.33 Jfr. note 196.30.

Brev nr. 56 TSR til OM 9/5-1868

183.27 Latin: om det skjulte dømmes kirken ikke.

184.4 Kragballianer jfr. note 234.7.

185.2 + 3 De tre græske citater betyder henholdsvis: 1) et redskab til vanære; 2) fra riget; 3) i riget.

185.12 Latin: hyklere og onde indgår i kirken [egl. er blandet ind i kirken].

185.32 TSR tænker på den intense debat i anledning af valgmenighedsloven.

186.6 TSR's farbroder er Peter Rørdam, sognepræst i Lyngby.

187.2-3 Græsk: med høje råb. Jfr. Hebr. 5,7.

188.21 Se kultusminister Aleth Hansens udtalelser ved den afsluttende behandling i Folketinget før Rigsdagens endelige vedtagelse af loven den 5/5-1868 (Rt. 1867/68 F sp. 5845-48).

188.39 Se note 166.5.

Brev nr. 57 OM til TSR 19/5-1868

189.26 Seminarieførstander H.J.M. Svendsen fik aldrig den nævnte bog skrevet.

189.29 Vilhelm Birkedal: Den Hellige Historie og Troen. En Haandbog for Præster, Lærere og de Unge. I-II. Odense 1867-68.

- 193.10 Græsk: [egl.:] det modtagende redskab.
 195.19 OM's brev til Lindberg ses ikke bevaret.
 195.30 Derimod inviterede Lindberg OM og kæreste til at bo hos sig i forbindelse med det grundtvigske vennemøde i september 1868, men OM kom ikke (Lindberg til OM 1/9-1868).
 195.38 Ifølge § 5 i Lov om valgmenigheder af 15/5-1868, gjaldt loven i 5 år.

Brev nr. 58 TSR til OM 26/5-1868

- 196.30 TSR's bog: Den kristelige Lære, fremstillet i Sammenhæng. K. 1868, indeholdt i alt 85 §§.
 197.39 C.J. Brandt: Om Folkekirkens Ordning (DKT 1867 sp. 785-800); N. Lindberg: Folkekirken, en borgerlig Indretning (DKT 1868 sp. 101-06, 225-37).
 199.14 Latin: lukke døren i for nåden.
 200.35 Jfr. note 74.32.

Brev nr. 59 OM til TSR 11/6-1868

- 201.37 Jfr. den korte omtale i Fædrelandet 2/6-1868 Nr. 125 af det nordiske møde i Odder den 1/6. Der deltog henved 800 landboere; Jens Nørregaard, Carl Ploug, OM og højskolelærer C. Baagø holdt foredrag.
 202.9 Jfr. note 195.30.

Brev nr. 60 TSR til OM 21/6-1868

- 203.7 Vulgata er den katolske kirkes officielle latinske bibeloversættelse. Den seneste udgave trykt i Kbh. af NT på latin stammede fra 1780: Dom. nostri Jesu Christi Novum Testamentum. I-II.
 204.34 TSR benyttede G.E.C. Gad som forlægger til "Den kristelige Lære" og sine andre bøger.
 205.6 Se referatet i Da. Folketid. 26/6-1868 s. 104.

Brev nr. 62 TSR til OM 21/7-1868

- 207.12 Docketisme: den opfattelse, at Kristus ikke havde haft et virkeligt mennesket legeme, men kun et skinlegeme.
 207.17 Ebjoniter: jødekrysten sekt, der blandede jødiske og kristne religionsbegreber og antog Jesus for en profet.
 207.37 Mennoniter: gendøberbevægelse, opkaldt efter hollænderen Menno Simons (1492-1559).

- 208.4-5 Græsk: 1) slave, tjener; 2) menneske.
- 208.26 Irvingianerne: kirkesamfund grundlagt 1832 af den skotske presbyterianske præst Edward Irving.
- 209.27 C.P. Caspari: Nadverens Indstiftelsesords gudstjenestelige Historie fra det femte Aarhundrede af indtil vore Dage. Med særligt Hensyn til Grundtvigs og hans Venners Anskuelse om disse Ords Form i Kirken og dennes Forms Oprindelse (Theol. Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge. X 1868 s. 84-306). Udkom også som selvstændigt værk. Christiania 1868.
- 210.26 Kirkekommissionen blev nedsat ved kgl. resolution 18/6-1868 (Love og Exp. 1866-68 s. 300-01); blandt medlemmerne var TSR's far H.C. Rørdam.

Brev nr. 63 OM til TSR 17/8-1868

- 211.37 H.A. Daniel: Codex liturgicus. I-IV. Leipzig 1847-53.
- 212.26 Den spanske ærkebiskop og kardinal Francisco de Cisneros Ximenes sørgede bl.a for udgivelsen af den berømte komplutenserpolyglot og af den mozarabiske liturgi.
- 214.2 Læger i området omkring Gylling/Odder var ifølge Hof og Stat 1868 sp. 398ff.: distriktslæge for Hads herred (bor i Odder) krigsråd M.A. Schæffer og praktiserende læge i Odder, M.A. Agier. Også i Horsens var der flere læger.
- 214.8 To lispund = 16 kg.
- 214.27 Se nedenfor note 217.26.
- 214.29 De ikke-politiske medlemmer af Kirkekommissionen var biskopperne H. Martensen, P.C. Kierkegaard samt S.C.W. Bindesbøll (den sidste deltog dog som landstingsmand), professor H.N. Clausen, stiftsprovst E.F. Boesen, Århus, sognepræsterne H.C. Rørdam, G.F.P. Strøm, Marslev-Birkende og C.J. Brandt, Rønnebæk-Olstrup og seminarieforstanderne J.C. Schurmann, Skaarup, og C.C.E. Langhoff, Lyngby.
- 214.36 Vor sølle stiftsprovst = E.F. Boesen.
- 215.7 I andet halvår af 1868 søgte TSR følgende præsteembeder: Raklev, Gyrestinge-Flinterup, Reerslev-Vindinge og Slangerup-Uvelse (KUM 1. Kt. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915). H.G. Bruun, Saxild, tog først sin afsked i 1883, men han fik fra 1869 en hjælpепræst.

Brev nr. 64 TSR til OM 30/8-1868

- 217.24 C.J. Boye, læge ved Vejle 1855, tillige landmand og formand for Vejle amts landboforening; han var i 1867 den første, der med held udførte ovariotomi

- (fjernelse af æggestok) i Danmark, læge ved Jelling Seminarium 1870, dr. med. hon. 1879 (Kr. Carøe: Den danske Lægestand 1479-1900 IV s. 13).
- 217.26 Om Kalkars afsked fra præsteembedet i Gladsaxe afsked se Forestilling 29/6-1868 (KUM 1. Kt. Forestillinger 1868 Nr. 49). Kalkar henviste i sin ansøgning til, at han havde været præst i 25 år og kgl. embedsmand i 41 år. Hans menighed trængte til friskere kræfter, og hans syn var svækket. Kalkar ville ikke have kapellan, da der ikke var nogen garanti for, at en sådan ville dele hans anskuelser i kirkelige sager.
- 218.10 TSR søgte embedet som forstander ved Jonstrup Seminarium. Den hidtidige forstander i Ranum V.A.V. Driebein fik embedet (2. Kt. Forestilling 1868 Nr. 184).

Brev nr. 65 OM til TSR 18/10-1868

- 219.16 1. Sam. 7,12. OM havde dette ord af Samuel på hebraisk hængende på sin væg.
- 219.35 Fr. Hammerich: Den christne Kirkes Historie. Bd. I. Oldtidskirken. K. 1868 (II og III udkom henholdsvis 1870 og 1871).
- 219.36 J.H. Kurtz: Ledetraad i Kirkehistorien for de højere Undervisningsanstalter. Efter Abriss der Kirchengeschichte. 5. Opl. K. 1867 ved S. Schjøtt.
- 220.4 Theodor Hansen: Kirkehistorie fra Roms Katakomber. Licentiatdisputats. K. 1868.
- 220.10 Giambattista de Rossi var datidens grundigste kender af katakomberne og hele den ældre kristelige arkæologi.
- 220.13 H. Steffens: Hvad jeg oplevede. Overs. af F. Schaldemose. 1.-10. Dele. K. 1840-45 (udkom på Steens forlag).
- 220.21 F.L.B. Zeuthen: Mine første 25 Aar (1805-1830). K. 1866.
- 220.25 Se f.eks. Fædrelandet 1868 Nr. 145, 147, 220 og 228; Da. Folketid. 1868 s. 159, 165, 167-68.
- 221.9 Om Heiberg jfr. brevtæksten side 223.19.

Brev nr. 66 TSR til OM 7/11-1868

- 221.36 Hebraisk: Derfor forlader en mand sin far og mor. 1. Mos. 2,24.
- 222.7 Kirkekommissionens møder er refereret i Beretning om Forhandlingerne i den til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Commission. K. 1870.
- 222.27 H.C. Rørdams forslag er gengivet i Betænkning afgiven af den til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission (1870) s. 112-16
- 222.36 Th. Kliefoth: Liturgische Abhandlungen. I-VIII. Schwerin und Rostock 1854-61.

223.15 Se note 218.10.

Brev nr. 67 OM til TSR 5/1 1869

- 224.4 Ministeren = kultusminister Aleth Hansen.
 224.29 Ved Roskilde Præstekonvents efterårsmøde i Ringsted 5/11-1868 holdt provst J. Paludan-Müller foredraget: Guds Ord og dets Forhold til den helige Skrift, Prædiken og Sacramenterne (DKT 1868 sp. 734-35).
 227.8 C.C. Hall var Kirkekommissionens formand.
 227.21 Se Olaf Røst's lange anm. i Kirkeligt Folkeblad 1868 s. 695-716.
 227.22 TSR's bog blev anm. af Niels Lindberg i DKT 1869 sp. 90-96.
 227.23 Vor provst = H.T. Mygind, Gosmer-Halling.

Brev nr. 68 TSR til OM 1/2-1869

- 228.9 Udtrykket findes i præsteeden, der er gengivet som bilag til Kirkeritualet (se Ny Udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual. Ved Andreas Krogh. K. 1855 s. 198).
 228.19 Om Martensens rejse til Schweiz 1868 jfr. H. Martensen: Af mit Levnet. III (1883) s. 159ff.
 228.28 Brammers sidste Hyrdebrev [udstedt 6/1-1869 til præster og menigheder i Aarhus Stift] er trykt i DKT 1869 sp. 81-90. Brammer ankede heri over TSR's kritik af nøddåben.
 229.18 H. Martensen: Den christelige Dogmatik. Kbh.1849. 3. Oplag 1865.
 229.38 Samleren for Skolen og Læreren. Udg. og red. af J.H. Fix. Den meget positive anmeldelse findes i tidsskriftets sidste nr.: 12.årg. 26/9-1868 nr. 39.
 230.13 Jens Paludan-Müller: Om Guds Ord. Et kirkeligt Leilighedsskrift. K. 1869.
 230.27 Græsk: Ånden gør levende. Jfr. Joh. 6,63.
 231.39 Pauline Worm: Den indre Mission under Vilhelm Beck. Et Nutids- og Fremtidsbillede. K. 1868.
 232.13 Grundtvigs anmeldelse af J.P. Mynster: Om Begrebet af den christelige Dogmatik findes i Maanedsskrift for Christendom og Historie. Udg. af J.C. Lindberg. Bd. I s. 582-612.
 234.7 Biskop Martensen nægtede i 1856 at ordinere C.M. Kragballe som kapellan hos P. Rørdam i Lyngby på grund af nogle ytringer, som Kragballe havde fremsat, og som Martensen anså for "forvirret og vejledende Tale i Retning af donastisk Sværmeri" (DBL 1. udg. IX s. 446; Martensen: Af mit Levnet III, 63f; DPS X, 1271).
 234.16 TSR's svar blev udgivet som pjeces: Forsvar imod Biskop Dr.th. G.P. Bram-

mers Angreb paa "den kristelige Lære". K. 1869 (anm. af N. Lindberg i DKT 1869 sp. 148-57).

Brev nr. 69 OM til TSR 28/2-1869

- 235.27 Biskop C.T. Engelstoft i Odense holdt indvielsestalen ved Kerteminde valgmenighedskirkes indvielse 24/1-1869 (DKT 1869 sp. 80 efter Fyens Stiftstid.).
- 237.17 Rasmus Nielsens tidsskrift = For Ide og Virkelighed.
- 237.20 H. Scharling udgav i 1869-70 Dansk Tidsskrift for Kirke og Folkeliv, Literatur og Kunst (i alt 4 bind).
- 237.21 Rasmus Nielsen: Religionsphilosophie. K. 1869.

Brev nr. 70 OM til TSR 3/5-1869

- 238.20 TSR's udnævnelse til sognepræst i Sønderup-Nordrup (se 1. Kt. Forestilling 15/4-1868 Nr. 56 og kgl. Resolution 20/4-1869).
- 239.28 Svar til Brammer se note 234.16.
- 239.30 Indre Missions Tidende nr.14 8/4-1869 s. 222: "det er overfor dette Angreb [fra biskop Brammer], at Dr. Rørdam har skrevet sit Forsvar og tilbagevist Biskoppens Beskyldninger om, at han havde faret med falsk Lære".
- 239.39 J. Paludan-Müller: Om Guds Ord. Et kirkeligt Leilighedsskrift. K. 1869.
- 240.12 J. Pal.-M.'s bog blev kun omtalt i rubrikken "Bognyt" i Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst 1869 I s. 390.
- 240.28 Se F.E. Boisens artikel: Nogle Bemærkninger om Troesbekjendelsen (Budstikken 18. årg. Nr.7 1/4-1869 s. 193-201), som bl.a. omhandler R. Nielsens Religionsphilosophie.
- 240.32 Forfatteren Clemens Petersen måtte i 1869 forlade landet og rejse til USA på grund af en homoseksuel affære (DBL 3. udg. Bd. 11 s. 276-78).
- 240.40 Efter 1855 var præsterne ikke længere fødte medlemmer af sognerådet, men de kunne vælges som enhver anden valgbar beboer.

Brev nr. 71 TSR til OM 20/5-1869

- 241.32 Sønderup-Nordrup præsteembedes indtægter var 1032 rbd. (i reguleringssum), men det var ifølge kgl. resolution bestemt, at den nye præst i pension til forgængeren Fahnøe skulle udrede 193 tdr. byg betalt i penge efter kapitalstaksten og desuden 100 rbd. yderligere (1. Kt. Journalsag V 239/1869).
- 242.2 TSR's søn Erling Rørdam blev født den 22/4-1869 og døbt i Vartov kirke af Grundtvig den 6/6-1869 (se Vartov kirkebog 1866-74).

- 242.14 TSR blev ordineret af biskop Martensen den 28/4-1869 sammen med Peter Christian Jensen (missionær i Grønland), H.G. Saaby (pers. kap. Kundby) og J.K. Madsen (kateket Vor Frelser's k.). Teksten til ordinationstalen var 1. Thess. 1, 2-3; P.C. Jensen prædikede over 1. Rom. 13-17. Sjællands Stifts bispearkiv. Ordinationsprotokol 1835-84. Martensens tale (Troens Gjerning, Kjærlighedens Arbeide, Haabets Bestandighed) er trykt i: H. Martensen: Taler ved Præstevieelse, holdte i Aarene 1869 til 1882. K. 1882 s. 126-38.
- 242.22 Madsen = Jens Kristian Madsen.
- 242.24 Jensen = P.C. Jensen.
- 243.7 De to lærere er H.C. Krog (f. 1828) lærer i Sønderup og P.C.F. Høegh (f. 1823) lærer i Nordrup (H.H. Mangor, A. Petersen: Skolestatistik. K. 1877 2. Afd. s. 13). Indbyrdes undervisningsmetode, der prægede undervisningen i 1820'erne og 1830'erne, fortsatte i nogle skoler langt længere, da lærerne ikke kunne undervise på anden måde. Undervisningen foregik ved hjælp af tabeller, som hang på væggen. Eleverne bevægede sig fra tabel til tabel, når læreren gav signal i fløjten.
- 243.39 Strauss' Dogmatik se note til 245.15.
- 244.7 Ifølge oplysning i DKT Nr. 43 31/10-1869 er TSR's bog udkommet i andet oplag med nogle få tilføjelser og enkelte rettelser, da første oplag var udsolgt.
- 244.22 Jfr. biskop Martensens indførsel i Ørslev-Solbjerg pastorats kaldsbog 1801-73 s. 127 (LAK) om visitatsen i Ørslev kirke og pastoratets skoler den 2/6-1869.

Brev nr. 72 OM til TSR 10/6-1869

- 245.15 David Friedrich Strauss: Fremstilling af den christelige Troeslære i dens historiske Udvikling og i dens Kamp med den moderne Videnskab. Oversat af H. Brøchner. I-II. K. 1842-43.
- 247.26 Græsk: at.

Brev nr. 73 TSR til OM 6/8-1869

- 249.32 Den østjyske længdebanes strækning Fredericia-Vejle-Horsens-Skanderborg-Århus blev indviet 3/10-1868.
- 250.35 Græsk: den, der tror på ham, dømmes ikke (Joh. 3,18).
- 250.37 Græsk: for enhver som (Joh. 3,20).
- 250.40 Græsk: 1) for, thi; 2) elskede mørket (Joh. 3,19).

Brev nr. 74 OM til TSR 11/8-1869

- 253.8 Bispevisitats i Gylling skole 2/11-1868 (se LAV. Viborg bispearkiv. Visitatsprotokol 1855-79). Jfr. Mellem Otto og Jakob. I s. 22*.
- 253.19 Om Sofus Holms sindssygdom jfr. DPS V s. 650-53, F. Elle Jensen: En politisk martyr (Jydske Samlinger 1956) og Johannes Nielsen og Henning Skov: Psykiatrisk undersøgelse af sognepræst Sofus Holm (KHSaml. 1972 s. 157-88).

Brev nr. 76 TSR til OM 16/9-1869

- 255.6 Hammerichs indlæg på vennemødet på Gr.'s 86-års dag er refereret i DKT 1869 sp. 586-88.
- 255.11 De to provster var H.T. Mygind, Gosmer-Halling, der var provst over Hads-Ning herreder, og sognepræsten i Odder P.J. Boesen, der tidligere havde været provst i Ø. Lisbjerg-Mols-Sønder herreder.
- 256.3 Der hentydes til biskop Brammers indblanding i alterbogsstriden med A.C. Holms forgænger E.S. Falkenskjold, der blev afskediget i 1867 (Henning Heilesen: Pastor Falkenskjold og alterbogssagen i Them. KHSaml. 7. Rk. IV s. 145-70). Biskop Brammers skr. 20/4-1867 findes i Journalsag T 443/1867.
- 256.7 Om indvielsen af jernbanen Randers-Aalborg se Illustreret Tidende 26/9-1869 og Fædrelandet 1869 Nr. 217-18.
- 256.13 Dette er (det apostolske) symbol, ved hvis ord de troende udskilles fra de ikke-troende. Dette er det symbol, hvis sandhed gør hver enkelt troende til kristen. Dette er symbolet, som både helliggør de levende og fører de døde tilbage til livet.

Brev nr. 77 OM til TSR 30/6-1869

- 257.20 Den 22/9-1869 blev provst Aleth Hansen afløst af Emil Rosenørn som kultusminister.
- 257.27 Græsk: kenosis = udtømmelse [særlig Kristi aflæggelse af de guddommelige egenskaber, da han blev menneske].
- 257.28 G. Thomasius: Christi Person und Werk. Darstellung der evangelisch-lutherischen Dogmatik vom Mittelpunkte der Christologie aus. I-III (4 bd.). 2. udg. Erlangen 1856-63.
- 258.10 De to græske ord betyder henholdsvis: 1) udtømmelse; 2) ordet.
- 258-59 Her diskuteres forholdet mellem Kristi to naturer. Jfr. Fil. 2,6ff.
- 258.22 Tertullian: De carne Christi.

- 258.24 Latin: han udtømte sig for sin guddommelige skikkelse.
259.21 Græsk: udtømmelse.

Brev nr. 78 OM til TSR 22/12-1869

- 260.37# Første bind af Søren Kierkegaards efterladte Papirer. 1833-1843. Med indledende Notitser ved H.P. Barfod udkom 1869.
261.10 J.L. Füller: Det Gamle Testamente, forsvaret og forklaret i Breve ligeoverfor Tvivl og Anstød. Oversat fra Tydsk af J.G. Blom. Stavanger 1869.

Brev nr. 79 OM til TSR 7/1-1870

- 261.26 Nekrologer over TSR's far findes i Fædrelandet 22/12-1869 Nr. 297 (i samme nr. er der indrykket en dødsannonce); DKT 1870 sp. 14-15; Dansk Folketidende 1870 s. 7.
263.31 TSR's far H.C. Rørdam døde den 21/12-1869 og blev begravet den 28/12-1869 (LAK. Hammer kirkebog 1865-85).

Brev nr. 80 TSR til OM 11/2-1870

- 265.11 Porisma = følgesætning; græsk: uden skriften.
267.30 Kenotismen: den opfattelse, at Kristus gav afkald på sin guddommelighed for at være helt menneske.
267.40 Thomasius' dogmatik se note 257.28.
268.11 Latin: tømte sig for formen, men ikke for Guds natur, dyd og magt; jfr. 258.24.
268.17 Græsk: den elskede søn.
269.4 Udvalg af Breve fra Mænd og Quinder skrevne gennem en lang Række År til P. Hjort og nu udgivne med biografiske og literærhistoriske Anmærkninger af Modtageren. K. 1866. Ny Samling. K. 1869.

Brev nr. 81 OM til TSR 25/3-1870

- 269.23 Ingeborg Møller født 18/2-1870.
269.33 Ved kgl. resol. 16/4-1870 blev den hidtidige docent i etik H. Scharling ansat som prof. i teologi (herom se Aarboeg for Kbh. Univ. 1864-71 II s. 15-16).
270.1 H. Scharling: Søren Kierkegaard og Grundtvig. Tvende Foredrag holdte ved Universitetet i Christiania (Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst 1870 I s. 3-28). Scharlings foredrag blev holdt som en slags modindlæg mod en række forelæsninger, som Rasmus Nielsen tidli-

- gere havde holdt i Kristiania efter indbydelse fra norske studenter. Jfr. i øvrigt N. Lindberg og "Bb" i DKT 1870 sp. 122-28, 138-42, 236-37, 316-19.
- 270.4 K.k: Om de midlertidige Docentposter ved Universitetet med særligt Hensyn til den nuværende Ledighed i det theologiske Fakultet (Fædrelandet 23/2-1870 Nr. 45) ; H. Scharling: Protest mod "Fædrelandets" Banulle (Da. Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv .. 1870 I s. 239-44); K.k i Fædrelandet 10/3-1870 Nr. 58 med Plougs redaktionelle efterskrift; H. Scharling: Kort Svar til Hr. K.k og langt Svar til Hr. Ploug (Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv .. 1870 I s. 292-96).
- 270.15 Professor J.A. Bornemann havde i 1870 måttet tage sin afsked som professor efter gentagne klager over hans undervisning.
- 270.21 Styhr = H.V. Sthyr.
- 271.10 OM udgav først i 1879 resultatet af beskæftigelsen med den evangeliske historie.
- 271.40f Græsk: da han var i Betania; da Jesus var kommet til [at være i] Betania.
- 272.12 Seminarieførstander Ludv. Chr. Müller udgav bl.a. til brug for undervisningen på seminarierne: Den bibelske Historie. 1851. 2. Oplag I-II. K. 1857.
- 272.22 D.G. Monrad: Om politiske Drømmerier. To Forelæsninger. K. 1870.
- 272.24 Se således: Biskop Monrads Syn paa Danmarks nuværende Stilling (Da. Folketid. 1870 s. 1-3) og N.J. Termansen: Biskop Monrad og Danmarks Fræmtid (Da. Folketid. 1870 s. 21-23).
- 272.34 Karl Schönberg var i mange år OM's forlægger.
- 273.1 Se nekrologerne i Dansk Folketidende 1870 s. 48 og i DKT 1870 sp. 238.

Brev nr. 82 OM til TSR 18/8-1870

- 274.28 J. Paludan Müller: Evangelisk Præstegjæring. Pastoralbetragtninger. K. 1870
- 275.6 Jfr. Ludvig Ingier: Lidt om Modstanden mod den kirkelige Anskuelse (Kirkeligt Folkeblad 1869 s. 145-54, 161-67, 177-85).
- 275.9 Sognepræst Johan Ernst Gunnerus blev ved kgl. resol. 5/6-1869 opfordret til at søge sin afsked, hvis han fortsat ikke ville forrette dåb efter alterbogen. Senere blev han suspenderet og i 1870 af en provsteret idømt en bøde på 100 spd.
- 275.22 Henvendelse til Menigheden fra den danske Missionsskoles Elever (DKT 1870 sp. 385-91); indlægget var affødt af C. Kalkars artikel i Dansk Missionsblad 1870 Tillægsblad Nr. 4; missionsbestyrelsen besvarede elevernes angreb med en "Erklæring" i DKT 1870 sp. 391-93. Striden blev også genstand for behandling på missionsmødet i København 25-26/10-1870. Jfr.

- også Johannes Clausen (Ryslinge): Om Ledelsen af den danske Missionsvirksomhed. K. 1870.
- 275.28 Ifølge Skoleberetning 1870 (2. Kt. Skoleberetninger Hads-Ning herreder) blev 19 børn fra Gylling sogn undervist i en friskole, hvortil der også kom børn fra Gosmer sogn. Jfr. note 94.17.
- 275.39 C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie. 4. bd. 1. afdeling. Udkom sommeren 1870 (Dansk Bogfortegnelse 1870 Nr. 6 s. 21).
- 276.4 Dansk Skoletidende nr. 22 15/8-1870 s. 256 (boghandler A.C. Andersen, Horsens, annoncerer "Gode og velvedligeholdte Bøger til omtr. halv Lade-priis").

Brev nr. 83 TSR til OM 31/8-1870

- 277.21 Græsk: være hård ved.
- 277.24 Græsk: kød.
- 279.37 Jfr. at bogbenyttelsen blev væsentlig mindre på Det kgl. Biblioteks læsesal i de sidste måneder af året 1870 (se talopgørelsen i Erik Nørr: En ung og aktiv overbibliotekar. Chr. Bruun og Det kgl. Bibliotek i 1860'erne. Bibliotekshistorie. Bd. 3, 1990, s. 101-02).
- 280.6 Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning (tidsskriftet blev annonceret i DKT 1870 sp. 686-87).
- 280.16 For Ide og Virkelighed. Et Tidsskrift. Udg. Rasmus Nielsen, Bjørnstjerne Bjørnson og Rud. Schmidt. Det begyndte at udkomme i 1870 med 2 bd. om året og indeholdt ligesom Nordisk månedsskrift en del norsk stof.
- 280.24 H. Scharlings tidsskrift "Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst" ophørte ved udgangen af 1870. Scharling begrundede det med udnævnelsen til professor (årgang 1870 II s. 520: Til Læserne).
- 280.33 A.M.L. Kühnel blev i 1870 ansat som sognepræst i Lyngby-Albøge og konstitueret forstander for seminariet i Lyngby (1. Kt. Forestillinger 1870 Nr. 71, kgl. resol. 6/8-1870). De fem ansøgere til stillingen var: Kühnel, A.C. Fabricius, Drejø, G.T.S.R. Heiberg, N.J. Jensen, sognepræst i Mejrup og førstelærer i Holstebro og J.J. Erlandsen, vicepastor i Sandby på Lolland (1. Kt. Præstekaldslist 1870).
- 281.10 Jfr. note 275.22.
- 281.21 Jfr. Opfordring fra "Udvalget for at fremme Evangeliets Forkyndelse blandt Danske i Nordamerika" om at yde bidrag til udsendelsen af danske præster til Nordamerika (DKT 1870 sp. 94-96). Det blev ikke Th. Rørdam, men tre andre mænd, der kom af sted (se DKT 1871 sp. 93-94, 369-73).
- 281.31ff Græsk: jfr. note 271.40-272.1.

- 282.5 Den nye sognepræst i Munkebjergby-Bromme, P.C. Gøtzsche, kom fra Næsby på Fyn.

Brev nr. 84 OM til TSR 13/10-1870

- 282.37 Kirkekommissionens forhandlinger se note 222.7 og 222.27.
 283.11 Om bestræbelserne for en valgmenighed omkring Otto Møller se Slægt og oplevelser s. 65ff. Ansættelsessagen til sognepræsteembedet i Gylling findes i KUM 1. Kt. Journalsag X 1087/1870 (heri findes også menighedsadressen, der blev indsendt til støtte for OM). Jfr. Bjørn Kornerup i KH Saml. 6. Rk. IV, 1942-44 s. 264-69.

Brev nr. 85 TSR til OM 21/10-1870

- 287.38 TSR's far døde i 1869, men moderen blev boende i Hammer præstegård i nådsensåret.
 288.2 Græsk: forfængelighed.

Brev nr. 86 OM til TSR 29/10-1870

- 288.37 Planerne om en valgmenighed i Gylling nåede også Da. Folketid.'s spalter (1870 s. 157, s. 204).
 291.2 OM til P.C. Kierkegaard 24/10 og 28/10-1870 (NKS 3174, 4°); P.C. Kierkegaard til OM 25/10-1870 (NKS 4435).

Brev nr. 87 TSR til OM 27/12-1870

- 291.17 OM's udnævnelse skete den 20/12-1870 (KUM 1. Kt. Forestillinger 1870 nr. 128); offentliggjort i DKT 1871 s. 16.
 292.2 OM: Det faldne Menneskes Gjenfødelse og Fornyelse ved Daab og Nadver. Et Forsøg. K. 1870.

